

דורות הראשונים

ספר

דברי הימים לבני ישראל

דורות הראשונים

כספר

דברי הימים לבני ישראל

מאת

יצחק אייזיק הלוי

יצא לאור ראשונה

החלק השלישי

מן חתימת התלמוד עד סוף ימי הנאונים.

שנת תרס"ב

✻ ✻ ✻

בערלין

בהוצאת בנימין הארץ.

חושב אנכי כלטוטר לכתוב הקדמה להיכורי זה כי לא כיתר ענפי שאר החכמות, חכמת דברי הימים לבני ישראל, כי בעוד אשר הם כבר נתכבדו כל צרכן, וכל הבא להוסיף, עליו להודיע מה הפצו, ותחסרון אשר הוא הפץ למלאות לפי דעתו, הנה לעומת זה חכמת דברי הימים לבני ישראל היא עוד כשל ילדותה, וכפרט בכל דברי הימים הראשונים, וכל דברי התנאים והאמוראים הסבוראים והגאונים הנה כל הנכתב שם עד היום יוכל לחתחשב רק השתדלות להניח אבני פנה, אבנים למסודות, ועל כן כל הבא לעבוד עבודה בימים החם הנה הוא כא רק להטות שכס תחת המשא הנחלה הזאת, ולא ידרש לו לא להתנצל ולא להודיע פעלו, דכל יודעים כי עוד נדרש שם ידים עוסקות ומשא בכתף, וכל הטתן כתפו לעבוד ולמשא זכור לטוב.

אם היום תהי עבד לעם הזה הוא כלל גדול מאד גם לכל הבאים לעבוד עבודת עבודה בתורתנו ובחכמתנו, וגם דברי ימינו הנפלאים לא נוכל להבינם בלתי אם נודע ונכיר את ערך אבותינו ואת ערכנו אנחנו, ולהיות פועל אמת שפעולתו אמת העושה דברים לשם פעלן.

אמנם בן כי בימינו אלה אך חרפה היא, לאמר כי אך את האמת אדרוש ואליה אשא נפשי, כי הדברים האלה היו לפתנם כפי כל עד שגם מי אשר ברוב דבריו יעשה מדחה, ויכיר ויולט כי הוא גם יודע האמת וימתיין למיוד כי כזרן גם הוא יליש פניו באדרתו ויאמר כי לא ישא פנים בלתי להאמת לברה.

אבל בכל זאת כמדומה לי כי כל קורא דברי יראה ויכיר כי אך את אשר עלה בידו אחרי העיון אותו כתבתי ופי ולבי שיון שכן הדבר לדעת, לא הסיבות את המקורים למקום שלבי הולך כי אם הנבלתי וגדרתי את כל דברי רק כפי תוצאות המקורים, והראיות אשר מצאתי איתם מכריחות לפי דעתי, ועל כן אינני בעיני כי אם כמשתתף עם הקורא לעמוד יחד על אופיו של הדבר, ולבוא עמו יחד אל תוכה, והי אם השער פתוח לפנינו את אשר יראה יכיר.

מאד חפצתי להרפס ראשונה את החלק השני בהיותי נחוץ עוד יותר, אבל בחייתי בארץ נוד נשוי כל טובה ומחוסר ספרים לגמרי, לא יכולתי לעשות כן אחרי היות החלק השני כולל גם כל ימי התנאים והאמוראים המשנה והתלמוד ונוגע יותר בכל מקצעות שבתורה ולא רציתי לסדרו לרפס בימים האלה, וברצות ד' דרכי יוקדם חרפסתי לשאר חלקי הספר.

יגב מפני זה לא נסדר כחלק הזה דור רב אישי כראשונה, כי כל זה מקומו שם. וכחלק השלישי הזה באו רק הרברים הגדרשים ביותר לדבר התיסת התלטור לתת לה השקפה יותר כהירה עם הסכוראים יחד, וכחלק השני ברצות ר' נשוב לדבר גם על זה כל דבר כפרט *).

יד' אשר עמרנו לפניו טוים עמרנו על דעתנו לחוסף אומץ להרבות תורה בישראל, עד אשר הי' טוב לפניו לשכר את כל מצבנו עד דכא לכל יד עמל, אליו אשא נפשי כי ישוב ירחמנו יאר פניו אתנו לחקימנו ונחיה לפניו, לשוכב את שבותנו, ולקומם את חריסותנו, ויזכנו למלאות את כל הובותינו לד' ואדם, ר' הסרך לעולם מעשי ידיך אל תרף.

(* פרקים אחדים מחבורי זה נעתקו לשפת צרפת וגרסמו כהורנאל Revue des Etudes Juives מחדש יולי — ספטמבער 65 אבל גם כי שקרא הרברים שם ימצא להם מנים חדשות בכפרי.

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי.

פרק א.

על פי דברי כל כותבי דברי הימים הודגלנו לחשוב את זמן חתימת התלמוד בשנת ד"א רנ"ט—ר"ס, הוא (לפי דבריהם) שנת מות רבינא האחרון הוא רבינא בר רב הונא, אשר נאמר עליו באגרת רב שרירא גאון ז"ל ובארבע בשבא שהוא י"ב כסליו שנת תתי"א (לשסרות), שהוא ליצירה ד"א רנ"ט—ר"ס) שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא, שהוא רבינא והוא סוף הוראה, ומכאן ואילך יותחל זמן חסבוראים, ומשנת שמי"ט ליצירה נתחיל לחשוב זמן הגאונים, אשר הראשון מהם חי רב חנן מאישקיא אשר מלך בפומבדיתא בשנת ד"א שמי"ט, ויהי לפי זה זמן חסבוראים, ומשך תקופתם, ערך תשעים שנה, והוא פרק זמן קצר מאד, להיות לתקופה לעצמה.

אמנם החוקרים האחרונים, גם החכם גרעץ, גם אחריו החכם ווייס, לא ירצו לחניה גם משך זמן זה, כי לא מצאו את הדורות ההם, ועל כן יאמר גרעץ בחי' סוף ציון ב' לאמר, מכל זה יוצא כי כל תקופת חסבוראים נמשכת רק חמישים שנה, או ימי דור אחד, תחלתה מות רבינא האחרון ד"א ר"ס וסופה מות רב גיזא ורב סימונא, ד"א ש"י אחריו יאמר החכם ווייס כחיד מדריד עמוד 3 לאמר, ולא יפלא גם כן על כי פרושה עננה על כל קורות העת הזאת, וכמעט אין כל שריד ופליט מדברי ימי החכמים אשר חיו בה כי לא הי' להם "לחודיע כי אם מצותם, כל ימי רבנן סבוראי היו מעט ורעים, וכולם הלכו לעולמם". וזו אחר זה בשנים סועמות (רש"י באגרתו) כבר הראנו לדעת (בחי'ג) כי רבינא בר הונא (סת ד"א רנ"ט) השלים את התלמוד, ובימי רב יוסי אשר בא אחריו, ואשר אמרו עליו כי בימיו נסתיים התלמוד ספו תמו פעולות האמוראים ושם "חדש קורא להם סבוראים על שם פעולתם כי כל מעשיהם חי' רק להסביר פנים בתלמוד, הגאון רב שרירא הזכירם בשמותם, ולפי סדר תולדותם על פי מה "שרשמו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים, ולפי רשימתו הי' משך ימי עמידתם "אך מעט בשנים הראשון הי' רב יוסי הנזכר והאחרונים היו רב עינא (ולמקצת נוסחאות רב גיזא או גדא) ורב סימונא ועליהם נאמר בסדר תנאים ואמוראים "הנוסד מן הגאונים רב גדא ורב סימונא סוף סברא" עכ"ל.

הנה יעמירו את כל ימי התקופה הזאת על ולא כלום, כי לפי דבריהם בדוחק ימצא להם זמן של ארבעים שנה, כי הלא באמת מפורש דרב עינא ורב סימונא נפטרו בשנת ד"א ש"י, והדבר מפורש בקבלת הר"א בן דאוד ז"ל, ולא נמצא דבר נגד זה, רק כי השתדל גרעץ לכלי ימעטו לו הימים כל כך, על כן האריך ימיהם עד שנת ד"א ש"י, אבל באמת אם הי' הדבר כפי דבריהם היו כל ימי חסבוראים רק כארבעים שנה.

התימת התלמוד ורבנן סבוראי

אבל דברי כל הראשונים ז"ל פה אחד לחשוב את ימי הסבוראים לתקופה שלמה, ונרעין יאמר שם בציון ב' כי טעות הוא בדי מחשבי סדר זמנים (וליתן דורות להסבוראים) אין לתפוס את הסבוראים כחכל מורים ראשי ישיבה שמלכו זה אחר זה במשך כמה דורות וכ"י אבל לפנינו בכל דברי הראשונים, וגם בתשובות הגאונים לאחר, כי זה וזה פעולת הסבוראים וזה וזה מסורש מפי הסבוראים, ואחר העיון יראה לעינינו שכדבריהם כן הוא, תקופה של דורות זה אחר זה, ולא תקופת תהי (כאמור אצל גרעין חיג עמוד 22) ח"ו. כי אם תקופה של מעשה רב, מעשים בולטים נראים וניכרים, מעשה דור זה נראה וניכר לעצמו ומעשה דור שלאחריו נראה וניכר לעצמו, ואין מעשיהם דומין זה לזה, גם אין בהם שווה.

והרב רש"י ראפפורט בכרם חמד חלק ו' רצה לעמוד על מעשי הסבוראים וכתב שם עמוד 250 וז"ל ולדעתי יש ליחס להם כל ההוריות והמסקנאות הבאות בסוגיות אחר האמוראים היותר אחרונים על דרך משל בגיטין (ס.) מר בר רב אשי אמר למלטולי נמי אסיר ולא היא למלטולי שרי וכ"י ע"ש ואין דבריו נכונים כמו שבצדק תפסו החכם ווייס בחלק ד' עמוד 4 בהערה 3 וכתב עליו והנה החלק הא' מזה המאמר שכל מה שבא בסוגיות אחר האמוראים היותר אחרונים יש ליחס לרבנן סבוראי מוכן מעצמו ואמת הוא אם נמצא כן, אבל לא הראה לנו היכן מציא כן, כי מה שרמז על גיטין ג"ל 'שאניא ראי' שהרב חיב שמר בר רב אשי הוא ואמורא היותר אחרון ושכח כי אחריו ה"י רבה תוספאה, ואחריו רבינא בר חונא, ועל כן מי אמר לו ישחק ולא היא אינו מאחד משני האמוראים האלה עכ"ל באופן שחפשו ולא מצאו, ומה שהוכח בדברי הראשונים בסוגיא דריש מס' קדושין, אינו ענין לזה, כמו שיבאר מתוך הדברים לפנינו.

ולדעתי אין פרק זמן זה מכוסה בערפל כלל ואך על ידי מה שנעשה בפרק הזמן הזה, הגנו יכולים להבין ולהורות, ואך על ידי מה שנעשה בפרק הזמן הזה הגנו מכינים את התלמוד בבלי יותר ממה שהגנו מכינים את התלמוד הירושלמי, אשר בו יחסר לנו כל זה, מפני שבאה שם יענה מירוק וחירות ורדיפות נוראות, ולא יכלו עמוד עוד.

ולהנהיג אורות מאצל עלינו לשום לב לירד לסוף דעת רב שרירא גאון ז"ל ולברר דבריו בראי, כי אז נמצא לפנינו דברים ברורים בלא סתירות, וסדר ישר, ולא כמו שעשו החוקרים הנזכרים שעברו על דבריו במעוף עין, וטעו בפשוטות, כי דברי רש"י נכתבו בדרך גדול, וכל אשר נוסף להעמיק בדבריו יותר נראה עד כמה דקדק בשמעותיו.

אף גם זאת כי יש לנו מקום רחב לבאר הכל מתוך התלמוד עצמו כי עדין לא נרתק החבל, ומשם נוכל לקחת עזרתנו, ונפן גם לימין גם לשמאל, ועל ידי זה יסורו הספקות, ויכל יבוא על מקומו.

עוד זאת ראוי לדעת כי גם ענין חתימת התלמוד עצמו, גם זה מהדברים שלא נתבארו כל צרכן, מתי ואיך, וכל המדברים מזה על ידי שלדעתם לא נמצאו להם על זה מקורים עברו על הדבר הגדול הזה, בחזרת הדברים לכר ומבלי משים באו גם השערות, ומשפטים והחלטות שלא יתבנו.

ולא עוד אלא שגם פרק הזמן מרג אשי, עד חתימת התלמוד, גם זה עדין לא נתבאר היטב, והדבר הזה עצמו מה ה"י דבר סידור רב אשי, ומה נעשה

אחריו, לא דברו על זה כל מאומה, וחחקירה הזאת צריכה עיון גדול, והשקפה כנתונה המאמרים בנסרא.

ובירור כל הענינים האלה יביא תועלת גדולה לא לבד לתקופת הדורות ההם, ודברי הימים, כי אם גם להכנס יותר תוך חדרי הגמ' וחבנת הדברים כמו שהם, והיא גם חקירה גדולה לעצמה, ותביא את האור.

ונתחיל בזה מזמן חתימת התלמוד ורבנן סבוראי.

פרק ב.

באגרת רב שרירא גאון ז"ל נאמר, ולפוס הכי איתוספא הוראה דרא בתר דרא עד רבינא, ובתר רבינא איפסקא כדחזא וכו' דהוה כתוב בו רב אשי ורבינא סוף הוראה, ובתר הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי דמפרשי דמקרי להוראה ואיקרי אינהו רבנן סבוראי, וכל מאי דהוי תלי וקאי פרשוהו כגון רב רחומאי, ורב יוסף, ורב אחאי מבי חתים, ורב רבאי מרוב, ואמרין דגאון היה ואוריד בשניה טובא וכמה סברי קבעו בגמ' אינון ורבנן דבתריהון גמי כגון רב עינא ורב סימונאי עכ"ל במקום זה.

והנה מדברי רב שרירא גאון הננו רואים, דאף שיכלול כולם יחד תחת השם סבוראי הנה בכל זה לא יבואו כולם יחד בענין אחד בההלט אלא יחלקם גם הם לשתי מדורות, לרב רחומי, ורב יוסף, ורב אחאי מבי חתים ורב רבאי מרוב וכני דורם יקרא דמפרשי דמקרי להוראה, ועליהם יאמר וכל דהוי תלי פרשוהו כגון רב רחומי, ורב יוסף וכו' ושוב יאמר וכמה סברי קבעו בגמ' אינון ורבנן דבתריהון גמי כגון רב עינא ורב סימונאי וכו' והיינו דרבנן דבתריהון הוי גמי מכלל רבנן סבוראי וכמה סברי קבעו בגמ' אבל לא היו דמקרי להוראה, ולא היו ענינם לפרש כל מאי דהוי תלי וקאי, ולא שחנני מדרק זה מתוך לשונו של רב שרירא גאון לבד, כי אם שבאמת כן חדרו יוצא מפורש ומבואר מתוך סוגיות הגמ' ומתוך דברי רב שרירא גאון במקומות אחרים.

ונבוא לבאר את המדרגה הראשונה מן הסבוראים, שעליהם נאמר, דמפרשי דמקרי להוראה, וכל מאי דהוי תלי וקאי פרשוהו" כגון רב רחומי ורב יוסף וכו' וכדי לדעת זמנם וענינם, ומה הוא הפירוש בכל מאי דהוי תלי פרשוהו, עלינו לשוב לדור אשר לפניהם, היינו דורו של רבינא האחרון, ומפני שגם בענין רבינא יש מבוכה גדולה, וכותבי הדורות יצאו להם שהיו ארבעה תחת שם רבינא, ואת רבינא האחרון לא ידעו להראות בבירור בגמ' על כן ההכרח ליחד על זה פרק מיוחד, וכשיתברר לנו זה בבירור גמור שאין אחריו ספק כלל, אז נוכל לשוב לשום לב לבאר, זמן חתימת התלמוד, וראשוני הסבוראים וענינם.

פרק ג.

הנה בסדר הדורות בערך רבינא הביא בשם הבאר שבע שכתב וז"ל אשכחנ בחולין מ"ו, וברכות מ"ז, ובסנהדרין מ"ח: ובאלו מציאות כ"ה א"ל רבינא לרבא נראה שאין זה רבינא חברו של רב אשי שגולד יום שטת רבא עכ"ל וכתב ע"ז הסדר הדורות ותמוה שכתב ונראה כאלו ממנו יצאו הדברים וע"י לעיל רבינא קרמון שכן כתבו החוס' והרא"ש והסמ"ג עכ"ל ושם בערך רבינא קרמון כתב דברי חיוחסין

רבינא הקדמון ורב יוסף משיב על דבריו כ"כ סמ"ג מצות ל"ח קצ"ג, והוסיף הסדר הדורות עצמו, וכ"כ תוס' חולין ד' מ"ח ובאשרי פא"ט אין זה רבינא סתמא שבכל הש"ס שהי' חברו של רב אשי שנולד ביום שמת רבא מרבא רב יוסף להשיב על דבריו א"ל רב יוסף וכו' עכ"ל וכן קבעו לחלכה כל מסדרי הדורות, ועי' בדוד ח"ג סוף פרק ט"ו בהערה 12 שמנה שם לרבינא קדמון בדור רב הונא ורב יהודה וקראו רבינא ראשון ע"ש.

אבל השגתו של הסדר הדורות על הבאר שבע הוא מעות שדברי הבאר שבע אינם ענין לדברי התוס' ותר"ש, דהם אמרו רבינא קדמון שהי' עוד קשיש מרב יוסף רבם של אב"י ורבא, ואיך אפשר לומר שזה רבינא תלמידו של רבא דאירי ביה הבאר שבע, ועל כן אף אם יוחלט כספקן של התוס' ותר"ש ז"ל שהי' רבינא קדמון מה יושיענו זה למה שבא הבאר שבע לחוכיח דרבינא תלמידו של רבא אינו חברו של רב אשי, ופשוט דגם אינו רבינא קדמון, שהי' קשיש מרב יוסף, שהרי רב יוסף רבו של רבא, ורבינא תלמידו של רבא.

ועל כן אם יוחלט כספקן של התוס' בחולין שם, ויוחלט בדברי הבאר שבע דרבינא תלמידו של רבא לא יכול להיות חברו של רב אשי, יהי' לנו בגמ' ארבעה תחת השם רבינא, האחד רבינא קדמון, והשני תלמידו של רבא, והשלישי רבינא חברו של רב אשי, והרביעי שכתב עליו רב שרירא גאון ז"ל, ובספר הכריתות ואחריהם כל כותבי הדורות, דהוא סוף הוראה, ועליו אמרו שהוא התלמוד וכו' שכתב עליו רב שרירא גאון, והוא סוף הוראה על כרחך שיש לנו ממנו בגמ', שזה הוא הפירוש, מסוף הוראה היינו בגמרא כטובן, וכמו שיבואר לפנינו. אבל אחר העיון הוא רחוק מאד מסוגית הגמרא שהיו ארבעה רבינא, ורב שרירא גאון יזכיר בתוך דבריו רק שני רבינא, האחד רבינא חברו של רב אשי והשני רבינא בר רב הונא שאמרו עליו שבימיו נחתם התלמוד, ויזכיר גם יום מותו בכמה בחדש, ובכמה בשבת.

והנראה ברור דהוא כפשטן של דברים, וכדמשמע שלא היו כי אם שנים, ובכל זה אין כאן לא קושיא, ולא סתירה, וראשונה נבאר דבר ההכרח לאמר דבר חדש שהי' רבינא קדמון.

ודגה במס' חולין ד' מ"ה, גרסינן גופא אמר רב יוסף בר מניומא אמר רב נחמן ריאה שניקבה ודופן סותמתה, כשרה אמר רבינא והוא דמביך בנשרא, אמר ליה רב יוסף לרבינא, ואי לא סביך מאי מרסה אלמא נקובה היא אי הכי כי סביך גמי דהא תניא נזק פסול וכו' מאי לאו כהאי לא למעיטי קרום שעלה מחמת מכה בריאה וכו' ובתבו התוס' בד"ה אמר רבינא וז"ל ובתשובת רב שר שלום גאון כתב דבין סביך וסריך ובין לא סביך וסריך כשרה, ולית הלכתא כרבינא וכו' ומיהו לא ידענא מנא ליה. שלא יהא הלכה כרבינא דהוא בתרא ושמא אין זה רבינא סתמא שהוא בכל הש"ס שהי' חברו של רב אשי שנולד ביום שמת רבא מדבא רב יוסף להשיב על דבריו וכו' עכ"ל, ומזה הוא גם ברא"ש וסמ"ג שם.

ובאמת שהם עצמם לא כתבו זה בהחלט, ולבר שלא מצאנו רבינא קדמון בסוגיות הגמ', הנה גם בסוגין עצמה קשה לומר כן, דרב יוסף בר מניומי שהביא ממרא זו דרב נחמן לבית המדרש הי' בן דורם של אב"י ורבא, ואיך יתכן שקלא וטרי' של בן דורם של רב יהודה, ורב הונא, על מימרא דרב יוסף בר מניומי משמיה דרב נחמן, והתוס' כתבו כן רק מפני דוחק הקשיא, ולא ידעינן מעמו של

רב שר שלום גאון, ומנא ליה, ועי' בתוס' לעיל ד' מ"ז בדיה חיינו רבתייהו דמוכח משם דס"ל בפשיטות דרבינא זה לא הי' קדמון ע"ש.

ולפיכך האומר יש לי זכות שומעין לו, ולענין דצדקו דברוי רב שר שלום גאון ז"ל, ולא ישהי' רבינא קדמון, שזה אי אפשר כמו שאמרנו, אלא להיפך דרבינא זה האמור כאן הוא רבינא האחרון רבינא בר רב הונא, והנה ידענו מדברי רב שרירא גאון דבימי רבינא האחרון הי' רב יוסי או רב יוסף (פעם יקראוהו כך ופעם כך והכל אחת) והי' כבר בימי רבינא מראשי הדור, שבשנת ד"א רל"ה כבר נעשה לראש בפומבדיתא, והוא רב יוסף זה דחשיב ליה רב שרירא גאון בין רבנן סבוראי — דמפרשי, דמקרי ליהורא, וכמו שהובאו דבריו לעיל בפרק ב' שכתב, ובתר הכי אעיג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי דמפרשי דמקרי ליהוראה, ואיקרי אינהו רבנן סבוראי, וכל מאי דהוי תלי וקאי פשוטו כגון רב רחמי ורב יוסף ורב אחאי מבי חתים וכו' עכ"ל ויאמר שם באגרתו במקום אחר, ובשנת תשס"ז (ד"א רל"ה) שכיב רב סמא בריה דרבא, ובתריה מלך רב יוסי וכו' (עי' לקמן פ"ד) ורב יוסף זה הוא שהקשה על דבריו רבינא בחולין כאן, ואי לא סביר האי וכו' ואף שרבינא השיב לו סבורא ליה לרב שר שלום גאון דפשיטא דברייא כרב יוסף משמע ורב יוסף זה בתראה חיי לגבי רבינא, והיו מקובלים הדיוקן עליו, והלכה כרב יוסף (וזה הי' עוד בימי רבינא קודם חתימת השיס') ובפרט לפי מה שביארו התוס' דרבינא פליג על רב נחמן, ולא שהוא מפרש דבריו.

וכן הוא בההיא דמס' ביצה ד' י"ג. דאמרינן שם תני תנא קמיה דרבינא מקדש ישראל והושבת והזמנים, א"ל אמו שבת ישראל מקדש ליה, והא שבת מקדשי וקיימא, אלא אימא מקדש השבת וישראל והזמנים אמר רב יוסף הלכה כרבי וכדמתרין רבינא וראוי זו הביא הסדר הדורות ערך רבינא קדמון, ואחריו בריה, אבל נראה ברור דהיינו רב יוסף דסוף הוראה, ורבינא האחרון, ומכאן יש עוד כעין ראיה לדברינו דהסגנון משמע דרבינא הי' מראשי מתיבתא, ותני תנא קמיה ורב יוסף אמר אחר זה דהלכה כדמתרין רבינא, ומתי ובאיזה מקום הי' כזאת, אבל ברור שזה רבינא בר רב הונא, ורב יוסף בן דורו, וכפי הגבלת זמנם שיבואר עוד (א).

הערה (א) ראו להעיר, כי על הרוב כשאנו אומרים תני תנא קמיה דרי' פלוני, הי' מראשי מתיבתא במקומו. לפי שאצלם הי' המנהג שהראש מתיבתא עצמו לא הי' קורא, כי אם התנאין היו שונים לסניניהם הפרק, והראש מתיבתא הי' מתקן כל טעות, כמו בברכות ד' ש"ז, רבי אמר ורי' אמי הוו קא קטרין ליה נגא לרי' אלעזר אמר להו אדהכי והכי איזיל ואשמע מלתא בבי מדרשא וכו' אול אשכחיה לתנא דקתני קמיה דרי' יוחנן קרא ושעה ואינו יודע להוכיח וכו' אל רי' יוחנן לא שנו אלא שלא פתח וכו' אתא ואמר להו וכו' וזה הוא שהזכירו תנאין גם בזמן הגאונים, והתפלא נרעץ על זה בחגי ציון י"ג הערה 2 וכתב, ונפלא הדבר כי בימי הגאונים נמצא עוד דפסע את התאר הזה, ורב נתן הבבלי יספר כי ראש ישיבת סורא כתב לכל אנשי ישיבתו לתלמידים, ולתנאים שויברכוהו לידור בן זכאי עכ"ל נרעץ, וכן נמצא לשון זה בדברי הגאונים בכמה מקומות אבל הי' נהוג כן לא לבד אצל הגאונים, כי אם גם אחר זה בספר דע"י בחדשים גם ישנים נומר 7 להחכם המופלא הרכבי שני (עמוד 21) שהביא שם דבריו דרי' בן בלעם ככ"י, ובתוך הדברים כתוב שם לאמר, ובעת שלמדתי המשנה מסורה גדולה שהוא מן הראשונים בלימוד זה קרא הקורא לפניו בערב ימו (ברכות ד' י) הוי"ד בפתח, ותקן המורה ימו בחורק, ושאלתי אותו מפני מה? והשיב לי כי ימו בפתח הוא עובר וכו' ע"ש הנה ראינו שעוד אז התמיד עדין המנהג שלא הראש מתיבתא קרא, כי אם אחר, אשר הי' עסקו לשנן לעצמו חמשניות והתוספתות, ואלה היו נקראים תנאים, תני תנא, גם בימי דאמוראים, וגם אחר

התימת התלמוד ורבנן סבוראי

וכן הוא עוד גם במס' נדה ד' מ"א דגרסינן שם ת"ר המקשה שלשה ימים ויצא ולד וכו' בשלמא רישא ר' שמעון למעמיה וכו' אלא סיפא במאי פליגי אמר רבינא כגון שיצא ולד וכו' מתקף לה רב יוסף חדא דהיינו רישא וכו' אלא אמר רב יוסף כגון וכו' ובמקור במקומו טמא קמפלגי.

ומצאנו את רב יוסף זה גם במקום אחר בגמ', והוא במס' תענית ד' י"ח: דאמרינן שם וכמה הוא התחלחל רבי אחא אמר שלש רבי יוסי אמר אחת, ועי' רש"י ז"ל שכתב רבי אחא, ורבי יוסי אמוראי ניהו דלאו אורחא דתנאי לאשתעויה בגמ' כהאי גיגא עכ"ל ועי' בראיש' שם הגירסא רב אחא, ורב יוסי, וברור דרב אחא היינו רב אחאי מבי חתים מתלמידי האמוראים שחשבו רב שריא יחד עם רב יוסי בין הסבוראים דמקרי להוראה, ובא זכרו עוד בכמה מקומות בגמ' כמו שכתבו כבר הראשונים וז"ל (ויבאר להלן בפרק כ"ג) ורב יוסי חיינו גם הוא רב יוסי זה שאנחנו עוסקים כוח להגביל זמנו וזכרו בגמ', וראינו כזה שנכר לפני זמנו של רש"י ז"ל מפני שחסופרים לא ידעו להבין מנו רב יוסי, שלא הורגלו בשם זה לאמורא, כי אם לחתא הידוע שבשו הגירסא, ורש"י ז"ל כבר הוצרך לתקן זה.

ועי' במס' בבא קמא ד' כ"א דאמרינן שם אמר רב סחורה אמר רב הונא אמר רב הדר בחצר חברו שלא מדעתו אין צריך לעלות לו שכר משום שנאמר ושאיה יוכה שער אמר מר בר רב אשי לדירי חזי ליה, ומננה כי תורא, רב יוסף אמר כותא פיתבא יתיב מאי כיניחו וכו' ואין ספק דרב יוסף היינו רב יוסף האחרון ועל כן נסדרו דבריו אחרי מר בר רב אשי.

ומצאנו עוד כנמרא את רב יוסף זה יחד עם רב רחומי בן דורו כמו שחשנם רב שריא גאון ז"ל יחד וכתב, כגון רב רחומי ורב יוסף וכו' עי' במס' עירובין ד' י"א דאמרינן שם אמר רב כהנא כי תניא ההיא בפתי שמיא פליגי בה רב רחומי ורב יוסף חד אמר דלית להו שקיפי וחד אמר דלית להו תקרה, והנה רב רחומי הויתר קדום הו' תלמידו של רבא (עי' לפנינו ביאור הדבר בפרק ו') ובכל זה נסדר רב רחומי קודם רב יוסף, ואין שום טעם לאמר שהוא לפי סדר הסוגי, או לפני סדר דבריהם, והדבר ברור שאין זה רב יוסף רבו של אביי, כי אם שניהם רב רחומי ורב יוסף, שניהם מרבנן סבוראי — דמפרשי, ודברי שניהם הוא באמת רק לפרש.

זה בימי חנאונים. ועי' במס' סוטה ד' כ"ב דאמרינן אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא כרב אחא בר יעקב דאמרו אינשי רטין מנושא ולא ידע מאי תני תנא ולא ידע מאי אמר, ועי' במס' ע"ז ד' ט' אמר ר' פפא, אי טעי האי תנא ולא ידע פרטי לשויליה לספרא וכו' אי טעי ספרא נשיליה לתנא וכו' ועי' במסכת חולין ד' ס"ד: א"ל רב נביהה מבי כתיל לרב אשי איסכא תני תנא קסיה ראביי ואביי היא דתרצה ניהליה הכי עיש, ואין זה ענין לתורמן ואמוראה, והדברים ארוכים, ועי' עוד במסכת נדה ד' ס"ג: אמר ליה רב הונא בר נתן לרב פפא ממאי דמאי איש דשרק קסרבי ליה וכו' שויליהו, לתנאי איכא דתני כרב פפא, ואיכא דתני כרב הונא בר נתן, ועל כן אין מקום כלל למה שכתב החכם ווייס (ה'ג עמוד 32), ובלי ספק כל החכמים שבבבלי אשר נקראו תנאים והיתה אומנתם לסדר משניות לפני גדולי חכמי בבלי הו' בני א"י, אשר ירדו שם והביאו אתם משניות שונות עכ"ל ואין ספק שאין הדבר כן, ועי' במס' זכחים (ד' ק"ד:) מחוסר זמן וכו' והיו בני אשמת ניהו אמר ועירי תני מצורע בהדיהו עולותיהן ושלמיהן והני בני שלמים ניהו אמר רב ששת תני נזיר בהדיהו דועירי, קבעוה תנאי דרב ששת, לא קבעוה תנאי.

ונבין גם בלכול הגירסא בזה במנחות ד' ל"ג ושם קאי על דברי רבא, ואמרין שם ואמר רבא פתחי שמאי פטירין מן המזוזה מאי פתחי שמאי, פליגי בה רב רחמי ואבא יוסי חד אמר וכו' וחד אמר וכו' וברור דהי' כתוב בגמ' פליגי בה רב רחמי ורב יוסי (דוא רב יוסף) והמעתיקים לא ידעו מי הוא, באו ושכשו וכתבו לנו אבא יוסי כמו ששיכשו באופן אחר במס' תענית, אבל ברוך שמסר עולמו לשומרים ונשארה הגירסא בעירובין רב יוסף, וברייף בהלכות מזוזה הגירסא גם כאן רב יוסף, ובגמ' במנחות כאן צ"ל רב יוסי והכל אחת.

ואחרי שכן ומצאנו את רב יוסף זה בגמ' ככמה מקומות, הנה יתחזקו כל דברינו, בההיא דמס' חילין ואין לנו בגמרא רבינא קרמין, אבל הוא רבינא האחרון, ואין לנו בגמ' כי אם רבינא חברו של רב אשי ורבינא האחרון. (ב)

אכל הנה רבינא זה שעליו תלו כל שלטי הגבורים, ואמרו שהוא חתם הש"ס, הנה בכל זה אין גם אחד מכל כוחי הדורות אשר ביאר ענינו, ולא עוד אלא שהרב בעל סדר הדורות לא עשה לו ערך כלל, וכפי הנראה לא עלה על דעתו שהוא נמצא בגמ' ועל כן גם יקרא את רבינא חברו של רב אשי בשם רבינא האחרון אף גם לא אחד אשר עמד לכאר, זמנו, וסמכו בזה כולם על ט"ס באגרת רב שרירא גאון ועל ידי זה נבלע להם דור שלם, ויצאו להם משפטים מעוקלים, ותולדות דברי הימים הסריב

פרק ד.

רבינא האחרון וזמנו

והנה כל המדברים בזה אחזו בפשיטות את שנת מות רבינא על פי אגרת רב שרירא גאון שנת תתי"א לשמרות (ידוע כי בחשבון השמרות יש ג' בשנה אחת) רנ"ט או ר"ס ליצירה ואף כי בקבלת הראב"ד (הובא גם בסדר הדורות) נאמר שמת רבינא רל"ד—רל"ח ליצירה לא שמו לב לזה לפי שהוא נגד המפורש באגרת רב שרירא גאון.

אמנם כן כי העתיקו להם כולם שורה אחת מתוך דברי רב שרירא גאון שכתוב בה "ובארבע בשבת דהוא י"ג בכסליו בשנת תתי"א שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא, דהוא רבינא והוא סוף הוראה" וזוהי צא להם שנת מות רבינא, וזמן חתימת התלמוד, וגם חשבון חירות מכאן ואילך, ועל פי זה כתבו וסדרו, ולסלא שלא נתנו לב לא לסידור הדברים בדברי רב שרירא גאון, ולא לענין הזמנים שם, וגם לא ללשונו של רש"י, ויהי לפניהם ההר הגדול לטישור.

הנה לשינוי של רב שרירא גאון שם כך הוא, ובתריה (אחרי רב אשי) רב אדרי בר אבין ושכיב בשנת תשס"ג (ד"א רי"א) ובתריה רב נחמן בר רב הונא ושכיב בשנת תשס"ז (ד"א רי"ד) ונפל שמדא וגור יוגדר לבטילי שבתא ומלך במחסיא רב מכוסי דהוא מר בר רב אשי ושכיב בשנת תשע"ט (ד"א רכ"ז) במוצאי יום הכסורים ובתריה רבה תוספאח ושכיב בשנת תשס"ה (ד"א רל"ג) ובארבע בשבת דהוא י"ג בכסליו בשנת תתי"א (ד"א רנ"ט) שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא, והוא סוף הוראה, ובתריה רב רחמי ואית רסחלסין

הערה (ב). וכדבר רבינא תלמידו של רבא, מכואר אצלינו במקומו שזה רבינא חברו של רב אשי, ואינו אחר, והדברים ארוכים ומבאירין שם כל צרכן.

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי

רב רחומאי ושכיב בשנת תשס"ד (ד"א רמ"ז) בעדן שמדא דגור יונד, ובתריה מלך רב סמא בריה דרבא, ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים, וראינו כתוב בספרי זכרונם, דבעו רחמי ובלעיה תנינא ליוגור מלכא כבי משכבו, ובמל שמדא, ובימיה דהדין רב סמא בשנת בשנת תשס"א (ד"א רכ"ט) אתסרו רבנא אמיר בר מר ינוקא, והונא בר מר זוטרא ריש גלותא, ומשרשיא בר פקוד, ובשמונה עשר יום איתקמילו הונא בר מר זוטרא נשיא ומשרשיא, ובאדר דשתא דא איתקמילו אמיר בר מר ינוקא, ובשנת תשס"ח (ד"א רל"ג) אתסרו כל כנישתא דבבל, ואיתנקיטו בי יהודאי לאמנושי, ובשנת תשס"ז (ד"א רל"ה) שכיב רב סמא בריה דרבא, ובתריה מלך רב יוסי וכו' עד כאן לשונו של רב שרירא שם.

והעתקנו כל דבריו כי מזה חננו רואים בעליל שכל משך דבריו אלה הוא הולך בזה מן רב אשי עד מות רב סמא ומלך רב יוסי, ובמספר השנים הוא הולך ובא מן שנת תשליח (ד"א קפ"ז) עד שנת תשס"ז (ד"א רל"ה) ואך אפשר שבאמצע דבריו יבוא כאן דבר מות רבינא בשנת תת"א (ד"א רנ"ט).

ובפרט שרב שרירא הולך ומשמיע לנו בסדר דבריו שני ענינים מדברי הימים ההם, היינו גם שנות ראשי מתיבתא זה אחר זה, ומנין חשנים להם, וגם עניני הגזירות והשמדות שהיו אז בימים ההם, ובשניהם הולך על חסד, וסוכר גם השנים, גם החדשים, והימים, לפי שבמשך הזמן הזה נתחדשו הגזירות שני פעמים, בראשונה על ידי יונד השלישי ואז לא ארכו ימי הגזירות כי יונד נהרג (וכדברי רש"י דבלע תנינא ליוגור מלכא) ואחר זה בימי פירוז רשיעא נתחדשו בכל תוקף, וגם הוציא להורג מראשי ישראל, ויספר רש"י מתחלה שגזירותיו של איגורד היו בשנת תשס"ז (רי"ד—רמ"ז) וזה ה"י כשמת רב נחמן בר הונא, ומלך רב מכוזא, ויאמר כי כתוב בספרי זכרונות הגאונים דבאותו סדק דיליה (היינו רב סמא בריה דרבא) ודמר בר רב אשי בעו רחמי וכו' ובמל שמדא. וכו' איגורד נהרג, כאשר יאמר רש"י) ואחר כך יספר מהרדפות בימי פירוז רשיעא, ואז כבר נספר מר בר רב אשי דשכיב בשנת תשע"ט (ד"א רכ"ז) והרדפות נתחדשו בשנת תשס"א ויאמר ובימיה דהדין רב סמא בשנא שנת תשס"א אתסרו רבנא אמיר בר מר ינוקא, ובשנת תשס"ח דבבל כנישתא דבבל ואיתנקיטו ינקי בני יהודאי לאמנושי וכו' והיינו הרדפות בימי פירוז רשיעא, והרדפות והגזירות כלו לגמרי בשנת תשצ"במות פירוז רשיעא, וזה נזכר רק בסדר תנ"א, אבל אצל רב שרירא נאון נזכרו רק הרדפות-השמדות אשר היו עד שנת תשס"ז (ד"א רל"ה) ונראה מזה כי אף שפירוז רשיעא ה"י עוד עד שנת תשצ"ב, אבל לא הרע להם כל כך, כמו משנת תשס"א עד תשס"ז, שאז ה"י תוקף הגזירות, כי בכלל לא היו הגזירות מתוקף המלכות, כי אם יותר ממאורעות הימים, ויבואר לפנינו. באופן שכל דבריו רב שרירא במקום הזה הוא דקדוק סדר זמנים, בין מצד ראשי מתיבתא, בין מענין המאורעות חקשות, ואם כן הלא נראה מזה כי גם הבא בזה זמן מות רבנא. היינו בתוך הזמן הזה, וצריך לחניה גם בדברי רש"י או שנת תשס"ז או תשס"ז, וחי אם כן אחר רבנא חוספאה רק שנה או שנתיים, ונפטר רל"ד או רל"ה.

ואמנם גם לפי דברינו, גם בלא דברינו, זה שנאמר בדברי רש"י. ובתריה רב רחומי ואית דמחלסין רב רחומאי ושכיב בשנת תשס"ז בעדן שמדא דגור יונד

וכו" חאי ובתריה אינו כתר רבינא, כי אם עד כאן חשב ראשי מתיכחות מיישיבת סורא, ועתה ישוב לישיבת פומבדיתא (וזה דרכו של רב שרירא באגרתו בכמה מקומות כמו שיבואר בהמשך דברינו) ויחי' ובתריה חכונת בתר פרס השני, ויחשוב אל רב רחומי, ואחריו את רב סמא בריה דרבא, ואחריו רב יוסי, שחיו כולם בפומבדיתא, ומלכו שם זה אחר זה, ועל כרחק שכן הדברים ופירושו, דבאמת העולם בפומבדיתא ולא בסורא ששם הי' רבינא, וזאת ישנית יסלבר זמן השנה מפורש בדבריו דרב רחומי שכיב בעידן שמדא דגזר יוגר, ואז הי' עדין מר בר רב אשי בסורא, כמו שמפורש כאן בדבריו רשינ.

ואם נרצה לרחות ולטעון כי על כן בא כאן בדבריו רשינ זמן מות רבינא אף שהי' בזמן מאוחר מפרק הזמן דאירי רשינ כאן, מסני שבזה יסיים רשינ כל דברי סורא, ואחר כן יתחיל בדבריו פומבדיתא, הנה לכד שאין הדבר כן, אבל גם לכד זה הנה הדבר מוכרע ומוכרח גם מלשונו של רב שרירא נאון, כי הנה אם נבין דבריו, נעמוד על זה גם אם לא נשים לב לסדר דבריו, הן רב שרירא נאון עומד ומודיע לנו בזה, דבר ראשי ישיבת סורא, מן רב אשי עד רבינא האחרון, ולדבריהם מלך רבינא האחרון, אחר רבה תוספאה, וגם ארכו ימי שבתו בראש, משך זמן של ששה ועשרים שנה, היינו מן שנת תשס"ה שאז נפטר רבה תוספאה עד שנת תתי"א שנפטר רבינא, אם כן הי' לו לרב שרירא לכתוב גם אצל רבינא אותו הלשון שהוא כותב אצל כל אחד מאלה שמלכו זה אחר זה, וכמו שהוא אומר אצל כולם, ובשנת כך וכך שכיב זה ובתריה מלך זה וזה, כן הי' לו לומר גם אצל רבינא, וכמו שהוא אומר ובתריה רב נחמן בר הונא, ושכיב בשנת תשס"ו וכו' ומלך במהסיא רב מביזמא דהוא מר בר רב אשי, ושכיב בשנת תשע"ט כמוצאי יום הכפורים, ובתריה רבה תוספאה ושכיב בשנת תשס"ה הי' לו לאמר ובתריה רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראא ושכיב בארבע בשבא דהוא י"ג כסליו בשנת תתי"א כן הי' לו לרב שרירא לכתוב לפי סגנון לשונו בכל מקום, אבל רשינ לא כתב כן, ולשונו הוא ובתריה רבא תוספאה ושכיב בשנת תשס"ה ובארבע בשבא דהוא י"ג כסליו בשנת תתי"א שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראא ולא הזכיר כלל שמלך בתר רבה תוספאה, וסגנון לשונו מורה בבירור וכמפורש שנפטר בזמן קצר אחר רבה תוספאה, ואולי נפטר רבה תוספאה סוף שנת תשס"ה, ורבינא נפטר אחריו ב"ג כסליו שנת תשס"ו, וחי אם כן אחר רבה תוספאה רק איזה חדשים ועל כן או שלא הספיקו להושיבו בראש, ובפרט שחדשי כלה חיו אצלם אלול ואדר, וזה הי' עיקר ישיבה אצלם, או לפי שישב ראש רק איזה חדשים, ונפטר על כן לא כתב עליו ובתריה וכו' וזו לכדה ראי' שאין עליה תשובה שמעות סופר הוא בדבריו רשינ ותחת תתי"א צ"ל תשס"ו, ונשתרבה המעות על ידי מעות אחר שיבואר בפרק י' ועל פי זה ישתנה זמן חתימת התלמוד, ומעשי הדורות החם, ומסני שהוא דבר חדש, ונגד המוסכס, ושיחיו דברינו מיוסדים, ויתר שלא תמוט, לחשוב זמני הדורות, נשים סנינו לבאר כל זה בראיות ברורות מדבריו הנמרא.

פרק ה.

רבינא האחרון בגמרא וזמנו.

בדבריו רשינ נאמר רק זמן פטירתו של רבינא, אבל עלינו להגביל זמנו

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי

ופעולתו, כי כותבי הדורות לא ידעו להגיד עליו דבר ברור מנמרא, ולא הגידו ולא כלום, וגם לברר דברי רש"י ז"ל האומר עליו "והוא סוף הוראה" ולכלי לסמוך על אגרת רב שרירא לבר, שהוצרכנו להגיה, הנני רואה תועלת גדולה מברור כל זה, בלא השערות, כי אם למצוא הכל ערוך לפנינו.

זנה כותבי הדורות כולם כתבו דרבינא חברו של רב אשי נפטר קודם רב אשי, כי אף שבאגרת רש"י לא נזכרה שנת פטירתו, אבל במחזור וויטרי ובספר הכריתות מפורש שנפטר תשל"ג לשטרות, ובשנת מות רב אשי שנוכרה גם באגרת רש"י גם בספר הכריתות יש יסודי נוסחאות, והספק הוא מן שנת תשל"ד עד שנת תשל"ה והריבוי כפ"ק דמס' ע"ז כתב בהד"י ליצירה קפ"ו (שהוא תשל"ח) והסכמת רוב הנוסחאות באגרת רש"י הוא כן שנת תשל"ח וכן קבעו כל כותבי הדורות, ואת רבינא חברו חשבו לדבר ברור על פי המקורים שנפטר בשנת תשל"ג, ע"י גרעין ח"ב ציון א' אות כ"ב ואות כ"ג, והוא כמסכם שרבינא נפטר קודם רב אשי. אבל הנה לפנינו בגמ' במס' כתובות ד' ס"ט אמרין והשתא דאמרת בעלת חוב דאכא או דאחי למאי נפקא מינה למנכא לבינונית שלא בשבועה וזיבורית בשבועה ת"ש דרבינא אנבה לברתיה דרב אשי ממר בריה דרב אשי בינונית ושלא בשבועה מבריה דרב סמא בריה דרב אשי זיבורית בשבועה, וע"י רש"י ז"ל שכתב רב אשי מת, ומת רב סמא בנו כחיו וכשבאת בתו ליפרע נטלה מחלקו של מר בר רב אשי שה"י קיים בינונית ושלא בשבועה אלמא בעלת חוב דאחאי הויה ומבריה דרב סמא זכורית לפי שבעלת חוב של אביו היתה שה"י אחיה עכ"ל והנה אם נחליט שרבינא הראשון חברו של רב אשי מת לפני רב אשי אם כן ברור דזה רבינא המוזכר כאן הוא רבינא האחרון.

והנני למודים מכאן דברים הרבה. האחת דאז זמן קצר אחרי מות רב אשי, כבר ה"י אז רבינא האחרון דיינא בסורא, ואף אם נאמר כי לא ה"י זה תיכף אחרי רב אשי, דהלכה דברו או אינסבו אי מיתזנן מיניהו אית להו פרנסה ואע"ג דלא מיחו, או אפי' בגרה ואינסבו מהני מחויי (וע"י ברא"ש פ"ק מצ"אות האשה ס"י י"ג) אבל בכל אשר נרחוק את הזמן בודאי לא י"י זה הרבה מאד אחרי אשר נפטר רב אשי ועל כן אם נימא כהגידסא הפשוטה באגרת רש"י ואשר הלכו אחריה כל כותבי הדורות כהחלט גמור דרבינא נפטר בשנת תתיא (ד"א דנ"ט—ר"ס) הנה במצאנו עתה לפנינו את רבינא זה בגמ', ומורה ודאין בסורא אחרי מות רב אשי נצטרך לאמר שהאר"י ימים יותר ממאה שנה, וחי' שם דיינא ד' ככא כשנעים שנה, ואף שכל זה יכול להיות, אבל בכל מקום יזכיר רב שרירא מזה וכיצא בזה וכאן אין זכר מזה אצל אחד מכל כותבי הדורות הראשונים.

עוד זאת נוכל ללמוד מכאן ולדעת דכל איבעית הגמ' הזאת ופשיטותה היא מרבנן דסוף הוראה, היינו רבנן דמפרשי, ואחרי שכבר נפטר רבינא, שהרי ממעשה שעשה רבינא ששטו לאיבעי זו, ואם כן ודאי דלא בבית מדרשו של רבינא, ולא בחיו, ובסידור שסידר גם הוא בא זאת, וזה יורה לנו דרך במקומות אחרים, לדון ולהכיר את אשר בא מרבנן דמפרשי, וזה יבוא לנו בחקירה ארוכה, במאמר מיוחד. והערנו על זה כאן לחביכות הענין וגדלו.

ויכול להיות שהאיבעי היתה בבית המדרש מקודם, ולא נפשטה, מפני שלא מצאו על זה לששום ממשנה או ברייתא (ע"י כיצא בזה בבעית הגמ' הני כחני שלוחי דידן או דרחמנא בנדרים ד' ליה: ומה שכתבו שם התוס' והר"ן ורבנן

דסוף הוראה (כלומר תלמידי האמוראים דסיף הוראה) אשר עליהם מסר לנו רב שרירא נאון ז"ל דכל רחוק תלי וקאי פרשוהו, ביארו גם כאן דהלכה כעובדא דעביר רבינא חלכה למעשה. (ג)

פרק ו.

רבינא האחרון בגמ' וזמנו.

ולחזק עוד יותר את כל דברינו מגמ' בדבר זמן פעולת רבינא האחרון ודורו, ועיי' לבירור זמן וענין חתימת התלמוד, וזמן רבנן סבוראי — דמפרישי, נביא בזה עוד סוגיא שלמה בגמרא אשר לא השתמשו בה כותבי הדורות, ובאמת נוכל לקחת משם דברים הרבה בזה לעניני הדורות ההם, ולישר אורחותינו בזה. וגרסינן במס' יומא ד' ע"ה. תינה מנעל סנדל מאי איכא למימר אמר רב רחומי אנא חזיתיה לרבינא דעבר דרך מלבוש, רב אשי אמר סנדל לכתחלה לא ריש גלותא איקלע להגרונא לבי רב נתן דפרס וכולהו רבנן אתו לפירקא, רבינא לא אתי, למחר בעי דפרס לאפוקי לרבינא מדעתיה דריש גלותא אמר מאי מעמא לא אתי מר לפירקא אמר ליה הוה כאיב לי כרעאי, איבעי לך למיסס מסאני גבא דכרעאי הוה איבעי לך למרמא סנדלא אמר ליה עורקמא דמיא חוה באורחא, איבעי לך למעבריה דרך מלבוש אמר ליה לא סבר לה מר להא דאמר רב אשי סנדל לכתחלה לא.

והנה הדבר יפלא דהא רבינא עצמו חולק על רב אשי, והוא עצמו לא סבר לה להא דרב אשי, ואיך יאמר לפרס, ולא סבר מר להא דרב אשי, והוא עצמו גם עשה עובדא כשמעתי, ודלא כרב אשי, וכערותו של רב רחומי אנא חזיתיה לרבינא וכו' ומצאתי להתוס' ישנים שעמדו בזה וכתבו וז"ל אמר לו לא סבר לה מר להא דרב אשי סנדל לכתחלה לא קשה לי הא רב רחומי אמר לעיל אנא בתרי חזיתיה לרבינא דעבר דרך מלבוש, ושטא זה ראי' לפירוש רבי שרגיל לפרש דתרי רבינא הוו וכו' עכ"ל והנה התוס' אולי כוונתם על רבינא קדמון בימי רב יוסף, וקשיש מניה, וכמו שכתבו בחולין ד' מ"ח: הובא בפרק ב', אבל זה לא יועיל כאן לישב הסתירה כלל וכמו שיבאר.

כי הנה חסוני הזאת תבאר לנו מעצמה איזה שני רבינא ומתי היו, והיא גם תוסיף תת כח בכל דברינו לעיל בפרק ג' וחנה חמיער בזה שראה מעשה מרבינא הוא רב רחומי (האמורא ולא מרבנן סבוראי כאשר יבואר) וראוי לבאר זמני מסני שהרכ כעל סדר הדורות במחצית מזה, וערכב הדברים ונביא דבריו שכלל בהם גם דברי היוחסין וכתב כערך רב רחומי וז"ל רב רחומי אמר לאבוי פסחים ליש רב רחומי בעי מאבוי נזיר י"ג יתיב קמיה דרבינא ואמר משמיה דרב

הערה (ג). וזה הוא עוסק פירוש דברי רב שרירא נאון, דאין לפרש דבריו בשילוח על פי שטחיות הדברים, כי יאמר עליהם רכל מאי דהוי תלי וקאי פרשוהו הם, שהרי זה יובחש סכל דברי השם שלפנינו, ובכל אשר נפתח נמצא כי נשארו אבעיות ותיקו, אבל ברור דכוונתו כפי המכואר בפנים, דהיינו בכעיות שהיתר רעתם נשיבה בהכרעתה כך וכך, אלא מסני שלא מצאו לה עשיות מסשנה וברייתא נשארה בסידור השם בלא הכרעה, על זה ועל כיוצא בזה, הוא שכתב עליהם רש"י, דכל דחוי תלי וקאי פרשוהו ומסרו לנו קבלתם בישיבה סדור רב אשי, ובהסרך דבריו יבאר לנו הרבה מקומות כיוצא בזה, וענין חכמים.

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי

דרב הונא בר תחליפא זבחים ע"ז, רב רחמי מתני הכי איך יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב עירובין י"ד מאי פתחי שמאי פליגי בה רב רחמי ורב יוסף חד אמר עירובין י"א ומנחות ל"ג מת בערב יוה"כ במחזא לפני רבא כתובות ס"ב. איתביה לרבינא חולין פ"ט ראיתי את רבינא יומא ע"ח, ע"י חלק א' ד' אלפים ר"ג שהי' ראש ישיבה בסומכדיא י"ג שנה עכ"ל הסה"ד וכמה מעותים יש בזה בהדברים הקצרים האלה.

ואיך לא הרגיש שאי אפשר שיהי' כל זה איש אחד, הוא עצמו הביא ההיא דמס' כתובות ד' ס"ב דמת לפני רבא, ושם נאמר אמר רבא סמכי רבנן אדרב אדא בר אבהו ועבדי עובדא בנפשיהו, כי הא דרב רחמי הוה שכיח קמיה דרבא במחזא הוה רגיל דהוה אתי לביתיה כל מעלי יומא דכסורי וכו' הוה יתיב באיגרי אפחית דרגא תמותיה וגח נפשיה, והנה רבא נפטר שנת ק"ב—ק"ג ליצירה, כן הוא בכל נוסחאות אגרת רש"י. וכן קבעו כל מסדרי הדורות, וגם הסדר הדורות עצמו, ורב רחמי מת לפני רבא ונפטר עוד קודם זה, והנה יעשה אותו הרב בעל סדר הדורות לראש ישיבה בסומכדיא אחר רפרם השני משנת ד"א ר"ג עד שנת ד"א רמ"ז והיינו יותר ממאה שנה אחרי שכבר נפטר ומת.

אבל הדבר ברור ששלשה היו וובאמת אין שמותיהן שוות לגמרי ע"י להלן הראשון הי' תלמידו של רבא, ומת בקוצר ימים בעוד רבא רבו הי', והשני הי' לראש בסומכדיא כשמת רפרם השני, ונפטר בשנת תשס"ז (ד"א רמ"ז) בעידן שמדא דגזר יגדר כאמור באגרת רש"י (לעיל פ"ד) והשלישי הי' מרבנן — דמפרשי ונפטר בשנת תת"ז בניסן (ע"י לקמן ולעיל פ"ג) וכולם הוזכרו עדין בנמ', ונבאר הדברים. ונחזי אנן הנה פשוט דרב רחמי דאמר ליה לאב"י (פסחים ל"ט) ממאי דהאי מרור מין ירק הוא, וכן בגזיר י"ג דבעי מיניה רב רחמי מאב"י הריני נזיר לכשיהי' לי בן וכו' פשוט דהיינו רב רחמי תלמידו של רבא, והוא דבעי גם מאב"י.

אכל ההיא דזבחים ע"ז דאמרנן יתיב רב רחמי קמיה דרבינא ויתיב וקאמר משמיה דרב הונא בר תחליפא, ונימא אשם זה אשם תלוי, ש"מ מאן תנא דפליג עליה דר' אלעזר ר' שמעון היא דאמר אין מתגרבין אשם תלוי אמר ליה תורה תורה אימרי בדיכרי מיחלפו לך, הנה רב רחמי האמיר כאן ודאי דהיינו רב רחמי השני שמלך בסומכדיא אחרי רפרם השני בשנת ר"ג, והוא ישיב לפני רבינא חברו של רב אשי שנפטר בערך ק"פ—קפ"ב, ורב רחמי הגיד לפני רבינא בשם רב הונא בר תחליפא שהי' מתלמידי רבא האחרונים, שהרי אביו רב תחליפא עצמו הי' גם הוא מתלמידי רבא, ואמר משמו כמס' יומא ד' ו' וגם בכריתות ד' כ"ה ע"ש וא"כ רב הונא בנו מצעירי תלמידי רבא הי' כמו שהי' רבינא חברו של רב אשי. ומעתה ההוא דיומא ד' ע"ח אפי' אם נאמר כדברי התוס' במס' חולין ד' מ"ח דהי' גם רבינא קדמון לא יושענו זה לישב הסתירה בסוגין דיומא, דכין רבינא שהעיד עליו רב רחמי, ובין אחר זה רבינא שהי' עם רפרם שניהם אינם יכולים להיות רבינא קדמון בן דורם של רב יהודה ורב הונא, דהנה גם רב רחמי הראשון תלמידו של רבא לא הי' יכול להכיר את בן דורם של רב יהודה ורב הונא, שעל רבא עצמו נאמר שגולד ביום שמת רב יהודה, וזה רבינא שהי' עם רפרם לפני ריש גלותא, אי אפשר לומר שזה רפרם הראשון ורבינא קדמון שהרי במירוש אמר רבינא לרפרם לא סבר לה מר להא דרב אשי, וגם האריכות למותר שכבר מכאור שרבינא קדמון לא הי'.

והדבר ברור לפי כל זה, דרבינא שהעיד עליו רב רחומי, שראה עובדא מניה היינו רבינא חברו של רב אשי, ורב רחומי זה הוא האמור במס' זבחים ע"ז דיתבי קמיה דרבינא, דהיינו רבינא חברו של רב אשי, ורב רחומי זה נעשה לראש בפומבדיתא שנת ר"ג ושכיב בעדן שמדא דגזר יוגד, ורבינא שהוזכר שם אחר זה עם ריש גלותא ועם הפרס השני, היינו על כרחך רבינא האחרון הוא בר רב הונא והדברים ברורים (ד') ורב רחומי השלישי היינו רב רחומי מרבנן דמפרשי בן דורו של רב יוסי, וכמו שנתבאר זה כבר לעיל פ"ג, והוא אשר הוזכר בעירובין י"א והדברים שם הגם באמת רק לפרש ע"ש, והוא נפטר בניסן שנת תתי"ז (ד"א רס"ה).

והנה רב שרירא גאון כתב אצל שניהם בין אצל רב רחומי השני בין אצל רב רחומי השלישי בשניהם כתב רשיג רב רחומי, ואית דמחלפן רב רחומאי, ונראה דאחר מהם ה' נקרא רב רחומי ואחד רב רחומאי, ומפני קירוב השם, וגם סמיכות דור שניהם נשכה מי ומי, אבל ראינו מזה עד כמה ידקדק רשיג בשמועותיו, עד שגם ספיקא דגברא בשמאי כהאי גוונא דייק ותני.

ויצא לנו דברים ברורים שכבר לפני שנת ד"א ר"ג (שכשנת ר"ג כבר נפטר הפרס השני) כבר ה' או רבינא האחרון, מהמצויינים שבגדולי הדור, ואת אשר לא בא לסירקא דריש גלותא, ה' זה כבר אז לענין לענות בו, ותחת אשר הראי' בפרק חקודם מההיא דכתובות נשענת על ההקדמה, כי רבינא חברו של רב אשי נפטר לפני רב אשי, הנה כאן בסוגי' זו, הדבר מתברר מעצמו, שהוזכר כאן רבינא האחרון, ושכבר ה' לגדול הדור בערך שנת ד"א ר' ליצירה, ובא זה ולימד על החיא דכתובות, ושכן הדבר שח' רבינא האחרון דיינא (די בבא) בסורא איזה שנים אחר פטירת רב אשי.

פרק ז.

רבינא האחרון בגמ' זמנו, ובית אבותיו.

ולא עוד אלא שיש בירינו להוסיף ולבאר, זמנו, מקומו, ושעתו, ואבותיו, ועל ידי זה יהי' יוצא לנו הכל בנכון היום, ומשם נוכל לשוב לכל חקירתינו, ונבאר הדברים, ונתרחק מכל השערה, ונשתמש רק בדברים מפורשים לסנינו. ואומר כי מתבאר בגמ' דרבינא האחרון ה' בן אחותו של רבינא חברו של רב אשי, ואביו של רבינא האחרון היינו רב הונא באו דבריו בגמ' בכמה מקומות (ובאמת כי אצל רשיג נאמר רבינא בריה דרב הונא, רק בעלי אסופות לא דקדקו בשמעותן וכתבו רבינא בר הונא), ועל ידי זה נודע דברים הרבה בגמ' על שם רבינא, שזה הוא מרבינא האחרון, היינו רבינא בר רב הונא.

במס' כתובות ד' ק' אמרין רבינא הוה בידיה חמרא דרבינא זוסי יתמא בר אחתיה הוה לדידיה נמי חמרא הוה קמסיק ליה לסיכרא אתא לקמיה דרב אשי א"ל מהו לאמטויי בחדן א"ל זיל לא עדיף מדירך, והנה אז קמן ה' עדין רבינא זוטא, וה' יתמא, ונכסיו ביד רבינא, אחי אמו, והנה בכל הגמרא זולת מקום הזה

הערה (ד'). לבר כל האמור בפנים, הנה משמעות דבריו רשיג אצל רב אשי נראה דבימי רב אשי, לא ה' סירקא וריגאל דריש גלותא. כי אם במתא מהסאי, וזהו מה שאמרו דרב הונא בר נתן סיכף הוה כיוף לרב אשי, וכאן מפורש שה' סירקא דריש גלותא כהנרונאי, ועל כרחך שה' זה אחרי ימי רב אשי, אלא שזה חקירה לעצמה, ולא זה המקום.

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי

לא נמצא עוד שם רבינא זוטא, ועל כן נראה דרך במקום הזה לכד נשאר זה מסני שחוזר בעובדא של רבינא דודו, רבינא הראשון, ולא חי אפשר לכתוב כי אם בסגנון זה, אבל כשנתגדל רבינא האחרון, ונעשה גם הוא לגדול חרור, ורב רבנן, ונתאמר שמעתתיה בבית המדרש. אז כבר נפטר דודו רבינא הראשון, שנפטר איזה שנים גם לפני רב אשי, על כן חזכרו גם אותו בשם רבינא סתם, כמו שעשו אצל כל בני שני דורות. שגולם חוזרו סתם כמו אצל רב כהנא וכן רב הונא ודומיהם הרבה מאד, ולכאורה אין זה כי אם השערה לבד, אבל חזק הדבר חילץ ומתברר שכן הוא באין ספק.

ועי' במס' ברכות ד' ל"ט: דאמרין נהרדעי עבדי כר' חייא ורבנן עבדי כרבא אמר רבינא אמר לי אם אבוך עבדי כר' חייא דאמר ר' חייא צריך שתכלה ברכה עם חפת, ורבנן עבדי כרבא, וראינו מזה כן דרבינא לא ידע מנהג אביו בסעודה, ועל כרחק מפני שמת עליו אביו בילדותו, וכי אביו תלמיד חכם הי', ואמו בנתא דמורין, וידעה לתת לב להנהגת הדין, ולאמר לבנה בשם אביו, ועל כן תתקרב כבר יותר השערותינו שזה באמת רבינא האחרון שידענו שאביו הי' גם הוא מהאמוראים, וכמו שיכתוב עליו רש"י "בריה דרב הונא".

ועוד לנו נזאת בגמ' שם מדינים הידועים לבני הבית מהנהגת אבי הבית, עי' במנחות ד' ס"ח ע"ב רבנן רבי רב אשי אשי אכלי (חדש) כצפרא דשכסר קסברי חדש בחול דאורייתא ורבן יוחנן בן זבאי מרבנן קאמר, וכי תקון ליום הנוף לספיקא לא תקון, אמר רבינא אמר לי אם אבוך לא הוה אכיל חדש אלא באורתא דשכסר נהגי תמניסר וכו' וגם כאן יתאימו חזכרים יחד על רבינא האחרון.

אמנם יתברר לנו כל זה מהא דאמרין בנדרים ד' צ'. אמר רבינא אמר לי מרימר הכי אמר אבוך משמיה דרב פפי מחלוקת בהפרה וכו' והנה מרימר ישב בראש כסורא אחר רב אשי, וכמו שיתבאר לסנינו בדרור רב אשי" בפרק א' ורבינא חבירו של רב אשי הי' קשיש טובא ממרימר, ואיך הכיר מרימר את אביו של רבינא, ורבינא לא הכירו, אדרבה מצאנו שרב פפי אמר מה שסיפר לו רבינא עי' ב"מ ד' ט"ז אמר רב פפי אמר לי רבינא לדידי אמר לי הוה מרבנן וכו' וכאן יאמר רבינא שאמר לו מרימר שאביו אמר בשם רב פפי, ועל כרחק שזה רבינא האחרון. ומרימר הי' באמת זקן הרבה ממנו, כי מרימר הי' חבירו של רב אשי.

ועי' גם כן בנדרים ד' ס' דאמרין גם שם אמר רבינא אמר לי מרימר הכי אמר אבוך משמיה דרב יוסף כמאן אזלא שמעתתא דרב ירמי' בר אבא כמאן וכו' וגם כאן היינו רבינא האחרון, ולא סצינו כשום מקום שרבינא עצמו יאמר בשם אביו. וזה שאמר אביו בשם רב יוסף לא שהכיר לרב יוסף אלא שירע שמעתתא דאיתמר כבי מררשא בשם רב יוסף, וכאלה רכות בש"ס, וצעינן ר' יוחנן משום רשב"י, ולא שהכירו אלא שידע שמעתו, ובכר רבנו מוח, וידועים דברי רש"י ז"ל דכל משום סלוני לא ראחו.

ומעתה נודע למצוא את רבינא האחרון בגמ' בדוכתא טובא ועי' לדוגמא במנחות (ד' ל"ז ב') רבינא הוה קא אזיל אכתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא איספק קרנא דחומיה ולא אמר ליה ולא מידי כד מטא לביתיה, א"ל מהתם איספק א"ל אי אמרת לי מתתם שריתיה, והא אמר מר גדול כבוד הבריות שדוחה

לית שכתורה הא תרגמא רב בר שבא קמיה דרב כהנא וכו' ואין ספק שזה רבינא בר רב הונא דרבינא חברו של רב אישי לא הי' הולך אחרי מר בר רב אישי בשכתא דריגלא, שמר בר רב אישי הי' צעיר לימים הרבה נגדו עד שנפטר כחמישים שנה אחרי רבינא, וגם מר בר רב אישי אמר ליה אי אמרת לי מהתם שדיתיה ולא אמר ליה מר, והוא דבר פשוט שזה רבינא האחרון.

ועי' עוד במס' ברכות ד' לו' דאמרינן שם רבינא אישכחיה למר בר רב אישי דקא זריק אבינות וקאכיל קפריסין אל מאי דעתך כר' עקיבא וליעבד מר כביש דמקילי מפי דתנן צלף ביש אומרים וכו' מ"ב לב"ש הוה ליה ספק ערלה ותנן ספק ערלה נא"י אסור ובסוריא מותר ובחזיל יורד ולוקח וכלכד שלא יראנו לוקט ר' עקיבא במקום ר' אליעזר עבדינן כוותיה כ"ש במקום ב"ה אינה משנה, והדעת מביעת דכל השקלא ומר"י חזאת היא בין רבינא האחרון למר בר רב אישי שדברי רבינא באו בדרך שאלה וקושיא (עי' רש"י ד"ה מכל מקום יכתב האי מכל מקום מסקנא דסודכא דרבינא הוא ולמיסר וכו') ומר בר רב אישי השיב לו ר' עקיבא במקום ר"א וכו'.

ועי' עוד בגמ' ד' ז' רבינא אישכחיה למר בר רב אישי דהוה גדיל כלילא לברתיה אל לא סבר לה מר הסר המצנפת וחרס העטרה אל דומיא דכהן גדול בגברי אבל בנשי לא, ולשונם מורה בבירור שמר בר רב אישי הי' גדול מרבינא, ויזכירו לכר ההכרעה, וכמי החיא דברכות.

והרבה סתירות בגמ' יבוארו כזה, אבל כל זה מקומו אצלינו אצל רבינא הראשון ושם נאריך כזה, גם לא דברנו כזה בדבר דבה תוספאה ורבינא בגמ' בי על זה נדבר, בדור רב אישי פרק "א לקמן ועוד יותר יתברר כל זה על פי כל הדברים המבוארים לפנינו, בדור רב אישי פ"א.

אמנם לתכלית ענין דברינו במקום הזה די לנו כי מצאנו את רבינא האחרון בגמ' בשמעתתא טובא, וכיררנו מההיא דכתובות, ומההיא דמס' יומא דבערך שנת ר"א כר' הי' בודאי מגדולי הדור ההוא, וגם קודם זה הי' כבר דיינא (די כבא) בסורא קרוב לפטירת רב אישי וכל זה יורה לנו להבין שישנת תתי"א באגרת רש"י מ"ס הוא, ולהגם שמנו על זה כל כותבי דברי הימים, וכתבו כן בפשיטות.

וצדקו דברי הראב"ד בספר קבלתו שכתב "וקודם לכן הפך לבס' לשנוא עמי ותפס מלך פרס ג' מגדולי ישראל וכו' ותפס נערי בני ישראל והוציאם בעל כרחם מן הכלל בשנת שנת ד' אלפים רל"ז, ובאותה שנה הי' רבינא ראש ישיבה שנה אחת" ומתוך דבריו יוצא ככל אשר ביארנו, ואין ספק שכן היא.

פרק ה.

ותוצאות הקירנתו זאת תהי' כי נרזח דור שלם, ומאד יפלא על כל כותבי הדורות איך לא שמו לב לפרש לעצמם דברי רב שרירא גאון הפשוטים והבכורים, והי' להם לשאול את עצמם, אם כן הדבר שרבינא נפטר בשנת ר"ס, ואז נחתם התלמוד, מה זה שיאמר רב שרירא "דרבינא סוף הוראה", (והם בעצמם יפרשו זה על רבינא האחרון, והוא גם מפורש בדברי רב שרירא עצמו בהזכירו שנת מות רבינא האחרון, ועיקר פירושו דבריו עי' לקמן פרק "א) ובתר הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות הי' סבוראי דמפרשי דמקובי להוראה ואיכרי

חתימת התלמוד ורבנן סבוראי

אינהו רבנן סבוראי, וכל מי דהוי תלי וקאי פרשוהו כנון רב רחמי ורב יוסף ורב אחאי מבי חתום וכו' והא כל דור רבנן סבוראי דמפרשי נסמרו כולם נם חם כזמן זה עצמו שנפטר רבינא, כמו שיודיע לנו רב שרירא עצמו במקום אחר וילקמן בפרק י"ב נביא כל אריכת דבריו בזה) זמן מות כל הדור חתום, ומבואר שם בדבריו דרבינא סמא בריה דרב יהודאי מת שנת רס"ד ורב אחאי בשנת רס"ז, ובניסן של שנה זו דשנת רס"ז נפטר רב רחמי, ובשנת רס"ז נפטר רב ישמאל בריה דרב אנחא, ובאדר ישכב רבינא בר אמיציא וכו' ע"ש ואם כן חיו אחר רבינא רק בארבע וחמש שנים, ויאמר שם בפירוש על הדור ככלל דרובן מתו בימים ההם, ואיך חיו חם דור אחר, אחרי רבינא, ואיך יאמר וכתר חכי אע"כ דהוראה ודאי לא חוות חיי סבוראי וכו' כנון רב רחמי ורב יוסף ורב אחאי וכו' איך היו בתר חכי, והלא כל אלה דור אחר ממש עם רבינא.

אבל לפי המבואר כן הדבר שדורם הוא בתר חכי, דרבינא נפטר בשנת תשס"ו (דיא רל"ד—רל"ה) מיד אחר רבה תוספאה, ואם כן חיו רבנן סבוראי דמפרשי, דור מיוחד דור שלם, דכבר ידוע בדבריהם כאלה יחשב דור כשלושים שנה, לפי שלא יחשבו בזה ימי הילדות, כי אם ימי העמידה וחזקנה (ק).

וכן הדבר גם בפעולתן של הדור הזה היינו דור הראשון מרבנן סבוראי שהיא פעולה מיוחדת לעצמה, ונבדלת ממעשי רבנן סבוראי שאחריהם, וגם אין לה דמיון עם הנעשה קודם זה לפניהם, ופעולת הדור הזה, רבנן סבוראי—דמפרשי, היא נכרת ובודלמת על פני התלמוד, ונדבר על זה במאמר מיוחד, וגם במאמרינו זה שמנו לזה מקום לרגל דברינו, ופעולתם אף שהיא מעט בכמות, גדולה מאד באיכות, והועילה לנו הרבה להבנת דברי הגמ' במקומות שונים, ולהכרעת הסוגיא לחבין ולחורות.

והטעות הזה בא גם בסדר תנאים ואמוראים (שהוא גם בלא זה לפנינו כולו משובש ומטעה) וגם שם מוכח מתוכו שהוא מ"ס שכתוב שם. בשנת תתי"א נאסף רבינא סוף דוראה ונחתם התלמוד ואתו רבנן סבוראי ואלה שמותם רב אחאי מבי חתים רב גביה מארגותא רב אחא בר רב נהילאי רבנא סמא בר רבנא יהודה, רב ישמאל (בריה דרב אנחא) מסומבדיתא רבינא בר אמיציא וכו' ע"ש, והלא מבואר גם כאן בהדי' שכל אלה הם דור אחר, אחרי רבינא, ושם חדש קורא להם ואתו רבנן סבוראי ואלה שמותם ואם רבינא נפטר רק בשנת תתי"א (דיא רס"ז) והם נסמרו מיד אחריו שלשה או ארבעה שנים, כאשר ידענו מדברי רב שרירא זמן ספירתם, כל אחד ואחד, הלא כמו שהי' רבינא אמורא גמור, ומרא דתלמודא כמו שהראנו ויותר מזה יבוא עוד בהמשך דברינו מבואר ומפורש, כן הלא היו חם כולם, ועל כרחק ככל המבואר בראיות ברורות דרבינא נפטר תשס"ו (רל"ה) ועל כן באמת היו חם כולם תלמידיו, ודור אחריו, ועל כן יאמר. נאסף רבינא סוף דוראה, ונחתם התלמוד ואתו רבנן סבוראי ואלה שמותם.

ואחרי שנתבאר לנו כל זה נבוא לבאר עצם ענין חתימת התלמוד מי חתמו, ומי סיימו, ומה טיב וענין הדברים האלה, ושלא יהי' הדבר מבעד הענין.

הערה (ק). ולפנינו יבואר מאין בא טעות סופרים זה, ואיך נשתרבע הטעות הוח, שהוא רק מפני שלא ידעו הענין, ואחזו יחד הזמן שמצאו שנסתיים התלמוד, עם זמן מות רבינא, ומפני שמצאו שנסתיים התלמוד ר"ס—רס"ה, הגידו כן שנת מות רבינא.

פרק ט.

סידור התלמוד, חיתום התלמוד, סיום התלמוד.

מצאנו על לשון כל המחברים רב אשי סידר התלמוד, בימי רבינא נחתם התלמוד, ונאמר עוד באגרת רב שרירא גאון ז"ל דבימי רב יוסי אפתיים תלמודא, ולא אחד אשר ביאר לנו אל נכון, מה פירוש הדבר הזה, ומה ההבדל בין מעשי זה וזה, וחוקרי אשכנז כפי הנראה התחילו להרגיש בזה, והאחרון שבהם המאסף לכל המחנות החכם ווייס בדור ודורשיו חיג עמוד 215 כתב בזה וזה לשונו. ועתה יוצא לנו מכל זה כי רב אשי חבר וסדר את התלמוד בשתי מהדורות, והבאים אחריו לא מלאו את מחשבתו, והוסיפו עליו, אמנם מה שלא עשה השכל עשה הזמן, מאורעות הזמן דרשו מאתם לחוש השלמתו, והמעשה הזה בצע רבינא בר הונא אשר מת כמו חמש עשרה שנה (עשרים וחמש כי כן הוא לפי דבריהם) אחרי רבה תוספאה תתיא לשטרות ד"א רנ"ט הוא השלימו, והבא אחריו רב יוסי סיימו וחתמו ותקן בהסכמת חבריו לבלתי עשות עוד כמעשה החכמים שהיו אחר רב אשי שהוסיפו מדבריהם על סדרו, וזה הוא הכוונה בקבלת קרמונינו שקבלו כי בימינו נסתיים התלמוד עד כאן לשונו.

ואף כי פזר את האותיות מכל דבריו אלה להעיר את המעיין על החדשות אשר ישמיע בזה, אין אני רואה בזה כל מאומה, זולתי שבא לאמר שרב יוסי תקן תקנה לבלי להוסיף וכן כתב יותר מפורש שם לעיל עמוד 213 וז"ל ובימי רב יוסי נסתיים התלמוד, ולא שהשלימו כי כבר נשלם עד תומו כי אם תקן שמעתה היתה המלאכה דים עכ"ל וכל מעיין בצדק יורה שאין זה פירוש דברי רב שרירא גאון כמה שכתב אצל רב יוסי ישיבימי אפתיים תלמודא. וכדי לעמוד יותר על עיקר הדברים, נשים לב להתיר בזה עוד איזה שאלות ואיזה ספיקות, העומדים על שער הדברים בזה.

א) מדוע זה נקרא רבה תוספאה בשם זה, הן תוספאה איננו לא שם עיר ולא שם משפחה, לאמר שנקרא כן על שם עירו, או על שם משפחתו, והלא נראה ודאי ששם זה בא על שם מעשיו, ומה הם המעשים החם לקרוא לו כן, וחכמם ווייס בדור ודורשיו כפי הנראה השתדל לישב זה ועל כן כתב וז"ל דברי רבה תוספאה בכל התלמוד מעשים, ונער יכתבם, והמתבונן בהם בשום שכל יראה כי בכל מקום המצאם הם כתוספת הערה אשר אם נפרידה מתיך הענין לא יתקלקל חבור הדברים עכ"ל ואין לזה טעם, וכמה אמוראים יש שאין מהם בכל הש"ס כי אם דברים מעטים שנים שלשה מיטרות, ואם נפרידם לא יתקלקל הענין, ולא נקראו תוספאה, וגם אין דבריו אמת והמתבונן בשום שכל" הנה ימצא שם מאמרים עיקרים, וגם ההלכה הידועה עבר רבה תוספאה עוכדא עד תריסר ירחי שתא (יבמות ד' ס') היא לאור בדין הלכה למעשה, ואיזה סוגיות תלוין בדין זה.

ב) עוד זאת ראוי לבאר, הנה פשטן של דברי רב שרירא גאון הם מפורש דרב אשי ורבינא הם סוף הוראה שחרי כן כתב בהרי" ו"לפום הכי איתוספא הוראה דרא בתר דרא עד רבינא, ובתר רבינא איפסיקא כדחזא שמואל ירחינאה בספריה דארס הראשון דהוה כתוב ביה רב אשי ורבינא סוף הוראה עכ"ל. אמנם הדברים מתמידים שיאמר שם מיד אחר זה" ובתר הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי דמפרישי וכו' כגון רב רחמי ורב יוסף ורב אחאי וכו' וזה תימה גדולה שהרי

בתר רבינא ורב אשי היו עוד דור שלם של אמוראים, וכמו שיבואר לפנינו במאמר מיוחד "דור רב אשי".

ולא עוד אלא שרשיג עצמו ישוב ויאמר אצל רבינא האחרון, ובארבע בשבא וכו' שכיב רבנא אבינא בר רב חונא דהוא רבינא והוא סוף הוראה וביצעד יתקיימו שני מקראות הללו שיהי' רב אשי ורבינא הראשון סוף הוראה, וגם רבינא האחרון סוף הוראה. והחכם גרעין בדבריו הימים היב חולך ומספר לתומו ויאמר רבינא ורב יוסי נקראים במגילת סתרים לרשימת חידות (ספרא ראם קמאה) סוף הוראה הראשון נהג ישיבתו בסורא מן ד"א רל"ד עד ד"א ר"ם והשני בפומבדיתא מן רל"ח עד רע"ה ע"ל והנה באין אומר ודברים ישבש לו הגירסא בכל נוסחאות הגמ' במס' בבא מציעא ד"ס"ו שככל הדפוסים נאמר רב אשי ורבינא, וכן הוא גם באגרת רשיג, והוא יכתוב רבינא ורב יוסי, והרי גם מטקומו הוא מוכרע שאינו כן שהרי בגמ' (וכן באגרת רשיג) נאמר רב אשי ורבינא סוף הוראה, ואם ה"י זה רב יוסי ה"י כתוב לחיפך רבינא ורב יוסי, וה"י מוזכר רבינא קודם ואחר כך רב יוסי, הצעיר חרבה ממנו, והי' תלמידו, ונחשב לדור אחריו, ובגמרא בא רב אשי קודם ועל כרחך שכן הדבר שזה רב אשי, ולא רב יוסי.

וביותר הנני תמך איך לא הרגיש גרעין שאין שום מקום לאמר כן, שאם יגרום כן בדבריו רשיג יחיו דבריו סותרין זה את זה בשורה אחת, הנה יאמר דרבינא ורב יוסי סוף הוראה, ויאמר ובתור הכי (חיינו בתר רבינא ורב יוסי) אע"נ דהוראה לא חיות הוו סבוראי וכו' ואיקרי אינחו רבנן סבוראי כגון רב רחמי ורב יוסף וכו' הנה הוא חושב את רב יוסי — רב יוסף זה עצמו כאן לדור דבתר הכי, כמו שחוא באמת, ולא ידעתי איך לא הרגיש כזה.

וגם יותר מזה ראם הגירסא בגמרא רב יוסי ורבינא סוף הוראה, הלא לא ה"י רב יוסי יחיד בדבר, וכמו עתה שהגירסא רב אשי ורבינא, שהדבר פשוט שאין הכוונה דרב אשי ורבינא לברם ה"י סוף הוראה, וכל בני דורם הזקנים אשר חיו עמם יחד, ואשר גם נפטרו לפניכם לא ה"י כהם יפה להוראה, וחלא פשוט שאינו כן, אלא הכוונה הם ודורם ומפני שהם חיו ראשי חדרו יקרא הדור על שמם, ובאמרם רב אשי ורבינא סוף הוראה, הרי זה כאלו אמרו דור רב אשי ורבינא סוף הוראה, ואם כן אם ירצח החכם גרעין לשבש לנו הגירסא ולהניח רב יוסי ורבינא סוף הוראה חלא פשוט שגם כן תהי' הכוונה דור רב יוסי ורבינא הוא סוף הוראה וחרי ראינו שאינו כן, וכל זקני חדרו שהוא שנפטרו כולם קודם רב יוסי, כמו רבנא סמא בריה דרב יחודה דשכיב בשנת רס"ד ורב אחאי שנפטר ד"א רס"ו ורב רחמי שנפטר בניסן דשנתא דא (רס"ז) וכו' את כולם יחשבו גם רשיג גם בסדר תנויא לרבנן דבתר הוראה, והרי אלו סתירות שאין אחריהם כלום, ומה מיכ השערות כפי העולה על חרוה בחשקפה הראשונה, בענינים יסודיים כאלה, מבלי שים לב.

וכל הכלכל הכלל חזק בא אצלם, רק מזה שלא הרגישו חסעות סופר בשנת סות רבינא האחרון, וחשבו שנפטר שנת רס על כן נתבלבלו אצלם חידות יחד, ולא יכלו לצאת מן המצר.

ג) כישנתבונן על מקומו של הדבר הזה שרבינא האחרון הוא חתם התלמוד, אשר על יסוד זה נבנו בנינים גדולים, וחחכם ווייס גם חסיד דברים כלפי מעלה, ושפך בוז על נדיבים, לאמר שהבאים אחרי רב אשי לא סלאו מחשבתו וכו' (ויבאו דבריו במסק חבא) ראה זה מצאתי כי טעות הוא, ומסכו אחד על חברו.

בדברי רב שריא גאון נאמר רק זאת על רבינא דשכיב שנת תשס"ז והוא סוף הוראה, אבל מפני שהדעה חתומה היא שבישנת ר"ס—רס"ה נחתם התלמוד וגירסתם בדברי רש"י שאז סת רבינא, על כן נצטרפו שני הדברים יחד, והיו לאחרים שבישנת ר"ס הגיו רבינא חותמו על התלמוד, ופשוט את ידיו ושכיב וחיי לרבנן, ולכל ישראל ישבק, וכי מצאו אצל רב יוסי ואסתים תלמודא, לא הגיחו את ידם, ויאמר וויים רב אשי סידר, ורבינא הוא השלימ, ורב יוסי סימנו, ולהבין מה יש לפנים עוד אחר שכבר נשלם יאמר שהכוונה שתקן הוא וחכמי דורו לבלי להוסיף עוד, והחכם נרעץ עשה יותר ושיבש לו הגירסא שרב יוסי סיים יחד עם חתימת רבינא, וכבר נתבאר שכל זה אינו.

ואחרי שהענין על חטובות הרבות ישיב בזה, הגני אימר דבר ברור הוא שאין לשבש גירסאות שבכל הדפוסין בנטרא, רב אשי ורבינא סוף הוראה, עוד זאת רב יוסי לא תקן לבלי להוסיף, כי מעצמם לא היו מוסיפים, ובכל זה אין כאן מנוחה.

פרק י.

כבר אמרנו כי באמרנו רב אשי ורבינא סוף הוראה, הוא מאמר כולל את בני דורם וחכמי זמנם, והוא גם דבר המובן מעצמו שכח המאמר הזה, הוא שב על הדור ההוא, ועל כל אלה אשר שמשו עמם בישיבה, ויחיו כבר לגדולי הדור בימיהם, ואשר כבר אז נאמרו וגישנו מהם דברי הלכה ופירא, ויחיו שמעתייהו מתבדרין. כבר בימי רב אשי היו לגדולי הדור, ומהם גם מזקני הדור, מרימר רב אידי בר אבין, רב נחמן בר הונא, רב אחא מדיפת, מר בר רב אשי רבה תוספאה, וכן כל אלה ששמשו בסומכדיא אחרי מות רב אשי, כמו רב גביהא מבי כתיל דפרס השני ורב רחמי, ורב סמא בריה דרבא, אמימר בר ינאקא ורב משרשיא, ואפי' רבינא האחרון שהוא נפטר אחרי כולם, והיו לסוגר את ימי הדור ההוא, כבר מבואר לעיל בס"ה דומן קצר אחרי מות רב אשי, כבר ה' לדינא (די בבא) בסורא, ולפנינו במאמר "דור רב אשי" יבואר זמן כל אחד ואחד מכולם, ופעולתם, וענינם, ומקומם בנמ'. אחרוני הדור של רב אשי ורבינא, היו רבה תוספאה ורבינא האחרון, רבה תוספאה מצאנו לו בחד"י בשם דין ודברים עם רבינא הברו של רב אשי, וזה יבואר "בדור רב אשי" פ"א, ורבינא נפטר קודם רב אשי, ורבה תוספאה יושב בראש בסורא אחרי מר בר בר רב אשי. וכשנפטר רבה תוספאה, ואחריו רבינא, תמו כל בני הדור החווא.

ואחרי אשר רבה תוספאה יושב בראש בסורא באחרונה, (וכל סידור הש"ס נעשה בסורא, בימי רב אשי וההשלמה אחריו) ורבינא לא מצינו לו כלל ישיב בראש, ואף כי ודאי כן ח"י, אבל מפני שנפטר מיד אחרי רבה תוספאה, הנה הנעשה בישיבה בימיהם הלא נגמר חבל בימי רבה תוספאה.

וחיינו ישל סידורם של רבינא ורב אשי נתוסף בימים החם, כל מעשי הדור ההוא דורם של רבינא ורב אשי, חתומים אשר שמשו עמם יחד בישיבה, ושעסקו עמם יחד בסידור הש"ס, וחורו והוגו לקיים דבר, עוד בימיהם של רבינא ורב אשי, כל הזקנים אשר האריכו ימים אחר רבינא ורב אשי, ואשר רבה תוספאה ורבינא האחרון היו האחרונים מהם, כל זה נתוסף בישיבתו של רבה וביתו, ויקרא בשמו לאמר רבה תוספאה.

וראו לדעת כי ענין כל ההוספות האלה כולם אינם סידור סוגיות חדשות, וענינים חדשים, אין הדבר כן, והתלמוד כלו כפי שהוא לפנינו, הוא כפי סידורו של רב אשי וסייעתו בימיו, וכל ההוספות מגדולי הדור שהאריכו ימים אחריו, אינם אלא תוספת דברים קצרים מאד, ונחוצים להבנת הסוגיא, ובמקומות הרבה לא היינו טכנים הענין כמו שהוא בלעדי ההוספות האלה, או הודעה מהכרעת פסק הלכה והלכה למעשה, על מחלוקת האמוראים הקדומים, וכמו שיבאר יותר בדור רב אשי ולחנם המיה דברים בדור ודורשיו חלק ג' עמוד 218 וכתב וז"ל כאשר מת רב אשי עצתו לא נכלאה, מה ה' חפץ רב אשי במלאכתו אשר לה הקדיש כל מוכו וזמנו, הלא רק להביא סדרים בתורה התלמודית אשר אזנו וחקרו גדולי הדורות עד זמנו ולחבר כל זה כספר ולתתו ביד הדורות הבאים, להבהות בו, וללמוד ממנו כל עניני התורה, ולפי מחשבתו הספיק סדרו להשגת זאת התכלית, אמנם לא יכול הדור הבא להתאפק מלהוסיף עוד על הסדר שסידר רב אשי, והכניסו בו דברים אשר לסי רצון רב אשי ה' ראוי להעדידם, אשר על כן השמיטום, ויותר מהמה עוד הוסיפו דברים חדשים וספיקות ופסולים ודינים חדשים, עב"ד הקורא לתוכו דברים כאלה הנאמרים בקול גדול, ידמה כי על ידי הבאים אחרי רב אשי, נהרסו כל הסדרים אשר אמר רב אשי להביא בתורה, ונתבטלה מחשבתו, וחפצו אשר לו הקדיש כל מוכו וזמנו, אבל הוודע ומבין ישתומם על דברים כאלה הנאמרים ונדפסים, ובאמת אין להם שחר, והגם רק קלושים מן האוויר, בחישובו שהרשות נתונה לכתוב ככל אשר יזנו הרוח, וסמך על הקורא שלא ידקק אחריו, כי הגיע לנו הימים אשר אין מדקדקים כי אם, עם הבא לבנות, אבל הבא להרוס אין בודקין אחריו, ואין דורשין ממנו, לא ראיות ברורות, ולא מאזני משפט.

אבל כל בוחן ובודק, מעסיק וחוקר, יראה כי הסדרים אשר הביא רב אשי בתורה להבהות בה, וללמוד כל עניני התורה, נשארו כולם כאשר הם ככתבם וכלשונם, ובכל צביונם, ולא נגרע דבר, וגם לא נשתנה כל עיקר, ואם יש פה ושם, אחרי המשך כמה דפין זה מזה, איזה הוספה קצרה, הנה גם ההוספות הקצרות ההן הרבה מהן הם מה שקבלו, כמו ע"י חולין ד' צ"ז: היינו אטמהתא דאימליחו כי ריש גלותא בגינא נשיא רבינא אסר רב אחא בר רב שרי, אתו שיילוח למר בר רב אשי אמר להו אנא שרי.

וכמו ההיא עובדא דמס' יומא ד' ע"ה דרב רחמי אמר אנא חזיתיה לרבינא דעבר וכו' ואחר זה עובדא דרפרם השני, ורבינא האחרון וכו' עד לא סבר לה מר להא דאמר רב אשי, וכו' ע"י לעיל פ"ו.

וכן ההיא דאמר רבינא אמר לי מרימר הכי אמר אבוך משמיה דרב פפי וכו' במס' גררים ד' צ', וכן שם ד' ס' (ע"י לעיל פ"ז) וע"י לקמן בדור רב אשי פ"א בדה וכלה רבות, והכל בקצרה מאד, ונתיספו על סידור רב אשי, אבל לא נשתנה מאומה.

ואף במקום שיראה שזה כמו דבר חדש, הנה הרבה פעמים יתראה לנו אחר העיון שאין הדבר כן, וע"י לדוגמא במס' בבא מציעא ד' י' ע"ב דאמרינן שם ואמר ריש לקיש משום אבא כהן ברדלא קטנה אין לה חצר וכו' ור' יוחנן משום ר' ינאי אמר יש לה חצר במאי קמיפלגי וכו' וטר סבר חצר משום שלוחות איתרבאי וכו' ומי איכא למ"ד חצר משום שלוחות איתרבאי והתניא וכו' אמר רבינא היכא אמרינן ראין שלוח לדבר עבירה היכא דשלוח בר חיובא הוא אבל בחצר וכו' רב סמא

סידור התלמוד, היתום התלמוד, סיום התלמוד יא

אמר ויברא'ש רב סמא בר רקתא וצ"ל בר רבא) היכא אמרינן אין שליח לדבר עבירה היכא דאי בעי עביד אי בעי לא עביד, אבל הצר וכו' מאי בינייהו איכא בינייהו כהן דאמר לישראל אקפי לי קטן, אי נמי איש דאמר לאשה וכו' להך לישנא דאמרת כל היכא דאי בעי עביד אי בעי לא עביד מחייב שולחי וכו' להך לישנא דאמרת כל היכא דשליח לאו בר חיובא מחייב שולחו הני נמי וכו'.

והנה ככל הש"ס באמוראים הקודמים לא מצינו כלשון הזה בנמי דכדאמרינן מאי בינייהו מהדרינן איכא בינייהו כך וכך לרבא סמור ולאביי חיב, או לאיזה אמורא שהוא, או סתם איכא בינייהו כך וכך, וגם כאן ח"י צ"ל או סתם, או מפורש איכא בינייהו וכו' לרב סמא דאמר וכו' הכי נמי לא מחייב שולח, לרבינא דאמר וכו' מחייב שולחן אבל לשון הגמ' להך לישנא דאמרת ולהך לישנא וכו' מצינו רק בשתי לשונות של איכא דאמרי בסתמא דגמרא.

וראינו בזה דגם רבינא ורב סמא שהיו עדין מרבנן דהוראה, היינו בני דור רבינא ורב אשי, ורבינא כאן במס' כ"ט הוא רבינא האחרון, ורב סמא הוא בן דורו שהי' לראש בסוסבדיא מן שנת רמ"ז עד רל"ה. חנה גם דכריהם בזה ענינם ומחלוקתן בהלשון לפרש הכלל של אין שליח לדבר עבירה, והיכא איתמר, ובהראיש באמת הגירסא רב סמא בר רקתא קמיה דרבינא משמיה דרב אייא אמר כי אמרינן וכו'. ונראין הדברים שהוא באמת רק בשתי לשונות היכי איתמר כבי מדרשא החילוק הזה, ורבי קבלתם בזה מהדור הקודם.

ויבראי שיש שם גם דינים חדשים, אבל כתוצאות מענין הסוגיא, ודרושים גם להכנתה, לדעת להגדיר הענין כמו שהוא, והכל בקצרה, וכמו זה דאמרינן במס' חולין ד' מ"ז: אמר רב סמא בר רבא האי ריאה דדמי כבישואת וכמוריקא וכנון ביעתא מריפה אלא ידוקה דכשרה היכי דמיא ככרתי, ואף שהלשון הוא ככל לשון מירא, אינה באמת כי אם לפרש ולהגדיר הא דאמרינן שם לפני זה דירוקה כשרה, אלא דגם סירוש דברי הקודמים בא אצלם כלשון בזה, שזה דרך האמוראים, ויש איזה פעמים גם סירכא וישינוי אבל הוא להכנת הדבר, לא פה המקום להרחיב הדברים בזה כי זה שמור לנו במאמר מיוחד, לנתח ולהראות חזותם של שלשת מיני הני פות האלה על סידור רב אשי היינו א) של בני דורו אשר האריכו ימים אחריו ב) ושל רבנן סבוראי — דמפדשי, היינו הדור הבא אחר זה. ג) ושל רבנן סבוראי לבד היינו, הדור השני מרבנן סבוראי שהם דוסיפו רק הסימנים, ולפעמים גם הרחב והסבר בעין סירוש כפי קבלתם, ונשוב לזה עוד גם במאמרינו זה בהגיענו לזמנם.

רק זאת נאמר כי כל השלשה מיני ההוספות האלה כולם יחד, ככל הש"ס כלל לא יעלו יחד אפי' לכדי שליש מסכת אחת. וכי סידור של רב אשי נשאר לגמרי כלו כמו שהי'.

ועוד זאת נודע ונראה כי על ידי ההשלמה הזאת כפי קבלתם, ועל ידי ההוספות המעטות והקצרות האלה, הננו יכולים לירד לעומק סוגית הש"ס, ויעיד לנו קל זה הירושלמי, ששם על הרוב חסר כל זה, מפני שתיכף אחר שניסדר ראשונה, בא שם שעת היום וסיוף, וגזרות כוללות, ולא הספיקו בני הדור, להרחיב לפנינו דבר קבלתם, ולהקים העמודים, ועל כן נגשש שם כעורים, ולולא הכבלי שהוא לנו לישועה ולעזרה גם בהכנת הירושלמי, בהיותם תאומים, ואנו יכולים למילף זה מזה ועל הרוב ילמד הסתום בירושלמי מהמפורש בהכבלי, וכשרט

סידור התלמוד, חיתום התלמוד, חיום התלמוד

בדבר יסודי הענינים אבל לולא זה לא היינו יודעין משם מאומה, ומאת ד' היתה נסיבה לכלי תהי' התורה כשתי תורות.

וכל זה היינו דברי דורם של רב אשי ורבינא, הזקנים אשר האריכו ימים אהריהם, נעשה גם זה בסורא' בישיבת רב אשי, ושם הי' גם רבה תוספאה.

סרך יא.

רבה תוספאה נסטר בשנת תשפ"ה, ובשנה ההיא רבו המצוקות והגזירות, נאמר בדברי רב שרירא גאון, ובשנת תשפ"ה אתסרו כל בני כנשתא דבבל, ואתנקמו בני יודאי לאמגושי' על מקומו בישיבת סורא בא רבינא, אבל לא ארכו לו הימים, והי' אחר רבה תוספאה אך איזה חדשים, ובשנת תשפ"ו ב"ג כנכליו נפטר גם הוא, וגם הוא הי' כל ימיו בסורא, והי' שם ריינא די בבא, בישיבת רב אשי, והי' יחד עמם, ובמותו הם כל הדור ההוא של רבינא ורב אשי, ונתחלל דור אחר אשר שם חדש קורא לו, וכמו שיבאר ענין טעויהם, אבל הוראה עוד לא הוות, ודור הוראה, היינו דור רבינא ורב אשי הם, ועל כן נאמר אצלו לאמר, והוא סוף הוראה.

ומעתה מי שיאמר שאז נחתם התלמוד לא משתבש, אבל רק לנונה זו שביארנו, אבל לעיקר הדבר הנה רב אשי הוא המסדר, והוא החותם, ועל כן עיקר הדבר כמו שהוא ראוי לאמר כי בימי רב אשי נסדר התלמוד ונחתם. ובאמת כן הוא לשונם של כל הראשונים פוסקי החלכות בכל מקום אשר ידברו מזה, ויכתבו כן על הרוב בפשיטות גמור, וכן הוא לישונו של רבינו שמואל הנגיד במבוא התלמוד שכתב, ובתראי' שחברו התלמוד הם רב אשי וסיעתם וביניהם נחתם התלמוד. והוא ז"ל הי' בזמן רב האי גאון וקבל ממנו (בכתב) וכל דבריו בודאי מדוקדקין, ולפי כל דברינו דבריו מכוונים כל צרכן, ובכלל דבריו כל דברינו בזה, ורק במקומות יוצאים מן הכלל, שידעו הראשונים ז"ל שזה מבני דור רב אשי ורבינא שהאריכו ימים אהריהם, אז יפרשו לנו שזה מהאמוראים האחרונים, רבנן דסוף הוראה, או מדבנן סבוראי דמפרשי, או רבנן סבוראי סתם הכל כמו שהוא.

ומבואר הדבר שכן הוא דסאמר רב אשי ורבינא סוף הוראה הנונה על רב אשי ורבינא הראשון חברו של רב אשי, וכן הוא הדבר, אלא שעצם ענין המאמר הוא הם ובני דורם, אשר האחרון שבהם הי' גם הוא שמי רבינא, וחסימן. ואבינה לאחריתם האמור בגמ' כלל להם כל חרבה, והי' להם לסימן כולל את כל הענין, וכך הם פירוש דברי רב שרירא ויאמר ולפיס הכי איתוספא הוראה דרא בתר דרא עד רבינא ובתר רבינא אימסקא (היינו בתר רבינא האחרון סוף חרור) כדחא שמואל ירחינא בספריה דאדם הראשון דחיה בתיב בו. רב אשי ורבינא סוף הוראה (וחיינו הם ובני דורם כמובן) ובתר הכי אע"ב דודאי הוראה לא חוות הווי סבוראי (חיינו ובתר הכי אחר דור זה שהי' רבינא האחרון שבהם) ויחשוב תיכף הדור הראשון מהסבוראי, ואחרי אשר לבד אסרו רב אשי ורבינא סוף הוראה, הוסף עוד לציין ולפרש אצל רבינא האחרון בדבריו עליו ביחוד, ויאמר שם עוד הפעם, והוא סוף הוראה' הלא בצדק היו יכולים לסמוך שלא נמנה בכונתם, ונודע דבריהם.

ובסדר שניכר וכולט שהשואלים שלהם השיב רשינא הנה גם אצלם הי' זה דבר פשוט, וגם מעצמם ידעו זה שהי' קודם התשובה הזאת (ף) ישבא בה דבר

הערה (ו). דברי רב שרירא גאון בתשובתו, היינו באנחנו זה, אף שהיא לפנינו כולה מקשה אחת, היא סחולקת על כמה שאלות, ותשובות עליהן, והסוציאליזם דאור הי'

יב סידור התלמוד, חיתום התלמוד, סיום התלמוד

רבה תוספאה ורבינא האחרון מתחיל כלשון זה. "ודבעיתו רבנן סבוראי חיאך נסדרו אחרי רבינא ומי מלך אחריהם מאיתו זמן עד עכשיו (וכן הוא בראש דבריו בפרטו שאלותיהם) חזינו לפרושי לכו עיקרא דחא מלתא וכו'" וראינו בזה שהשוואלים הללו, שהיו חכמים גדולים, והם חכמי קאירואן, כן שאלו בפשיטות, ובפשיטות בא כלשון שאלתם חיאך נסדרו רבנן סבוראי "אחרי רבינא" ופשוט דכוונתם על רבינא האחרון, דאם הי' כוונתם על רבינא חברו של רב אשי, היו כותבים אחרי רב אשי, וגם איך שייך שישאלו על רבנן סבוראי שהיו אחרי רבינא, וכי לא ידעו שאחרי רבינא ורב אשי היו עדין אמוראי טובא, אבל כוונתם בפשיטות לרבינא האחרון, שעמו נגמר הדור, והתחל דור חדש מרב יומי רב אהאי, רב רחמי ורב שמואל בריה דרב אבהו וחכריהם, היינו רבנן סבוראי, וכמו שזושיב להם רב שרירא, וכמו שיבואר לפנינו.

ומטוצא הדברים האלה נודע, כי אז נגמר זמן ההוראה, לא מפני שמה שלא יעשה השכל יעשה הזמן, כאשר יאמר להם בלי עיון (ועי' לעיל פ"ט) וכי תוקף הצרות אכף עליהם לבלתי להוסיף עוד ועוד, כי מעולם לא נפסקה התורה ותחוראה, על ידי תוקף צרות "הדור, אפי' בדורו של שמד, אבל קול עם ד' הי', והסכמת הועד הגדול משיבת רב אשי, שסידר וחתם הש"ס ויהי דורם סוף חוראה.

שוב ראיתי שיסוד דברי חוקרי אשכנז לקוח בזה מדברי הרב שייר בכרם חמד חלק ו' עמוד 255 שכתב שם וז"ל והנה התלמוד נחתם כפיספר הקבלה להראב"ד בשנת ד'א ר"ס ליצירה, והוא באמת העת הנכונה והראויה ג"כ לרבוזי ההתקנות של התלמוד והתימנות, אחרי ראו הגזרות והמהומות כנתיים, ויראו כי התלמידים לא יוכלו עוד לשנות כל אשר שמעו בלי גרעון, ואם יוסיפו עוד הויות וסברות, יתרבו הסוגיות מאד וגם המכונות כבולן על ידי הפסק חשיבות הקבועות, ולכן כתבו וחתמו כל אשר נאמר עד עתה עכ"ד והשערות זאת היתה ליסוד והחלטה אבל במח"ב כתב דבריו אלה בלי עיון כי באמת אף אם היתה השעה משחקת להם, לא היו מוסיפים עוד הויות וסברות, ולא היו הסוגיות מתרבות מאד, ולא המכונות כבולן, ובחפזה כתב כן, וכמו בימי רבי, שלא הצרות תכפו עליהם, כי אם לחיסק, שהיו ימי מנוחה. וקול ד' הי', והסכמת כל חכמי הדור, שהמשנה נגמרה ונחתמה, ומכאן ואילך פסקו תנאים ויקראו לעצמם אמוראים, ואין עוד תנא וסליג (כי אם כיוצא מן הכלל על ד' הי'א ורב וכדומה דורו של רבי יובאר במקומו), כן ממש הי' בימי רב אשי שהיו ימי מנוחה ורב אשי וחבריו היו גדולים אצל מלכי סרס, אבל קול ד' הי', והסכמת כל חכמי הדור, והסכמת ישראל, ומכאן ואילך. הוראה לא הוות עוד" ולא איתוספא הוראה.

וסוף דור זה הגיע עד שנת ד'א רל"ה.

פרק יב.

סיום התלמוד, רבנן סבוראי—דמפרשי.

ונבוא לדברי רבנן סבוראי, ענינם ודברי ימיהם, והנה החכם גרעין בחלק ג' ציון ב' כתב וז"ל. אם גשים עין בקורת על מקורי תולדה הראשונים חקלים והדלים,

להם לחלוקה בחשכל ודעת ליסמינס פיוחדים זה סוה, כל שאלה בסימן מיוחד, ואז היו מועילים הרבה להסעין לחקל הבטתה וסידרה, וגם הי' טוב לרשום מקום כל דבר אשר יובא משם.

סיום התלמוד, רבנן סבוראי — דמפרשי

על דברי הסבוראי או תהי' השגתינו על דבר המורים האלה, נבדלת ומשונה מההשגה אשר יתנו לנו רשמי הזכרונות בהדורות המאוחרים, ר' אברהם בן דאור בעל הקבלה חושב חמשה דורות רבנן סבוראי וכו' אך הדברים האלה מעות הם בידי מחשבי סדר זמנים, אין לתפוס הסבוראים ולחשבם כחל מורים ראשי ישיבה שטלבו זה אחר זה במשך כמה דורות וכו' מכל זה יוצא שכל תקופת הסבוראים נמשכת רק חמשים שנה (ארבעים) או ימי דיר אחד תחלתה מות רבינא — האהרן — דא ר"ם וסופה מות רב גיזא ורב סימנא ד"א ש"י (ד"א ש"י) אלה האחרונים חיו לבטח תלמידי רבינא, ובכן נבין עתה דברי רב שרירא באמרו, ורובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מועטות, דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים ע"ל גרעין בקיצור שם.

וכל דבריו בציון זה הארוכים מאד, הנם מעות על מעות א) בפשט הפשוט במה שאמר בדברי רב שרירא נאמר דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מועטות ב) טעה לחשוב את ימי הסבוראי לדור אחד, ובאמת היו תקופה שלמה של ארבעה דורות וחבל מורים זה אחר זה, ומשך זמנם לא ארבעים — חמשים שנה, כי אם מאה וחמש עשרה שנה, וכילם ימי עבודה ומעשה וגם דברי הראב"ד בספר הקבלה יש להם פנים כמו שיבואר, ג) וטעה עוד כמה שכתב על רב רבאי דמן רוב, ונסתבך כחנם, ד) וטעה לחשוב את רב גיזא ורב עינא לאיש אחד, ואת רב סמא ורב סימנא לאיש אחד, ועל ידי כל הטעותים האלה יצאו לו משפטים מעוקלים, ומסובכים, וענן וערפל סביב, והחכם ווייס הלך אחריו בכל הדברים האלה, ונבאר הדברים ראשון ראשון.

הנה הביאו לנו עדות של רב שרירא גאון אשר לדעתם מפורש בדבריו בדברים מפורשים ככל דבריהם שהרי הוא אומר, ורובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מועטות דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים ומה לנו עדות יותר גדולה, ויותר מבוררת מזו, שכל ימיהם לא היו אלא ימי דור אחד.

אבל נגולל גא לפנינו את אגרת רב שרירא גאון, ונראה דבריו שם, הוא יאמר, ובשנת תשס"ז (ד"א רל"ה) שכיב רב סמא בריה דרבא, ומלך בתריה רב יוסי, ובימייה סוף חוראה (ז) ואסתיים תלמודא, ורובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מועטות דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים בשנת תט"ו (ד"א רס"ד) שכיב רבנא סמא בריה דרב יהודא בסיון ואמרין דרינא די כמא הוה, ובהך בישבא דהוא ארבע באדר שנת תת"ז (ד"א רס"ו) שכיב רב אחאי בר הונא, ובניסן דשנת דא שכיב רב רחומי ואית דמחלפין רב רחומאי, ובשנת תת"ז (נראה דצ"ל תת"ח ד"א רס"ז) שכיב רב שמואל בריה דרב אבהו דמן פוטברדיא, ובאדר שכיב רבינא בר אומציא ובשנת תת"ט (ד"א רס"ח) שכיב רב חונא ריש גלותא, ובשנת תתכ"ב (ד"א רע"א) ביום כסור הוה זעפא ושכיב רב אחאי בריה דרבה בר אבהו ובשנת תתכ"ז (ד"א רע"ה) שכיב רב תחנא ומר זוטרא בני חנינא, ואשת"יר רב יוסף גאון במתיבתין כמה שנין, ובתר הכי רב עינא כסורא ורב סימנא בפוטברדיא, ובתר הכי רב רבאי מרוב ומן מתיבתא דילן הוה וכו'.

הערה (ז). ובימייה היונו בתוך ימיו, נשלם דור סוף חוראה ורב יוסי כבר היו אז לגדול הדור. כי בשנת רל"ה רל"ו כבר מלך בפוטברדיא. ועל כן נאמר אצל רבינא והוא סוף חוראה ואצל רב יוסי ובימייה סוף חוראה. וכבר נתבאר כל זה באר היטב.

וכמה יש להשתומם איך עלה על דעת החכם גרעין, ואחריו ה' ווייס לקחת מתוך דברי רב שרירא גאון שורה אחת, מגלי להביט מה לפניו, ומה לאחור, ולאמור דככתבו ודובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מעוטות הכוונה רבנן סבוראי שהיו אחר רב עינא ורב סימנא, ושעל ידי זה בטלה תקופת רבנן סבוראי, שאם ה' הדבר כן, ה' לו לכתוב זה אחריו סיום דבריו שסיים ובתר הכי רב עינא בסורא ורב סימנא בסומכדיתא וכו' מה ה' לו לכתוב ולסיים. ודובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מעוטות דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים.

אבל רב שרירא גאון כתב זה בראש דבריו, וקאי שם בדורו של רב יוסי שהוא הדור הראשון מרבנן סבוראי, ועוד יותר מזה כי איננו מסתפק במועט לכתוב דבריו סתם, כי אם חולך ומפרש על מי נאמר זה בספרי דברי הימים להגאונים, ומעתיק לפנינו כל האמור שם בדברי הימים למען נודע דבר ברור, ודבריו דהכי פירשו הגאונים, בספרי זכרוניהם, הם הקדמה למה שיאמר אחר זה.

ודבריו כך הם. ודובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מעוטות דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים דבשנת תמ"ז מת רב סמא וכו' בסיוון וכו' ובתר בשבא דהוא ארבע באדר שנת תת"ז שכיב רב אחאי וכו' וחולך ומעתיק משם ככל האמור שם בדברי הימים של הגאונים השנה והחדש, והיום, לדעת איך מתו זה אחר זה במשך זמן קצר, והוא העתיק הנאמר שם על היותר מצויינים שבחם, והגנו רואים בזה שמותיהם, ומי היו כל אלה אשר מתו בשנים מעוטות, והם מהדור הראשון של רבנן סבוראי, אשר היו כולם כר אסת"ס תלמודא וכל אלה היו ראשי הדור ההוא, וחבריהם פשוטים, ולא ידעתי איך פענו בזה.

לפרש בזה ענינים של הדור הראשון מרבנן סבוראי. רבנן דמפרשי' ומה ה' מעשיהם. זה לא ה' נדרש לרב שרירא גאון, שאין דרכם של ראשונים לכפיל דבריהם, ולשנות את הנאמר כבר, והוא כבר פירש זה לעיל בדברים ברורים, וכתב שם. ובתר רבינא איפסקא וכו' ובתר הכי אעיג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי דמפרשי' דמקובי להוראה, ואיקרי אינהו רבנן סבוראי וכל מאי דהוה תלי וקאי פרשיהו כגון רב רחמי ורב יוסי ורב אחאי וכו' ולכן התחיל כאן אצל רב יוסי שהוא ישב בראש כל ימי הדור הזה בערך ארבעים שנה, כאן פירש דברי ימיהם של הדור הזה, ועד כמה נמשך זמנם, וכתב. ואסת"ס תלמודא ודובא דרבנן סבוראי שכיבו בשנים מעוטות דהכי פירשו הגאונים בספרי זכרוניהם דברי הימים בשנת תתמ"ז שכיב רב סמא וכו' והעתיק מדברי הימים ההם הוא עד. ואשת"ר רב יוסף במתיבתין' ומשם ואילך ישוב רב שרירא לדברי עצמו, ולהצעת סיפורו, ויאמר.

ואשת"ר רב יוסף במתיבתין' (היא סומכדיתא ששם ה' גם רב שרירא) כמה שנין ובתר הכי רב עינא בסורא ורב סימנא בסומכדיתא, ובתר הכי רב רבאי מרוב ומן מתיבתא דילן הוה וכו' והרי יוצא מפורש מדברי רב שרירא שה' כאן דור אחר דור, וכמו שיבואר.

הדור הראשון של רבנן סבוראי הוא דורם של רב יוסי ורב רחמי ורב אחאי וכו' שכתב עליהם רב שרירא בהד' ואיקרי אינהו רבנן סבוראי' וכבר נתבאר מה הוא הפירוש במה שאמר עליהם הוו סבוראי — דמפרשי', וכמה שכתב עליהם וכל דהוה תלי וקאי פרשיהו, ומתוך דברינו נתבאר לחונמא היכן נמצא בזאת בגמ' מהם והיכן הוזכרו הם בגמ' בפירוש על ענינים כאלה, בשמותיהם. ועוד נשוב לבאר זה יותר וקרוב הדבר וכן נראה שהם כתבו התלמוד, שכימי רב אשי בודאי לא

נכתב, כמו שהוא בסורא אצלינו בראיות בורות, ואף שמעשי הדור הזה איננה הוראה גמורה, אבל תלמידי האמוראים היו, רבנן דסוף הוראה, וביניהם הוא שהיתה סוף הוראה ועל כן היו הם דמקרבני להוראה, וכלשון רב "שיראי" ובתור הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות הו סבוראי דמקרבני להוראה וכל מה שנמצא טהם בגמ' יברר לנו שכן הדבר ועל מעשי הדור הזה דכל מאי דהוה תלי וקאי פשוטו "אמר להם שהם סימוני את התלמוד, וזה הוא הפירוש טהם שאמר רב שרירא נאון אצל רב יוסי ואסתתיס תלמודא."

פרק יג.

דור שני להסבוראים.

רב עינא ורב סימנא היו ראשי הדור השני להסבוראים, רב עינא מלך בסורא, ורב סימנא בפומבדיתא, אבל לא היו ענינם שוה, ישיבת פומבדיתא לא נתנוקה כל כך מרדיפות פירוז רישעא, ובבית אנבאר מחוז לעצמן, לא הגיעו שם תוקף גורית פירוז, ועל כן בתוקף ימי הצרות והגזרות של פירוז בשנת ד"א ר"ל—רל"ו הוקם על שם רב יוסי לראש, והוא ובני דורו הרישו שם דגל תורת ד'. וכתבו את התלמוד על ספר, וכל מאי דהוה תלי וקאי פשוטו, כפי קבלתם מהאמוראים. דור רב אישי, ולא התרפו ביום צרה ויתגברו על כל התלאות, אבל בסורא רבו המצוקות על אחת ישבע, ולא יכלו עמוד שם, ואחרי אשר בשנת תשס"ה (לשטרות) אתסרו כל בני כנישתא דבבל (ד') ואיתנקיטו בני "הוראי" לאמנושי ואתסרו רבנא אמירו בר מר ינוקא, והונא בר מר זוטרא ריש גלותא, ומשרשיא בר סקוד, וכולם נהרגו בשתא דא, ובימים מועטים אחר זה נפטר גם רבינא, הנה לא מצאנו כי הקימו בסורא ראש אחרי מות רבינא (ד') ואצל רב שרירא מפורש כי רב עינא חי מהדור השני של הסבוראים, ובתור רב יוסי ודורו, כפי שהוא אצל מפורש ובשנת תתכ"ו (ד"א רע"ח) ישיבו רב תחנא ומר זוטרא בני היננא ואשתתיר רב יוסף במתיבתין כמה שינן ובתור הכי רב עינא בסורא, ורב סימנא בפומבדיתא וכן יאמר שם גם לעיל מזה ורבנן דבתריהון גמי בגון רב עינא ורב סימנא והגנו הואם מפורש בדבריו דרב עינא ורב סימנא דור אחד הם. זה בסורא וזה בפומבדיתא. ורב יוסי נפטר בערך שנת ר"ס שחרי על שנת ד"א רע"ה ואמר רש"י ואשתתיר רב יוסף במתיבתין כמה שינן, וא"כ מלך רב סימנא בפומבדיתא בערך שנת ד"א ר"פ, ובדוראי דגם קרוב לזמן זה מלך רב עינא בסורא, ועל כן יצדמו דברי רב שרירא באמרו

הערה (ח). נראה בדור דהכוונה על עיר בבל ולא על סדינת בבל. ועי' לפיטו "דור רב אישי" סידר.

הערה (ט). ובה נכון גם הנסח בוחסין אחר אגרת רש"י שנאמר שם, "ואחרי רב אישי סי' שנה ואחרי סלך רב טבוומי דהוא מר בר רב אישי ומלך אחרי רב יוסי שבימינו נחתם התלמוד, ובשנפטר רבנא יוסי נשארו שתי הישיבות בלא נאון עד שהסכימו רבנן סבוראי וכו' והנה מר בר רב אישי חי בסורא ורב יוסי בפומבדיתא, וא"כ שייך לומר ומלך אחרי רב יוסי, וגם איך ואמר, ובשנפטר רבנא יוסי נשארו "שתי הישיבות" בלא נאון, אבל ברור שהוא ספני שבסורא לא היו ראש מתיבתא בימי רב יוסי, על כן בא כלשון הוה, ואף שהנסח הזה נלקח בחסר וידוע כי מר בר רב אישי לא סלך תיבא אחר אביו, וגם אחריו היו רבה תוספאה וחוקרי אשכנז השבו לשל זה מר בר נתן הבבלי ולשונו ממש, וזה טענת יבואר מיני הגאונים, אבל זה טעם שד"י לו סקוד, ומתגלגל בפי כל הסדרים מזה אבל בעיקר הדבר נראה שהלשון סתוק בסבורא.

ובשנת תתכ"ז שכיבו וכו' ואשת"ר רב יוסי במתיבתין כמה שנים, ובתר הכי רב עינא בסורא, ורב סימנא בפומבדיתא וכו' אבל כל ימי הדור הראשון מהסבוראי, ה"י בית הועד רק בפומבדיתא.

והננו רואים בזה דבר נפלא מהנהגת קורא הדורות מראש, כי כל דבר מסידור המשנה והתלמוד, נעשה בקיבוץ כל חכמי הדור במקום אחד, אשר עמד בימים ההם בראש שאר כל בתי הועד, סידור המשנה במקום הועד של רבינו הקדוש, וסידור התלמוד וחתירתו, אצל רב אשי בסורא, שכל חכמי הדור היו אז כפופים לו וישובו לפניו, וגם חכמי פומבדיתא שכלכו בימיו ואחר ימיו שמשו לפניו בסורא בסידור הש"ס יחד, (עי' לפנינו דור רב אשי מפרק ו' ולהלן) ואחר זה כתיבת הש"ס, ואסת"ם תלמודא ה"י הכל בפומבדיתא, שהיתה אז עיקר הועד.

וראיתי להעיר כי גם אם היו ניתנים לב לדבריהם בעצמם אז בהכרח היו מרגישים שאין הדבר כפי החלטותיהם, כי הנה החכם גרעץ עצמו בסוף חלק ב' יאמר בשנים אחרות אחרי מות רבה תוספאה התנכרו הצוות בתי התלמוד נשמו גם בתי הדין נתבטלו ובחורי בני ישראל נלקחו בזרוע לגדלם על ברכי הדת האמנושית — ד"א רל"ג תשיב' — תשיב' והעיר סורא כנראה חרבה בימים ההם, סירוז מזכיר במעלליו את אדרינוס קיסר וכו' ועוד הרשיע מכמו וכו' ובהערה 6 יביא דברי הגמ' שבת י"א (הובא באגרת רשיב' אצל רב אשי) אמר ר' אשי אנא עבידא למתא מחסא דלא חרבה — והא חרבה? אימא טאיתו עון לא חרבה, והשאלה והא חרבה לא נשאלה לרב אשי כי אם הותמי התלמוד בערך חמשים שנה אחריו בהכניסם מאמרו זה בתלמוד שאלו אותה עב"ד ע"ש, ואם כן הדבר, ואם לדעתו נחרבה סורא בימים ההם — בערך שנת ד"א רל"ה, איך לא הרגיש יאשי אספר שרבינא מלך שם עוד עשרים וחמש שנים מן שנת דל"ה עד ר"ס וששם נחתם התלמוד אחרי אשר כבר נחרבה סורא, ובודאי אם נחרבה אז לא ביום אחד נבנתה מחדש ולא למחר שבו אליה, ובודאי עברו עליה ימי חורבנה כמה שנים, ובפרט שידענו כי באמת האריך סירוז ברשעתו עוד כמה שנים, ולא עת בית ד' להכנות בימיו, אחרי אשר החריבה, אבל כבר נתבארו הדברים באר היטב, ורבינא נפטר ד"א רל"ה, ואחריו באמת לא מצאנו איש יושב לכסא סורא בדור ראשון של הסבוראי, עד דור השני, הוא דור רב עינא ורב סימנא, רב עינא בסורא ורב סימנא בפומבדיתא וכבר אסת"ם תלמודא ע"י דור ראשון של הסבוראים.

פרק יד.

רב רבאי מרוב.

כבר כתבנו כי אם נרצה לדעת דברי רב שרירא גאון, אז עלינו להבין דבריו, ולא לעשות מרחק, וגם במקום הנה יראה המעיין שכן הדבר, הנה בדבר רב רבאי מרוב יאמר שם גרעץ בציון ב' כי עלינו לתקן דבר אחד באגרת רב שרירא גאון, רב שרירא מונה את רב רבאי מרוב להסבוראים, אך סעם הוא אומר רבנן סבוראי וכו' כגון רב רהומי ורב יוסי וכו' ורב רבאי מן רוב וכו' ורבנן דבתריהון נמי כגון רב עינא ורב סימנא וסעם הוא אומר ואשת"ר רב יוסי גאון (ראש ישיבה) במתיבתין כמה שנים, ובתר הכי, רב עינא בסורא, ורב סימנא בפומבדיתא, ובתר הכי רב רבאי מרוב וכך הסתירה גלוייה סעם מאחר, את רב רבאי מן רוב"י אחר רב עינא ורב סימנא וסעם סקדים איתו, הסתירה הזאת יוצאת מהספק שהיו

רבנן סבוראי רב רבאי מרוב

"בדורות המאוחרים נסתפקים במצבו של רב רבאי מרוב שתי פעמים יאמר רש"י ואמרין דנאון היה" שלשת המלות האלה אינן מורות כי יש אומרים שה"י הוא רב רבאי הראשון לנאינים, כי רב שרירא גם "לרב יוסי קורא בשם נאון וכו' וגם האמוראים ראשי מתיבתא יקרא בשם גאונים וכו' ומרב רבאי לא ידע רש"י לספר דברי תולדתו, כי אם ואמרין דנאון הוה, אף לא ידע באיזה ישיבה ה"י לגאון בסורא או בסופטדיטא, והנה אם ה"י רב רבאי ריש מתיבתא אז לבטה חי אחרי רב עינא ורב סימנא, אך אם לא ה"י ראש ישיבה אז נוכל להקדימו לפני שתי הסבוראים הנזכרים, ועל כן נראה את רב שרירא מפקק וכו' ע"ש התולדות אשר חוציא מח

ולחנם נסתבך בכל זה. ועשה לו פשרות והשערות ופלאולים, והכל במעות כי דברי רב שרירא ברורים ואין כאן שום סתירה, והכל על מקומו, וכל דבר על ענינו, רב שרירא נאון ידע לספר מרב רבאי מרוב גם זאת שהארץ ימים הרבה, ויאמר שם לעיל אצל רבנן סבוראי — דמפרשי בחשבו בתוכם את רב רבאי יאמר וז"ל ובתר הכי אע"ג דודאי הוראה לא הוות וכו' כגון רב רחמי ורב יוסי ורב אחאי מבי חתים ובי חתים עיר בפכיות נהרדעא, ורב רבאי מן רוב דמפרשי במס' סנהדרין וכו' וגם רוב עירו של רב רבאי היתה בסביכות ישיבת נהרדעא, ואמרי רבנן דרב רבאי גאון היה ואורין בשניה טובא".

והנה איש כרב שרירא גאון יחזי מאה שנה, וגם אז לא נפטר בדרך כל הארץ, כי ה"י עדין בחיותו עמו גם להשיב, רק אז נהרג על ידי המלכות, ונתלה, ותשובתו זאת כתב בסוף ימיו (לדברי חמ"ע ס"ד כתבה בשנת תשס"ו ולדברי האסודי בהקדמתו בשנת תשס"ה, וא"כ ה"י גם אז יותר מתשעים) וגם בנו רב האי נאון ה"י ע"ש שנה, הנה איש כזה בודאי לא נתפעל מאימה מוקן בן שמונים לכתוב עליו שהארץ בשניה טובא, ובאמת כי זקנה מן תשעים או גם מאה שנה ה"י דבר השכיח בבבל בימים ההם, וגם רב יוסי שלא אמר עליו שהארץ בשני גם הוא בודאי שהגיע ליותר מגבורות, שבישנת רל"ז כבר נעשה לראש בסופטדיטא. ונפטר בערך שנת ר"פ (ע"י פרק הקודם) ועל כן אם נתפס שנת רב רבאי מרוב לערך מאה שנה ע"פ עדותו של רב שרירא דאורין בשניה טובא אין ספק שכן הוא. והנה רב רבאי מרוב ה"י הצעיר בין דור ראשון סבורא, שהרי רש"י חשבו שם באחרונה, אחרי כולם, ואם נתפסו מספר מצומצם נאמר שה"י צעיר מרב יוסי (ראש הדור ההוא) בערך עשרים שנה, וכן אם בטה שאמר רב שרירא נאון עליו דאורין בשניה, לא נרבה במחיר הדברים האלה, ונאמר שהארץ ימים יותר מרב יוסי בערך עשרים שנה, יוצא לנו שנפטר אחר רב יוסי ערך ארבעים שנה וחי ערך מאה שנה, ונפטר בערך שנת ד"א י"ך.

ורב עינא ורב סימנא מפורש עליהם בדברי הראב"ד ז"ל שנפטר בשנת ד"א ש', ורק גרעין מעצמו חולק עליו בלא מעם, ומוסיף להם עשר שנים למען יהי ליה ולכל החיות חמשים שנה לשי הסבוראים, על כן יאמר שנפטר ש"י וכל זה אינו, ומעתה אפי' אם יוגרע לנו אצל רב רבאי איזה שנים, ונאמר שרב יוסי ה"י קשיש ממנו רק חמש עשרה שנה, או שלא האריך ימים מאה שנה ישאר זמן כמה שנים אחר רב עינא ורב סימנא, אבל הדבר ברור לסי לישונו של רב שרירא שחי לכל החיות מאה שנה, וא"כ נפטר בערך שנת ש"ב כעשרים שנה אחרי רב עינא ורב סימנא.

ודבריו רב שרירא גאון לא לבד שאינם צריכין תיקון, כי אם עלינו להתפלא עד כמה חכם ברורים ומדוקדקים, ואיך סידר כל דבר במקומו, שם ידבר לא מראשי ישיבה זה אחר זה, כי אם מענין דור ראשון של רבנן סבוראי בגמ', ורק רבנן סבוראי — דמפרישי הוזכרו שמותיהם בגמ' והוא טבאי שם באמת דגם רב רבאי מרוב הוזכר מפריש בגמ' סנהדרין, ד' מ"ג אמר רב רבאי מסתברא וכו' וא"כ ה"ו זה בימי רבנן דמפרישי קודם דאסתיתין תלמודא, ועל זה הביא שם ביניהם לרב רבאי מרוב שה"ו גם הוא בן דורם, ואז קבעו ממנו בגמ' ויאמר שם וז"ל "ורב רבאי מרוב דמפריש בגמ' סנהדרין דאמר היוצא ליהרג וכו' אמר רב רבאי וכו'" ועל כן הביאו בזה בין דור ראשון בין כל אלה שהוזכרו עדין בגמרא שחששם כאן, והיינו רב רחומי ורב יוסי ורב אחאי, שהוזכרו כולם בגמ' וחשב בזה גם לרב רבאי מרוב. אבל שם להלן סדר ראשי ישיבות הוא מונה איך מלכו זה אחר זה, ורב רבאי מלך אחרי רב עינא ורב סימנא, על כן, גם השבו אחריהם, והולך ומונה סדר ראשי הישיבה כפי מה שמלכו זה אחר זה ואומר ואשתתיר רב יוסף במתיבתין כמה שנין (אחר שנת רע"ה) ובתר הכי רב עינא בסורא, ורב סימנא בפומבדיתא, ובתר הכי רב רבאי מרוב ומן מתיבתא דילן הוה וכו' והוא כותב זה לדבר ברור ובסגנון ליטון ודאי גמור, ולא ספק, ולא ישכחו בזה מאומה, אבל ידע וכתב, ואין בדבריו שום סתירה, כי אם לחיפז שנכתבו בדקדוק גדול, שם הביאו במקומו לענינו שהוא מדבר שם, וכאן הביאו במקומו, לענין שהוא מדבר בה והכל כמו שהווא. וגם בזה טעה גרעמץ לאמר דרב שרירא לא ידע לאמר באיזה ישיבה ה"ו רב רבאי לנאין בסורא או בפומבדיתא, אבל בדבריו דש"ג מפריש במקום הזה עצמו "ובתר הכין רב רבאי מרוב ומן מתיבתא דילן הוה ואמרין דנאון הוה" והנה ידוע דרב שרירא ה"ו בפומבדיתא, ועל כן בכל מקום אשר יזכיר סתם מתיבתא דילן הכוונה לפומבדיתא, וכמו שאמר שם קודם זה ואשתתיר רב יוסף במתיבתין כמה שנין" שהכוונה בפומבדיתא, וה"ו נראה דתחת ומן מתיבתא דילן הוה צ"ל ובמתיבתא דילן הוה, וטעות סופר בזה קל מאד, אבל אין צריך להניח כי גם אם נגרוס ומן מתיבתא דילן הוה, כמו שהוא לפנינו, הכוונה אחת כי באמרו דנאון הוה היינו כמתיבתא שה"ו כמו שהוא פשוט, וכמו שהוא גם הפירוש אצל ואשתתיר רב יוסף במתיבתין, כמה שנין דהיינו דאשתתיר שם ראש מתיבתא.

וטעות בזה טעה גם הרב בעל סדר הדורות, שכתב בערך רב רבאי מרוב "וחיתה ישיבתו סמיך לנהרדעא" וזה טעות דרב שרירא גאון פירש רק מאיזה מקוב ה"ו רב רבאי (לפי שנקרא בגמ' עיר עירו) וקודם זה אצל רב אחאי מבי חתים כתב ובי חתם היא עיר בסביבות נהרדעא, ועל זה כאשר כתב אחר זה דבר רב רבאי מרוב כתב וז"ל "וגם רוב עירו של רב רבאי היתה בסביב ישיבת נהרדעא" וזה מ"ס פשוט, כי אז לא היתה ישיבה בנהרדעא, וגם אין עיר סביב ישיבה, ואיך שייך לאמר עיר בסביב ישיבת נהרדעא, אבל פשוט ישל בסביבת נהרדעא, ויגיד עליו רעו בי חתים אצל רב אחאי שהכוונה רק זאת לרשום מקום העיר שהוא אצל נהרדעא, ובדאי דעל זה קאי לשונו של רב שרירא באמרו "וגם רוב עירו של רב רבאי היתה בסביבות נהרדעא" היינו כפי עיר בי חתים, וכל זה לאמר דמשם ה"ו, ונקרא עיר עירו, אבל בישיבה ה"ו בישיבת פומבדיתא, ושם ישב בראש אחר שנת דא' ש', אחר רב סימנא.

וראוי להעיר בזה דחלשין, ואמרין דנאון הוה אינו לאמר שזה שמועה

מסופקת, שהרי במקום הזה עצמו יכתיב לדבר ברור בלא לשון ספק. ונתר חכי רב רבאי מן רוב" אבל אם נדקדק בלשונו של רב ירירא נאין בתשובתו זאת נראה כי במקום שיעתיק מהכתוב אצל הגאונים יכתוב ויפרש לאמר ישכן כתבו חנאוניס בספרי זכרוניהם דברי הימים, ואת אשר ידע על סה, מפי השמועה, אשר קבלו זה מזה בישיבה דור אחר דור יכתוב בלשון ואמרין, כמו ואמרין דריינא די בבא חוה" ואמרין דנאין הנה. ואמרין דהוה באיתו העת בסורא רב חנינא ורב חנא נאון בסומבדיתאי וכן שם אצל ר' יוחנן ואמרין דתמנין שנין סלך בתר ר' חנינא, והכוונה בכל זה שהנם יודעין זה איש מפי איש וידוע בישיבתם.

וחזמן ששימש רב רבאי מרוב בישיבת סומבדיתא, כבר הגבולו שהוא בערך מן ד"א ש' עד ד"א ש"ב, ולפנינו יבואר זה יותר, ומשם יתבאר לנו גם זאת מה ח" לסורא בימים ההם.

נשאר לנו לבאר דברי ימי הסבוראים במשך הזמן מן ערך שנת ש"ב עד ד"א ש"ט, שאז כבר הותחלו ימי הגאונים.

פרק טו.

חתימת תקופת הסבוראים.

בסדר תנאים ואמוראים הנדפס בברס חמד חלק ד' נאמר. והם היו סוף הוראה, ואחריהם רבנן סבוראי שגזכותם נמתחו השמים ונקטעה הארץ עד רב גידא ורב סימנא שהיו סוף סבוראי" וגם עוד הפעם נאמר שם. רבי ור' נתן סוף משנה, רב אשי ורבינא סוף הוראה רב גרא ורב סמא סוף סברא" והחכם שר"ל בברס חמד שם העיר דבמחזור וויטרי הגירסא. עד רב גיזא ורב הונא שהיו סוף סברא" והמעין שם בהנוסחאות יראה כי על הרוב עיקר הגירסא היא כמו שהוא במחזור וויטרי, וחינו אם כן רב גיזא ורב הונא.

אטנם החכם גרעץ כתב לו במקום הזה את דברי הימים לבני ישראל על פי הסצו לכר, ולא על פי חתקורים, אף כי יביאם גם הוא בעצמו בכל זה כתב בציון ב' וז"ל. רב ירירא נאין שהי כמאה שנה אחרי בעל סדר תנאים ואמוראים יאמר באגרתו. ובתר הכין אע"ג דודאי הוראה לא הוות הוו סבוראי וכו' ואיקרי אינהו רבנן סבוראי וכו' ורבנן דבתריהון גמי כגון רב עינא ורב סימנא" והנה גם פה נראה אחרוני הסבוראים רב עינא ורב סימנא, ועלינו גם להעיר כזה כי רב עינא הוא משיבש טיב גיזא כסדר תנאי אשר במחזור וויטרי נזכר פעם בשם רב גיזא ופעם רב גזא ובספר תנאים ואמוראים אשר בספר בריתות לר"ש מקינן נמצא רב גזא, באשר כי הכרת הדלית וחזיון קרובות במבטא על כן נראה לגרוס גיזא או גיזא. ורב עינא הוא לכמא שיבוש" עכ"ל והחכם ווייס הרוך בעקבותיו יאמר גם הוא בחד עמוד 3 וז"ל. כל ימי רבנן סבוראי היו מעט ורעים, וכולם הלכו לעולמם זה אחר זה בשנים מעטות וכו' הגאון רב ירירא הזכירם בשמותם וכו' והאחרונים היו רב עינא (ולמקצת נוסחאות רב גיזא או רב גזא) ורב סימנא ועליהם נאמר בסדר תנאים ואמוראים הנוסד מן הגאונים. רב גזא ורב סימנא סוף סבראי" עכ"ל ווייס יצא, ולא ידעתי מה זה הי' להם שרצו להכתיש תקופת הסבוראים, ולהעמידה על ולא כלום, ומחקר והגיהו ואין קצו לתכונה, והשתדלו לכונן תחת ידם תקופת ידועה בכל ספרי הראשונים, ואשר פעולתם פעולה שלמה, בילגת וגיבחת, ופזרשת אור לפנינו, ועשו להם מאגשים יפונים איש אחר.

והנה אם פעם נמצא רב גיזא ופעם רב גזא, אין בכך כלום, כי מעות שכיח הוא אצל המעתיקים, ובמכתא, והכל אחת, אבל רב עינא שיתחלק כרב גיזא לא ידענו ולא שמענו, ואם רב סימונא הוא שם 'שווי' גם לראש המתיבתא בסומבדיתא בדור הקודם (היינו בדור שקודם רב רבאי) אין בזה כלום, וכבר יש לנו שם בן דור אחד כשם בן דור אחד בכל דור, ולא מפני זה נכחיש ישותם לעשות מהם איש אחד, ונבוא לקצין בדברי הימים, ולהפוך סידורם ובפרט שבאבת בספר גריות כהוכיחו זה אצל סוף מעשה (והוא מסתניא שם) הנוסח, רב גרא' ורב סמא סוף סברא, ובמחזור וויטרא הגירסא רב גיזא ורב הונא, ולפינו נביא ראייה שהגירסא רב הונא נראית נכונה, ויש לה סמך גדול ממקום אחר.

ולא ידעתי איך זה יכתוב גרעין, ורב עינא הוא לבטח שיבוש' והרי לבד שלא יטעו המעתיקים בין רב גיזא לרב עינא, הנה לבד זה הרי לפינו בכל הנוסחאות של אנרת רב שרירא גאון ובכל המקומות אשר יזכיר את ראשי הישיבה מסורא וסומבדיתא אחרי רב יוסי אין שם שינוי נוסחאות כלל, כי אם בכל מקום, ובכל הנוסחאות הגירסא רב עינא ורב סימונא.

וביותר דכבר נתבאר בסוף הקודם, דאחר הדור השני מהסבוראים שהיו אז רב עינא ורב סימונא, הנה אחרי הדור הזה, היו דור רב רבאי מרוב, ואיך אפשר לאמר דרב עינא ורב סימונא הם סוף סברא נגד המפורש בדברי רב שרירא גאון, ואין העיקר אצלינו בזה למציא עוד שני שמות מרבנן סבוראי, כי אם למציא את כל זמן התקופה הזאת להגבילח ולסמנה מראשיתה לסופה, להסיר את הקמטים ולגלות את הזמנים, והפעולות ההם, דור לפני ענינו.

ואמיתת הדבר לדעתי כך הוא, רב שרירא גאון יאמר, וכתר הכי רב עינא בסורא, ורב סימונא בסומבדיתא, וכתר הכי רב רבאי מרוב ומן מתיבתא דילין הוה וכו' והיוין שני שמד וצרות בסוף מלכות פרס'ים ולא הוו יכולין למקבע פירקא ואתוכי מתיבתא ומדבר גאונות עד כמה שנין דאתו רבנן דילנא מפומבדיתא לסביבות נהרדעא למדינתא דפירוז — שבור ואלין גאונים דהוו במדינתא דילנא מפומבדיתא בתר אלין מלין בסוף מלכות פרס'ים משנת תת"ק שנה (ד'א' שמיט) מלך רב חנן סאישקיא וכו' עכ"ד ופירוש דבריו הם דאחר זמן רב רבאי מרוב (ובמו שיבואר) היו שני שמד וצרות, ולא יכלו עוד גט רבנן מפומבדיתא למקבע פרקי היינו להקבין יחד לסדר לסודם, ושיתאספו בני ישיבתם כמנהגם היינו אותוכי מתיבתא, וזה היו בן איזה שנים, ובראותם כי בפומבדיתא אין תקוה למקבע פרקי, נדדו הלכו להם עד יעבור זעם, למקום אחר, אישר שם היו בטוחים ויסרו שם ישיבתם, והן דברי רב שרירא באמרו, עד כמה שנין דאתו רבנן דילנא מפומבדיתא לסביבות נהרדעא למדינתא דפירוז — שבור.

אבל הלא זה בדור מדברי רב שרירא כי הלכו למדינתא דפירוז — שבור למקבע פרקי, וכן יוצא מדברי רש"י להלן שבהלכום לפירוז — שבור יסרו שם ישיבה מסודרת ככל אשר היו להם בפומבדיתא, וישנמיטבה גם שישבו לפומבדיתא, וכי גם אז לא נתבטלה עדין גם ישיבת פירוז — שבור, כל עוד לא בטחו בשלות פומבדיתא, ובפרט כי הותחלו גם הטלחמות עם הערביים, ונתבטלה רק כאשר כבשו הערביים את כל מדינת פרס ונחה שקמה הארץ בימי הכלף החמישי מואביה, אז התאחדו יחד (נאשר יבאר בימי הגאונים) אבל עד הימים ההם מצאנו את מתיבתא פירוז — שבור עומדת לעצמה, ומפורש בדברי רב שרירא גם שמות ראשי מתיבתא

אשר מלכו שם, וזה יבורר לפנינו בתקופת הגאונים, מפרק ב' ולהלן, ומפורש שם שמות ראשי מתיבתא בפירוז — שכור מן שנת ד"א שמיט עד ד"א ת"כ. אבל קודם שנת שמיט, והיינו קודם ששב מפירוז — שכור לפומבדיתא רב חנן מאישיקא, לפתוח מחדש, גם שערי מתיבתא פומבדיתא, והוא זמן סוף הסבוראים יחסר לנו מ' ה' לראש בפירוז — שכור, וזה הוא העיקר בדוראי בראשית התיסדותה עמדו בראשה גדולי הדור, וכשהלכו לשם כל בני הישיבה דמתיבתא פומבדיתא, למקבע פרקי, הלא בודאי ראשי מתיבתא קבעו פרקי, ואותנו מתיבתא.

ואחרי שידענו דבר היות רב גיזא, ורב סמא, או רב הונא, סוף סבורא ממקום קדום וגאמן כזה כבעל סדר תנ"א שהי' עוד קדום לרשיג' והועתק כן בספר הכריתות, וכן הוא גם מוכרע ומוכרח מדברי רש"י אשר מפורש בדבריו דבסוף סבורא היתה מתיבתא במקבע פרקי, והיא היתה בפירוז — שכור, ולשם באו בני מתיבתא דפומבדיתא אז, ואם כן בודאי שכן הדבר, ושם היו רב גיזא ורב סמא סוף סבורא. ובדברי רב שרירא גאון מצאנו עוד שנים מבני הדור הזה, דסוף סבורא, והם רב דימי סורגו אביו של רב מארי סורגו, וכמו שיאמר „וכתריה רב מרי זקננו בריה דמר רב דימי סורגו“ ולפנינו בתקופת הגאונים (ס"ב) יבורר דאחר שנת ד"א שמיט כבר הי' רב מרי ראש מתיבתא, בפירוז — שכור, ואם כן זמן רב דימי אביו הוא דור סוף סבורא, ובתישבות הגאונים דסוף ליק ס"י כ"ד מביא רב יהודאי גאון בתישבותו שם את רב מארי ורב דימי אביו, וכתוב שם „תוב שאילו מן קמיה דאמרין הלן מוויזי מאי מברכין עילווייהו ואמר תני כתוספתא כלאים פ"ג כל שמוציא עלין מעיקרו וכו'“ ואמר דהוה קא מסנו מר רב דימי ומר רב מארי בריה ואמר רב מארי לאכזה היני עץ היזמי עשב מאי מעמא [וא"ל כצ"ל] היזמונא יבשה לגמרי ומסקא מהדר הודרגא וכו' (י) וכן יאמר שם רב שרירא עוד „ובימי מלך בסורא רב מר בר רב הונא בשנת תתק"ב וקריב לשמוע שרב מר בר רב הונא, הוא זה שלפי גוסס מחזור וויטרי הי' הוא סוף סבורא, שכלל האופנים הוא כן הדור הזה אחרי אשר רב מר בריה כבר הי' לראש בסורא בשנת תתק"ב דהיינו ד"א שמיט. ויש לנו גם עוד רא"י לזה, וגדולה היא בעינינו דהנה רב שרירא גאון במקום שחוא מדבר מאת אשר בא בגמרא מהסבוראי, ואחרי אשר פירש שם ענין דור ראשון של רבנן סבוראי בגמרא והם רבנן סבוראי — דמפרשי, ישוב לדבר ענין יתר הסבוראי מדור שני ואילך ויאמר שם „וכמה סברי אקבעו בגמרא דאינון מרבנן בתראי כגון רב עינא ורב סימונא ונקמינן מן הראשונים כגמ' דהאשה נקנית בג' דרכים דתנינו ברישא מנא הני מילי וכו'“ עד בכסף מנא לן וכולהו אינך פרוקי וקושי דמתרצי בגמרא רבנן בתראי סבוראי תרצנהו וקבעניהו, והננו רואים בזה לרב שרירא גאון בקבלה מן הראשונים דרבנן בתראי סבוראי תרצניהו וקבעניהו, וגם בלא זה אין ספק שכן הוא כי אחר הסבוראי לא נתוסף בגמרא מאומה, אם לא על ידי מעות חמעתיקים שמצאו פירש על הגליון ומעו וכתבו בפנים, ועל כן נמצא באיזה העתקות, וכבר העירו על זה הראשונים כחידושיהם שזה וזה מעות ואינו מעיקר הגמ', אבל לקבוע זה כגמ' לא נקבע עוד מאומה אפי' אות אחת, ומפורש כאן בדברי רב שרירא דההיא כמס' קדושין היא מרבנן דסוף סבורא. רבנן בתראי סבוראי“ אבל בקורא הדורות הביא בשם העמוד דרב הונא גאון תני הערה (י) ונראה דרב יהודאי גאון הביא דבריהם להוכיח דלא כאיכא דאמרי ככה"ג ברכות פ"ו ע"ש.

היה דהאשה נקנית וברור דשם גאון הוא מעות הכותבים, שבדורות האלה שאחרי האמוראים הוסיפו מעצמם „גאון” והיו גם כן הגה באגרת רב שרירא שנדפס בסדר החכמים לה' גייבויער נאמר „וכימי ה' בסורא מר רב מר בן מר רב חונא גאון בשנת תתקכ” והנה נתוסף גם כן שם „גאון” במעות שהרי בכל אופן, ה' רב חונא אבי רב מר מהסבוראים, ובכל אופן לא ה' גאון כימי הגאונים בשום ישיבה, ובאמת כי באגרת רשיג שביוחסין ליתא למלת גאון וכן צ”ל ומעתה דברי העשור דרב חונא תני היה דהאשה נקנית, ודברי רב שרירא „דרכנן בתראי תרצינוהו וקבעינהו” הם דבר אחד ממש.

ועל כן כדי שלא לערבב שינוי כל השמות, בשם ראשי סוף סברא ולבלי נצטרך כל פעם לחביא שינוי הנוסחאות המשובשות, ראוי לנו להחליט לקרוא בשם את רבנן דסוף סברא, בנוסח היותר מתוקן שהוא נוסח מחזור ויזרי ושהראנו לזה גם פנים מסבירות, וראיות שיש בהם ממש, והוא רב גיזא ורב חונא סוף סברא.

פרק טו.

הרדיפות בסוף מלכות פרס.

גרעץ יאריך בזה בציון ג' מח”ג ויאמר וז”ל בכל אשר נוסף לבקר את אגרת רשיג וידיעותיו עיד יהודי בכל ופרס, ונציבם מול ידיעות מקורים אחרים נוכח לדעת ונודע ברור עד כמה ה' הגאון הזה נאמן בבית התולדה וכו' דשיג ימסור לנו ספור הרדיפות אשר מצאו את היהודים בסוף ימי מלכות פרס, מימי רב גיזא ורב סימונא (אחרי ד”א ש”י) ויאמר והו' שני שמד וצרות בסוף מלכות פרסיים ולא הו' יכולין למקבע סרקי וכו' ואילין גאונים דחוו במתיבתא דילנא בפומבדיתא בתר אילין מילין וכו' מהדברים האחרונים האלה יוצא מפורש כי הרדיפות היו בשנת תתיק לשטרות ד”א שמי”ה הידיעה הזאת מתאמתת ע”י הערת אהר מסופרי היונים הבינצנטיניים וכו' ויסיים בסוף וז”ל הרדיפות האלו נמשכו לדעת רשיג רק איזה שנים (עד כמה שנים) אך האחרונים (הר”א בן דאוד ואחרים) אומרים שנמשכו כמו חמשים שנה וכו' אך הידיעה הזאת נוסדה על הנחה מוטעת, כי כימי המלך נושירבן (לפני כוזרי ובהרס) לא היו רדיפות בבבל וכו' ובכן היו גזרות חורמיו הרביעי בשנת 579—589 לסה”ג ד”א של”ט עד ד’ אלפים שמי”ט עכ”ד ובסגים יאמר גר”ץ שהגזרות היו רק משנת שמי”א עד שמי”ט.

אבל דברי הראב”ד לא נוסדו על הנחה מוטעת, כי אם הנם נכונים וברורים באין ספק והנה גרעץ כפל ושנה שכל דבריו כנויים על דברי רב שרירא גאון עד שהקדים בראש דבריו לאמר כי כל אשר נוסף לבקר דבריו, יותר נראה איך דבריו אמת וצדק, ואך הוא נאמן בבית התולדה, וכוראי שכן הדבר בנוגע לרב שרירא ובכל זה כתב בזה גרעץ היפך דברי רב שרירא גאון וגרס לו זה כמה שטעה בפירוש דברי רשיג כמה שאמר, עד כמה שנין’ והוא יפרש שזה קאי על כל משך זמן הרדיפות, שזה נמשך ס”ה רק איזה שנים, ועל כן יאמר גרעץ בפנים הספר שזה נמשך רק שבע שנים מן ד”א שמי”א עד שמי”ט, ובאן בהציונים כתב עשרה שנים, והכל סמך על הלשון של „כמה שנין” אבל טעה בפשיטות.

רב שרירא גאון יאמר „והו' שני שמד וצרות בסוף מלכות פרסיים, ולא „הו' יכולין למקבע סרקי ואתובי מתיבתא ומדבר גאונות עד בתר כמה שנין דאתי רבנן

דילגא, מפומבדיתא לסביכות נהרעא למדינתא דפירוז — שבור, ואלין נאונים דהוו במתיבתא דילגא בפומבדיתא, בחר אלין מילין בסוף מלכות פרס בשנת תתק' סלך רב חנן וכו'.

והלא ברור דכוונתו לאמר ישחיו שני שמד וצרות ולא יכלו למקבע פרקי, וכראשונה קוין כי יהפוך להם הגלגל לטוב, ולא יצו להניח טקומס בפומבדיתא, אבל כאשר ראו כי ארכו לחם חיים (עד בחר כמה שנין) וצבנם לא נשתנה לטוב, ותלמוד תורה רבנים כבטלת, אז לא רצו, ולא יכלו לחכות עוד, ונדרו הלכו, ויעתיקו חמתיבתא מפומבדיתא, ואתו לפירוז — שבור ויסדו שם ישיבתם, ועד בחר כמה שנין אינו אלא מה שהכו מתחלה בפומבדיתא אולי יטב הסעמר מביטול חתמיד, אבל אחר זה הלכו למקום אחר וקבעו שם ישיבתם, וחיו שם משך זמן נכון (וכל אשר יבואר ויצומצם הזמן לפנינו) ורק כאשר נחה שקטה חארץ ושכה חמנוחה, אך אז שב רב חנן מאישיקא אחר מגדולי הכמי הישיבה שם בראש מקצת בני הישיבה ופתחו ישיבת פומבדיתא מהרש.

וכמה זמן עבר לחם חיים מיסוד המעלה בפירוז — שבור עד שובם לפומבדיתא אין זכר מזה אצל רב שרירא אבל כל זה יתבאר לנו במקום אחר שהיו זה בערך עשרים שנה, והוא בערך משנת ד'א שיל עד ד'א שס"ט, וכן גם עיקר מעשי הוי"ט החם מה חניע אליהם מן ערך שנת ד'א ש"ב כל זה יבואר לפנינו בפרק י"ט.

וסח שהנני מתפלל עוד יותר הוא שדבריהם גם סותרין זה את זה, הם אומרים לנו שאחרי מות רב עינא ורב סימנא בשנת ד'א ש"ו (ואו לפי דבריהם ש"ו) נתבטלו הישיבות, וננטרה תקופת סבוראים, ואחריהם עד הגאון הראשון רב חנן מאישיקא (בשנת שס"ט) לא חיתה לא ישיבה ולא ראש מתיבתא כי גברו תרדיפות ועצמי השמדות, ובציון זה עצמו יתחיל נרעץ דבריו כן ויאמר רש"י ימסור לנו ספור הרדיפות אשר סצאו את היהודים בסוף ימי מלכות פרס כימי רב גיזא ורב סימנא אחרי ד'א ש"ו, ויאמר וחיו שני שמד וכו'. ושוב ישוב נרעץ יהפוך ידיו ויאמר שלא היו לא רדיפות ולא גזרות עד שנת של"ט (וכפנים יאמר עד שנת שט"א) וקורא תגר על כל מי שאינו אומר כן, וכי ידיעתם נוסדה על הנהגה מוטעת כי בימי המלך גושירכן לא היו רדיפות כבכל מזה יבואר לפנינו, ודברי הוי"ט לבני ישראל איננו איזה סיפור שירי עיקר ההשתרלות לחסדיך הקוראים, בדברי ימינו חנפלאים עלינו להעטיק העיון בכל האפשר, שיהיו חדרנים מכוונים ולהעמידם על מכוונת כפי מה יהיו.

אכל כך הרבה בסורא אשר בכל משך הגזרות מימי יוגר, ופירוז רשיעא עד לסוף לקחה פורא כפלים, ככל אשר יבואר במיש' נועי לפנינו ברור ד'א פירוז שם לא יכלו עמוד כבר מן שנת ד'א ש' בערך, וכאשר נפטר רב עינא לא ישב אחר לראש בטקומו במתיבתא, אבל בפומבדיתא, ישחיו רחוקים יותר, ומחזו לעצמם, עמדו עוד במתיבתא וכאשר נפטר רב סימנא, ישב לראש שם רב רבאי מרוב, וגם בסורא אך כי לא הישיבו ראש מתיבתא כי לא יכלו למקבע פרקי ואותובי מתיבתא, ומדבר נאונים כפומבי, אבל הקבין לא נתבטל עדין אז, וזה הוא מה שכתב הראמז דל הדרור האילוני תלמוד רב עינא ורב סימנא, ולא הוזכרו בשמותיהם כי הישיבות בשלו כמו חמשים שנה אחרי מות רב סימנא [על רב עינא] עד ד'א שס"ט מפני שנת מלכי פרס וגזירותיהם ולא בעינים סגורות,

והנחת מיטעות כתבו הראשונים דבריהם (יא) אמנם אף כי בסומבדיתא עמדו עוד על עמדם כל ימי רב רבאי מרוב, אבל על ידי מעשים כבירים אשר נעשו אז (ככל אשר יבואר) התפשטו הרדיפות והגזירות יותר, והגיעו גם לסומבדיתא, ואם כי לא סאן ישם ברעש כמו בסורא וסביבותיה, אבל גם שם לא יכלו עוד לסקבע פרקי ואתובי מתיבתא ומדבר מנהג גאונות, וזה הי' כבר בערך שנת ד'א ישיב, ואחרי שנשאר שם כן כמה שנים בין פחד ותקוה, וראו שעור אי אפשר למקבע פרקי בזמן קצר, כי המצב הולך ורע ובהיותם קרובים למדינה בטוחה נדרו מקום, ואתו רבנן דסומבדיתא לסביבות נהרדעא למדינתא דפירוז — שבור, וידענו מסדר תנורא מי הי' שם בראשם עד ד'א ישיב, והם רב גיזא ורב הונא, סוף סבורא, ויסרו ישיבתם שם, והישיבה הזאת נתיסדה על יסודות קבועים עד כי נמשכה אחר זה ארבעה דורות זה אחר זה, ככל אשר ידענו מדברי רב שרירא גאון.

והישיבה שם היתה מתיבתא כוללת, כמו שהיתה בסומבדיתא, ולא כמו שחשב גרעין שהלכו לפירוז — שבור מחמת אויב, ונתחלקו שם לקבוצים קטנים, ויסרו כל אחד איזה ישיבה לעצמו, ויאמר בחג עמוד 22. ובפירוז — שבור הוסיפו להשיא פעלם, ויקימו שם בתי ישיבות חדשות ומכולן הכי נכבדה היתה ישיבת רב מארי, וציין למה שכתב רב שרירא אצל רב מארי, ובית מדרשו בפירוז — שבור נודע עד היום. אבל כל זה טעות, כי מפורש בדברי רשיג דמשום דלא יכלו למקבע פרקי בסומבדיתא, אתו רבנן דסומבדיתא לפירוז — שבור, והיינו לסקבע פרקי דסומבדיתא, ומדבר מנהג גאונות שם ומפורש עוד בדבריו, דאחרי אשר נפטר בסומבדיתא, רב חנן מאישקייא, וקראו את רב מרי מפירוז — שבור לשבת ראש בסומבדיתא, ויאמר שם, ואחרי רב מרי סורגו מלך בנהרדעא (פירוז—שבור) מר רב הננאי מן בי גיהרא וכימי יצא ממדד לעולם ואמרין דהוה בסורא כההיא שעתא מר רב חנינא ורב חנא בסומבדיתא וכו' וראינו מזה דרב מרי הי' בנהרדעא בישיבה הכוללת, שהרי יאמר ואחרי רב מרי מלך בנהרדעא וכו' וכבר ביארנו דמה יאמר רב שרירא על רב מרי ובית מדרשו נודע בפירוז — שבור עד היום, היינו בית מדרשו שהי' מיוחד לו לעצמו, אבל מלך שם במתיבתא הכוללת, והדברים האלה יאירו לנו לצאת מן המבוכה בראשית ימי הגאונים אשר נבוכו שם כל כותבי הדורות, ויבואר בתקופות הגאונים.

ומתוך הדברים יוצא לנו דאם לשינוי של רב שרירא גאון, עד בטר כמה שנים נפרשם על ערך עשר שנה, כאשר עשה גרעטין, נהי' מוכרחים להעמיד פרק הזמן של עשר שנים האלה בין שנת ד'א ישיב לערך עד שנת ד'א יסל, והם היו ימי שמד וצרות כוללת, עד שנגעו גם בפומבדיתא, והוכרחו לנווד עם ישיבתם, למדינתא אחרת ושם ישבו במנוחה, ונהגו מתיבתתם בכל הנהגת המתיבתא, ולפנינו יבואר שגם בני סורא באו שם, ונראים הדברים שגם בשנת ד'א ישיב, אף שאז שב רב חנן מאישקייא לסומבדיתא עדין נשאר מוכרחים דרבנן בפירוז — שבור, כמו שהננו רואים מזה, שאחרי אשר נפטר רב חנן מאישקייא, לא הקימו להם

הערה (יא) עוד יבואר לפנינו כי הראב"ד ז"ל שלא הי' לפניו אגרת רשיג ולא יזכרו (ע"י להלן מבוא לתקופת הגאונים פ"ד) כתב דבריו על פי מקורם אחרים, אבל הם היו ממה שנכתב בסורא (ע"י פכ"ב) ומזכרנו דבריו הוי"ס שכתבו שם, ועל כן אף כי אין סתירה בינו לבין לרשיג בעיקרי הדברים, אבל יש שם דברים שיתאימו יותר עם המהלך בישיבת סורא, לבד.

רבנן סבוראי.

לנאון מבית ישיבתם בסומכדיתא, כי אם הביאו גם את הבא אחריו מפירו — שבור, היינו לרב מרי, ומה נראה דתיב כאשר מצאו מנוח לכך רגל רחקו להציב גבול אלמנה בסומכדיתא, ומפני שלא האמינו עוד במנוחת יעקב זאת, שהרי עדין לא כלה זעם, כמו שאנו רואים מזה שבסורא עדין לא יכלו לפתוח שערים, ושערי סורא, נפתחו מחדש אך בשנת תתק"ב (ד"א שס"ט), על כן לא הסירו מגבירה את ישיבתם בפירו — שבור, וכן מורה לשונו של רב שרירא גם אחר זה אצל רב חננאי מן בני גיהרא, שאצלו כותב, ובימיו יצא מחמד לעולם, ומוסיף לאמר ואמרין דהו כההיא ישתא רב חנניה בסורא, ורב חנא גאון בסומכדיתא. ובדברי רב שרירא גאון לא נתבארו ענינים של הצרות ההם, ואורך זמנם, כי ה' ענין הצרות ההם כללם החרב המתהפכת, והיו בהם אור כהה, וחושך משמשים בערוביה, עד אשר סערת ד' המה יצאה, והגזרות נתפשטו מאד, ועמדו ימים רבים, ככל אשר יבאר ענינים לפנינו.

פרק יז.

פעולת רבנן סבוראי בכלל.

כבר דברנו על דבר פעולת הדור הראשון מהסבוראי, והיינו רבנן דמפרשי, וביארנו ענינים כפי מה שהגדיר זה רב שרירא גאון דכל מאי דהוה תלי וקאי פשוטה, וכבר נתבאר כל צרכו פירוש הדברים האלה וענינם, ופעולתם מאי היא עד כי יאמר להם. ואסתיים תלמודא" אמנם את הנעשה אחר זה מהסבוראי, גם זה הודיעו לנו גם בעל סדר תנאים ואמוראים, גם רב שרירא גאון, בסדר תנאי נאמר. לא הוסיפו ולא הפליגו מדעתם כלום, אלא תקנו פרקי של כוליה תנאי בסדרן" ורב שרירא יאמר עליהם דקבעו כמה סברי בגמ', ואין בדבריהם סתירה, כי אם מה שהחסיר זה מלא לנו זה, והכוונה אחת, לאמר דאין מהם בגמ' לא הוראה (שזה כבר לא נמצא גם מהדור הראשון) וגם לא הוספה בהסוגי" (קבלת ההכרעה, שזה כבר נעשה ע"י הדור הראשון, תלמידי האמוראים, כפי קבלתם מהם) וזה הוא מה שיאמר בסדר תנאי. לא הוסיפו ולא הפליגו מדעתם כלום" אבל יש מהם סברי בגמ' והיינו ענין פירוש להרחיב הדברים במקום שה' קצר ביותר, וזהו מה שכתב רב שרירא. וכמה סברי אקבעו בגמ' דאין מרבנן בתרא" והסברי האלה היו מראש ומראשון כלשון הגמ' לפרש דברי הגמ' בעל פה, כן למדו לתלמידים בני מתיבתא מאז נחתם התלמוד, ובאו הדור האחרון מהסבוראי, במקום שהדברים בגמ' קצרים יותר מדי, וההכרח שהי' הפירוש כלשון עצמו, כפי קבלתם, ובאו והשקיעים בגמ' רבנן בתראי סבוראי, וכמה סברי אקבעו בגמ' — שהנם בעצמם — מרבנן בתראי כגון רב עינא ורב סימנא, ובסדר תנאי"א מוסיף. דתקנו פרקי של כוליה תנאי בסדרן" וראיתי מי שכתב שהכוונה שהם תקנו סדר הפרקים זה אחר זה, אבל זה מעות הוא שזה הי' כבר מסדר המשנה בימי רבי, וחזא מפורש בגמ', וכן כתב גם רב שרירא בריש תשובתו. אבל הלכתא ופרקי כל מסכת ומסכתא הכי תרצינון רבי חדא בתר חדא" אבל הכוונה למה שיש לפנינו בגמ' שפניות הגמ' מהולקות לפי בבת המשנה, ובכל מקום בגמ' בא דיבור המתחיל של כבא דמתניתן, אשר אחר זה סימנא אמוראי לפרש, או רומי דמתניתן אהדרי, או סוגית הגמ', ומהלכות אמוראים על זה, ורוב המכונות שהגנו נכונים בדברי הירושלמי, הוא מפני ישם הסר כל זה, ועל כן כל אחד מהמפורשים ילאה למצוא חפחה

על איזה בבא דמתניתין קאי, ואם שייך להסוגי הקדמות, ונמשך עוד עמה יחד או שהוא כבר ענין לעצמו, וכל אחד יבחר לו דרכו, מבלי אשר נוכל לדעת דבר ברור, ועל כן זה לבד אשר תקנו הסבוראי בכלהו הישים, הוא כבר כפירוש על הישים, כמו שיבין זה כל מבין.

ויש מהם בנטי גם כללי לדעת את אשר לפנינו, כמו לדוגמא במס' חולין ד' ס"ו ע"א דמקשינן וחא לא דמי כללא קמא לכללא בתרא. כללא קמא אשר לו כרעים וכו' כללא בתרא עד דישו בארבעה סימנים תנא דבי רבי ישמעאל בכללי ופרטי כהאי גוונא דאין ודאמרינן נמי בעלמא דדאין תנא דבי רבי ישמעאל בכללי ופרטי כהאי גוונא מהכא והנה הכלל הזה מן ודאמרינן נמי בעלמא וכו' מהכא זה הוא פעולת הסבוראים האחרונים ובמאמר מיוחד יבואר כל דבר על מקומו.

וזה הוא פירוש דברי רבינו הר"ש מקינון שכתב בספר הכריתות וז"ל ורבנן סבוראי היו אחר חתימת התלמוד, ולא הוסיפו ולא גרעו ממנו ומכל מקום נמצא דבריהם בתלמוד שהוסיפו על חיבור רב אשי עכ"ל והחכם וייס בדויד חלק ג' עמוד 220 הביא דבריו וכתב עליהם וימי חכם ויבין את זאת שיאמר אדם שלא הוסיפו ובתוך כדי דיבור יאמר שהוסיפו הן ולאזי כנשיטה אחת עכ"ד ווייס, אבל דברי הר"ש מקינון פשוטים, ולפי כל המבואר הנס נקראין מעליהן, ודבריו ממש דברי סדר תנאי, רק שהריש מקינון מדבר על כל הסבוראים יחד והדור הראשון בכלל על כן יאמר שגם כל דורות הסבוראים לא גרעו ולא הוסיפו מעצם חיבורו של רב אשי, ככל הנזכר לעצם החיבור, דהיינו להוראה ולסוגיא שהכל נשאר כמו שהוא באין ישינוי כלל אבל יש מהם בנטי לפרש הדברים, או להרחיב ההסבר ולעשות את הדברים מוכנים יותר לדור אחרון, והוספת תקין סדר תנאי וכדומה עוד, וכל זה הוא רק לפרש ולהבין, אבל אין כאן שום גרעון או הוספה בעצם החיבור, והדברים פשוטים.

והחוקרים האחרונים לא שמו לב לענין ההוספות האלה מה הנה שכולם מקוים הכלל הגדול. דהוראה עוד לא הוות" אחר דור רב אשי והאחרון שבהם בעל דור ודודשיו בנה על זה מצוירים כי הותרה הרצועה, ויארץ בזה וחא גם קו המקיף את חיבורו, ומטרה אשר אליה ישובו כל דבריו, אבל במקום שחשב, לא עמד, ולא ישב, ולא ביאר את הדבר אפי' לעצמו (וכמו שיבואר עוד בדור רב אשי ספק כי) ותנהו רק טוען וחוזר וטוען טענות כוללות ולא ישהנני בא לעשות סגנוניה, כי אם עומק החקירה היא לנו לקו, ובירורן של דברים שיהיו דברי אמת ניכרים, היא קנה המדה, ואם היו נותנים לב לפצל את המאמרים ולהביט עליהם מבפנים אין ספק שהיו רואים כן מעצמם, אבל לקרוא תגר ע"י מה שנמצא דברים כוללים מבלי לבארם כל צרכן, אין זה דרך חקירה, כי זה יביא רק להוציא משפט מעוקל, ותתי האמת נעדרת.

ולדעתנו כמי שרמזנה נסדרה במקום אחד, וכמו שהכוונה ברב אשי ורבינא סוף הוראה. והם ובני דורם שסידרו וחתמו הישים היו במקום אחד, ובישיבת סורא יחד, כן גם רב גיזא ורב הונא (או רב סמא) סוף סברא היינו שהיו במקום אחד וכי גם בסוף הדבר אי אפשר שיהיו בשני מקומות, וכמו ששצינו בנטי בסורא מתנו הכי בפומבדיתא מתנו הכי, אבל אחר כך הסידור מכל זה הי' במקום אחד, ע"י רב אשי ורבינא וסיעתם בסורא, וכן כל ההשלמה מדורם גם כן במקום אחד המוסכם בדורם ע"י רבת תוספאה ורבינא, ואחר זה כדאסתתי תלמודא הי' או בית הועד

הכללי בפומבדיתא, ועי' לעיל פ"ג) כן כל נמר מעשי הסבוראי הי' גם כן במקום אחד, כי אז היו שערי פומבדיתא וסורא שוטטין (וכמו שיבאר עוד) והי' בית חועד בפירון — שביר ושם היו רב גיזא ורב הונא סוף סברא. וכל הנעשה ער סוף חזון הזה הי' תחת הסכמת הכלל, בועד הכללי יחד, ועל כן גם הושאו בזה בל העתקות הש"ס וכלל הנעשה בימי הסבוראים אין שינוי העתקות.

ונראין הדברים שאז נתחברו המסכתות קטנות, שכבר כתב גם הרא"ש ז"ל בפירושו להלכות של הר"ף הי' ס"ת נבי מ' פתוחה וכו' ובהלכות קטנות שלו סי' י"ג דהירושלמי הוא עיקר נגד מס' סופרים כי מס' סופרים נתחברה בדורות האחרונים ולא חובא מדבריו בתלמוד" אמנם קשה לאמר שנתחברו אחר סוף סברא, ואחר שחיו כבר שתי הישיבות פתוחות, ולא הי' עוד ועד כללי והסכמת הכלל יחד, ישה לא יתכן, שאם כן הלא בהכרח נתחברו בישיבה זו או זו, ואז לא היו מתקבלים באומה בתורת סתם כמו התלמוד, כי אם בתור חבור מהגאונים כמו הלכות גדולות, או כמו השימושא רבה, והיינו מוצאים את גדולי הראשונים חולקים עליהם, כמו שיוחקן על הכהני והשאלות אבל הלא נתקבלו פה אחד בתפוצת האומה, לא בתורת חבור, כי אם כסתם מיצנה, וזה לא יתכן כי אם שנתחברו עדין מהסבוראי, ובשעה שחיו כולם יחד, ועוד נשוב לדבר על זה בספר.

וראיתי להעיר על מה שכמדומה לי נמצא בגמ' עוד זכר הוי"ס ההם שהיו בנהרדעא (פירון — שבור) דבפסחים ד' נ"ז ע"א אמרין ת"ר כיצד היו כורבין את שמע אומרים שמע ישראל וכו' ולא היו מפסיקין דברי ר"מ ר' יהודה אומר מפסיקין היו אלא שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואנן מ"ס אמרין ליה בדרד"ש רשב"ל וכו' התקינו שיהיו אומרים אותו בחשאי וכו' אמר ר' אבהו התקינו שיהיו אומרים אותו בקול הם מפני תעודמות המינין ובנהרדעא דליבא מינים עד חשתא אמרי לה בחשאי, והדבר יפלא דבברכות ד' י"ב אמרין וקורין עשרת הרבנות וכו' אלא שכבר בטלום מפני תעודמות המינים רבה בר ב"ה סבר למקבעינה בסורא א"ל רב חסדא כבר בטלום מפני תעודמות המינים אמר סבור למקבעינהו. בנהרדעא א"ל רב אישי כבר בטלום מפני תעודמות המינים ויפלא הא בפסחים שם אמרין ובנהרדעא ליבא מינים ולא חשו להם כלל ונהגו כפי שנחנו ומה נראה ברור דהוא דפסחים אינו בימי רב אישי (דבימיז היו שם מינים וחש לח רב אישי עצמו בברכות שם). ויעיד על זה גם הלשון. עד חשתא ולשון סתמא דגמרא הי' צ"ל ובנהרדעא דליבא מינים אמרי לה בחשאי, ומפני שמעולם לא נתבטלה האמירה כי אם הי' זמן שאמרו בקול הם, הנה כששוב לא היו שם מינים שבו למנהגם, ונאמר זה לקיים מנהגם בימים ההם, וכל זה אינו ענין להוראה דלא הוות עיד, ואינו אלא לפרש.

פרק ח"י.

המעשים משנת ד"א ש' עד ד"א שמ"ט.

בסדר עולם זוטא יש שם ענין טראשי נולח אשר כותבי הדורות העמידו הדברים בזמן קדום חרבה, ועל ידי זה הוכרחו לקיים טקצת ולבטל טקצת, ולכלוע המון מעשים רבים במדת זמן קצר מאד אשר לא יכולום בשום אופן, ויגיהו וישבשו, אבל ללא הועיל כי הדגרים עצמם קוראים תגר ומשטמחים לפנינו, ואין הפיל הנדול

יכול להכנס דרך נקב הטחט, וזה חמך להם את כל סדרי דברי הימים החם מראשיתם לסיפם ולכאור הדבר ההכרח להציע הדברים כטו שהם.

שם בסדר עולם זוטא ידבר על דבר ראשי גולה ואמר שם וזיל ושכיב רב כהנא ועמד אחריו רב הונא מר אחי, ושכיב ועמד אחריו רב הונא אחי אביו בר רב כהנא וכו' כלון דכית דוד וכו' היה אתתיה דרב הונא ריש גלותא ברתיה דמר רב חנינא ריש מתיבתא הוה ורב חנינא נכרא רבה הוה, ופריש ואזיל דייגא דריש גלותא למתא דרב חנינא ריש מתיבתא ובעא לטיעבד פירקא ולא שבקיה ריש מתיבתא ואתא לקמיה דריש גלותא ופקיד ריש גלותא וישרר ואתתיה לריש מתיבתא ופקיד ואותתיה בחדר פילי דמתא כולי ליליא למחר אתתיה ופקיד ושמיטו לכל מויה דדיקניה ולא למיתן ליה אושפיזא ואזיל ריש מתיבתא וייתיב כמי כנישתא דכתי ובעא וכו' וגמל מותנא כמי ריש גלותא ומיתו מולחו בחדר ליליא ופיש מר זוטרא בכריסה דאמיה וחזא הווא ליליא רב חנינא בחלמיה וכו' וכד ילדה וכו' שקליה לבניה ואקרויה ושמויה נכרא רבה וכו' וכו' הוה מר זוטרא בר חנינא עשרה שנין אזל הוה וריש מתיבתא לגבי מלכא ושקליה לראשונותיה מן רב פחדא וכו' וכו' מר זוטרא ריש גלותא עשרים שנה ובר רב חנינא ורב סמא ורב יצחק חכמים שלו, ובימינו נהרג רב יצחק ריש מתיבתא ובהווא ימא נפק מיד רבא גדול וכו' נשיאנו לחיי העולם הבא איתחזי ליה עמודא דנורא ונפקו בחדר ארבע מאה גוברין ועברו קרבא עם פסאי ואורית מלכותא וגמל גזיאתה שבע שנין, ובסוף שבע שנין חטו הנך דנתקי דהו בחדר ואושכחינו דהו שתיי יין נסך וקא מוגן בבית מלכי גוים ואסתליק עמודא דנורא דהו סני קמיה ונקמחו פרסאי וקמלוחו, וצלבוהו לריש גלותא מר זוטרא ולריש מתיבתא על גשרא דמחוזא ופקיד מלכא ושבייה מתא דריש גלותא, ובהווא ימא דאיקטיל מר זוטרא ריש גלותא וכו' נשיאנו לברכה אתיליד ליה ברא וקרוהו מר זוטרא על שמייה דאבוח וערקו בית דוד ותלתין שנין לא יכיל מר אהונאי לגלויה אנפיה ומר רב גיזא אחי דאבוחין דכית מר רב נהילאי אזיל ויתיב בנהר צבא ומר זוטרא בר מר זוטרא ריש גלותא סליק ליה לארץ ישראל ועיילוהו לריש פירקא וכו' עד כאן.

ונביא בזה דברי גרעץ אשר הלכו אחריו הבאים אחריו להגביל זמן כל המעשים האלה היינו מן מות רב חנינא ריש גלותא עד דקמלוהו למר זוטרא, ודמליק מר זוטרא בר מר זוטרא לארץ ישראל, כל זה הי' לדעתם מן שנת דיא רפיח עד דיא רעיה ועל פי כל זה קבע גרעץ כל סדר המעשים בראש חלק ג', ויסד לו כל דברי הימים החם, ויארץ בזה בציון א' ולדעתו אין הדבר כן, וכל המעשים האלה מאוחרים זמן רב, ומשך זמנם גדול חרבה יתר מאד, ולמען כאר הדברים ולהעמידן על אמיתתן נביא בזה גם תוכן דברי גרעץ.

הנה דל גרעץ שם בציון א' בסוף סדר עולם זוטא נמצא ספור מפורט וכו' סגנונו מעיד עליו כי מדבר הוא במעשים שבאו ונהיו באמת, אך הנוסחא גולה מלאה שבושים וכו' אך אם נתקן הגירסאות כמצבך ועולה וכו' מאורע תולדי, העומד בקשר ישר וכו' על כן יש לתחלים המאורע בתולדות הימים החם, אישר נשיא הגולה בעצמו הי' המורים יד והיוצא בהרב נגד ממשלת פרס, כי עמד בראש ארבע מאות חלוצי צבא וכו' נצח את אויביו, ויכונו ממלכה קטנה (ואורית מלכותא) וכו' ומשך הימים שהי' מר זוטרא למושל הפשי משעבוד מלכות פרס שבע שנים במספר השנים שהי' נושא משרת ראש גולה כי הי' לנשיא בהיותו בן חמש

רבנן סבוראי

"עשרה שנה בו" ובכך הגיע לשנת העשרים ושנים, ותחת עשרים שנה יש לגרום בסע' עשרים ושנים שנה, גם זמן המדד יש להגביל וכו' מהרצאת חכמים בסע' גראה כי הרך הנולד מר זוטרא בר מר זוטרא) גם עם אמו לארץ ישראל בשלש שנות הרדיפה כמו שנאמר ותלתא שנין לא יכול מר אהונאי לגלוייה אנפיה וכו' וזמן כואו לארץ ישראל יגביל בסע' לשנת תניב לחורבן דא ר"פ נמצא השנה הזאת מצבת גבול לחתימת זמן המאורעים אשר אנחנו מבקשים, ולמען דעת גם התחלת הזמן הזה זמן היות מר זוטרא הנהרג נשיא הגולה דרוש לנו לתור ולבקש סדר הזמנים האלה ממקום אחר באגרת רש"י איתא בשנת תת"ט (דא רס"ח) שכיב רב הונא ריש גלותא (והוא אביו של מר זוטרא הנהרג) מזה יוצא כי מרידת מר זוטרא היתה בין השנים ד"א רס"ח וד"א ר"פ וכו' ובכך ארכו ימי המדד ועמידת נשיאת מר זוטרא בפני עצמה בערך שבע שנים משנת רע"א עד רע"ח עכ"ד גרעץ בקיצור ועל פי זה הם כל דבריו בפנים.

ולדעתי כי אין כל זה כי אם דברי תימא, ולא יוכלו עמוד כלל, ראשונה (א) אם הי' כתוב בסדר עולם דמר זוטרא חי עשרים שנה הי' אפשר לומר כדברי גרעץ "ובכך הגיע לשנת עשרים ושנים, ותחת עשרים שנה יש לגרום בסע' עשרים ושנים" אבל הלא בסע' נאמר שהי' ראש גלותא עשרים שנה "והי' מר זוטרא ראש גולה עשרים שנה" והמקום שזה כתוב שם דהיינו כשנעשה ראש גלותא מוכיח שבדאי הווינה לזמן היותו ראש גלותא שהרי כן נאמר שם "וכד היה מר זוטרא בר חמיש עשרה שנין אזל הוא וריש מתיכתא לגבי מלכא ושקליה לראשינותיה מן רב פחדא והי' מר זוטרא ריש גלותא עשרים שנה ומר רב חנינא ורב סמא ורב יצחק חכמים שלו (ושנכנס זבוב בחוטמו של רב פחדא הוא שם מאמר המוסגר) וברור באין ספק שהכוונה שמשך זמן היותו ריש גלותא הי' עשרים שנה, וכן ממש הוא הלשון ביוחסין השלם. וכאשר הי' מר זוטרא בן מי שנה הלך הוא וראש ישיבה למלך ולקחו הנשיאות מרב פחדא (ולרב פחדא נכנס זבוב וכו') והי' מר זוטרא ראש גלות כ' שנה, ומר רב חנינא ורב סמא ורב יצחק חכמים שלו" ורק אחר זה יסופר גם בסע' גם ביוחסין השלם ובימינו נהרג רב יצחק וכו' יצא מר זוטרא ונלחם וכו' ומכל זה יוצא ברור שמשך היותו ראש גלותא הוא עשרים שנה, ונהרג בן שלשים וחמש.

(ב) אף גם זאת כי לפי דברי החכם גרעץ וכל ההולכים בעקבותיו בזה, לא נשאר להם על כל המאורעות האלה כי אם שנים עשרה שנה, היינו מן שנת ד"א רס"ח עד שנת ד"א ר"פ, וזה מן זמן פטירת רב הונא עד הזמן אשר כבר עלה מר זוטרא בר מר זוטרא הנהרג לארץ ישראל והוא לגמרי נגד כל המסופר שם בסע', ובספר כל הסיפור ממה שנולד מר זוטרא הנהרג אחרי מות אביו רב חונא, וכל זה יסופר שם בכלל ובפרט ברוב ענין, ואם כן אף אם הי' אפשר לומר כדבריהם שהכוונה בסע' שמר זוטרא הנהרג חי רק עשרים ושנים שנה בכל זה יעלה לנו זמן סוף המאורעות האלה לשנת ד"א רצ"ג, דהיינו רב הונא נפטר ד"א רס"ח ועשרים ושנים של מר זוטרא, ושלושה שנות הרדיפות הרי ס"ה ד"א רצ"ג. (ג) אמנם גם לכד זה הרי בסע' נאמר מסופר על הרדיפות ובהוא יומא דאיקטיל מר זוטרא וכו' וערקו בית דוד "ותלתין" שנין לא יכול מר אהונאי לגלוי אנפיה וכו' ובלי שום מקור יכתוב לו גרעץ "תלתא" תחת תלסין, והלא כן הוא גם ביוחסין השלם ול' שנה לא יכול מר אהונאי לגלות פניו.

והנה בהביבולותיקה הלאומית בפארין נמצא שם כ"י מסדר עולם זוטא (תחת נוטרא 1279) ודרשתי לדעת הגירסא משם והנה גם שם הגירסא מפורש "תלתין שנין" ואם כן הלא ממילא נתבטלו כל דבריהם בזה.

וגם כי על ידי זה שהוכרחו לבלוע את כל אורך הזמן הוכרחו לאמר כי זה שנאמר שם "ומר זוטרא בר מר זוטרא ריש גלותא סליק לארץ ישראל ועילוחו בריש פרקיה" ויאמר שם נרעין "כי ה"י ילד קטן בכנאו לארץ ישראל, ונעשה שם גברא רבה ויהי לריש. פרקיה נעשה במשך הימים כאשר גדל וה"י לאיש" אבל הלשון שם אינו כן, כי על תינוק יונק שדי אמו יאמר ואממיוהו למר זוטרא בר מר זוטרא לארץ ישראל, ונעשה שם גברא רבת ויהי לריש פרקיה, אבל אי אפשר לכתוב על תינוק ומר זוטרא "סליק" לארץ ישראל, ועילוחו בריש פרקיה, וגם בהיחסין השלם נאמר ומר זוטרא בר מר זוטרא ראש גלות "עלה" לירושלים והכניסיהו לריש פרקין.

ד) גם בעיקר הדבר ישמכנו כולם על הזמן האמור שם, ובשנת ארבע מאות וחמשים ושנים שנה לחורבן הבית היא שנת ארבעת אלפים ומאתים ושמנים לבריאת עולם עלה לארץ ישראל וה"י ראש סנהדרין" לא ידעתי איך לא הרגישו, שזה בהכרח טעות סופר שהרי זה ודאי שכותב סע"ז חשב שמר זוטרא הנהרג נולד אחרי מות אביו ואף שהם הוכרחו להכחיש זה, וכפי עמידתם את המאורעות ה"י מר זוטרא הנהרג במות אביו בן שתים עשרה שנה, אבל הלא זה ודאי כי בסע"ז יספר לפנינו, ונפל מותנא בבי ריש גלותא, ומיתו כולו בחד ליליא, ופיש מר זוטרא בכרסיה דאמיה וחזא ההיא ליליא מר רב חנינא בחלמא דעל לבוסתנא דארזי ושקל נרנא וקמל לכל ארזי דהוו ביה ופיש ארזא זוטא וכו' ואיתער וכו' אמר להו לרבנן פש מבית דוד חד אמרו לו לא פש מנהון חד שום אנש אלא ברתך דמעברא ואזל וגנא על בכא וכו' וכד ילדה וכו' ושקליה לגביה ואקרייה ושווייה גברא רבה וכו' וכד הוה מר זוטרא בר חמש עשרה שנין וכו' וה"י מר זוטרא ריש גלותא עשרים שנין ואיך זה יכלו הם להאמין שהזמן הכתוב כאן אינו טעות והוא מהכותב עצמו, אם כן הלא טעה הכותב בדבריו עצמו שס"ה יש לו שתים עשרה שנה מן שנת ד"א רס"ח עד שנת ד"א רפ"ו, והוא מספר לפנינו סדר זמנים של חמש ועשרים שנה, ואיה סופר בעולם שימעה טעות גם כזה שיש לו י"ב שנה והוא מפרט סך כ"ה שנה, והכל בפרט מר זוטרא נעשה חמש עשרה שנה מר זוטרא חי עשרים ושנים, אחיו היו רדיפות שלש שנים, ואיך יסתור את עצמו באופן מגונה וגם כזה, והוא שלא חשבו שגם סע"ז לא ידע כלל מתי נפטר רב הונא וטעה, אם

ואם ירצו לאמר שבעל סע"ז לא ידע כלל מתי נפטר רב הונא וטעה, אם כן אם לא ידע או הזמנים, הלא ממילא אין לסמוך על הזמן שנותן לנו אחרי שהוא טועה כל כך לפנינו, ואיננו יודע בסדר הזמן, אבל באמת אינו כן והזמן כא שם בטעות ממאוחר מאד, ועל כן הלשון משונה מלשון סע"ז שהוא כולו ארסית, וזח כתב עברית, אבל המיסוף הזה לא ידע בסדר זמנים וטעה בהם, כמו שטעה גם בשאר הזמנים שרשם שם שהם כולם בטעות, ועל כן עלינו לברר חזכרים כפי שהם, מבלי שים לב לזמן הרשום שם ממאוחר בטעות גלוי בזה.

ח) עוד זאת יפלא שלא הרגישו, כי אף שמר זוטרא ה"י בן רב הונא אבל עלינו לדעת של איזה רב הונא מי הנה בסע"ז נאמר "ושכיב רב כהנא ועמד אחריו רב הונא מר אחיו, רב אחא מדיפתי בר חנילאי חכם שלו, ושכיב ועמד אחריו רב הונא אחי

אביו בר רב כהנא רב מרי ורב חנינא רבה חכם שלו ובעמיה כלון בית דוד וכו' ופש מר זוטרא וכו' והנה זה ברור מדברי הספרי דמר זוטרא חי בן רב הונא השני בן רב כהנא ולא של רב הונא הראשון בן אחיו של רב כהנא (יב) אמנם רב הונא ריש גלותא שיוזכר רב שרירא שנפטר ד"א רס"ה נראה ברור שזה רב הונא הראשון בן אחיו של רב כהנא, האחת דידעינן דרב שרירא גאון לא כתב בדרך כל הסופרים לכתוב על כל ריש גלותא רב, כי אם יכתוב סתם דוד בן זבאי שלמה נשיאח, חיסדאי הנאל בוסתנאי ועוד, וכשכתב באן רב הונא בודאי חי מגדולי תורו, ועוד גם זאת כי גם זולת זה אין דרכו של רב שרירא גאון להזכיר כלל לא פשירתן ולא שנת פטירתן של ראשי גולה, ובכלל אין רב שרירא מזכיר כלל את ראשי הגולה. אם לא במקום שהתערבו בעניני הישיבות ושם יזכרם בדרך אנב ככל מה שנוגע להמתיכות, לפי שלא החשיבם ולא רצה לדבר מהם, וגם השואלים לא שאלו אותו על זה וכיוצא בזה, הם לא שאלו כי אם בנוגע לתורה ולסידור המשנה והתלמוד ולחגתנאים האמוראים והגאונים, ועל כן כשיזכר באן רב שרירא את רב הונא ראש הגולה בין רבנן סבוראי, עדות היא זו שה"ר רב הונא זה מגדולי תורו היותר מצויינים.

ועל כן אי אפשר כלל לאמר שרב הונא שיוזכר רב שרירא הוא חי חתנו של רב חנינא ראש מתיבתא, וכי הוא חי אשר "שדר ואיתיה לרב חנינא חותנו ופקיד ואיתביה בחדו פילי דמתא כולי ליליא, ולבחר אתיה ופקיד ושמו לכל מזיה דדיקניה ולא למיתן ליה אישפיוא" דבר אשר לא שמענו בכל מעשיהם של ראשי הגולה, לעשות כן באף ובחיסה ואכזריות נוראה, וחמת נפש, לריש מתיבתא ולחתנו, ועל דבר איזר צדק הריש מתיבתא וגם מה ששלח שם דינא הוא שלא כדן ושלא כהוגן.

יותר מזה שהננו רואים מדברי הסדר עולם זוטא ודונא זה חתנו של רב חנינא ריש מתיבתא חי צעיר לימים במיתו (ועל כן גם עשה מה שעשה) שהרי רב חנינא חותנו חי אחריו שנים הרבה, שלשים וחמשה שנה כפי סיפור הסדר עולם, שצלבנוהו הפרסים יחד עם מר זוטרא נכדו, והדבר נראה שזה הוא הטעם שאחרי מות אביו רב כהנא לא נחל הוא מקומו כי אם רב הונא הראשון כי קטן חי באותה שעה, ורק אחרי מות רב חונא הראשון, כבר הגיע לכלל שנים וחי לראש, וכיון שכן עלינו לתת מספר שנים אחר שנת ד"א רס"ה גם לרב הונא בר כהנא אבי מר זוטרא הנהרג.

(ו) ובכלל יצא החכם נרעץ במקום הזה ממדת השכלתו, ויהי למאמץ בגומאות והפלגות, מה שאינם, כי לפי דבריהם ולפי הציור שעשו להם מסיפור זה של

הערה (יב) בהיחסין השלם יחסר רב הונא השני וכתוב שם "ונפטר רב כהנא ועמד אחריו רב הונא אחי אביו בן רב כהנא" אבל אין ספק שנשמש שם רב חונא השני כי איך יאמר ונפטר רב כהנא ועמד אחריו רב הונא אחי אביו בן רב כהנא והרי אחי אביו לא חי בן רב כהנא כי אם בן מר זוטרא, אבל פשוט שמפני ששם שניהם רב הונא דלג הסופר בין הונא לחונא, וזה דבר השכיח אצל המעתיקים וכפי פאיו שהוכרנו הנירסא ושכב מר זוטרא ועמד אחריו כהנא בנו ורבינא חכם שלו ושכב רבינא ועמד רב הונא בר אחי רב אחא בר נחולאי חכם שלו ושכב ועמד אחריו רב חנא אחי אביו בן רב כהנא רב מרי ורב חננא רבה חכם שלו. והנה אין רצוני להאריך בכיורוי השמות, כי זה טורח שלא לצורך, כי כידוע כל השמות של הראשי גולה בסע"ז משוכשים, ואי אפשר לתקנם, אבל זה ברור שהוא ידבר כאן משנים, ולא אחר.

הסע"ז יוצא, כי נער בן חמש עשרה שנה, היום קבל משרת ראש גלותא מיד מלך פרס, ולמחר הרים יד במלכות פרס הכללית, כי כל שבע שנות היותו ראש גולה יספרו לשנות מלכותו ובארבע מאות אנשים שהיו לו יאמר שם גרעץ. על פי המקורים עשה ראש הגולה וגדודיו חיל ותגבר ידו על חיל מלך פרס אשר שלח הטלך נגד היהודים המתפרצים מפניו, מר זוטרא וכני עמו יושבי בבבל, פרקו עול מלכות פרס מעליהם, ובהגלילית אשר כבש העלה מס ואנגריה מבני אומות העולם וכו' העיר מחוזא הקרובה לקסיספין קרית מלך פרס היתה לעיר בירת ראש גלותא המושל בממלכת ישראל בבבל ח"ג (עמוד 18) אלה דברי גרעץ, אבל כמה רחוקים הדברים האלה מהמציאות, וגם מיום שגלו ישראל לא עשו מרידה נגד המלכות הכללית בישיבת בגולה (לכד בא"י) ומפני שמצא גרעץ בסע"ז שתלו הפרסיים את מר זוטרא על גשרא דמחוזא כתב לנו השערה, שמר זוטרא כבשה ועשה אותה לעיר הבירה בממלכת ישראל בבבל, כאילו אם לא היתה עיר הבירה לא היו הפרסיים יכולים להביאו ולתלותו שם.

ג) וגרעץ עצמו גם הוא כפי הנראה הרגיש בסתירה גדולה אבל הבליעה בנעימה וכתב שם וגראה הדבר כי הרדיפה אחרי השבתת המרד לא נתפשטה על כל מדינות ממלכת פרס כי בצבאות קבר כהצותו את שר צבא ביצאנץ ביליור נמצאו יהודים אנשי חיל במספר לא מעט, כי שר צבא פרס לבו להם וידרויש מאיש ריבו ביליור לשבות ממלחמה בכל ימי חג הסוכה אלה דברי גרעץ שם עמוד 19 אבל אי אפשר להתאים זה יחד עם מרידה נגד ממלכת פרס, והתיסדות ממלכת ישראל עם עיר הבירה, ולקחת מס ואנגריה מבני אומות העולם, ואחר זה בהכרח שהיתה שם רדיפה כללית, ולכל הפחות היו יראים לקחת אז מבני ישראל להלחם עם האויב, אבל גם זה יוכיח כי בימי קבר לא היתה רדיפה כללית לבני ישראל. והגנו רואים כן גם מדברי ימי המתיבתות, כי תחת אשר לפי כל דבריהם היו ימי המעשים משנת רע"א עד רע"ח ואחר זה רדיפות נוראות, הנה לעינינו שלא לכד פומבדיתא ישבה אז בשלות השקט, כי אם גם מורא אשר כבר נהרסה ממצבה נחרבה ונתבטלה בימי סירוז רשיעא משנת ד"א רל"ה, ונשארה כן כל ימי הדור הראשון מרבנן סבוראי (עי' לפנינו פכ"ד) הנה בימים האלה קודם שנת ר"פ נפתחה מהדש על ידי רב עינא, ובדור השני להסבוראים חיתה מתיבתא גם בסורא. והנה בצדק יאמר גרעץ על כל דברי הסע"ז. "סגנונו מעיד עליו כי מדבר הוא במעשים שבאו ונהיו באמת" רק שהוא מוסיף שם לאמר. "אך הנוסחא כולה מלאה שיבושים וכו' אך אם נתקן הגירסאות מבצבץ ועולה וכו' מאורע תולדי ועל כן תקן גרעץ והגיה כחפצו, ויצא לו מאורע שבשום אופן לא תוכל להתקיים ולהתאחד עם תולדות הימים ההם, אבל הדבר להיפך שאך אם לא נגיה ולא נשביש הגירסאות אך אז נמצא לסגנונו מאורע תולדי, ומעשים כמו שהיו, לכד הזמן הרשים שם ממאחר שאין אחריותו עלינו, ומוכה מתוכו שהוא מעות.

פרק יט.

אמנם לדעתנו זמן כל המעשים חכם הוא בזמן מאוחר, ולפי כל מה שנתבאר בפרק הקודם כך הצעת הדבר.
בשנת תתי"ט (ד"א רס"ח) שכ"ב רב חונא ריש גלותאי כן נאמר באגרת

רב שרירא גאון, וכבר אמרנו בפרק הקודם שהכוונה שם על רב הונא הראשון (בסדר עולם וזמא) ולא על רב הונא הבא אחריו אביו של מר זוטרא. (יג)
ואז בשנת תתי"ט דיא רס"ח נעשה לראש גליתא הונא בר רב כהנא והוא
הי' צעיר לימים ועשה מה שעשה נגד רב חנינא הותנו כאף ובחיסה וקצף גדול
ויהי גם הוא לראש גולה משך שנים ולפי תהלוכות המעשים אצל רב שרירא
(ככל המבואר) וכפי מה שיתבאר עוד נראה שהי' ס"ח משך זמן היותו ראש גולה
אחר רב הונא הראשון זמן ערך מן עשר עד חמש עשרה שנה, ואז נפטר, וא"כ
הי' זה בערך שנת דיא רס"ג.

מר זוטרא בנו נכדו של רב חנינא נולד כמות אביו ועל כן כמות הונא בר
רב כהנא הי' לנשיא תחתיו רב סחרא אשר הי' חתן לאחר ממשפחת ראש הגולה
נחד חתן הוה ליה לבית דוד רב סחרא שמיא, ואולי הי' חתן רב כהנא) עד כי
גדל מר זוטרא והי' בן מ"ו שנה (וכד הוה מר זוטרא בר חמיש עשרה שנים) הלך
רב חנינא עמו אל המלך ופעלו כי נתנה המשרה על שכם מר זוטרא והי' זה אם
כן ערך שנת דיא רצ"ח.

מר זוטרא הי' ראש גולה עשרים שנה (והי' מר זוטרא ראש גלותא עשרים
שנה) וחיינו אם כן עד ערך שנת דיא שי"ח.
אמנם רוב ימיו לא היו ימים טובים לישראל ופגע בהם מדת הדין וכל יד
עמל כבר ראינו כי כמות רב עינא בסורא לא הוקם על ריש מתיבתא שם רב
שרירא לא יזכיר ריש מתיבתא של סורא אחר רב עינא עד בתוך זמן הגאונים
והוא רב מר בר רב הונא בשנת תתק"כ (דיא שס"ט) וזוה ברור דמדבר גאונים
ומקבע סדקי ואתובי סדר מתיבתא לכל סדריה לא הי' שם מן אחר פטירת רב
עינא עד רב מר בר רב הונא, ואם אמנם כי בינתיים הי' זמן שלא נתבטל שם
הקיבוץ מכל וכל, וממילא הי' שם בזמן ההוא אחד אשר הי' בצד מה לראש בשם
הכבוד אבל ראש מתיבתא הכוללת לא הי' כי לא יכלו למקבע סדקי אז וזה הוא
שמצאנו כאן בסעיף. ובימיו (בימי מר זוטרא) נהרג מר רב יצחק ריש מתיבתא
אבל לא הי' ריש מתיבתא במדבר גאונים ועל כן לא הזכירו רב שרירא.

אם ראינו כזה שנהרג רב יצחק נוכל להבין מה הגיע אליהם בימים הרעים
ההם בסורא וסביבותיה כי נגע עד הנפש ומושב ראש הגולה הי' קרוב לסורא כידוע

הערה (יג). ספורש עליו בכי פאריו המוכר כי החכם שלו הי' רב אחא בר רב
נחילאי, ורב אחא בר רב נחילאי ספורש בסדר תנאי (הובא לעיל בס"ח) שהי' מדור
הראשון של רבנן סבורא, אמנם אצלינו בדפוס נאמר בסעיף רב אחא מדיפתא בר נחילאי
חכם שלו, וזה ס"ס פשוט שהי' רב אחא מדיפתי כבר הוזכר גם אצלינו לחכם של הראש
גלותא בשני דורות קודם זה היינו עוד אצל מר זוטרא וכן הוא שם גם בהכ"י ואחר כך
נאמר גם אצלינו גם בכ"י ושכיב מר זוטרא ועמד אחריו כהנא בנו רבינא חכם שלו,
וחיינו רבינא האחרון, ואחר כך נאמר ושכיב כהנא ועמד אחריו רב הונא וכו' רב אחא
בר רב נחילאי חכם שלו, ומסדר החכמים האלה שידועים לנו מטקס אחד נוכל לדעת
זמני ראשי הגולה, רב אחא מדיפתי הי' חברו של מר בר רב אשי עי' לקטן דור רב אשי
פ"י, רבינא האחרון כבר נתבאר וזמנו ואחר זה רב אחא בר נחילאי מדור הראשון להסבוראים
ובכ"י פאריו נאמר על רב הונא זה, ועמד רב הונא בר אחיזי ונירסא זו נראית נכונה,
ולהלן אצל רב הונא השני תחת אחיזי אביו צ"ל. בן אחיזי אביו ולפי הנירסא שלפנינו
אצל רב הונא הראשון. אחיזי צריך להגיע אצל השני. בן אחיזי תחת. אחיזי אביו וזה
חילוק גדול שקשה לדגיה, אבל גירסת הכ"י עיקר ואין להאריך בזה.

(ועי' בדור ר"א פ"ד) ושם ה"י בימים ההם עיקר התלאה אשר מצאתם ביישנם כגוים, לא כן סומכדיתא וסביבותיה אשר היו שם העירות רובם ישראל.

כשאנחנו מתבוננים בדברי הימים למלכי פרס בימים ההם אשר הממלכה החלה להתמוטט וירדה סלאים, עד אשר באו אליה הערביים וביקעוהו אליהם, נראה כי הממלכה הגדולה הזאת כבר הוכתה לרסיסים קודם בוא הערביים, ועל כן הסכו ידם ביום קרב, כבר גם קודם זה ה"י כל מחוז כלעצמו, והישרים חיו בכל מחוז כל אחד כנסיך לעצמו, הפראפעסאר ווייל בספרו געשיכטע דער כליפען חלק א' יזכיר כי אף שהערביים כבר לחמו עם הפרסיים מימי הכלוף הראשון אחר מחמד הוא אבו בכר ויקחו מידם מחוז אחר מחוז, ובימי יוגרד האחרון גם את עיר המלוכה קסיספון בכל זה לא התאחדו נגד הערביים, ורק איזה שנים אחרי אשר כבר נלכדה קסיספון ויוגרד כבר ישב באיספאהאן עלה בידו לאחדם תחת דגלו, וגם אז לא על נקלח עלה זה בידו, ובעמיד 88 יאמר שם ווייל יוגרד ישב באיספאהאן אכל לא חבק את ידיו, כי אם עמל ויגע לעויל על נסיכי המחוזות להתאחד יחד, אבל עברו איזה שנים עד אשר נציבי המחוזות יטעו לקול יוגרד ורק בשנת עשרים להזרוע הצליח חפצו בידו, כי אחרי אשר לכדו הערביים גם את חוסיסמאן, חבינו הנציבים וחנסיכים, מי בנפשם הוא אבל עד חמישים ההם דאג כל אחד רק לעצמו עד כאן דברי ווייל שם וכן נראה שם עמיד 84 בהמלחמה עם חנסיך חארמוצאן. מזה נודע איך היו שם סדרי הממלכה סמוך לזמן עליית הערביים על הארץ ולזה הננו מבינים כי מר זוטרא ראש גלותא לא נגד ממלכת פרס הכללית יצא ללחום כי אם עם נציב המחוז ההוא אשר שם שכן, ואשר מידו היתה זאת להם במקום כי רצצם בורוע ושן כהמה ועל כן לא נגעה הרעה בתחלת לסומכדיתא ושם ישבו שלום גם אחר שנת ד"א ש' עד ערך שנת ד"א ש"כ.

ואחרי אשר רבתה הרעה במקומות מושב ראש גולת וסביבותיהם וגם רב יצחק נהרג ונגע חרב עד הנפש, מצא מר זוטרא בנפשו עז לעצור ביד הנציב מחוז, מעשות רעה, ובחזרי ישראל היו עמו, ויאסוף אליו כארבע מאות איש ובהם עצר כח לשום מתג כפי הנציב ההוא ואולי עלה בידו יותר לתת חתיתו במחוז ההוא עד אשר ה"י אז הוא כנסיך ביניהם ועל כן גם גבה הוא חמס והביאו למלך ככל אשר עשה מאז הנציב או הנסיך אבל כפי הנראה גם אז לא באו ימי המנוחה כי הרבה זמן עבר עד אשר הצליח חפצו בידו וגם אז כוראי הונחו מכשולים על כל מדרך כף רגל עד אשר ישבו להטות ידם עליו ועליהם ועל כן הננו יכולים להבין את אשר גם בשבעת השנים האלה לא הוקם על כסורא ראש מתיבתא. ולא ארכו הימים והפרסיים עלו עליהם כשואה וישבו את כל העיר ואת מר זוטרא ואת זקנו תלו בעיר מחוזא וזה ה"י בערך שנת ד"א שיח אבל לא הסתפקו בהרג ההרונים ושכית שבונים כי אם על כל ערדת ישראל יצא אז הקצף ויתפשטו הרדיפות והשמדות גם עד סומכדיתא. ולא יכלו למקבע פרקי ואתובי מתיבתא ומדבר מנהג גאונות (לשונו של רב שרירא גאון ע"י לעיל בסרך י"ז) ואז נדרו הלכו לסידון — שבור ככל המבואר דכל מחוז נהג כפי דרכו ושם מצאו מנוח וישבו שם עד שנת ד"א שמיט שאז קלו חמים ולכל הפחות בסומכדיתא יכלו לפתוח הישיבה מחדש ונסתחה אז ע"י רב חנן מאישיקא.

נמצא כי הרדיפות הכוללות ארכו משך זמן כשלושים שנה היינו מן ערך שנת ד"א שיח עד ד"א שמיט, כן יוצא מתוך דברי רב שרירא גאון שהוא מן

אחרי ימי רב רבאי מרוב בשנת ד"א ש"כ עד ימי הגאונים בשנת ש"מ (כמבואר לעיל פ"ד ופ"ז) וכן יוצא מפורש מתוך דברי הסדר עולם זוטא כאמרו מפורש "ותלתין שנין לא יכיל מר אחונאי לגלוי אנפיה, והיינו מן שנת י"ח—ש"מ, ובימים ההם באו לפירוז שבור כמו שהוא מפורש בדברי רש"י.

אחרי אשר באו לפירוז — שבור בני מתיבתא פומבדיתא, שהי' מקום קרוב להם, (ונהרדעא ופומבדיתא נחשבו מעולם למתיבתא אחת) אין ספק שאחריהם נמשכו לשם גם בני מתיבתא סורא אחרי שבמקומם פגע בהם מדת הדין עוד יותר מאשר לפומבדיתא, ויש לנו גם זכר לדבר מדבר רב הונא מסורא שעליו אמרו דתריצינהו להני קישי" ופירוקי דריש קרושיין וקבעינהו, וכמו שכבר נתבאר בפרק מ"ז.

וזה שמר רב גיזא אזל ויתיב בנהר צבא ראי' לכל דברינו שעיקרי הדריפות מתחילתן לא היו ביסודן מהמלכות הכללית שם כי מקום נהר צבא איננו רחוק כל כך מקסיספון עיר המלוכה, ועי' להפראפעסאר ווייל שם עמוד 83 שכתב "אחרי לכידת Medain (קסיספון) לא נתן הכליף עמר מנוח ליוגדר, וחיל הערביים הלכו אחריו וילחמו עמו גם אצל dialula גם לא רחוק מן zabab".

ואולי רב גיזא זה שבסדר עולם זוטא הוא אחד עם רב גיזא שחוזר בזמן הזה עצמו בסדר תנאים ואמוראים אצל סוף סברא, ובאמת כי קודם זה נאמר כסע"ז ותלתין שנין לא יכיל "מר אחונאי" וכו' ואחר זה נאמר "ומר רב גיזא" וזה ראי' שהי' מגדולי הדור, ואם נאמר כן הנה מצאנו לפי זה בסדר תנאי רק את שמות סוף סברא מבני מתיבתא סורא, כי גם רב גיזא גם רב הונא שניהם מסורא, אבל זה לא יפלא כלל, כי סדר תנאי הוא באמת משיבת סורא ואף כי בודאי בתבו להם גם כל סדר ישיבת פומבדיתא אבל בסוף הסבוראים שהיו כולם יחד גם בני מתיבתא פומבדיתא גם בני מתיבתא סורא ולא שמו להם ראש אחד לא יפלא מאומה אם במקור משיבת סורא נשאר לפנינו רק שמות סוף סברא מגדולי ישיבת סורא כמו שלא יפלא בעינינו את אשר רב שריא לא הזכיר שמותם בפרט, כי מכיון שלא שמו להם ראש אחד, לא חש להזכיר בפרט כל הגדולים אשר היו שם שאין דרכו באגרת להזכיר רק את ראשי מתיבתא אפס וולתם.

ומתוך כל זה יוצא לנו שסוף סברא היתה בנהרדעא (בפירוז—שבור) בהיותה מתיבתא כוללת יחידית בזמן ההוא כי היו אז סגורות גם שערי סורא גם שערי פומבדיתא (ולפנינו בראש תקופת הגאונים יבואר כל ענין מתיבתא פירוז—שבור) ויהי להם שם הועד הכללי היחיד, ושם בהיותם כולם יחד עסקו בהעוללות אשר נשאר עדין לעולל אחרי גדולי הדורות שלפניהם, ויעמידו כללי דתלמוד כפי קבלתם, וירשמו פרקי קודם כל סוגי' ומימרא לדעת דרכיו ועוד כל הדומה לזה ככ המבואר, וכשגמרו יחד כל זה כבר התחילו העננים להתפזר, ובפומבדיתא כבר נחו הרוחות הרעות המנשבות, ואז שב רב חנן מאישיקא לפומבדיתא, ותלמודו בידו ככל אשר הוא לפנינו היום לפי שאז כבר נעשה ונגמר הכל, ובפירוז—שבור ראי' בימים ההם כי טוב לכלי תהי' המתיבתא שם כמתיבתא לפי שעה, וכי לסורא אי אפשר עוד לשוב, וקימו להם שם (אחר דור סוף סברא) ראש מתיבתא, ונמשכה המתיבתא שם עוד יותר משבעים שנה ככל אשר יבואר בדברים בדורים בראש תקופת הגאונים, עד אשר הכירו כי שבו להם ימי המנוחה, וגם ישיבת סורא כבר נפתחה, אז נתבטלה מתיבתא נהרדעא.

פרק כ.

מר זוטרא בר מר זוטרא.

ימר זוטרא בר מר זוטרא שעלה לארץ ישראל והי' שם לראש הסנהדרין ועיילוהו לריש פרקי, אין ספק שזה מנני שנתגדל בתורה מאד, וכדאי שהי' אז כבר לכל הפחות כבן שלשים, אם כן הי' זה בערך שנת דא שמיט'. ומכיון שכבדו לארץ ישראל כבר הי' גדול הדור, ועיילוהו לראש פרקי והי' לראש העיר, הנה קבל תורתו ושימש קודם זה בהיותו כבכל את רבנן דסיף סברא, וקבל תורה חתומה שמורה בכל וערוכה, כפי אשר נסדרה לפני כל מבין עם תלמיד להבין מטנה ולהורות ועל כן נבין היטב מדוע שמו להם לראש את האורה הבא, כי לסנינו בדור רב אישי יבואר שהתלמוד ירושלמי לא נחתם כלל, וגם לא נסדר לחתימה, ואין בו כי אם הסידור הראשון שלמדו ביישיבה כל מטרות האמוראים על המשנה, ופתמא דנמי שבימי ר' יוחנן ושם יבואר כל זה כאורך, ועל כן לא הי' אפשר לפסוק מהירושלמי, רק בדרות הראשונים כל זמן שההוראה לא בטלה, והי' כחם חדיש עמם לא הוצרכו עדין לפסוק מתוך חתימת ההוראה ומסקנת ההלכה, כי אם פסקו בכחם הגדול, וידיעת בעל פה על פי קבלתם, ובכל שאלה חדשה הכריעו על פי זה לבד, אבל בסוף ימי הסבוראי אשר "הוראה עיד לא הוות" ועליהם הי' לדעת חתימת ההלכה ולהכריע רק על פי זה, הנה בבוא עתה עליהם גדול הדור ותלמודו בידו העלוהו עליהם לראש.

וכדור שאף שישב מר זוטרא בר מר זוטרא במקום בטוח, וגם כי קרוב לזמן ההוא כבר נחת שקטת הארץ. אבל בהיותו גדול בתורה בחר לו דרך אחרת בדבריו רב שרידא גאון האומר באגרתו ואכתבא דילנא דבי נשיאה אינון מיהו ושכחיה כל הני ארחתא בישתא דנשיאות ועיילי ברבנן במתיבתא למכעא עונה ושפלות ונמיכות ולא מבני בוסתנאי אנחנא אלא מקמי חכי עיילי זקננו ברבנן דמתיבתא ואף כן עשה מר זוטרא ובפרט שהוא ראה עוד יותר את אשר עוללו אבותיו כי אף שכונות אביו היתה לטיבה אבל סוף המעשים ההם היו רדיפות ושטרות וביטול הישיבות וקרוב הדבר מאד שגם אבותיו של רב שרידא ב"מם ההם שבקו למשפחת הנשיאים ועיילו ברבנן במתיבתא שהיו כן משמע לשוננו שהי' זה קרוב לזמן בוסתנאי שהוא אומר ולא מבני בוסתנאי אנחנא אלא מקמי חכי עיילי זקננו וכו' ובאמת כן הננו יודעים בדבריו רב שרידא אלה שהנה רב סור בריה דרב דימי פורגו ורב דימי עצמו הם היו זקניו של רב שרידא וכבר היו ברבנן במתיבתא ואולי היו הם הראשונים דשכחו דבי נשיאה וארחתא בישתא ועל הזמן ההוא הדבר נכון מאד) ועיילי ברבנן.

וראו להעיר איך האמת עד לעצמו עד שגם כל אלה שלא בודרו להם הדבר והעמידו זמן כל המעשים ההם קודם שנת דא ר"פ כמו וחכם וזימם שכתב גם הוא בחד (עמוד 2) "כי בשנת מאתים ושמונים לאלף החמישי הי' ראש גולה בבבל ושמו מר זוטרא בר מר זוטרא" הנה בכל זה במקום שהסיר דעתו והלך לתוכו יאמר (חד עמוד 304) לאחר, בכל זאת בחר לנו כי כיד בעת שנתפשט הבבלי בעולם בא גם לאימאליא ואולי גם דרך ארץ ישראל, כי קרוב הדבר מאד כי נתפשט הבבלי בארץ ישראל גם כן וחלכו בעקבותיו בימי דנאונים אף יצאקעת מנהגים באסור ויותר בחיוב ופסור היו בני אי חלוקים מבני בבלי בכל זאת פסקי הלכות נשאו טנים לבבלי ואין ספק שכבר בימי רבנן סבוראי הובא לארץ ישראל

רבנן סבוראי מר זוטרא בר מר זוטרא

מבבל וגראה שהמביא אותו לשם הי' מר זוטרא בר מר זוטרא ראש גולה אשר ברח מבבל ועלה לא"י מפני מעשה שהי' ונעשה שם ריש פרקי והוא בלי ספק הנהיג את התלמוד הבבלי לשיבתו עכ"ד (יד)

אבל לא מטעם בי הוא הנהיג את התלמוד הבבלי לשיבתו כי אם להיפך כי בסוף ימי הסבוראי אשר הוראה עוד לא הוות, ועליהם הי' לדעת חתימת המסקנא וחקכרעה, אשר יחסר לגמרי בירושלמי, הנח כבוא אליהם גדול הדור מבבל אשר שימש בבית חורד של סוף סבורא קבלוח עליהם לראש מתיבתא וראש הסנהדרין, ומכאן מזה בי בסוף ימי הסבוראים כבר הותחל גם בארץ ישראל להיות הלימוד במתיבתא תלמוד בבלי, וזוהי גם נבין דבר אשר נבנו בו רבים והוא כי במס' נדרים ימצא תחת לשון תיקון הרגיל בבבלי ימצא שם איזה פעמים תיבעי והוא שם בן בר' ז' ובד' כיא ובד' נ"א, וכבר האריכו בזה בהשערות כל אחד על פי דרכו, ואני אוסיף על זה עוד מאי דאמרינן שם בד' י"א אי דקאמר בהדין לישנא שלפי נוסח הבבלי הרגיל הי' צ"ל בהאי לישנא, ושם ד' כ"ב רב כהנא מתני לה להא שמעתא בהדין לישנא, ובד' כ"ה כגון רב כהנא ורב אסי הדין אמר שבועתא דהבי אמר רב והדין אמר וכו' ובמס' שבועות ד' כ"ו באמת הלשון כפי הרגיל בבבלי כדרכ כהנא ורב אסי מר אמר שבועתא דהבי אמר רב וכו' אמר וכו' וכן עוד שם בנדרים ד' כ"ו אמר ליה רבא לרבא ולר' עקיבא מי גיחא סיפא במאי מוקים לה דאמר לכולכם הי' דין הוא ראשון והי' דין הוא אחרון, ויש שם עוד דוגמאות כאלה.

וכל המדברים בזה רצו לישוב הדבר על ידי השערות על דבר סידור הש"ס מתחילתו, ומזה גם מי שמצא מקום בזה לגבות את חובו (ג"ג צמ"ש ח"ה עמוד 154) אבל כל זה מעות כי כל מעיין יראה שאין שם בשום מקום שום שינוי בסגנון הסוגי", כ"ש בסידורם, והסידור אחד עם כל הש"ס, וכן הוא גם הסגנון באין הבדל כלל, אבל החילופים הקלים האלה אשר נמצאו איזה פעמים זה הוא ענין אחר לגמרי. כי הנה הדבר ידוע כמו שהעידו לנו הגאונים, כי מסכת נדרים לא למדו במתיבתא אצלם, יותר משלש מאות שנה לבלי יקילו ראש בנדרים, ובהלכות פסוקות מהגאונים שנדפסו בקאנסטאנטינא שנת רע"ו ע"י משה פיסולינו בס' קכ"ב כתב שם רב גטרונאי גאון. וששאלתם יכולין העבור להתנות כר"ה וכיוצא כל נדרים שנודרין משנה זו לשנה האחרת תשובה נדרים אין נשנת בשתי ישיבות

הערה (יד). והנה יכתוב החכם ווייס ויסדר גם הוא שרי' מר זוטרא בר מר זוטרא כבר גדול הדור בעלותו לא"י, ובבבלי זה ילך בעקבות גרעץ לקיים זמן עלותו לא"י לשנת דיא ר"פ, ולא הרגיש לבאר לפי זה מתי היו המעשים הרבים ההם הכוללים כל זמן חי מר זוטרא הנהרג שהיו בהכרח סיה שנה לפני זה, היינו שלשים וחמש שנות מר זוטרא הנהרג, וכשלושים שנה למר זוטרא בר מר זוטרא עד שהי' סגדולי הדור, ואם כן היו כל המעשים ההם משנת דיא רט"ז ואילך וכל זה נגד כל הידוע לנו מהזמנים ההם, וגם אך כתב כי ברחי לא"י, הוכן הוזכר כן, והלא כיון שגם לדעתי עלה לא"י כאשר כבר נתגדל והי' כבר גם לגדול הדור, הלא עברו ימים רבים מאד וכבר כלה זעם, וברבות הימים הכל נשכח. ולמה זה יכרח שתאום, וגם אך כתב (עמוד 2) כי הי' ראש גולה, והלא מר זוטרא בר מר זוטרא לא הי' ראש גולה מעולם, ולא רצה להיות ועלה לא"י, ונסלא הדבר לדאות סידור דברי הימים באופן כזה, ואם יש לו בזה דרך חדשה, הי' לו להציע זה לפני הקוראים, אבל אין זה מדרך החקירה לבלבל סדר דברי הימים באין אומר ודברים.

היום יותר ממאה שנה וכך אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא דאנן לא נרמין נדרים ולא ידעין לאסור ולחזיר בה לא נדר ולא יכוונה ואין נוהגים לא בשיבה ולא בכל מקום לחזיר נדרים לא בדיה וכו' וכן שם קודם זה בתשובה לרב נטרונאי כתב בסוף התשובה (בס' ק"ב) וכל שכן שאין אנו טשנין מסכתא דנדרים ואין אנו יודעין לעמוד וכו' ורב נטרונאי בר רב הילאי הו' באמצע ימי הגאונים וכבר יותר ממאה שנה לפניו לא למדו.

ומטבע הדבר כי מכיון שלא עסקו בה רק יחידים לעצמם לא הו' לפני המעתיקים חבאים בשכרן ענין להעתיק הרבה העתקות ממנה כי מעטו הקונים וכל מסכת ומסכת למדו אותה במתיבתא כל חצי שנה מסכת אחת בידיה (ויבאר בתקופת הגאונים) ולמדו זה כל חברי המתיבתא והתלמידים בביתם, ועמם יחד במדינה כל מי אשר נשאו לבו לתורת ד', אבל נדרים שלא נלמדה במתיבתא, נעשו העתקות מעט בארץ בבל, ועל כן הגנו רואים בזה דבר חדש, כי הנה באירופא שקבלו את ההעתיקות מהש"ס גם מבבל גם מארץ ישראל הנה במס' נדרים רבו כמו רבו ההעתיקות שנעשו בארץ ישראל הרבה יותר מההעתיקות והקובצים שנעשו בארץ בבל, כי שם מעטו הקובצים וממילא אך מעט מאד הגיע משם עד לארץ המערב, והמעתיקים בארצות המערב, הלא העתיקו כפי מה שהוא לפניהם, ועל כן נשאר אצלנו כפי מה שנכתב בארץ ישראל.

אבל מה הגנו רואים לפנינו שאין שום שינוי בין מסכת נדרים לישא מסכתות הש"ס, וכל סידורם אחד ממש, וכן הוא גם הסגנון באין הבדל כל שהוא ורק נמצא באיזה מקומות כיוצא מן הכלל, איזה חילוק לשון כמו תיכני תחת תיקו או וחדין תחת האי זה בא רק משיגרת לישנא של המעתיקים בארץ ישראל אשר הרגלם גבר עליהם, ואחרי שאין זה באמת שום שינוי ושום נמקא מינה לא דקדקו בזה ונישאר כן וזוהי עצמו הדבר מוכרע ומוכח שאם הו' הדבר כן מעצם הסידור הלא הו' כן בכל המסכת מראשה לסופה, אבל הוא רק במקומות מעטים, מפני שתקף ההרגל על המעתיקים הראשונים בארץ ישראל.

והנה במס' נדרים נודע לנו גם הסיבה על ידי תשובת הגאונים אבל במס' תמורה לא נודע עוד כהיום מדוע הובאו לאירופא גם העתקות מארץ ישראל, אבל הוא דבר המובן שכן הדבר שנתפס ששם העתקות רבות מהתלמוד גם מארץ ישראל, כי גם בארץ ישראל כבר הו' עיקר למודם במתיבתא מן אחר התימא התלמוד וסיומו בתלמוד בבלי, אבל במס' תמורה הו' בארצות המערב העתקות רבות גם מהנעשה בבבל, על כן כשמצאו איזה שינוי בתבו שיניהם והאחד בשם לישנא אחרנא, יעל זה העיר שם רש"י דל' שאין זה לישנא אחרנא של הגמ' כי אם דא ודא אחת ממש רק המעתיקים שהעתיקו להם גם הלשון הזה לכלי יהו' דבר התמיה ישבא דבר אחד שני פעמים רש"י לישנא אחרנא.

וזה הוא לדוגמא מה שמצאנו שם ד' ו' ואלא במאי קמיפלגי אב"י ורבא בשינוי קונה, לישנא אחרנא בהני שינויי דשניין וכתב רש"י דל' היג לישנא אחרנא בהני שינויי דשניין, ובין האי לישנא ללישנא דשמייע לי בשינויי קונה ליכא מידי אלא זה הירושלמי וזה בבלי עכ"ל וזה יובן לנו עוד יותר על פי מה שנודע כי בסוף ימי הסבוראי אף שהש"ס כבר נכתב, אבל עיקר למודם במתיבתא הו' עדין בעל פה, ועל כן במקום שהכל אחת והסגנון נוגע רק להסבר, הו' לפעמים שינוי לשון קצר.

ושם בד' י" ע"ב שם הם שני גרסאות בגירסת לשון הגמ', וכמו שיש גרסאות מחולפות לפעמים בין ספרי ספרד לגירסת ספרי הצרפתים (ועי' לקמן דור רב אישי פכ"ג) ובספרי הצרפתים או בספרי הספרדים עצמם יאמרו רבותינו הראשונים שבדקו בספרים מדויקים ומצאו שם הגירסא כך וכך ובכל מקום בררו ולבנו רבותינו הראשונים את הגירסא הנכונה והכרוכה, כן ביירר רש"י ז"ל במס' תמורה והביא בכור גם הגירסא של ההעתקות מארץ ישראל שהיו לפניו, והגירסא מהספרים העתקות בני בבל, והעיר על השינויים המעטים שמצא בהם, והילוק הספרים באיזה מקומות, והעיר המקור שזה ירושלמי וזה בבלי ולפנינו בדור רב אישי שם יבואר זה יותר. וממנוצא חזכרים האלה אנו למדים העיקר שמיד אחרי ראסתיים תלמודא ובא עם הספר ונכתב ה' כחו שזה בארץ ישראל כמו בבבל וחירושלמי לא ה' סתירה לזה כמו שיבואר באורך לכל פרטיו בדור ר"א מן פרק מ"ו ואילך ועל כן בבוא אליהם חכם גדול מבבל קבלוהו עליהם לרש פרקי ולראש הסנהדרין שלחם לפי שבידו ספר מלחמות ויודע יותר קבלת על פה ככל פרט ופרט מהלכה ומורין כן, ויסוד פירוש הדברים, ועל כן הננו רואים לפנינו כי רבו כמו רבו ההעתקות מתלמוד בבלי בארץ ישראל בהומים הראשונים עד אשר משם נפוצו ונתפשטו העתקות רבות בכל ארצות המערב, וריבוי ההעתקות אית ומופת גמור על ריבוי העוסקים השונים והגורסים.

פרק בא.

והרב יציר בערך מילין ערך אמורא כתב ז"ל. ואחרי אשר נשלם חיבור התלמוד בבבל לא ערכו עוד הרבנים (!) הבאים אחרי האמוראים את לבנם לפרש מעצמם דברי המשיניות בעניני הלכות ודינים באופן אחר ממה שפירשו ראשי הדורות שלפניהם והיו מתעסקין עוד רק בבירור הלכות התלמוד במקומות שחלקו האמוראים הלכה בדברי מי ובהוצאות הדינים הנצרכים בדת ובהתרת הספיקות ובתשובות כל השאלות החדשות והישו דבר לדבר ודין לדין וגם חלקו בין הגוראים כשזוים וכל זה כפי אשר הולידו ברוח בינתם ולימדו כן לתלמידיהם ולכן היו נקראים כל אלה רבנן סבוראי ר"ל החושבים ומתכוננים לדעת כל עניני הדת על מנוס כי כן הוראת פעל סבר בתלמוד ר"ל חושב ומבין עכ"ל.

ודבריו נפלאו מאד כי הגדיר ענין הסבוראי ושםם (והמלות הבולטות הוא כן שם) כפעולות כאלה שיהנם באמת אך מעשי כל גדול הדור גם אחרי הסבוראים וגם בימינו אלה דהיינו בתשובות השאלות ובהתרת הספיקות להשוות דבר לדבר ודין לדין ולהיפך לחלק בין הגוראין שזוים וכל זה בידיעה שלמה ורוח חכמה ובינה ובהוצאת הדינים הנצרכים בדת ולמה זה נקראו הם רבנן סבוראי וכי ה' זה בזמן מיוחד ותקופה לעצמה ואחר כך ה' סוף סברא ופסקו הסבוראים והתחילו הגאונים. אבל כבר נתבאר שהגאונים נקראו כן על שם משרתם והיינו שישבו לראש במתיבתא אבל הסבוראי נקראו כן על שם פעולתם כגמרא ועל שם עבודתם בסיום התלמוד עצמו כי בין הדור הראשון מהסבוראים ובין הדורות האחרונים עדין פעולתם היתה בעצם סיום הש"ס הדורות האחרונים בהעמדת כללי ופרקיו ולפעמים גם הרחב הסבר כעין פירוש באיזה מלות קצרות כפי ששנו זה בקבלתם על פה והדור הראשון תלמידי האמוראים מדור רב אישי גם עוד יותר מזה כי גם פירשו כל מאי דהוי תלי וקאי שלא נתפרש בגמ' שלא בא הדבר במשנה וברייתא ופירשו הם על פי מה שירעו ההכרעה ביישיבה מפי האמוראים.

באופן שהשם סבוראי היינו על שם מעשיהם בנמי ולא מה שנעשה בשאלות ותשובות ובהוצאות הדברים הנצרכים בדת שכזה יד כל הגדולים שיה מאז נחתם השם שמאז נאמר הפך בה והפך בה דכלא בה ומשם עלינו לחפור אוכל וקבלת כל ישראל כי עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע ולפנינו יבואר זה (דור רב אישי פכ"ד). והנה הרב שייר בהקדמתו לערך מילין הביא דברי רב סעדיה גאון ז"ל (שערי צדק ח"ד י"ד ס"י נ"ב) שכתב שם ששאלתם מי שהי' נשוי ג' נשים כתובתה של זו מנה של זו מאתים ושל זו ש' וכי' (כתובות צ"ג) אע"פ שיודעין אנו שהלכה כרבי ולא כר' נתן ואע"פ שישמאל מעמידה בכתובת זו לזו לפצותה מדין ודברים וכי' ר' יעקב משמיה דרבינא מעמידה בשתי תפיסות אעפ"י מקום הניחו לנו גם אנו להעמידה בתנאי ביד על הממין הנמצא למת וכי' עכ"ל וכתב על זה הרב שייר הנה יהי' הגאון לפרש פירושי הדין על המינה נגד פירושי שמאל ורב יעקב בתלמוד והגאון מוסיף כי מקום הניחו לו גם הוא ויכול להעמידה באופן אחר אכן אין חילוק בכל זה לענין ההלכה כי מה שכתב אעפ"י שיודעין אנו שהלכה כרבי ולא כר' נתן ר"ל שאם בן אין נ"מ בפירושו שאפי' בתנאי ביד הלכה כרבי שחולקות בשה מפני שגם תנאי ביד אינו מעיל נגד שעבוד כל כתובה כפי החשבון אליבא דהלכתא עכ"ל הרב שייר שם.

אמנם החכם ווייס לא הביא דברי שייר וילך צעד גדול בפסיעה גסה ויאמר בח"ד מדור סוף פרק טו (154) כדברים האלה לאמר ואף מצאנו (לרב סעדיה) כי לא נמנע מלחוות דעתו בכונות הקדמונים אף במקום שמשאו ומתנו של הגמ' הולך על דרך אחרת ובהערה 17 יציין המקורות לזה ויכתוב ע"י שערי צדק ס"י נ"ב שכתב בפירושי המינה דכתיבות ד' צ"ג אע"פ שיודעין אנו וכי' ואע"פ שישמאל מעמידה וכי' ר' יעקב משמיה דרבינא מעמידה בשתי תפיסות אעפ"י מקום הניחו גם לנו ויכולנו להעמידה בתנאי ביד וכי' ובח"א ש"ג ס"י י"א מובא דין מספר השטרות שתקן רס"ג ופסק שקדושי קטן הויין קדושין ורב שרירא גאון מפני שלא יכול לקיים פסקו הסותר כרייתא מפורשת אמר שהדברים מזוייפים על שמו של רס"ג ועיי' בהנהיג שנמצא על הגליון וביבמות ק"ב ועי' במד' אה"ע ס"י מ"ג עכ"ל ווייס. והמעיי' יראה כי לא נהג בזה החכם ווייס מנהג החכמים והשמים מדברי רס"ג העיקר אע"פ שיודעין אנו שהלכה כרבי ולא כר' נתן ושייר בהלכו לתומו לא לבר שהעתיק זה כי אם גם ס"י דברי רב סעדיה גאון ז"ל כמו שהוא בפשיטות. אמנם כי גם הרב שייר בהערותיו זאת נתן רק מכשול לפני המעיין כי הוא העיר על דברי רב סעדיה גאון ז"ל כאילו הי' כאן דבר חדש מרב סעדיה גאון אבל באמת הוא דבר הנהוג ובא בכל דברי הראשונים מפדשי השם וביותר בדברי התוס' לאמר אצל אוקימתת הגמ' הוא הדין דהוה מצי לאוקמא כך וכך אלא דכיון דאין נפקא מינה לדינא לא חש לפרש יותר והרגיל בנמי ובדברי התוס' ימצא זה בכל מקום בלשון והוא הדין דהוה מצי למימר כך וכך והוא כמו והוא הדין דהוה מצי למימר ולמעמיך שכתבו גם כן בהרבה מקומות מאד והנה בא החכם ווייס וחושב זה מתכונותיו המיוחדות של רב סעדיה וירם זה על הנס וישמש כראיות כאלה ועוד פחות מאלה בספרו ח"ג פ"ח 216 להוכיח שהתלמוד לא נחתם כלל ונמסר לחכמים עד היום ולזה נשוב עוד לדבר בפס"מ.

ומה שכתב והוסיף שם החכם ווייס עוד רא"י להראות תכונותיו המיוחדות של רס"ג ז"ל כי לא נמנע לחוות דעתו אף במקום שמשאו ומתנו של הגמ' הולך

על דרך אחרת מתשובת הגאונים שערי צדק שיג. ס"י י"א בהיה דקדושי קמן הנה כל מבין עם תלמיד יודע דזה דקדושי קמן לא הויין קדושיין אין זה איזה שקלא וטרי' במקום אחד בנמי' עד שיהי' אפשר לומר על זה דרב מעדיה הכריע מדברי הקדמונים (המשנה) נגד זה, דבר זה שאין מעשה קמן כלום וכפרט בענין קדושיין הוא מהיסודית היותר פשוטים ולא נחלק אדם בזה וכל הספיקות שיש בזה הוא אם קידש לו אביו ממעם זכות וזכין לו לאדם וגם בזה נדחו דברי הר"י בר כרוזילי שבמהריק או כגון שקדש כשהוא קמן ויושבת תחתיו עד שחגדיל דאז תלי בחהיא דיבמות ד' ק"ט אי אמרינן דמיתלי תלי קדושיה ולכי גרלי גדלו בהרה (קמן וקטנה ע"י משיל אישית פ"ג) אבל כאן שישאלת חשואלים חיתה כלשון הזה, מצינו בספר שמרות שתקן רב סעדיה גאון וצ"ל בן תשע שנים ויום אחד שקדש אשה ונמח לסות קדם שיניע לשלש עשרה שנה ויום אחד" ובקש להוציא אשתו כגט שמא ימות ותתיבם לאחיו אין גטו גט וקדושי קדושי וזקוקה ליבם ואין לה התרה אלא בחליצה או ביבום וקשיא לן הא דבהלכות גדולות ובהלכות דמר רב יהודאי גאון ז"ל כתוב קמן שקידש אין חיששין לקדושי וכו' ואם בא להוציא אין צריך ליתן גט וכו' עכ"ל והנה מפורש דאיירי בעדין לא הגיע גם אחר זה ל"ג וי"א וכן הם דברי כה"ג שם בבא להוציא קדם שחניע ל"ג.

ועל זה השיב רב שרירא גאון והא דפרשיתו משמא דרב מעדיה גאון לא שמיע לנא ולא סבירא לנא דתנן בן תשע שנים ויום אחד הבא על יבמתו ומת חליצה ולא מתיבמת ואם נשא אשה ומת הרי זו פטורה מן החליצה ומן היבום ואנו רואים כי הדברים מוזיפים על מר רב סעדיה גאון ז"ל כי חכם גדול היו ואין משנה שלמה ממשנתינו אוברת מאתו עכ"ל.

וסבור ה"י החכם ווי"ס שדברי רב סעדיה שותרין רק ברייתא אחת ועל כן עלה על דעתו שאין זה מוזיף על שם רב סעדיה כי אם שרב סעדיה בכח הגדול לא נשא פנים והכריע נגד זה אבל רב שרירא גאון הזכיר רק אחת מכלל גדול ומקים אחד מהמפורש בש"ס ומפני שישם בספר השטרות ידבר בדין זה שאם מת אין לה התרה אלא בחליצה או ביבום הביא רב שרירא גאון משנה זו דמפורש בח ואם נשא אשה ומת הרי זו פטורה מן החליצה ומן היבום.

וקשה לפני להחליט שהחכם ווי"ס עשה כאן בודין להחליף לשון רב שרירא גאון המפורשים, דתנן בן תשע וכו' ואין משנה שלמה ממשנתינו אוברת מאתו והחליף זה החכם ווי"ס לאמר, ידב שרירא גאון מפני שלא יכול לקיים פסקן הסותר, ברייתא מפורשת אמר שדברים מוזיפים" וכונת החכם ווי"ס בחילופי זה למען הוכיח כדבריו דרבו של רב סעדיה לדחות בכחו שקלא וטרי' אי ברייתא הכאה בגמרא נגד משנתינו וכדומה, אבל הלא זו משנתינו היא זו ביבמות ד' צ"ז: ואם נשא אשה ומת פטורה מן החליצה ומן היבום.

וכבר כתבנו שרב שרירא הורה להשוואלים ממשנתינו מפני שנגעו בדין חליצה אבל לפי התואר שנתן לזה החכם ווי"ס שרב סעדיה פסק סתם שקדושי קמן הויין קדושיין הוא דבר שתינוקות של בית דבן יודעין אותה דלא הוי קדושיין של כלום ואפי' בייעד לבנו קמן דמפורש בתורה ואם לבנו ייעדנה אמרינן בפשיטות בקדושיין ד' י"ט ואי אמרת מייעד אם כן מצינו אישות לקמן וקמן עצמו שקידש אשה ידוע שאינה צריכה גט אפי' מדרבנן ומה שיך להכריע.

ואשר המעה להחכם ווי"ס לדמות שיש כאן בדין זה איזה שקלא וטרי' הוא

הפלפול על הגליון שנדפס שם מהרב ר' חיים מודעא המויל תשובת הגאונים שערי צדק אחרי תשובת רב שרירא גאון דל והו' סבור החכם וזוים שכל זה שייך באמת לתשובה זו דשער ג' סי' יא ועל כן גם סיים שם החכם וזוים בדבריו לאמר יעיש בהגיה שנמצא על הגליון אבל באמת נדפס שם בטעות וכל הפלפול הזה שבא שם כהמניה שייך אחר סי' יב ששם באה שאלה לרב סעדיה עצמי וכתב ששאלת מעשה הו' במקומנו ראובן הו' לו שתי בנות ושידך שמעון האחת מהן ונתרצת לו וכו' פתח שמעון ואמר תהא בתך מקודשת לי בטבעת זו ועמדו אלו כנגד אלו הללו אוסרין והללו מתירין וכו' והשיב רב סעדיה וכתב ובאשר נקראה שאלה זו לפנינו תמהנו מתלמידי חכמים שהללן וכו' הרי נתברר כי מיה אם כן הו' המעשה הרי נאסרו שתי בנות ראובן על שמעון וצריכות ממנו שני גיסין ואין משגיחין הראשונים וכו' ע"ש שביאר שאין זה ענין למחלוקת אביו ורבא בקדושין שאינן מסורין לביאה דהכא בין לאביו בין לרבא כן ועל זה שייכה הערת המניה שכתב וזל והרין דל כתב בקדושין ומדאמרין לא ישבין אינש מצוה דרבא עליה י"ש ללמוד לראובן שהיו לו בנות הרבה וישרך אחת מהן לשמעון ואמר לראובן בתך מקודשת לי סתם דאמרין מסתמא הו' דעתו על אותה ששייך וכו' ורב סעדיה נאין כתב בתשובה שכולן צריכות נט' וכו' הרי שהרין הביא האי רב סעדיה לפסק הלכה ודחה דברי הרמב"ן דל ודבריו דית' דל וכו' עכ"ל ע"ש שהאר"י עוד בזה אבל כל זה שייך לתשובה של רב סעדיה בס' י"ב ולא לתשובת רב שרירא בס' יא אבל מפני שנדפס בטעות על הגליון אחר סי' יא דמה החכם וזוים שיש בזה איזה שקלא וטרי' ורב סעדיה הכריע מדעתו ומה נעשה להם לחוקרי אשכנז שיסרו יסודות בעברם על הענינים במעיק עין וירצו להכריע בזה גם היותר יקר באומה ודברים היותר גדולים.

אחר כל האמור נקל להבין עד כמה ישרטו ישרטת דברי החכם המעתיק דברי הימים לנרעץ מהור"ר שפ"ר באמרו בהערה עמוד 307 מחב' וזל. בתרגום המשנה הוא מפרש כמה משניות באופן משונה מתרגום הגמרא והנה אין לתמוה על החכם היקר הזה כי עשה מלאכתו באמונה וסמך בזה על וזוים אבל מדוע סמכו אחר על חבירו וליסות את מקום נעשו להם גם כמה משניות ובאופן משונה וסך הכל מצאו מקום אחד ואינו לא אופן משונה ולא ענין כלל כי אם פשוט הוכי' תמצא אחת שבא כיוצא בו בדברי התוס' בכל סוגיות הש"ס וכן יעשו המפרשים כולם אפי' הפני יהושע והגליון וכדומה ורק בימים הראשונים כימי רב סעדיה נאין התנצלו גם על זה והתוס' כותבים כן למאות פעמים בלא שום התנצלות כי אם בלשון והוא הדין דהוה מצי למיטר גמי כך וכך' וכן יעשו כל המפרשים כולם וכל מבין עם תלמיד יודע כח הדברים האלה ומה ענינם (מן).

הערה (טו). וראיתי להעיר כאן על דברי החכם המסואר הרבני בהערותיו לתשובות הגאונים וכוונן לראשונים סי' תקל' שהעיר שם על דברי תשובת רב סעדיה נאין דל וזל מה שכתב רב סעדיה כי סתם נוי אגם הוא לא נאמר אלא בעבור המסלולין והו' נגד דעת הרשבים בביתא שם דשטום חכ' אין לעבדם חזקה דסתם עבדים נולדים הם ובאמת נאמר בפירוש בסוכה ד' ל' דסתם עבדים נולדו ארעא נגה וצ"ע כי קשה היא לומר דאשתמיטתיה לרסע נסרא ערובה אחרי שכבר העיד עליו רב שרירא כי חכם גדול הו' ואין משנה שלמה אויבת סאתו עכ"ל ולחנם תמה ואין צורך עדות רש"י שלרב סעדיה לא נעלם נסרא ערובה, ובפרט נסרא ערובה וז' חידועה לכל אבל דברי רב סעדיה

רבנן סבוראי

פרק כב.

סבוראי בשיתוף השם.

אחרי כי באנו עד הלום וביארנו דורות הסבוראים זה אחר זה עד זמן סוף סבורא שהגבולנו זמנה שהי' באמת עד ראשית זמן הגאונים וזה יותחל משנת ד'א שצ"ט, ועד ד'א שצ"ט נמשך באמת תקופת הסבוראים עלינו לשום לב למה שמצינו לפעמים לאחדים מן הראשונים שלא דקדקו וכתבו לפעמים על תלמידי הסבוראים ואחר ד'א שצ"ט שם סבוראים ואף שאין זה דוקא והוא רק כשם משותף אבל ידענו כי הראשונים לא כתבו דבריהם בשילוח ועל כן אף שאין זה להם בדיוק אבל בודאי יש לזה מעט ואיזה מקור ועל כן לא דקדקו בזה בלשונם.

ואשר נראה לפי העולה מתוך החקירה בזה הוא כי הנה זה ודאי כי בימי הראשונים נמצאו עדין מקורים הרבה שברבות הימים נאבדו וכמו שאנו רואים בדברי הראב"ד הלוי פרטים רבים שלא פרטם ריש"ג ובודאי לקחם ממקורים שהיו לפניו והמקורים ההם יש מהם שנכתבו בזכרונות הגאונים בישיבת פומבדיתא ומהם היו גם מזכרונות הגאונים שנכתב בסורא וכבר מבואר לנו (ויותר יבואר עוד בתקופת הגאונים פרק ג') שאף שמתביבת פומבדיתא נפתחה מחדש על ידי רב חנן מאישקיא בשנת תתי"ק (ד'א שצ"ט) בסורא לא באו אז עדין אל המנוחה וישיבת סורא נפתחה מחדש רק משנת תתקכ"ב על ידי רב מר בר רב הונא וגם אז עדין לא הונח להם לגמרי בסורא כי אחרי משיך זמן קצר היו שם סדרי הישיבה כבטלים ע"י מרגיזים מבית וסחוץ עד שיאמר רב שרידא גאון, ובאילן שני כולהון גאונים דהוו במתא מחסיא לא נהירנא להו שפיר על הסדר ואית בהון חופנתא ונמרותא דנשיאים דמעברין להון ומחדרין להון ומה דבריר לנא כבר כתיבנא להון אבל מן שנת אלפא ואילך קים לן בהון וביאור דבריו אלה כמו שהם יבוא לנו במקומם. בתקופת הגאונים פרק ה' אבל בזה הננו רואים כי אך מעט ימי מנוחה היו להם בסורא והסדרים שבו שם רק משנת אלפא ואילך דהיינו שנת ד'א תצ"ט.

ועל כן נראה מזה לדבר ברור ובאמת כן הי' אשר המקורים והזכרונות שנכתבו בסורא החלו לחשוב את זמן תקופת הגאונים מן שנת אלף לשטרות ד'א תצ"ט וזה הוא הדבר אשר מצאנו מן הראב"ד הלוי שהוא אומר דשנת תצ"ט הוא סוף

גאון פשוטים, ולא הי' לו להחכם הנכבד הרבני צ"י להקשות על רב סעדיה מנמרא דסוכה, כי הלא הרבה מפורש בדבריו הנמרא בבבא בתרא דאירוי בה רסני דאמרינן ספורש דאין לעכ"ם חוקה כי אם בשטר, ואין לזה טעם אחר כי אם בדבריו הרשבים משום דסתם עב"ם גולני נזנהו, על כן לא מהני אצלו חוקה, אבל דבריו רב סעדיה הם ענין אחר, כי השואל שאל ממנו שלא ידענו גם שטר שאף שיש להעב"ם שטר גמור מהישראל שמכר לו ושקבל הכסף, עדין הלא יכול הישראל המוכר לומר סתם עב"ם אנם הוא לא יועיל לך שטר שכתבתי להעב"ם לפי שאין עדים שיעידו כי בפניהם מנה לו את הכסף וכוונת השואל להזהר דב"ק דאמרינן בראי גוונא נבי מטלטלין, ועל זה השיב לו רב סעדיה דזה נאמר רק במטלטלין (ושם אין דין שטר) וגם זה לא להוציא מרשות העב"ם והבא מכחו כי אם להרפך להוציא מרשות הבעלים הראשונים (ונטלו מוכסין את כסותו ונתנו לו כסות אחרת וכו') הרי אלו שלו! אבל בשדה אף דאמרינן סתם עב"ם גולני ארעא נזנהו זה הוא בשאין לו שטר קניה מהישראל שמכרה לו, אבל כיון שכתב לו ישראל שטר סכר וזה בשדה, במה דברים אמורים בסתם עב"ם שזוכה בשטר אבל עכ"ם שנתברר שהוא אנם או סקריקין אין נזכה בשטר לבדו ודבריו רב סעדיה בזה פשוטים וברורים.

רבנן סבוראי מפני שכבר ביארנו שהראב"ד אינו מזכיר בשום מקום לאגרת רב שרירא גאון ז"ל וגראין הדברים שלא ה"י לפניו וכמו שיבואר במבוא לתקופת הגאונים פ"ד והוא השתמש במקורים ממתכת סורא ושם ה"י הסדר כמו שיתחיל הוא שם תיכף אחר זה לאמר, סדר הגאונים הדור הראשון מראשי ישיבות פומבדיתא רב חיננא גאון מנהר פקוד וכו' ראשי ישיבות סתא סחסיא ואלה הן רב הונא בר יוסף שנת ד"א תמ"ט ואחריו רב חייה ממישון וכו' ועל כן חשב מה שמצא בסורא קודם זה לקודם תקופת הגאונים אע"פ שאין ספק שידע גם הוא שאין זה מענין רבנן סבוראי שכל ענינם כבר בטל והתקופה כבר נגמרה להיות באמת רב גיזא ורב הונא סוף סברא והוא מפורש בהמקורים ויוצא לפנינו גם מתוך כל דברי רב שרירא גאון.

ובזה נבין הלישון בסדר תנ"א (כרם חמד ח"ד 188), ואתו רבנן סבוראי ואלה ישיבתם רב אחאי מני חתים רב סמא בר רבנא יהודא רב שמואל מפיסבדיתא רבינא בר אומציא רב אחדבוי בר קטינא מר זוטרא בריה דרב חמא ובימייהם יצא מחומט בשנת תתס"ח וכבר עמד שם הרשד"ל והעיר כי במחזור וויטרי כתוב תתכ"ח וזה וזה טעות וצ"ל תתקכ"ח אבל הדבר כך הוא כבר כתבנו כמה פעמים שכן ה"י סגנון לשונם בספרי זכרוניהם שאף שהפסיקו בדברים ישובו סתם לדבריהם הקודמים (ע"י לעיל פ"ד) ועל כן עלינו לקרות כאלו ה"י כתוב ואתו רבנן סבוראי ובימייהם יצא מחומט לעולם היינו בסוף ימיהם והוא בשנת תתקכ"ח שסדר תנ"א שהוא עפ"י זכרונות משיבת סורא חושב זה עדין לקודם תקופת הגאונים ובאמת ה"י כתוב שם כן בדברי החכם שר"ל ובימייהם יצא מחומט בשנת תתקכ"ח או תתקכ"ה אבל מפני שמעשה המעתיק וחשב דבימייהם קאי על דור ראשון מרבנן סבוראי שהם הוזכרו בזה בשמותם והם הלא היו הרבה קודם זה על כן השמיט את הק' וכתב בשנת תתכ"ח או תתכ"ה שהוא באמת סוף זמן הדור הראשון (והנוסח העיקרי הוא כפי שהוא במחזור וויטרי וכן הוא גם ברוב השנונים) ובכ"י השני נעשה מן כ' ס' ונעשה תתס"ח אבל המעתיק טעה והשמיט הקוף בטעות כי בימייהם יצא מחומט קאי על רבנן סבוראי בכלל רק שלפניו דבריו ואתו רבנן סבוראי הוא מפרש כמאמר המוסגר את שמות הדור הראשון מהם שכל אלה אשר חיבם הם כולם הדור הראשון כידוע, והרי לא חשב ביניהם אפי"ל לרב עינא ורב סימונא מפני שהם היו כבר מדור השני.

אבל הלא בסדר תנ"א עצמו מפורש דרב גיזא ורב הונא סוף סברא ולכל הפירושים היו הם הרבה קודם מחומט, ומזה יוצא לנו דבר ברור שאף שביישיבת סורא חשבו תקופת הגאונים משנת אלפא ד"א תמ"ט ועל ידי זה כל מקום שלא ידברו על דבר הסבוראים בעניני מעשיהם יחשבו את הזמן שלפני הגאונים להמשך הסבוראים אחרי אשר תקופה אחרת מסודרת והולכת עדין לא הותחלה אצלם אבל כשיבוא הדבר לדבר בדקדוק זמן תקופת הסבוראים עצמם ולהגביל זמן תקופת הסבוראים בנוגע לעצם מעשי הסבוראים או יאמר גם בעל סדר תנאים ואמוראים עצמו רב גיזא ורב הונא סוף סברא וכן הוא בכל המקורים שדברנו מזה ומזה הוא אצלנו בספר הכריתות ועוד.

ומזה יצא הטעות על ההיא דרי"ש ט"ס קדושין שטפני שמצאו בהמקורים וקבלו שרב הונא מסורא מרבנן סבוראי הוא תרציניהו וקבעניהו ולא מצאו רב הונא בימי רבנן סבוראי שה"י לראש בסורא וגם כי היתה אז ישיבת סורא בשוממה

מבניה על כן דמו שהכניסה לרב הונא גאון שיהי' שם באמת כראשית ימי הגאונים בערך שנת ד'א ת"י שגם זמן זה תחשב בשיתוף השם באוזה מקורים להמשך זמן הסבוראים ומפני שהדברים שם כדושן אינם מעניני הלכה ולא איזה דין או שום סוגי' כי אם לפרש לשון דרך ודרכים ומדומה ולמעוטו מאי ובפרט שאחת היא ומרסמה הכתוב שאינה מעיקר השם לא ה"י הדבר קשה בעיניהם שיהי' במקום הזה יוצא מן הכלל ובא דבר מן אחר סוף סבורא בתקופת המשך הסבוראים וידוע כי גם בימים ההם לא העמידו כל כך בסדר זמנים והסתפקו בקבלתם סתם וכאן אשר מצאו לפניהם בהמקורים שנמצאו אז עדין.

אבל כבר ביארנו שאף המקום הזה לא יצא מן הכלל ובאמת ה"י רב הונא מסורא בסוף סבורא ככל הסבורא כפרק טז לעיל מקומי ושעתו והכל סבורא לנו והגנו יודעין הדבר כמו שהוא ואין אנו צריכים בזה לפשרות.

וראיתי להעיר בזה עוד על דבר סדר תנחא שהחכם נרעמין בחג עמוד 260 כתב נראה הדבר כי רב נחשון זה (היינו בר צדוק) הוא גם מחבר הספר הקדמין. סדר תנאים ואמוראים. ובהערה 5 כתב שם זמן החבור הזה מעיד עליו כי מחברו הוא רב צמח או רב נחשון גאון אך מכיון שמתוכו נראה כי מחברו ה"י איש סורא ע"כ נראה כי יש ליהם את סתמיא לרב נחשון גאון אם רק יצא מאת אחד הגאונים אבל לדעתי לא חובר זה גאון פרמי כי אם הדברים הם מכללי המתכתא אשר היו ערוכים אתם ומכוננות דבריו היסים להגאונים שם וכתבו זה תלמידו התרביצי לעצמם והזמן האמור שם ומבחייתו של העולם יש היום תרמיד (ונוסח מחזור ויזרי אלף ותרמ"ז) ולמנין היונים אלף וקציה שנים הגה כל אחד אשר העתיק לו כתב זמנו וההעתק שהגיע לארצות המערב ה"י זה שנכתב שם בזמן ההוא או אולי כתב כן המעתיק הראשון בארץ המערב ויעיד על זה הזמן ליצירתה שלא מצאנו אצל הגאונים בכלל וכן הלשון ולמנין היונים.

ולהשלמת דברינו בכל הנוגע להסבוראים מה שלא יכולנו לדבר בהמשך דברינו לבלי לערוב סדר הדברים ולבלי ליגע הקורא בענינים שאינם נוגעים להמשך החקירה נדבר על זה במקום חוז וחינו על דבר רב אחאי מבי התים ועל דבר רב ברוקא ועל דבר הרדפות הראשונות בימי סורא -- השיעא ואחריו בימי הדור הראשון מרבנן סבוראי.

פרק כג.

רב אחאי מבי התים.

בתוס' מבס' זכחים ד' ק"ב ע"כ כד"ה פשיט רב אחאי כתבו וז"ל ככל דוכתא לשונו משונה כדאשכחן בדוש כתובות ד' ב"ה פשיט ר' אחאי ומתוך כך ה"י אימר רבינו שמואל דהוא רב אחאי שעשה שאילתות שה"י מרבנן סבוראי דבתר רבינא ורב אשי דסוף הוראה וכתבו אחריו בן דבריו בפרק השנים ומיהו בבהוא דכתובות אשכחן רב אשי דמירי בתריה עכ"ל.

והנה דבריו הרשכים דל נפלאו דאך רצה לומר דזה הוא רב אחאי שעשה שאילתות שה"י בזמן סאוחד בתוך זמן הגאונים ואך נכנסו אז דבריו בשם וכשנ"י מפורש ואנחנו ידענו כי בימים ההם לא היתה עיר כזאת.

אבל באמת דבריו הרשכים באו ברורים והתים דקדקו לכתוב דבריו מפורשים למען נודע כוונתו ולא נטעה על איזה רב אחאי יכין ובא איזה מאן דהוא והוסף שעשה שאילתות ושיחת את דבריו הטובים.

אבל בדברי התוס' בשם הרשב"ם אין מקום למעות שכתנו בהרי" שהי' מרבנן סבוראי דבתר רבינא ורב אשי וכו' והנה אין אחר אשר ימשיך זמן הסבוראי עד זמן רב אחאי גאון שהוא אחר שנת ד"א ת"ק והוא שלש מאות שנה אחרי רב אשי ורבינא (מ"ז) וחרשבים ידבר עמנו בשספח ברורה שהי' מרבנן סבוראי ויוסיף לפרש דבריו דבתר רבינא ורב אשי והנה כל בר כי רב יודע מה הוא רבנן סבוראי אבל מפני שרבנן סבוראי היו איזה דורות זה אחר זה ומחזור השני מרבנן סבוראי לא נמצא בגמ' שיזכרו בשמותם וגם אין מהם דבר בגמ' וזלתי לפעמים רחוקים הסבר כעין פירוש כסגנון מקובל בידם ותיקוני פירקי וכו' וגם זה רק מכית הועד סתם אבל רב אחאי הוזכר בשמי וזה לא הי' אלא מחזור הראשון תלמידי האמוראים כמו רב דחומי ורב יוסף ורב שמיאל בריה דרב אבהו וכו' על כן רקדקי התוס' בשם הרשב"ם לאמר, דהוא רב אחאי מרבנן סבוראי דבתר רבינא ורב אשי דסוף הוראה לומר מדור הראשון של רבנן סבוראי תלמידי האמוראים וכמס' כתובות לשונם של התוס' מסודש ומבואר עוד יותר שהוסיפו לאמר, והי' בסוף כל האמוראים וחז' שימעה בזה הרשב"ם שרב אחאי שעשה שאילתות הי' בסוף כל האמוראים ולא בעינים סגורות כתבו רבותינו הראשונים בדבריהם ובפרט שהגנו רואים בזה לפנינו שהתוס' בשם הרשב"ם להיפך רקדקי מאד לפרש בדבריהם שנודע בדבריהם וכוונתם. ועל כן ברור, שכך צ"ל בדברי התוס' בזכחים למתוך כך הי' אימר רבינא שמיאל דהוא רב אחאי שהי' מרבנן סבוראי דבתר רבינא ורב אשי דסוף הוראה וכתבו אחרי כן (היינו אחרי פירור רור רב אשי) דבריו בסוף חשים כצ"ל והשתי תיבות, שעשה שאילתות נמחק והוא הוספה מאוזה מאן דהוא לפרש והוא לא ידע ואשם ולשון התוס' בעצמם יכחישו אותה.

וכן צ"ל בכתובות, לא כמו שפירש רשב"ם דהיינו רב אחאי שהי' בסוף כל האמוראים כצ"ל ומפני שלא ידעו פירוש הדברים, דהיינו רב אחאי הוסיפו תיבת גאון שעשה שאילתות וזה מעות דמוכה מדברי התוס' עצמם.

והנה לפנינו ספר הכריתות כחלק דורות עולם שהביא דעת זו של הרשב"ם בלשון זה, וכן בתלמוד בבבא מקומות פריך רב אחאי הוא מרבנן סבוראי. ונראה דעל כן לא כתבו סתם דהוא רב אחאי מבי חתים מפני שאצל רב שרירא יש כדור הראשון של רבנן סבוראי שני רב אחאי ושם כשיזכור זמן פסירתם מוכר בריוש דבריו ובחד בשבא דהוא ארבע באדר שנת תתי"ז שכיב רב אחאי בר הונא וכו' וכו' ובשנת תתכ"ב ביום כפור הוה זעפא ושכיב רב אחאי בריה דרבא בר אבהו ויש להסתפק איזה רב אחאי הוזכר בגמ' על כן כתבו סתם מרבנן סבוראי והוסיפו לכאז' שהי' בסוף האמוראים ויזכחים הוסיפו דבתר רבינא ורב אשי דסוף הוראה.

אבל ככל זה נראין הדברים דהיינו רב אחאי מבי חתים שהרי אותו הביא רב שרירא כריש דבריו שם יחד עם רב דחומי ורב יוסף ורב רבאי שהוזכרו מדבריהם

הערה (טז) ודברי ספר התרומה בשם ר"ת שטעא בסוף סדר עולם דרבנן סבוראי שנת ד"א תקס"ד אז היתה שנת השמיטה והתפלא גרעטץ חז' ציון כבר העיר שם החכם הנכבד הרמב"ם ש' שהכוונה שלפני ר"ת הי' ספר פיע אשר בסופו נמצאו לוחות סדר זמנים לרבנן סבוראי עוד שנת השמיטה ע"ש ורק עוד שנת ד"א תמ"ט נמצא לפעמים שם סבוראים בשיתוף השם והשם נתבאר בספר כ"ב.

רבנן סבוראי רב אחאי מבי חתים

בגמ' ונראה דרב שריא רשם שם על רב אחאי הוה דניטין ד' ז' משום דשם הוזכר בי חתים גם כן.

והשם הגדולים בערך רב אחאי תמה גם הוא על דברי התוס' וכתב ודברי התוס' בריש כתובות מנומנים שכתבו וכו' ולשון גאון והי' בסוף האמוראים לא סליק דאם הי' גאון לא אתי שפיר לומר סוף האמוראים דהאיכא דורות רבנן סבוראי בינידם וכו' שוב נזכרתי דבתיבות רב שריא גאון מכנה גם לאמורא כשם גאון עכ"ל.

ובמחיצ סידר קושיתו על דרך פלפול ועל כן דחה אותה בקיש שהוא דל תמה ששם גאון ושהי' בסוף האמוראים הוא סתירה ועל כן נתקרה דעתו דרשינ' מכנה לפעמים גם אמוראים בשם גאון שזה דבר מיוחד לרשינ' ואינו ענין ללשון התוס' ובפרט שמפורש בתוס' שעשה שאילתות.

אבל הי' לו להתפלאות דוכן סוף האמוראים הוא שנת דא רליו רב אחאי גאון הי' אחר שנת תק' וחרי כאן זמן גדול של קרוב לשלש מאות שנה מפסיק ובמ' זבחים לשון התוס' מדיקדק עוד יותר בזה שכתבו שהי' מרבנן סבוראי שאחרי רבינא ורב אשי והנה רבינא ורב אשי נפטרו דא קפ'—קפיו ואם כן מהם עד רב אחאי גאון יותר משלש מאות שנה והאומר דרב אחאי גאון הי' כתר רבינא ורב אשי דרי זה כמי שהי' אומר דרבינא ורב אשי היו אחר רבן יוחנן בן זכאי והאם אפשר לחשיד כטעות כזה ובפרט שידענו שחתום לא יכתבו שפת יתר וכאן פרטו ודקדקו באמת כדי שנודע.

עוד כתב שם השם הגדולים בסוף דבריו והגם דהתוס' כתבו בשם רשבים דהמחבר שאילתות הי' בסוף האמוראים וכו' וכיכ בזבחים דהי' מרבנן סבוראי אילו שמיע ליה תשובת רב שריא גאון כי העד העיד בנו דרב אחאי מחבר שאילתות הי' אחר כמה גאונים הוה הדר מר משמעתיה עד כאן לשונו.

ודבריו תמוהים דאיך סבר דהרשב"ם לא ראה אגרת רב שריא גאון והלא הרשב"ם במס' בבא בתרא ד' קנ"ז מביא תשובה זו ואם כי הוא מביאה על שם רב האי גאון ז"ל הכל אחת כי כן הוא יכתבו אותה רב שריא גאון יחד עם בנו רב האי גאון (יז).

הערה (יז). כן כתב גם ראפאפארט, כי רב שריא וגם רב האי שניהם כתבו תשובה זו ודבריו צודקים באין ספק אמנם החכם ווייס בדויד חלק ד' עמוד 164 בהערה 6 השיג עליו וכתב שם ודל והרמב"ן בספר מלחמות בכתובות פ"ד קראה בשם רבינו נכתבה המשינה ויחסה לרשינ' ולרב האי בנו ודרשב"ם ויחסה לרב האי ואחר אחריו בא רשיל רש"ם בתולדות רב האי גאון והכריע בדרכו ע"פ השערות שבאמת יצא הכתב מפי שניהם ואמנם מצאתי בתשובות הגאונים שערי תשובה ס"ו ע"א שרב האי גאון עצמו מביא האגרת וקראה על שם אביו וכוה יסולקו כל הספיקות ובסלו השערות רשיל עכ"ד ווייס אבל לא אמר כלום דרב האי מדרך המוסר נד כבוד אביו הגאון קראה על שם אביו לבד ובעת כתיבת האגרת הי' כבר רב האי גאון אב"ד בישיבה כמבואר באגרת מפורש ובשנת רע"ט אסתמיכו כנאונות ומסכנתו להאיו בנו כאבות ביד משעור שתי שנים יהי רעוא וכו' ומדרכם בלא זה הי' לצרף בתשובתם גם לאב"ד אף כי רשינ' ורתני שהיו אב ובנו יחד ורהני גדל מאד גם אז ועי' בתשובות הגאונים דפוס לוק ס"ו ב"ס וס"י נ"א וס"י פ"ב שנירשם שם לרב שריא ולרב האי ועי' שם תשובה נ"ז לשון רב עמרם גאון. עמרם בר' שישנא ר"מ דסתא מחסיא לכל רבנן ותלמידיהון וכו' דררים בסריית ברצלונא וכו' קבלו שלום ממני וממר צמח דינא ד' בבא וכו' השאלות

ולענין דיש להכריח דברי הרשב"ם מתוך סוגיות השם עצמו דהתוס' רחי דבריו דהי' קודם רב אשי ולשונו משונה משום דכל אמורא תופס לשונו אבל הנה סוגית הגמ' במס' קדושין ד' י"ג כך הוא דרבא אמר שם היה שתיקתא דלאחר מתן מעות וכל שתיקתא דלאחר מתן מעות לאו כהם הוא אמר רבא מנא אמינא לה דתניא אמר לה כנסי סלע זו בפקדון וכו' אלא לאו רצתה דאמרה אין לא רצתה דאישתקה מישתקה שמע מינה שתיקה דלאחר מתן מעות ולא כלום היא, קשו בה בפום נהרא משמיה דרב הונא בריה דרב יהושע מי דמי התם בתורת פקדון יחבינהו ניהלה סברה אי שדינא להו ומיתברו מחייבנא בהו הכא בתורת קדושין יחבינהו ניהלה אי איתא דלא ניהא לה לישדינא פריך רב אחאי אמו כולוה נשי דינא גמירי הני סברה אי שדינא להו ומיתברו מיתחייבנא באחרייתיהו. שלח רב אחא בר רב לקמיה דרבינא כהני טאי שלח ליה אנן לא שמיע לן הא דרב הונא בריה דרב יהושע אתון דשמיע לכי חושו לה.

והנה דברי רב אחאי אמו כולוה נשי דינא וכו' הלא הם תירוץ למא דקשו בה בפום נהרא משמיה דרב הונא בריה דרב יהושע, ותירוצו הוא דשפיר הוכיח רבא מהברייתא דשתיקה דלאחר מתן מעות לאו כלום הוא, ואם הו' נאמר בגמ' רב אחאי "משנ"י הו' אפשר לומר כדדחו לה התוס' דכל אמורא תופס לשונו ורב אחאי גם הוא מהאמוראים הקודמים אבל איך יתכן לפי זה הלשון פריך רב אחאי. אבל לדברי הרשב"ם ז"ל ניהא מאד והדבר מוכן ומיידר דברי הגמ' הו' קשה בה בפום נהרא משמיה דרב הונא בריה דרב יהושע מי דמי התם בתורת פקדון יחבינהו ניהלה סברה אי שדינא להו ומיתברו מחייבנא בהו הכא בתורת קדושין יחבינהו ניהלה אי איתא דלא ניהא לה לישדינא, שלח רב אחא בר רב לרבינא כהני גונא טאי שלח ליה אנן לא שמיע לן הא דרב הונא בריה דרב יהושע אתון דשמיע לכו חושו לה" זה היה עצם סידור הגמ' בסידור רב אשי והעולה מהמסקנא הוא לחוש לרב הונא בריה דרב יהושע (וכן פסקו הרי"ף והרא"ש והוא מסקנת הימים) על כן אין דברי רב אחאי כי אם פירכא על הא דרב הונא בריה דרב יהושע.

ורבנן — דמפרשי הכניסו זה לפרש ולהבין דאין קושית רב הונא בריה דרב יהושע סותרת לגמרי דברי רבא וגם לדעת ולהבין לשונו של רבינא אנן לא שמיע לן הא דרב הונא בריה דרב יהושע אתון דשמיע לכו חושו לה דמשמע דרבינא עצמו לא חייש לה ועל ידי פרבת רב אחאי נודע שני הצדדים דהוכחת רבא

ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבנים לפנינו אביד' ואלופים וכו' ובוראי נמור שבימים שכבר הו' רב האי אביד' כתב רב שרירא עמו יחד ואין יקרא השערה למה שספורש להרמב"ן ולהרשב"ם!

אמנם במקום שנדרש להחכם ווייס לאמת חפצו כתב בעצמו כדברי ראפאסארט בפשוטות ועי' בחלק ג' עמוד 245, שם כתב לו ווייס ז"ל "כדעת האב כן דעת הבן רב האי נאון כי התשובה נכתבה מדעת שניהם כי לשניהם לרשינו וריה בנו התשובה נכונה מאת השואלים" ועי' עוד מה שכתב ווייס עצמו בחיד עמוד 174 לאמר "יש תשובות כתובות על שם האב ובנו ובלי ספק הן מומן אשר הו' רב האי אב בית דין כי לפי הנראה הי' מנהג הישיבות שהתשובות נכתבו גם על שם האביד' כאשר ראינו בתשובות רב עמרם לקהל ברצלנה וכן באגרת זה הגאון שכתב עם סדר התפלה שהזכיר בה את רב צמח אשר הו' אז אביד'".

וזה דרכו של החכם ווייס לכתוב לו בכל מקום כפי הנדרש לו שם.

רבנן סבוראי רב אחאי מבי חתים

מהכריותא הוכחה היא ודבר הננא בריה דרב יהושע חיישין להו שזה בא בסוף המסקנא אבל אינה מעיקר הדין. ומה שדחו התוס' דברי הרשנים בדריש כתובות רב אשי מיירי בתרי' עי' עז' לקמן בדור רב אשי פ"ה).

ועי' עוד במנחות ד' מ"ג דאמרין מר ממשכני אייתי תכלתא בישי רב אחאי בדקוה בדורב יצחק בריה דרב יהודה ואיסרד חזותיה כדורב אדא ואישתניא למעלותא סבור למפסלה אמר להו רב אחאי אלא הא לא תכלתא היא ולא קלא אילן היא אלא שמועתא אהרדי איתמר היכא דבדקנא כדורב יצחק בריה דרב יהודה ולא איסרד חזותיה בדקין לה כדורב אדא בחמירא ארכסא אישתנא למעלותא כשורה לגרעותא פסולה שלחו סתם שמועתא אהרדו אתמר.

וכאן הדברים פירוש גמור והוא פירש להם דשתי השמועות של שני האמוראים רב יצחק בריה דרב יהודה ודורב אדא קמיה דרבא אהרדי אתמרו והיא אחת מאלה הדברים אשר אמר רב שרירא גאון על הדור הראשון מרבנן סבוראי — דמפרשי דכל מאי דהוה תלי וקאי פשוהו.

ועי' עוד בזבחים ד' מ"ג ע"ב אמר רב אחאי הלכך האי קומץ פגול דפלגיה מחית אארעא וכו' נראה לפי סדר הגמ' שם דהיינו רב אחאי דידן (וגם אין לנו אמורא מאוחר רב אחאי) ואולי אמר זה עוד בימי מר בר רב אשי ורבה תוספאה אשר היו תלמידים וכבר היו ביניהם מגדולי הדור ונפטר רק בשלשים שנה אחרי רבה תוספאה. וכבר נתבאר לעיל בפ"ג ההוא דמס' תענית ד' י"ח דאמרין שם וכמה הויא התחלה רבי אחא אמר שלש ר' יוסי אמר אחת וכבר הובאו שם דברי רש"י ז"ל שכתב רבי אחא ורבי יוסי אמוראי נינהו דלאו אורחא דתנאי לאישתעוויא כנמי כהאי גוונא עכ"ל ורב אלפס פסק והלכתא כרב יוסי וכן פסקו כל הפוסקים ועי' בהרב המגיד פ"א דתענית הלכה ז' ולכאורה מעמא בעי הא בשל סופרים הלך אחר המיקל היכא דלא אתמר הלכתא ונראה דזה הוא מעמו של הריף ז"ל דכיון דרב אחא ורב אמי היינו רב אחאי מבי חתים ורב יוסי דבימיא אסתיים תלמודא הנה רב יוסי מרא דתלמודא יותר דהוא ישב בראש בפומבדיתא כל ימי הדור ההוא ועל שמה נקרא מעשי הדור ואמרו עליו הגאונים דבימי אסתיים תלמודא וגם נשאר בתראה אחרי כל רבנן — דמפרשי שהאריך ימים הרבה אחריהם והוא המאחו יחד את האמוראים האחרונים (שה"ל שאלא ומהי' כנמי עם רבינא לעיל פ"ג) עם דור שני של הסבוראים שהדור הראשון תם בערך שנת רס"ה רפ"ז והוא האריך ימים עד ערך רפ"ו והיינו נמי מעמא דרב שר שלום גאון דפסק כותיה בההיא דחולין ד' מ"ח שנתבאר בפ"ג ועי' עוד בדור רב אשי פרק י"ט בהערה.

ועי' עוד במס' חולין ד' ג"ט ע"ב הנהו עיוא כרבוו דהואי בי ריש גלותא דעקור מלא צנא דתרבא מניה רב אחאי אשר רב שמואל בריה דרב אבהו אכיל מניה קריה אנפשיה מפרי פי איש תשבוע במני שלחו סתם תלכתא כותיה דשמואל בריה דרב אבהו והוהו כרב אחאי שטאיר עיני הגולה הוא והנה רב שמואל בריה דרב אבהו הוא שכתב עליו רב שרירא גאון (עי' לעיל פ"ב) דשכיב בשנת תת"ח (רס"ז) ועי' עליו עוד בדור רב אשי פרק ז'.

פרק כד.

רבנן סבוראי ומעשי הימים ההם.

תחת ממשלת פרס ישנו בני ישראל שנות מאות רבות ולא חרגוים ממנוחתם.

ואף כי פעמים הרבה היו גם שם כעס אויב אנרי, אבל לא הרריכום מנוחה אמנם כערך מאה וחמשים שנה לפני כוא הערביים בארץ היתה הארץ הזאת פרק מלאה ויהי גם ישראל שה לעולה ככל אשר הוא בכל הזמנים עד אשר ירחם ד' את עמי ויגאלם מיד צר אמנם עלינו לדעת כי בכל צרותם או לא היו על דרך גזירות מלכי רומי בארץ ישראל או בדרך מלכי כיצאנן שם כי גזירות מלכי רומי וכיצאנן אכלו את ישראל ככל מה וגזירותיהם היו גזירות כוללות ואין נסתר מחמתם ופקודותיהם ברזל והפקידים הוסיפו עוד אש יעצום לא כן בארץ פרס שם גם בעת אשר היתה יד הפרסיים חזיה בם לא היו זה לחומם ולכלותם ומדת הדין פגעה רק ביחידים וגם זה לא בכל מקום, וכל פעם נשארו מקומות שלא נגע בהם הרעה וגם בעת אשר המושל עצמו היו להם שבט הגויש כמו יוגדר ופירוז כפי הנראה לא מלאו הנציבים אחרים לכדוש את המאה ועל כן לא מצאנו בארץ בכל זכר משמות נציבים וישרים אשר יזכרו לרעה ככל אשר הגנו מוצאים כזה לפנינו בירושלמי ומדרשים וגם בבבלי בכל הנוגע לבני ישראל בארץ אבותיהם.

הרדיפות בארץ בכל במשך הזמן ההוא לא היו רצופות כי אם היו בזמנים ישונים בפעם הראשונה ע"י יוגדר השלישי בשנת תשס"ו (ד"א ר"ד) וגמשכו כשנה, אחר זה ע"י סירה רשיעא בשנת תשס"א וגמשכו משך איזה שנים והיו באופנים שונים שני הזמנים האלה הגם עדין בימי האמוראים מדור רב אשר על כן יבואר לנו ענינם לפנינו בדור רב אשר פרק י"ג.

אמנם בנוגע לדור רבנן סבוראי — דמפרשי דאינו כי בדורם לא היתה מתיבתא בסורא מן רבינא האחרון עד רב עינא (ע"י לעיל פ"ג) ומהו הגני יודעים ומבינים היטב מה הגיע להם אבל לא ידענו בפרטות מה היו שם אז ואם כי כראש הזמן הזה ידענו כי נמשכו שם עוד גזירות פירוז — רשיעא אשר הותחלו בשנת תשס"א (ד"א רכ"ט) וגמשכו עוד הרבה שנים אבל אחר זה לא ידענו מה היו שם כי גזירות פירוז כפי הנראה נתבטלו בערך שנת תשצ"ח (ד"א רמ"ז) שלפי מדר תנ"א נהרג פירוז אבל ישיבת סורא עדין לא נפתחה וסתתחה כפי הנראה לא היו קודם שנת ד"א עדין בערך לפי שרוב עינא יחשב בכל מקום יחד עם רב סימנא והיונו דור שני להסבוראים.

והחכם גרעטץ הביא כל המעשה של סדר עולם זוטא עם מר זוטרא והקדימה הרבה הנה לבד שכבר הראנו שכל זה היו בזמן מאוחר אבל גם לכך זה לא יועיל לנו להקדירות בזה לפי שאהרי כל מה שהקדימה העמידה בשנת ד"א רע"א עד ד"א רע"ח ור"ס וזה הלא אנו רואים ההיפך לפנינו שבזמן הזה עמדו על תילם שתי מתיבתות גם מתיבתת פומבדיתא וגם מתיבתת סורא ומה אות כי לא היו להם אז כעס אויב אנור ולא מגור מסכים והקדירות בזה הוא למצוא מקור למה שהיו שם מן אחרי אשר נהרג פירוז עד אשר נפתחה הישיבה בסורא מחדש על ידי רב עינא דהיינו מן שנת ד"א רמ"ז עד ד"א ע"ד.

וכמחמה לנו שמצאנו מקור מפורש לזה בגמרא הנה בגמרא במס' תענית ד' כ"ב גרסין ר' ברוקא חזאנה הוה שכיחא בשיקא דבי לפט הוה ישיבה אליהו גביה א"ל איכא כהאי שוקא בר עלמא דאתי א"ל לא אדחבי וחכי הוא לההוא גברא דהוה מס"ס מסאני אוכמי ולא רמי חומא דתכלתא בגלימיה א"ל האי בר עלמא דאתי הוא רהט כתרין א"ל מאי עובדך א"ל ויל האידנא ותא למחר למחר א"ל מאי עובדך א"ל ונדיקנא אנא יאסרנא גברי לחוד וגשי לחוד ורמינא פוריא בין

הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא כי חזינא בת ישראל דיהבו עבוס עלייהו עינייהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה יומא חד הוות גערה מאורסה גבן דיהבו בת עבוס עינייהו וכו' אמר ליה מאי מעמא לית לך היט ורמית מסאני אוכמי אל עיילנא ונפיקנא ביני עבוס כי היכי דלא לידעו דיהודאא אנא כי חוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתיהו ומאי מעמא כי אמינא לך מאי עובדך ואמרת לי זיל האידנא ותא למחר אל כההיא שעתא גזרי גזירתא ואמינא ברישא איזיל ואשמע להו לרבנן דלבעו רחמי עלה דמלתא עב לשון הגמרא.

והנה רב ברקא חזאח לא מצאנו במקום אחר בין האמוראים ונראה ברור דהי' מדור רבנן סבוראי — דמפרשי וכוה גם נבין לפרש את השם זנדוקנא אנא אישר ריש' דל פירש לפי הענין שומר בית האסורין וכדאי שהי' האיש ההוא ממונה על בית האסורין כמו שהוא אומר ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד אבל בכל זה השם זנדוקנא אנא הוא רק לפי הענין ועי' בערוך השלם להחכם קאהוט ערך זנדוקנא שהארץ למצוא לזה שורש בשפת פרס.

אבל לרעתי לפרש כאן שם "זנדוקנא אנא" בפישטות הנה ידענו דאחרי סידור רשיעא מלך "קבר" ובימיו הי' איש אחד מהאמגושים מצדק שמו אשר עמד ויתר את האישות ויסורי שיטתו היו שיתוף הקנינים ושיתוף האישות ועי' נרעטין בחיג' עמוד 14 שכתב שם וזל "וגמצא לו (למצדק) רבים אשר נמישכו אחריו ויחזיקו בידו (בשנת 501 רס"ב) בעלי בריתו ברובם היו אלה אשר נפשם אותה להשתמש בהחירות למלאות תאותם וחטרתם ולהתעשר בחיל זרים והונם ויקראו ההולכים בדרכי מצדק "זינדיקיים" לאמר בעלי אמונת זינדה (Zende Avesta) בעלי דעת החיים והאור דת הפרסיים הקדמונים גם המלך קבר הי' מתלמידי מצדק ויתמכהו בכל חפציו ויוציא קבר סקודה לכל בני העמים אשר במדינת מלכותו לקבל תורת מצדק וללכת בדרכיה בני דלת העם לא אחרי מהתהלל באמונתם פישטו ידיהם לרכוש העשירים כבשו את נשותיהם וכנותיהם מכל אשר בחרו וכו' אמנם מרה רוח גדולי פרס על מלכם הקנאי וידיחותו משאתו אך בני המון העם בעזרת ההונים בני העם הפרא הוציאו אותו מכית כלאו אז שכו בעלי ברית האמגיש מצדק ויחדשו את מעשיהם וכו' עכ"ד

ונראה הדברים כי אף שמצדק עצמו אמגושי הי' אבל יסוד שיטתו היתה ההנהגה במדינה אשר ענינה חוץ לדת. ופלגות הכתות גם היא היתה חוץ לדת וענינם הסכמתם בתורת הנהגת המדינה ובפרט בהיות הדבר גם על ידי המלך והמסכמים לתורת ההנהגה הזאת היו נקראו "זינדיקיים" ועל כן עשה בערמה האיש התמים הזה כי למען הושיע את ישראל נתן נפשו לכנס בחברת "הזנדיקיים" וגם קבל מהם משרה להיות הממונה על בית האסורים ועל ידי כל זה הביא לבני ישראל טובה הרבה כי ידע כל מסחרי חספם ומחשבתם על מנגדיהם בכלל ועל ידי זה על ישראל בפרט וזה הוא שאמר "זנדוקנא אנא" כלומר "שעשה כמו שעשה ר' ראיבן בן אצטובולי שספר קומי וכו' ונכנס לתכלית כמו זה בין גדולי רומי והשתדל לכלי יכירוהו ושידמו שהנהו מהם כמבואר במס' מעילה ד' י"ז ע"ש ככה עשה גם האיש החסיד הזה והפיק חפצו כי באמת ידע מחשבותיהם וחפצם ומיהר להודיע לרבנן. יכן בא כזה גם ענין גול האישות שהי' אז כמו שמפירש כאן בדברי החסיד הזה באמרו "וכי חזינא בת ישראל דיהבו עבוס עלייהו עינייהו מסרנא נפשאי

ומצילנא להי וכו' וכל סרטי הדברים מסכימים עם מאורעות הזמן ההוא ובעת אחרת לא נודע לנו כזאת.

ובכלל אם הפירוש זנדוקנא אנא יהי רק שימר בית האסורים הנה לא נוכל לחבין כל הסיפור וטעם דבריו וכי מאין יודע שימר בית האסורים עניני מלכות ומה ישרצו לגזור על בני ישראל אבל לפי דברינו הוא מכואר כי זנדוקנא אנא הפירוש שנכנס בחכרת הכת הזאת והי' מבעלי סודם ואף כי נתנו לו משמרת להיות לראש על בית האסורים ולפקח שם אבל עיקר הדבר הי' את אשר הערים להיות זנדוקנא ולבוא בסודם ועל ידי זה ידע את כל מחשבותם לדע.

והי' כל זה אם כן כימי דור הראשון מרבנן סבוראי, ונזכר עדין בגמרא, וכבר כתבנו כי הנני רואים שמקרי הימים ההם לא נגעו לדעה בכלל היהודים וישכי סרם כי אם באיזה מקומות כמו שהנני רואים מזה שסתיבת סוסכדיתא היתה אז עוד בכל תקפה, וכמו שהנני יכולים להבין גם מלשון הגמרא "בי גורי גזירתא מורענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתיהו".

אמנם גם במקומות אשר גברו הזנדיקים לא רבתה גם שם הרעה ורק הסדרים בטלו ומנוחת האנשים, אבל לא הי' זה לבני ישראל ביחוד, כי אם מכת המדינה, ועל כן חננו מוצאים את בני ישראל כי התפקדו אז לצאת למלחמה נגד ישר צבא ביצאנץ בלזאר ושר צבא סרם שת לכו להם וידרוש מאיש ריבו לשבות ממלחמה בכל ימי חג הפסח (Bar Hebräus ועי' גרעץ 19) וראינו מזה כי לא היתה אז נזירה כוללת נגד היהודים ודתם ביחוד, אבל ככל זה לא יכלו אז להתאסף במתיבתא בסורא, כי בטלו ידם סררי המדינה הרכוש והקנינים, ורק בערך שנת ד"א עיר נסתחה אז סורא עי' רב עינא, ותתנהג עוד הפעם עד ד"א ש' בערך ואז בא חמבוכית כימי מר זוטרא הנהרג, ונמשכו שם כחמשים שנה וככל אשר כבר נתבאר הכל בפרט.

דור רב אשי.

פרק א.

בכל מה שנתבאר כבר בדברינו על דבר החיתת התלמיד ורננן סבוראי עמדנו על ענין "דור רב אשי" והיינו לא דור רב אשי מראשיתו שזה יבוא לנו בהחלק שלפני זה, כי אם אלה אשר שמעו עמו יחד בסוף ימיו כחיתת השנים מהם אשר נפטרו קודם רב אשי, והזקנים אשר האריכו ימים אחריו, וכן כל אלה אשר היו צעירים ממנו לשנים אבל בני דורו היו, בני ישיבתו ועסקו עמו יחד כחיתת השנים, והיו סוף הוראה.

אבל דברינו ההם עדין חסרים העיקר, כי אישי הדור הזה לא פורש ענינם כלל, וכותבי הדורות לא מצאו בזה מעמד נכון, וכתבו על כל הדור הזה שורות אחדות וגם זה בהשערות על השערות ומעות על מעות, והרכבה מהם לא ידעו כלל, ויהי שם הנקודות רבה על הכתב, וגם הרב בעל סדר הדורות הרבה מהם לא הראה כלל מקום בנמ', ומהם גם אשר היו ראשי מתיבתא, וגם המעט אשר עשה להם ערך ואיזה ציונים הנם על הרוב שלא בדיוק, ועל בן טעו אחריו בעלי אסופות, ויאמר החכם ויזים בחיג מדוד עמוד 213 בהערה 10. גלוי וידוע לכל מעיין בסדרי הדורות האלה כי יש שם בהם ערבוב גדול וכל מה שנאמר בזה אינו אלא השערות דקית וצנומות ולרגל מלאכתנו אין צורך להעמיד השערות התלויות בהשערה עכ"ה. ובדאי שהדבר כן הוא כי לרגל מלאכתנו אין צורך להעמיד השערות התלויות בהשערה ולא לכד שאין בזה צורך אבל כבר הראנו לדעת כי ההשערות התלויות בהשערה הם הם אשר הכאיבו כל חלקה טובה בדברי ימינו, אבל לרגל מלאכתנו עלינו לכוון הדבר בלא השערות כי אם בדברים ברורים ופפורשים.

ויבאר לנו גם ענין סוף סידור השנים והעוסקים עם רב אשי ולפנינו ולענינו דור שלם, וגם עצם דבר סידור הכבלי והירושלמי. ונתחיל בדברינו מהראשון. אשר מלך בסורא אחרי רב אשי.

מרימר

כותבי הדורות לבר רב שרירא נאון כתבו כי אחרי רב אשי ישב בסורא מרימר וכן כתב הר"ש מקינון וכן הוא גם לשוני של הראב"ד שחשב את מרימר בראש דור חשביעי שאחר רב אשי ע"ש וחס כתבו כי מרימר ה"י בסורא משנת תשל"ח שנת מות רב אשי עד תשנ"ג ובאגרת רב שרירא נאון שבספר יוחסין חסר זה אבל ידאח בעליל שם כי נשמט ישאם לא בן נצטריך לאמר שרב אשי נפטר בשנת תשנ"ג וזה נגד כל מה שבא בשאר המקורים ועל כרחך שנשמט שם כמו שנשמטו בהנחה עוד דברים בשגגת המעתיקים וצ"ל ישם ושכיב בשנת תשל"ח ובתריה מרימר ושכיב בשנת תשנ"ג וכן הוא מפורש באגרת רב שרירא נאון שבסדר החמשים שם נאמר ושכיב (רב אשי) בשנת תשל"ח ומלך בתריה במתא מחסיא רב יימר ונח נפשיה בשנת תשנ"ג ובתריה רב אידי בר אבין וכו' אלא שכאן נאמר רב יימר וזה מעות סופר כוודאי כאשר יבואר וצ"ל מרימר.

אמנם לבלי לסמוך על מקורים שונים שצריכין הגה ולבלי יהי הדבר מסופק בידינו נברר הדבר בנמ'.

הנה בכרכות ד' מה אמרין יהודה בר מרימר ומר בר רב אשי ורב אחא מריפתי כרכי ריסתא כהדי הדדי לא הוה בהו חד דדוח מופלג מחבריה לברוכי

להו יתבי וקא מיבעיא להו הא דתנן וכו' בריך איניש לנפשיה אתו. לקמיה דמרימר אמר להו ידי ברכה יצאתם ידי זימון לא יצאתם וכו' תימרו ניהדר ונזמן אין זימון למפרע ונראה ברור שזה הי' אחר פטירת רב אשי והם כולם היו בסורא גם מר בר רב אשי גם רב אחא מדיפתי שרצו להושיבו ראש בסורא לאחר זמן כשהושיבו שם את מר בר רב אשי עי' ביב יב ואז בעת מעשה זו הי' שם מרימר ראש על כן באו כולם אחר זה לקמיה דמרימר לשאול ממנו אם עשו כדן והרי הלכו אחר מעותם שהרי אמר להם וכו' תימרו ניהדר ונזמן אין זימון למפרע אלמא שהכל היה במקום אחד וגם אם רב אשי הי' חי בודאי שהיו באים אליו.

ועי' עוד במס' עירובין ד' ח' דאמרינן מרימר פסק לה לסורא באוזלי אמר חיישינן שמא יעלה הים שרטון ועי' רש"י ז"ל שכתב פסקי לה לסורא באוזלי הים הי' סמוך לסורא מאחריה וראשי המבואות מפולשין לים והי' מרימר עושה רשתות ומכמורות לכל המבואות שלא רצה לסמוך על מחיצת הים אמר שמא יעלה הים שרטון ומטלטלי נמי במבואות כדמעיקרא עכ"ל וראינו בזה שהוא הי' ראש בסורא ומילי דמתא עליה רמיה ועבד כדעתו עי' בגמ'.

ועי' עוד במס' פסחים ד' קי"ז: דגרסינן שם אמר רבא אשכחתינא לפבי דפומבדיתא דיתבי וקאמרי בשבתא בין בצלותא בין בקידושא מקדש השבת בימא טבא בין בצלותא בין בקידושא מקדש ישראל והומנים ואמינא להו אנא אדרכה בצלותא בין בשבתא בין בימא טבא מקדש ישראל בקידושא בשבתא מקדש השבת בימא טבא מקדש ישראל והומנים ואנא אמינא מעמא דדרי וטעמא דידכו וכו' ולא היא עולא בר רב נחית קמיה דרבא אמר כפבי דפומבדיתא ולא אמר ליה ולא מידי וכו'. אמר רבינא אנא איקלע לסורא קמיה דמרימר ונחית קמיה שלוחא דצבורא ואמר כסבי דפומבדיתא והוו משתקי ליה כולי עלמא אמר להו שבקוהו הילכתא כסבי דפומבדיתא ולא הוו משתקי ליה.

והנה זה ודאי שאין זה רבינא חברו של רב אשי דהוה קשיש ממרימר ואין שייך שיביא ראיה ממרימר כיש שאין שייך לו לאמר אנא איקלע לסורא קמיה דמרימר אדרכה מצינו ביבמות ד' ע"ה א"ל רבינא למרימר הכי אמר מר זוטרא משמיה דרב פפא הלכתא בין בקולמוס בין כמרוכ כשרה מיהו מיבעיא ליה למטה מעטרה או למעלה משימא דלמעלה מעטרה דאי סלקא דעתך למטה מעטרה אפי' נכרת נמי ורבינא לשבושי למרימר הוא דבעי ופירש"י לשבושי למרימר לידע אם מחודד הוא להשיב על שאלתו עכ"ל והוא ממש כמו ורבה נמי לחדודי דאב"י הוא דבעי וזה יעשה הזקן והגדול להצעיר ממנו, ובאמת כי רבינא הראשון הי' קשיש גם מרב אשי ונפטר לפני רב אשי והי' תלמידו של רבא (יבואר במקומו) ואי אפשר שהוא יספר עובדא ממרימר, ושיאמר דאיקלע קמיה דמרימר, אבל זה הוא רבינא האחרון רבינא בר רב הונא, שכבר נתבאר לנו זמנו וענינו.

וחננו רואים גם בזה כי מרימר הי' שם לראש בסורא ורבינא איקלע קמיה ושליח צבור דנחית שם נקרא על שם מרימר לאמר. ונחית קמיה שלוחא דצבורא ואף דהוו משתקי ליה כולי עלמא, אמר להו מרימר הלכתא כסבי דפומבדיתא (א).

הערה (א) עוד ראינו בזה דאף שרבא עצמו חזר כי שהרי עולא בר רב נחית קמיה דרבא וכו' ולא אמר לו ולא מידי ככל זה נהנו בסורא כל ימי רב אשי עד מרימר ולא כסבי דפומבדיתא וזה שאמר כסבי דפומבדיתא הוה משתקי ליה כ"ע ועל כן נראה כפסקו של המ"א בא"ה סי' תפ"ז ס"ק ב' והרב בעל קרבן נתנאל במס' ביצה ס"ק ב'.

דור רב אישי מרימר

ועי' עוד במס' ביצה ד' כ' דלפרש הברייתא ויוצא בה משום שמחה ואינו יוצא בה משום חגיגה גרסינן שם פשיטא דבר שבחוכה הוא וכל דבר שבחוכה הוא אינו בא אלא מן החולין לא צריכה דאע"ג דפריש כדבעא מיניה ר' שמעון בן לקיש מר' יוחנן האומר הרי עלי תורה ואצא בה ידי חגיגה הריני נזיר ואגלח ממעות מעשר שני מהו א"ל נדור ואינו יוצא נזיר ואינו מגלח ההוא גברא דאמר להו הבו ליה ד' מאות זוזי לפלוני ולנסיב כרתי אמר רב פפא ד' מאה שקיל וברתא אי בעי נסיב אי בעי לא נסיב מעמא דאמר הבו ליה ולנסיב אבל אי אמר לנסיב והבו ליה אי נסיב שקיל ואי לא נסיב לא שקיל יתיב מרימר וקאמר להא שמעתא משמיה דנפשיה א"ל רבינא למרימר אתון הכי מתניתו לה אנן כדבעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן מתניתן לה וברור שזה רבינא האחרון עם מרימר ועל כן אף דהא דיתיב מרימר וקאמר אינו ענין להא מעשה דהוא גברא ופסק רב פפא והא דמרימר קאי אדלעיל על האומר הרי עלי תודה וכו' והריני נזיר וכו' ואם כן הלא ה"י ראוי שיהיו סידור דברי מרימר ורבינא קודם מעשה דהוא גברא ופסק רב פפא וה"י ראוי שיהיו אחרי דברי ריש לקיש ור' יוחנן אבל בא כן מפני דהא דמרימר ורבינא כבר ה"י אחר סידור רב אישי ועל כן הניחו כל סגנון סידור רב אישי בזה עד אחר פסק רב פפא השי"ך ג"כ לזה והוסיפו ענין מרימר ורבינא האחרון.

ולדעתי הננו רואים בזה לפנינו דבר פלא וחדש מאד דאמרינן יתיב מרימר וקאמר להא שמעתא משמיה דנפשיה א"ל רבינא למרימר אתון הכי מתניתו לה אנן כדבעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן מתניתן לה ורש"י ז"ל פירש כדבעא וכו' ואהדר ליה ר' יוחנן הכי אבל אם כן ה"י צריך להיות הלשון בגמ' אנן כדבעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן מתניתן לה כלומר שאתה תאמר זה מעצמך אבל הוא בעי דריל ופשיטא ר' יוחנן אבל בגמ' נאמר אנן כדבעא מיניה ר"ל מר' מתניתן לה וזה יורה שהכוונה שמרימר יתיב ופריש כן להוציא בה משום שמחה ואינו יוצא בה משום חגיגה ועי' אמר ליה רבינא דאנן מתניתן לה כבר בסידור רב אישי לפרש הפשיטות לא צריכה דאע"ג דפריש כדבעא ריש לקיש מר' יוחנן וכו'. ונוכל להשתמש בזה כעין תוספת הערה להדעה הברורה שרב אישי לא כתב

התלמוד ויבואר הדבר במקומו.

ועי' עוד במס' חולין ד' מ"ז דאמרינן רחא יתירתא דאתאי לקמיה דמרימר הוה יתיב רב אחא אבבא א"ל מאי אמר לך א"ל אנשרה ניהלה א"ל הדר עיילה קמיה א"ל זיל אימא ליה למאן דיתיב אבבא לית חלבתא כוותיה דרבא ביתר וכו' ונראה דרב אחא דהבא דיתיב אבבא היינו רב אחא מדיפתי שה"י שם בימי מרימר וכמו שהוכחנו מההיא דברכות ד' מ"ה והרב בעל סדר הדורות עשה מהם

כ"י ו' השני עליו וכתב וז"ל וכתב המנ"א אם החם כיוש או בשבת מקדש ישראל יצא כן משמע בפסחים ד' ק"ז ולא ידעתי על מה סמך דהא רבא נוספה הדר בית ע"ש עכ"ל ודברי המנ"א נכונים דהרי חזו"ן שאף שרבא הדר בית נהגו בסורא כוותיה גם כל ימי רב אישי עד דשליחא דצבורא דאמר בסבי המוסבדותא הוו משתקי ליה כולי עלמא עוד גם אהרי רב אישי ובודאן דלכל הפחות אי אמר הכי יצא והלכתא דקאמר מרימר חזו"ן דהכי שפיר טפי וזה כוונת המנ"א שכתב דכן משמע בפסחים וכתבתי זה לפי שהוא נזקק גם לענין חיבורינו זה לדעת תוכן סוגות השי"ס וענינו וחזו"ן שהרב בעל קרבן נתנאל לא שם לב לזה.

שנים שקודם זה עשה ערך למרימר סתם והביא שם הא דאמר מרימר למר זוטרא בפסחים ק' ומקומות בנמ' שה' לו למרימר משא ומתן עם רבינא ואחר כך עשה ערך מיוחד לעצמו. למרימר האחרון' וכתב מרימר האחרון א"ל רב אחא לית הלכתא כרבא ביתרות חולין מ"ז זה הוא כל הערך הזה ובמח"כ טעה בכל זה ראשונה אין זה שבחולין מרימר האחרון אשר לא חי' כלל ולא חי' כי אם מרימר אחד היינו זה שאנו דנים עליו ושה' ראש בסורא אהרי רב אשי.

וזאת שנית טעה לחשוב שרב אחא אמר לו לית הלכתא כרבא אבל טעות הוא והוא אמר כן להאיש השואל ישיש' כן לרב אחא דיתיב אכבא.

ועיקר הטעות טעה במה שכתב שם קודם זה בערך מרימר ראשון שכתב שם. ומצינו הרבה מרימר עם רבינא שה' בזמן רב אשי כפי שאכתוב בסמוך וכו' ושם כתב מרימר וכו' ואמר ליה רבינא בשבת ק' קב"ט יומא פ"א כ' ואותיב רבינא למרימר שבת פ"א וכו' ע"ש ואחריו כתב בעל דור דור ח"ג 218 ולרוב חי' דבריו עם רבינא תלמידו של רב אשי שבת ק' וכבים (ב).

והנה הם סברו שכל המקומות האלה שבא שם רבינא עם מרימר הוא רבינא הראשון שעם רב אשי אבל טעות הוא בידם, וכבר ביארנו במאמר חתימת התלמוד ורבנן סבוראי פרק ז' שזה רבינא האחרון וככל אשר ביארנו גם בפרק זה ונביא כזה איזה דוגמאות ונראה.

כמו ההיא דמס' שבת פ"א יתיב מרימר וקאמר לה להא שמעתא איתיביה רבינא למרימר וכו' הכי השתא וכו' וכן שם ק' יתיב מרימר וקאמר לה להא שמעתא א"ל רבינא למרימר לאו היינו מתניתן ואמר ר' יוחנן והוא שנה ע"ג משהו א"ל מתגלגל קאמרת מתגלגל אין סופו לנזח וכו' וברור דהיינו רבינא האחרון שמרימר חי' אז ר"ש מתיבתא שם ורבינא האחרון בר רב הינא ישב שם לפניו ודן לפניו. והוא השיב כרב לתלמיד (בסדר הישיבה) מתגלגל קאמרת.

וביותר יתבאר זה מההיא דמס' שבת ד' קב"ט דאמרין רב אשי מתני הכי מר זוטרא מתני הכי וכו' א"ל רבינא למרימר מר זוטרא מתני לקולא ורב אשי מתני לחומרא הלכתא כמאן א"ל הלכה כמר זוטרא ספק נפשות להקל, והרי ברור שזה רבינא האחרון שהוא שאל ממרימר הלכתא כמאן והוא השיב לו על פי הכרעתו, וכל זה אי אפשר כלל שיחי' רבינא הראשון שה' קשיש טובא ממרימר. ועי' עוד במס' בבא בתרא ד' כ"ז ע"א דכי בר מרין בריה דרבין כי הו נפצי ביתנא הוה אזלא רקתא ומזקא אינשי אתו לקמיה דרבינא אמר להו כי אמרין וכו' הכא זיקא הוא דקא ממטי לה מתקף לה מר בר רב אשי מ"ש מזוהר ורוח מסייעתו אמרוה קמיה דמרימר א"ל היינו זורה ורוח מסייעתו, וראינו בזה דמר בר רב אשי ומרימר ורבינא חקרו בזה ורבינא ד"נא הוה שם "אתו לקמיה דרבינא" והוא כפי מה שבאמת כן נתבאר לנו לעיל. חתימת התלמוד פרק ה' מההיא דכתובות ס"ט רבינא אנכה לברתיה דרב אשי וכו' ע"ש, ומרימר הכריע. ועי' עוד במס' חולין ד' קל"ב דאמרין שם אמר רבינא אמר לי מרימר

הערה (ב). הם כולם יקראו לרבינא שעם רב אשי תלמידו של רב אשי, אבל טעות הוא וזה שאמר רבינא עצמו לרב אשי בעירובין ד' ס"ג אנא נטי. תלמיד חבר' דמר אנא גם זה הכונה רק בסדר הישיבה ויבואר במקומו, אבל לכתוב עליו סתם תלמידו של רב אשי זה לא יתכן כלל ולשון הראש' בחולין ד' מ"ח רבינא סתמא שבכל השם שה' חברו של רב אשי.

הסותרין זה את זה כל כך הנה התחילו לאמר אמימר בריה דמר ינוקא בן רב חסדא וכו' ונחרג ממלך פרס ד"א רל"ד וכוונתם להאמור בדברי רב שרירא גאון יכמו שנכוא דבריו והנה הם עצמם הביאו דברי הגמרא דאמר רב אשי למר בר אמימר אי שכיב אבוך והוה כשנגה וכו' ושכיב אמימר הנה מפורש בגמרא כאן דאמימר שכיב בחיי רב אשי ורב אשי נפטר בשנת קפ"ז.

והנה כא אחריהם החכם גרעמין ויושיב את אמימר על כסא רב אשי כסורא אף כי בגמ' מפורש שנפטר לפני רב אשי אמנם כי בסדר הדורות לא נרשם מקום הגמ' הזאת והוה כשנגה וכו' ושכיב אמימר אבל הוא במס' בבא מציעא ר' ס"ח ע"א. ונניח בזה כרגע את האמור באגרת רב שרירא גאון אשר יוזכר בספק שאחר זה והנני תמה מאד על הרב בעל סדר הדורות איך לא בירר מדברי הגמ' מי ה' אמימר ובאיוזה זמן ואיך עלה על דעתו דאמימר סתם ישבכל חשים הנהו אמימר בר מר ינוקא בן רב חסדא והא מפורש בגמ' פסחים ד' ק"ז אמרי ליה מר ינוקא ומר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי זימנא חדא איקלע אמימר לאתרין ולא הוה לן חמרא אייתינא ליה שיכרא ולא אבדיל ובת שוות למחר מרחנא ואייתינא ליה חמרא ואבדיל ומעים מירי לשנה תו איקלע לאתרין לא הוה לן חמרא אייתינא ליה שיכרא אמר אי הכי חמר מדינה הוא אבדיל ומעים מירי שמע מינה תלת שי"מ וכו'.

והנה הביאו מר ינוקא ומר קשישא לפני רב אשי עובדא מאמימר לומר עליה שי"מ תלת להוכיח הלכה למעשה ואיך אפשר שיחיה אמימר סתם בריה דמר ינוקא זה בן רב חסדא ומה יביאו עובדא לפני רב אשי מבנם הצעיר מכולם הרבה להוכיח ממנו לרב אשי הלכה למעשה.

והדבר הזה אשר נכשל הסדר הדורות וערכב הדברים ולא בירר מאומה הביא את כותבי הדורות ההולכים רק אחר ציוני הסדר הדורות לכתוב דברי הימים מהופכים על סניהם ויאמר החכם גרעמין בחי' עמוד 432 אך לא אחד מכל טורי הזכר לא הגיע למעלתו של רב אשי ויהי הוא העליון על כל אמוראי זמנו וארצו וכו' הינא בר נתן אמימר ומר זוטרא הכירו גדולת רב אשי וכלב שלם נשמעו לדבריו וכו' ויאמר לנו החכם ווייס בהלק שלישי עמוד 209 הערה 4 כדברים האלה לאמר את מר זוטרא זה שבימי רב אשי מביא בעל סה"ד בין ראשי ישיבה שבסומכדיתא שבימי רב אשי ורש"ג לא הזכירו גם אמימר לא נזכר בין ראשי הישיבות אבל נראה כי נהג רבנות בנהרדעא ותקן שם תקנות בתפלה (סוכה ג"ה) ומוכח בריה לא כי ה' ראש בית דין בנהרדעא אמנם לא נתקיימו מתורתם רק מעט מזער וגם בזה המעט כבר נכרו אותות זמנם עכ"ל.

ובזה המעט אשר אמרו כבר נכרו אותות זמנינו לסמוך על הסדר של הסדר הדורות אשר כתב לו ציונים ולכתוב הכל בלי שום עיון. ובאמת ה' אמימר רבו ימי רב אשי ונפטר הרבה לפני רב אשי ואמימר לא ה' כסורא כלל ורב אשי שימש לפני בנהרדעא ואמימר ה' מראשי המורים בדורו והכרעותיו קדש ונתקיימו מתורתו על פני כל התלמוד. והנה כבר הובא ההיא דפסחים ק"ז דמר ינוקא ומר קשישא הביאו לפני רב אשי עובדא מאמימר ואמרו עזי שי"מ תלת.

ועי עוד בזאת ביבמות ד' צ"ב ע"ב דאמרינן שם וישטאל אמר בעניוהינו צריכה נט וכו' אמר ליה רב מרי בר רחל לרב אשי הכי אמר אמימר הלכה כוותיה

דוד רב אשי אמימר

דשמואל אמר רב אשי השתא דאמר אמימר הלכתא כוותיה דשמואל אם ה"י יבם כהן וכו' וחזוין גם בזה איך למד רב אשי מדברי אמימר.

וכבר צ"ע הסדר הדירות עצמי היא דמנחות ד' ל"ז ודביצה ד' כ"ב דרב אשי יתיב קמיה דאמימר ובעא מיניה.

וע"י במס' חולין ד' נ"ב ע"ב אמר אמימר הלכתא חוששין לספק דרוסה א"ל רב אשי לאמימר האי דרב מאי א"ל לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי ואיבעית אימא הדר ביה רב וכו'.

וע"י חולין ס"ב אמר אמימר הלכתא עוף הכא בסופן אחד מהור והוא דלא דרים א"ל רב אשי לאמימר הא דרב נחמן מאי א"ל לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי מאי איכא משום פוס ופזניה ליתנהו בישוב.

וע"י בתובות ד' צ"ז אמר אמימר הלכתא מוכרת לשישה חדשים ולוקה מפרנס אחת לשלשים יום אמר לו רב אשי לאמימר הא דרב הונא מאי א"ל לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי.

וע"י בכתובות ד' פ"ג אמר אמימר הלכתא מגופה של קרקע קנו מידו א"ל רב אשי לאמימר בעורר או בעומד למאי נ"מ לכדרכ יוסף א"ל לא שמיע לי כלומר לא ס"ל לי.

ורב אשי שימש לפניו בנהרדעא וכמו שיבואר לפנינו שם ה"י רב אשי עמו ושם ה"י מקומו של אמימר כדאמרינן בבב"ב ד' ל"ה אמרי נהרדעאי שומא הדר לעולם וע"י בבב"ב ד' ל"א נהרדעאי אמרי אינו חוזר וסוען אמר אמימר אנא נהרדעאי אנא וסבירא לי דחוזר וסוען.

והגה במס' שבת ד' צ"ג גרסין אמר מר זה יכול וזה אינו יכול דברי הכל חייב ה"י מנייהו מיחייב אמר רב חסדא זה שיכול דאי זה שאינו יכול מאי קעביר א"ל רב המנונא דקא מסייע בהד"י א"ל מסייע אין בו ממש אמר רב זביד משמיה דרבא אף אנן נמי תנינא וכו' וכתבו התוס' בדיה אמר רב זביד וכו' פירוש דמסייע אין בו ממש קשה לר"י דהכא אית ליה לרב זביד דמסייע אין בו ממש וכן רב אשי בסמוך ובפ"ב דביצה ד' כ"ב אמרינן אמימר כחל עינא על ידי נכרי בשבת א"ל רב אשי וכו' הא מסייע בהד"י דקא אמיין ופתח א"ל איכא רב זביד דקאי כוותך ושני ליה מסייע אין בו ממש משמע דרב זביד ורב אשי סוברים דיש בו ממש ואין לומר וכו' ומיהו לרב אשי איכא למימר דבתר דשמעה מאמימר סברה אלא לרב זביד קשה דאיחזי גופיה קאמר משמיה דרבא דאין בו ממש ואמימר ה"י הרכה אחר רבא ואפ"י אחר רב פפא שה"י תלמידיו ישל רבא ושמא בתר מעשה דאמימר שמעה רב זביד משמיה דרבא ולא מרבא עצמו עכ"ל.

וחידוש גדול על רבותינו בעלי התוס' שנדרחקו לתרץ קושיה זו שהרי הדבר פשוט דסתם רב זביד שבכל הש"ס שאמר בשם רבא אינו רב זביד שאמר אמימר דהיינו רב זביד שה"י עמו בנהרדעא במקומו וזה מפורש במס' קדושין ד' ע"ב דאמרינן שם אמימר שרא וכו' א"ל רב אשי מאי דעתך דאמר רב יהודה אמר שמואל זו דברי ר' מאיר אבל הכמים אומרים וכו' והא בי רב כהנא לא מתני הכי ובי רב פפא לא מתני הכי ובי רב זביד לא מתני הכי אפ"י הכי לא קבלה מיניה משום דשמיע ליה מרב זביד דנהרדעא וע"י רש"י שכתב מרב זביד דנהרדעא לאו היינו רב זביד סתמא ודברי רש"י מפורשין גם בתוך דברי הגמ' עצמם דמפורש ובי רב זביד לא מתני הכי.

ועי' עוד כתובות ד' ס"ג בלתי' דרב זביד אימדרה הוה תפיסה חד שיראי יתיב אמימר וטר זוטרא ורב אשי וייתיב רב גמרא נבייהו ויתבי וקאמרי מרדה הפסידה בלאיתיה קיימן אמר להו רב גמרא משום דרב זביד גברא רבא מחניפיתו ליה והאמר רב כהנא מיבעיא בעי רבא ולא פשיט איכא דאמרי יתבי וקאמרי מרדה לא הפסידה בלאיתיה קיימן אמר להו רב גמרא משום דרב זביד גברא רבא הוא אפכיתו ליה לדינא עילויה האמר רב כהנא וכו'.

וראינו מזה דרב זביד הי' עדין חי אז ובודאי הי' זה רב זביד מנהדרעא וכלתיה דאימדרה ותפסה בוודאי הי' זה במקומו ושם הי' אמימר ודנו לפניו ורב אשי שהי' גם הוא עמו שם ישב עמו יחד בדין ובכל מקום הוזכר אמימר ראשון שגם מר זוטרא וגם רב אשי היו אצלו תלמיד חבר וגם כאן בדברי התוס' במס' שבת אף שלא נחתו לכל זה בכל זה כתבו מיהו לרב אשי איכא למימר דבתר דשמעה מאמימר סברה.

ועי' עוד במס' שבוועות ד' ל' ע"ב רב יימר הוה ידע ליה סהדותא למר זוטרא אתא לקמיה דאמימר אותבינהו לכולהו אמר ליה רב אשי לאמימר והאמר עולא מחלוקת בבבלי דינים אבל בעדים דיה בעמידה איל האי עשה והאי עשה עשה דכבוד התורה עדיף.

וראינו בזה שגם רב אשי הי' שם ובכל זה אתו לקמיה דאמימר ורב אשי ישב לפניו, ואקשי ליה וכל זה בנהדרעא במקומו של אמימר.

וראינו בזה דרב יימר איננו אמימר, ורב יימר בא לפני אמימר להעיד לפניו סהדותא למר זוטרא.

ועי' עוד במס' חולין ד' נ' ע"ב בנהדרעא עברי כרבת בר רב הונא א"ל רב אשי לאמימר כל הני שמעתא מאי א"ל כוליהו שייכן בדרבה בר רב הונא ודרב אמי אמר ר' יוחנן מאי א"ל כבר פירשה רב אחא בר עויא ודרבי אבינא ורבני מערבא מאי א"ל הני ודאי פליגי.

אמנם גם זה תמוה שם בדברי התוס' במס' שבת שם במה שכתבנו ואמימר הי' הרבה אחר רבא ואפי' אחר רב ספא, ואף שזה יש לומר שכונתם ז"ל רק לאמר שרבא הי' קשיש מניה בכל זה תמוה על רבותינו דלמה נדחקו ושכחא בתר מעשה דאמימר שמעה רב זביד משמיה דרבא ולא מרבא עצמו? והמשמעות דרבא עצמו לא הי' יכול לשמוע בתר מעשה דאמימר וזה קשה להבין דאף דזה ודאי דרבא קשיש מאמימר, אבל בודאי הביר אמימר את רבא, ולפי הנראה מכל סיגיות הש"ס הנה באמת דורו של אמימר הוא דור כל תלמידי רבא, ודורו של אמימר הוא דורו של רב ספא, שהרי מיד אחר שנפטר רב ספא כבר ישב רב אשי לראש בסורא (ויבאר עוד) ואם כן הי' רב אשי בנהדרעא עם אמימר קודם זה והיינו כימי רב ספא.

ועי' במס' קדושין ד' ע"ב דאמרינן אמר אמימר האי פירא דסופלי יש בו משום אסופי הריפותא דנהרא אין בו משום אסופי פשרי יש בו משום אסופי צידוי רשות הרבים אין בו משום אסופי רשות הרבים יש בו משום אסופי אמר רבא ובשני רעבון אין בו משום אסופי הא דרבא אהייא אילימא ארשות הרבים אידי דשני רעבון קטלא ליה ואלא אעירי רשות הרבים מאי איריא שני רעבון וכו' אלא כי איתמר דרבא אחא דאמר רב יהודה וכו'.

וראינו בזה דסתמא דגמרא אסיק אדעתא למימר דרבא קאי על האי דאמימר,

ואף דודאי דרבא הוי קשיש מיניה טובא אבל כיון דבן דורו הוה יכול להיות כן ומצינו כן בגמרא כמה פעמים, אבל זה ודאי שהי' בן דורו.

ורב זבד זה מנהרדעא דאקשי ליה לאממר במס' ביצה שם ושדן לפני במעשה דכלתיה, הנה מצינו דרב כהנא רבו של רב אישי (בכתובות ר' מ') אמר רב כהנא אמריתא לשמעיתא קמיה דרב זבד מנהרדעא ניתי עשה וכו' וכפי הנראה דפוס נהרא שישב שם רב כהנא רבו של רב אישי חיתה סמוכה לנהרדעא, ועל כן אז כשישב רב אישי אצל רב כהנא (וכלשון רב אישי עצמו בכ"מ כי היונין בי רב כהנא) אז הי' גם מנהרדעא אצל אממר, וזה יבאר במקומו והערנו על זה כאן רק לחוק דברינו, לדעת יותר זמן אממר ורב אישי.

ועי' עוד בחולין ד' נ"ח אמר אממר הני ביעי דטריפה וכו' איתביה רב אישי לאממר וכו' התם בדספנא מארעא וכו' רב אחא סבר כרב אחא בר יעקב ומתני לח דאממר כדאמרן וכו' רבינא לא סבר כדרב אחא בר יעקב ומתני לה לדאממר בהאי לישנא וכו' ולקבן כפ"ה יבאר זמנא של רב אחא ורבינא, וחזוין הכא דפליגי כבר בדאממר.

ועי' עוד במס' בבא בתרא ד' קכ"ד א"ל רב אחא בר רב לרבינא איקלע אממר לאתרין ודרש בכור נומל פי שנים כמלוה אבל לא ברבית א"ל נהרדעא למעמייהו דאמר רבה וכו' ורב נחמן אמר וכו' ובפרק ד' יבאר זמנא.

ועי' עוד במס' ב"ב ד' י"ג אמר אממר הלכתא אית דינא דגוד או אנור א"ל רב אישי לאממר הא דרב נחמן מאי א"ל לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי.

לועי' עוד במס' גיטין ד' ט' ע"א אמר אממר התפיק עבדו ומת אותו עבד אין לו תקנה מאי טעמא גופיה לא קני וכו' א"ל רב אישי לאממר והא כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן וכו' א"ל אנא כרב שמואל בר יהודה סבירא לי.

ועי' במס' בבא בתרא ד' נ"ה אמר רב אישי אמר לי הונא בר נתן קשי בה אממר איכ' במלת ירושת בנו הככור וכו' ע"ש עוד ועי' עוד ג"כ ד' ע"ז אמר אממר הלכתא איתיות נקנות במסירה כר' א"ל רב אישי גמרא או סברא א"ל גמרא אמר רב אישי וכו' ועי' עוד במס' יבמות ד' מ"ה: א"ל רב אחא בריה דרבא לרבינא איקלע אממר לאתרין ואכשר בין בפנויה בין באשת איש.

ועי' עוד במס' עירובין ד' ל"ט: אמר רב אישי לדידי אמר לי אממר ההוא בר מביא לא איתצודי איתצוד אלא מחוץ לתחום אתא מאן דאכל סבר וכו' והא אשכחיה רב ששת לרבה בר שמואל וכו' לא היו דברים מעולם ע"ש והמעשה היתה מנהרדעא והוא בר מביא דאתא לבני ריש גלותא וכו' רב נחמן ורב חסדא אכלו ורב ששת לא אכל וכו' ומשמען של דברים משמע שם דאממר שהי' מנהרדעא ידע גוף המעשה כשהיתה שם.

ועי' עוד בסנהדרין מה שהביא מהוהספן דא"ל רב ששת לאממר קפדיתו אמנא וכתב ע"ז הסנהדרין דאממר הי' הרבה אחריו והוהספן עשה מדור בפני עצמו אממר אמר ליה רב ששת קפדיתו אמנא וכו' עכ"ל והנה לא ציינו המקום באיזה מקום נמצא זה אבל הוא בחולין ד' ק"ז אמר לו רב ששת לאממר קפדיתו אמנא א"ל אין אחזתא א"ל אין אישעורא א"ל אין איכא דאמרי וכו' ולחנם נתחכמו שניהם דפשוט הוא דמעות סוסר הוא בגמ' וצ"ל אמר לו רב אישי לאממר וכן הוא בחד" בראש"ש שם כפ' כל הבשר ס" ט"ז.

והנה לא נזכרנו בזה רק בקצה המאמרים הבאים בשם משמיה דאממר אשר

הם מלאים וגדושים בכל השנים כי אין זה מלאכתנו בזה ובפרט שעיקרי הדברים על דבר אמימר ובני דורו הם בחלק שלפני זה כי שם מקומם ובמקום הזה רשמנו רק כפי ההכרח לברר הדבר שזמנו של אמימר סתם שבכל השנים הוא קודם דור זה ושאמימר לא היה כלל בסודא כי אם בנחרדעא ושם ישב רב אשי לפניו ואף כי הסדר הדורות ציין רק איזה דברים אבל נתקיים לנו מתורתו הרבה מאד וכולם בענינים היותר גדולים ובהלכות קבועות וגדולות וכמדומה לנו כי גם בהמעט הזה שהובא כאן רק דרך אגב לברר דברינו בזה כבר די להכיר כי חרפה היא לראות רק ציוני בעל סדר הדורות ולחרוץ על פי זה משפט על התנאים והאמוראים ולכתוב לא נתקיים רק מעט וגם זה המעט כבר ניכרו אותות זמנם וכדומה ככל מקום אצל רוב התנאים והאמוראים וכי אי אפשר לכתוב דברי הימים לבני ישראל על פי ציוני הסדר הדורות כמו שעוד יראה המעיין גם בפרקים הבאים ובסמכם על ציוני הסדר הדורות השיבו דורות שלמים במחשכים כאן תורה ושאלך לפעמים רחוקים זרהה השמש הכל כפי ציוני הסדר הדורות וחזי לא תהי תורה שלמה לשיחה במילה של ציונים.

ונשוב לדברינו בדבר אמימר סתם שלא היה בן הדור הזה כי אם דור קודם ורק בנו היה בן דור זה והוא היה לפני רב אשי והוא אמר לרב אשי בבית ד' סח איל מר בר אמימר לרב אשי אבא עביר הכי וכי אתו לקמיה וכו' ועי' עוד כתובות מ"ג אמר מר בר אמימר לרב אשי הכי אמרי נהרדעאי הלכתא כוותיה דרב יששת רב אשי אמר הלכתא כוותיה דרב וכו' ויש מטנו עוד בגמ' והסדר הדורות לא עשה לו ערך כלל.

אמנם כי לברר אמימר סתם שבכל השנים יש לנו בגמ' עודי אמימר אחר והוא בן הדור הזה היינו בן דור רב אשי אשר האריכו ימים אחריו וגם הוא הוזכר בכמה מקומות בגמרא.

פרק ג.

אמימר בר רב יגוקא.

באגרת רב שרירא גאון נאמר ובימיה דהרין רב סמא בשבת בטבת בשנת תשפ"א (ד"א רכ"ט) אתסרו רבנא אמימר בר מר יגוקא וחונא בר מר זוטרא ריש גליתא ומשרשיא בר פקיד ובשמונה עשר יום אתקטילו חונא בר מר זוטרא נשיא ומשרשיא ובאדר דשנת דא אתקטיל רבנא אמימר בר מר יגוקא עב"ד (ך).

ואמימר בר יגוקא זה הובא בגמ' מפורש אמימר בר מר יגוקא ומהם גם סתם אבל מתוך הענין יודע בכל פעם שאינו אמימר סתם כי אם בן מר יגוקא. הנה בגמ' חילין הוא בן בהדי' דאמרינן שם ד' י"ח אמר אמימר בר מר יגוקא הוה קאימנא קמיה דר' חייא בריה דרב אריא ואמר לי שייר בחימי בשבת. ועי' במס' גיטין ד' י"ט ע"ב דגרסינן שם אמר רבינא אמר לי אמימר הכי אמר מרימר משמיה דרב דימי הגי בי תרי דיהיב גיטא קמיהו צריכי למקריהו וכו' והנה אמימר סתם ורבינא הראשון אי אפשר שיאמרו בשם מרימר אף כי רבינא בשם אמימר ואמימר בשם מרימר אבל הוא רבינא האחרון והוא אמר בשם אמימר זה דהיינו אמימר בר מר יגוקא ואמימר בר מר יגוקא כאמת ישב גם לפני

הערה (ד). בשעות העתיק הסדר הדורות זה על שנת רל"ד כי זה היה בשנת רכ"ט ורק מה שבא שם אחר זה היה בשנת רל"ד ככל אשר יבואר עוד לפנינו בפרק י"ג.

מדימר כמו קודם זה לפני רב אשי וכמו שישב לפני מרימר גם רבינא האחרון ומדימר אמר זה בשם רב דימי והיינו רב דימי מנהרדעא 'שהי' לראש בפומבדיתא אחרי רב זביד כמבואר בדברי רב שרירא ובתריה רב זביד בפומבדיתא ושכיב בשנת תרצ"ו (ד"א קמ"ד) ובתריה רב דימי מנהרדעא ושכיב בשנת תרצ"ט (ד"א קמ"ז) ואם רב זביד שמלך בפומבדיתא הוא רב זביד מנהרדעא הנה הי' אמיר סתם עוד חברו של רב זביד זה, על כל פנים יצא לנו לפרש סדר המאמר זה מזה שהוא בן סדר דורם.

ועי' עוד במס' בתוכות ד' כ"א איקלע רבנאי אחיה דרבי חייה בר אבא ואין זה תלמידו של ר' יוחנן למזבן שומשמי' ואמר הכי אמר שמואל עד ודין מצטרפין אמר אמיר כמה מעליא הא שמעתא א"ל רב אשי לאמיר משום דקלסה אבוה דאמך את נמי מקלסת לה כבר פרכא רבא וסירש"י ז"ל אביה דאמך רמי בר חמא והכוונה למה דשם לעיל בגמ' אמר בן רמי בר חמא ע"ש והנה זה ודאי דאמיר סתם לא הי' נכד רמי בר חמא שזה אי אפשר לפי סדרי הדור ורב אשי שהי' צעיר מאמיר הי' חתנו של רמי בר חמא כמו שהוא מפורש במס' ביצה ד' כ"ט דאמרינן אמר רב אשי הא דידן ברתיה דרמי בר חמא ורמי בר חמא מרא דעיבדא הוה ואי לא דחזיא מבי נשא וכו'.

אבל הי' זה אמיר בר מר ינוקא ואכיו מר ינוקא בן רב חסדא נשא את בת אחותו כי אשת רמי בר חמא היתה גם היא בת רב חסדא או שהי' לו לרמי בר חמא גם אשה אחרת ועל כן הי' אמיר זה שנהרג בן מר ינוקא בן רב חסדא וגם נכדו של רמי בר חמא בן בתו ואולי אין זה מר ינוקא בן רב חסדא כי בקבלת הראב"ד נאמר בר מר ינוקא בר מר זוטרא.

פרק ד'

רב אחא ורבינא.

במקומות הרבה בגמרא בכל הש"ס מצאנו פליגי בה רב אחא ורבינא ובסתם ועל כן ניתן בגמרא כלל מפורש (בהולין ד' צ"ג) אימצי ביעי' ומוזקי פליגי בה רב אחא ורבינא בכל התורה כולה רבינא לקולא ורב אחא לחומרא והלכתא כרבינא לקולא לבר מהני תלת דרב אחא לקולא ורבינא לחומרא והלכתא כרב אחא לקולא ונראה כי מן בכל התורה כולה עד כרב אחא לקולא הוא מרבנן—דמפרשי' ולא מצאנו מבואר בשום מקום איזה רב אחא ואיזה רבינא הם והוא נימ לכמה דברים ומתחלה נראה דברי הראשונים ז"ל בזה.

והנה במס' סנהדרין ד' ע"ו : אמרינן ההוא גברא דמצמצה לחיותא דחבריה בשמשא ומתה רבינא מחייב רב אחא בר רב פטר רבינא מחייב ק"ו רב אחא בר רב פטר אמר רב משרשיא מ"ט דאבוה דאבא דפטר אמר קרא וכו' וכתב שם הרא"ש ד"ל יש שפוסקין כרבינא דבתראה הוא וג"ל דרבינא דהכא לאו היינו רבינא שהי' בימי רב אשי ורב אחא דהכא אין זה בר פלוגתא דרבינא בכל דוכתא אלא קדמון הי' בנו של רב אבי אביו של רב משרשיא שהוא תלמידו של רבא הי' ושניהם היו מן האמוראים הקדמונים ע"ל.

ודברי רבינו הגדול הרא"ש ז"ל בזה גפלאו וחדוש גדול שלא ראיתי מי שעמד על דבריו שהרי לכאורה הדבר ברור דרב אחא בר רב אינו בנו של רב ולא הוא ולא רבינא זה לא היו קדמונים כי אם באמת היו שניהם בימי רב אשי.

דא בהדי גרסינן במס' קדושין ד' י"ב ההוא גברא דקדיש כצ'סתא דאסא וכו' אמר רבא וכו' ואמר רבא מנא אמינא לה דתניא וכו' קישו בר כסוס נהיא משמיה דרב הונא בריה דרב יהושע וכו' שלחה רב אחא בריה דרב לקמיה דרבינא כהאי גוונא מאי שלח ליה אנן לא שמיע לן הא דרב הונא בריה דרב יהושע אתין דשמיע לכו חושו לה הגה כאן מפורש לפנינו דרב אחא בר רב ורבינא בן דורו היו אחר רב הונא בריה דרב יהושע תלמידו של רבא והיוו מנשי דור רב אישי והגירסא כאן רב אחא בר רב היא כן בכל הדפוסים באין שינוי נוסח וכן היא בריף ובראש.

ועי' עוד במס' חולין ד' מ"ט דגרסינן אינקבא ריאה היבא דממשמשא ידא דמבכא תלינן או לא תלינן רב אדא בר נתן אמר תלינן מר זוטרי בריה דרב מרי אמר לא תלינן והלכתא תלינן אמר רב יסמאל בריה דרב אבהו אבא מרישי כלי דרסוס הוא ואמר תלינן אמרוה קמיה להא דמר זוטרי בריה דרב מרי ולא קבלה אמר רב משרשיא כוותיה דאבוה דאבא מסתברא דהא תלינן בואב. וכבר נכתב על הגליון בגמ' צ"ל רב אחא בר נתן כך איתא בבראש וכו' מסירשי' דיה אבוה עכ"ל בגליון והנה כן הדבר דברשי' מפורש אבוה דאבא רב אחא אבל בר נתן האמור לפנינו הנה בבראש נאמר רב אחא בר רבא ובתור דהאלף נוסף מסיס וצ"ל רב אחא בריה דרב.

ועיקר הראיה פשוטה ישארי רב משרשיא לא היו לו אבוה דאבא כי אם אחד וכיון דידעינן ממס' סנהדרין דאבוה דאבא דרב משרשיא היו רב אחא בר רב אס כן כל החלופי גרסאות בזה משובשים ובפרט שבבראש באמת כתוב רב אחא בריה דרבא וזה ט"ס קל וגם ברישי' מפורש רב אחא.

ונבחר זמנו של רב אחא בר רב גם מתוך סוגי זו.

כי הנה הוא סליג בזה עם מר זוטרא בריה דרב מרי ונבאר זמנו של מר זוטרא בריה דרב מרי מפני שהסדר הדורות נשתבש בזה.

כי הנה בערך מר זוטרא בריה דרב מרי כתב וז"ל מר זוטרא בריה דרב מרי נדרים ד' אמר לרבינא פסחים ס"ב קדושין ז' ב"ק כ"ט ב"מ נ"ה ס"ו קדושין כ"א ורב אחא בר רב ע"ש דרבינא זה היו קדמון עכ"ל הסדר הדורות.

וראיתי בזה דבר פלא כי הוא ז"ל ציין לעצמו הציונים ואחר זה כשבא לסדר דבריו בנה על הציונים כמו שהם לפני ולא ישם לה לעיין בגמרא והנה כוונתו לאמר לעיין בערך רב אחא בר רב ישם ישפך סוללה והביא דברי הראש ז"ל כפי הנשרפין ומזה יצא לו ישם הנם מר זוטרא בריה דרב מרי ה"י קדמון ואחרי שמצינו רב אחא בר רב עם רבינא וגם מר זוטרא בריה דרב מרי עם רבינא הנה היו כולם קדמונים.

והראש ז"ל כתב זה על רב אחא בר רב (וגם זה נראה דעל כן לא דקדק בדבר רבינו לפי שגם הוא פסק שם כרבינא מטעם אחר ואין ישם גימ' והסדר הדורות בא לדון מזה גם על מר זוטרא בר רב מרי ויחזי אנן.

הנה בב"מ ד' נ"ז אמרינן אמר ליה רב אישי לרבינא כחמה טבאה בתחלת הקדש איתא באמצע הקדש ליתא איל לפי שאינה בסוף הקדש איל רב אחא מדיפתא לרבינא באמצע הקדש טיהא איתא ולוסיף וכו' איל וכו' אמר ליה מר מר זוטרי בריה דרב מרי לרבינא מאי חזית דמדימת ליה לסוף הקדש נדמיה לתחלת הקדש איל מסתברא וכו' ודנה תלא אין שום ספק כאן שזה רבינא ידכו

דור רב אשי, רב אחא ורבינא

של רב אשי דעל מה דשקיל וטרי עם רב אשי ועם רב אחא מדיפתא על זה בא ושאל לו גם מר זוטרי בריה דרב מרי.

ובמס' קדושין ד' ז' לשון הגמרא שם אמר רבא התקדש לי לחציו מקודשת חציין מקודשת לי אינה מקודשת א"ל אביי לרבא מאי שנא חציין וכו' א"ל הכי השתא וכו' א"ל מר זוטרי בריה דרב מרי לרבינא ונפשמו קדושי בכולה מי לא תניא וכו' מי דמי וכו' והנה מלתא דמר זוטרי בריה דרב מרי קאי על דברי רבא דהיינו דמקשה דאמאי באומר לאשה חציין מקודשת לי דאמר רבא דאינה מקודשת ניבא דנפשמי קדושי בכולה ואם כן הלא ברור דאין כאן רבינא ומר זוטרא קדמונים. ובקדושין ד' ב"א א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי אינא למיפרך וכו' א"ל מר זוטרא בריה דרב מרי לרבינא אינא למיפרך וכו' והנה נסדרה פרכת רב אחא בריה דרבא לרב אשי מקודם ואחר זה פרכת מר זוטרא בריה דרב מרי לרבינא. אמנם יש לנו עוד בגמ' ומשם יבואר לנו הדבר עוד יותר וגם נודע משם מי ה' מר זוטרא בריה דרב מרי דגרסינן בקדושין ד' ס"ה: מר זוטרא ורב אדא סבא בני דרב מרי בר איסור פלוג נכסייהו בהרי הדרי אתו לקמיה דרב אשי אמרו ליה על פי שנים עדים וכו' אמר להו לא איברי וכו' וראינו בזה שבא לפני רב אשי לשאול בדבר הלכה וידעינן בזה דרב מרי אביי ה' בנו של איסור ואיסור עצמו זקנו של מר זוטרא זה ה' בימי רבא ואפקיד גביה תריסר אלפי זוזי כמבואר במס' בבא בתרא ד' קמ"ט ורבא אמר שם הוי לזיכי רב מרי כהני זוזי ורב מרי ה' תלמידו של רבא ומר זוטרא בנו בן דורם של רב אשי ורבינא וצעיר מהם ובמו שה' גם רב אחא בר רב וכדחזינן בקדושין ד' י"ג דשלח לקמיה דרבינא ומר זוטרא בריה דרב מרי ה' עוד יותר צעיר ובמס' בבא מציעא ד' נ"ה נסדרו דבריו אחרי רב אחא מדיפתא ודור מר זוטרא בריה דרב מרי הוא דור זה שאנו עוסקים בו דהיינו דור רב אשי ורבינא הצעירים מהם אשר נמשך דורם אחריהם.

ועי' עוד במס' הולין ד' ק"ח דגרסינן שם אמר ליה מר זוטרא בריה דרב מרי לרבינא מכדי רב כמאן אמרה לשמעתיא כו' יהודה וכו' לימא פליגא. אדרבא דאמר רבא וכו' א"ל אי דנסל לרושב וכו'.

ועי' עוד במס' נדרים ד' ד' אמר רב אשי הואיל וכן גזיר שטימא עצמו כמזיד עובר משום כל תאחר דנזירות רב אחא בריה דרב איקא אמר עובר בכל תאחר תנלחתו מר זוטרא בריה דרב מרי אמר עובר בכל תאחר קרבנותיו וכל אחד מוסיף הוא על דברי חברו.

ועי' עוד במס' בבא בתרא ד' ז': אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרבינא הלכתא מאי א"ל בכולהו הלכתא כרב חמא לבר מתברא וכו' מר זוטרא בריה דרב מרי אמר בהא גמי הלכתא כרב חמא וכו'.

ועי' עוד במס' זבחים ד' נ"ז. דאמרינן שם דבר הלמד בגזירה שוה מהו שילמד בהיקש אמר רב ספא וזאת תורת זבח השלמים וכו' למדנו לתודה שבאה מן המעשר מדאשכחן שלמים וכו' א"ל מר זוטרא בריה דרב מרי לרבינא מעשר דגן חולין בעלמא הוא א"ל וכו'.

ומעתה תחת מה שחשב בעל סדר הדורות להוכיח זמן מר זוטרא בריה דרב מרי מן רבי אחא בר רב שה' קדמין אם כן היו שניהם קדמונים הנה הדבר להיפך שיש לנו להוכיח זמן רב אחא בר רב מזמן מר זוטרא בריה דרב מרי שלא נשאר בו שום ספק שה' צעיר מרב אשי ורבינא.

ועי' עוד במס' חולין ד' צ"ז ע"כ דגרסינן שם הנה אטמהתא דאימלחו כי ריש גלותא בגידא נשיא רבינא אסר רב אחא בר רב "אשי" שרי' אתו ש"לוח למר בר רב אשי אמר להו אנא שרי אמר ליה רב אחא בר רב לרבינא מאי דעתך דאמר שמואל וכו' והנה תיבת אשי כבר בחק הכ"ח וגרס רק רב אחא בר רב והוא גם דבר פשוט כן דרב אחא בריה דרב אשי לא נמצא כלל והוא נשתרבו כאן ממד בר רב אשי הבא אחר זה והרי אחר זה איתא כן לפנינו אמר ליה רב אחא בר רב לרבינא ועי' על הגליון שהנאון מהר"י פיק ז"ל הביא דבשאלות פורשה וישלח ס"ס כ"ד שם הגירסא כן אמר ליה רב אחא בר רב לרבינא והנה כאן מפורש עמו כהוא דסנהדרין פ' הנשרפין דרב אחא בר רב ורבינא נחלקו בעובדא שהיתה ומבואר כאן דאחרי שהם נחלקו באי ושאלו למר בר רב אשי ופסק בשם רב אשי כרב אחא בר רב והיש עוד מה להסתפק בזמנם (ד').

וראיתי עוד בסדר הדורות ערך רב אחא בר רבא שהביא שם ההיא דבס' בבא בתרא ד' קכ"ד דאמרין שם אמר ליה רב אחא בריה דרב לרבינא איקלע אמימר לאתרין ודרש בכור נוטל וכו' וכתב על זה הרב בעל סדר הדורות דמעות סופר הוא בריה דרב וצ"ל בריה דרבא דהא כתבו התוס' בשבת ד' צ"ג דאמימר הי' הרבה אחרי רבא ואם כן איך רב אחא בר רב שחי' קדמון אמר לרבינא הקדמון אקלע אמימר לאתרין ובש"ס חדשים לא תקנו עכ"ל ויצדקו בש"ס חדשים שלא תקנו והרב בעל סדר הדורות הגיה כחנם וכפל הנהגתו גם בערך אמימר והכל בחנם כי באמת הי' רב אחא בר רב צעיר הרבה מאמימר, ואין כאן לא רב אחא בר רב קדמון, ולא רבינא קדמון.

אבל בכל זה לא יתכן לאמר דרב אחא ורבינא שככל השי"ס הוא רב אחא בר רב, דאז הי' בא בגמ' רבינא קודם כמו שהגנו רואים מההיא דקדושין ד' י"ג דרב אחא בר רב שלחה קמיה דרבינא. ובגמ' בא בכל מקום רב אחא קודם, וגם

הערה (ח) והנה עובדא זו חיתה על כרחך בעוד רב אשי חי שחרי רבינא נסטר לפני רב אשי ואם נאמר כן נצטרך לאמר שאף שכאנרת רב שרירא נאון נאמר: ובכלהו אלון שניא סבת רב פסא הי' רב אשי נאון בסתא מחסיא וכו' וקבע להו רגלי ותענייתא דלא הוין אלא לריש גלותא וכו' ושוויה לרגלא דריש גלותא בנדה וכו' והונא בר נתן דהוה ריש גלותא בחנהו יומי ומרימר וסר וזטרא דהוה בתריה בוליה הוה כיוסין ליה לרב אשי ושוויה לרגליתא בסתא מחסיא דאמרין בניסין וכו' והא הוה הונא בר נתן שאני הונא בר נתן דסיכף הוה כיוף לרב אשי וכיון דאתקינו רגלי דריש גלותא בסתא מחסיא והוה צריכי רשותא דסוסבדייתא למיל' תמן בשבת לך לך דההוא שבתא דהוה רגלא דריש גלותא וכו' והנה מדברי הגמ' כאן במס' חולין חננו רואים שהיו כולם אצל ריש גלותא ועל כרחך צריך לומר שכונת רב שרירא נאון שהמתיבות כולם זה התקין רב אשי שלא יתקבצו עוד אצל ראש הגולה יחד בשבתא דרגלא כי אם שיתקבצו שתי המתיבות יחד לסורא (סתא מחסיא) ולשם יבוא גם ראש הגולה בשבת פרשה לך לך אבל בכל זה היו גם בימי רב אשי זמנים שגדולי הדור האחרים לבד רב אשי עצמו הלכו להקביל מני ריש הגולה על כן היו בפעם אחת שם רבינא ורב אחא בר רב ומר בר רב אשי אבל לא רב אשי ובששאלו למר בר רב אשי השיב דעת אביו אם לא שנאמר שהי' זה באמת אחרי מות רב אשי ורבינא הוא רבינא האחרון.

וראיתי להעיר כאן על מה שנתקשה הווחסין על זה שאמרו במס' ד' כ"ח דחקי רגליה דרב הונא בר נתן דמשמע דהוא מלך אחרי רב אשי אבל זה טעות והכוונה פשוטה על גדולתו של רב הונא בר נתן דאף שהי' ריש גולה הוה כיוף לרב אשי עי' אסר דרחקי רגליה דהונא בר נתן וזה פשוט.

דור רב אשי, רב אחא ורבינא

כי רבינא מרא דתלמודא בכל השנים הרכה יותר מרב אחא בר רב, וגם כי מתוך הענינים הרבים שנחלקו בכל השנים משמע שעסקו יחד בכל הגמרא, וזה יבואר רק על פי דברינו לפנינו בפרק ו'.

פרק ה.

וראיתי להסדר הדורות בערך רב אחא בריה דרבא שכתב שם וז"ל ודעת היוחסין כי סתם רב אחא שעם רבינא הוא זה רב אחא בריה דרבא אך ע"י לעיל רב אחא בר רב כי רב אחא בר רב הוא סתם רב אחא שעם רבינא והם קדמונים עכ"ל וכונתו דשם הביא דברי הרא"ש בסנהדרין שהובא בפרק הקודם.

ונשתוממתי לראות במח"כ דאזיל בתר איפכא וירצה לומר בשם הרא"ש ממש ההיפך ממה שכתב הרא"ש וז"ל דדברי הרא"ש הם לאמר דרב אחא בר רב ורבינא דפליגי שם במס' סנהדרין פ' הנשרפין הם היו קדמונים ואינם רב אחא ורבינא דפליגי בכל דוכתא ואם כן מסורש יוצא מתוך דברי הרא"ש דרב אחא ורבינא סתם דכלל דוכתא בידאי בימי רב אשי היו שהרי זה לשון הרא"ש שם וז"ל דרבינא דהכא לאו היינו רבינא שהי' בימי רב אשי ורב אחא דהכא אין זה בר פלוגתא דרבינא בכל דוכתא אלא קדמון הי' בנו של רב וכו' עכ"ל ומינה דבכל דוכתא הם אשר הי' בימי רב אשי.

וראיתי ביוחסין שכתב שם רב אחא ורבינא חבירים וסברו התוס' בפרק השואל את הפרה כי הם ראשונים לרבא אבל אינו נראה כי בפ"ק דחולין רבינא ורב אחא בריה דרבא יתבי קמיה דרב אשי וכן בפרק אלו טרפות רב אחא ורבינא לפני רב אשי עכ"ל היוחסין.

ובמח"כ טעה בפשט דברי התוס' ומעולם לא כתבו התוס' כן הגה דברי התוס' הם שם כפ' השואל ד' צ"ה בדיה פשיעה בבעלים דאמרינן שם פשיעה בבעלים פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר חייב וחד אמר פטור וכתבו התוס' פסק ריח דפטור מטעם דכל היבא דפליגי רב אחא ורבינא הלכה כדברי המיקל אע"ג דהוי חומרא לגבי מסקיד מ"מ חשיב קולא לפטור התיחוק דאמרינן פסק ממונא לקולא ומה שהקשה בהאומנין וכן לקמן בפרקין אלא למיד פשיעה בבעלים חייב אמאי איכסוף לא משום שכן הלכה אלא שלא יקשה לדידה מאמוראים הראשונים עכ"ל. וסבר היוחסין שהכוונה שלא יקשה על רב פפא שם בהאומנין ועל רבא בפרק השואל שם ד' צ"ז מאמוראים ראשונים היינו מרב אחא או רבינא דמחייב אבל במח"כ טעה בפשיטות דפישט דברי התוס' הוא להיפך וכיונתם לאמר דמקשינן שם מרבא ורב פפא על מאן האמר פשיעה בבעלים חייב דרב אחא ורבינא אחוהים הם לכני רבא ורב פפא ועל כן מקשינן דאיך יפרש דברי רבא ורב פפא מאן דסבר פשיעה בבעלים חייב ואיך אוקי לה וכו' פ"א שם כתבו כן התוס' בקיצור וז"ל הניחא למיד פשיעה בבעלים פטור וקשיא למיד חייב מעובדא דרב פפא דרב אחא ורבינא איפליגי בה לקמן שהיו אחר רב פפא עכ"ל.

וגם מדבריהם אנו למדין ויוצא מסורש דפשיטא להו דרב אחא ורבינא ככולא הש"ס אחרונים היו אחרי רבא ורב פפא ובאשר הם גם דברי הרא"ש והדברים שישוים. וכן יוצא מסורש גם מדברי הלכות גדולות בלכות עריות שכתב שם כתיב דבריו וז"ל מ"פלט פליגי בהא מילתא ר' יוחנן ור' יצמיעון כן לקיש דאיתמר החולץ ליבמתו וכו' ואף שמאל סבר להא ר' יצמיעון וכו' הילכתא כר' יוחנן דאמר רבא

כל היבא דפליגי ר' יוחנן ורשבילי וכו' או דילמא הני מילי היבא דלא סליג רב
אשוי אבל הכא פליגי רב איש ברשבילי דתניא וכו' רב איש סבר ברשבילי ומתרץ
לה להא מתניתין ברשבילי וכו' הילכך אע"י דקפסיק רבא הילכתא כר' יוחנן כיון
דרב איש סבר לה ברשבילי הילכתא כרב איש דרבא ורב איש כרב איש עבדינן
ת"ש דאיתמר הבא על יבמתו וכו' פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר בעשה
וחד אמר בכרת מאן דאמר בעשה כר' יוחנן וכו' ואע"י דלא מסיימי רב אחא
ורבינא הי מנייהו קאמר בעשה והי ניהו קאמר בכרת כיון דקיל בכל התורה כולא
רא ורבינא ר"א לחומרא ורבינא לקולא בר מאומצי וכו' כמילא הוה ליה רבינא
כר' יוחנן ואע"י דבכל התורה עבדינן כרב איש הכא דפליגי עליה רבינא דבחד
רב אחא כרבינא עבדינן דרב אחא ורבינא בתראי ניבדו אלמא הלכתא כר'
יוחנן דאמר כהאי גוונא לא מחייב כרת עכ"ל ההלכות גדולות ודגה מפורש בדבריו
דרב אחא ורבינא בתראי ניבדו (י).

ואחרי כל המבואר מדבריו הגמ' וגדולי הראשונים ראיתי להעיר על דבר
פלא דגרסינן במס' שבועות ד' כ"ג ע"ב תנן התם תן לי חמסין ושערין וכוסטין
וכו' פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר אפרטי מיהיב אכללי לא מיהיב וחד
אמר אכללי נמי מיהיב הכא מאי אמר רבא הכא השתא התם מחייב אכללא וכו'
הכא אי סלקא דעתך וכו' וחדושי גדול שלא הרגישו בזה מגידו השם שמס'
הוא רבא אמר דאיך יאמר רבא על בעית הגמ' אם פליגי בזה רב אחא ורבינא,
וקרוב לאמר דה"י כתוב אמר רבינא והמעתיקים לא הבינו איך ישיב רבינא על
בעית הגמ' אם פליגי בזה רב אחא ורבינא על כן כתבו רבא תחת רבינא אבל
אם ה"י כתוב רבינא הוא רבינא האחרון.

ויותר נראה שאין צורך להגיה, רק שרבא לא קאי על דבריו ר"א ורבינא
כי אם הוא אמר כן בעלמא ונסדרו דבריו בדרך פשיטות האיבעי ויש לנו הרבה
כ"צא בזה, והוא כלל גדול בגמ', ולדוגמא ע"י זכחים ד' כ"ד דאמרין אלא אמר
רבא לעולם אית ליה גיש ודק וכו' נאמר יד בקבלה וכו' אמר ליה רב סמא בריה

הערה (י) אמנם מה הוא הפירוש בדבריו כהני באמרו. הכא דפליגי עליה רבינא
דבחדרי רב אחא כרבינא עבדינן הנה המפרש (בהני דסין ווארשא) הרב ר' אברהם
שמעון טרוביז ו"ל כתב נראה שבין לר' תוס' היה רבינא חולין מוח ובמחיצ דבריו שונה
הם, ולא ע"י בנטי דבלא זה פליגי שם רבינא עם רב איש דאמרין רב איש סבר לה
ברשבילי ומתרץ לה כר' שמעון רבינא סבר לה כר' יוחנן ומתרץ כרבנן וכו' ע"ש, אלא
נראה דס"ל לבהני דבעלמא היבא דפליגי רב איש ורבינא הלכה כרב איש ויש בזה
מחלוקת הראשונים ועל כן הוצרך להאריך כאן ולפשוט הלכתא מכללא דרב אחא
ורבינא דכללא הוא כנסרא דהלכתא כרבינא לקולא, והכלל ניתן מפורש בנטי, מה שאין
כן ברב איש ורבינא, וכונתו הכא דפליגי עליה רבינא דבחדרי רב אחא, היינו דגם פלוגתתם
שייכא בזה אם כן הדרגין לכללין, אמנם מה שכתב יאעני דלא מסיימי הוא רק שיטפי
דלוינא לפיכך הכלל דבאמת כאן מסיימי כמו שהוא מפורש כנסרא, ודבריו דרב אחא
ורבינא בתראי ניבדו אין כוונתו שהם בתראי נדר רב איש, כי אם כיון דגם הם בתראי
אם כן עלינו ללכת אחר הכלל המפורש כנסרא, מה שאין כן אם ה"י רב איש ויתר בתרא
ה"י לנו בזה כלל אחר כנסרא, וכאמת כי בהלכות רא"י לרב יודאן גאון הלכות ערוות
שם בא רק פלוגתא דרבי ורשבילי ואח"כ יאמר ואיתמר נטי הכא על יבמתו וכו' פליגי
בה רב אחא ורבינא וכו' ועומדת לנו שכל מקום שחלוקת רב אחא ורבינא בכל התורה
כולה הלכה כמי שמיקל הלכך הולך כשרי הגמ' רואים שעיקר הראי' היא להלכתא משום
כלל זה לבד והוא פשוט כן וזה לבד גם כוונת הבהני.

דור רב אישי, רב אחא ורבינא

דבר אישי לרבינא איסור דעבד ליה וכו' אלא אמר אבוי במקרא נדרש וכו' והנה בא כאן סידור דברי הגמ' כאלו אמרה אבוי אחרי מה שהקשה רב סמא בריה דרב אישי לרבינא (ואף דלא דמי לגמרי להדיא דמס' שבועות) ועי' בתוס' בריש מס' חולין ד' ב' בדיה אנא שכתבו. אע"ג דאבוי ורבא נמי אתו לשנויי הק' קושיא והם קדמו הרבה לרב אישי שמא גם ביניהם הקשוה כבר (ז) ובחלק שלסני זה יבואר כל זה באורך מתוך סוגיות הש"ס.

והנה נתבאר דרב אחא ורבינא כתראי ניהו, אבל עדין לא נתבאר לנו כבירור איזה רב אחא ואיזה רבינא וזה יבואר לנו מתוך דברינו בפרק הבא.

פרק ו.

רב אחא ורבינא בסידור הש"ס.

הורגלנו לחשוב רק את רבינא לעומד על יד רב אישי ומסייע בסידור הש"ס, אבל המעיין יראה כי לרב שאר חכמים שיבוא זכרם ופרשת מעשיהם בחלק שלפני זה, הנה עמד על ידו רב אחא בריה דרבא על דרך זה עצמו שעמד עמו רבינא, ויהי גם רב אחא בריה דרבא מהעוררים הראשונים הבונים בחיכל ד' אשר עסקו עם רב אישי יחד, בהיותו ראש מתיבתא, ונשים פנינו גם כנוגע לרב אישי עצמו בסידור הש"ס, ככל הנדרש לנו לדברינו בחלק זה, כי למרבה הפלא ככל פרסום הדבר הזה ופשיטותה ככל זה הנה כל העוסקים בזה לא ידעו לתת לזה תוצאות בש"ס, ולא איזה מקור שיהי' בו ממש, כי דבר פשוט הוא ומוכן מעצמו שמאמר הגמרא רב אישי ורבינא סוף הוראה אינו ענין לזה, ונביא גם האמור בזה מזולתינו למען ברר הדבר.

והנה החכם ווייס ברויד חלק ג' עמוד 210 כתב. 'הוראה ברורה ומפורשת לא נמצא בכל התלמוד כי רב אישי הוא המחבר והמסדר את התלמוד, אבל יש לנו רמזים ברורים כי רב אישי חבר וסדר את התלמוד, כי ההגדה מספרת כי שמואל ירחינאי אמר לרבי וכו' כי פ"ז ואף כי גלוי וידוע כי אין לקחת ההגדה הזאת וכו' ואין לה כי אם ערך סיומי ומליצי ככל זאת אין להכחיש כי המאמר רב אישי ורבינא סוף הוראה בנוי על יסוד אמיתי וכו' על חבור התלמוד מיד רב אישי נרמז עוד במקום אחר בתלמוד ב"ב קנ"ז כי שם הודיע רבינא תלמידו של רב אישי כי רב אישי עשה את התלמוד בשתי מהדורות (ק) אמנם מלבד הקבלה ומלבד הרמזים האלה נוכל לשפוט בצדק כי רב אישי סדרו אם נשים עין על סגנון סדר התלמוד כי לרוב נמצא בסוף איזה ענין או בסוף שקלא וסרי' חותמו של רב אישי בהכרעתו עכ"ד ובהערה ביאר דבריו היכן נמצא שרב אישי חותם הענין או השקלא וסרי' ויאמר. שזה נמצא בכל הש"ס בין בהלכה בין באגדה וכל המתבונן בעין פקחא בסוגיות הגמ' יכיר זאת עד מהרה על דרך טשל בברכות בסוף ענין ראשונות רב אישי אמר משמורה ופלגא נמי משמירות קרי להו שם ג"א אמר רב

הערה (ו) וזה ודאי הטעם שכתב הדשכים בפשיטות הש"ס רב אחאי ופריך רב אחאי הוא רב אחאי סדור ראשון של רבנן כבודאי ולא חש לדחויי התוס' דבריש בתיבות רב אישי סידרי בתריה.

הערה (ח) אבל שם לא נאמר שעשה את התלמוד בשתי מהדורות כי אם בלשון זה. במהדורא קמא דרב אישי אמר לן ראשון קנה במהדורא בתרא דרב אישי אמר לן יחלוקי ויבואר כל זה לפנינו בסי'.

איש הואיל וראשונים מיבעיא להו ולא איפישט אנן נעבד לחומרא שבת ע"ט רב איש אמר מפני שצריך להראות לבעל חוב וכיוצא באלה במקומות אין מספר עכ"ל ע"ש. ואין ספק שכל המתבונן בעין פקחא על ראיות האלה לא ימצא בהם אף צל דאי של כלום, והמאמרים האלה שהביא ימצא כן בכל הש"ס לכל אמורא שירצה גם בסוף שקלא וטריי והאריכות למיתר בדברים פשוטים כאלה, ואם רצונו שאצל רב איש ידענו בקבלה שהוא סידר וחתם זה בודאי אמת, אבל הראיות שהביא בודאי שלולי הקבלה לא הי' עולה גם על דעתו להביאם, ומה שנאמר רב איש ורבינא סוף הוראה כבר נתבאר.

והנה זה ודאי שקבלת כל ישראל אינה צריכה ראיה, אבל הדבר יוצא כהר" מתוך דברי הגמרא.

והנה במקום אחד כבר העירו על זה התוס' והוא בריש מס' חולין הכל שוחטין לכתחלה ושחיטתן כשרה דיעבד א"ל רב אחא בריה דרבא לרב איש וכל הכל לכתחלה אלא מעתה הכל ממדין וכו' אלא הכל דהכא ממאי לכתחלה הוא דתקשי לך דלמא דיעבד הוא ולא תקשי לך אמר ליה אנא שחיטתן כשרה קשיא לי מרקתני שחיטתן וכו' וכתבו התוס' אנא שחיטתן כשרה קשיא לי משמע שרב איש הקשה אותה קושיא ואע"פ שהוא סוגיית הגמ' ומכאן רא"י שרב איש סידר הגמרא אע"ג דאבוי ורבא נמי אתו לשנויי הך קושיא והם קדמו הרבה לרב איש שמא גם בימיהם הקשוה כבר עכ"ל.

ולא ידעתי מדוע הוצרכו לומר שמה גם בימיהם הקשוה כבר שיהי' באמת אמר כן רב איש גם על מראות וענינים של אמוראים אחרים כי הכוונה, אנא וכו' על סידור הש"ס.

ועי' כתובות ד' ז' ע"א רב פפא משמיה דרבא אמר כיום טוב שרי בשבת אסור אמר ליה רב פפי לרב פפא מאי דעתך מתוך שהותרה חבורה לצורך הותרה נמי שלא לצורך אלא מעתה מותר לעשות מוגמר כיום טוב דמתוך שהותרה חבורה לצורך הותרה נמי שלא לצורך א"ל עליך אמר קרא אך אשר יאכל לכל נפש דבר השווה לכל נפש אמר לו רב אחא בריה דרבא לרב איש אלא מעתה נודמן לו צבי כיום טוב הואיל ואינו שווה לכל נפש הכי נמי דאסור למשחמיה א"ל אנא דבר הצריך לכל נפש קאמינא צבי צריך לכל נפש.

והנה בזה לפנינו דעל מימרא דרב פפא שנשאל עליה השיב רב איש אנא וכו' קאמינא כמו שם בחולין והכוונה על סידור הש"ס.

וממש כמו ההיא דחולין על דברי סתמא דגמרא מצאנו במס' כתובות ד' ס"ט דאמרין שם איבעיא להו לר' יוחנן לא שמיע ליה הא דרבי ואי שמיע לה וכו' ת"ש וכו' ואם איתא נימא ליה מאן אמרה ודלמא לעולם לא שמיע ליה וכו' וי' אני התם דאיכא רווח ביתא א"ל רב יימר לרב איש אלא מעתה אישכחה מציאה בעלמא דאיכא רווח ביתא הני דלא יחבינן לה עישור נכסים א"ל אנא רווח ביתא מהני נכסי קאמינא וחזינן בזה בהר"י דעל מה דאמרין בסתמא דגמרא ודלמא לעולם וכו' ושאני התם דאיכא רווח ביתא מהדר אחר זה רב איש אנא רווח ביתא מהני נכסי קאמינא.

ועי' עיר במס' נדה ד' י"ד: מאי רבי ומאי ר' יוסי אמר רב אדא בר מתנא תנא רבי מטמא ורבי יוסי מטהר ואמר רבי זירא כשמימא רבי כר"מ וכשטהר ר' יוסי לעצמו מטהר וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב איש והא אמר ר' יוסי ברכי

דור רב אשי, רב אחא ורבינא

הנינא כשמיטא ר'מ לא מימא אלא משום כתר ואלו רבי משום נדה קאמר א"ל אנן הכי קאמרינן כי אתמר ההיא משום נדה אתמר.

וראיתי להרב ש"ר בערך מילין ערך אנדה אות ז' שכתב וז"ל. וכפי השערה הקרובה התחילו אנדות זרות הכוללות גם סגולות ולחשים וספורי כשפים ופעולות מימות רבינא ורב אשי וכישיבתם וכו' וראיות לזה ע"י רפ"ז דנימין שאחר כמה סגולות הנאמרות (שם ס"ט א') בסתם א"ל רב אמי לרב אשי והאנן איפכא תנן וכו' א"ל כיון דמסומיה קאחי כו' אע"פ שלא נזכר מקודם רב אשי כלל למרא דאנדרתא זו ולא שום אמורא אחר ושם (ע"כ) עוד ג"כ אחרי סגולות סתם כלי הזכרת שם אמורא א"ל רב אחא מדיפת' לרבינא וכ"ש דפרח לביא א"ל אנא ליוקרא דליבא אמרי ע"כ מכוור איכ' שהסגולות הנאמרות מקודם בסתם מסי רבינא יצאו ועוד שם (בסוף העמוד) ג"כ אחר סגולות סתמיות א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי אי אית ליה חביתא דחטרא לא אתי לקמיה דמר ע"כ מכוור שרב אשי ה' האימר הסגולות הנזכרות שם בסמוך מקודם בסתם ומסיימות ליסתח חביתא דחטרא וכו' והנפלא שכן הוא ג"כ בסגולות של פ"ז דשבת ע"ש (פ"ז ב') שאחר סגולות אביי א"ל רב אחא בריה דרב הונא לרב אשי וכו'. אע"פ שלא נזכר רב אשי מקודם וכן עוד שם (פ"ז א') אחר סגולות ר' יוחנן ג"כ אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי כו' נראה מכוור שהוא ורבינא אספו כל מה ששמעו בלחשים וסגולות כאלה ממה שקבלו מתלמידי אביי ורבא בר נחמני שמהם נתפשטה ונתחזקה אח"כ ישיבת מתא מחסיא עכ"ד ראסאפארט.

ומאד יש להתפלא על איש כראסאפארט איך כתב דברים כאלה מבלי לשום לב לענין סדר הש"ס, כי באמת כן הדבר בחלכה על כל דברי הקודמים להם והוא נהוג ובא כן בכל הש"ס גם באמוראים הקודמים (וזה יבואר במקומו) אמנם ביותר עוד אצל אמוראי סידור הש"ס והוא סגנון הגמ' בכל מקום בהלכה לאמוראי סידור הש"ס עם רב אשי על כל דברי הברייתות ודברי האמוראים הקודמים, אף שרב אשי לא נזכר שם קודם זה, ואף שכל הדברים קודם זה עיקרם ברייתא או מהאמוראים הראשונים. ע"י מנחות ד' ל"ג. ת"ר וכתבתם יכול יכתבה על האכנים נאמר כאן כתיבה וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי רחמנא אמר על מזוזות ואת אמרת נילף כתיבה כתיבה וכו' אמר קרא וכו'.

וע"י עוד ברכות ג' א"ר יוחנן נברך שאכלנו משלו הרי זה וכו' למי שאכלנו וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי והא אמרינן למי שעשה וכו' א"ל התם מוכחא מילתא וכו'.

וע"י עוד במס' ביב ד' ק' ת"ר אין פוחתין וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי היכי עכדי א"ל כדתניא וכו'.

וע"י עוד במס' ביב ד' פ"ג בעי ר' ירמיה כשהוא מודד במקום קצר הוא מודד או במקום רחב הוא מודד א"ל רב גביהא מכי כתיל לרב אשי ת"ש דתנן הרבוכה שבגפן אינו מודד אלא מעיקר השני.

והנה הלשון הנהוג בגמ' אצל שאר אמוראים (על הרוב) הוא סתם אמר רב גביהא מבי כתיל ת"ש וכו' אבל זה הוא כשכבר נאמרה פשיטות האיבעי בדור הקודם, אבל כשנאמר זה בסידור הש"ס שאז ראו לברר הספקות ממשנה וברייתא ולפסוק אז בא בגמרא בלשון א"ל רב וכו' לרב אשי.

וע"י עוד שם להלן בעי ר' ירמיה מבר לו שלשה בדי אילן מהו א"ל רב

נביחא מבי כחיל לרב אשי תיש דתנן המכריך שלשה גסנים ועקריהם נראין ר' אליעזר בר' צדוק אומר אם יש ביניהן מארבע אמות ועד שמונה מצטרפין ואם לאו אין מצטרפין.

ועי' עוד בחולין ד' קמ"ב דאמרין שם בעי ר' אבא בר ממל מעמא דר' יהודה משום דסבר וכו' תיש וכו' א"ל רבינא לרב אשי תיש לא תותירו ממנו וכו' ש"ס מעמא דר' יהודה משום דקסבר שלח מעיקרא משמע ש"ס א"ל רב אידי לרב אשי מתניתן נמי דיקא דקתני וכו' והנה רב אשי לא אמר בזה מיד, וגם לא השיב כלל לא לרבינא ולא לרב אידי, כי פשיטותם לכעית ר' אבא בר ממל היא מסקנת הפשיטות בכל זה נאמר אצל שניהם א"ל רבינא לרב אשי א"ל רב אידי לרב אשי, ומבואר כמו שאמרנו.

ועי' עוד במס' נדה ד' ס"ה: אמר עולא כי הוו כה ר' יוחנן ור"ל בתנוקת וכו' ומסיימי בה הכי וכו' א"ל ר' אבא לרב אשי אלא מעתה וכו' א"ל וכו' ועי' עוד נדה ד' ס"ב אמר ר' זירא לא שנו אלא הסהרות שנעשו וכו' א"ל ר' אבא לרב אשי מדי בקסידא תליא מלתא א"ל אין וכו'.

ועי' עוד במס' ביב ד' כ"ט רבא אמר כגון דאתו כי תרי ואמרי אנן אנרינן מניה וכו' א"ל רב יימר לרב אשי הני נוגעין בעדותן הן דאי לא אמרי הכי וכו' א"ל דיניי וכו' ועי' עוד שם ד' ל"ה מתקיף לה רבא ולימא ליה כורכמא דרישקא זביני לך וכו' א"ל מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי ואי כורכמא דריקשא זבין ליה מאי הוה ליה למעבר איבעי ליה למחויי וכו'.

ויתר מכל זה מצאנו זה לרב אחא בריה דרבא ולרבינא הם לרב אשי ורב אשי להם וגם הם יחד, ולכך המקומות שהובאו כבר נביא עוד איזה מקומות כמו במס' שבת ד' ק"א אחרי סוגי ארוכה דאירו בה רק האמוראים הקודמים רב הונא ורב חסדא ורב נחמן ועוד נאמר א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי נבי ספינה נמי הא איכא בקיעת וכו' א"ל וכו' ועי' עוד עירובין ד' ס"א ע"א אחרי דברי ר' יוסי בן שאול אמר רבי אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי עירבו כולן בפרוסות מהו א"ל וכו' ושם ע"ב אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' יהודה ולא עוד וכו' א"ל רב חנא בגדתאה לרב יהודה וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי וכו'.

ועי' עוד עירובין ד' מ"ג אמר רב אחא בריה דרבא לרב אשי הלכה כרבן גמליאל וכו' ע"ש ועי' עוד שם ד' ק"ד אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי האי מלח הד' אי דמבטלה מוסף אכנין וכו'. בחולת אברים וכו'.

ועי' עוד במס' ע"ז ד' ל"ג סבר רב אחא בריה דרבא קמיה רב אשי למימר הני מילי נודות אבל קנקנים לא אמר לו רב אשי לא שנא נודות וכו' ועי' עוד במס' מכות ד' ה' א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי דלמא ברינא קם בהדר' אי נמי סוסי פייסיה ועי' ברכות ד' ו' אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי תינח בחד ביתא בשאר בתי מאי א"ל וכו'.

ועי' עוד כתובות ד' ל"ד א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי רב ספא סרה אתא לאשמעינן א"ל רב ספא שאולה וכו' ועי' ב"ק ד' ע"ב א"ל רב חביבא מחזנאח לרב אשי לימא קסבר וכו' א"ל רב אחא בריה דרבא כי קא מחייב נמי וכו' א"ל רב אשי לא תידחיה ומבחי וכו', ועי' עוד כתובות ד' ע"ה סבר רב אחא בריה דרבא קמיה רב אשי למימר ספח למעלותא א"ל רב אשי גבי וכו' ועי' חולין

דור רב אשי, רב אחא ורבינא

ד' מ"א אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי התרו ביה וקבל התראה מאי א"ל התיר עצמו למיתה קאמרת אין לך וכו' ועי' עוד חולין מ"ז אמר רבא והוא דקימי סמפניות א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי מנא ידעינן א"ל מיתנינן וכו'.

וכן הוא אצל רבינא ורב אשי עי' במס' ב"ב דריש מר זוטרא משמיה דרב שימי בר אשי הלכתא בכל הני שמעתא כדשלח רבי אבא לרב יוסף בר המא א"ל רבינא לרב אשי דרב נחמן מאי א"ל אין גובין מתנינן לה וכו'.

ועי' עוד נדרים ד' ח' א"ל רבינא לרב אשי ידע מאן שמתיה מהו דלישרי ליה א"ל וכו' א"ל וכו' א"ל רב אחא לרב אשי שמתיה ושרו ליה וכו' ורב אחא פשוט שהוא רב אחא בריה דרבא שהי' שם יחד עם רבינא.

ועי' עוד כתובות ד' מ"ח ואמר רב הסדא אמר מד עוקבא מי שנשטתה ב"ד וכו' א"ל רבינא לרב אשי מאי שנא מהא דתניא מי שהלך וכו' א"ל ולא שאני וכו' ועי' עוד במס' כתובות ד' ס"ז א"ל רבינא לרב אשי אלא מעתה בייש וכו' א"ל התם וכו'.

ועי' עוד זבחים ד' צ"ה ע"ב א"ל רבינא לרב אשי וכו' מאחר דאיתותב רבה בר אהילאי אמאי אמר רב קדירות בפסח ישברו א"ל רב מוקי לה וכו' ועי' במס' חולין ד' י"ז רבינא ורב אחא בריה דרבא הוו יתבי קמיה דרב אשי אייתו סבין לקמיה דרב אשי לבדקה א"ל לרב אחא בריה דרבא בידקה בידקה וכו' א"ל י"שר וכן אמר רב כהנא.

ועי' עוד במס' גיטין ד' ל"ב איבעיא להו הרי הוא של חרם מהו א"ל רבינא לרב אחא בריה דרבא ואמר לה רב אחא בריה דרבא לרב אשי מאי שנא מהו הוא הקדש וכו' וגם מזה ידעינן איך היו כולם יחד עד שנסתפקו מי שאל ממי.

וגם רב אשי שאל מרב אחא בריה דרבא עי' זבחים ד' מ' ע"ב אמר רבא הטאת חלב וכו' בעי' רבא הטאת חלב וכו' רב אחא בריה דרבא מתני כולוהו לפסולא מיט וכו' א"ל רב אשי לרב אחא בריה דרבא בעיא דרבא הילי מתניתו לה א"ל אנן כשינוי בעלים מתנינן לה והכי מתנינן לה אמר רבא וכו' בעי' רבא וכו'.

ועי' עוד במס' מגחות ד' לח בעי' רב אשי אלימי דלא מיעבדי וכו' מאי אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי כל שכן רמינך מצותיהו.

ועי' במס' עירובין ד' צ"ב אמר רב נידל אמר רב חייא בר יוסף ומודה רב וכו' רב אשי מתני לה אספנות ורב אחא בריה דרבא מתני לה אאכסדרה דאתמר אכסדרה בבקעה רב אמר וכו' ושמואל אמר וכו' ועי' עוד עירובין צ"ג אשכחיה רבינא לרב אחא בריה דרבא א"ל תני מר מידה כמחיצה א"ל וכו' ועי' עוד זבחים י"א שמעון אחי עזריה אומר וכו' רב אשי מתני משמיה דר' יוחנן ורב אחא בריה דרבא מתני כשמיה דר' ינאי מאי טעמא וכו'.

ועי' חולין ד' י' אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי רב כהנא מצריך בדיקתא בין כל חדא וחדא כמאן כרב חונא ולמיפסל קמייתא לא כרב הסדא ולאכשורי בתרייתא אי הכי תיבעי וכו' ומה גם חזינן שגם רב אחא בריה דרבא הי' גם הוא לפני רב כהנא רבו של רב אשי.

וחנה חובא כאן אך מעט מקומות בגמ' מענין זה, אבל גם הדוגמאות האלה כבר יספיקו דים להבין מהם ענין רב אחא בריה דרבא בסידור חשים עם רב אשי וכו' לחנם חתפלא הרב שייר במצאו שנים שלשה מקומות באגדה מענין זה

וידמה לשער בזה השערות חדשות כי באמת הוא עצם סיגנון סידור הש"ס בכל מקום, ומתוך הדברים מבואר גם ענין יתר אמוראי סידור הש"ס ויבואר כפרט במקומו. רב אחא בריה דרבא הי' ראש מתיבתא בפומבדיתא משנת ד"א ק"ע עד שנת ד"א קע"ח שאז נפטר, ורבינא חכם גם הוא נפטר בשנת קפ"א, ואם בן בעוד רב אשי הי' שרב אשי נפטר בשנת תשל"ח ד"א קפ"ו ועל כן עלינו להבין דברי הגמ' במס' חולין ד' נ"ח דאמרין שם אמר אמימר הני ביעי דטרפה שיחלא קמא אסורא מכאן ואילך הוה ליה זה וזה גורם ומותר איתביה רב אשי לאמימר ושיון לכיצת טריפה וכו' התם וכו' ולישני ליה בשיחלא קמא אם כן וכו' אלא הא דתנן וכו' רב אחא סבר לה כרב אחא בר יעקב ומתני לה לדאמימר כדאמרן רבינא לא סבר לה כרב אחא בר יעקב ומתני לה לדאמימר בהאי לישנא וכו' איתביה רב אשי לאמימר וכו' ומודים ודאי וכו'.

ועל כרחק לא שהם עצמם נחלקו יחד איך אמר אמימר ואיך איתביה רב אשי ואיך תירץ לו אמימר שאם כן הלא היו יכולים לשאול זה מרב איימי עצמי אבל ברור שרב אחא ורבינא שניהם קבלו מרב אשי מימרא דאמימר כתם ושחוא הקשה לאמימר ממשנה דעדיות ובל אחר מהם סידר לתלמידיו לפי שיטתו לפי מה שהוא סבור, ודור רב אשי שקבלו זה גם מרב אחא גם מרבינא סדרו זה בכל דרך שתי לשונות כנמרא, ומתוך הסוגי' ימצא גם הכרעת הדין כמו שהוא. וראשונה נסדר כנמרא סתם הלשון של רב אחא ואחר זה פירשו שזה הוא משנת רב אחא כדאמרן, ורבינא מתני לה הכי, ונתפרש בגמ' טעם פלוגתתם. רב אחא סבר לה כרב אחא בר יעקב ומתני לה לדאמימר כדאמרן רבינא לא סבר לה וכו'.

אחרי רב אחא בריה דרבא הי' לראש בפומבדיתא רב גביהא מבי כתיב וכבר נתבאר בפרק זה שגם הוא הי' מהיושבים עם רב אשי בסידור הש"ס, ובירורי הספיקות, אחרי רב גביהא מבי כתיב ישב רפרם ויבואר בפרק הבא.

פרק ז. רפרם.

בדבר רפרם הראשון והשני כבר נזכרו וכל אחד כתב לו על פי דרכו כי בדברי רב שרירא גאון שלפנינו אין שם כי אם רפרם אחד אשר יזכרו כי הי' לראש בפומבדיתא אחרי רב דימי מנהרדעא ונפטר בשנת תש"ז (ד"א קנ"ד) ועל מקומו הי' רב כהנא רבו של רב אשי אמנם היוחסין העתיק מדברי הראב"ד ז"ל בספר הקבלה ז"ל ובימי ראשי ישיבות אלו ישהו בסורא היו גם כן ראשי ישיבות בפומבדיתא רב גביהא מבי כתיב בשנת פטירת רב אשי והי' לראש ישיבת שנים ונפטר בשנת ד"א קצ"ג ואחריו רפרם עשר שנים ואחריו וכו' והיוחסין העיר על זה וכתב ונראה שאין זה רפרם בר פפא כי כבר אמרנו למעלה שמת שנת קנ"ג זקן מאד וזה נפטר בשנת ר"ג עכ"ל ומבואר מדבריו דזה שאמור בדברי רב שרירא שהי' לראש בפומבדיתא אחרי רב דימי מנהרדעא ונפטר בשנת תש"ז הוא רפרם בר פפא תלמידו של רב חסדא והאמור בזה בדברי הראב"ד שהי' גם הוא לראש בפומבדיתא משנת קצ"ג עד ר"ג הוא רפרם השני ואינו רפרם בר פפא.

אחריו בא הסדר הדורות בחלק א' והעתיק דברי היוחסין ז"ל ד"א קצ"ג רפרם השני נעשה ר"י בפומבדיתא משנת ד"א קצ"ג עשרה שנים ומת ר"ג והוסף ע"ז הסחיד וכתב ובש"ק ד' כתב אחר רב גביהא רפרם בר פפא ומת ר"ג ולדעת צמח

דוד רב אישי, רפרם

דוד מת רפרם בר פפא קניג עכ"ל וכוונתו נראה דרפרם בר פפא הוא הראשון והוא נפטר קניג יהשני אינו בר פפא כי אם רפרם סתם ומת ר"ב. אמנם בחלק שני עשה מהם שלשה ערכים ועל ידי זה לא מצאו ידיהם כל ההולכים אחרי ציוניו ובאמת כי הרב סדר הדורות ז"ל טעה בזה בפשיטות וכתב דבריו בלי עיון ואחריו באו הבקאים בציוניו ומעו עוד יותר. הגה הסהיד כתב מתחלה דברי היוחסין ערך לעצמו רפרם בר פפא קמ"ה דרב חסדא ועל זה הוסיף הסהיד לציין כל המקומות שאמר בשם רב חסדא ומשם נדה ס"א וברכות ח' ועוד.

ואחר זה כתב לעצמו רפרם השני ראש ישיבה בפומבדיתא עשר שנים, ואחר זה בא אצלו ערך רפרם עוד פעם שלישי וכתב וז"ל רפרם ר' אבהו אביו של רב שמואל דרש לפניו כפי"ה לרב אישי פירש"י הקיפו כראיות כתובות פז ב"ק צ"ח כריתות י"ד דרפרם בדותא בכורות ל"ז ע"ב רפרם בפומבדיתא הוה ליה בוכרא יהיב לכהן וכו' יומא חד חלש רפרם בעיניו פליג עם רב אחא יבמות ל"ז עכ"ל. והנה ערכב שלא כד"ן ונתן מכשול לפני הסומכים עליו כלי בחינה והנה בא אחריו החכם וריס וכתב בח"ג עמוד 207 וזה לשונו אחרי רב דימי מנהרדעא מלך רפרם ואין זה רפרם בר פפא כי רפרם ההוא ה"י תלמיד רב חסדא (שבת פ"ב) וה"י זקן בימי רבא (ברכות ח' נדה ס"א) אבל רפרם זה היושב בפומבדיתא (בכורות ל"ז) הוא איש רב אישי דן לפניו וחייבו כד"ן וכפרו לשלם למי שהזיקו (ב"ק צ"ח כתובות פ"ז) עכ"ד והנה הביא לו ציונים על ציונים מסהיד ותחת שהסהיד טעה באחת טעה הוא טעות על טעות.

ראשונה הנה הסדר הדורות טעה להביא בערך רפרם השני ההוא דב"ק ודכתובות דהוה עובדא וכפ"י רפרם לרב אישי דשייכה באמת לערך רפרם הראשון אבל החכם ווייס הוסיף שרפרם הראשון ה"י כבר זקן בימי רבא וציין ההיא דברכות ח' ונדה ס"א ואם כן לא יכול להיות שהוא כפ"ה לרב אישי אבל אם ה"י מעיין בגמרא ה"י רואה הפשט הפשוט שם דשם קאי על מיטרא דרפרם שאמר בשם רב חסדא דאמרינן שם אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא בנך שאבד בו כלאים צובעו ומותר א"ל רבא לרפרם מנא ליה לסבא הא והכוונה פשוטה דרבא שאל לרפרם מנא ליה לרב חסדא הא וסבא קאי על רב חסדא שהוא אמר זה ורפרם בשם רב חסדא אמרה והוא השיב לרבא מתניתן היא ע"ש (ט).

ובברכות ליתא אלא לשון זה אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת לן משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא אמר ליה חכי אמר רב חסדא מה דכתיב וכו' ומה יש לתוכיח מזה ודאי שה"י רפרם תלמידו של רב חסדא אבל גם בני רב חסדא מר ינוקא ומר קשישא חיו בימי רב אישי בימים אשר רב אישי ה"י כבר ראש מתיבתא כמו שהוא בכמה מקומות בגמ'. ועובדא דרב אישי עם רפרם ה"י בילדותו של רב אישי ע"ש בפירש"י וה"י דיני דגרמי ע"ש ורפרם השני ה"י צעיר הרבה מרב אישי וכומו שיתבאר וישב לפני רב אישי כמו שנביא לפנינו ולא לבד בילדותו של רב אישי עדין לא ישב בראש כי אם גם לא בזקנותו של רב אישי אבל חיה זה רפרם הראשון תלמידו של רב חסדא שה"י חי עדין בילדותו של רב אישי ונפטר רק בשנת קנ"ג.

הערה (ט). הטעות הוה בא לה"י ווייס בשגגה שסמך בזה על לשון היוחסין השלם שסיים בערך רפרם ובנדה פרק האשה ד"י ס"א א"ל רבא מנא ליה לסבא.

אמנם החכם ווייס ערבב הדברים עוד יותר ומעט לחשוב כי זה שנפטר בשנת קנ"ג זה הוא רפרם השני ובא לו זה מסני כי ערב רב עלו אצלו דברי רש"י ודברי הסדה"ד וכתבם יחד ולא שם לב הנה לשונו של רב שרירא גאון שם הוא ובתר רב נחמן בר יצחק מלכו בפומבדיתא כמה גאונים ושכיב בשנת תרפ"ח והיינו דאמרינן בס' כל הגשבעין וכו' ובתריה מלך רב זכיד בפומבדיתא ושכיב בשנת תרצ"ו ובתריה מלך רב דימי מנהרדעא ושכיב בשנת תרצ"ט ובתריה מלך רפרם ושכיב בשנת תש"ו (ד"א קנ"ג) ובתריה מלך רב כהנא ושכיב בשנת תשכ"ה ובתריה מלך רב אחא כריה דרבא ושכיב בשנת תשל"ב ובכולהו אינין שנין וכו' הוה רב אשי גאון כמתא מחסיא ע"ל.

וה' ווייס כתב כל זה שם וז"ל אחרי רב חמא מלא מקומו רב זכיד וכו' וכו' אחריו בא רב דימי מנהרדעא אחריו מלך רפרם ואין זה רפרם בר ספא כי רפרם ההוא ה' תלמיד רב חסדא וה' זקן בימי רבא אבל רפרם זה הוושב בפומבדיתא בכורות ל"ז הוא אשר רב אשי דן לפניו וכו' ע"ד.

והנה הוא מכחיש לנמרי גם בתחלה את רפרם הראשון היינו שהוא לא ה' כלל ראש מתיבתא אפי' אחרי רב דימי בשנת תרצ"ט ומשים תחתיו כבר בשנת תרצ"ה את רפרם השני וכו' הוא הנהו זה שאמור בדבר רש"י שמלך אחרי רב דימי ולפני רב כהנא רבו של רב אשי כל זה לא ה' לדבריו רפרם תלמידו של רב חסדא כי אם רפרם השני ואם בן ה' רפרם השני לראש מתיבתא בפומבדיתא בשנת תרצ"ט ונפטר בשנת תש"ז (ד"א קנ"ג) ואם בן ה' קשיש טובא מרב אשי עד אשר על מקומו בישיבת פומבדיתא ישב רב כהנא רבו של רב אשי.

אבל הלא בגמרא מפורש שרפרם ישב לפני רב אשי ועל כרחך שכן הדבר שלא ה' בזמן קדום כי אם כמו שהוא מפורש בדברי הראב"ד שה' בפומבדיתא משנת קצ"ג עד שנת ר"ג.

ולדוגמא ע' בכתובות דף ע"ה דאמרינן אול רפרם אמר לשמעטא קמיה דרב אשי מי אמר אב"י הכי והאמר אב"י נכסי לך ואחריך לפלוני וכו' א"ל התם דאמר לה כשהיא פנויה הכא דאמר לה וכו'.

ועי' עוד גיטין ד' מ"ב דאמרינן שם רב אשי אמר שאני התם דקא קרי להו עבדיי א"ל רב רפרם לרב אשי ודלמא עבדיי שהי' כבר מי לא תנן וכו'. וכמס' חולין דף מ"ט אמרינן אמר רב שמואל בריה דר' אבהו אבא מרישי כלי דרפרם הוה ואמר תלינן והנה מפורש כאן שהי' רפרם ראש מתיבתא ורב אבהו אביו של רב שמואל ה' בישיבתו מרישי כלי ומדבריו רש"י ידענו דרב שמואל בנו של רב אבהו מפומבדיתא נפטר בשנת תתי"ח והיה מרבנן סבוראי. — דמפרשי ואם רב שמואל נפטר בשנת תתי"ח שהוא ד"א רס"ז איך אפשר שאביו רב אבהו היה ריש כלי אצל רפרם לפני שנת תש"ז ד"א קנ"ג ולא היה אצלו מרישי כלי דוקא בשנה האחרונה מימי חיי רפרם אם כן היה ערך יותר מן מאה ועשרים שנה מן הזמן שהיה רב אבהו מרישי כלי עד פטירת בנו וא"כ אפשר שהי' האב מדור רב ספא והבן מדור רבנן סבוראי.

והנה לפנינו סוגין דמס' יומא ד' ע"ה (הובא ונתבאר לעיל חתימת התלמוד ורבנן סבוראי פ"ז) דאמר ליה רפרם לרבינא מאי מעמא לא אתי מר לפרקא וכו' ורבינא אמר ליה לא סבר לה מר להא דאמר רב אשי סנדל לכתחלה לא וכבר נתבאר שם בדברים ברורים דרבינא זה הוא רבינא בר רב הונא הוא רבינא האחרון ואם

כן אם גם רפרם השני נפטר כבר בשנת קנ"ג לא הי' רבינא האחרון מכירו כלל, וגם ראינו בזה שרבינא הקישת לו מדברי רב אשי וזה אי אפשר למי שנפטר עוד קונם שנת קנ"ג.

וכל כך נתערבו כאן הדברים אצל החכם ווייס עד אשר ידמה כי אין דבריו נגד דברי הראב"ד ועל כן יאמר בהערה 22 שם וז"ל החכם גרעין חיד כתב רפרם בר פפא וליתא ורפרם שהביא רש"י אינו בר פפא וכו' ודע דרפרם מסוכרא מוכא בב"מ ד' מ"ב סתם ובפסחים ל"א רפרם בר פפא מסוכרא ונראה דאין זה אלא שגירא דלישנא ועיקר הגירסא רפרם סתם ככנ"ט דב"ט ובס' הקבלה להראב"ד כתב גם כן שרפרם זה שהי' ראש ישיבה בתר רב דימי הוא רפרם בר פפא וגם זה ליתא אלא שגירא דלישנא עכ"ל.

ואיך לא השגיח על דבריו כל כך הראב"ד הלא כתב מפורש שרפרם היה לראש בפומבדיתא בשנת ר"ג אם כן בהכרח דרפרם זה האמור אצל רב שרירא שהיה לראש אחר רב דימי ונפטר קנ"ג הוא רפרם בר פפא תלמידו של רב חסדא. וגרעין גם הוא הולך בזה בעקבי הראב"ד ז"ל ומר זה ישיג עליו ווייס ויכתוב „וליתא ורפרם שהביא רש"י אינו בר פפא" אבל ע"י לגרעין בהציונים אות י"ז שחשב לרב דימי מנהרדעא ואחר זה אות י"ח כתב רפרם הראשון מת בשנת תש"ז לשטרות ואחר זה באות כ"ז יכתוב רפרם השני מפומבדיתא (י) ובהכרח שזה שאחר רב דימי הוא רפרם בר פפא תלמידו של רב חסדא ומה ירצה החכם ווייס מהם.

ואחרי שכבר הוכחנו בדברים ברורים מן הגמ' דהי' רפרם שני והי' צעיר מרב אשי ומבית מתיבתתו ואחרי שגם הובאו דברי הגמ' דמס' חולין ד' מ"ט שבהכרח גם רפרם השני כן דור רב אשי הי' גם הוא ראש מתיבתא ככל המבואר, אם כן וראי שצדקו דברי הראב"ד ובאגרת רב שרירא גאון יש כאן השמטה ואחרי דבריו שכתב ובתריה מלך רב אחא בריה דרבא ושכיב בשנת תש"ל נשמט ובתריה רב גביה מבי כתיל ושכיב בשנת תשמ"ד ובתריה רפרם ושכיב תשנ"ד והשמטות כאלה בדברי רב שרירא יש עוד במקומות אחרים כמו שמבואר בחמשוך דברינו והלא במאמר זה עצמו נשמט דבר הכולט וניכר שכתב שם וז"ל ובתר רב נחמן בר יצחק מלכו בפומבדיתא כמה גאונים ושכיב בשנת תרס"ח והיינו דאמרין בפ' כל הנשבעין שהוא דיינא וכו' אתא לקמיה דרב חמא אמר ליה וכו' והרי בהרי" דנשמט כאן וצריך להיות ובתר רב נחמן מלכו בפומבדיתא כמה גאונים ומלך רב חמא ושכיב בשנת תרס"ח והיינו דאמרין וכו' וכן הוא באמת באגרת רב שרירא שבסדר החכמים לגיבויער ובסדר החכמים באמת כתוב גם רב גביהא ורפרם השני וזמנם ממש בדברי הראב"ד שנאמר שם „ובאילון שנין מלכו בפומבדיתא רב גביהא מבי כתיל ושכיב בשנת תשמ"ד ובתריה רפרם מן פומבדיתא ושכיב בשנת תשנ"ד ואף שלדעתי הרבה יותר יש לסמוך על נוסח היוהסין אבל במקום הזה הרי כבר ברורנו הדבר מדברי הגמ'.

(יא) ועל כן זה שנסדר בסדר הדורות על רפרם שלשה ערכים זה טעות

הערה (י) אלא שנרעץ טעה שם טעות אחר שכתב רפרם השני מפומבדיתא מת בשנת תשס"ב לשטרות דא רי"א לספרינו נמצא רק באגרת רש"י הנה הוא להיפך שנמצא בדברי הראב"ד בספר הקבלה ולא באגרת רש"י ואם רצונו לאגרת רש"י שבחופש מטמנים אבל איך יאמר שהוא רק באגרת רש"י וגם השנים כתב גרעין בטעות. הערה (יא) ואף ששניהם היו בפומבדיתא בכל זה הוזכר בנמ' בבורות ד' ל"ז

ואינם אלה שנים והערך השני צריך להיות יחד עם הערך השלישי והא דתוכות ודבין שכתוב שם בערך השלישי טקום בערך רטרם הראשון הוא רפרם בר פפא תלמידו של רב חסדא.

וביבמות ד' לז' דאמרין שם קדשה בתוך שלשה וברה פליגי בה רב אחא ורפרם חד אמר משמתינן ליה וחד אמר עירוקיה מסתייה הוה עובדא ואמר לחי רפרם עירוקיה מסתייה.

והנה כבר נתבאר דרב אחא סתם בזמן הזה מהאמוראים היונו רב אחא בריה דרבא והוא ורפרם היו שניהם בפומבדיתא.

והא דאמרין הוה עובדא ואמר לחי רפרם עירוקיה מסתייה הנה מזה הוא ידעין דרפרם הוא דאמר הכי ואם כן לא ה' לנו לשנות בגמרא בלשון מסוסק חד אמר וחד אמר אבל נראה שזה מרבנן דמפרשי שקיבלו עובדא זו דרפרם שה' סמך לדורם ולא שינו לשון הגמ' מהאמוראים שנישנה סתם חד אמר וחד אמר רק הוסיפו לפרש הוה עובדא וכי' וכו' ידעין וכמו שהם נקטו גם הכלל בחולין צ"ג בכל התורה כולה וכי' וכמו שכתבנו לעיל בפרק ד' והוא בכלל מאי דהוי תלי יקאי פרשוהו שכתב רב שרירא שנתברר להם בשני הקבלות שכן הוא.

ורפרם השני ה' ראש מתיבתא בפומבדיתא עד שנת ד'א ר"ג, וכשנפטר ישב במקומו שם רב רחמי, וכבר נתבאר לנו זה בחתימת התלמוד סיד ופיו' והוא מלך שם י"ג שנה עד שנת ד'א רט"ז וכמו שהוא מפורש בדברי רב שרירא גאון ובתריה רב רחמי ושכיב בשנת תשס"ז (ד'א רט"ז) בעידן שמדא דגור יוגדרי'. ונשוב לדברי סורא בימים ההם

פרק ח.

רב אידי בר אבין ורב נחמן בר הונא.

כבר נתבאר בפרק א' בראיות ברורות מדברי הגמ' דאחרי רב אישי מלך בסורא מרימר אחר זה נאמר בדברי רב שרירא גאון שמלך רב אידי בר אבין ושכב בשנת תשס"ז (ד'א רי"ב) ובתריה רב נחמן ושכיב בשנת תשס"ז ונפל שמדא וכי' וכתבי הדורות התפלאו שלא מצאו אותם בגמ', ורב אידי בר אבין ורב נחמן שבגמ' ידוע שהיו הרבה קודם זמן זה, ויאמר החכם ווייס חיג עמוד 213 ושניהם לא הגיעו אחריהם רשום בתלמוד כי באמת לא עשה להם הסדר הדורות ערך כלל, אבל הראב"ד כבר שיחשוב אותם, וכמו שהוא גם בכל הנוסחאות של אגרת רשינ', עיד ירשום ענינם ויאמר שם, חמשה אלו תלמידי רב אישי ויש מהם חבר במרימר ורב אידי בר אבין והשאר תלמידים, וכודאי שה' לי מקור לזה, אשר נאבד מאתנו. אבל יבואר לנו גם זה מנמרא, וגם חידוש זה שבדברי הראב"ד יתברר לנו ואף שהדבר קשה מאד לברר משם לפי שיש עוד רב אידי בר נחמן, והרבה מקומות יש שאף שנראה שהם אלה האחרונים אבל אי אפשר להכריע, אך בכל זה יש שם מקומות שהגם ברורים עליהם:

רפרם דפומבדיתא והסהיד הביא בן לשון הגמ' ועל בן דקדק בזה החכם ווייס אבל הדבר פשוט דשם בגמ' נאמר בסורא פתני כלישנא בתרא בפומבדיתא כלישנא קמא ורפרם בפומבדיתא הוה ליה וכי' אפי' הכי לא חש לה לסילתא האי הוא רהצין וכי' ופשוט דלהכי נזכר בן משום דפומבדיתא סתני כלישנא קמא ורפרם דאף בזה מעשה בדתני בסורא ואפ"ה לא חש לזה.

דור רב אשי, רב אידי בר אבין

וברור דהוזכר בחולין ד' קמ"ב לפני רב אשי דאמרינן שם בעי' אכא בר ממל מעמא דר' יהודה משום דסבר וכו' ת"ש וכו' א"ל ר' זירא לאו אמנא לכו וכו' ת"ש וכו' דלמא התם היינו מעמא וכו' א"ל רבינא לרב אשי ת"ש וכו' אמר ליה רב אידי לרב אשי מתניתין נמי דיקא דקתני וכו' וברור דהיינו רב אידי זה שהי' לראש אחרי מרימר וכלשון הראב"ד ויש מהם חבר כמרימר ורב אידי וכן משמע במקום הזה שהי' מהיושבים לפני רב אשי לרון בהלכה כמו שהיו שם כל אלה אשר נתבאר ענינם בפרק הקודם.

ועי' עוד במס' נדה ד' ס"ז ע"ב אתקין רב אידי בנרש למטבל כיומא דתמניא משום ארייתא ובהלכות גדולות הלכות נדה מפורש רב אידי בר אבין בנרש והנה מדברי רב שרירא גאון ידעינן דנרש היתה אצל סורא כמו שכתב שם ורב פסא דהוה בנרש קרוב לסורא מלך תשסרי וכו' ועל כן כשהי' רב אידי בסורא הי' רמי עליה גם כל מילי דנרש ואתקין שם כן מפני הצורך.

ועל כרחק שכן הוא שהי' רב אידי בר אבין הראשון לא הי' מקומו בנרש כי אם בהינצבי כדאמרינן ביבמות ד' פ"ה רב פסא ורב הונא בריה דרב יהושע איקלעו להינצבי לאתריה דרב אידי בר אבין.

וראיתי לכאור יותר דברי הגמרא כאן ביבמות ומה יבואר לנו יותר זמנו של רב אידי בר אבין הראשון וגודע יותר למצוא הוכחה על רב אידי האחרון כי הרב הסדר הדורות במח"כ שנה בפשט דברי הגמ' שם.

כי הנה לשון הגמרא שם ביבמות כך הוא רב פסא ורב הונא בריה דרב יהושע איקלעו להינצבו לאתריה דרב אידי בר אבין בעו מינייהו הוזהרו כשרות להנשא לפסולין או לא אמר להו רב פסא תניתוה עשרה יוחסין עלו וכו' ואלו כהנות לחלל לא קתני א"ל רב הונא בריה דרב יהושע וכו' אתו לקמיה דרב אידי בר אבין אמר להו דרדקי הכי אמר רב יהודא אמר רב לא הוזהרו כשרות וכו'. והסדר הדורות כתב על זה ומכאן נראה סתירה למ"ש הקדמונים אם בעא מיניה הוא רבו ואיך קראו דרדקי עכ"ל.

ולא עיין בגמ' כי הפשט בגמ' הוא דשם בהינצבו בהיות רב פסא ורב הונא בריה דרב יהושע שם בעו מינייהו חכמי המקום הדין הזה אם הוזהרו כשרות להנשא לפסולים ורב פסא רצה לפשוט להם מהמשנה דעשרה יוחסין ורב הונא בריה דרב יהושע דחה זה דאין רא' משם ואז באו לפני רב אידי בר אבין לשאול ממנו איך הדין באמת והשיב להם רב אידי בר אבין דרדקי הכי אמר רב יהודא אמר רב לא הוזהרו וכו'.

ואין חידוש שקרא להם דרדקי כי הוא הי' באמת וכן גדול נגדם ומהדור שלפני לפניהם כי הי' תלמיד מובהק לרב חסדא ותלמיד רב יהודא ובאמת לא בעי הוא מהם מידי כי אם הם בעו ממנו.

ואחרי שנתבאר לנו זה הרי ברור דזה דאמרינן במס' כתובות ד' נ"ג ע"א בעי רבא מוכרת כתובתה לבעלה וכו' בתר דבעי דור ששמה מוכרת כתובה לבעלה כמוכרת לאחרים דמי מתיב רב אידי בר אבין מתה אין יורשין של זה ואין יורשין של זה יורשין כתובתה והוינן בה כתובה מאי עבידתה ואמר רב פסא כתובת וכו' ואמאי התם נמי נימא וכו' וברור דאין זה רב אידי בר אבין הראשון שעליו נאמר בגמ' בפסחים ד' ק"א יתיב רב אידי בר אבין קמיה דרב חסדא ויתיב רב חסדא וקאמר טשטיה דרב הונא וכו' א"ל רב אידי בר אבין הכי תנינא ליה כמתניתא דכי

רב הינך כוותיק וכו' וכן עוד בגמ' והוא אף שהאריך ימים עד ימי רב פסא אבל קרא להם דרדקי ורב פסא ורב הונא בריה דרב יהושע באו לשאול ממנו ואיך יאמר והיונן בה וכו' ואמר רב פסא שזה אי אפשר שיאמר כי אם מאוחר לרב פסא וברור שזה בן דור רב אשי.

ונראה דזה רב אידי בר אבין האחרון שכתב עליו הראב"ד שהי' חברו של רב אשי ושידענו מאגרת רשיג' שישב לראש בסורא אחרי מרימר הי' תלמידו של רב פסא ועל כן הי' באמת חברו של רב אשי ועי' בחולין ד' קלא ע"א דאמרינן שם יתיב רב פסא וקאמר לה להא שמעתא איתביה רב אידי בר אבין לרב פסא ארבע מתנות עניים שבכרם וכו' ע"ש ובידאי דאין זה רב אידי בר אבין הראשון והוא לא יתיב עם רב פסא במתיבתא והוא רק אידי בר אבין האחרון.

פרק ט.

רב נחמן בר רב הונא.

כבר עברנו מחבריו של רב אשי אל תלמידיו בן הדבר ר' אידי בר אבין עדין הי' מחבריו המצוינים של רב אשי אשר עמדו לפניו לעזור בסידור הש"ס ופשיטות האיבעיות ממתינתן וברייתא והכרעת ההלכה והוא הי' ראש מתיבתא בסורא עשרים שנה מן שנת תשס"ג שנפטר מרימר עד תשס"ג שנפטר גם רב אידי בר אבין (מן דיא קצאי עד דיא רי"א) וכבר לפניו הי' מרימר חמש שנים נמצא שכבר עבר ממית רב אשי עשרים וחמש שנים ועל כן הבאים אחר זה לא היו עוד מן החברים בשורה הראשונה שהכוונה תלמיד חבר כמו שהי' רבינא ורב אחא בריה דרבא ומרימר ורב יימר ורב אידי בר אבין ועוד ועוד כי אם נחשבו לתלמידיו רב אשי אבל כבר היו לגדולי הדור בימיו מאלה הי' רב נחמן בר רב הונא שמלך אחר רב אידי בר אבין בשנת תשס"ג.

ועי' בקדושין ד' ו' ע"ב אמר לו רבינא לרב אשי אמר לעבדו אין לי עסק בכי מאי מי אמרינן וכו' א"ל רב נחמן לרב אשי ואמרי לה רב חנין מחוואה לרב אשי תיש המוכר עבדו לעבדים יצא וכו' הכי דמי אינו אמר רב ששת דתב ליה כשתברח ממנו אין לי עסק בכי וברור דזה הוא רב נחמן בר רב הונא והוא פשט לפני רב אשי בעית רבינא.

וכל זה נסדר בגמ' מרבה תוספאה ורבינא וכבר נסתפקו אז אם רב נחמן פשט לה או רב חנין מחחאה.

ועי' עוד בתובות ד' ז' ואלמון שנשא אלמנה לא והאמר רב נחמן אמר לי הונא בר נתן תנא מנין לברכת חתנים בעשרה שנה ויקח עשרה אנשים מוקני העיר וכו' ושם ע"ב נוסא אמר רב נחמן וכו' ע"ש ואין כאן ספק כלל שאין זה רב נחמן הראשון רבו של רבא דהונא בר נתן בן דורו של רב אשי הי' וחי גם אחרי רב אשי כידוע.

ועי' עוד בכתובות ד' כ"ב דאמרינן אמר רב נחמן בר יצחק ואי כתב ביה שטרא דנן נפק לקרבנא בי דינא תו לא עריך ודלמא ביד חצוף הוא וכדשמואל דאמר שמואל וכו' דכתוב ביה בי דינא דרבנא אשי ודלמא רבנן דבי רב אשי כשמואל סביא להו דכתיב ביה ואמר לנא רבנא אשי ועי' רשי' ז"ל שכתב בי דינא דרבנא אשי אורחא דמלתא נקט שהוא הי' ראש ישיבה כמתא מחסא בימי רב נחמן בר יצחק והוא מרא דשמעתא דוראי בי דינא דרב אשי לא עבדין בתרין עכ"ל והנה רבינו לא הי' לפניו אגרת רשיג' שאינו מביאו בשום מקום אבל באגרת

דור רב אשי, רב נחמן בר רב הונא

רש"ג מפורש דרב נחמן בר יצחק מלך בפומבדיתא ושכיב בשנת תרס"ז ורב אשי יסד מחדש הישיבה במתא מחסיא אחרי מות רב ספא בשנת תרפ"ז כמו שיאמר שם רב שרירא מפורש "ורב ספא דהוה בנרש סמוך לסורא תשסרי שנין (סדרה"ח) ושכיב בשנת תרפ"ז (כן הוא בכל הנוסחאות) וכו' ובכילתו אילין שנין מבתר רב ספא הוה רב אשי גאון במתא מחסיא ומכואר דרק בשנין מבתר רב ספא ה"י רב אשי ראש במתא מחסיא.

והננו גם מכינים זה כי כבר מכואר בזה דנרש סמוכה אצל מתא מחסיא ועל כן לא יסד שם רב אשי ישיבתו בעוד רב ספא חי ונוהג במתיבתא והוא דבר המובן מאד ובאמת כן ה"י וכמכואר בדברי רש"ג.

אבל הנה לפנינו שרב אשי יסד ישיבת סורא עשרים שנה אחרי מות רב נחמן בר יצחק.

ונראין הדברים שבגמ' ה"י כתוב רב נחמן סתם ורש"י ז"ל לקרב הדבר פירש הוא רב נחמן בר יצחק ומדברי רבינו הוגה כן בגמרא אבל אם תה"י כאן הגירסא רב נחמן סתם כמה טוב ויפה יה"י לשון הגמ' והרי סגנון הדברים מורה שכל זה נשנה בבית המדרש אחרי רב אשי דהא מקשינן ודלמא רבנן דבי רב אשי כשמואל סבירא להו.

ועי' עוד במס' נדה ד' נ"ג ת"ר ראתה כתם ואחר כך ראתה וכו' מתקנה עוותי מעוית לה אמר רבינא איפוך רב נחמן אמר לעולם לא תיפוך שהוא מתקן הלכותיה לידי זיבה ואני מעות וכו' והוא ודאי רב נחמן זה, ואי אפשר כלל שיה"י זה רב נחמן הראשון שאם הוא כבר פירשה בלא תיפוך, איך יאמר רבינא אחריו איפוך אבל הוא רב נחמן בר רב הונא האחרון, ועל כן נשנה רבינא קודם, והוא דבר פשוט כן. ועי' עוד במס' עירובין ד' כ"ז אמר ר' יוחנן אין למדין מן הכללות ואפי' במקום שנאמר בהן חוץ וכו' אמר אביי ואיתימא רב ירמ' אף אנן נמי תנינא וכו' אמר רבינא ואיתימא רב נחמן אף אנן נמי תנינא בכל מערבין וכו' והנה קודם זה נשנה של אביי ואיתימא ר' ירמ' ואחר זה של רבינא ואיתימא רב נחמן וברור שהם אחרונים, וגם כאן נשנה רבינא קודם ואחר כך רב נחמן, ובמס' קדושין ד' ל"ד כבר נשנה כן בגמ' סתם על דברי ר' יוחנן דתנן בכל מערבין, והיינו מדברי רבינא ורב נחמן כאן.

ועי' עוד במס' חולין ד' פ' בעא מיניה אבא בריה וכו' אל רבינא לרב אשי ודלמא מינא דתאו או מינא דזמר ניהו אל רב נחמן לרב אשי אמימר שרי תרבייהו ובהגהת הב"ח הגיה רב חנן ובוראי פשיטא ליה כן מפני שרב נחמן לרב אשי הוא תמיה אבל הוא רב נחמן זה ואף שלעיל ישם על פירכא דרב אחא בריה דרבא גרסינן שם כגמ' רב חנן אבל הכא לשון אחר הוא שהרי גם הפירכא הקשה שם רב אחא והכא רבינא וגם אם נבוא לחגיה מזה לזה אולי צריך לחגיה שם מכאן אבל אין צריך לחגיה.

ועי' עוד במס' חולין ד' י"ח אמר רב הונא האי טבחא דלא סר סכיניה קמיה חכם משמתינן ליה רבא אמר מעברין ליה ומכרזין אבשריה דטרסה היא ולא פליגי כאן בשנמצא סכיניו יפה כאן בשלא נמצא סכיניו יפה רבינא אמר היכא דלא נמצא סכיניו יפה מטמסס ליה כפרתא דאפי' לעכו"ם נמי לא מודכן וגירסת בהג' רב נחמן תחת רבינא וכן הוא גם בספר האשכול בהלכות חלב ודם וזה יכול להיות רק רב נחמן בר רב הונא.

ועי' עוד במס' חולין פ"ד אמר רב נחמן בטן אנו לזין ואוכלין וזה לא יתכן כפי רב נחמן הראשון שהי' עשיר גדול.

רב נחמן הי' ראש מתיבתא בסורא רק כשלוש שנים ונפטר בשנת תשס"ו (ד"א ר"ד) וראוי להעיר בזה דהנה מדברי רב שרירא גאון מוכח שגזירת יוגדר היתה אחרי מות רב נחמן בר רב הונא שהי' אצל רב רחומי כתב ושכיב בשנת תשס"ז בערן שמדא דגור יוגדר אבל אצל רב נחמן כתב ושכיב בשנת תשס"ז וגור יוגדר לבטולי' שבתא מזה משמע בהדי' שהגזירה היתה כששכיב רב נחמן ובשכלי' הלקט כתוב שם תשובת הגאונים ושם נאמר לפני שבימי' רב נחמן גור יוגדר מלך פרס שלא יקראו קישי' והרב שייר הכי' זה בערך מלך ערך איגדר II וגרס רב מביימי והנה בשכלי' הלקט שלמני הוא שבהל' השלם שהרפס החכם כאבער שם פ"י מ"ה מענין תפלה נאמר מצאתי בתשובות הגאונים ז"ל מה שאומרים במספרי' שבתות ויו"ט פעמים וכו' בקדושה לפני שבימות רב נחמן גור יוגדר מלך פרס וכו' ונראה ברור שתחת לפי' שבימות' צ"ל לפני שבימות רב נחמן גור יוגדר והיא ממש כלשונו של רב שרירא ועל כרחי' שצ"ל כן לפני שהגאונים לא היו כותבים בלשונם. בימות' כי אם כימי' רב נחמן

ומלשונם נראה שדקדקו לכתוב לפני' שבימות' רב נחמן וכן דקדק רב שרירא ושכיב בשנת תשס"ז ונפל שמדא וכו' לפני' שהיו מקובלים והי' כתוב במספרי' וזכרונם שזה הי' קודם שמלך מר בר רב אשי ועל כן תלו זה במות רב נחמן לפני' שכן היתה הגזירה מיד אחרי מות רב נחמן ורק נתבטלה כאשר כבר מלך מר בר רב אשי כאמור באגרת רשיג' ובתריה (בתר רב רחומי) מלך רב סמא בריה דרבא ובאותו פרק דיליה ודמר בר רב אשי' שמענו מן הראשונים וראינו כתוב במספרי' וזכרונם דבעי' רחמי' ובלעיה תנינא ליוגדר מלכא כבי' משכבו ובטל שמדא. ומה יוצא לנו להבין כי הגזירות בימים ההם בבבל ופרס לא היו גוראות על דרך הגזירות בארץ ישראל שהיו שם יחד גם קנאת הדת וענין מדיני' וראינו שבאמצע ימי' השמד הוקם על מר בר רב אשי' בסורא וכדברי הגמ' במס' בבא בתרא ד' י"ב נראה שהקמת הראש מתיבתא היתה גם אז בפרהסיא ושידעו קודם זה גם במחוזא ונראה שהי' אז מקומות מקומות לפני' שהשרים לא עזרו לרעה וישירו למשפט ומדת הדין פגעה ביחידים וכבר ביארנו זה. בהתיימת התלמוד ורבנן סבוראי' פרק כ"ד אבל בזה הגנו רואים כי גם בשגור יוגדר שמדא ולבטולי' שבתא לא נתבטלו המתיבתות לא בסורא ולא בפומבדיתא אפי' לפני' שעה בכל ההנהגה ועי' עוד בדברינו לקמן פרק י"ג והדברים מתחזקים יחד

פרק י.

מר בר רב אשי ורב אחא מדיפתי.

אחרי רב נחמן בר רב הונא מלך מר בר רב אשי' בסורא דבר מר בר רב אשי' אין צריך דרישה וחקירה כי הוא מפורש בגמ' במס' בבא בתרא ד' י"ב שמלך שם רק כי ראוי להעיר שהי' זה כבר בימי' זקנותיה של מר בר רב אשי' כי לבד אשר כבר עברו עשרים ושמונה שנה אחרי פטירת רב אשי' עוד גם כבר בימי' רב אשי' כבר גדל מר בר אשי' והי' מגדולי' הדור אף, וכבר מבואר בפרק ד' דנראה דעובדא דגמרא במס' חולין ד' ע"ז הנהו אטמהתא דאימלחו בי ריש גלותא בגידא נשיא רבינא אפר רב אחא בר רב ישרי' אתו שיילוו למר בר רב אשי' אמר להו אנא

דור רב אשי, מר בר רב אשי

שרי וכו' זה ה' עוד בחיי רב אשי, וכבר בימי רב אשי נתאמרו שמעתי משמיה, ולחנם האריך לפלפל בסדר הדורות בערך מביימי להוכיח כי לא תניק קטן ה' מר בר רב אשי בעלותו לגדולה, או כמות רב אשי, כי הדבר יוצא מסורש בגמ' שכבר בימי רב אשי ה' מגדולי המורים.

ועי' עוד במס' חולין ד' צ"ח ההוא פלגי דזיתא דתרבא דנפל בדיקולא רבישרא סבר מר בר רב אשי לשיעוריה בתלתין פלגי דזיתא א"ל אבהו לאי אמינא לך לא תולול בשיעורי דרבנן, וחזינן בזה דההוראה באה לפני מר בר רב אשי. וראיתי להרב ש"ר בערך מילין ערך איזדגר אות ד' שכתב שם על דבר הנאמר במס' ב"ב ד' י"ב מביימי חתים וז"ל "אולם באמת כפי הנראה לא ה" כל הספור הזה בתלמוד לפני הראב"ד הלוי וכו' והנה אין ספק כי מאוחר זמן זה הספור מאד, ובא בתלמוד מרבנן סבוראי כי מר בר רב אשי ה" כבר בסוף האמוראים והוא בעצמו מאוחר כבר בזמן שנפטר מאה שנה אחרי מות אביו רב אשי עכ"ל. ולא ידעתי דבריו כן הדבר שהדבר בא בגמ' אחרי מר בר רב אשי מרב סמא בריה דרבא אמימר בר מר ינוקא רב משרשיא רבה תוספאה ורבינא, שהיו אחריו, אבל איך יאמר כי מאוחר זמן זה הספור מאד, ומן חתימה שכתב "שנפטר מאה שנה אחרי מות אביו והלא נספר אחרי רב אשי רק ארבעים ואחת שנה, וכשנתמנה לראש מתיבתא בסורא ה" אחר סמירת רב אשי רק כ"ח שנה, ויכול להיות שש"ס נפל בדבריו ותחת מאה שנה צ"ל מא שנה, אבל איך כתב והוא בעצמו מאוחר כבר בזמן והרי דורו דור רב אשי שה" כבר גדול הדור בימיו, והאריך ימים אחריו, ואיך יוכיח מזה כי מאוחר זמן זה הספור מאד, ועי' בפכ"ג.

ועי' עוד במס' כתובות ד' ח' רב אסי איקלע לבי רב אשי בהלוליה דמר בריה בריך שית, הנה ראינו שכבר בימי רב אשי נשא אשה. ועי' עוד במס' ברכות ד' כ"ז מר זוטרא איקלע לבי רב אשי חזייה לדוכתיה דמר בר רב אשי דמנח ביה ספר תורה ועבד ליה מחיצה עשרה אל כמאן כריבל וכו' א"ל לאו אדעתאי.

ועי' עוד במס' חולין ד' ע"ו ע"ב אמר מר בר רב אשי הוה קאמינא קמיה דאבא ואייתו לקמיה עופא וברק ואשכח ביה חמיסר הוה חד דהוה וכו'. ועי' עוד במס' ב"ב ד' כ"ז דבי בר מריון וכו' אתו לקמיה דרבינא אמר להו וכו' מתקף לה מר בר רב אשי מאי שנא וכו' אמרוה קמיה דמרימר אמר להו וכו' ומרימר נספר רק חמש שנה אחרי רב אשי.

ובמס' כ"ב שם יסופר דכשנעשה מר בר רב אשי לראש, רצו להושיב את רב אחא מדיפתי, וראוי לבאך זמנו אחרי כי פשוט שהוא בן דור זה, אלא שראיתי גם בזה טעות גדול להיוחסין ולבעל סדר הדורות אחריו.

שבערך רב אחא מדיפתי כתב היוחסין ואחריו הסדר הדורות וז"ל רב אחא מדיפתי אמר לרבינא לפני רבא בס"ק דיבמות ד' ד' עכ"ל ע"ש ואם ה" הדבר כן הלא ה" רב אחא מדיפתי מתלמידי רבא ולא מדור הצעירים מרב אשי אבל במח"כ טעו שם כפשט דברי הגמ'.

כי במס' יבמות שם אמרין ואיבעית אימא אתיא בהיקישא מדרי' יונה וכו' והקשו כל העריות וכו' אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא מכדי כל עריות איכא לאקושינהו וכו' איבעית אימא לקולא ולחומרא וכו' ואיבעית אימא הכי תרי איסורא וכו' רבא אמר ערוה לא צריכה קרא וכו' כי איצטריך קרא למיסר וכו'.

והנה סברו הם דרבא בא לישב קושית רב אחא מדיפתי לרבינא וא"כ על כרחך שהיו אז שניהם לפני רבא אבל טעו בפשיטות דרבא לא בא לתרץ קושית רב אחא מדיפתא כי אם מהדר לישנוי למאי איצטרך עליה שעל זה תשוב שם כל הסוגיא ועל זה משנינן שם קודם זה משום הקישא דר' יונה ורבא משני דאיצטרך קרא למיסר צרה וע"ש בתוס' ד"ה רבא אמר.

והחכם המו"ל את הסדר הדורות כתב שם וז"ל שם ליתא לפני רבא רק שאמר לרבינא וגם רבא אמר בישוב קושיתו ע"ש עכ"ל והנה בא להעיר שלא מצא בנמ' הלשון לפני רבא אבל לא אמר כלום שאם ה"י פשט דברי הנמ' שרבא השיב על קושית רב אחא מדיפתא כמו שטעה גם הוא לחשוב היו היוחסין והסדר הדורות צודקים בדבריהם שהיו לפני רבא שלכל היותר היו רק תלמידיו רבא אבל כבר מבואר כי כל הדבר טעות.

ואחרי שנתבאר לנו זה ולא ה"י רב אחא מדיפתא לפני רבא אם כן ברור שרב אחא מדיפתא שנכלל הש"ס אחד הוא והיינו מצעירי דור רב אשי ורבינא שהאריכו ימים אחריהם ויתברר לנו גם זמנו ושעתו וגם זמן מר בר רב אשי כי רב אחא מדיפתי לא ה"י קשיש מטר בר רב אשי כדמוכח בברכות ד' מ"ה דנאמר שם על מר בר רב אשי ורב אחא מדיפתי ויהודה בר מרימר דלא הוה בהו חד דהוה מופלג מחבריה וכו' וכתב רש"י ז"ל מופלג בחכמה ובזקנה מן השנים.

ורב אחא מדיפתי כבר נשא ונתן הרבה לפני רבינא חברו של רב אשי כמו בההיא דיבמות ד' ח' ובבבבס ד' ד' אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא והא לא דמי וכו' וכן עוד בבבס ד' נ"ו אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא באמצע הקדש מיהא וכו' וכן הוא בהרבה מקומות בש"ס, וידוע כי רבינא הראשון נפטר לפני רב אשי.

וכן מצאנו גם את מר בר רב אשי עם רבינא הראשון ע"י במס' פסחים ד' כ"ה: מר בר רב אשי אשכחיה לרבינא דשייף לה לברתיה בנוהרקי דערלה אמר לי אימור דאמר רבנן בשעת הסכנה שלא בשעת הסכנה מי אמור א"ל האי אישתא צמירתא נמי בשעת סכנה דמיא, ולשון תשובה זו בדרך פסק יכול להיות רק מרבינא הראשון למר בר רב אשי.

ומכל זה ראינו דלא לכד במות רב אשי כי אם גם קודם זה עיד בימי רבינא כבר ה"י מר בר רב אשי גדול הדור ובעובדא שנחלקו רב אחא ורבינא בהוראה אתו ושאלו למר בר רב אשי.

ושנות מר בר רב אשי ורב אחא מדיפתי הגיעו כבר כמעט לסוף ימי הדור הזה, רב אחא מדיפתי ה"י החכם של הראש גולה מר זוטרא (רבנן סבורא פרק י"ט) ומר בר רב אשי נפטר בשנת דא רבא, ומלך אחריו בסורא רבה תוספאה.

פרק יא.

רבה תוספאה.

הנה ז"ל היוחסין רבה תוספאה ברכות נ"א הכשיר מעוברת י"ב חדש שלא יהי' הולד ממזר יבמות פ' והוא סוף האמוראים ואומרים שקורין אותו יש אומרים עכ"ל והסדר הדורות הוסיף עליו לאמר אמר לרבינא מר מ"ק ד' יבמות ע"ה ב"ק ק"ש רבה תוספאה אמר לרבינא שבת צ"ה סוכה ל"ב זבחים פ"א ב"ב סד ע"י חלק א' שה"י ראש ישיבה בסורא אחרי מות רב סביוני ו' שנים ומת דא רל"ד.

ובעל דור ודורשיו עמוד 214 הערה 12 הביא עמו כל הבקאות של בעל סדר הדורות ולא ידע לכתוב איזה רבינא והנה כתב שם וז"ל ובמק' ד' איתא רבינא ורבה תוספאה הו' קאולי באורחא חזו להתוא נכרא דהוי דלי דוולא בחיזים א"ל רבה תוספאה לרבינא ליתי מר לישמתי מזה נראה דרבה קראו לרבינא מר וגם מדאמר ליתי מר לישמתי משמע דרבינא גדול ממנו ותימא שישב רבה לראש קודם רבינא וע"י סוכה ל"ב יבמות ע"ה ב"ק ק"ט ב"ב ס"ד זבחים פ"א וכבר הערתי לעיל הערה 9 שדבר רחוק הוא בעיני וכמעט אי אפשר לפי סדר הזמנים שרבינא הזה היה תלמיד חבר לרב אשי עכ"ה.

והנה טעה בדבריו עצמו שם בהערה 9 כתב ומשמעות דבריו רש"י בב"מ ד' פ"ז נראה שרבינא סוף הוראה הוא רבינא שבבב"מ רב אשי וליתא אלא שרבינא דסוף הוראה הוא רבינא בריה דרב חננא ומבואר בן באגרת רב שדירא גאון וז"ל ובארבע בשבא דהוא י"ג בבב"מ בשנת תתי"א (ד"א רנ"ט) שכיב רבנא אבינא בריה דרב חננא דהוא רבינא סוף הוראה והנה רב אשי מת לדעת רש"י תשנ"ג (ד"א קצ"א) וע"כ ב"ן מות רב אשי למות רבינא ס"ח שנים ואי אפשר שרבינא הוא אותו רבינא חברו של רב אשי וע"י לקמן פרק זה הערה 12 עכ"ל שם (י"ב) אבל הנה שם בא להוכיח שרבינא אשר (לדעתם) נפטר בשנת תתי"א אי אפשר שיהי' רבינא חברו של רב אשי שאם כן נפטר ס"ח שנים אחר רב אשי וזה דבר רחוק אבל כאן בהערה 12 הלא הוא עומד לדבר על דבר רבה תוספאה שהוא חלל בודאי נפטר בשנת רל"ד (תשס"ה לשטרות).

וכבר מבואר לנו לעיל במאמר "חתימת התלמוד" פרק י' פירש דבריו רש"י על דבר רבינא דסוף הוראה ושצדקו דבריו רש"י ז"ל באין ספק ובטעות כתב וז"ל על רבינו בלשון "וליתא".

אמנם בנוגע לרבה תוספאה ורבינא איזה רבינא הוא אם הראשון חברו של רב אשי או רבינא האחרון הנה הדבר ברור שלפי סדר זמנים היה לו לרבה תוספאה ישיבה אחת בעולם גם עם רבינא חברו של רב אשי וגם עם רבינא האחרון, וכאמת היה לו לרבה תוספאה דין ודברים גם עם רבינא חברו של רב אשי וגם עם רבינא האחרון. ולדוגמא ההיא דסוכה ל"ב דאמרין שם אמר ליה רבה תוספאה לרבינא ואימא תרי כפי דתמרי כפת כתיב ואימא חרא כף קרי ליה הנה ישאלות רבה תוספאה ותשובות רבינא הן בלשון תלמיד הוישב לפני רבו ורבינא משיב לו בסגנון זה והוא רבינא הראשון.

ולחיפך ההיא דיבמות ד' ע"ה דאמרין שם יתיב רבינא וקאמבני ליה מלא החוט שאמרו על פני כולה או על פני דוכה אמר לו רבה תוספאה לרבינא מלא החוט על פני דוכה וכלפי רישא זה ודאי היה רבינא האחרון דלרבינא הראשון הבירו של רב אשי אם ה"י מבני ליה על הכלל שאמרו בזה היה יכול רבה תוספאה למיפשמ ממתניתין או כדיתא או מה שקבל בשם אמורא הקודם אבל לא בהחלטתו סתם. ואין שייך כלל לאמר שהי' מקובל לו כן סתם כי ה"י תלמיד מובהק לרבינא כי נפטר חמשים ושתים שנה אחר רבינא חברו של רב אשי. אבל לחיפך בההיא דב"ב ד' ס"ד בודאי דה"י זה רבינא חברו של רב אשי

הערה (י"ב) אם היינו צריכים עוד לראות על עיקר הדבר שהי' בעולם רבינא ראשון וכי אינו אחר עם חברו של רב אשי לא הי' בהוכחתו כלום שכבר נתבאר שלא נפטר תתי"א כי אם תשס"ה—תשס"ו, אבל לא נדרש לנו הוכחות מדויקות כאלה, שכבר

דאמרינן שם יתיב רבינא וקא קשיא ליה היינו בור היינו דות א"ל רבה תוספאה לרבינא תיש דתניא אחד הכור ואחד הדות בקרקע אלא שהכור בחסירה והדות בבנין, יתיב רב איש וקא קשיא ליה היינו בור היינו דות א"ל מר קשישא בריה דרב חסרא לרב איש תיש דתניא אחד הכור ואחד הדות בקרקע אלא שהכור בחסירה והדות בבנין והנה מדחזינן דרב איש נם הוא בעי לה והוא לפרש להבין דברי המטנחאם כן כודאי דכל זה בא כסידור רב איש, ורבינא האחרון שכבר הי' זה לפניו מסידורו של רב איש לא הי' לו מה ליבעי וגם רבה תוספאה הי' משיב לו שכבר פשטה מר קשישא קמיה דרב איש, והעיקר שאם הי' זה רבינא האחרון כודאי שהי' בא מקודם דברי רב איש ומר קשישא, ואחר זה דברי רבינא ורבה תוספאה, שהרי שניהם בעו דבר אחד ממש, ואיך אפשר שיסודר להיפך דברי רבינא האחרון ואחר זה דברי רב איש הדבר הזה עצמו, ופשוט שזה רבינא הראשון עם רבה תוספאה ועל כן גם בא כגמרא לפני רב איש כמו שהוא כן על הרוב בכל השם מפני שהי' קשיש מרב איש, או שרב איש עצמו כראש כסידור סידר את רבינא קודם, וחזינן בזה בבירור שכבר בימי רבינא הראשון הי' רבה תוספאה גדול ורב בישיבתם והי' גם הוא מהעוסקים בבירורי הענינים כסידור השם, ורבה תוספאה חלא הי' כבר מהאחרונים מדור רב איש. וההיא דמס' מועד, קמן ד' ד' הנה בגמ' שם אמרינן רבינא ורבה תוספאה היו קאולי באורחא חזו לההוא נכרא דהוה דלי דוולא בחולא דמועדא אמר ליה רבה תוספאה לרבינא ליתי מר לישמתיא א"ל והתניא מדלין לירקות כדי לאוכלן א"ל מי סברת מאי מדלין מאי מדלין שלופי כרתנן המידל בגסנים וכו' א"ל והתניא מדלין מים לירקות כדי לאוכלן א"ל אי תניא תניא, כזה אין שום ספק שזה רבינא האחרון שכן הוא כל לשונם זה, ורבינא הראשון הי' משיב לרבה תוספאה, תניא מדלין לירקות וכו' ולא בלשון שאלה והתניא ולרבינא הראשון לא הי' אפשר שידחה לו רבה תוספאה בלשון כזה, מי סברת מאי מדלין וכו' שכזאת אפשר שיאמר הרב לתלמידו או חבר לחברו, אבל לא תלמיד לרבו מובהק, ובפרט שהרי באמת אין הדבר כן כדמסיק אי תניא תניא, ורק מסברת עצמו רצה רבה תוספאה לומר כן.

ומה שתמה בדור ודורישו דאם הוא רבינא האחרון איך קראו רבה תוספאה מר, וגם אמר ליתי מר ולישמתיא, ומזה תמה איך ישב רבה תוספאה לראש קודם רבינא. אמת הדבר שבעלי הכללים כתבו כן אבל מפני שהוא נימ לכמה מקומות גם בגמ' ראוי לברר הדבר.

והנה בעלי הכללים לקחו זה מדברי התוס' במס' ערוכין ד' ה' בדיה והא מר הוא דאמר שכתבו שם וזיל מכאן משמע דגרסינן רבה שלא אמר אבוי מר לרבא חברו אע"ג דאשכחנא דא"ר יוסף לאבוי תלמידו מר דגברא רבה הוא ידע מאי קאמינא בזבחים בפרק קרשי קדשים (ד' ס"ב) התם שאני שהבין אבוי מה שלא הבינו אחרים עכ"ל.

אבל אם אין זה גליון בתוס' על כרחך ושכונתם רק לאבוי ורבא שזה לא מצאו התוס' בגמ' רק שהוקשה להם מרב יוסף ואבוי שהי' תלמידו ותירצו אבל שיח' זה איזה כלל בשם הוא נגד הידוע ומפורסם לכל בקי בגמ', שהרי בהדי

מבואר ענין רבינא האחרון כגמרא בהרבה עשרות מקומות וכבר נתבאר לנו כל פרשת ענינו שכולן מבוארות ומפורשות בגמרא, ועי' בפנינו.

אמר ליה רב אשי לרבינא במס' עירובין ד' ס"ג. מאי מעמא עביד מר חבי, ועי' עור יותר במס' ססחים ד' ק"ד: דרב יהודה אמר לרב יצחק בנו ורבינו יהודה דמר וסורותיה דמר גרמה ליה למר דלא תימא שמעתתא מביטיה עיש ועי' עור במס' כתובות ד' צ"ד אמיה דרמי בר חמא כתבתיהו ובי'אתא רב שישת לקמיה דרב נחמן א"ל מר מעמא עבד מר חבי א"ל ומי עבד מר חבי א"ל דקרים וכו' א"ל חדא דאנא דיינא וסר לאו דיינא וכו' והנה רב נחמן ורב ששת חברים היו וקראו אחדרי מר, ועי' עור במס' בבא מציעא ד' כ"ב דאמרו ליה אמימר ורב אשי למר זוטרא השתא אמאי לא אכיל מר.

וכבר מבואר לנו כמאמר החיטת התלמוד דרבה תוספאה לא הי' קשיש הרבה מרבינא האחרון, ונפטר רק כשנה אחריו, ואף שרבה תוספאה יושב בראש הנה הי' גם רבינא מראשי הדור ההוא כמו שכבר נתבאר, והי' דיינא, ועל כן לא עשה ובה תוספאה כלעדו לשמתי' לחהוא גברא, ונמלך עמו כדון, ובאמת הביא רבינא ראי' מבריי'תא דלא לשמתי'.

ועל פי דברי התוס' אלו בערוכין מחקן והגיהו הרבה פעמים שלא כדון, גם בגליון השיס', ולדעתי שחס הנהות בחנם, ומבואר לנו יותר במקום אחר.

פרק יב.

רב משרשיא.

אחרי שכבר מבואר לנו כבידור זמנו של רב אחא בר רב (לעיל בפ"ד) שהי' הוא עצמו צעיר מרבינא הראשון חברו של רב אשי, הנה מזה לכד כבר מבואר הדבר דרב משרשיא בן בנו של רב אחא בר רב אינו רב משרשיא תלמידו של רבא כי אם בן דורם של האמוראים האחרונים, הוא הדור שאנו עוסקים בו ונבדור הדבר יותר.

והנה מההיא דמס' סנהדרין ד' ע"ו אין להוכיח זמן רב משרשיא רק מזה עצמו דאמר על רב אחא בר רב מאי מעמא דאבוא דאבא וכו' אבל מההיא דמס' חולין ד' ט"ט כבר הגנו רואים בן מתוך סידור הסוגיא.

הלשון הנמ' שם הוא אינקבא ריאה היכא דממשמשא ירא דסבחא תלינן או לא תלינן רב אחא בר רב אמר תלינן מר זוטרא בריה דרב מרי אמר לא תלינן והלכתא תלינן אמר רב שמואל בריה דרב אבהו אבא מרישי' כלי דרפרס הוח ואמר תלינן אמריו קמיה להא דמר זוטרא בריה דרב מרי ולא קבלה אמר רב משרשיא כוותיה דאביה דאבא בסתברא דהא תלינן בזהב.

והנה סגנון הנמרא יוצא מהרגיל כי הלשון והלכתא תלינן הי' ראוי לחיות בסוף אחרי דברי רב שמואל בריה דרב אבהו ואחרי דברי רב משרשיא כרגיל כנמרא דכל והלכתא הוא בסוף כל השקלא וטרי' של הסוגיא וכאן נשתנה הדבר ובודאי דבעי מעמא.

אבל הנה רב שמואל בנו של רב אבהו הוא כבר מרבנן דמשרשי' והוא רב שמואל בנו דרב אבהו מסימכדיתא שכתב עליו רב ירמיה נאמן מזכרונות דברי הימים להגאונים שנפטר בשנת תתי"ח (ד'א רס"ז) ובחולין נאן העיר על הוראת אביו רב אבהו שהי' מרישי' כלי דרפרס היינו רפרס השני מסימכדיתא (עי' לעיל בפ"ק ד' בריה ובמס' חולין) שהי' שם ראש מתיבתא עד שנת ר"ג, ועל רב אבהו זה הוא דאמרין במס' ב"ק ד' קי"ז איתביה רב אבהו לרב אשי, ועי' סדר הדורות

ערך רב אבהו אות ד' שכתב שם אך רב אבהו דאיתוב לרב אשי צע' שנראה שאין זה ר' אבהו תלמיד ר' יוחנן לפי סדר הדורות קדם ר' אבהו הרבה לרב אשי ואולי זה הוא ר' אבהו שאכתוב שיה' כבכל ואולי לרב אשי הקדמון אותוב עכ"ל והנה מה שכתב דאולי זה ר' אבהו שאכתוב שיה' כבכל הנה הביא זה אחר זה בשם הוחסין מפרק מקום שנחנו דרב אדא ורבא בר חנן אתי לגביה אבל הלא בעצמו כתב שלא מצא זה שם ומה שכתב אולי לרב אשי הקדמון השיב תשובה מאד ובמחשכ לא עיין בנמרא כביק שם דהעובדא היתה ההוא גברא דאנסותו נכרים ואחוי אחמרא דרב מרי בריה דרב פנחס בריה דרב חסדא וכו' אתא לקמיה דרב אשי פטריניה וכו' איתביה רב אבהו לרב אשי ואיך ה' זה לרב אשי הקדמון שהוא עצמו כתב שיה' בזמן רב וכאן מעשה שהיתה אצל נכדו של רב חסדא והוא באמת דור רב אשי סתם שגם בני רב חסדא מר קשישא ומר ינוקא ישבו לפניו ונמשכנו לכאר זה כאן כי מתוך דברינו יוצא לנו עוד אמורא בן דור זה שישב גם הוא לפני רב אשי וגם לדעת כי רב שמואל בריה דרב אבהו איננו אחר כי אם בנו של רב אבהו זה שכן הוא גם סדר הזמנים וכמו שיבואר.

והנה רב אבהו זה ה' מרישי כלי דרפרם וכבר מבואר לעיל דרפרם ה' ראש בפומבדיתא מן ימית דא קציג עד שנת דא ר"ג והיינו אחריו שכבר נפטר רב אשי ובזמן ההוא ה' שם אצלו רב אבהו מרישי כלי ולפני זה ישבו שניהם לפני רב אשי גם דרפרם גם רב אבהו ע"ש והיו שניהם מהאמוראים האחרונים שהיו בבית הועד של רב אשי והאריכו ימים אחריו.

ורב שמואל בנו ה' גם הוא מפומבדיתא המקום שה' אביו מרישי כלי אבל הוא כבר ה' מדור רבנן סבוראי — דמפרשי ומפני שהעיד בשם אביו באו דבריו לפני רב משרשיא.

ורב משרשיא ה' בר בריה דרב אחא בר רב ובכל זה נראה שה' מהאמוראים האחרונים ולא מרבנן סבוראי — דמפרשי וכמו שיבואר עוד.

אבל זה ודאי דבריו רב שמואל בריה דרב אבהו ודבריו רב משרשיא באו כאן בנמרא על ידי רבנן — דמפרשי ועל כן באה כאן והלכתא תליג' קודם דבריהם ורבנן דמפרשי הוסיפו דבריו רב שמואל בריה דרב אבהו את אשר קבל הלכה למעשה מאביו ודבריו רב משרשיא.

ועי' עוד בהולין ד' ס"ז ע"ב דגרסינן שם אמר ליה רב משרשיא בריה דרב אחא לריבנא מאי שנא וכו' וברור דע"ל בר בריה דרב אחא לריבנא וריבנא זה הוא רבינא האחרון.

ואף שהנני מתרחק מהשערות ודברים שלא ניכל לברר לפי שעל ידם לוקה מדת הדין בכל זה אמרתי להעיר במקום הזה את חמעיין דאולי רב משרשיא זה הוא את אשר הוזכר רב שרירא גאון לאמר. ובמימיה דחדין רב סמא בשכא בטבת בשנת תשפ"א (דא ר"ל) אתסרו רבנא אמיתר בר מר ינוקא והונא בר מר זוטרא ריש גלותא ומשרשיא בר פקד ובשמונה עשר יים אתקמילי חנא בר מר זוטרא נשיא ומשרשיא ובארר דשתא דא אתקסלו רבנא אמיתר בר מר ינוקא והנה ודאי דכל אלה היו אנשים מצויינים גדולים בדור ועל כן נכתב זה בספר זכרונות להנאונים ועל כן גם נתפסו למלכות יחד ורבנא אמיתר בר מר ינוקא כבר נתבאר לעיל בפרק ג' והונא בר מר זוטרא ריש גלותא ידוע ומשרשיא בר פקד אולי הוא רב משרשיא זה רק שלפי זה ה' צריך להיות בדבריו רב שרירא רב' משרשיא ואולי

דור רב אשי, רב משרשיא

נשמט שם תיבת רב ישוב ראיתי שבדברי הראב"ד בספר הקבלה נאמר ככל פעם רב משרשיא וחוא כן גם ביוחסין גם בסדר החכמים.
אבל כל זה בנוגע למשרשיא בר פקוד הנהרג אבל זה ודאי וברור בדבור האמוראים האחרונים ה"ר רב משרשיא נכד רב אחא בר רב שזה מפורש בגמרא וכמו שביירונו שם בפ"ד.

פרק יג.

רבינא בר רב הונא.

מעשי הימים ההם וענינם.

על דבר רבינא האחרון כבר דברנו הרבה בהמשך דברינו וכבר הראנו כי ה"ר גם הוא מרא דתלמודא ובא במקומות הרבה מאד בגמ' ומצאנו אותו בגמ' עם מרימר ועם רב נחמן בר הונא ועם מר בר רב אשי ועם רבה תוספאה וגם רב יוסי מרבנן — דמפרשי דן לפניו כי רבנן — דמפרשי היו כולם תלמידי האמוראים ובודאי שרב יוסי וחביריו לא היו תלמידי רבינא האחרון כלבד כי אם גם תלמידי מר בר רב אשי ורבה תוספאה וכל זה כבר נתבאר.

אף גם זאת כבר מבואר כי רבינא לא האריך ימים אחר רבה תוספאה כי נפטר בזמן קצר אחריו וגם הוא כבר ה"ר זקן במותו כי כבר ה"ר גדול הדור בימי מרימר שנפטר בשנת ד'א קצ"א ואם כן מ"ד שנה לפני רבינא האחרון. ובימי דפרם השני, וגם כי בזמן קצר אחרי רב אשי ה"ר דינא בסורא ככל אשר כבר נתבאר. בחתימת התלמוד" לעיל.

וראיתי לבאר כאן את ענין ימי הגזירות שהיו אז וגם אם יש להם איזה מקור בגמרא. הנה מדברי רב שרירא הננו רואים כי הגזירות של פירוז — רשיעא היו במות רבה תוספאה ואם כן בימי רבינא האחרון, וגם אחריו.

כי הנה זה לשון רב שרירא שם: "ובימי דהדין רב סמא (יג) בשבת במת בשנת תשפ"א אתסרו רבנא אמרימר בר מר ינוקא וחונא בר מר וזוטרא ריש גלותא ומשרשיא בר פקוד ובשמונה עשר יום אתקטילו הונא בר מר וזוטרא נשיא ומשרשיא ובאדר דשתא דא איתקטילו רבנא אמרימר בר מר ינוקא ובשנת תשפ"א אתסרו כל בי כנשתא דככל ואתנקטו בי יהודאי לאמנושי ובשנת תשפ"ז שכיב רב סמא בריה דרבא ובתריה מלך רב יוסי וכו' עכ"ל. והנה ברור כי זה שנאמר ובשנת תשפ"א אתסרו, כל כי כנשתא" שצ"ל ובשנת תשפ"ה שהרי הוא עומד קודם זה בשנת תשפ"א וכתב בשנת תשפ"א אתסרו רבנא אמרימר וכו' ואם ה"ר גם זה שיספור להלן גם זה בשנה זו עצמה לא ה"ר מקום לחזור אחר זה ולאמר ובשנת תשפ"א אתסרו כל בי כנשתא וכו' כי אם ה"ר לו לחשוב הכל יחד אבל ברור דצ"ל ובשנת תשפ"ה אתסרו כל בי כנשתא ויהי"ו אם כן שני הזמנים כל אחד לעצמו בשנת תשפ"א אתסרו רבנא אמרימר וכו' ובשנת תשפ"ה אתנקטו בי יהודאי לאמנושי ושאר הדברים.

הערה (יג). כבר נתבאר כי על כן כתב בזה רב שרירא בימי דהדין רב סמא ולא רבה תוספאה שבימיו היו תחילת הדברים שכוונת רב שרירא לאמר בימי דהדין רב סמא שבימיו היו גזירות איגרת כמו שהוזכר קודם. בימיו היו גם גזירות פירוז רשיעא וגם כי כבר הוכחנו פעמים רבות שלשוננו של רב שרירא נמשך וננדר אחריו זכרונות הנאמרים בפוסמכדיא ושם ה"ר מקומו של רב סמא וכתבו כן מטעם הנוגד אף שבנוגע לסידור השם יוסי הדור ננדר אחר מה שה"ר בסורא ששם ה"ר העיקר עד סוף האמוראים סוף הוראת.

ובאמת שבשאר הנוסחאות מאגרת רב שרירא כתיב כן בפעם השני בשנת תשס"ה אבל כאן הדבר מוכח מתוכו גם מנוסח יוחסין הנאמן ביותר וכמדהמה לי שכיווסין הראשון דפוס קאנסטאנטנא כתוב כן מפורש אבל אינו לפני כעת אבל החילוף בין אליף ללהא הוא קל מאד ושיניה בדפוסים מאוחרים וכאן הדבר מוכרח ויש גם נוסח יותר מפורש ובשנת תשס"ה רשכים רבה תוספאה ויהי איך שיהי הדבר ברור שכן הוא.

ועל פי זה ידענו כי עיקר הנוירות של פירונו על הכלל הותחלו משנת תשס"ה כי אז אתסרו כל כי מנשתא דבבל ואתנקיטו כי יהודאי לאמנושי אבל בשנת תשס"א פנעה מרת הדין רק ביחידים אשר פרט.

ובדברי הראב"ד הלוי ז"ל נאמר שהכל הותחל רק משנת תשס"ה (ד"א רל"ד) שהוא כותב גם את הרוגי מלכות לשנה זו ואומר "קודם לכן הפך ד' לכם לשנוא עמו ותפס מלך פרס שלשה מגדולי ישראל אמר בר בר ינוקא בר מר זוטרא חברי של רב אישי ורב משרשיא וראש גלות הונא מר שמו והרגם מלך פרס ותפש נערי בני ישראל והוציאם בעל כרחם מן הכלל במבת בשנת רל"ד ובאותה שנה ה' רבינא ראש ישיבה שנה אהת".

ואף שלדעתנו אין דבריו מדוקדקים כזה כי דברי רש"י ולשונו אינו כן והראב"ד הלוי לא ה' בידו אגרת רש"י אבל זה יוצא מתוך דבריו שבמקור שיהי לפנינו נאמרו הנוירות על שנת רל"ד כמות רבה תוספאה ועל כן חשב גם את שלשה הרוגי מלכות לשנה ההוא היא שנת טות רבינא.

ובגמ' עוד הוזכרו על ידי רבינא האחרון דבר הנוירות שהיו בימי דבמס' ביצה ד' ו' אמרין אמר רבא מת כיו"ט ראשון יתעסקו בו עמטים מת כיום טוב שני יתעסקו בו "ישראל ואפי' בשני ימים טובים של ראש השנה וכו' אמר מר זוטרא לא אסרן אלא דאשתתוי אבל לא אשתתוי משהנין ליה רב אישי אמר אע"ג רלא אשתתוי נמי לא משהנין ליה מאי טעמא יום טוב שני לגבי מת כחול שוויה רבנן אפי' למינן ליה גלימא ולמינן ליה אסא אמר רבינא והאידינא דאיכא חברי חיישינן. והדבר יפלא בדברי רבינא והאידינא דאיכא חברי חיישינן האם בימי רבינא באו החברים לבבל הלא כבר באו שם בימי רב ושמואל כי אז קם אריוך—ארדשיר—וימגר לארץ את ארסכן ויהי אריוך הראשון לממלכת בית חסנאידים והשגט אשר מקרבו יצאו המושלים האלה יקראו בשם "חברים" כידוע עיי' לשו"ר בערך מילין ערך אריוך ועיי' במס' גיטין ד' ט"ז ע"ב דאמרין רבה בר בר חנא חליש עול לגביה רב יהודה ורבה וכו' אדחקי אתא ההוא "חברא" שקל לשרגא מקמייהו אמר וכו' למימרא דרומאי מעלו מסדאי והא"ר חייא וכו' לא קשיא הא מקמי דנתי חברי לבבל הא לבתר דאתו חברי לבבל והוא ידוע עוד בממה מקומות בגמ' וא"כ הלא גם בימי האמוראים הקודמים דאיירו הכא בגמ' והם רבא ואמימר ומר זוטרא ורב אישי כבר היו חברי בבבל כמו בימי רבינא והם היו גם אז המושלים בכל תוקף עוזם ואיך יאמר רבינא והאידינא דאיכא חברי חיישינן.

ונראה ברור דרבינא זה אינו רבינא חברי של רב אישי כי אם רבינא האחרון שהי' אחרי כל האמוראים דאיירו הכא ובימיהם באמת היו החברים כבר עמהם בשלום ושלות השקט שורה אז וגם היו נכבדים אצל המושלים בימיהם כידוע מאמימר ורב אישי אסתחא דאיוגדר מלכא ועובדא דהונא בר נתן. וכן רבא עם איפרא הורמיו אבל בימי רבינא האחרון בר רב הונא הותחלו הנוירות אם הנוירות

תראשונות של איגדר השלישי שהיו בשנת תשס"ו (ד"א ר"ד) במית רב נחמן בר הונא שגור זגדר לבטולי שבתא או גם הגזירות של פירוז רשיעא שהותחלו בשנת רל"ז ועל כן חישבו אז להראות לפניהם הנהגת חול ביום טוב לכלי יוסיפו להכריחם עוד יותר וכמו שיבואר ועיקר דברי רבינא היו והאידינא חיישינן אלא שלא היינו מבינים כלל מעם הדבר נתפרש יותר והאידינא דאיכא חברי חיישינן אבל אין הכוונה דאז אתו ההכרי לבבל כי אם דאיכא חברי הפושטים יד לדת חיישינן שגם חסידים שבהם דמקבלי שוחדא ומניחים ידם אבל אם יראו מהם הנהגת חול ביום טוב יכבדו לבס לאטום אינם (י"ד).

וכבר כתבנו דבכל אשר תקף עליהם אז על מלכות ושרים בגזירותיהם לא היו אז הדברים על אופן אשר היו בארץ ישראל בימי אדרינוס, או על דרך שהיו בימים האחרונים בימי קוסטאנציוס וגלוס, ועל כן הגנו מבינים את אשר בארץ ישראל בימים ההם הוכרחו כל חכמי הדור לנוס ממקומם, ובתי הועד שממו, ורק בשלפי השמר שבו, ובבבל כבר ראינו כי בתוך גזרת זגדר לבטולי שבתא נתקבצו בבית הועד לחושיב ראש מתיבתא בסורא, ורצו לחושיב את רב אחא מדיסתי, וכששלחו אחרי מר בר רב אשי ונתקבץ בנוס"א אצלו פתח הוא ודרש, והושיבו אותו בראש, וגם נודע הדבר קודם זה במחזא (ע"י כל זה ב"ב י"ב) וכן הגנו מבינים זה גם מדברי רבינא כאן, ונראים הדברים כי כהיות בני ישראל בבבל שנות מאות רבות, ה"י להם גם אוהבים ורעים בין גדולי המלכות, וכי לא ה"י שם דבר הרדיפות ענין מדיני שהרי היו שם בארץ גלותם, ועל כן קיימו כעצמם ערום ראה רעה ונסתר, ואוהביהם מהעמים והשרים הגינו עליהם, ולא קיימו תוקף דבר המלך וזה הוא כוונת הגמ' לחוש לכלי להראות לפניהם עובדן דחול ביום"ט כי אז יאמרו שהדבר מותר ולא יחישו להגן.

והחכם גרעץ בח"ב עמוד 451 יאמר כי פירוז מזכיר במעלליו את אדרינוס וכו' ועוד הרשיע ממנו וכו' אבל אין הדבר כן, וכל מעשי הימים ההם, ותהלוכות הענינים יורו שהגזירות לא היו כוללות, ובני יהודה שנלקחו לאמשישי מאורע שאירע ה"י ולא חוק כללי, ובפרק הבא יבואר יותר שגם לא השתרע הדבר הרבה.

פרק יד.

מקום המאורעות בהזמנים ההם.

במקומות הרבה בא סתם, ובכלי וכותבי דברי הימים והעוסקים בחכמת ישראל הגינו הדבר על מדינת בבל בכלל ויוציאו מזה משפטים מעוקלים, וכשיתברר הערה (י"ד) ומתוך דברינו אלה יוצא לנו להבין ספק הראשונים וכספקנת הראש ז"ל שהם חולקים על רית כי התוסי כתבו שם ז"ל והשתא בזמן הזה אין חברי מותר וכו' וסימ רית ה"י אומר ומעשה ה"י במלא"י וכו' אבל ר"י אומר וכו' ועוד אומר רית דבזמן הזה נמי יש יהודים שהן משועבדים למלכות לעשות מלאכה כגון לקבל מס וכו' וע"י בראש"ש שאחר שהביא כל השקט בזה כתב ועוד אומר רית לפי שיש יהודים שמשתדלים במלאכת עבדים לכתוב להם ולעשות צרכיהם וכו' וסיים הראש"ש ונהנו באשכנז שהעבדים חופר וכו' אבל סלטול והוצאת וכו' עושה ישראל וכו' ובתשובותיו כתב שנהנו העולם ולא ברית ולא כר"י וכו' אבל היבא דליכא עממים עושין ע"י ישראל וכו' ע"ש. ולפי הסבואר נתחזק בפשיטתא דין מנהגן של ישראל שבת הראש ז"ל כי דברי רבינא אינם ענין לא ליהודים קובצי מס, או לעושי צרכי השרים. אבל דברי רבינא בשעת הגזירות שגם שם שאז היו שם כפיות על חדת, ובאובה פריצים ויחללו, והרי אין רבינא חולק על כל האמוראים דאיררו שם, ובפשיטתא סמכין על ספקנת כל האמוראים שם.

לנו הדבר הזה נראה הרבה גם בתולדות ישראל, גם עוד יותר מזה בדברי הנמרא, והי' לנו לעינים.

והנה לפנינו כאן דברי רב שרירא גאון, ובשנת תשפ"ה אתסרו כל בני כנשתא דבבל ואתנקטו בני יהודאי לאמגושי ועלינו לדעת אם הכוונה בזה לכל מדינת בבל כפיטמן של דברים.

והדבר גם נוגע לחקירה אחרת גדולה מאד והוא אם ראח הכבלי את הירושלמי אשר הדבר מוחלט בן אצל כל הראשונים יראו כמבע הדבר, אלא שהחכם מוחרר זכר' פראנקל כמבוא הירושלמי הכחיש זה והחליט שלא לכר שהאמוראים האחרונים לא ראו הירושלמי כי אם גם שלא הי' בבבל גם אחר זה בכל ימי הגאונים, וחמך יסודו כמה שלדעתו מפורש בלקוטי קדמוניות לפינסקער שהביא בשם סלמן בן יוחסם שהוא הביאו מארץ ישראל לבבל.

ובפרק ה' מספרו שם יאמר: והראשון המביא הירושלמי הוא רבנו סעדיה גאון וקראו בשם תלמוד ארץ ישראל ע"י שוית יערי צדק הי' שוב ונראה שהגיעו לזה המאורע אשר אירע לו עם סלמן בן יוחסם הקדאי וכו' ע"י ספר לקוטי קדמוניות מאת שמחה פינסקער בנספחים שהביא המאמר של סלמן וז"ל וכבר הכחיש הפתומי (והוא רב סעדיה גאון) שלא הי' בין בית שמאי ובין בית הלל מלחמה או שהרגו קצתם לקצתם והבאותי תלמוד סדר מועד אשר לאנשי ארץ ישראל ופתחתי ההלכות שזה המעשה נזכר בהן ופירש יעקב בן אפרים בזה והלכתי לבבל לברר איך סילף הפיתומי את הדברים ליפות עד כאן והנה אין איש לרב סעדיה גאון כי בבבלי לא נמצא באמת דבר זה והירושלמי לא נודע אז בבבל. עד כאן דברי הרב פראנקל שם. אחרי הרב פראנקל יחשבו בן גם גרעין וגם ווייס (פינסקער) שהכוונה שעל דבר קל כזה מהר סלמן לנסוע המרחק הרב מארץ ישראל לבבל, ולשאת משם ספר הירושלמי בידו לבבל.

והנה בדברי סלמן לא נאמר כלל כי הלך לארץ ישראל, ומשם הביא הירושלמי, בדברי סלמן נאמר רק, הבאתי הירושלמי לבבל, אבל מפני שפשוט אצל פראנקל פינסקער וגרעין שהכוונה למדינת בבל הוכרחו להאמין בדברי רוח כאלה שעל דבר כזה נסע יצא סלמן מבבל לארץ ישראל, ושם השיג ירושלמי שהי' נעלם מעין כל חי בבבל, והביאו שם.

אבל כל זה טעית בידם ובכל הכונה לעיר בבל, בהיות רב סעדיה שם, אחרי אשר הלך מסורא, בימי מחלקיתו עם דוד בן זכאי, וכמו שיבואר, וסלמן הביא לפניהם במקום הסמוך, אולי מסורא שהיתה באמת סמוכה אליה וראשינה נבאר הדבר מדברי הגמ' שם או הי' בן, ואחר זה נבאר הדבר בימי הגאונים.

הנה במס' גיטין ד' ס"ה אמרין לא צריכה דאמרה ליה התקבל לי גיטא במתא מחסיא וזיטנין דמשכחת ליה בבבל והכי קאמרה ליה וכו' והנה במקום הזה בודאי לא יתכן לפרש בבל על מדינת בבל שהי' גם מתא מחסיא היתה במדינת בבל, ומוכח שהיתה שם עיר שהיתה שמה בבל, והעיר הזאת היתה סמוכה לסורא היא מתא מחסיא, על בן אמרה וזיטנין דמשכחת ליה בבבל.

וע"י עוד במס' תענית ד' כ"ח: רב איקלע לבבל בריח חזינהו דהוי קרו הלילא סבר לאפסיקנהו כיון דהוי דקא מדלגי אמר מנהג אבותיהם בידיהם, ואם בבל הכונה מדינת בבבל האם לא ידע רב טנהג בבל, הלא משם הי' ואיך שייד על רב שנוולר בבבל והי' שם רוב ימיו לאמר רב איקלע בבבל, וגם אבותיו וכל

מולדתו של רב מבבל, וידע את ככל היטב, אבל הי' זה מני התרחק רב מנהרדעא וקבע לו ישיבה בסורא שהיתה רחוקה ממקום המושב בתחלה סמוך לנהרדעא ששם היו רוב ישראל, ובהיותו בסורא איקלע לבבל הסמוכה אליה, וראה שם מנהגם משונה וסבר לאפסוקינהו כיון דחזא דקא מדלגי אמר מנהג אבותיהם בידיהם, ומכל זה מוכח שזה עיר אחת, וסמוכה לסורא.

ועי' עוד במס' עירובין ד' ס"ג רבינא סר סכינא בבבל אל רב אשי מאי טעמא עבד מר הכי אל זכר ועל כרחך שהכוונה כאן בכל עיר ואי אפשר לפרש כאן בכל מדינת בבל.

ועי' עוד במס' קדושין ד' מ"ה, דאמרינן הנהו בי תרי דהוו קא שתו חמרא תותי ציפי בבבל שקל חד מנייהו כסא דחמרא יתב ליה לחבריה אמר מקדשא לי ברתך לברי אמר רבינא וכי והנה סתם כל מעשה בתלמוד בבלי הוא בבבל ולמה לו להזכיר המדינה, וברור שהכוונה לעיר בבל והיתה סמוכה לסורא מקום מושב רבינא ובא לפניו או שהי' רבינא שם כמו שהגנו רואים בעירובין.

ועי' עוד במס' ביצה ד' ל"ב ע"ב דאמרינן ואמר רב נתן בר אבא אמר רב עתירי בבל יורדי גיהנים הם כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע לבבל בעא מנייהו עסקא ולא יתבו ליה מאני מיון גמי לא זינוהו אמר הני מערב קא אתו דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך כל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו וכל מי שאינו מרחם על הבריות בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו, וחי' שיאמרו כן על כל מדינת בבל דמערב רב קאתי, והלא להיפך אמרינן בפרק עשרה יוחסין דכל עיקר היחס הוא בבבל, ואיך יאמר כזאת על מימרא דרב שכל אבותיו מבבל. אבל כמו שנראה לפנינו היתה עיר בגדו שהיא אחת עם עיר בבל רבת המרכלות ועיר המסחור גם אז ועל כן גם איקלע לשם שבתאי בר מרינוס ובעא מנייהו עסקא וגם רב אמר בלשונו עתירי "בבל" יורדי גיהנם שנראה שהעשירים בעיר ההיא התענגו על רוב טוב וכן הי' גם בזמן מאוחר כמו שיבואר.

שוב ראיתי להרב שי"ר בערך מליץ שמפני שלא הרגיש בכל הראיות שכתבנו כי אם בראיה אחת ממס' כתובות אשר שם אפשר לפרש על מחוז מיוחד על כן כתב כן כי לכד מדינת בבל נקרא גם מחוז מיוחד בשם בבל בפרט וז"ל בערך אנמונינוס אות י"ט. הנה נמצא מבואר בתלמוד כי לא לכד למלכות פרס החדשה בכלל קראו התלמודיים בשם "בבל" אך גם בפרט למחוז קטן שהי' בו עיר סורא. ונהרדעא היתה חוץ מהמחוז ההוא ולא נחשבה עיר אליו אע"פ שנחשבה למלכות פרס בכלל (וכתובות נ"ד א') בבבל וכל פרוורחא נהוג כרב נהרדעא וכל פרוורחא נהוג כשמואל ההוא בת מחוזא דהות נסיבא לנהרדעא אתו לקמיה דרב נחמן שמעא "לקלה דבת מחוזא היא אמר להו בבבל וכל פרוורחא נהוג כרב אמר ליה והא לנהרדעא נסיבא אל אי הכי נהרדעא וכל פרוורחא נהוג כשמואל ועד היכא נהרדעא עד היכא דסגי קבא דנהרדעא ע"כ והנה רב הי' בסורא ופרורו שלו קראו בבלי. ולא כן עיר נהרדעא מקומו של שמואל שהיא וכל פרוורחא נהוג כשמואל נראה כי חשבו רק סורא ולא נהרדעא למחוז בבלי וגם מחוזא עכ"ל הרב שי"ר.

והנה כל דבריו יסבו כי בבלי הי' נקרא גם מחוז מיוחד דק שלא נכלל במחוז ההוא עיר נהרדעא אבל מחוזא כבר היתה נקראת גם היא בסורא תחת השם בבל בפרט וכל זה גרם לו כי הוכרח לצמצם דבריו דק כפי ראיתו זאת אבל גם ממרא זו דכתובות הגנו רואים בכל דברינו ויש לתמוה על הרב שי"ר שלא דקדק דאף שכן הרבר דגם מחוזא נכללה כאן בדבריו הגמ' בדין בבלי כמו דאמרינן שמע

לקלה דבת מחזא הוא וכו' אבל זה הוא מפני שכאן במקום הזה לא לכד "בבל" לברא נהגו כרב כי אם בבל וכל פרוודא ולא מוציאין מדין זה כי אם נהרדעא ועד היכא דסני קנא נהרדעא אבל לחיפך כמנהג רב נהגה יתר מדינת בבל כולה. ואם ה' בבל שם מחזו ה' הכוונה מחזו בבל וכל פרוודא אבל אין הדבר כן כי אם עיר בבל וכל פרוודא ושם בבל בא כאן בניגוד אל נהרדעא והיינו עיר נהרדעא וכל פרוודא ועיר בבל וכל פרוודא.

וזה ודאי דרך סורא וגם מחזא נחשבו לפרוודא דבבל אבל לא נהרדעא ולא במקום הזה לכד כי אם גם בבל הדברים וגם לענינים מדיניים ה' כן כמו שיבואר לפנינו שרוב קורות המדינה והגזירות היו כולן בבבל ועירות הסמוכות לה אבל נהרדעא ועירות הסמוכות אליה כמו פומבדיתא לא ה' כן כי אם לעיתים רחוקות וגם זה לא כמדת הדין אשר בעירות הסמוכות לבבל.

והראיות ההם מדברי הגמרא שהובא למעלה מורות בעליל "שהכוונה לעיר בבל דרב אקלע לבבל בריח חזנהו וכו' ובודאי דהכוונה בשעה שה' כבר בסורא או בא לשם בריח וחזנהו וכו' וה' זה כתחלת היותו בסורא שלא ידע עדן הנהגתם ורצה לתקן וכן הלשון רבינא סר סכינא בבבל ובודאי שבא לשם מסורא מקום מושבו וחזינו דבבל עיר וסורא לחוד ובבל לחוד וכן לשון הגמרא הנחו כי תרי דהוו קא שתי חמרא תותי ציפי בבבל (פג).

הערה (סג). הרב שירי הוסיף שם אחזי לאמר. ויתר מזה נראה במקום אחר כי עיר סורא כעצמה היתה נקראת אצלם למעטים בשם בבל, והיינו על שם המחזו זקק לענין מקום הישיבה של רב ובעבור שכל המחזו ה' סר למשטעתו לכן קראו למקום ישיבתו כשם המחזו ע'י מנלה כ"ט ואהי להם למקדש מעט זה בית רבינו שבבבל וז"ל בית הישיבה או בית התפלה של רב והוא בסורא, ורב חסדא שה' ראש ישיבה בסורא בנה ותקן את הבית ההוא (אגרת רב שרירא) ובית רבינו שבבבל נזכר כמה פעמים בתשובות הגאונים והיינו כשרוצים להביא ראיה לאיזה מנהג בעניני תפלה כותבים וכן נוהגים בבית רבינו שבבבל וכו' עכ"ל.

והנה ע'י שחשב שבבבל שם המחזו בא לידי כל זה שבאמת בגמרא שם נאמר ואהי להם למקדש מעט אמר ר' יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל ורי אלעזר אמר זה בית רבינו שבבבל ואין ספק שהדברים כמשטן דהפסוק ואהי להם למקדש מעט קאי על ארץ נלותם ורב יצחק דריש לה אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שכל ביהמ"ס וביהמ"ד שיש להם בארץ נלותם היא להם מקדש מעט ורי אלעזר לא נחא ליה בזה כי המקדש מעט שבארץ נלותם הוא כנגד המקדש שה' להם בארצם שה' גדול יתר מאד לכל המדינה ועל כן דרש זה על בית אולפנא רבתי של רב שהיא מקדש מעט לכל מדינת בבל ובהיות ר' אלעזר באי' הלא הוכרח לאמר זה בית רבינו שבבבל והדברים שושים יותר מדי.

וסה שרצה הרב שירי לומר שזה אחד עם בית רבינו שבבבל האמור בדברי הגאונים הנה זה ברור דבית רבינו שבבבל האמור בדברי הגאונים אינה ישיבת סורא ומה עצמו הוא מוכרח שהרי הגאונים יכתבו הרבה פעמים כך נוהגים בשתי הישיבות ובבית רבינו שבבבל ע'י לדומא בתשובת הגאונים דפוס קאסטאנטינא שנת רע"ו ס"י קפ"ז בתוך התשובה שכתב שם רב נטרונאי נאון. וששאלתם הקורא את המנלה בדרך וקורא בספר תורה אי דלמא פישטא באגרת עד שיקרא את מילה הו' וידעין. שבשתי ישיבות ובבית רבינו שבבבל. ובכל מקומות ישראל בדרך וקורא בספר תורה וכן מנהג' ואם בן הוא השוב ישיבת סתא סחטיא לחוד ובית רבינו שבבבל לחוד ולבי נוטה יותר לפרש בית רבינו שבבבל הגמרא בתשובות הגאונים על בית הכנסת של ראש נלותא שהיתה בעיר בבל ששם היו סתאפנים וחד שתי הישיבות כמו שיבואר בתקופות הגאונים ועל כן בצדק יביאו ראיה גם סתאפנים שם שהיתה להם כבית היעד ושבו לשם ראשי שתי הסתיכות וכל ההנהגה שם היתה על סדרת הסכמת הסתיכות.

ובמה שביארנו עד כאן כבר יש בו די להבין דזה שנאמר בדברי רב שרירא ובשנת תשס"ה אתסרו כל בני כנשתא דבבל' דהכוונה רק על עיר בבל ששם היתה בימים ההם עיקר הגזירה ומשם נתפשטה על כל סביבותיה אבל בסומכדיתא שהיא סמוכה לנהרדעא ימחוז לעצמם לא נגעה הרעה במדה מרובה ויכלו עמוד ועל כן הננו מבינים היטב את אשר אחרי רבינא משנת רל"ה לא ה"י עוד ראש מתיבתא בסורא עד דוד שני להסבוראים שנחה יאקטה הארץ קודם מלחמת מר זוטרא ואז נעשה שם לראש מתיבתא רב עינא אף שבסומכדיתא ה"י כל הזמן ההוא כל סדרי המתיבתא וכבר מבואר לנו כל זה בפרט במאמר 'חתימת התלמוד ורבנן סבוראי' בפרק י"ג ובפרק כ"ד וכן ראינו אחר זה היינו אחרי מלחמת מר זוטרא שאז ה"י קצף כולל ונתפשט מכלל הרבה יותר עד שגם בסומכדיתא לא יכלו עמוד עוד או התרחקו עוד יותר ומצאו מנוח בפירוז—שבויר וככל המבואר לעיל במאמר חתימת התלמוד פרק מ"ז וכביאור יותר בפרטי הדברים על דבר מר זוטרא שם בפרק י"ט.

פרק מו.

הירושלמי והבבלי.

ונבוא לפרטי החקירה על דבר הירושלמי והבבלי הנה מתוך דברינו בפרק הקודם כבר יצא לנו להסיר אבן נגף מעל דרכינו בזה אכן נגף אשר נכשלו בו כל החוקרים בזה וברור שהכוונה 'שה' זה בעת שיישב רב סעדיה בבבל וע"י תשב"ץ חלק ג' ס' רט"ו שהובאו שם דברי רב סעדיה כעניני העבור וכתב שם שישב כנגדה. והנה על ימי האוננים שאז היתה בנגד נקראת בבל סתם על זה הסכימו גם חוקרי אשכנז עצמם ואצל גרעין בא הדבר גם מפורש אבל מפני שכמה דברים יש שהם דברים ידועים ובכל זה לא ישתמשו בהם במקום הנדרש ביותר כי על כן ההכרח לברר גם זה ולא למותר תהי' חקירתנו בזה כי על ידי זה יתברר לנו דברים הרבה.

הנה בציון י"ג (עמוד 427) יאמר גרעין "כל מקום שזיכיר רב נתן הבבלי את שם המקום, בבלי' כוונתו על בנגד קרמיסין לדבריו מהלך חמשה ימים מבבל = בנגד ועל 'צרצר' יאמר שהוא מהלך חצי יום מבבל וכזאת מצינו אצל החכם de Sacy בספרו (Chrestomathie arabe T. I. p. 77 Note 21) מזה נוכל גם לבין מקום העיר סורא על פי דעת גלילות הארץ מקום הולדת דוד בן זכאי הוא לדברי רב נתן הבבלי 'קצר' בדורים בינו ויבין סורא ד' מילין עכ"ד גרעין שם. והלא מזה לכד כבר ה"י יכול החכם גרעין להבין כי באמור סלמן והבאותי תלמוד סדר מועד אשר לאנשי ארץ ישראל ופתחתיו ההלכות יזזה המעשה נזכר וכו' והלכתי לבבל לברר איך סלף הפיתומי וכו' שהכוונה שהביא מקום הסמוך לבנגד ולא שהלך לארץ ישראל ושם פתח ההלכות יזזה המעשה נזכר שם ובירושלמי פתוח לפנינו נסע יצא ממדינה למדינה ויצא בארץ ישראל ויבא עד למדינת בבל ומתוך סדרתו ישח סלמן לאמר לאיזה עיר במדינת בבל בא עם ירושלמי פתוח ויבוא הרב פראנקעל וימצא את הדברים האלה ויהיו למספת בין עיניו כי עד אשר הביא סלמן את הירושלמי מארץ ישראל לבבל לא ה"י ירושלמי בבבל ולא ידעו ממנו ועל כן יאמר בנוספות לד' קל"ב אף שנדפס סדר דרב עמרם ושם הובא הירושלמי בכמה מקומות לאו מר בר רב אשי חתים על ההוא סדר והרי רב סעדיה גאון לא ידע מהירושלמי עד אשר הביאו סלמן הקראי לבבל ורב עמרם קדם הרבה לרב

סעדיה גאון כאלו באמת יש כאן עדות ברורה ומפורשת בדבר הזמן שהובא הירושלמי. מארץ ישראל לבבל" ולפינו גם יבואר שלכד כל זה ולכד נאמנותו של הקראי המכחיל הזה הנה דבריו אשר באו אלינו על ידי המזויף המפורסם אבן רשף הנם באמת מזויפים כמו שיביאר לקמן פרק טו.

אמנם אף שידע גרעטין מזה היטב ובמקום אחר הוא אומר בן עזר יתר מפורש וזיל בציון י"ב (אות י' 420) ומי חמדי. הבבליים האלה קשה להגביל. ומוטל בספק יוכל היות כי המה יהודי כנגד כי בימי הגאונים כבר קראו לבגדד. סתם בבל (כבר נתבאר בפרק הקודם שכן היו גם בזמן הגמרא) ע"י לחלף ציון. ויג אך גם אפשר שבשם בבל כולל הרישית לאמר הערים הנשמעות לסורא כי סורא מפתח תכונתה כקרבת בבל הישנה היתה נקראת סתם בבל ע"י תשובת רב. האי גאון בקובץ טעם זקנים עמוד נ"ו שכתב ובישיבת סורא היו דברים אלה רובם כי הם קרובים למדינת בבל ואנו (בני פומבדיתא) רחוקים משם וכן יזכנו הדברים. בגמרא רב ירד לבבל סורא עבד (ב"ז).

והנה לפינו דבריו גרעין ברורים כי לכל הפחות בימי הגאונים כבר קראו לבגדד סתם בבל וכי סורא היתה קרובה לשם פומבדיתא רחוקה והדבר מפורש בדבריו רב האי גאון שהביא בעצמו.

ואחרי הדברים ודאמת האלה כמה ישתומם המעיין על דבריו גרעטין במקום אחר היינו כפנים הספר בחלק ג' עמוד 257 ששם יעמוד ויאמר. כפי מדת דת נשיאות הגולה התנשאה ותעל כמעלתה ישיבת פומבדיתא. העיר הזאת נמצאת בקרבת קרית מלך כנגד היא סתם—בבל בימים ההם" ששם כבר נמצאה קהלת ישראל גדולה מאד כרוב מנין ובנין ומצודת פומבדיתא היתה פרושה על הקהלה הזאת מני או חרלה פומבדיתא להיות הכפוסה והמשעבדת לישיבת סורא אחותה. הבכירה וכו" עבד גרעין שם ומה נזכר לאמר להם.

וכן יאמר גרעין עוד בעמוד 227. כנגד הקרובה לפומבדיתא היו גאון הישיבה הזאת יושב בראש ועל מעלה גביחה ממעלת ריש מתיבתא דסורא" וזה פלא שיכתוב לו איש דבריו הימים לפני ישראל מכלי הבט לא להאמת כמו שהוא ולא לדבריו בעצמו, כי אם ככל מקום כפי הנדרש לו שם.

והנה אין כונתנו לאיזה השגה על החכם גרעין כי אין זה מלאכתנו, חפצנו רק לברר הדברים, ולכלי להשאיר ספק, ובמקום הזה הוא גם נפקא מינה גדולה כנוגע לימי הגאונים לפי שגרעין ואחריו וזיים יסדו וסתחו קו בדבריו ימי הגאונים על פי הדברים האלה, כמו שיראה המעיין לפינו בתקופת הגאונים כי על בן ההכרח לברר הדברים כל צרכן ולא נצטרך עוד להאריך שם.

אמנם כנוגע לדברינו בפרק זה הנה ידוע כי רב סעדיה ה" בסורא ולא בפומבדיתא אבל בן הדבר כי סורא (מתא מחסא) היתה קרובה לבגדד ולא פומבדיתא ורב סעדיה ה" בעת ההיא כנגד כי הגאונים היו באים לבגדד ולא לכד משיבת

הערה (טז) סוף דבריו לקח גרעין מדבריו ראספארט וכבר נתבאר בפרק הקודם שאין הדבר בן גס ראספארט עצמו לא אמר בן רב ירד לבבל הכוונה למדינת בבל וכונת גרעין למה שיביאר שם ראספארט הכוונה בארץ רישו בשנת תק"ל ירד רב לבבל שהכוונה לא על ביאתו מארץ ישראל כי אם שאו כא מנהרדעא לסורא ואך טעה גרעין לחשוב שכונת ראספארט על דבריו הגמרא. בן אחיזי ירד לבבל ששם בודאי הכוונה למדינת בבל ודבריו רש"י הם רק על ארץ רישו.

סורא כי אם גם יחד משתי הישיבות ועי' באגרת רשיג' בימי הגאונים שכתב "ואמרו דתרויהו מר רב יוסף ומר רב אברהם מקרו תרויהו גאונים מיהו כד מכנסין בחדא דוכתא מתני מר רב אברהם ויתיב מר רב יוסף קמיה וזמנא חדא אתו לכגדר ואתרמו דהוו כבי כנשתא דבר נשלה ככלה רכתא וכד קם שליחא דצבורא ואכרין שמעו מאי דסברו וכו'" ועל כן מעשה שהיתה בימי כנופי' היתה כנגדד ולישם נקרא וכא גם הקראי הזה והביא את הירושלמי עם פירושו יעקב בן אפרים אם מסורא או ממקום אחר הסמוך ונראה לשם בכל זה יוכל להשתמש בלשון זה לאמר "ופתחתי ההלכות שזה המעשה נזכר והלכתי לבבל" וכוונתו שבא לפניו להראות איך סלף הפיתומי וכו'.

ומדברינו אלה נלמד שזה שנאמר אצל הכותב בשם רב נתן הבבלי לאמר "בשעה שהיו ישראל מבישים להקים עליהם נשיא ונקרא ראש הגולה היו מתקבצים כל ראשי ישיבות וראשי עם נדיבים וזקנים ושופטים אשר במלכות וחיו באים לבבל" והעיר על זה גרעץ (ח"ג עמוד 135) "לאמר לסורא ששם היתה כנראה דירת ראש גלותא בקביעות" טעות הוא והכוונה שהיו באים כולם יחד לכגדר ועל כן גם בא הלשון "היו מתקבצים כל ראשי ישיבות" שגם הראשי ישיבות באו ממקום אחר כל אחד ממקומו, ולא ראשי ישיבת סומכדיא לבד בא ממקומו, כי אם גם ישניהם באו למקום הועד הזה שיהי' לבבל היינו כנגדד.

וכדברי רב האי גאון שבספר טעם זקנים נראה ודאי כי צ"ל ובישיבת סורא היו דברים אלה רובם כי הם "קרובים לבבל" ואנו רחוקים משם, רק כי המעתיק לא הבין הדברים כתב "כי הם קרובים" למדינת "בבל" אבל איך יאמר על בני סורא שהם רק קרובים למדינת בבל, הלא שם הוא עיקר מדינת בבל, אבל ברור שצ"ל קרובים לבבל ואנו רחוקים משם, ודבריו מכאורים.

והנה בח"ג עמוד 181 יאמר החכם גרעץ "ובמשך השנים האלה שמשו ככהונת ראש ישיבת סומכדיא שלשה גאונים זה אחר זה והשלישי שבהם רב נטרוי מבגדר העיר אשר כמעט נכנתה ותתכונן בה קהלת ישראל ובהערה 4 יציין בשנת ד"א תקי"ט ואף שכפי הנראה הנה ההערה שלא במקומה ולא קאי על התיסודות העיר בשנת ד"א תקי"ט כי אם על התמנות רב נטרוי כהנא אבל בכל זה הלא יאמר גרעץ מפורש על עיר כגדר אשר כמעט נכנתה וכו' וזה טעות הוא ככל אשר ביארנו וניסיף עוד ראיה שעוד בימי ממשלת הפרסיות היתה כגדר עיר ואם בממלכה ומקום לשוקי המסחר.

הלא כה דברי הפראפעסאר ווייל בספרו (Geschichte der Chalifen 63 Band 1) אחרי המלחמה אצל Buweib אשר היתה בחדש ראמאדהאן אשר לא הי' ערץ שני חדשים אחרי מלחמת הגשר כבר הרהיב מוטהאנא לבלי לתת מרגוע לחיל הפרסיים אשר בעבר פרת השני עד בין Medain בין Diardiaria אצל נהר Sib (כפי הנראה נהר צבא) ההולך ביניהם וירחיב עו ללכת גם עד כגדר, אשר ממנה לעיר הבירה Madain (קסיספון) פחות מיום אחד ואשר שם כנגדד הי' אז יריד גדול ונקבצו אליה הסוחרים והעשירים ויסע ישם מוטהאנא עם רוכביו ויבוא על העיר פתאום והעיר מלאה תשואות מהמון סוחרים ועשירים גדולים וישלול את שלל העיר אז התעוררו הפרסיים מתרדמתם ויראו כי לא יוכלו לסמוך עוד על מלוכת הנשים ויורידו את בוראן מכסאה ומליכו את יוגדר עכ"ד ווייל שם. הנה לפנינו כי בזמן ההוא כבר היתה כגדר עיר רובלת עמים וכל טוב ארץ פרס כה וכבר הובא לעיל בספר י"ד דברי הגמ' במס' ביצה ד' ל"ב דאמר רב נתן

בר אבא אמר רב עתירי ככל יורדי גיהנם הם כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע לבבל בעא מינה עסקו ולא יהבו ליה וכו' ועיש מה שביארנו זה וראינו שגם בימי הגמרא היו שם מקום הסוחרים למיחב עסקא והיו שם סוחרים עשירים (עתירי ככל).

פרה ששה עשר.

והיסוד הזה שנעשה מדברי סלטן הקראי שבבל ארץ ככל לא היו ירושלמי עד שהביאו לשם הקראי הזה שלא עלה על דעתו של הקראי עצמו לאמר הוליד גם יסוד אחר לא נוסל מן הראשון והוא שכנשאלה שאלה מפני מה הלכה כהבבלי נגד הירושלמי עמד החכם ר' אלעזר אטלעס על רגליו ויאמר (כהאסיף לשנת תרמ"ה 233) וכשאנחנו לעצמינו נדמה למצוא את הסיבה האמיתית מהתנגדות הבבלי על הירושלמי והוא רק מנסיבות צדדיות יקרו אחרי חתימת שני התלמודים והוא כאשר נתדלדלו הישיבות ונתמעטו הלככות בדורות אחרוני האמוראים אז בטלו הישיבות לגמרי בארץ ישראל בעוד שבבבל גשארז מעט כצל ישיבות מרבנן סבוראי עד הגאונים ואחרי אשר מבבל יצא התלמוד למלך ונתפשט לכל ארצות אירופא וצפון אפריקא על ידי ארבעת השבויים כידוע (י"ז). לכן תקע התלמוד בבלי את יתדו במקום נאמן בכל הארצות האלו ומחתלמוד ירושלמי לא ידעו מאימה עד שהגאון רב סעדיה האלפיומי בלי דעת את הירושלמי הרחיב בנפשו עז להכחיש דבר מפורש כידוע שעל זה הוכיחו הקראי סלטן בן יוחס וזיל וכבר הכחיש וכו' ואחרי כן אשר גם התלמוד ירושלמי נתפשט בעולם ככל זאת נתנו משפט הככורה להבבלי במקום שחולק על הירושלמי כי להחכמים האלה היו הבבלי לקבלה תלמיד מפי רב לא בן הירושלמי אשר יד הקראים משמשו בו בראשונה מהעת שעלה ענן עם בנו שאיל לארץ ישראל וכמו שראינו מסלטן בן יוחס שהביא את הירושלמי עם פירוש יעקב בן אפרים לבבל ורב סעדיה הרבני לא ידע ממנו מאומה ולכן לא קבלו הרבנים את הירושלמי לספר או מערוטעמי מפני חשש שמא וייסו בו הקראים ע"כ דברי החכם ר'א אטלעס שם.

ובושינו מדבריהם בעלי הישערוות הנכם רואים לכם הלוים באספטיא ותקראו בקול הנה האמת בעצמו לפנינו על שאלה גדולה כזאת שכבר השיבו עליה ראשוני הראשונים כמו שנבאר לפנינו הנה אם ירצה אחר לנסות הצדה ולברור לו דרך עליו לכל הפחות להעמיק העיון בהשתלשלות דרך התורה אצל בני ישראל ולהוציא משם דברים של מעם אבל לא לבדות דברים אשר לא בן והשערה המביא באמת לירי גיחוך כאלו היתה ארץ ישראל מדינה על הירח אשר אי אפשר להביא משם כל תורת ארץ ישראל החביבה על רבותינו שבבבל כנכת עינם וכאלו בארץ ישראל לא היו כלל ישיבות לתורה עד רב סעדיה גאון ועל כן היו שם הירושלמי מונח בקרן זווית באחד מבתי עקד הספרים והקראים עשו בו כרצונם ואנחנו ידענו כי בסוף ימי הסביראים הלך מר זוטרא בר מר זוטרא לארץ ישראל ועיילוחו לריש פרקי סנהדרין כמאח וחמשים שנה אחר זה בא לשם רב אחאי גאון ובידאי קיים רב אחאי בנפשו היה נולה למקום תורה, והוא עצמו בודאי הערה (י"ח). גם כל ההנחות האלה כשהן לעצמן גם הם מוטעות וכאן רק מהשערותיו של החכם נרעץ אשר ירצה כי ארבעת השבויים מבבל היו, אבל צדקו דברי הרב ש"ר כי היו מארץ איטאליא ככל אשר יבואר בתקופת הגאונים, ולא הם הפיצו את התלמוד בבבלי, כי אם תיכף אחר חתימתו נתפשט בכל העולם, ובהמשך כל דברינו נבאר זה, ויבואר בתקופת הגאונים בפרט, וכן כבר סבואר כי בימי הסבוראים היו להם סתיבתא נמורה ולא על ישיבות.

הרביץ שם תורה הרבה, וזה הי' בזמן ההוא ממש שיירד שם ענן ושאלו בנו אחריו, בטוחים אנחנו בצדקתו של ענן ויתר הקראים שישבו אז ועסקו בענינים גדולים כמו להורות לישוב בחישיך כליל שבת ולהצריך מליקה לכל עוף, כי בודאי מעולם לא בא לפני הירושלמי, ולא ידע האיש הזה ממנו מאומה.

והחכם אמלאם יסיים שם דבריו לאמר, ואם אמנם כי יש לדבר עוד הרבה מזה ולחזק את דברינו אלה בראיות מוכחות אבל אנו חוששים פן נפרץ בזה את דרכי המוסר והדא, להשתרע בדעות והשערות חדשות בעת שעיקר עסקנו בבקרת דברי זולתנו חפצים היינו כי יביא לנו החכם היקר הזה את הראיות המוכחות אשר אמר כי ידענו אשר החכם היקר הזה כח בו לעמוד בהיכל החכמה ולברר דבר, ובמקום הזה נכשל על ידי ההולכים לפניו, אבל הנח הוא עצמו יודיע לנו כי ראיותיו המוכחות ההם הנם, להשתרע בדעות והשערות חדשות ואם כן הדבר מוטב להן שלא נבראו, ולדעתנו כבר באה העת לחכמת ישראל לעזוב מכל וכל את דרך ההשערות, ואשר אתו חלום יחלום לו כביתו, אבל למוסרם לצבור נדרש ראיות ברורות המבשרים את הענין ואז גם אם יבוא רעהו וחקרו יאמר בכל זה מיני ומינך תסתים שמעתתא אבל מחלומות והשערות לא יצא דבר מתוקן לעולם ויועילו רק לבלבל הענינים ולהביאם בתוך הענן והערפל.

ומרם נבוא לבאר עיקר הדבר כמו שהוא, נספל עוד בעיקר דברי סלמן שלדעתנו זיוסם ניכר מתוכם, והדברים באו אלינו ע"י אבן רשף המזויף הידוע. הנה הוא אומר שם, ופירש יעקב בן אפרים בזה, ופינסקער יאמר שם בלקוטי קדמוניות לאמר, אגב אורחא מצינו התלמוד ירושלמי כבר מפורש בימי רב סעדיה גאון על ידי איש בלתי נודע עוד יעקב בן אפרים אשר נכון מעתה לחפש אחריו בבתי עקד אילי ימצא ממנו או מפירושו איזה עקבות עכ"ל אבל לדעתי אין זה כי אם פאנטאזיע יתירה להאמין בכל מה שפלטה עטו של אבן רשף ולחנם יטריחו עצמם הממונים על בתי העקד כי לא ימצאו מאומה והי' להם לשאול את עצמם. (א) היתכן כי עוד בימים ההם בימי רב סעדיה גאון כבר נתחבר פירוש מסודר על הירושלמי בעוד לא עלה על לב אדם לפרש את הבבלי עדיון בפירוש מסודר. (ב) פירוש לירושלמי מראשון לראשונים עוד בימי זקני הגאונים (עוד קודם רב סעדיה) איך יתכן שלא ראוהו אחד מגדולי הראשונים זולתי הקראי הזה הן רבותינו הראשונים יחבבו כל הגה ויוצא מפי גדולי הגאונים ולא לבד חיבור שלם כי אם גם התשובות הכיודות של כל גאון וגאון הנה רובן הוזכרו מגדולי הראשונים ואיך לא זכרו פירוש להירושלמי לאחר גדול בזמן גדולי הגאונים.

(ג) ולא לבד פירושו של יעקב בן אפרים זה לא נשמע ולא נראה כי אם גם יעקב בן אפרים עצמו אין גם אחד אשר יזכיר את שמו ואין לו זכרון לראשונים וגם לאחרונים ואיש רב וגדול כזה אשר חיבור פירושו על הירושלמי ואשר הי' לאויטאריטט כזה עד אשר הביאו סלמן לנצח בדבריו את רב סעדיה גאון איך נאבד זכרו מתוך קהל ישראל ואדם לא זכר את האיש הגדול הזה ומצאנוהו רק אצל הקראי הזה.

ויותר מזה הנני תמה עוד על כל העוסקים בזה הלא אף שקיימו לעצמם כל דברי אבן רשף בשם סלמן מדוע זה תפשו מרובה יותר מאשר רצה הקראי עצמו לאמר הן סלמן לא אמר כלל ישרב סעדיה הכחיש את עצם המאמר הוא יאמר כי רב סעדיה הכחיש את פירושו של סלמן בירושלמי ופירש שם פירוש

אחר לפיכך הביא סלמן ירושלמי סדר מועד עם פירוש יעקב בן אפרים להראות שגם הוא פירש כסלמן והרי סלמן אומר. איך סילף הפיתומי את הדברים ליפותין ולשון זה אינו עולה על הכחשה לגמרי כי אם על מחלקות בפירוש הדבר ולפיכך אפי' נקיים את כל דברי סלמן אין כאן כלום.

ובחנם המיח סינסקער דברים נגד רב סעדיה שהכחיש דבר מפירוש שאינו כן ולא הכחיש כלל אבל פירש שם מה שפירש ופירושו לא ידענו ואם הדבר אמת בודאי דבר גדול דבר הנביא אלא שלא זכינו לדבריו.

עוד זאת הגני תמה עליהם אם הם מאמינים לכל דברי הקראי הזה הלא זה עצמו ה"י יכול להיות להם לראיה ברורה שהירושלמי לא ה"י מונח אז בקרן זוית אצל יחיד אחד עד שה"י אפשר לזייפו אחרי ראיו שרבים עסקו בו עד שנתחבר עליו גם פירוש וזה אי אפשר כי אם כשרבים צריכים לו וימצי' להם גוף הירושלמי ולומדים בו ונתפשט הרבה כמובן אבל זה דרך החלומות וההשערות שרגם באים בגפם. ואחרי אשר כבר עסקנו בשיחה במלה של הקראי הזה וביארנו ענינה מכל צד נבוא לדבר תורה שלמה של קבלת גדולי הראשונים בזה.

פרק יז.

בידור השאלה הזאת יחלק לשנים לבדד החלטת הראשונים כי מסדרי התלמוד בבלי כבר ידעו מכל דברי הירושלמי וכבר היו הדברים לפנידם.

וזאת שנית שהגאונים אחריהם ה"י להם הירושלמי והשתמשו בו.

ונבוא על סדר הדברים לבאר תחלה את החלק הראשון מזה היינו ההחלטה שמסדרי התלמוד בבלי ידעו כבר כל דברי הירושלמי והנה ראש המדברים בזה הוא רבינו הרב אלפסי ז"ל ונביא בזה דבריו שכתב בסוף מסכת עירובין.

וז"ל שם. וחזינן למקצת רבנאמא דסבירא להו כעולא וסמכי אנמרא דבני מערבא דגרסינן התם במס' ז"ט וכו' ואנן לא סבירא לן הכי דכיון דסוגין דגמרא דילן להיתירא לא איכסת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא דעל גמרא דילן סמכין דבתרא הוא ואינהו הוו בקיאי בגמ' דבני מערבא טפי מינן ואי לאו דקיס להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא לא ה"י שרי ליה אינהו עבדי. ואחריו כתב רבינו יהונתן בשיטה מקובצת ב"מ ד' נ"ה ואין אנו חוששים

לגמרא דירושלמי דאותן רבנן בתראי שסדרו לנו התלמוד בבלי הביאו לנו בו כל אותן סברות שהן כהלכה הנאמרות בתלמוד ירושלמי ורוב תלמוד בבלי מן כגון דברי ר' יוחנן ורשב"ל וכל הנקראין בשם רבי ומה ישראו שהוא שלא כהלכה הניחו אותו בתלמוד ירושלמי עכ"ל.

ונביא בזה דברי הרב פראנקעל מה שהשיג על דבריהם בספרו מבוא הירושלמי וז"ל שם בד' מו. ולכבר הענין נחזור על סידור הירושלמי בכלל נפתח בגדולים הרי"ף ז"ל כתב וכו' והעולה לכאורה מדברי רבינו הגדול שהירושלמי כלי היה ידוע למסדרי חבבלי וזהו הנאמר בפירוש לרבינו יהונתן ז"ל וכו' ודברי ה"י יהונתן מראין קצת שהירושלמי היה כבר מסודר לפני מסדרי הש"ס בבלי ובזמננו קמו שני חכמים הרשיל ראפאפארט והרב מיהרר צבי חיות ז"ל ואמרו בחלט שהירושלמי היה כבר מסודר נגד עיני מסדרי הבבלי והביאו ראיות לזה והראיות האלה ישא רוח ואין בהן טעם ונוכח קצתן ומהם יש לדון על השאר וכו' וגם דברי ה"י יהונתן ז"ל אינם עולים שמה שכתב ואין אנו חוששים לגמרא דירושלמי דאותן רבנן בתראי שסדרו לנו את

דור רב אשי, הירושלמי והבבלי

התלמוד בבלי וכו' הנה גדולי הראשונים ובראשם רבינו חננאל והרי"ף ז"ל מכחישים אותו שהביאו מאמרי הלכה מהירושלמי במקום שלא נמצא פסק ההלכה בבלי או שאין להכריע ההלכה מהבבלי הרי לך שלא עלה על לבם מעולם שמה שהניחו המסדרים בתלמוד ירושלמי הוא מפני שראו שהוא שלא כהלכה וגם כבר הכאנו לעיל מאמרים של חכמי בבל הנמצאים בירושלמי ולא בבבלי ולמה הניחו אותם מסדרי הבבלי הכי גם כזה יש לומר מפני שהם שלא כהלכה וכו' הלא כל אלה מראין בבירור שהירושלמי לא היה מסודר לפני מסדרי הבבלי וגם מסדרי הבבלי לא ביררו מן התלמוד ירושלמי כדעת הר' יהונתן וגם דברי הרי"ף צ"ע כמה שכתב ואי לאו דקים להו דהא מימרא דבני מערבא לאו דסמכא לא קא שרו לה אינהו דמשמע דכל הגמ' דבני מערבא היתה ידועה לגמרא דילן וזה אינו כמו שהוכחנו עכ"ד פראנקעל. אבל עדיין לא הוכיח לנו פראנקעל כלום כי כל הוכחותיו שכתב בזה נגד רבינו יהונתן ונגד הרי"ף אין להם לא שורש ולא ענף ואין כאן אפי' ראיה של כלום ממה שרבינו חננאל והרי"ף עצמו הביאו דברי הירושלמי וגם פסקו כן במקום שאין בבבלי סתירה ולא הובא המאמר או הענין שהוא בבבלי או שאין אנו יודעין להכריע פסק ההלכה ומהירושלמי הוא מוכרע שכל עצמו של רבינו יהונתן במה שאמר דרבנן בתראי שסדרו לנו התלמוד בבלי הביאו כל איתן סברות שהן כהלכה הנאמרות בירושלמי וכו' ומה שראו שהוא שלא כהלכה הניחו בתלמוד ירושלמי כל עצמו לא בא לאמר אלא כהענינים שדברו עליהם בתלמוד בבלי וסוגית הבבלי בהכרעת ההלכה אם לאיסור או להתיר אבל בודאי יש ויש בירושלמי שבבבלי לא דברו בהן כלל הכי יעלה על הדעת שסדר זרעים שיש בו ירושלמי ואין שם בבלי האם נאמר שכל זה נדחה מהלכה וכל מבין עם תלמיד יודע שאין סידור הש"ס ענין לסידור הרמב"ם והרי"ף שאם השמיטו איזה דבר זה ראיה שלדעתם זה נדחה מהלכה. והן דברי הרי"ף כמה שכתב ואנו לא סבירא לן הכי דכיון דסוגיין דגמרא דילן להתירא לא איכפת לן במאי דאסרי בגמ' דבני מערבא וכו' ואי לא דקים להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא לא הווי שרי ליה אינהו' ודבריו מבוארים דאם לא היינו מוצאים זה להתירא בבבלי בודאי היינו אומרים כהירושלמי אבל להיפך כיון שהדבר מבואר להדיא בבבלי להתירא וידעינן דבודאי ראו דברי הירושלמי והווי בקיאים בו מפי מינן (וכמו שגם יבואר לפנינו) ואי לאו דקים להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא לא הווי שרי ליה אינהו.

והלא ממש כמו כן נהגו רבותינו פוסקי הלכות עם התוספתא הספרי והספרא שכוראי ראו אותם מסדרי התלמוד בבלי אבל במקום שידובר שם ממה שלא נזכר בתלמוד פסקו כן אבל לא במה שהוא סותר מפני שמסדר הבבלי כבר ראו זה כי מכיון שדברו מזה הנה בזה עצמו שלא הביאו זה ופסקו להיפך נודע שהוא שלא כהלכה ופשוט שזה הוא כוונת הרי"ף ואחריו רבינו יהונתן עם הירושלמי.

אמנם לבאר יסוד דברי הרי"ף הנה נעיר תחלה שלא הרי"ף הוא הראשון בזה ומצאתי בזה דברים מפורשין לרב האי ומשם נוכל ללמוד ולהבין וגביא דבריו כמו שהם ונפרשים ודבריו נמצאו בספר האשכול ח"ב הלכות ס"ת (עמוד 49) וז"ל נשאל לרב האי וכו' ונשאל עוד אנו מוצאין בתלמוד הלכות סתומות כגון שאלת חגי לכהנים לענין רביעי וחמישי ובתלמוד ארץ ישראל סירשו חשבונם וכן הא דגרסינן ודלמא במירבנין ובתלמוד א"י נאמר דיכון כעקר יש לסמוך אתלמוד א"י ולהחזיקו עיקר אי יש לבקש לתלמודינו מעם אחר וכן הא דר' חנינא אשת

המיו ואשת התני וחורנו ובתלמודינו התירו ובא דאמר בתלמוד אי כל משמיע קול אסור ובתלמודינו לא וכן אנינות בספק נפל והשיב דבר זה אינו מסוים, מיהו כל מה שמצינו בתלמוד אי ואין חולק עליו בתלמודינו או שנותן מעם יפה לדבריו נאחזנו ונסמוך עליו דלא גרע מפירושי הראשונים אבל מה שמצינו שחולק על תלמודנו נעזבנו, והא דגם ר' זורא דלישתכח תלמודא דבבליא ור' ירמיה אמר כמחשכים הישיבני זה נמרא בבלי ואמר נמי בבליא ספשיא דיתכי בארעא דחשיכה אמריתון שמעתא דמחשכי בזמנא לא נהיר להו מעמא דמתניתין כחכמי ארץ ישראל, דעדיין חיו שם סנהדרין וגדולי החכמים היו בארץ ישראל וגזרות מרובות בבבל כדאיתא בשחיטת חולין פולמוסא אתא לפומבדיתא, ואגב שמרא נה נפשיה, ותו ודאי אי נתקדשה מכל ארצות כדאמר ר' שיש אורא דאי מחכים, אבל בימי רב אשי ורבנא ה' שלום בבבל, ונפיש שמרא בארץ ישראל ואימעטא הוראה תמן ונחית מאן דהוה תמן לבבל כגון רבין ורב דימי וכולהו נהתי דנחתין הכא וכן חכמי דארעא ישראל ואמרו מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה כמקום אחד והתורה מתגברת והולכת בימיו ודאי אורא דאי מחכים ואמרו ולציון יאמר איש ואיש יולד ישם חד מנייהו כתרין מינן וחנו נמי (וכלומר בני אי) חיו התם ונפיק מינייהו תלמודינו לכך עדיפא מתלמוד אי, ותו קמיהו היו תלמוד אי וידעו מעמי דקדמאי, והיכא דלא ניהא להו נאדו מן מעמי דקמיהו וכללא הוא דהלכה כבתראי, עד כאן דברי תשובת רב האי גאון ז"ל שם.

הנה בדברי רב האי מפורש ככל הטבואר לאמר. מיהו כל מה שמצינו בתלמוד אי ואין חולק אליו בתלמודינו נאחזנו ונסמוך עליו אע"פ שגם הוא אומר מפורש בדברי הריף ורבני יונתן, דקמיהו היו תלמוד אי וידעו מעמי דקדמאי, והיכא דלא ניהא להו נאדו מעמי דקמיהו וכללא הוא דהלכה כבתראי והוא שפה אחת ודברים אחרים ממש עם דברי הריף ורבני יונתן ככל אשר ביארנו דבריהם. אמנם להבין דברי רב האי גאון יותר, וטעם דבריו הקצרים כי הריף בפוסק העומד בתיך הסיגיא כתב רק דבר הידוע, ורב האי כמשיב לשואלו דבר (אף) שהננו רואים שעיקר הדבר ה' ידוע גם להשיאלים) ביאר הדבר אבל בקצרה בדרך הראשונים, ונבאר דבריו.

פרק יח.

הנה כאמת לא מצאנו כלל בשים מקום שהירושלמי נסדר ונחתם, ומה שכתבו הראשונים שר' יוחנן סידר הירושלמי יבואר לפנינו פירוש הדברים, אלא שההוקרים בימינו שלא יכלו לציר להם איך נילד הירושלמי, והנהו גם הוא לפנינו ים התלמוד תתחילו לחפש מי סידרו ומי חתמו ויאמר החכם גרעץ כח"ב עמוד 436 לאמר. כאשר בבבל כן ראו אחרוני האמוראים ביחודה כי עת האסף לתורה שבעל פה הניעו ויחברו את התלמוד הירושלמי, וכה היתה אז יחודה עזובה ושוממה והידיעות שהגיע לנו ממנה בימים החם מעטות ומקופעות עד כי לא נודע מי היו המעוררים הראשונים להעבודה הזאת ועל ידי מי נסדר ונחתם התלמוד ירושלמי אין ספק כי מעשה בני בבל היו לעינים לאחיהם שבארץ ישראל ויש רמז לזה כי באחרית המאה הראשונה ותחלת המאה השנייה לאלף החמישי החלו בטכרוא לאסוף החסד לגמרת ירושלמי (קדושין י"ג) עכ"ר גרעץ שם.

ונבאר הדברים ונראה אם יש לו שם במס' קדושין איזה רמז, ובכלל אם יתכנו דבריו אלה שיהי' אפשר לתת להם איזה קיום. והנה החכם היקר המעתיק הר"ר שש"ר שי' עשה מלאכתו כאמונה, וביאר הדברים ונביא דבריו ונראה מה טיבם.

וז"ל וראיתי לבאר מעט הדברים להעיר לב המעינים שם (בקדושין י"ג) איתא כי נח נפשיה דרב אסי עיילו רבנן לנקומינהו לשמעתתא א"ל ההוא מרבנן "ור' יעקב שמיא הכי אמר ר' אסי" אמר רבי מני כשם שאין אשה נקנית בפחות משה פרוסה וכו' ומפריש רש"י לנקומינהו לשמעתתא כלומר נתקבצו בביה"מ ואמרו "כל ששמע שמועה חדשה מפיו יאמרנה באוני חבריו כדי לצרפם שלא ישתכחו עכ"ל רש"י כי ה' המעשה בא"י כי רק שם ח' ר' מני והוא ה' בר פלוגתיה דרבי יוסי בר בון, ואולי יש להגיה ר' יוסי במקום רב אסי כי בזה תפטר על נקלה "סדוע נכנסו רבנן לנקומינהו לשמעתתא אחרי מותו ולא אחרי מות חכם אחר כי "אם רב אסי הנזכר בזה הוא רבי יוסי בר בון הנה הוא מחבר ש"ס ירושלמי כמו שהוכיח בדבר החכם יו"ס (בספרו ח"ג ד' 118) ולכן אחרי מותו נכנסו החכמים ללקט את העוללות ולהשליטן וכו' עכ"ל.

וחנה אף ישדענו שדורנו דור של השערות, וכבר נבנו לנו עולמות שלא היו במחשבה להבראות, עפ"י השערות משערים, ואחר זה החלטת מחליטים, אבל במקום הזה אין לפנינו כי אם עורבא פרח.

בגמרא שם נאמר רב אסי, אבל טוב להגיה רבי יוסי, ואם נגיה ר' יוסי אז טוב לאמר שזה הוא ר' יוסי בר בון, ואם זה הוא ר' יוסי בר בון טוב לאמר כי על כן נכנסו לאנקומינהו לשמעתתיה מפני שהוא חתם להירושלמי, כאילו בלא זה לא ה' אפשר שיחבנו תלמידיו לשמעתתיה, מה שמצינו כזאת וכזאת בגמ' אמנם נראה ונבחון אפשרות ההגהות האלה.

הן דבר ברור הוא כי אף אם נגיה בגמ' רבי יוסי תחת רב אסי לא יהי' זה רבי יוסי בר בון כי אם ר' יוסי חברו של ר' יונה כידוע כי בכל מקום שזכור בבבלי ר' יוסי בר בון נאמר עליו בכל מקום ר' יוסי בר אבון, ורק ר' יוסי חברו של ר' יונה הזכור בשם ר' יוסי סתם ולפנינו עוד נדבר מזה, ואם כן אם נגיה ר' יוסי יהי' זה רבו של ר' מנא שר' מנא ה' בנו של ר' יונה ובכמה מקומות בירושלמי יקרא ר' מנא לרב יוסי רבי (עי' קדושין פ"ג הי"ד שקלים פ"ז ה"ה) ואמר הקשותי לפני ר' יוסי (בריש ברכות) וכאן במס' קדושין ד' י"ג הלא נאמר א"ל ההוא מרבנן ור' יעקב שמיא הכי אמר ר' אסי אמר ר' מני. ואיך אפשר להגיה כאן ר' יוסי ואסי' ר' יוסי בר בון לא יתכן שיאמר בשם ר' מנא לפי שהי' גדול ממנו. אבל באמת אין כאן שום מקום להנה, כי ר' מני אשר רב אסי אמר בשמו הוא ר' מני הראשון שאמרו בשמו גם ר' אלעזר וגם ר' חייא בר אבא (עי' ירושלמי פסחים פ"ד ה"ט ש"ש פ"א ה"ב) וכן באמת אמר גם רב אסי בשם ר' מני זה (עי' ירושלמי קדושין פ"א ה"ב).

אמנם יותר מזה עי' במס' בבא בתרא (ד' ג"ט ב) מפורש בגמ' אמר רבי אסי אמר ר' מני ואמרי' לה אמר רבי יעקב אמר רבי מני החזיק בטפח החזיק בד' מאי קאמר אמר אביי הכי קאמר וכו' הרי שאב"י כבר מפרש דברי רב אסי בשם ר' מני כי רבי אסי ור' אמי היו בדור רב חונא כידוע, ובדאמרינן במס' גיטין (ד' ג"ט) דאפי' רבי אמי ור' אסי כהני דארץ ישראל מיכה הוו כייפי ליה לרב

הינא וראינו בזה מפורש דבאמת אמר ר' אסי תלמידו של ר' יוחנן בשם ר' מני הראשון.

וגם כאן במס' בבא בתרא נאמר ואמר לה אמר ר' יעקב איך מני, וראינו מזה שהוא ה' עם ר' מני ועם ר' אסי ועל כן ה' ספק מי אמר ובאמת כי בקדושין שם נאמר, אמר להו' ר' יעקב בשם ר' אסי משמיה דר' מני, ור' יעקב זה נראה דהיינו ר' יעקב דרומי'א שמצאנו אותו באמת בירושלמי לפני רב אסי (ע"י ירושלמי מ"ש פ"ג ה"ד יבמות פ"א).

ולמרבח הפלא יאמר לנו גרעין. אין ספק כי מעשה בני בבל היו לעינים לאחיהם שבא"י ויש רמז לזה (בקדושין י"ג) כי באחרית המאה הראשונה ותחלת המאה השניה לאלף החמישי החלו במבריא לאסוף החמר לגמרת ירושלמי' והאין ספק הזה הוא רק טעות דמוכח אפי' לפי דבריהם בעצמם, כי אם כן הדבר, כי באחרית המאה הראשונה ותחלת השניה החלו לאסוף החמר, אם כן איך. אין ספק כי מעשה בני בבל היו לעינים לאחיהם שבא"י והלא אז עדין לא נולד רב אשי כ"ש שעדין לא התחלו בסידור הבבלי, ואיך היו אז בני בבל לעינים לאחיהם שבארץ ישראל הן סוף המאה הראשונה הוא ימי אב"י ורבא כידוע, וזה רק פרי השערות שמתחלה הרי זה השערה, ואחר זה אין בזה ספק כלל, אע"פ שהכותבם בעצמו לא דקדק בשמועתו וסותר את עצמו מניה וביה.

ומה שנתמכה השערות גרעין בהשערת ווייס לאמר. כי אם רב אסי הגזכר בזה הוא ר' יוסי בר בון הגה הוא מחבר הש"ס ירושלמי כמו שהוכיח בדבר החכם ווייס הקורא ידמה שבאמת יש לו לוויים שם הוכחות מגמרא ומדברי הראשונים ראיות ברורות, או לכל הפחות איזה ראיות שיש בהן ממש, וכי באמת הוכיח כן אבל הגה דברי ווייס שם הגם רק השערה שהוא רוצה לשער. אולי הדבר כן. החכם ווייס יאמר שם. ולא נפלאות ולא רחוקה היא לשער כי ר' יוסי בי ר' בון עצמו לקח הדבר בידו והשלים מה שכבר החל רבו ר' יוסי אשר ירה אכן פנתו לחבור התלמוד אם נשית לב על מספר גדול ממאמריו ההלכותיים נמצא שהם לרוב כמו חותם השקלא ומרי' של הפיסקא שבמשנה, וכאופן שנמצא בתלמוד הבבלי שאחרי השקלא ומריא התלמודי של האמוראים הקודמים מחובר לרוב הכרעת רב אשי, ואחרי שלפי קבלתנו ה' רב אשי מסדר הבבלי קרוב הדבר שזאת ההכרעה היא סימן הסידור וההכרעה של המעריך ועתה במצאנו המנהג הזה גם בר' יוסי בר בון בירושלמי, לא רחוקה היא ההשערה שהוא ה' בבחינת סדור ירושלמי בערך רב אשי בסידור הבבלי אבל איך שה' ברור הדבר שבדור הזה נחתם הירושלמי עכ"ד. והנה יודע החכם ווייס שאין לו כי אם השערה בעלמא והוא משתדל לפני הקורא לבלי להרחיקה לגמרי, כי באמת אין כאן אף צל ראיה, הן הוא עצמו אומר ישר' יוסי בר בון הוא האחרון כמעט בירושלמי (ע"י פראנקעל מביא הירושלמי) אם כן בהכרח שיבואו דבריו לבסוף, וממש כן הוא עם רב אשי שאם לא ח"י לנו קבלה נמורה שרב אשי סידר הש"ס, ואם לא ה' לנו ראיות ברורות על זה מלשונו של רב אשי ודברי היושבים לפניו שנתבאר כבר בפ"ו. וה"י איש בא לפנינו בהשערה לכך שרב אשי סדר וחתם הש"ס, מפני שהוא בא בסוף היינו משיבים לו אין בדברך כלום אם היינו מוצאים שרב אשי בא לבסוף בשקלא ומריא של אמוראים שה' הוא קשיש מהם ושלא כסדר הסוגיא, או הסדר הדרוש, אז ה' מקום להביא רא"י שזה מפני שרב אשי חתם הש"ס, על כן באו דבריו

לכסוף והוא סימן הסדור וההערכה של המעריך, אבל אם באו דברי רב אישי אחרי דברי האמוראים הקודמים לו, הלא כן צריך להיות מטבע הדבר שדברי הקודמים יבואו תחלה ואחר זה מה שהוסיפו על דבריהם המאוחרים, וחנה הוא מביא לנו רא"י ממה שבהכרח כן צריך להיות, וככלל כלל גדול הוא שאין ראיות של זאת חקרתיה כן הוא ראיה של כלום, אם הרגיש בהן הכותב ראיה של הרגשה, עליו להביאה לבית המדרש של החקירה, כמו שהיא, ולחגיש עצמותיו, לאמר זאת מצאתי יוצא מהסדר הכירו נא, אבל לא לדבר השערות, על ידי ראיות שאין כנח הכותב להראות עליהם, עד שאיננו יכול לפרטם ולהביאם לפנינו (יך).

וכל זה אם היו לנו קבלה מפי הראשונים שהירושלמי נסדר להתימה ונחתם, אם כי גם אז לא היו מקום להשערות שאינם מבררים כלום, אבל אז היו מקום לחקירה כזאת, אבל עתה שאנו לנו קבלה כזאת ומשמעות דברי הראשונים להיפך, הלא בעסקם בזה וירצו לאמר מי חתם הירושלמי, היו להם להתחיל חקירתם מזה עצמו לברר לנו מתחלה שגם הירושלמי נחתם, ואחר זה היו יכולים לחקור ולדרוש באיזה זמן נחתם ומי היו החותם.

אבל גרם להם זה כמו שאמרנו בתחלת הפרק שהם לא ציירו לעצמם איך אפשר באופן אחר, הן הירושלמי לפנינו וכדאי שנסדר ונחתם, אבל כאמת אינו כן וכמו שיבואר בפרק שלפנינו.

פרק תשעה עשר.

יודע כל מבין ובקי בגמרא, כי אף שבין הדבר שרבי אישי סדר וחתם הישיב, אבל זה ברור שכבר היו סדר התלמוד כלו לפני רב אישי, רק כי רב אישי הוסיף עליו את חסידור הנוגע לחתימה, והנוגע להכרעת ההלכה מתוך הסוגיא, והנוגע לבידורי הספיקות שעסקו אז יחד רב אישי וסייעתו להשוות דבר קבלתם איש מפי

הערה (יח). ובדבר ר' יוסי סתם רבו של ר' יוסי בר בון ראיתי להעיר בזה דהנה במס' בבא בתרא (דף קנ"ב) אמרין אמר רבינא במהדורא קמא דרב אישי אמר לן (הכרעות) ראשון קנה במהדורא בתרא דרב אישי אמר לן וחלוקו וכתב תרשיבין וזיל מהדורא בתרא כשחזר לימודו פעם שניה נמצא בתשובת רב האי ובפירושו דרב אישי היה ששים שנה ובכל שנה מחור לימודו בשני חדשי הכלה וכשהגיעו שדשים שנה סיים כל לימודו וכן עשה בשלשים שנים אחרונים וכן והחכם פראנקעל כמבוא הירושלמי ערך ר' יוסי השני על זה וכתב, ושמענו דבר מיוחד לר' יוסי שלמד לימודו במהדורא תניינא עיי' פסחים פ"ה, ובאמוראי בכלאי מצניו זה לבד לרב אישי עיי' ב"ב קנ"ז ורבינא פירש בזה פירש חדש ואפשר לו ראה רב האי הירושלמי הוה מפרש לה בפשוטו וזיל רשין באנתו, ונהג רב אישי ולהגם השני כי באמת גם כוונת רשין ורשין בפשוטו וזיל רשין באנתו, ונהג רב אישי רשוותא בטיובותיה קרוב לר' שני והיינו דאמרין ב"ב מ' שמת במהדורא קמא וכו' דהכי תקינו רבנן למתני בכל שנתא תרתין מסכתא דהדר תלמודא כוליה בתלתין שנין וכיון דרב אישי מלך קרוב לשתי שנין חוו הכי תרתי מהדורי' ופשוט דגם רשין מפרש לה בפשוטו ולא קאי הוקא על סידור השנים כי אם על הלימוד בסתיבתא בכל ראש מתיבתא וכמו שהוא אומר מפורש, דהכי תקינו רבנן למתני וכו' ובההיא דר' יוסי בירושלמי, רק שהוא מכאן איך למד במתיבתא מסכתא אחת שני פעמים מפני שארבו ימי שבתו בראש ס' שנה, וביארנו דברים פשוטים כאלה מפני כי החכם ויוסי לקח לו את דברי פראנקעל אלו והעבם לאמר שר' יוסי היה המסדר לתלמוד ירושלמי (ת"ח 114) ועל כן גם יאמר כאן בפשוטות אצל ר' יוסי ב' ר' בון, כי הוא השלים מה שכבר החל רבנו ר' יוסי אשר ירד אכן פנתו לחבור התלמוד' ובאמת כי מעולם לא נתכוננו רב שירא גאון ורב האי להוציא דברי הגמ' במס' ב"ב מפשטן, וכן חס דברי הירושלמי, ולהגם השני עליהם פראנקעל וכתב שלא ראו הירושלמי.

רבו ולברר במתיבתא הרבה והרבה ספיקות שנפשוטו אצלם יחד ממתינתן וברייתא וזה ח"י רוב עסק אמריאי סידור הש"ס יחד עם רב אישי, וכבר עמדנו על זה בקצרה כפי ויכואר כפרט בחלק שלפני זה. ואך זה הוא הבונה לאמר שרב אישי סידר הש"ס. אמנם התלמוד בכלל כבר ה"י נסדר הרבה לפני רב אישי על פי סדר המשנה, וברוב מקומות לא נשתנה בזה דבר ע"י רב אישי וס"ע, ונשאר גם לפנינו כמו שה"י, ולא לבד בתחלת ימי רב אישי קודם שסדר הוא. כבר ה"י כן, כי אם גם קודם זה, ולא לבד השמעות של האמוראים מימים ההם ה"י להם בתלמודם כי אם כבר ה"י להם סתמא דגמרא לפירושי מתניתן, והברייתות השייכות לכל משנה ומשנה, וכבר ה"י יסוגין כן במתיבתא את המשנה עם התלמוד אשר כבר נסדר להם מהקודמים לפניהם. ובכל דור נתוסף על זה ונקבע בגמ' ובסדר התלמוד כל אשר הוסכם במתיבתות הכוללות אצל ראשי הדור.

ובמס' עירובין (ד' ל"ב ב) גרסינן במשנתנו נתנו באילן למעלה מעשרה טפחים וכו' ובגמ' אמרין על זה יתיב רבי חייה בר אבא ורבי אסי ורבה בר נתן ויתיב רב נחמן גביהו ויתבי וקאמרי האי אילן דקאי הויא אילמא דקאי ברישות היחיד מה לי למעלה מה לי למטה רשות היחיד עולה עד לרקיע ואלא דקאי ברישות הרבים דמתכוין לשבות הויא אילמא דנתכוין לשבות למעלה הוא ועירובי במקום אחר הוא אלא דנתכוין לשבות למטה והא קא משתמש באילן לעולם דקאי בריה ונתכוין לשבות למטה ורבי הוא דאמר כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין חשמשות אמר להו רב נחמן ישר וכן אמר שמואל אמרו ליה פתרתו בה כולי האי אינהו גמי הכי קא פתרי בה אלא הכי אמרו ליה קביעתו ליה בגמרא אמר להו איין.

וראיה זו לברר כתבה רב שרירא גאון באגרתו וז"ל שם יבכל דרא ודרא מן אילין דרי וזה היה אית להון שמעתתא דגרסי להון רבנן ומסדרי להון תדיר תדיר וכו' ואמרין להון ויתרון במתיבתא וקבעין ליה בגמרא וגרסי להו כוליהו רבנן כדאמרין גבי עירוב שנתנו באילן וכו' אמרו ליה פתרתו בה כולי האי אמר להו אתון גמי פתרתו בה טובא הכי קאמינא לך קביעתו לה גמי בגמרא (וזה נראה גירסא יותר מחוורת בגמ') עכ"ל רש"י שם ועוד גביא יתר דבריו שם.

וע"י עוד במס' פסחים (ד' פ"א א') גרסינן שם בע"י רב יוסף כהן המרצה בתמיד הותרה לו טומאת התהום או לא את"ל כהן המרצה בקרבנותיהן של נזיר ועושה פסח הותרה לו טומאת התהום כהן המרצה בתמיד טאי מי אמרינן וכו' אמר רבה ק"ו ומה במקום שלא הותרה טומאת ידועה וכו' אמרי ומי דיינינן ק"ו מהלכה והתניא וכו' אלא אמר רבא יליף מיעדו מיעדו מספח.

אחר זה גרסינן בגמרא וטומאת התהום גופא חוכא כתיבא א"ר אלעזר אמר קרא כי ימות מת עליו במחורת וכו' ואשכחן נזיר עושה פסח מגלן אמר ר' יוחנן אמר קרא וכו' רשב"ל אמר וכו' מיתיבי אי זה הוא טומאת התהום וכו' אלא טומאת התהום הלכתא גמירי לה וקרא אסמכתא בעלמא.

והדבר יפלא שכבר קודם זה מקשינן על רבה דרצה לפשוט כעית רב יוסף מק"ו ומי דיינינן ק"ו מהלכה הרי שכבר ידעו שטומאת התהום הלכה ותיכף אחר זה ישאלו בגמ' וטומאת התהום חוכא כתיבא.

וכבר עמד ע"ז רש"י ז"ל וכתב וטומאת התהום שהותרה בנזיר ועושה פסח חוכא כתיבא וחקך בעיא איבעיא בי מדרשא מקמי הא בעיא דרב יוסף ובשני דרב

יוסף כבר איפשיטא הך מסקנא דלקמן דמומאת התהום גמרא נמירי לה משום הכי פרכינן לעיל ומי דיינינן קיז מהלכה עכ"ל רש"י ז"ל.

וחזינן בזה שזה כבר ה"י מסודר ובא עד שהקשו בפשיטות מדבר ידוע לפי שכבר גרסו המסקנא כן בתלמודא וזה ה"י בימי רבה ורב יוסף.

ועי' עוד במס' חולין (ד' ס"ה א') סוגי' ארוכה של סתמא דגמרא על הברייתא ת"ר את אלה מהם תאכלו את הארבה ארבה זה גובאי סלעם זה רשון וכו' דבי ר' ישמעאל תנא אלו כללי כללות, ואלו פרטי פרטות ארבה זה וכו' במאי קמיפלגי תנא דבי רב ותנא דבי ר' ישמעאל בראשו ארוך וכו' תנא דבי ר' ישמעאל סבר אשר לו כרעים כלל ארבה סלעם חרגול חגב פרט למינהו חזר וכלל וכו' והא לא דמי כללא קמא לכללא בתרא כללא קמא וכו' כללא בתרא עד דשוו בארבע סימנין תנא דבי ר' ישמעאל בכללי ופרטי כהא גוונא דאין ודאמרינן נמי בעלמא דראין תנא דבי ר' ישמעאל בכללי ופרטי כהאי גוונא מהכא (י"ט).

והנה כאן כבר נתפרש לנו לדעת דמה שמשתמשים בזה בסוגיות אחרות הוא על פי מסקנת הסוגיא כאן (ועי' לעיל חתימת התלמוד פרק י"ז) ועי' במס' ובחס' ד' ר' ע"ב דאמרינן רבינא אמר לעולם דנין ולד' חזר וכלל אמר ליה רב אחא מדיפתי לרבינא והא לא דמי כללא קמא לכללא בתרא כללא קמא מדבה וכו' הא תנא דבי ר' ישמעאל בכללי ופרטי דריש כהאי גוונא.

ועי' לדוגמא במס' יבמות ד' פ"ז במשנתנו ואין יורשין של זה ויורשיו של זה יורשין כתובתה וכו' ובגמרא שם (ד' צ"א א) גרסינן ע"ז כתובה מאי עבדתה אמר רב ספא כתובת בנין דיכרינן וכו' ועי' במס' כתובת (ד' נ"ג א) בעי רבא מוכרת כתובתה לבעלה וכו' הדר פשטה וכו' מתיב רב אידי בר אבין מתה אין יורשין של זה יורשין כתובתה וחזינן בה כתובה מאי עבדתה ואמר רב ספא כתובת בנין דכרינן ואמאי הכי נמי נימא וכו' ויש בגמרא הרבה כיוצא בזה, וזה הוא ממה שהי' כבר לימוד ערוך לפניכם שנקבע בגמרא.

והבאנו דוגמא זו בפרט לכאן בה דברי רב שדירא גאון שם שכתב. ואתא דא אחרינא ואימעיט ליכא והנך מילי דהוו פשיטין להון לראשונים ופרשו להון

הערה (י"ט). וראיתי להעיר בזה דשם בהולין ד' ס"ה ע"ב בא בתוך סוגי' הגמ' פריך רב אחאי מה להנך שכן אין ראשן ארוך וכו' אלא אמר רב אחאי וכו' אם אינו ענין לנוסו תנהו ענין לראשו ארוך ואחר זה בא לשון הגמרא שהועתק בפנים במאי קמיפלגי ועיש ברשיי ז"ל שכתב וז"ל היג פריך רב אחאי עד תנהו ענין לראשו ארוך והדר גרסינן במאי קמיפלגי עד כהאי גוונא מהכא והדר גרס אמר ר' אי שמו חגב וכו' עכ"ל ונראין הדברים כי היו נוסחאות קדמונים שגרסו דברי רב אחאי לתוספת הסוגיא ואחריה וזה יוכל להיות להערה כי אולי שדברי רב אחאי שהי' כבר מרבנן—דפשרשי (עי' חתימת התלמוד פכ"ג) לא נקבעו מתחלה בתוך עצם סגנון הסוגי', ורש"י ז"ל נשמר מזה כי דברו רב אחאי הלא שייכים בתוך הסוגי' על כן העמיד רש"י ז"ל הגירסא כן. ואולי הי' כן בעוד שאר מקומות של פריך רב אחאי, ונבין בזה יותר הלשו בקדושין ד' י"ג שכבר עמדנו עליו שם בפכ"ג.

ונעיר עוד שאולי זה הוא טעם הרי"ף והרמב"ם בהדיא דמנחות ד' מ' ע"ב אמר רבא הא מילתא אמרי וכו' היא של בנר ובנפיה של עור חייבת וכו' רב אחאי אזיל בתר כנף, והם פסקו בפשיטות דאולינן בתר בנר ועי' בכ"ס פ"ג מה' ציצית היז ובב"י ס"י י' שלא מצא טעם לזה, ועיש מה שהביא בשם מהרי"ק, ונראה דהיתה גירסתם בנ"י פריך רב אחאי ז"ל בתר כנף, כמו שהוא בכל מקומות ואי אפשר להאריך כאן, אבל הערנו על זה לרון מזה, על הסגנון בסוגי'.

לתלמידיהו והו כנון הגך פירושי דלא צריכי כולי עלמא למגרסניהו ולמקבעניה כגמ' הוו השתא בההוא דרא ספיקי וצריכי למקבעינו כגמרא ובגירסא עכיל ומבאר הדבר גם מדברי הגמרא כאן, הנה במשנתנו מפורש דאין לה כתובה, ואחר זה בא במשנתנו ואין יורשין וכו' יורשין כתובתה, וזה הלא סתירה מבוארת ובודאי שגם קודם רב ספא בהכרח נתבאר זה לתלמידים שהכוונה אין יורשין וכו' יורשין כתובתה לכתובת בנין דיכרין, וכימי רב ספא כבר נקבע זה על ידו כגמרא ורב אידי בר אבין כבר הביא זה מסוגית הגמ' ומה יש לדון על שאר מקומות כיוצא בזה כגמ'. וראיתי להרב פראנקעל במבוא הירושלמי (ד' מ"ז) שכתב שם וזל וכאשר נעמיק לשאול איך סידרו רב אשי והנאים אחריו את התלמוד וכו' יתברר לנו שקצת שיטות נשנו כבר בשלימותם בכתי המדרש כלומר מאמר של אמורא פלוני או מחלוקת אמוראים היו שגורים בפי התלמידים עם הקוסיות והתינוצות אשר באו עליהם כדור הקודם והיו נקשרים בפי התלמידים לאחד עם עיקר המאמר וכו' ועי' כתובות ע"ג אמר רבה מחלוקת בטעות שתי נשים אבל בטעות אשה אחת דה אין צריכה הימנו גם אמר ליה אביי והא מתניתן דטעות אשר אחת וקמיתבין תיובתא מיניה ופירש' דה והא מתניתן דטעות אשה אחת היא ואע"ג דאנן הוא דאותבין ולא רב איירי בה קושיא היא לרבה דהאי דברי הכל דקאמר וכו' אלא דקסבר ליבא למאן דאמר בכהאי גוונא דלאו דעתיה אתנאיה והא קא חזינא דכל בני מדרשה דאותביה סלקא דעתין לטימר הכי עכיל הרי לך שלא לבד הפלוגתא דרב ושמואל היתה ידועה אלא גם הקושיא אשר הקשו שם אשמואל היתה שגורה בפי כל עד שאביי מקשה מינה לרבה עכ"ד פראנקעל.

ולא ידעתי איך חשב פראנקעל זה לדבר חידוש להעיר על זה, עד שחשד את ראפאפארט שלא ידע מזה וכתב עליו שם (ד' מ"ז) והרב רש"ל וכו' ולו ירד הרב לאופן סדר הבבלי וכמו שיבוא להלן לא ישת לבו לדאיות כאלה כי הלא זה אין צריך לפנים והוא דבר ידוע לכל בר כי רב דלא לבד הטימאות של האמוראים הקודמים כי אם גם את אשר הקשו עליהם ממשנה או ברייתא היתה ידועה כמתיבתא גם קודם רב אשי, וסייעת, ומהם נשתלשלה וכאה בקבלה לדור רב אשי, ולא סגי בלאו הכי והוא דבר פשוט שאי אפשר לחיות בענין אחר, והוא כן בכל הש"ס, ועי' במס' בבא מציעא (י' ל"ז א) אתמר שומר שטמר לשומר רב אמר שטמר ור' יוחנן אמר חייב וכו' יתיב ר' אמי וקאמר לה להא שמעתא (ד' יוחנן רביה רש"י) איתביה ר' אבא מר ממל לרבי אמי הישוכר פרה מחבירו וכו' ואם איתא לימא ליה וכו' איל הכא וכו' ולהלן שם גרסין כגמ' אתמר פשע בה ויצאת לאגם ומתה כדרכה אביי משמיה דרבה אמר חייב רבא משמיה וכו' ואמרין כגמ' אמר ליה אביי לרבא לדידך דאמרת מלאך המות מה ליה הכא ומה ליה התם האי דאיתביה ר' אבא בר ממל לרבי אמי וישניה ליה בשנתנו לו בעלים רשות להשאיל ולימא ליה וכו' וראיות על זה ודוגמאות הן למותר אחרי שהוא דבר ידוע, ומיכן נעצמו שהיו ידועים במתיבתא גם קודם שנסדרו על ידי רב אשי.

אבל העיקר בזה הוא שזה וכיוצא בזה כבר נקבע להם כגמ'. לגרום כן אצל משנה זו וזו, עפי' נוסח קבוע ומוטבע, ובלשון אחד מוסכם, ובלשון הגמרא במס' עירובין. קבעיתו ליה כגמרא אמר להו אין וזה ה"י כבר בימי האמוראים הראשונים היינו אחר רב ושמואל, דהאמוראים דאיירו שם הם ר' חייא בר אבא ורב אסי והם שאלו כן לרב נחמן וכן הלך ובא הסדר אצלם עד הדור האחרון

הוא דורו של רב אשי, ואמוראי סידור הש"ס היינו רב אשי וסייעתו, הם חוסיפו בכל סוגי את חנאמר מהדור האחרון לפניהם, וגם לבד זה עסקו בסידור הש"ס לחתימה, היינו כל חנוגע לחברת ההלכה מתוך הסוגיא וכל חנוגע ובידורי הספיקות, וכל חנוגע לחלשונות של המתיבות שברכות הימים ה' גם בזה שינויים במקומות ונמצאו מקומות שלא ראוי להכריז זה, כל זה נתברר על ידי כולם יחד וכהשוואת קבלותיהם. אבל זה ברור כי גם קודם דור רב אשי ה' לחם סדר הגמרא על המשנה.

ועי' דבר נפלא בסמ' סוכה ד' ט"ג על מתניתן דלולב וערבה ששה ושבעה דאמרינן בגמ' אמאי טלטול כעלמא הוא וכו' אמר רבה וכו' אי הכי האידנא נמי אנן לא ידעינן בקביעא דירחא אינהו דידעי בקבועא דירחא לידחו אין חכי נמי דתנן חדא ביום טוב הראשון של חג שחל לחיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן לחר הבית ותנן אידך לבית הכנסת שמע מינה כאן בזמן שבת המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים שמע מינה, זה הוא כל חסוגיא של סתמא דגמרא כאן, וחוא מסקנא גמורה עם כל לשון מסקנא שכש"ס שמע מינה כאן בזמן וכו' שמע מינה.

אבל לפנינו שם אחר דף אהר (כד' מ"ד) פרינן שם על פי מסקנא זו ואמרינן וחא יום טוב ראשון דלדידן לא דחי ולדידהו דחי אמרי לדידהו נמי לא דחי ולא קשי' הני תרתי דתנא חדא כל העם מוליכין את לולביהן לחר הבית ותניי אידך לבית הכנסת ומתרינן כאן בזמן שבת המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים לא אירי ואירי בזמן שבת המקדש קיים ולא קשיא כאן במקדש כאן בגבולין.

וכבר עטרו על זה התוס' בד' ט"ג וכתבו בד"ה אינהו דידעי בקביעא דירחא אין הכי נמי אין מסקנא זו קיימא דלקמן מסקנן כיון דלדידן לא דחי לדידהו נמי לא דחי ומשנה דקתני מוליכין לולביהן לבית הכנסת מוקמינן בזמן שבת המקדש קיים ובגבולין עכ"ל.

אבל הנה נשאר לפנינו במקום הזה כל הלשון של סתמא דגמרא שקודם דור רב אשי (ב).

הערה (כ). הרב ש"ר בתלדות ר"ח הערה ט"ז כתב לאמר, ודבר שאצ"ל הוא למבין שמה שאמרו בחגיגה (ד' י' א') הפורש התלמוד לתלמוד וברש"י מתלמוד בבלי לירושלמי הכונה רק על דרך הלימוד שם ושם לא על חספדים כחתיבים בשתי הארצות ששני התלמודים לא היו עוד בעולם בימי האמוראים כמו שהוכחתי ברור במ"א ובין פירוש תלמודא בכל מקום דרך הלימוד ועליו צ"ל ר' זורא דלישתכח מינח עכ"ל וכפל דבריו בכרם חסד ח"ו עמוד 128 והאריך בזה ע"ש אבל במח"ס עירובי שני מושגים יחד זה ודאי שזה לא קאי על ספרים כתובים. אבל מה שיאמר יחד עם זה. ששני התלמודים לא היו עוד בעולם בימי האמוראים כמו שחזקה ברור במקום אחר' לדעתי אין ספק כלל שלא הוכיח שם כל מאומה, כי הוא נגד המציאות, וההיא ר"י זורא צ"ל קאי באמת על דרך הלימוד בכלל וכן ההיא דר' ירמיה שם, לפי שזה ענין המאמרים ההם, אבל בההיא דחגיגה כמו שהפירוש בדבריו רב ושמואל שם כפשוטו כן בהכרח הפירוש בדבריו ר' יוחנן שלשון הגמרא שם הוא וליוצא ובא אין שלום אמר רב כיון שיצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא שוב אין לו שלום ושמואל אמר זה הפורש מתלמוד למשנה ור' יוחנן אמר אפי' מתלמוד לתלמוד, ואין הטעם מפני גריעות זה או זה, כמו שאין זה טעם של רב ושמואל, אבל הכונה למי שרצה לשנות כגדולתו הדרך שהורגל ושקבע ליסוד למודו. אבל הרב ש"ר ה"י לו מושג זה מסידור הש"ס ע"י שהוא אומר בכרם חסד שם (עמוד 127). שהתלמוד לא נסדר עכ"פ עד תלמודי רב אשי ונחתם בזמן מאוחר עוד.

ולא נאריך כאן בדוגמאות מענין זה כי לכאר איך ה' סדור הש"ס קודם דור רב אשי מקומו אצלינו בחלק שלפני זה, וכל דברינו במקום הזה רק לדון מהבבלי על הירושלמי.

בו אמנם בן הדבר שאף שבירושלמי לא נעשה את אשר נעשה ע"י רב אשי וסייעתו להתלמוד בבלי בכל זה יש לנו תלמוד ערוך מהירושלמי ולחנם מען גרעץ לאמר וכה חיתה יהודה או עזובה ושיממה והיריעות שהניעו לנו בימים ההם טעמות ומקוטעות עד כי לא נודע מי היו המעוררים הראשונים להעבודה חזאת ועל ידי מי נסדר ונחתם התלמוד הירושלמי וכל זה טענה של חנם ותסה על עצמך אם לא חיתה או יהודה עזובה ושיממה למלאכה גדולה כזו לסדר את התלמוד הירושלמי, שזה דורש קבוצ גדול של כל חכמי הסתובבות שם יחד ומשך זמן של עשירות ימים כמו שה' באמת אצל רב אשי וסייעתו איך חיתה עזובה ושיממה לבלי נודע מי עמד בראש המפעל הגדול הזה ואיך אפשר שלא נודע ולא נספר שמו, וגם עצם הדבר לא נודע כלל, והוא גם מוכחש מהראשונים כמו שנבאר בפרק כ"א.

פרק עשרים.

אבל הדבר ברור שהירושלמי נשאר בסדרו המתיבתא הראשונה היינו סדר הגמרא של דור ר' יוחנן שהוא האריך ימים והגיעו ימיו עד ימי דור אב"י ורבא, כי איך שיח"י אם ה' רבה תלמידו של ר' יוחנן או לא ה', שכבר האריכו בזה, אכל הלא זה ודאי מפורש בגמרא דכתובות ד' ק"א ש'לחו ליה אחיהו לרבה יודע ה' יעקב וכו' אע"פ שחכם גדול אתה אינו דימה לוטר מעצמי ללומד מרבו וא"ת אין לך רב יש לך רב ומנו ר' יוחנן ואם אין אתה עולה וכו' ורק ימי דור אחד שלם עמד בארץ ישראל אחרי ר' יוחנן כי הדור אחרי רבה היינו בימי אב"י ורבא כבר נפיש שמדא מונא בארץ ישראל והגיעו להם ימים רעים מגזירות כוללות ורב שרירא גאון באגרתו אמר ובתר הכי אב"י ורבא ונפיש שמדא בארץ ישראל ואימעיטא הוראה תמן מוכא ונחית טאן דהוח תמן מן בבלאי כגון רבין ורב דימי וכולהו נחותי דנחיתו לחכא, ויותר מזה מפורש בדברי תשובות רב האי גאון שהובא לעיל סוף שהתחיל בדברי רש"י והושלמן וכתב, אבל בימי רב אשי ורבנא ה' שלום בבבל ונפיש שמדא בא"י (וזה חותהל כבר בימי אב"י ורבא כמו שכתב רש"י וכו' שידענו גם מדברי חנ"מ) ואימעיטא הוראה תמן, ונחית מן דהוח תמן לבבל וכו' ואמרו מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד והתורה הולכת ומתגברת בימיו, ודאי אוריא דא"י מחכים וכו' והני נמי הוי התם ונפיק מנייהו תלמידו, לכך עדיפא מתלמוד א"י, ותו קמיהו הוי תלמוד א"י וידעו מעמי דקמאי והיכא דלא ניהא להו נארו מן מעמי דקדמיהו וכללא הוא הלכה כבתראי עבד. ואם נודע שכן הדבר שהרבה מגדולי חכמי א"י באו אז לבבל וכוראי שה' תלמודם בידם, ובידענו עד כמה חבבו ומסרו נפישם בבבל לדעת דברי ראשונים אמוראי א"י, ואמר ההוא מרבנן אזכי ואיסק ואגמרה לשמעתא מפומיה דמרה כי סליק וכו' (חולין נ' א') ועתה כי הוי גדולי הדור אתם, הלא ברור כי נתקבל עתה בבבל כל הנעשה כבר בא"י לבר השמועות גם כל סגנון למודם על מעמי המשינה וסדר הגמרא שלהם, ככל אשר ה' בידם.

הנה כי בן ירצח להכחיש סידור הש"ס על ידי רב אשי, וירצה לאמר שראשית הסידור ה' על ידי תלמידו רב אשי, וזה טעות נסור, ונכשל בזה הרב שרר, מפני שלא כיור לעצמי ענין סידור הש"ס על ידי רב אשי וסייעתו כמו שכבר נתבאר יע"י גם כפ"י לעיל.

דור רב אשי, הירושלמי והבבלי

ור' יוסי בר בון עצמו אשר חפצו לתת על שכתו את חתימת הירושלמי נראים הדברים כי גם הוא הלך לבבל ועי' בירושלמי פסחים פ"י ה"ב אמר ר' יוסי כי ר' בון נהנין תמן כמקום שאין יין שלח צבור יורד לפני התיבה ואמר ברכה אחת וכו' אמנם גם לכך זה נראה גם בבבלי שהי' בבבל, ועי' במס' יבמות (ד' מ"ה ב') אמר רבינא אמר לי רב גזא איקלע ר' יוסי בר אבון לאתרין והוה עובדא בפנויה ואכשר באשת איש ופסיל אמר רב שישת [צ"ל רב אשי] (כא) לדידי אמר לי רב גזא לא ר' יוסי בר אבון הוה אלא ר' יוסי בר זבידא הוה ואכשיר בין בפנויה בין באשת איש.

והנה נראה ברור דמעשה זו דאמר רב גזא איקלע ר' יוסי בר אבון לאתרין הי' בבבל דרב גזא מבבל הי' ואמר לרבינא ולרב אשי, ואעי' דבמס' שבת (ד' קמ"ה ב') איתא אמר רב גזא זימנא חדא איקלעית להתם (למערבא) ועבדיה כותח דבבלאי שאילו מיניה כל בריחי דמערבא, אבל אדרבה משם ראי' שהי' מבבל, ורק זימנא חדא איקלעית להתם ועבד לחו מאכל מקומו בבבל ואם כן איקלע ר' יוסי בר אבון לאתרין היינו בבבל. ועי' עוד בירושלמי ב"ב פ"ב סה"ג הלשון של ר' יוסי בי ר' בון שורא דחמץ מן קל גורי פרסייא נפל.

ונראה דבימים ההם בא גם ר' אמי השני לבבל, ולבאר ענינו יותר נעתיק דברי פראנקעל במבוא הירושלמי בערכו שכתב שם וז"ל ר' אמי ב' בדור השלישי וברור הרביעי נדרים פ"י ה"י שביעית פ"ו ה"ג ר' יוסי בשם ר' יוחנן בצל שעקרו ושתלו וכו' ר' לא ר' אמי תרוהון אמרי אסור ועי' יבמות פמ"ז הל' ה' שר' אמי עשה מעשה והוה ר' זעירא מקלם ליה דו מיקם מילתא בררא וזה אינו ר' אמי הקדמון שהי' קשיש הרבה מר' זעירא וכו' עכ"ד פראנקעל שם ולא הביא פראנקעל דבר ממנו מבבלי. ועי' במס' הולין (ד' ק"א ב) כי אתא רבין אמר ר' יוחנן מלוח אינו כרותח וכבוש אינו כמכושל אמר אביי הא דרבין ליתא דההיא פינכא דהוה בי ר' אמי דמלח ביה בשרא ותבריה מכדי ר' אמי תלמיד דר' יוחנן הוה מאי טעמא תבריה לאו משום דשמי' ליה מיניח דר' יוחנן דאמר מליח הרי הוא כרותח.

והנה אם היתה מעשה זו בארץ ישראל הי' נזכר בנמרא ממי שמע זה אביי, והוא עצמו מספר העובדא כמעשה שהיתה לפנוי.

אבל כאמת כן הדבר עי' במס' בבא בתרא (ד' י" ב) איפרה הורמיו אימיה דשכור מלבא שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו שדרינהו קמיה דרבא וקבלינהו משום שלום מלכות שמע רבי אמי איקפד אמר לית ליה ביבש קצירה וכו' ורבא משום שלום מלכות ורבי אמי נמי משום שלום מלכות וכו' ור' אמי דאיקפד הוא דלא סיימוה קמיה.

והנה נראים בזה דרבי אמי הי' שם בימי אביי ורבא, וכי הי' שם לגדול הדור ביניהם עד שאיקפד על רבא, ואיפרא הורמיו גם היא ידעה פרסומו ושלחה מתחלה אליו. ועי' במס' זבחים אמוראי ארץ ישראל אלה, ועוד אמוראי ארץ ישראל שקלא וטריא על בעית רמי בר חמא דגרסינן שם (בד' ע"ה ב) בעי רמי בר חמא התפס בכור לבדק הבית מהו וכו' אמר ר' יוסי בר זבידא תיש נתערבו בבכור וכמעשר וכו' רב הונא ורבי חזקיה תלמידי דרבי ירמיה אמרי מי דמי התם שתי קדושות וכו' מתקיף לה ר' יוסי בר אבון מה אילו אמר הסדו ליה בכור וכו'.

הערה (כא). בכל האופנים ש"ס הוא רב ששת שחזא הי' הרבה קודם ר' יוסי בר בון וש"ס בזה נפל גם בחולין ד' ק"ז א"ל רב ששת לאסמך עי' לעיל פ"ב.

הסדו רחמנא אמר לא תפדה אלא אמר ר' אמי כלום הקנה זה אלא מה שקנו לו (אלא אמר ר' אמי הכי אינא למיפשט לבעיין רשיי) וזה הוא שם מסקנת הגמרא. וראינו בזה שכולם יחד היו שם ושקלו וסדו בבעית רמי בר חמא למיפשטא ומצינו עוד שר' חזקיה ה"י בבבלי ע"י חולין (ד' קי"א ב) אמר חזקיה משום אב"י הלכתא הניס שעלו בקערה מותר וכו' צנון וכו' וציל ר' חזקיה וכן אמר עוד בשם אב"י במס' שבת ד' ל"ח וגם שם ציל ר' חזקיה ובירושלמי יש ממנו הרבה מאד. ונראה שמפני שנשתתה רבי אמי בבבלי זמן רב כמו שמוכח מההיא דנבא בתרא וגם אולי ה"י גם מתחלה בבבלי, על כן מצינו שנקרא בירושלמי גם בשם רבי אמי בבבלי, וע"י ירושלמי כתובות סי' ה' הוא רבי אמי בבבלי בשם רבנן דתמן טעמא דרבי שמעון בן לקיש רשע רשע וכו' והוא דבריו אב"י בכתובות בבבלי (ד' ל"ח א) ריש לקיש אמר פסור בפסור רבתי תורה וכו' הוכן רבתי תורה אמר אב"י את"י רשע רשע.

וכן מצינו לר' יוסי בי ר' בון שאמר שמעתתא דרבא כריש מס' ביצה בירושלמי איתפלגין ר' זורא ור' אבא בר יוסף וכו' וידוע שזה רבא.

וראיתי להעיר עוד איך השו' כימים ההם בארץ ישראל לפסק חכמי בבלי דגרסינן בירושלמי במס' קדושין סי' הלכה י"ד ר' תנחום בר פפא שלח שאל לר' יוסי תרין עובדין מן אלכסנדריה אחד בפנויה ואחד באשת איש כאשת איש שלח כתב לו לא יבוא ממזר בקהל ד' בפנויה שלח כתב ליה סבדין אתם מוזהרין על על כנות ישראל הקדושות, אמר לר' מנא סב וחתום וחתם, אמר לר' ברכיה סב וחתם ולא קביל עלוי, מן דקטון קם ר' מנא עם ר' ברכיה, איל למה לא חתמתה אל לא כן אמר ר' יעקב בר אחא תניי תמן הפוסל פוסל בפנויה והמכשיר מכשיר אפי' באשת איש, אל (ר' מנא) בריך רחמנא דלא הוינא שמיע הדין אולפנא אילו הוינא שמיע הדין אולפנא לא הוינא מחתים והוון אמרין תלמיד פליג על רביה. וראינו בזה דברי ר' מנא שאם ה"י יודע דברי רבנן דתמן לא ה"י חותם אף כי ר' יוסי רכו' חולק ור' ברכיה שידע מזה לא חתם.

ואמנם שהיו בזה שני זמנים שונים זה מזה בתכלית השינוי, הזמן הראשון הוא אחרי מות רב ושמואל, שבבבלי כבר ה"י הדור השני מהאמוראים, רב הונא ורב יהודה רב נחמן רב חסדא ורב ששת, אשר לא ראו את התנאים האחרונים, ולא הכירו עוד את מסדרי המשנה לעומת זה עמד אז עוד בארץ ישראל בכל הוד תקפו וגבורתו כל הדור אשר הכיר עוד את התנאים האחרונים ואת סוד הועד של בית רבי מסדרי המשנה, ואשר גם הרבה מהם היו עדין תלמידי רבי עצמו, וגם עוד בימים האחרונים מהדור הזה ה"י עדין חי ר' יוחנן אשר נפטר רק בימי רבה והיינו בהיות אב"י ורבא צעירים, ועל כן ראינו דאחרי מות רב ושמואל עלו בבבלי לארץ בהמון, לקחת תורה מפי ראשי הדור החיים בארץ ישראל, ונלוה לזה עוד כי מאז באו בסוף ימי רב ושמואל הפרסיים החדשים נגולה מנוחתם ואמרינן ביכמות (ד' סי' ב) אמרו ליה לר' יוחנן אתי חברי לבבלי שנא נפל אמרו ליה מקבלי שוחדא תריץ יתיב, ורבה בר בר חנא בישבו עם רב יהודה ורבה ואתא ההוא חברא שקל שרבא מקמייהו אמר רחמנא או בסולך או בטולא דבר עשו ומקשינן על זה כנמרא למימר דרומאי מעלו מפרסאי והתני ר' חייא מאי דנתיב ד' הבין דרבה והוא יודע את מקומה יודע הקב"ה בישראל שאין יכולין לקבל גזרות רומאים עמד והגלה אותן לבבלי לא קשיא הא מקמי דניתו חברי לבבלי, הא לבתר דניתו

חברי לבלל (גיטין י"ח א) וראינו בזה מפורש דאחר שכאו חברי לבלל בקשו להיות תחת הרומיים כבני א"י, ואף שאזכור זה נשתנה הדבר לטוב זה ה"י רק מזמן רבא ואילך וכמו שיבואר אבל כל ימי רב יהודה ורבה ורב יוסף ה"י בא"י יותר טוב וע"י בחולין ד' מ"ז ב' שהוא פולמוסא דאתא לפומבדיתא ערקו רבה ורב יוסף פגע בהו ר' זירא וכו' ואמרין (ברכות ד' ח' ב) אני צויתי למקדוש תני רב יוסף אלו הפרסיים המקודשין ומזומנין לגיהנם, וידוע מה דאמרין בב"מ (ד' פ"ז א) רבה בר נחמוני אנב שמדא נח נפשיה.

וכל זה יחד הלא יורונו להבין מדוע הלכו שלמים וכן רבים מבבל לארץ ישראל כל ימי ר' יוחנן עד שיסופר במדרש שיר הישרים פ' אם חומה שרשב"ל בראותו חכמי בבל עומדים יחד ה"י אומר להם התפזרו כעליתכם לא נעשיתם חומה עכשיו נעשיתם חומה, וכן הגדילו בגמרא מעלת סדר לימוד בני א"י על סדר דרך הלימוד של בני בבל בימים ההם, כי לבד איירא דא"י וקדושתה ה"י שם עוד כל הזמן ההוא ראשוני המקבלים מפי התנאים (ויבואר באורך בחלק שלפני זה).

אבל לא הרבה אחרי מות ר' יוחנן (כ"ב) נשתנה הדבר מהיפוך להיפוך בא"י רבו הגזרות והמצוקות מימי הקיסרים קונסטאנטינוס וקונסטאנציוס וגזרותיהם של הרומיים לא ה"י על דרך שוט שוטף כי יעבור כמו שה"י בארץ בבל ופרס, כי להשמיד בלכם וידעו היטב את הפירוש של לכלותם, ויהפכו משורש ערים וישפכו דם לרוב, וביותר רבו ותכפו הצרות אחרי אשר באו לשם הקיסר—משנה גלום ושר צבאו אורסקינוס, וידוע המאמר בירושלמי יבמות פט"ז בימי דאוסקינס מלכא (שר הצבא) הוין צפוראי מתבעין והוון יהבין איספלני על נחירתון ואינון לא מתחכמין ובסיפא איתמר עליהן לישן בישא ואיתצידון כלהון מן בידו, ולבלי להאריך בדברים שכבר עמדו עליהם כל החוקרים החדשים, נעתיק בזה דברי הרב שי"ר בערך מלין ערך ארסקינוס שכתב שם וז"ל גם ה"י מושב הקיסר גאלוס באנטוכיא ושם עלון ר' יונה ור' יוסי קמי ארסקינוס שר צבאו אמנס את אשר ידבר שם החכם יאסט ממרידה גדולה של היהודים בכל א"י בזמן ההוא ואשר בעבורה התאכזר הקיסר גאללוס שה"י ג"כ שר הצבא וההשמיד בארץ ישראל רוב היהודים תחת חרב' והחרב ושרף את הערים דאיו קסריה (צפורי) ודיאוספאלים (לוד) והרג כל יושביה, וכל זה הספור עפ"י דברי אכית הכותרים הירונימים וזאצאמענס ודומיהם אנן חזינו דפלגינן דבורא, והיינו שרק החצי האחרון מיוסד (שהרג רוב היהודים) ויש לו ראיות לא כן החצי הראשון מן המרידה הגדולה והמלחמה שאין בה ממש כלל יען לא נמצא ממנה דבר ולא חצי דבר בשני התלמודים וכו' ורואים אנו במרידת בר כוכבא כי סופר ממנה הרבה וכו' (כ"ג) והאמת הוא לדעתנו כי מימי וכו' וגאללוס לקח לו זה לכסות עינים ולמחסה כזב להשמיד ולהרוג ולשרוף את הערים וכו' ואז הוכרחו כמה יהודים לברוח מא"י אשר היתה לפניהם ארץ משכלת, ובראשם חכמי הדת רבין ורב דימי ודומיהם וזה הוא שכתב רשי"ג באגרתו וכו' ומכל אלה המקומות ברחו החכמים לבלל וכו' עכ"ל.

הערה (כ"ב). ר' יוחנן האריך ימים יותר ממה שקבעו כותבי הדורות האחרונים ויש על זה ראיות ברורות שאין לספק בהן, ויבואר באורך במקומו.
(חערה כ"ג). אין ספק שדברי ראפאפארט בזה צודקים לגמרי, ולא ידעתי מדוע חניה נרעץ את דברי ראפאפארט, וילך בעקבות יאסט לשום אשם נפש היהודים האומללים, ולקיים כל דברי אויביהם בנפש, אשר עזרו לרעה, ואך על פיהם תיתה שומה כידוע.

ולכד רבין ורב דימי ירדו אז לכבל, גם עיקרי חכמי אי' עצמם וגדוליהם כמו ר' יוסי בר זבידא ר' אמי השני ר' חזקיה ורבי הונא ר' יוסי בר ר' בון ועוד הרבה. אמנם את אשר כתב הרב שי"ר כי בימי גאללות וארסקינות אז הוכרחו כמה יהודים לברוח מא"י וכו' ובראשם חכמי הדת רבין ורב דימי וזה הוא שכתב רש"י כאגרתו וכו' הנה בזה לא דקדק הרב שי"ר דהרי זה לא ה' בימי ארסקינות כי אם הרבה קודם זה היינו בימי אביי ורבא וכמו שטפוריש שם בדבריו רב ירודא "ובתר הכי אביי ורבא ונפיש שמדא בארץ ישראל ואימעיש הוראה תמן ונחית וכו' כגון רבין ורב דימי וכו'" והרי ראפאפארט עצמו כתב שם לעיל בערך זה כי אורסקינות זה ה' שר צבא תחת הקיסרים קאשטאנציוס וגאללות בשנת 353 למסחר ע"ש בדבריו יאסר והוא ממש ישנת מות רבא תרס"ג לשטרות" ואיך לא הרגיש בסתירת דבריו שבדבריו רש"י טפוריש דכל אלה באי בימי אביי ורבא, ואביי נפטר עוד י"ג שנה לפני רבא.

ועוד יותר מזה טעה בזה החכם גרעץ וכתב בציון כ"ט בח"ג (והוא בהערה 399) וז"ל ומפני שידענו כי אביי ה' מכיר לא לכד את רב דימי ורב יצחק בר יוסף כי אם גם את רבין כי יאמר ביבמות ס"ד מאי חזית דסמכת אדרב דימי סמוך אדרבין וכו' ואביי הלא מת בין תרס"ז—תרמ"ט לשטרות בערך שנת 336 לסה"נ ויצא לנו מזה "שנחותי דמערבא" גלו לכבל הציאה הראשונה והשניה היו בשתי שנים הראשונות להקיסר קונסטאנציוס ולפי זה תיכף בשבתי על כסאו החלו הגזרות והשפדות על יהודי אי' וכן מצינו בחולין ק"א אמר רבא שמדא הוה ושלחו מתם הוימא דכפורי דהא שתא שכתא הוא וכן כן אתא רבין וכל נחותי אמרה כרבא עביל גרעץ.

ומעוה בדבר פשוט בדבריו רבא בחולין ד' ק"א שם קאי על דבריו ר' יוחנן דשלח רב יצחק בשמייה שגג בשבת והויד ביום הכפורים חייב הויד בשבת ושגג ביום הכפורים פטור, וע"ש בפירשי שכתב אלא אמר רבא הא דשלח רב יצחק דאיום הכפורים מפטר לאו בפלוגתא דר' יוסי הגלילי קאי וכו' אלא שמדא הוה וגזרו שלא לעשות יום הכפורים וכו' ואם כן ה"י זה בימי ר' יוחנן ולא בימי רבא ורבא בא רק לכאר דבריו ר' יוחנן וה"י זה הרבה לפני הקיסר קונסטאנציוס.

אמנם גם בימי רבא היתה כזאת וזה הוא דאטרינן במס' סנהדרין (ד' י"ב א') ת"ר אין מעברין את השנה לפני ר"ה וכו' אבל מפני הדוחק מעברין אותה אחר ר"ה מיד ואעפ"כ אין מעברין אלא אדר אינו והא שלחו ליה לרבא זוג בא מרקת ותפישו נשר ובידס דברים הנעשים בלזו ומאי ניהו תכלת בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום ועמוסי ירכי גחשון (נשיא שבא"י שחוא מזוע נחשון ראשון לנשיאים רש"י) בקישו לקבוע נציב אחד (להוסיף חרש אחד) ולא הניחן אדומי הלז (הרומיים) אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אחרון ההנהגה וכו' ע"ש בגמ'. והחכם גרעץ כתב בח"ב עמוד 402, כנהוג אחרי השבתה, מרד העם וכו' עד כי כמעט לא נמלט מהרב אויב ומתנקם וביותר הרבה "אורסקינות" להקם מבני צפורי וכו' נראה הדבר כי חרש קונסטאנציוס את גזרות השמד מימות אדרינוס קיסר ונאסר ממעם המלכות לקבוע שנים ולעבר חדשים וכו' וכאשר עברו את השנה בא"י ויחפצו להודיע דבר העבור לרבא ראש תשיבה במחוזא במכתב אז מפני אימת המלכות לא כתבו דברים מפורשים וכו'" אלה דבריו גרעץ אבל אין הדבר כן וכל זה ה"י הרבה קודם ובימי ארסקינות כבר נפטר רבא.

דור רב אשי, הירושלמי והבבלי

אבל הנראה ברור כי עוד בימי קאנסטאנטינוס (בהמחצית השנית של המאה הראשונה לאלף החמישי) טאז בא כחברת הידועים הותחלו הצרות והגזרות, והענינים האלה על דבר העבור והקביעות הנה ידענו ממעשיו של קאנסטאנטינוס כי הי' ראש האסיפה בעיר ניקאא (בשנת 325) והוא הציע שם להעביר את חג פסחם ליום אחר ולבלי לחוג עוד על פי קביעות וחשבון הנשיא בארץ ישראל, ולא יפלא מאומה אם בימים ההם נוסדו יחד לשלוח יד בקביעת היחודים למען יודחו היהודים מקביעות הדרושה.

ומבואר שהרדיפות הכוללות הותחלו בסוף ימי ר' יוחנן, והשתרנו עלו כמסות ברזל עד אשר באו גאלולים וארסיקינוס והכינו מטבח לרוב היהודים שם, וכבר בימי רבא נחתו שמה גם רבין ורב דימי ורב יצחק בר יוסף ושאר כל חכמי בבל שהיו בארץ ישראל ועמם נלוו גם הרבה מחכמי ארץ ישראל, ואחז' בימי ארסיקינוס שהוכסלו הצרות שהרגו את רוב היהודים שבא"י ושרפו כל מועדי אל בארץ והפכו משורש ערים, ברחו לבבל עד יעבור זעם גם הנשאר שם מחכמי המקום.

וד' השומר ארחות בני ישראל ומאור תורתו, האיר להם פנים בימים ההם בארץ בבל כי הפך אז לב המלכות עליהם לטובה מימי רבא ואילך, ואף כי שבור השני עצמו לא הי' מאוהבי היהודים. אבל אמו איפיה הורמיו היתה אוהבת אותם במדה מרובה, והוא נשא לה פנים, וכי עד אשר גדל מלכה היא בשמו, וגם אחז' שמע בקולה (ועי' במס' תענית ד' כ"ד ב') ובימי אמימר ורב אשי ידוע כי איזגדר הי' אוהב ישראל ומכבד גדולי האומה, ורב אשי ואמימר ומר זוטרא היו אצלו וידוע עובדא דרב הונא בר נתן אצלו (במס' זכחים י"ט).

ומבואר הדבר שכל סידור הירושלמי לא בא עד קצו ואת אשר כבר נעשה בא בשלימות לפני אמוראי בבל בעת כזאת אשר הי' שם מצב ומעמד המתיבתות ככל תקפם והדרם, (ככל אשר יבואר גם בפרט במקומו) וכאשר הכינו עצמם לסדר ולהחתים הסידור האחרון לתלמוד בבלי סידור של חתימה כבר הי' לפניהם כל סדר הגמרא הירושלמית של ר' יוחנן ותלמידיו, ועל ידי הבאים האחרונים אשר נדדו לבבל אחרי ימי ארסיקינוס ותוקף גזרותיו קבלו בבבל גם הוספות הדור האחרון ושמועיותיהם, והרי היותר אחרונים בירושלמי הם ר' מנא ור' יוסי בר בון, וזה הוא הדור האחרון. הנה כפי הנראה ברור מגמרא בא גם ר' יוסי בר בון בעצמו לבבל.

פרק כא.

ומעתה הראשונים ומכללם הרמב"ם ז"ל (בפתיחת המשנה) שכתבו שר' יוחנן סדר התלמוד ירושלמי דבריהם ברורים ומבוארין, לפי שבאמת אין לנו סדר האחרון בירושלמי היינו סדר של הכרעה, כ"ש שאין לנו שם שום סדר של חתימה, כי אף אם לסוף קלו הימים הודונים, וחכמי הדור התלקטו לאחד אחד, לא הי' זה קבוצ גדול של ועד כולל שיהי' ראוי לחתום תורה בלימודה, וכל האומרים בהשערה שזה או זה חתם הירושלמי, לא נתנו לנפשם דין וחשבון מה הוא סידור וחיתום הש"ס שבשום אופן אי אפשר לאמר כן על יחיד מומחה, כי אם על מתיבתא כוללת כל חכמי הדור, תחת ראש אחד מיסכסם מכל חכמי הדור, וזה באמת הי' אצל רב אשי, וזה באמת הגנו הולכים ומרגישים בנמ' מכל אמוראי סידור הש"ס שישבו לפני רב אשי ועמו יחד וכמו שכבר דברנו על זה בקצרה ויבואר בפרט באורך בחלק שלפני זה, וכל זה יחסר לגמרי בירושלמי ולפי מצבם שם אז לא הי' יכול להיות כן

ולא עוד אלא שבשלפי הנזרות הנוראות, והרג ההרונים, אף בשוכם לא האמינו במנוחתם רגע, ועל כן גם נהגו בימים ההם מנהג כבל, וזה הוא דאמרינן בסוכה ד' מ"ד כיון דלדידן לא דחי לדידהו נמי לא דחי, והיינו אף שקורם זה בעוד עמד קבוצם שם על כל מדרגתו היו רק בני כבל נגזרים אחריהן ובעניני המועדות עשו כספק אבל בני ארץ ישראל ששם ה' יסוד האומה בכל סדרי קדש עשו כדון, והעמידו הדבר על בוריו ולא יכלו לחוש בזה לאגודות אבל בימים ההם, אשר נחרבו עירות של ישראל ושמתו בתי הועד, חשבו עצמם כנגזרים אחר בני כבל, וכיון דלדידן לא דחי לדידהו נמי לא דחי (כד).

אנו אין לנו בירושלמי, כי אם עיקר התלמוד של ירושלמי היינו כל התלמוד שה' גם בכבלי עד רב אשי, וגם זה עדין לא כבבל, כי בעוד אשר כבבל נמשך כל זה עד רב אשי ועד אשר ישב רב אשי בראש על ידי המתיבתות של סומכדיא ונחרדעא, ומתיבתת רב ספא ורב הונא בריה דרב והושע בעיר גרש סמוך לסורא, ושל רב כהנא בפום נהרא, וכמו שהיא שאלת רב אשי לאמימר בקדושין ד' ע"ב והא כי רב כהנא (והוא רבו של רב אשי) לא מתני הכי ובי רב ספא לא מתני הכי ובי רב זביד לא מתני הכי וכיוצא בזה בנמרא הרכה, הנה בארץ ישראל כבר ה' קורם זה המטבח הגדול והרדיפות האימיות.

וכל זה וכיוצא בזה נתברר בסידור האחרון על ידי אמוראי סידור הש"ס, וזה הוא מה שמצינו בגמ' בסומכדיא מתנו הכי בסורא מתני הכי נהרדעאי אמרי, נהרבלאי מתני איפכא וכדומה הרכה מאד, ועל הרוב כמלו אחד וקבעו השניה עפ"י רוב קבלתם או על ידי הכרעה ממשנה וברייתא, וכשלא ה' מקום לכיור נקבעו שניהם בסומכדיא מתני הכי ובסורא מתני הכי, ומתוך הסוגיא יתכאר להיכן הדין נוטה.

וכן בירו קבלת היחידים וע"י לרונמא במס' זבחים ד' ט' אמר רבא חטאת חלב ששחמה לשם חטאת דם לשם חטאת עניים כשירה לשם חטאת גזיר לשם חטאת מצורע פסילה הני עולות נינהו בעי רבא חטאת חלב ששחמה לשם חטאת דשומת מקדש וקדשיו מהו וכו' רב אחא בריה דרבא מתני כולו לסולא מ"ט וכו' א"ל רב אשי לרב אחא בריה דרבא בעיא דרבא היכא מתניתו לה אמר ליה אנן בשינוי בעלים מתניתן לה והכי מתניתן לה אמר רבא וכו' ובעיין לה הכי בעי רבא חטאת חלב וכו'.

וממש כמו כן עשו עם הירושלמי בימי רב אשי שכבר ה' לפניהם כל סדר תלמוד של בני מערבא, ובמקום שידעו שלפי סגנון תלמודא דבני מערבא יחיו דברי ר' יוחנן או רשב"ל בסדר אחר או סתמא בסדר אחר הכריעו על פי קבלתם יחד עם חכמי א"י שהיו אתם איך הוא ואם לא יכלו להכריע הביאו גם זה באינא דאמרי השכיח בנמרא וכדומה ואם חזינו שסוגין להיתירא וסוגית הירושלמי לאיסורא אמרינן דבדאי כיון דגם הם ידעו תלמודא דמערבא בודאי הכריעו יחד שאין הדבר כן.

הערה (כד). בנמרא שם מתרצין משנתנו לפי זה, אבל הבוונה בזה רק לאמר שאם ה' סתירה לזה משנתנו אם כן מסורש כמשנתנו דבארץ ישראל גם כוסן הוה דחי לא ה' אפשר להם לשטת מנהגם מהמסורש במשנה, ועל כן אמרינן דמשנתנו אין ראיה וגם המשנה השניה יכולה להיות בוסן שביט המקדש קיים. ובהכרח צריך לפרש כן שדרי בימים ההם ידעו היטב מנהג א"י בפרט בדבר מסורס כזה, ועל כן אין שום סתירה בין שתי מסקנאות הנמרא שם בסוכה כ"י מ"ג וכד' מ"ד.

והן הן דברי הריף שאמר "ואנן לא סבירא לן הכי דכין דסוגין דילן להיתירא לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא דעל גמרא דילן סמכין דבתרא הוא ואנהו הוו בקיא בגמרא דבני מערבא מפי מינן ואי לאו דקים להו דהאי מיטרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא לא חוו שרי ליה אינהו" עכ"ד וכוונתו ככל אשר ביארנו והדברים נקראין מאליהן ולחנם נתחבטו בהם ויותר מזה מפורש ומבואר מתוך כל דברי רב האי גאון שכבר הובא כל לישונו לעיל בפ"ז וכתב שם בתוך דבריו מפורש "אבל כימי רב אשי ורכינא הי' שלום בכבלי, ונפיש שמדא בארץ ישראל ואימעיט חוראה תמן ונחית מן דחזה תמן לכבל וכו' ואמרו מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד והתורה מתגברת והולכת בימיו ודאי אוריא דא"י מחכים ואמרו ולציון יאמר איש ואיש יולד בה חד מנייהו כתרי מינן והני גמי הוו התם (כלומר מחכמי א"י) ונפיק מנייהו תלמודנו לכך עדיפא מתלמוד א"י ותו קמיהו דהו תלמוד א"י וידעו טעמי דקדמאי והיכא דלא ניהא להו נארו מטעמי דקמיהו וכללא הוא דהלכה כבתרא" עכ"ל.

ובנור דזה הוא פירוש דברי הריף הקצרים בדברי רב האי גאון המפורשין ומטש כמו אם הי' נכתב כימי רבא או כימי רב ספא הגמרא הקבועה שהי' לחם כבר וחי' בא לידנו שוראי שלא הי' אדם שהי' שואל מדוע לא נפסק כפי אשר נמצא שם והלא הם היו עיר קודמים כי היינו משיבים לו שזה עצמו הוא הטעם מפני שהם קודמים ורב אשי וסיעתו הועד הגדול מיישבת כלל ישראל כבר ראו דבריהם וסדרו לפנינו ההכרעה האחרונה אחרי הבירור הגמור מכל הסקלים יחד, בן מטש הוא עם הירושלמי, וזה הוא קבלת הריף ולפניו עוד רב האי גאון. אבל ודאי במקום שהבבלי לא נחלק עם הירושלמי בודאי כל אשר נמצא בירושלמי הלכה הוא כי אין חבור הגמרא על דרך חיבורי הריף ותרמכ"ס לאמר שמה שלא הזכירו לא סבירא להו וממש כן הוא עם הספרא והספרי והתוספתא וכמבואר לעיל.

ולפי כל האמור אין הדבר צריך עוד ראיה להוכיח מהבבלי שראו הירושלמי ושלא נעלם מהם סתמא דגמרא ירושלמית אמנם מפני שחדכר גם כשהוא לעצמו יוכל לחבא טובה בבירורי הסוגיות, לא למותר יהי' לחסור את המעיין על שנים שלשה מקומות מעין זה, אע"פ שאינו לגמרי מה שנרצה שזו כבר נשתקע כגמרא ואינו ניכר לעצמו.

ונביא כזה סוגיא בגמרא מסתמא דגמרא שנתקשו בה מאד בתוס' ולא תירצו והוא מתבאר רק על פי זה.

במס' שבת (ד' קנ"ז ב') גרסינן במשנתנו מחתכין את הדלועין לפני חבהמה ואת חנבלה לפני הכלבים ר' יהודה אומר אם לא היתה נבלה מע"ש אסורה לפי שאינה מן חטוכן, ובגמרא אמרינן על זה אמר עולא הלכה כר' יהודה ואף רב סבר הלכה כר' יהודה מדרכי דווי דרב אסור ושמואל שרי ואף לוי סבר הלכה כר' יהודה כי הא דלוי כי הוה מייית מריפתא לקמיה בימא טבא לא הוי חזי ליה אלא כי יתיב אקילקליתא דאמר דלטא לא מתכשרא ואפי' לכלבים לא חזיא ושמואל אמר הלכה כר"ש ואף זעירא סבר הלכה כר' שמעון דתנן בהסה שמתה לא ויוינה מסקומה ותרגמא זעירא כבחת קרשים אבל בחולין שפיר דמי וכו'.

וכתבו שם התוס' בד"ה ושמואל אמר הלכה בר' שמעון תימא לר"י תרמי דשמואל למה לי דתיפוק ליה סתהיא דרכי דווי ועו לחלכה ורחל לגיוותה רשילחי סיק ותיק ר"י דמוקצה דהתם קל ממוקצה דהכא.

והעיקר קשה קושית התוס' השניה שם שהקשו בריה תרנמא ועירי בבהסת קדשים תימא לריי חיכי מוכח מהכא דס"ל כר' שמעון על כרחך איצטריך לאוקמה בבהסת קדשים כדמוכח פרק אין צדין (ד' כ"ז) משום דמתניתין גמי דיקא דקתני עלה ועל חללה שנמטאת מה חלה דקדשים אף בהמה דקדשים ומכח הך דיוקא פריך חתם למר בר אמימר דאמר מודה ה"י ר"ש כבע"ח שמתו שאמורין ודחיק ר"י לתרץ דחכי קים ליה לחשים שלא פירש ועירי כן אלא משום דבעי לאוקמה כר"ש עכ"ל. וחכם עדיף מנביא והאי ודחיק ר"י לתרץ דחכי קים ליה לחשים וכו' כן הרבנא כאשר נראה לפנינו שכל דברי סתמא דגמרא כאן בנוי אחרי דברי הגמרא בירושלמי. דהנה בירושלמי (פ"ג ה"ה) דביצה על מתניתין דבהמה שמתה לא יזונה ממקומה מעשה ששאלו את ר' מרפון וכו' אמרינן בירושלמי שמואל אמר מעו חמשה זקנים שחורו לר' מרפון כלור אמר רב מתנח בבכור הוה עובדא אמר ר' בון מתניתא אמרה כן עליה ועל חללה שנמטאת מה זו קודש אף זו קודש בעון קומי לוי מהו לראות את המרפה בבית אפל אמר לאפק לבר ר' אימי בעי שמענן אין רואין את הנגעים בבית אפל שמענן אין רואין את המרפה בבית אפל (בתמיה) אמר ר' יוסי בי ר' בון לא מטעם הזה אלא שמא תמצא מרפה ויח"י אסור למלטלה אתייה דרב מתנה כשמואל ודלוי כרב א"ר בא רב יהודה בשם שמואל הלכה כר' יודת. והנה ראשונה הגנו רואים לפנינו שזה שנאמר כבר בבבלי ואף לוי סבר הלכה כר' יהודה כי הא דלוי כי הוה מיימי מריפתא לקמיה ביומא טבא לא הוי הוי ליה אלא כי יתיב אקילקליתא דאמר דלטא לא סתנשרה ואפי' לכלבים לא חזיא אין זה מימרא של לוי מפורשת שכאן כן כי אם נעתקה בבבלי על פי מה שנתכורה במסקנת הירושלמי ועיקר המעשה של לוי חיתה דבעון קומי דלוי מהו לראות את המרפה בבית וחזי השכיב לאפק לבר אבל מפני שהי' שם בית אפל טעה סי שראה מעשה זו שעל כן אמר לאפק לבר ומסקנת ר' יוסי בר בון לא מטעם זה אלא שמא תמצא מרפה וכו' וסתמא דגמ' בבבלי כבר הקעשה כלשו זה שתוא אחרי חבירור בירושלמי.

וגם זה דאמרינן בבבלי ואף ועירא סבר חלכה כר"ש דתנן בהמה שמתה לא יזונה ממקומה ותרנמא ועירא בבהסת קדשים אבל כחולין שפיר רמי חנה חלשון תרנמא בכל דוכתא אינו כא על מימראת אמורא לעצמו כי אם כשהוא בא על טח שקדם לו מאחרים כמו תרנמא אביי אליבא דרבא וכדומה אבל באמת כן חדרר ותחת רב מתנה בירושלמי צ"ל ועירא כמו שחננו רואים בבבלי וועירא תרנמא מתניתין כן לא מפני חדוץ כי אם קאי על דברי שמואל דשמואל אמר מעו המשה זקנים שחורו לר' מרפון כלור וחיינו שהם חורו לו כר' יהודה במקצה ובאמת אין מוקצה בזה כר' שמעון ועל זה חשיב ועירא בבכור הוה עובדא כלומר לעולם לא טעו וגם הם כר' שמעון סבירא להו אבל בבכור הוה עובדא ובהסת קדשים אינו ראוייה לכלבים.

ופעתה זה שכתבו התוס' ודחיק ר"י לתרץ דחכי קים ליה לחשים שלא פירש ועירא כן אלא משום דבעי לאוקמה כר"ש הוא האמת עצמו וחזי באמת דבר המפורש לפנינו בירושלמי.

ומזה חננו מבינים דבסוגין דביצה ד' כ"ז על מתניתין דבהמה שמתה לא יזונה ממקומה דאמרינן שם בסתמא דגמרא לימא תנן סתמא דלא כר' שמעון דתנן וכו' אפי' תימא ר"ש וכו' הניחא למר בר אמימר וכו' אלא למר בר בריה דרב יוסף

וכו' מאי איכא למימר תרגומא זעירא בבחמת קרשים וכו' האי תרגומא זעירי אינו על קושית הגמרא שהרי זעירי בימי ר' יוחנן הו' ע"י קדושין ע"א שרצה ר' יוחנן שישא בתי ועל כרחק דלא קאי על קושית הגמרא לדברי מר בר אמרם ומר בריה דרב יוסף אכל סתמא דגמרא מייתי זה ובלשון תרגומא דזעירי והיינו מה שאמר על דברי שמואל בירושלמי.

וזה דאמרינן בבבלי במס' שבת שם ושמואל אמר הלכה כר"ש היינו מימרא דשמואל שאמר לתלמידיו על סתניתן דבהסה שמתה דמעו חמשה זקנים ולסרושי לסתניתן אמר להו'.

וע"י עוד בירושלמי פסחים פרק תמיד נשחט הלכה ב' ושקלים פ"ב ה"ד דנוסין שם ר' יוחנן אמר על דא אמר לי אבא בר אבא (אבא דשמואל) דאינון אמרין סניין שהפסח משתנה לשם שלמים ת"ל אם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים כל שהוא מן הצאן בא שלמים התיבון הרי עולה מן הצאן דבר שאינו בא אלא מן הצאן יצאת עולה שחיא כאה אסי' מן הכקר התיבון הרי אשם אמר ר' בון בר כהנא מן הצאן דבר שהוא בא מכל הצאן יצא אשם שאינו בא אלא מן האלים בלבר בכל אתר אתר אמרת מן למעט וחכא את אמרת מן לרבות אמר ר' מנא חכא נמי מן למעט שאינו בא בן שתי שנים מעוט שאינו בא נקבה התיבון ודבתיב ואם כן הצאן קרבנו מן חכבשים או מן העוים לעולה מעתה מותר הפסח קרב עולה א"ר אבון משניין דבר שהוא לאכילה לדבר שהוא לאכילה ואין משניין דבר שהוא לאכילה לדבר שאינו לאכילה אמר ר' יוסי בי ר' בון משניין קדשים קלים לשם קדשים קלים ואין משניין קדשים קלים לשם קדשו קדשים.

ודגה כל הסיניא הוואת עם כל ההויית והמאמרות של אותן האמוראים עצמן שבירושלמי כולן באו בסוגית הבבלי זכרים ד' ח' ט' בתוספת דברי אמוראי בכל ובלשונם גם דברי ר' אבון גם דברי ר' יוסי בי ר' בון ע"ש אמנם קושיתו ישל ר' אבין בר כהנא ותירצו של ר' מנא נשאר לשנינו בבבלי גם בלשונם בלשון ירושלמי המיוחד. מתקין לה ר' חייא בר אבין ואיתימא ר' אבין בר כהנא בכל אתר את אמרת מן להוציא וכאן מן לרבות אמר ר' מני חכא נמי מן להוציא דלא שתי שנים ולא אתי בנקיבה.

והשנויים שם יש לתקן מן הבבלי בירושלמי כמיכן כי הבבלי נבדק ונשמר יותר מכל מעות מהירושלמי.

וע"י עוד במס' נזיר ד' ב' אמר רב הכל מודים כמנהג אמר ליה רב חמא לרב חסדא מאי קאמר אילימא וכו' אלא אחד אומר אחת ושתיים ואחד אומר וכו' הא למה ליה השתא יש לומר חמירא אמר רב קילתא לא אמר אמרי במערבא אין הכחשה כמנהג.

והנה בגמרא נישאר סתם השתא יש לומר חמירא אמר רב ובבבלי לא נמצא כלל מימרא זו של רב וע"י רש"י שכתב וחכא שמיע ליה לרב דאמר הכי במס' סנהדרין ירושלמית פ"ה דקתני להתם וכו' ע"ש.

נישאר לנו לבאר החלק השני מהשאלה הוואת אם לא נשכה לימוד הירושלמי בבבלי ואם ידעו ממנו הגאונים קודם זמן רב סעדיה גאון.

פרק כב.

נשוב עתה לדברי הרב סראנקעל במבוא הירושלמי פרק ה' אשר יאמר שם

וחרו הספרים היותר ראשונים אשר בירינו והם הלכות גדולות והשאלות לרב אחאי משבחה לא נתיסדו בשום מקום בהלכותיהם על הירושלמי ואך אנדות כאו בחס אשר מקורם בירושלמי ונראה שאלה ההגדות נודעו להם מקבוצת הגדות בספר מיוהר כעין הרבות ומדרש תנחומא וכו' והראשון המביא הירושלמי הוא רבינו סעדיה גאון וקראו בשם תלמוד אי' ע"י שו"ת שער צדק ח"ג ש"ב ס' ט' ונראה שהגיעו לזה המאורע אשר אירע לו עם סלמן בן יוחס הקראי וכו' עכ"ל.

והנה בהוספה לד' קליב כבר ראה פראנקעל בעצמו שרב עמרם בסדרו יביא הירושלמי בכמה מקומות אבל הוא הי' בטוח כל כך בהראי' מסלמן הקראי (אשר כבר מנואר בראש דברינו שאין משם אפי' על ראייה) עד אשר כתב שם חיל וחס בשנת תרכ"ה יצא לאור בווארשא סדר דרב עמרם ושם הובא הירושלמי בכמה מקומות אך לאו מר בר רב אשי חתים על ההוא סדר גם לא הודיע המו"ל איך מצא חכ"י ומה תארו ומה חתכ המוכיח עליו והרי רב סעדיה גאון לא ידע מהירושלמי עד אשר הביאו סלמן הקראי לבבל ורב עמרם קדם הרבה לרב סעדיה גאון עכ"ל. ואני אומר מריה דאברהם אבין רש"ף הקראי המזויף המפורסם מביא לנו כ"י של איזה דברים בטלים מסלמן הקראי שהנקל באמת לברות דברים בטלים באלה לכל אדם ובפרט לאבין רש"ף שה' מלאכתו בכך ותחזקו בה הקראים גם בלעדו אין אחד האומר לו לאו מר בר רב אשי חתום על הדברים בטלים האלה וספר שלם הבא לסנינו יאמרו לו לאו מר בר רב אשי חתום על ההוא סדר.

אמנם אין אנו צריכים לזה וכבר נתבאר שמעולם לא אמר הקראי הזה את אשר ירצו חוקרי אשכנז להעמים בדבריו ולתלות עליו שלמוניהם. ואחרי שכן הרי שלנו לסנינו בסדר רב עמרם שקדם הרבה לרב סעדיה ושם הובא הירושלמי בכמה מקומות.

אמנם יש לנו מקום אחר להראות משם שבימי רב עמרם גאון כבר נתפשט הירושלמי גם בארץ ספרד הרחוקה ואשר לא היתה אז עדין משכן התורה במעלה עליונה ומה נראה כי לא הי' הירושלמי מונח בירושלים כבר באחד מנתי עקד הספרים כאשר ידמו אחדים מהכותבים בזה.

הנה בתשובות הגאונים דפוס ליק כאו שם מס' ג"ז ואילך איזה תשובות שהשיב רב עמרם בר יששנא לחכמי ברצלונא בארץ ספרד וכתב שם נוסח גדול אליהם (להוציא מלב המועים לאמר כי עד כוא הישנים לא היתה תורשבעים בספרד) ובס' ג"ח יאמר וששאלתם הא דגרסינן (פסחים ק"ה א') רב חנינא בר' שלמיא ותלמידו דרב הו' יתבי בסעודה והו' קאי עליהויהו רב המנונא סבא אמר' ליה חזי אי ננח וקדיש יומא נפסקו ונקבעיה לשבתא אמר להו לא צריכיתו וכו' ילמדינו אדונינו אנה אמר רב שמועה זו והיאך סירושה שמצינו בתלמוד ארץ ישראל כמעט ולא נתברר לנו (כוונתם שמצאו בירושלמי מאמר שיש לו איזה דוגמא למאמר רב כשם שהשבת קובעת למעשר כך קובעת לקידוש אבל בכל זה ישאלו אנה אמר רב שמועה זו מפני שהירושלמי אינו כמאמר רב בבבלי ועל כן לא נתברר להם מזה) ויש כמו זאת במקומות אחרים שאמר שמועה מפ' חכם ואין אנו מוצאים אותה כגון דאמרינן מסייע ליה לחזקיה דאמר חזקיה מלואוהו בקרובים כשר (כ"ב קס"ב).

ותשובת רב עמרם היתה אל יקשה בעיניכם כי הרבה בלא מנין יש בתלמוד שמועות שנאמרו וכו' ומה שמצאתם בתלמוד ארץ ישראל כעין שמועה זו אין אנו יורעין מה הוא אלא מאי דגמירנא בפירושה הגדנו לכם וכו' והכוונה בדברי רב

דוד רב איש, הירושלמי והבבלי

עמרם אין אנו יודעין מה הוא, היינו שהשואלים לא פירשו לאיזה דבר בירושלמי כווננו והם עצמם כתבו שלא נתברר להם מהירושלמי (כח).
על כל פנים חוינן מזה שכבר הי' אז הירושלמי נתפשט לקצוות ולסדרו בו ידעוהו גם בקצה תארץ.

ועי' בספר האשכול הלכות מועד קמן שהביא תשובה לרב נחשין גאון וזיל תשובה למר רב נחשין (והיא נדפסת גם בתש' גאונים קדמונים כרלין תריח) הא דאמר רבנן אין מברין וכו' ומשנה אין מברין אלא על זקופות בחול קאי וכו' ולתלמודא דמערבא נמי המשנה בחול קאי עכ"ל.

וגם רב נחשון קדם הרבה לרב סעדיה כי הוא הי' בסורא אחרי רב עמרם ובין רב נחשון לרב סעדיה היו שם עוד שבעה גאונים.

אמנם הגה החכם פראנקעל יאמר לנו כי חספרים חיותר ראשונים אשר בירינו והם החלכות גדולות וס' השאלות לרב אחאי משכחא לא נתיסרו בשום מקום בהלכותיהם על הירושלמי.

אבל ראוי לחכם לב לעיין הרבה מרם יכתוב החלטה מסויימת כזאת כי לכד המפורש בהלכות גדולות בהלכות ברכות סוף פ"א ואי אישתלי ולא בריך כל עיקר וקרא ק"ש נפיק דתנן הי' קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא ואיתא. בתלמודא דמערבא אמר ר' אבא דא אמר שאלין הברכות מעכבות עד כאן לשון הלכות גדולות וכן הוא שם בירושלמי.

ונרסין בירושלמי ביצה פ"א הי' תני אין בוררין ואין סוחנין ואין מרקדין הבורר והסוחן והמרקד בשבת נסקל וביו"ט סופג את הארבעים וכו' מנין שאלין בוררין ואין סוחנין ואין מרקדין ר' אחא בשם רשב"ל כל מלאכה וכו' אלא אמר ר' אבא בשם רשב"ל וכו' תני חוקיה ופלג אך הוא לכדו יעשה לכם הרי אלו מיעומון שלא יקצור וכו' עד כאן בירושלמי.

ומזה כשאלות פרשה בשלח נ' אכל כגון סחינה והקדה דאפשר לעשותן מעי"ט אסור למיעבד ביו"ט דמעי"ט רחמנא הוא לכדו יעשה לכם וכן הביאו זה כל הראשונים בשם הירושלמי ועי' ברא"ש ריש פרק אין צדין ובק"ט שם.

וכשאלות פ' ויצא סי' כ"ג וכו' שרי ליה חכם לימא ליה שרי לך מחול לך ואי אמר ליה מופר לך מובטל לך לא אמר כלום דאמר ר' יוחנן בעל וכו' והנה מ"מרא זו של ר' יוחנן איתא גם בבבלי נדרים ע"ז אמנם החקדמה דאם אמר ליה מופר לך מובטל לך לא אמר כלום הוא רק לשון הירושלמי נדרים פ"י ה"ח. והנה השואלים לרב האי גאון בספר האשכול שוהבא לעיל פ"ז שאלו גם בדין אשת חמוי וכתבו וכן הא דר' חנינא אשת חמוי ואשת חותני וחרנו ובתלמודינו התירו ותשובת רב האי שם שבידינו קמועה ולא נמצא בה התשובה גם על כל שאלותיהם אלה לא על זה ולא על ההיא דנדרים ולא על כל משמיע וכו'.

והנה ידוע כי בנמ' דילן ביבמות ד' כ"א מ"יתא ברייתא דמותר אדם באשת חמוי והתוס' שם הביאו הירושלמי דאוסר מפני מראית העין והר"ף והרמב"ם פסקו כנמרא דילן אבל חתום' והרא"ש כתבו בשם רבנו חננאל וחלכות גדולות לאסור וכתבו התוס' דשמא אחר כך אסרו.

הערה (כח). וראוי לחעיר בזה כי אם היו השואלים מוצאים מאמר רב מפורש בירושלמי הי' זה כבפיק להם אף שלא נמצא חמאמר בבבלי והיו אומרים שפסקו על הירושלמי, והשואלים האלה גדולי תורה היו כמו שיבואר בימי הגאונים.

והנודע ביהודה מ"ק אהע"ז ס"י כ"ז תמה על זה דאיך אפשר לאמר כן שהרי האוסר בירושלמי הוא ר' חנינא ובגמרא דילן נראה דרבא דבתראה הוא התיר אשת חמיו והניח בצ"ע.

הבין הרב ז"ל שכוונת התוס' והרא"ש כמה שאמרו אולי אח"כ אסרוה היינו שאחרי ספק רבא בגמרא דילן נאסרה בירושלמי מר' חנינא ודברי תימא הם שהרי לבד תמיהתו ה"ל להגאון ז"ל להקשות על התוס' והרא"ש שהרי כלל גדול בדינו שמסדרי הבבלי ידעו מהירושלמי וכמו שכתב הר"ף דאינהו הוו בקיאי בירושלמי מפי מינן וכדברי רב האי גאון האומר ותו קמיהו הוי תלמוד ירושלמי ואיך יאמרו בזה להיפך.

וראיתי להרב ר' צבי חיות בהנהגות הש"ס ביבמות שם שכתב וז"ל תוס' ומותר באשת חמיו שמא אח"כ אסרום נ"ב ראיתי לחכם אחד שנתעורר שהרי הירושלמי קדים להבבלי ואיך שייך לומר דאח"כ אסרוה חכמי הירושלמי במה שמפורש בבבלי להיתר ובאמת הפירוש בתוס' דאחר כך אסרו הכוונה אחר חתימת הברייתא דהך דמותר באשת חמיו ברייתא הוא והש"ס מביא סתם עכ"ל ר' צבי חיות. ודבריו דברי טעות שלא היו ראויים לכתוב כלל ומאי חתימת הברייתא דקאמר אכתי אם סתמא דתלמודא מביא ברייתא להיתר וסותם כן הכי סבירא לן ומה שכתב והש"ס מביא סתם אין ראוי לבר כי רב לכתוב דברים כאלה אם הש"ס מביא סתם אין ספק שבין הרין והוא דבר פשוט לכל יודע מעט בגמרא.

אבל על הגאון הנודע ביהודה אני תמה שהרי דברי התוס' פשוטים וברורים וכוונתם לאמר שאחרי שמצאנו בהלכות גדולות ור"ח לאסור ופסקו בזה שלא כמנהגם בכל מקום שהרי בגמרא דילן מפורש להיתר על כרחך ידעו ההלכות גדולות ורבנו חננאל אחריו דרבנן סבוראי אחר חתימת התלמוד גזרו בזה ואסרו על פי הירושלמי כיון שאין הדבר מעיקר הדין חששו לגזור במקום הזה עפ"י הירושלמי. ובמכית נעלם מעין הבדולח הגאון בעל נודע ביהודה ז"ל דברי מהרש"ל ז"ל ב"ש"ש במס' יבמות פ"ב ס"י ה"י שכתב שם בלשון זה "וכן בהלכות גדולות וגם אסר אשת חמיו ואשת חבנו וכתבו התוס' והרא"ש אף דבגמרא משמע דתרווייהו להיתרא דאמרינן בה"ד" מותר אדם באשת חמיו וכן חורגו מותר בבתו דהיינו שני חורגים מ"מ. שמא אחר התלמוד אסרו הגאונים ולפי דעתי סברה ישרה היא שאי אפשר שרבנו חננאל והלכות גדולות חלקו על התלמוד אם לא שנאסר במנין עד כאן דבריו הרי שפירש בפשיטות דברי התוס' והרא"ש כדברינו.

והיינו שראשוני הגאונים אחר חתימת התלמוד ראו לאסור בזה כהירושלמי. והנה ודאי שזה הוא כוונת דברי התוס' אבל לולא דבריהם ה"ל נראה לומר בפשיטות דלא פליגי בזה הבבלי והירושלמי כלל וזהו דעת ההלכות גדולות ורבנו חננאל והיינו דסבירא להו דמה דמפורש בבבלי להיתר היינו מעיקר הדין של דין איסור שניות דאיירינן בהו שם בגמ' ושאיין בזה האיסור דרבנן ככל השניות שהן אסורין מדרבנן בכל מקום ובכל זמן בכל האופנים אבל אשת חמיו ואשת חתנו מותרים מעיקר תקנת חכמים ואינם אסורים אלא מפני מראית העין ולהכי באמת במקום שאין מכירין אותן מותרין וכן מפורש שם בירושלמי ביבמות פ"ב ה"ד אשת חמיו אסורה מפני מראית העין וכו' ר' חנינא אמר יסבון באתרא דלא חכימן להון (כ"ב).

הערה (כ"ב) ואין שייך כאן כל מקום שאסרו חכמים מפני מראה אפי' בחדרי חדרים אסור דמלבד דהירושלמי לית ליה הכי וקאמר על דרב בזה סתניתא פליגא על

ובמש כמו כן הוא לשון ההלכות גדולות בהלכות עריות. אשת חמי ואשת חתנו מותרות לו אבל אמרו חכמים אסורה לו מפני מראית העין והיינו ראשת חמי ואשת חתנו מותרות מעיקר דין שניות בדמפורש בבבלי אבל אמרו חכמים וכו' היינו דברי הירושלמי דבזה לא פליגי עליו בבבלי ויש לנו לפסוק בהירושלמי ובן נראה שפירשו דברי הלכות גדולות הרשב"א והרשב"א כהירושלמי.

והוא גם נ"מ גדולה לדינא דאפי' מאן דאוסר לא אסיר לה מטעם דין איסור שניות וגם לא ה' כאן שום גזירה במנין בימי הגאונים כי אם פשוט דסבירא להו דהבבלי להירושלמי מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי.

על כל פנים זה יוצא בכירור גמור דבימי הלכות גדולות הורו ופסקו גם על פי הירושלמי ויסדו הלכות על פיו כמתיבתת הגאונים.

במס' ראש השנה ד' י' ע"א בתוס' בריה וסירות נטיעה זו כתבו שם התוס' וז"ל ויש הלכות גדולות שכתוב בהן וסירות שנה רביעית בתר דפריק להו אסורין עד דנפקא ועיילא חמשים ושבוש הוא דבהני לא איירי בשמעתין כלל דאותן שחננו ברביעית קודם מ"ו בשבט אסורין לעולם והחנוטין ברביעית אחד מ"ו בשבט שרו לאחר סדיה לאלתר ובה"ג של אספמא כתוב ופירי דסדרס דשנת ארבע אסירי עד דפריק להו עכ"ל.

אמנם לשון השאלות בא מפורש יותר ושם קשה לשבש הגירסא וז"ל בפדשת קדושים ס" כ' (לפי הנוסחא כ"י שהדפוס ידירי הגאון המנוח בעל העמק שאלח וצ"ל) ופירי דפרדיסא פריק להו בשתא רביעית ואכיל להו כד הוי בהמ"ק קיים הוי פריק להו ומוסיף עליהו חומש ומסיק להו ואכיל להו בירושלים כדתנן נטע רבעי מוסיף עליו חומש ותנן כרם רבעי עולה לירושלים מחלך יום לכל רוח וחאדינא כחיל פריקלהו וק"ל ליה לדמיה וחדר משתרי ליה למיכל בשתא חמישתא עכ"ל. ונראה מפורש מדבריו דבזמן שבהמ"ק קיים ה' צריך גם פדיון גם הבאת מקום ורק אז מותר שם באכילה, אמנם בזמן הזה שאחר הפדיון אי אפשר לקיים גם הבאת מקום לא משתרי באכילה אחר פדיון אלא אחד שתכנוס השנה החמישית וע"ש בהע"ש שהאר"ך לבאר שיטת השאלות ובה"ג.

אמנם נראה ברור כי יסוד דברי בה"ג והשאלות מפורש בירושלמי במס' סוטה פרק משוח מלחמה סוף הלכה ה' דגרסינן שם אימתי הוא מחלל ברביעית ובחמישית מסתברא בחמישית אבל ברביעית דמים הוא דחייב לו ורבנן דקיסרין אמרין לא מסתברא אלא ברביעית דכתב ובשנה הרביעית יהי' כל פדיון קדש הלולים לדי'. והנה המפרשים נדחקו מאד בפירוש דברי הירושלמי, אמנם אין ספק. כי מ"ס קטן יש בירושלמי והדברים מתפרשין רק על פי דברי השאלות וההלכות גדולות שיסדו בזה דבריהם על הירושלמי וכך צ"ל אימתי הוא מחלל ברביעית. ואוכל' בחמישית כצ"ל וע"ז אמר מסתברא כן דחילול של רביעית אינו פדיון גמור שיהי' אחר זה חולין גמור עד שיהי' מותר ככל מקום שהרי גוף הפדיון אינו אלא גזירת הכתוב שחרי אף בזמן שבהמ"ק ח"י קיים וחולין לירושלים ה' צריך פדיון מקודם, אלמא שהחילול אינו פדיון ואינו אלא גזירת הכתוב אחליה וחדר אכליה כלומר בירושלים ולא במדינה וזה הוא שאמר בירושלמי מסתברא בחמישית (כלומר שאוכלו בחמישית וקאי על זמן חוזה) אבל ברביעית דמים הוא דחייב לו שאינו בא בתורת דרב ולית ליה קיום הנה גם לדירן ע"י בכתובות ד' ס' ע"א בתוס' בריה סעכן ובמס' ס"ק ד' ח' דיה ונפרן כתבו באופן אחר עכ"פ לא קשה מזה.

סדיון כי אם בתורת דמים שהרי הסדיון לבדו אינו מתירו באכילה וחרי הוא בתורת חיוב דמים ולא בתורת סדיון ורבנן דקיסרין סליגי על זה וסבירא להו דניתר בסדיון לבד או בהבאת מקום לבד והסדיון הוא תחת הבאת מקום.

והמעין יראה שאין שום סירוש לדברי הירושלמי כי אם לסי דברי השאילתות ובהג' ובדברי מפרשי הירושלמי אינם מובנים כלל וגם קשים מכל הצדדים כאן, אבל זה ברור שהשאילתות והבהג' יסדו בזה דבריהם על הירושלמי.

ובבבלי במס' ברכות ד' ל"ז גרסינן קרא רב אמר בורא פרי האדמה ושמאל אמר שהכל נהי' בדברו ובירושלמי יש בזה עוד דעה שלישית (לבד מטה שיש מחלוקת בין הירושלמי והבבלי בדעת שמואל) תני ר' יהושע בורא מיני דשאים ואמרין בירושלמי כתניתן דר' אושעיא פליגי עליו ואלו הן מיני דשאים הקורנס והחליטה והאמר פירש מלא חשיב ר' אושעיא גם קרא שיש דאין וח' כבלל דשאים. ובהלכות גדולות בפ"ז מהלכות ברכות אחרי הכיאו למשנתינו דניצוד מברכין כתב ואלו הן מיני דשאים הקורנס והחליטה והרמוע והאמר ע"כ והוא חתק מברייאא דירושלמי כי בבבלי ובתוספתא לא נמצא.

ובריש הלכות פסח כתוב בהלכות גדולות ותנו רבנן ושמתם את חיוס הזה לדורותיכם שמתוהו מלפניו מאור ארבעה עשר מכאן אמרו אור לארבעה עשר כורקין את החמץ והוא מהירושלמי ריש פסחים.

ישם פ"ב ואסיר למיכל מצה מבעוד יום מקמי דליקדש ואמר חגדה והלל שנאמר בערב תאכלו מצות כדי שיהי' חביב עליו משל לארוס שבא על איוסתו בכית חמיו והוא מהירושלמי פסחים ריש פ"ב.

נשאר לנו לכאר עוד ראי' תלמודית אחת שחביא חרב פראנקעל שחנאונים לא ראו הירושלמי וז"ל בספרו מכאן הירושלמי ד' קליב וניסיף לחביא עוד ראי' לוח סמר דאיתא בשרת שערי צדק חג' שג' פ"ו ו' הדא מלתא בעו לה כסה כלי מן קסא מר רב שמואל ריש כלה ולא פשטח גברא דקדיש איתתא ואזיל לסדינת היב ואחני כחרה דאי לא אתי לזמן פלוני שיבטולי קדושין וסטא זיטנא ולא אתי סאי מי מרטינן קדושין לגיטין וכי הכין דאין אונס בגיטין אין אונס בקדושין ובטילין קדושין או לא ולא איפשיטא ע"כ וחנה הרין חזה אשר היו מסוסקין בו כסה כלי ולא איפשיטא הוא שטי כסירוש בירושלמי קדושין פ"ג ח"כ וחני איתא חתם ד' אכחו בשם ר' יוחנן סדר חסיסטון כך הוא אנא פלוני בר פלן מקדש לך אנת פלונית ברת פלן על סנת ליתן לך מקמת פלן ומכניסינך ליום פלן ואין אתא יום פלן ולא כנסתך לא חיי לי כלום אידעו אונס ר' יוחנן אמר אונסא כסאן דלא עבר רשכיל אומר אינסא כסאן דעבר דרשביל חיך צריך למיעבר דאין אתי יום פלן ולא חיותי כונסה לי לא יהא עליך כלום ר' יוחנן דסיך פקוד לכתריה דיחו עבדין כבשביל חרי דחירושלמי לא הי' ידוע לרב שמואל ריש בלה ורב שמואל ריש כלי חי כסאה השביעית עי' אגרת רב שרירא נאון ובתריה סלך רב יהודה וקנינו שהוא אב לאבינו בר מר שמואל ריש כלי ראש שנת ר"ז חרי לך דגם כסאה השביעית לא חי עוד ידוע הירושלמי בבבלי עכ"ר פראנקעל.

אמנם אם נבוא לחקור בענינים מוללים וגדולים כאלה הלא לכל תפחות עלינו לעיין במקורי ההלכה ולראות דברים כמו שהם ולא להסתפק רק בשטחיות הענין הן ידוע פסק הרמב"ם ז"ל בפ"ז מהלכות סנהדרין הלכה י' ובשריע הושן המשפט סי' כ"א מי שקנו מירו שאם לא יבוא ליום פלוני וכי' ואם הביא ראי'.

שה' אנוס באותו יום הרי זה פטור מקנין זה וכו' ועי' בכסף משנה שהביא דברי הסמ"ג שכתב שכך חזרו הגאונים וכתב הוא ז"ל ראי' מירושלמי דגרסינן התם המתנה אם לא אעשה לך כך וכך ביום פלוני יהי' כך ואירע לו אונס ר' יוחנן אמר אונסא כמאן דלא עבר רשב"ל אמר אונסא כמאן דעבר והלכתא כר' יוחנן לגבי רשב"ל עכ"ל הסמ"ג. ודברי הסמ"ג אינם מובנים כלל שהרי כיון שהלכה כר' יוחנן א"כ הירושלמי הוא היסוד פסק הגאונים והרמב"ם וכבר עמדו בזה מפרשי הסוד והשו"ע ועי' בזה בב"ח ובש"ך ובכ"מ וראי' הגר"א ז"ל והעולה מדבריהם הוא אחת משתי אלה או דגרסתם בירושלמי היא ר' יוחנן אמר אונסא כמאן דלא עבר כרי"ש ולא כדלית ורשב"ל אמר אונסא כמאן דעבר ומעתה סבר ר' יוחנן דהוי קדושין ורשב"ל סבר דלא הוי קדושין והלכה כר' יוחנן וכן הוא באמת הגירסא בבית יוסף בחוה"מ סי' כ"א בהביאו הירושלמי, או אם נימא שגם גירסתם בירושלמי היתה כפי' שהיא לפנינו אז נהי' מוכרחים לאמר שבסמ"ג יש ט"ס כמ"ש הב"ח ותחת מה שכתוב שם וכן בירושלמי צ"ל דלא כירושלמי וכוונת הסמ"ג לאמר שהגאונים והרמב"ם אחריהם שהורו כן הוא שלא כדברי הירושלמי והיינו שדחו דברי הירושלמי מהלכה מפני שהוא נגד מסקנת הבבלי בנדרים ד' כ"ז ולא ס"ל להסמ"ג חילוקו של הר"ן בין קדושין לגיטין ועי' ש"ך.

והנה לא העמיק הרב פראנקעל לדעת כמה נסתפקו הגאונים דבני מקמי רב שמואל ריש כלי, ועל כן נדמה לו שספקתם מפורש בירושלמי, אבל ראוי לדעת כי עיקר ענין ספיקם אינו כלל איך הדין מעיקר דין תורה שהרי מעיקר הדין יש טענת אונס גם בגיטין כבכל התורה כדמסקינן בכתובות (ד' ג' א) רק רבא הוא דחידש דאין טענת אונס בגיטין משום עגונא, והיינו רק מתקנת חכמים וכדמסקינן בכתובות אלא רבא טעמא דנפשיה קאמר משום צנועות ומשום פרוצות זימנין דמעגנא ויתבה וכו'.

ומעתה זה שנסתפקו הגאונים איך הדין בקדושין עיקר ספיקם הוא אם יש גם בקדושין טעמא דרבא לתקן משום עגונא דלא יהא טענת אונס ויבטלו קדושין משום עגונא כמו בגירושין או לא.

וכן מפורש בדברי הגאונים שרק זה הוא ספיקתם שהרי זה לשונם. מאי מי דמינן קדושין לגיטין וכי הכין דאין אונס בגיטין אין אונס בקדושין או לא ולא איפשטא עכ"ד הרי מפורש שבזה נסתפקו אם יש בקדושין תקנתא בגיטין או לא. ומה יביאו מירושלמי מה דס"ל לר' יוחנן מעיקר הדין דאונסא כמאן דלא עבר והוי קדושין הלא ספיקתם הוא אם יש גם בקדושין תקנתא דרבא בגיטין דאין טענת אונס מתקנת חכמים משום עגונא ואם יש תקנה זו גם בקדושין דאין טענת אונס והוי אונסא כמאן דעבר ולא הוי קדושין.

וכן לאופן השני שהגירסא בירושלמי הוא כמו שהוא לפנינו רק שהגאונים ס"ל שהשים דילן בנדרים פליג עליה גם כן אין כאן משה לפשוט ספקתם לא מהירושלמי ולא מההיא דנדרים לפי שהירושלמי בזה נדחה מהלכה וההיא דנדרים איירי בדיני אונסין בממון שהוא בדין תורה, אבל ספקתם של הגאונים הוא אם עקרו חכמים בזה דין תורה משום עגונא כמו שעקרו בזה דין תורה בגיטין או דקדושין לא דמי בזה לגיטין משום דבקדושין הרי בידה להתנות מתחלה שלא יהי' אח"כ ענין עיגון מה שאין כן בגיטין דלאו בדירה תליא מילתא או דלמא לא שנא ולא איפשטא.

כאופן שאך מפני שלא עמד הרב פראנקעל על עיקר ענין ספקתם של הגאונים מה הוא על כן מצא את ספקס מפורש בירושלמי ובאמת אין לה מקום, ובפרט נראה מכמה מקומות בירושלמי דס"ל בלישנא בתרא דרבא, וגם מזה נראה כי הקירת דברי ימינו לא תלך בגפה וכי על כל צעד היא קשורה ואחוזה יחד עם עומק ההלכה והחקירה בה.

וסוף הקירתנו בזה כי מראשית כזאת הי' הירושלמי לטמפת גם למסדרי הש"ס גם להבאים אחריהם ויש לנו בזה גם ראיות גדולות על זמן סוף הסבוראי ממס' סופרים (ע"י לעיל חתימת התלמוד פ"ז) הבנייה על פי הבבלי והירושלמי יחד ואשר לדעתנו ברור שנתחברה בבבל וכל הנאמר שם מהבבלי בא בלשון הבבלי וכל הנאמר שם מהירושלמי נאמר בלשון הירושלמי והנאמרים האלה מהירושלמי רבו שם כמו רבו ונביא קצתם לדוגמא.

כמו ממס' סופרים פ"א הלכה ב' ר' יוסי בעי הגע עצמך שהיתה פרשה קמנה א"ל כדי שישמעו ישראל את התורה על הסדר והא תנינן קורא באחרי מות ואך בעשר שנייא היא שהיא סידורו של יום וכו' ר' יוסי הוה מסקד לרב עולא חונא דכנישתא דבבלאא כד הוי חד אורייתא תהא גולל אחורי פרוכתא וכד אינן תרתי תהא טוביל חדא ומייתי חדא וכו' וכל זה הוא מהירושלמי מגילה פ"ד וע"י בהגהות הגר"א ז"ל, ושם פרק י"ב הלכה ג' ד' ה' לוי בר פסמי שאל לר' חנינא אילין ארורים מאי יקרינן חד ויכרך לפניהם ולאחריהן אמר לו אין לך טעון ברכה וכו' רבי יונתן ספרא דגופתא נחית להכי חמא לר' אבינא ספרא קרא שירת הבאר וכו' רבי לפניה ולאחריה א"ל ועבדין כן א"ל ועד כדין את לזו וכו' אשאלת לר' סימן אמר לון בשם ר"י בן לוי וכו' אמר ר' אבהו אני לא שמעתי וכו' וכל חלכות האלה הם מהירושלמי מגילה פ' בני העיר.

ושם בפרק י"ח הלכה א' קיצור מסוגית הירושלמי פרק ד' דתענית היט ע"ש באורך, ושם פרק כ"א הלכה ז' רבי חונא אמר שלש קריות שבתורה לא יפחתו להם מעשרה פסוקים חזקיה אמר כנגד עשרת הדברת והא תנינן ביום א' יהי רקיע והא לית כהון אלא תמניא רב אידי אמר איתפלגון בה כהנה ואשי חד אמר חזיר וחד אמר חותך וכו' התיב ר' פוליפא בר' פרוט קמי ר' יונה הרי פרשת עמלק א"ל שניא היא וכו' עד סוף ההלכה היא לישון הירושלמי במגילה פרק היה קורא היב.

פרק כג.

אם יש הוספות בגמרא ממאחרים.

הדברים על דבר סדור הגמרא מעורבים כל כך עד אשר לא יוכלו להתאחד שנים יחד אף כי בכלל עומדים שניהם על נקודה אחת ואחרי כל אשר כבר דברנו בזה לא למותר יהי' לכאר הדבר יותר כמבע כל דבר המסובך לרבים שההכרח לבארו מכל צד.

וזה מקרוב נדפס קונטרס, דברי בקורת' להחכם היקר מוה"ר א' עפשטיין ש"י והקונטרס הזה נתחבר להגן על הרב ש"ר מתלונותיו של ווייס נגדו וכתב שם בנוגע לדברי הרב ש"ר שהובאו כבר אצלנו (לעיל בחתימת התלמוד פ"א) וכתב החכם עפשטיין (עמוד 18 19) וז"ל, ואנכי אעיר רק כי באמת הי' מר בר רב אשי אחד האמוראים היותר אחרונים ידוע כי דורות האמוראים הם שבעה להרור השביעי והאחרון יחשבו ששה אמוראים מרימר רב אידי בר אבין,

רב נחמן בר הונא מר בר רב אשי רבה תוספאה ואבינא בר הונא לפי זה ה"י מר בר רב אשי הרביעי בין האמוראים האחרונים ויפה יש לקרואות אותו אחד האמוראים חיותר אחרונים ודבר השאלה אולי נעשה ההוספה שבגמין (ולא היא לסלטולי נמי שרי) מרבה תוספאה או אבינא בר הונא? אין ספק אצלי ששום בר דעת לא יחשוב כזאת חכמיות של מר בר רב אשי הובאו לפי זה בהתלמוד ע"י רבה או אבינא ימי הוא המוסף עליהן? בודאי רבנן סבוראי או רב יהודאי גאון ששהם נודע נאמנה שעשו הוספות על התלמוד ולא אבינא בר הונא שלא נודע לנו למכנים דבריו בתוך דברי הראשונים היוצא מזה כי מה שכתב ראשעפארט בזה איננו השערה אמורה בחסון אבל דבריו צודקים וקיימים עכל הר"ר עששטין. אמנם כי החכם הנכבד עששטין בקנאו את קנאתו להרב ש"ר וחסן בהצדקן ואשר באמת כן הוא ברוב דבריו שם הנה במקום הזה חפריו על המדה ויפלא מאד לדאות חחלטה כזאת לאמר אין ספק אצלי ששום בר דעת לא יחשוב כזאת על דבר שודאי גמור הוא יכון הדבר ושאי אפשר להיות בענין אחר וכמו שיבואר. הגח החכם עששטין נכשל כאן מפני שכאבת לא ידעו כל כותבי הדורות לחגיד דבר על רבינא האחרון, ויחיו יום הדברים יגעים וימש חישיך, ועל כן יאמר לנו גם החכם עששטין כי רבינא לא נודע לנו למכנים דבריו בתוך דברי הראשונים כלומר בתוך הוש"ס, אבל כבר נתבאר בכל דברינו כי לא לבד שהוזכר בש"ס כי אם שהי' מראשי חסורים כימים חכם ובא בכל הוש"ס לעשרות פעמים.

אמנם הוא טוען עלינו אם רבה תוספאה ורבינא הביאו דבריו מר בר רב אשי בש"ס חלא בודאי שהם שתקו ולא אמרו עליהם דבר אם כן על כרחך ישנתוסף אחר כך, וכוח יסלח לנו ההכם היקר הזה כי איני יודע מה הוא שח. הם אמרו כי מר בר רב אשי אמר שחדין כך וכך אבל אינו כן ולא הוא ומדוע לא עלה על דעתו שמר בר רב אשי בעצמו הביא דעתו בסידור הגמ' ורבה תוספאה ואימר בר יוקא ורב סמא בריה דרבא רב משרשיא ורבינא שהיו אחריו הכריעו שאינו כן. אף גם זאת כי מה שכתב ופי' הוא הוא המוסף עליהם? בודאי רבנן סבוראי. או רב יהודאי גאון ששהם נודע נאמנה שעשו תוספת על התלמוד הדברים האלה טעות הם ולכך טמא שאחר רבנן סבוראי אין עוד שום הוספה כתלמוד, אמנם גם סרבנן סבוראי עצמם, אין עוד שום הוספה של חוראה כמו ההיא רגישין וכמו בכתובות ד' נ"ד מר בר רב אשי אמר אפי' מווני נמי ליח לח ולית הלכתא כמר בר רב אשי ודומיהם הרבה רכלל גדול הוא דאחר האמוראים היינו אחר דור רב אשי חוראה עוד לא חוותי וכבר נתבאר לנו כל זה, וגם כל ענין מעשה הסבוראים בגמ', אבל אחר הסבוראים אין עוד חוספה של כלום בתלמוד, ומפני שאין החכם עששטין יחיד בדבריו הוא נכשל בזה רק על פי דבריו כל החולכים לפניו שלא חקרו כלל לעמוד על תוכן הדברים, וכתבו בדבריהם כדרך משומ, ראוי לבאר הרבה כי הוא ענין גדול מאד.

ראשונה ראוי לדעת כי באמרינו חוספה כוונתינו לחוספה אריגילית אבל אין אנו מדברים בחוספות שכאו באשמת תלמיד טועה וכאשמת המעתיקים ועל כן אף שיש אתנו בנטרא איזה חוספות שחנם דברי רב יהודאי גאון אינם ענין לכל דברינו ולהענין הזה שאנו מדברים בו לפי שחוספות האלה שכולם אין ענינם תוספת על חסוגיא כעיקרה וחנם רק איזה פירוש כתבת חסוגיא שלמדה הנאונים

בעל סה לתלמידיהם בסגנון התלמוד לפי שגם כשטירשו הגאונים לתלמידיהם חיי סגנונם כעין סגנון התלמוד והתלמידים שגנו בפיהם אותו הלשון עצמו ששמעו מרבותיהם ובמקומות הסתומים ביותר לא סמכו על זכרונם וכתבו להם הדברים בגליון הגמ' ומשם נשתרבו לפנים אבל מעולם לא נתקבל זה לעיקר וכל הראשונים ידעו שזה היה הוספה והודיעו זה לנו וגם הלכו על הדברים ועל כן אף שלא נמחקו הדברים לגמרי מהש"ס הרי דינם ממש כאילו נמחקו ואין שום חילוק אצלנו בין דברי רב יהודאי גאון בתשובות הגאונים ובין דבריו שיש ממנו איזה פעמים בש"ס שנתוספו שם באשמת התלמידים ושעות המעתיקים ובמס' בכא מצינו ד' י"ג שבא שם תיובתא דר"א ונתוסף פירושו של רב יהודאי גאון ז"ל בפנים הגמ' באורך וגדולי הראשונים הראב"ד והרמב"ן והרשב"א ז"ל (הובא בשיטה מקובצת) דחו זה והעלו שפשוט דברי הגמרא במאי דאמרינן תיובתא דר' אלעזר כחדא וכי' אינו כן וגם רבנו חננאל נראה שם מדבריו שפירשה כענין אחר ועי' בדברי הר"ן (בש"ס שם) שכתב גם הוא חק מלתא וכי' משמיה דמר יהודאי נקמי ליה ומחו ליה רבנן בתראי מאה עוכלי בעוכלא דאם כן וכי' וסיים זה הוא דעתי בלשונו של גאון שאע"פ שאינו מעיקר גמרא כיון שחזא אטרו אית לן למשובי נפשין אדרבנן כי חיכי דליקו שפיר והריטב"א כתב שם סתם וולפים האי ליתא להווא לישנא דאיתיה בגמרא בשמיה דרב יהודאי גאון.

והטעם שלא מחקו זה לגמרי מגמרא הוא מפני שלא יכלו לעשות כן כי רק כימינו אלה אשר יש לנו מלאכת הדפוס כשיורדס הש"ס נוכל לעשות כן באלפים עקסעמסליאריס בפעם אחת אבל קודם מלאכת הדפוס, ה"י כל אחד שליש רק על עקסעמסליאר אחד אשר תחת ידו והחודעה הזאת שהודיעו הראשונים ז"ל שזה היה נתוסף בטעות זה הוא המחיקה שלהם ויותר לא יכלו לעשות. וזה וכיוצא בזה קרה לכל הספרים בעוד לא ה"י הדפוס בארץ וכל הספרים היו ככתיבת יד שעל ידי שהיו שם בכל ספר על הגליון מה שנכתב למלאות את אשר באמת טעה המעתיק והשמיט מבפנים וכאשר הרגיש בזה הוסיף אחר כך או הוא או אחר על הגליון למלאות החסרון, על כן הורגלו הסופרים בזה להביא בפנים את אשר ה"י כתוב על הגליון ולפעמים טעו ולא הרגישו שזה היה באמת טקוטי רק על הגליון שאינו מעיקר הספר ואינו אלא פירושו, והראשונים ז"ל עפ"י קבלתם, ועל פי כתבי ידות מדוייקות חודיעו לנו כל זה כל דבר במקומו.

וראו להעיר במקום הזה על כונת דברי רש"י ז"ל במס' שנועות ד' ל"ז ע"ב סוף הפרק שלדעתנו הגיהו שם המהרש"ל והביא לחנם ששם בסוגין דהן קודם ללאו אמרינן בתחלה איפוך ועי' אמרינן כי אתא רב יצחק תנא כרתנן אמר רב יוסף השתא דאנן תנן חכי וכי אתא רב יצחק תני הכי ש"מ דקא תנן אלא קשיא כי לית ליה בממנא וכי הרי סוטה דאיסורא הוא וכי אלא איפוך אפי' באיסורא לית ליה מתקין לה רבינא ובאיסורא לית ליה אלא מעתה שתויי יין ופרועי ראש דבמיתה הכי נמי דלית ליה לר"מ והתנן וכי אלא לעולם תיפוך כי לית ליה וכי.

ותנה לשון הגמרא קשח שהרי רבינא על איפוך קאי ויותר נכון לפי הלשון ה"י לגרוס אלא לא תיפוך, ובפרט בודאי שכן ראוי לגרוס אחרי דלכאורה אפשר לאוקמה בלא תיפוך דזה בודאי שפיר מפי וכן באמת ה"י כתוב באיזה ספרים, אבל רש"י ז"ל כתב הכי גרסינן אלא לעולם איפוך וועי' בחוס' שכן הוא גם גרסת רבינו חננאל וכתב רש"י וכלאו איפוך ליכא לתרועה דאם כן וכי' ואי רבנן פטרו

בה וכו' אם כן שתויי יין ובמיתא לרבנן מנא להו וכן מצאתי לשון בבלי בספרים ישנים לא אתמר לא תיפוך משום קושיא דשתויי יין לרבנן עביל ורשיל והביח הניהו בדברי רש"י ונכתב על הגליון ג"י רשיל דלא איתמר בלא תיפוך וכן הניה הביח ובחכהיג להגם הניהו שהם סברו דכוונת רש"י במה שכתב וכן מצאתי לשון בבלי בספרים ישנים וכו' שהכוונה לרש"י ז"ל שמצא כן חגירסא בנמ' איפוך בספרים ישנים בבליים, וזה אינו דאם כן ה"י רש"י אומר וכן מצאתי בספרים ישנים אלא לעולם תיפוך ואיך יכתוב רש"י בלשון מנומנם כזה, אבל לא בפנים הגמרא מצא כן רש"י ז"ל כי אם בגליון מסירושי חבבליים (כלומר מהמתיבתות) וכל הלשון כתוב שם כמו שהעתיק רש"י ז"ל. לא איתמר בלא תיפוך משום קושיא דשתויי יין לרבנן וכוונתם גם הם להסביר לשון הגמרא דהרי לפי מה שמשיני עתה לכאורה לא צריך כלל להסך, ודברי ר"מ ורבנן היו מיושנים שפיר ולסה אמרין אלא לעולם איפוך, על כן הסבירו זה במתיבתא ומהתלמידים נכתב זה על הגליון לא אתמר לא תיפוך משום קושיא דשתויי יין לרבנן ומתוך זה ידעינן דרובם בגמרא היתה אלא לעולם איפוך וזה הביא רש"י, ורשיל והביח הבינו דהריבוי. משום קושיא דשתויי יין לרבנן הוא כבר פירוש מרש"י עצמו וזה תמיה דהא כבר פירש זה רש"י באריכות וה"י די לרש"י לאמר שכן מצא בספרים ישנים בבליים. אלא לעולם תיפוך וחדברים ברורים.

ויצא לנו מזה דבר חדש למצוא כאן ברש"י שה"י שם המנהג בארץ בבל (אצל תלמידי המתיבתות, או אולי גם אצל ראשי המתיבתות) לסרש דברי הגמרא על הגליון, ומה יפלא שהמעתיקים טעו לפעמים והכניסו זה בפנים אחרי ראינו שהגאונים מהרש"ל והביח ז"ל סברו כן על דברי רש"י, אבל לא בפנים כתבו זה ח"י כי אם בגליון והוא ממש בלשון בעל המאור בפסחים פ"ב בדין חמץ, במשח"י שכתב אלא תלויה היתה מסירושי הראשונים (מלת. במשח"י) והכניסו הסופרים בפנים והכוונה שם עוד על הגאונים היותר ראשונים, (עי' בתקופות הגאונים פ"ח) וכן כאן בדברי רש"י נאמר וכן מצאתי לשון בבלי בספרים ישנים (כ"ו) וזהו היו הספרים ההם כבר בימי רש"י ספרים ישנים.

וכמה יש בזה להשתומם על החכם וויים כי בספרו ד"ד ח"ג יחד לו פרק מיוחד על זה (פ"ח) וכתב על מצחו, אם הוסיפו או נרעו המאוחרים ושם יחלוק על הרמב"ם ז"ל וכל הראשונים אשר כתבו (וכל קבלת כלל ישראל) על התלמוד כי עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע וחוא יאריך לסתור זה ויאמר שם ז"ל. ואמנם מלבד החוספות, שהוסיפו רבנן סבוראי או שנתוספו בתלמוד מדבריהם יש בו גם תוספת דברים שחדשו הגאונים ובפרט נמצאו בו דברים הרבה מסירושי רב יהודאי גאון אשר סופרי הגמרא פתקום בעיקר הגמ' (אסיפת זקנים בי"ב ב') וכן יש בו בכמה מקומות דברים לקוחים מהלכות גדולות ובהערה יציין ע"י ברכות ל"ו והלכתא כמר בר רב אשי עד גינהו כלו טבעל חלכות גדולות וכ"כ הרא"ש שם ושם ל"ו. כתב רש"י ותוס' והלכתא שכתוב בספרים ל"ג דלשון בה"ג הוא ויוסיף בפנים ונאמן. עלינו הרב רבנו יונה ברכות (פ"ז) שמעתין דצלף שהעיר על נוסח הגמרא שלנו אף על פי שכתוב זה הלשון ברוב גמראות אינו מנוסח אלא פירוש הוא והגאונים

הערה (כו) והלשון בדברי רש"י לשון בבלי בספרים ישנים יוכלו לחזק דברינו לעיל חתימת התלמוד פ"ב.

הראשונים כתבו אותו בגמ' (כ"ז) וגם הראותי במקום אחר (בחיבורי תולדות רש"י) שעל כמה דברים הגמראים בתלמוד בכל הספרים נחתך הדין מרש"י שהם חצוניות ומצאנו שאומר על גירסא שהיא כתיבה בספרים שאינה מן הספר אלא שהוא פירוש ונכתבה בספרים (ביצה ל"ד ערוכין י"ב יומא ד') ולפעמים יאמר על הענין עצמו שהוא טעות ואינו מן הספר ותלמיד טועה שהוקשה לו כתבה בגליון ספרו וכתובה חסופים בפנים (שבועות ג') ואומר ותוספת זה גרסת תלמידי דתרכינא וטעו (זבחים ק"ד ואימר במקום אחר גרסא זו הכתובה בספרים משובשת היא ועל ידי פרשנים טועים שלא היו בקיאים כשמועה ופרשה כשבוש באח לתוך הגירסא (בריתות ד') ועתה נוכל לחון אם בדברים ששובשים ומוטעים תקראנה כאלה על אחת מסמך ונמח שקהר בן כדברים אשר לא נוכל לחכים על ידי שבושם שודאי וודאי נתוספו בו דברים בזמן מאוחר ואנחנו לא ידענום למי הם ומי ה' מחוללם וחמנתג חוז שבעלי הפירושים והפסקים הוסיפו בגמ' לא פסק בשום זמן וכל ימי חרבנים אחרי הגאונים עד אחרוני הרבנים נתוספו בתלמוד או נגרעו ממנו חת בתשובה שהשיב חר"ב אברהם בן חרמב"ם לר' דניאל רבבלי (שו"ת ברכת אברהם ס"י ט') כתב לו ואם היא בספרים שלכם הגיהו אותם שפא פירוש הוא למקצת מפרשים כמותכם ונכנס בתוך לשון ספרי התלמוד שלכם שהרכה מקומות בספרי הגמ' כך ומצאנו בת"ס (ב"פ ב' ד"ה וכו'ן) שחבאו קושיא ותידין בשם חר"י ואמרו על זה ויש ספרים (כלומר ספרי הגמ' שמקשה ומתירין בן להר"י בשלהי שמעתין והרב ר' שלמה בן אדרת (ח') חולין נ"א) כתב על אחת מן ההלכות שבתלמוד הא תוספת שנתוסף במקצת ספרים מבעלי הפסקים ולא מעיקר הגמ' עכ"ל ווייס, ומה נוכל להשיב על דברים כאלה שאינם מעין הטענה כלל, וכפי הנראה האמין החכם ווייס כי בימינו אלה אין עוד עין רואה, כי אם רק אוזן שומעת, אין עוד לב מבין, כי אם תלמידים מקשיבים, וכל כך נעתקנו בימינו אלה מסדר של ראיות ברורות, ותחת זה לקחו עמדתן ראיות של איזה ציור והשערות, עד שהרשה לעצמו לנגב ראיות כאלה, ולהביאם לבית מדרש החקירה העיונית כענין כולל כזה להכריע בהן דעתו. כי מראש ומראשון נתן התלמוד להדרש ונמסר הדבר לחכמים ועל כן הוסיפו והוסיפו כרצונם.

והנה הוא מביא לנו ראיות על זה מסמך שמצאנו שעל ידי מעתיקים יש שלפעמים חונקנו בפנים פירוש שנכתב על חגליון לשם פירוש וחנה ישמע את אשר ידבר, הן ההכמים והגרולים אשר כתבו פירושים במקום סתום ביותר או תלמידים דברי פסק בקצרה על הגליון הלא אין דאיה מהי שיש רשות לחוסף

חזרה (וכו' עשה סוף שלשה ראיות, וגם חלקן לפנים ולהערה, אבל דברי רבנו יונה ודברי תרא"ש ודברי חתום אחת הם ועל דבור אחד נאסרו, ולשון דרא"ש שם הוא חיל וכתב רב אלפס וכן כתוב במקצת ספרים נוסחא מבעל חלכות גדולות והלכתא זורק את תאבינות ואוכל את הקפריסין וכו' ומדלנבי ערלה וכו' ולא נהירא דמשטע וכו' וכן הוא בדברי התוס' יראינו מדברי כולם שזה רק לשון ההלכות גדולות והם השיגו וחלקו על זה ולשון רבנו יונה העתיק ווייס בצדדיה כי רבנו יונה לא כתב. והגאונים הראשונים כתבו אותו כגרסא כי אם כתב, אלא פירוש הוא והגאונים הראשונים כתבו אותו בספרים וכוונתו פשוטה שתגאונים הראשונים כתבו זה בספרים שלחם היינו בספרים שחברו וכמו שהגנו רואים שגם ההלכות גדולות כתב בן בספרו, וכל הבקי בלשון הגמרא יוכל להביר שאין זה סגנון שנאמר מתחלה לחטביע בגמרא ואינו אלא לשון של פסק תגאונים ואין להאריך בדברים פשוטים יותר מדי.

על התלמוד כמו שאין להביא ראיה מזה שנרשמו על הגליון פירושי רש"י והרמב"ם והרש"י ידבריה ועל כן הלא ראיתו מזה שקרה לפעמים שחטעתיק מזה לחשוב שזה שנכתב על הגליון הוא למלאות החסרון בפנים (וכל מי שראה כתבי ידות יודע כמה נקל למעות בזה) והבנים זה בפנים במעות, והנה יודע כי המעתיקים על הרוב רק אומנים היו. בכתבנים ולא רבנים, ואם הם מעו, אין כאן דבר לאמר שנתן רשות למעות וכל הרוצה למעות יבוא ויטעה ברשות מרגן ורבנן, וכל קהל עדת ישראל. ובאמת בפסוקי ההעתיקות קמו חכמי דור ודור, והפישו ובדקו בנוסחאות מדוייקות והודיעו לרבים לאמר שבאן ובאן נמצא נוסחאות ישכתוב בהן במעות כזאת וכזאת ויש לתקן הנוסחא וכמו שכתב שם הרא"ה בן הרמב"ם ז"ל שם. ואם הוא בספרים שלכם חניו אותם! אבל גם לא הסתפקו בהודעות פרטיות כאלה, כי אם מומן לזמן קמו ראשי הדור, וקבעו הנוסחאות ובדקו בספרים ישנים ובנוסחאות המדוייקות שידעו שנכתבו על ידי מעתיקים גדולי. עולם שדקדקו בכל אות ואות והעמידו הדבר על בוריו, וכבר בזמן קדום בסוף ימי הגאונים כבר קם רבנו גרשום מאיר הגולה וכתב את כל הש"ס בכתובת ידו מונחת על פי הנוסחאות היותר מדוייקות ומסר לרבים שיכתבו ויעתיקו מזה, וה' ווייס עצמו יאמר בן ברודי חיד (עמוד 314) ז"ל והנה בדבר גדול זכה רבנו גרשום את הרבים אשר כתב בכתובת ידו ממש במרא מונחת ונראה כי בן דרש הזמן יען כי נמצאו העתיקות משובשות מן התלמוד והיתה יד המניחים ממשמשת בו אשר לפעמים שבשטוהו עוד יותר, על כן טרח רגע רגמיה להעמיד הנוסחא המיושרת, למען יהי יכול לתת ביד הלומדים גרסא ברורה מונחת עכ"ל ווייס ואם בן הדבר טח ירצה שם.

וגם אחרי רבנו גרשום קמו דוד אחר דוד לשום עין ולב על הנוסחאות מההעתיקות ההדשות, וגם אם היו בימי רבנו גרשום מלאכת הדפוס היו נמצא שס"ן לאלפים מוגדים המספיקין לדורם ולימים הבאים לראות מחן. אבל בימים ההם היו רבנו גרשום יכול לכתוב רק עקסעמפליאר אחד, ומה הוא זה לכל תפוצת הגולה, ובימי רש"י ז"ל שכבר עברו דורות מרבנו גרשום הוכרחו להעתיק מנוסחאות שלפניהם שהזניחם רבנו גרשום והיו זה מהמעתיקים פעם מהתרשלות וגם כיראי פעמים הרבה על רצון המשלם בעד ההעתקה, לפי שרצו שיהי בידם גם הנוסחא הקודמת, לדעת ולהבין, אז קם רש"י ז"ל וכבחו הגדול בירר עוד הפעם את הנוסחאות כירור אחר כירור וכן עשו אחריו בעלי התוס', וכן כל חכמי ספרד, לפי שקודם מלאכת הדפוס היו נדרש בכל דור צופים חדשים, וגם ההכרעה עצמה לא כל המוסכם מפי גדול הדור זה הוא מוסכם מפי גדולים אחרים כמו שהוא מטבע הדבר, וגם הנוסחא המתקנת לא היו בכחה לרחות לגמרי את הנוסחאות האחרות כי רבו המעתיקים בכל עיר ובכל כפר ולא כל אדם זכה בהנוסחאות הצרוכות מגדולי הדור, אשר בהכרח היו יחידות נגר כל ההסון העתקות על כן עסקו בזה הראשונים והזהירו השכם והזהר עד בוא מלאכת הדפוס.

וגדולי הראשונים ידעו את אשר לפנייהם כי היו בידם נוסחאות ישנות מאד ומדוייקות והעיד הרמב"ם ז"ל שהיו בידו נוסחאות מהתלמוד שנכתבו חמש מאות שנה לפניו שזה מגיע כמעט לימי הדור אשר אחר הסבוראי וזל בהלכות מלוה ולוה שמי הלכה בו יש נוסחאות מן הגמרא שכתוב בהן שהאומר לחבירו אל תמרעני אלא בעדים ואמר לו סרעתיך בסני פלוני ופלוני והלכו לטרינת הים. אינו נאמן! ומעות ספרים הוא ולסיכך טעו המורים על פי אותן הספרים וכבר חקרתי

על הנוסחאות הישנות ומצאתי כחן שהוא נאמן וחגיע לידי במצרים מקצת גמרא ישנה כתיב על הנזילים כמי שהיו כותבין קודם לזמן חזק בקרוב חמש מאות שנה ושתי נוסחאות מצאתי מן הנזילים בהלכה זו ובשניהם כתוב ואם אמר פרעתי בפני פלוני ופלוני והלכו לחן למדינת הים גאמך ועיש בהרב הפניד שכתב דין זה מחלוקת ישנה בין הראשונים והאחרונים ז"ל מפני שיבוש הנוסחאות במיש רבינו ואם לבד נוסף איזו מן הנוסחאות אמיתית תא חזי מאן נכרא משהיד עלהו וכן כתב רבנו סאיד הלוי ז"ל בדבריו והעיד שכך נמצא בנוסחי רייקי ועתיקי ובנוסחא דרבנאטא קשישי ועל פי שנים עדים יקום דבר עכ"ל.

ור"ת ז"ל בהקדמתי לספר הישר יאמר ושרא ליה מר"י לרבנו שמואל אחי כי על אחת שהגיה רבנו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד אלא שמחק הספרים וכו' וראיתו במקומות בספרים ישנים ואינה ראייה כי גם בספרים ישנים אכתוב לך בזה הספר אשר חסרו מאשר לפנינו וקודמי קרומים ישנים מיושנים לא יעידים עכ"ל והנה אם הרשכים הגיה על פי ספרים ישנים כודאי שהיו הספרים חסס לכל הפחות יותר מכאן ישנה לפנינו ועל זה יאמר ר"ת שספרים אחרים אשר חסס נגד הספרים הישנים ההם קודמי קרומים ישנים ומיושנים לא יעידים ואם כן חזי ביד ר"ת ספרים ישנים ומיושנים מדורות הראשונים של הגאונים ועד נשוב לבקר יותר כל פרטי הדברים בזה בדבריימי הגאונים מפרק ט' ולהלן.

ובכלל נודע שאז בימי ר"ת היו ימי הנכורים לכיורוי הנוסחאות, כל הלכות של גדולי הדורות ההם בספרד וצרפת ומצרים דרשום יחד, כדקדוק גדול וחפוש נפלא, ועיון אחר עיון ואז כבר ידעו איש דברי רעהו על כן נתבדלו בדורות ההם בירור אחר בירור.

עוד יוסיף ישם החכם חיים לאמר אמנם יותר מכל אלה הראיות יגלה ויראה לעינינו כי ה"י משפט הרבנים לחוסף או לגרוע" אם נתן לב על החלופים העצומים בנוסחאות ספריהם ומאין באו אלה החלופים? הלא לרוב מפני שהרבנים חניחו בספרים מפני קושיא ותמיהה והוסיפו לפעמים על הנוסחא שלפניהם או החבירו ממנה וכו' וכבר בררנו הדבר במקום אחר (תולדות רש"י 22) כי גם רבנו שלמה לא חדל לעשות הגהות בתלמוד ולשנות גרסת הספרים מדעתו ומסברתו אם ראה שהגרסא אשר בספרים אינה מתשרשת בשום אופן בדרך הפשוט ועל כן כשה"י מתקשה בלשון הכתוב בספרים ואינו יכול להעמידו גרע דגרסא מן הספר ותעמיד אחרת מדעתו (חגיגה י"ט חולין ע"ד) ואמנם אך למותר להרכיב בדוגמאות על דבר הנודע לכל הכס תלמודי וכו' ועתה יוצא לנו סכל זה כי מיום שנסתיים התלמוד לא נמנעו חכמי הדורות לחוסף או לגרוע בתלמוד פעם כנונה פעם בשגגה וגם לא חדלו לפעמים להעביר נוסחא אף שהיא בכל הספרים ולהמציא אחרת משקול הדעת ולהעמידה במקומה, וכל זה חלא הוא תוספת וגרעין ועל כן לא יעלה על הדעת משכיל גאמך על דבר אמת לקחת חמאמר עליו אינן לחוסף ימנעו אינן לגרוע דברים ככתבם אחרי שהמציאות יכחיש זאת עכ"ל.

וקשה לראות בלבוש המושגים במדה גסה כזו, הני אם נשמיר דבר קבלת כלל ישראל עליו אינן לחוסף וממנו אינן לגרוע" אז עלינו להשאיר כל טעות ספר שיעשה כל מעתיק ומעתיק ואסור לתקן הטעות בעוד לא היתה מלאכת הדפוס בעולם לא יכלו להעמיד מניהם שלא יוצאו המעתיקים דבר שאינו מתוקן מתחת ידם כמו שאנהגו עושים עתה בדפוס ושעל ידי הדפוס יוצאו אלפים עקומטליארים

בנוסח אחד לגמרי, אז בשעה שנכתב הכל עסק לו כל המעתיק ומעתיק לעצמו וכל אחד מזה לו לבדו, וחכמי הדורות ההם הם שמשו או מלאכת בעלי חמניות עתה, רק שתחת שבעלי חמניות עתה יגיהו באין אומר ודברים, כי הגהתם תעשה על ידי עושי המלאכה, ה' אז הכרח לכתוב כן בפירושיהם ובחירושיהם, בפסקיהם ובתשובותיהם, כי לא ה' אפשר לחזור אצל כל יחיד ולהגיה לו, וכמו שלא יעלה על לב אדם לאמר על בעלי חמניות שבימינו העומדים אצל מלאכת הדפוס לאמר שמלאכתם היא נגד קבלת כלל ישראל, כי עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע כן ממש הוא מעשה גדולי הדורות בימים ההם.

אם ה' מוצא באיזה מקום לגדולי הדורות שעל מה שנאמר בתלמוד שהדין כך וכך ה' הוא אומר שלדעתו אין הדין כך ועל כן הוא מוזהב אסור או חייב או ה' לו למען אבל הלא כל הגה והגה שעשו, אף במקום שחיא מדעתם היינו אף שלא מצאו כן בספר לפנייהם מדעתה אחרת וזה יקרא מדעתם, אבל גם ההגה מדעתם ומסברתם הוא רק שלפי מה שמוכח משוגיא זו עצמה קודם זה או אחר זה הוא כהכרח מעות סופר או שלפי הידוע ממקום אחד בנמרא מוכרע שנאן מ'ס, ומה לי העתקה אחרת לפני, ומה לי שבמס' אחרת מוכח בהר" שזה מעות סופר, כ"ש אם זה מוכח ומכרע מתוך סוגי זו עצמה.

וראוי לרעת כי באופן זה שלא מצאו מפירוש בהעתקות אחרות מדויקות או לא מחקו כלל, ולא הגיהו הנמרא אבל רק בפירושים הגיהו למען ישמע חכם וידע ויתברר דברו ולחנם כתב על רש"י כי הגיה מדעתו ומסברתו שזה ה' אצלם כאיסור נמור, לא מפני הכלל של עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע שאין זה שייך כלל לזה כמבואר כי אם מפני מעם הפשוט שכל אדם עלול לשגיא, ואף שבעיני פשוט שזה ודאי מ'ס יבוא רעהו וחקרו ויראה שאין הדבר כן על כן רק בפירושים הגיהו שזה וזה מ'ס והכי גרסינן, ואף כי כימיהם אפי' אם היו מגיחים בנמרא עצמה הלא לא הגיהו כי אם בהעתקה אחת אשר לפנייהם לבד בכל זה לא עשו כן למען לא יראו התלמידים ויקלקלו.

וזה יוצא מפורש גם מדברי ר"ת ז"ל כחקדמתו לספר הישר שכתב שם וגם רבנו שלמה זקני זצ"ל אם הגיה הגירסא בפירושו הגיה, אך בספרו לא הגיה חנה ראינו שגם בספרו היינו בהעתק הנמרא שה' לפני רש"י ז"ל לא הגיה.

ואף על הרשבים שהתרעם שם ר"ת שהוא מחק חספרים (היינו כלומר שחניה בהעתקת הגמ' עצמה שלפניו) כתב שם ר"ת בפירושו, וראייתו במקומות בספרים ישנים וכו' וקודמי קדומים ישנים ומיושנים לא יעידים חנה נראה מבואר שגם הרשבים שהגיה גם בספרו, ה' זה על הרוב רק כשמצא כן גם בספרים ישנים, ואף אם ה' מניה רק מפני שכך נראה מהכרח הסוגי לבד אבל הלא לא הגיה סתם כי אם הודיעו בפירושים דהכי גרסינן, וביאר מעמו, וגילה דעתו.

ויהי' איך שיח' גם מי שהגיה מפני שכך נראה מסוגית חגמרא שזה מ'ס, כל כי שיאמר שזה בכלל עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע אומר לכל כי אין חפצו כי אם לכלכל את המעיין, הן הכותב הגיה הלא יעלה לו כעיונו כי חכמה הסוגיא יודה שזה מ'ס, וכחעמירו חנחתו הלא יאמין כי הוא מעמיד הגירסא האמיתית כמו שהיתה, וכמו שיצאה מתחת יד חותמי הגמרא.

עוד הביא שם ווייס ראייה וז"ל, והגאון רב סעדיה חסותמי, אמר בפירושו (שיצ' חיד שיר ס' נ"ב ערך מילין בהקדמה) אע"פ שאני יודע מה שחוסכם עליה

בגמרא ואיך האמוראים מעמידים החלכה הנישנית בברייתא אע"פ כן מקום הניחו לנו גם אנו להעמידה כך וכך הן אמנם כי יש מן החכמים האחרונים (ערך מילין שם) אשר ראו דברי רס"ג וחשבו שזה הגאון צריך חתוצלות על שפירש בהתנגד אל התלמוד או אולי לא חשב כן—ואין אדם יודע מה במטמוניות של חברו—אך סמורא כשר ודם פן יחסדום מתחסדים חפאו עליו דברים אשר לא כן כאמרם כי לא עשו הגאונים כן כי אם במקום אשר על ידי הפירוש לא ישתנה חרין. אבל אין אלה כי אם דברי רוח עכ"ד ווייס.

וחנה חוציא כל רוחו נגד רפאפארט בערך מילין כאלו בא ראפאפארט להשחית את נהלתו, אבל מה נעשה לו כי מעה מעות פשוט בדברי רב סעדיה נאון ובכר נתבאר לנו כל זה באורך לעיל. חתימת התלמוד ורבנן סבוראי פכ"א (עמוד 51—53).

ובמקום הזה יתרה עשה לו חכם ווייס כי לא הביא כלל לשונו של רב סעדיה גאון ונתן כפיו לשון אחר לגמרי, ויכתוב על זה "וחנאון רב סעדיה אומר בפירוש". ואם דברי חיים לכני ישראל יהיו נכתבים כקילסום בזאת מה יוכל לחשאר מכל מחסדינו ההיו לנו מימי קדם, ומכל דברי ימינו.

יתר דבריו בענין זה של עליו אין לחוסף וכו' אין מקום לחרם במקום הזה כי אין לנו עסק במקום הזה עם אמונות ודעות כי אם עם כירורי דברי חיים לפי רעתינו ועל חדברים ההם נדבר בפרט על כל דבר במקומו ככל אשר הוא נוגע שם ונמשכנו בזה רק אחרי חציון של בירור חדבר בדבר מ"ם ונפסחאות שכנמ', ולברר שלא נמצא כלל הוספה בסדר הש"ס בלומר הוספה לדעת, שתקובל ליסוד בש"ס, ואין שם כי אם מעות של תלמידים שכתבו בגליון ושל מעתיקים שמעו כזה ונמחק מכל הראשונים בפח מלא בחידושיהם בתשובותיהם ובפסקיהם ועוד יבואר זה בפרט בימי תנאונים.

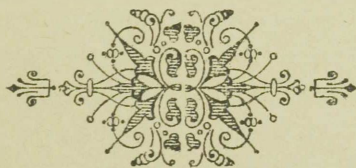
אמנם גם בהוספות המעטות של הסבוראי, שזה ודאי כן הוא ככל זה יפלא מדוע לא דקדקו כולם בדברי רב שרירא גאון, ועל ידי זה נכחו בזה, רב שרירא גאון מסר לנו מפורש מה ח" ענין מעשה הסבוראים, הוא יאמר עליהם, ובתר חכי אע"פ דודאי הוראה לא הוות הווי סבוראי דמפרשי וכו' וכמח סברי איקבעו בנמרא וכו' וכבר פירשנו כל דבריו כמאמר חתימת התלמוד אבל לאמר שיש בגמרא מחסבוראי הוראה שחלקו על מר בר רב אשי וחתימת הש"ס והוסיפו ולא היא למלמולי נמי שרי, הוא נגד המפורש בדברי רב שרירא גאון, שחרי לכד שזה חוראה גמורה הוא גם לחלוק על חתימת הש"ס, וחנה הם נתלין בדברי רב שרירא גאון שיש חוספות מהסבוראי ואיך זה לא ביארו לעצמן דברי רש"י לאמר חספך דבריו, וחוא ביאר לנו שגם מדור הראשון של רבנן סבוראי תלמידי האמוראים גם מהם אין עוד חוראה וכל מה שיש מהם בגמרא הוא לפרש לנו על פי קבלתם כל מאי דהוי תלי וקאי, ואחר זה מהדור השני ואילך כבר גם זה אינו וכל דבריהם בגמרא אינו אלא כמה סברי ותקוני פרקי ופסימוי, ומבואר שם, ועוד נשוב לבאר מעשיהם ואחריהם, בימי תנאונים לפנינו.

וחמחלוקת בנמ' חולין ד' ג"ט מרב אחאי ורב שמואל כריה דרב אבהו בהנהו עיזי כרכו זה הוא מחלוקת אם המין הזה נכלל בכלל המחורים והוא ממש מחלוקת שיוכל לחיות בין החכמים גם בדורנו זה על מין עיף אם הוא מהמחורים או מהממאים כידוע.

וחנח יאמר לנו חכם הקד' מהרא עפשטיין כי שוב בר דעת לא יחשוב
 שתדברים בניסין ד' ס' על דברי מר. בר רב אשי ולא חיא למלטולי נמי שרי
 אי אפשר שיחזי מהאמוראים האחרונים כי אם דוקא מהסבוראים או עוד יותר שהוא
 מרב יהודאי גאון כלומר שרב יהודאי גאון חולק על התלמוד ומתיר את חנאסר
 שם, ותדבר הוה יורח לנו לדעת עד כמה מסובכים הדברים ועד כמה לא נתבאר
 עד שגם מתחלף בתומו יכשל בהם.

ועי' במס' חולין ד' י"ח ע"ב דאמרינן מר בר רב אשי אמר פגע בחימי כשירה
 שייר בחימי מרפח וחלכתא משיפוי כובע ולמטה כשרה והיינו דשייר בחימי וחוא
 דלא כמר בר רב אשי ומדברי הגמרא שם מתבאר שזה על פי דברי אמורא אחרון
 למר בר רב אשי אלא שלצורך סדר הסוגיא נשנו דבריו שם בגמרא קודם זה
 דאמרינן שם אמר רב פפא משמיה דרבא שיירי בחימי כשרה אמר אמימר בר מר
 ינוקא וזה קאימנא קמיה דר' חייא כריה דרב אויא ואמר לי שייר בחימי כשרה
 אל רבינא לרב אשי אמר לי רב שמן מסוכרא איקלע מר זוטרא לאתרין ודרש
 שייר בחימי כשרה מר בר רב אשי אמר פגע בחימי כשרה שייר בחימי מרפה
 והלכתא משיפוי כובע ולמטה כשרה וחיינו דשייר בחימי וכו' נע"ש בדברי רש"י
 ודתוס' חולקים בדיה או דלמא.

והנה האמורא חיותר אחרון דאיירי כאן בסיניין הוא אמימר בר מר ינוקא
 שנחנך בשנת ר"א ע"י לעיל פרק ג' והוא חעיד בשם רב אחא בר אויא לחורות
 הלכה למעשה דשייר בחימי כשירה (הלשון הוה קאמינא וכו' בא בגמרא על עובדא
 שהיתה והלכה למעשה) וטוח פסקו הלכה למעשה דלא כמר בר רב אשי והוא
 מחתימת חש"ס.

תקופת הגאונים.

דברי ימי הגאונים

משנת ארבעת אלפים שמ"ט שנפתחה מתיבתת פומבדיתא
מחדש על ידי רב חנן מאישקיא הגאון הראשון עד שנת
ארבעת אלפים תשצ"ח שנפטר אחרון הגאונים רב האי
גאון ז"ל.

מבוא לתקופת הגאונים.

פרק א.

על דבר המקורים.

דברי רב שרירא גאון ז"ל באגרתו הולכים ומשתרעים עד סוף ימי הגאונים אשר ה' הוא ובנו רב האי גאון ז"ל האחרונים שכחם וכבר בא שם מתי ח' הוא עצמו לגאון ובאזוה שנה ה' רב האי ז"ל לאב"ד במתיבתא אמנם לכד המקור הזה אשר כל דבריו זהב טהור שבולס מתאימות ושכלה אין בהם ואשר גם אם לא חיינו יודעים מי בעל הדברים האלה חיינו יכולים לחכיר ולהבין כי נכתב בעט סופר הכם גדול ובשפה לנאמנים אשר ידייק בכל הגה חיוצא מפינו ובכל אות וכתב כל דבריו בדקדוק נפלא ואשר גם מסיודור דבריו נוכל ללמוד הרבה מאד הנה מלכד המקור חנאמן הזה אשר באו דבריו בכל סדר הגאונים זה אחר זה מראש ועד סוף הגה יש בידנו עוד מקור אחר לאזוה פרטים בימי הגאונים והוא מה שחדשים ר' שמואל שולם בספר היוחסין אחר אגרת רב שרירא עוד דברים מכלי לחגיד מאזוה מקום לקח את הדברים האלה ומי בעל הדברים האלה הכותבן לסנינו וחוקרי אשכנז לקחו את הדברים ההם לשם מקור ראשון וידמו כי כל הסגנון ולשון חכותב הוא לשון הקדמון ההוא וידימו אותם על גרם המעלות אשר יעמוד שם אגרת רב שרירא גאון וישקלו אותם יחד ועוד יתרה עשו כי כדי לחדש הלכות נתנו היתרון להמאן שהוא הוא ורוב דברי תקופת הגאונים וצורתם הכולמת נטבעו אצלם על פי הדברים אשר באו שם ועל ידי זה יצאו דברי הגאונים מחופכים על פניהם ובכואינו עתה לדבר על ימי הגאונים עלינו לכאור טיב הדברים ההם וענינם מה הוא.

וראשונה את אשר נחויץ לכאור במקום הזה הוא כי אך לחנם קראו על כל הדברים האלה שם ר' נתן הכבלי כי ראשית דבריהם שם אחר אגרת רב שרירא אינם כלל על שם ר' נתן הכבלי ואינם ענין לדברי הכותב המאוחר על שם ר' נתן הכבלי שכא שם אחר זה וחוקרי אשכנז לא שמו לב ומעו בזה ומשכו הדברים יחד. והגה שם בהיוחסין אחרי שישיים אגרת רשגי יתחיל לאמר כלשון זה "הורות עולם בקציר מאדם עד דוד בן זכאי שעשה מחלוקת עם רב מעדיה גאון ז"ל והמעלות שנתעלה ישיבת סורא על פומבדיתא ומתחיל לאמר אדם שת אנש וכו' דוד בן זכאי שעשה מחלוקת עם רב מעדיה.

ואחר זה יתחיל ויאמר "אלה המעלות שנתעלה בהם ישיבת סורא על פומבדיתא בתהלה בימי רב שחי" בסוף תנאים ותחלת אמוראים לא היתה

עדין ישיבה בבבל וכו' ולאחר שנפטר רב וכו' ומלך אחריו רב ספא י"ט שנים ואחריו רב אשי ס' שנה ואחריו מלך רב מבימי דהוא מר בר רב אשי ומלך אחריו רב יוסי (א) שבימי נחתם התלמוד וכשנפטר רבנא יוסי נשארו שתי הישיבות בלא גאון עד שהסכימה דעתן של רבנן סבוראי והם שהיו אחרי חכמי התלמוד שהיו עושיין ב' ישיבות כמו שהיו בימי רב הונא מפני שרבנן סבוראי אע"פ שלא הוסיפו על התלמוד ולא גרעו ממנו אע"פ כן ה"י ראשי ישיבות והן הגאונים יושבים ודורשים והיתה הוראה יוצאת מתן לכל ישראל וכך היו נוהגין בישיבתן עד היום חוזה ואלו המעלות שנתעלתה בהם ישיבת סורא על ישיבת סומכדיא א' שלא יהא גאון בסומכדיא אלא מסורא על פי ראש הישיבה שלה ועוד אם יתקבצו ראשי הישיבות שתיהן על ראש גלותא בארץ עתיקה בבבל בשבת שרגילין להתקבץ אליו ראש ישיבת סורא ותלמידיו קורין וכו' ועוד אם יסבו בסעודת מצוה וכו' ועוד כשהיו משלחין אנרות זה לזה וכו' ועוד בשימית ראש גלות כל הרשויות שלו ינתנו לראש סורא ואין בהם לראש ישיבת סומכדיא חלק כלל ובראשונה היתה ישיבת סורא נוטלת שני חלקים וישיבת סומכדיא חלק א' עד שטלך כהן צדק בפומבדיתא ורכו בני הישיבה ולא הספיק להם חלק הג' שהי' מנהגם לקחת ונפלה קטמה ביניהם על זה הדבר עד שנתקבצו ראשי הדור ועשו פשרה ביניהם שהיו חולקים כל מה שיבוא להם חלק כחלק בשוה וכך היו נוהגין עד היום הזה ואשר אמר ר' נתן הכהן בר יצחק הבבלי מבבל מה שראת על גלות עוקבא שהוא מזרע דוד שבא לאפריקא ונהג שררה בבבל שנים רבות שלא עמד במספרם והי' ראש ישיבה בימיו מר רב כהן צדק בר רב יוסף בפומבדיתא מ' שנה עד שנפלה קטמה ביניהם על רשות כרסאן וכו' עכ"ל.

והנה הדבר ברור דרך ממעשה של עוקבא ראש גולה שבא לאפריקא רק משם ואלך יותחלו הדברים על שם ר' נתן אבל עד כאן הלא עדין לא זכר את שם רב נתן כלל והמדפים הראשון — או אולי הפעתיק — שכח להניח מעט נייר חלק בין הדברים הקודמים להדברים האלה וברור שאם הי' חכם מבין מדעתו הי' מניח חצי שורה חלקה בין ענין לענין ואז לא היו מועים לאמר שהכל נהי' בדברו של ר' נתן והרי לפנינו אחרי שסיים הסופר הזה כל הסיפור בדבר עוקבא ריש גלות ובדבר רב סעדיה ויתחיל לספר עוד כשם ר' נתן יאמר כן מפורש ויתחיל מחדש ויאמר. ומה שאמר עוד ר' נתן הכהן על דברי ראש גלות היאך יתמנה והיאך יכרתו לו כל העם ברית כשעה שיתמנה כך הוא הדבר וכו' הננו רואים בזה לפנינו שגם אפי' בתוך דבריו כן עשה הסופר הזה לפרש בפירוש שגם אלה דברי ר' נתן ואיך אפשר שיעשה החיפך מזה בראש דבריו ולא יזכיר שם את שם ר' נתן להודיע שמפיו נשמעו הדברים והוא בעל שמעיה מזה הלא המקום חיותר ראוי לזה הוא בראש דבריו ולא באמצעין.

ואי אפשר לומר שחי' כתוב גם מתחילת שם רב נתן רק שנשמט לפנינו הגה לבד שאין אומרים דבר כזה בלא ראייה מוכחת עוד יש גם ראייה ברורה שאינו כן שחרי ראינו שהסופר חוזה הנח בתחלה אצל עוקבא ריש גלותא כתב שם את שם רב נתן וגם שם אביו וכינוי הבבלי ושכא מבבל כלומר שלא נשאר שם וגם הכהן אמנם אחד זה כאשר יוסיף עוד לספר דבר משמו יזכירו רק בקיצור ויאמר. ומח שאמר עוד ר' נתן הכהן ולא יותר והמעט ששמו שבהזכירו אותו בפעם הערה (א). ע"י מה שכתבנו בזה לעיל כחתימת התלמוד פ"ג חערה ט' (עמוד 26).

הראשון כתב הכל שמו ושם אביו ומקומו וכנויו אמנם אחר זה סמך על מה שכבר הזכיר ולהלן הזכירו עוד יותר בקצרה וכתב „ואמר ר' נתן שראח בנו של דוד בן זכאי וכו' ואם בן ברור שאצל עוקבא ראש הגולה הוא באמת הסעם הראשון שהזכירו ועל כן ה' שם המקום לפרש הכל.

עוד זאת הנה בסעם השני מפורש בדבריו „ומה שאמר „עוד“ ר' נתן לפי שכבר סיפר דברים בשמו ועל כן כשבא לספר ענין חדש הוסיף לאמר „ומה שאמר עוד“ ומוכח דשם אצל מר עוקבא הם ראשית הדברים בשם ר' נתן.

ולדעתנו אך למותר להביא ראיות על זה אחרי שגם בלא ראיה הדבר ברור שנוכל לשום על שם ר' נתן רק האמור על שמו אבל דברים שכמו שם קודם זה בעוד לא הזכיר שמו עדין כלל הלא בודאי שלא כתב זה הסופר מתוך מה שמצא על שמו ואחת היא לנו אם הניח המדפיס מעט נייר חלק בין זה לזה או לא הניח אבל זה ברור כי גם הסופר המאוחר אשר סיפר לנו דברים בשם ר' נתן הנה הדברים הקודמים לא ממשנו הם ולא נתלו על שם ר' נתן הכבלי.

ומאד יש להתפלאות על חככם גרעטץ כי גם הדברים הכתובים שם לפני כל זה ומחולקים לגמרי מהם שבא שם בשלשלת הדורות מתחיל „אדם שת אנושי“ תלה גרעטץ כרב נתן הכבלי ויאמר בחיג ציון ד' וז"ל בספר יוהסין הוצאת שמואל שולם נמצא נזכר בין הודעותיו של ר' נתן הכבלי במקום אחד בשלשלת ראשי הגולה השם כסנאי כוסתנאי עכ"ל ע"ש ולא ידעתי איך אפשר לטעות שגם זה מר' נתן הכבלי שלא נזכר כלל ואינם שייכים כלל לדברי ר' נתן הכבלי והוא ששום שאיני כן ואין צריך לפנים כלל.

פרק ב.

מעלות הישיבות בימי הגאונים.

ובעמדנו על הפרק עלינו לבאר במקום הזה את ענין הדברים ממעלות הישיבות לפי שהטעות לא יבוא בגסו וממכעו הוא מושך אחריו עוד טעותים אחרים אף כן ה' גם במקום הזה.

והנה גרעטץ בחיג ציון י"ג כתב „והדבר שיש להתבונן עליו הוא כי רב שרירא גאון באגרתו לא יזכיר אף בדבור קל על דבר המעלות שנתעלתה סורא על פומבדיתא ונהפוך הוא בכמה מקומות הוא אומר ברמז ומפורש כי ישיבת פומבדיתא חשובה בחכמה ובמניין מסורא (כימי הגאונים) הנמיח חזאת היא מהיות אדם קרוב אצל עצמו והוא ואבותיו ואבות אבותיו היו ראשי ישיבות פומבדיתא אך יש להוציא משפט מ' ה' החפץ לזכות את ישיבת סורא בחוקים ומשפטים טובים מפומבדיתא ובאזיה זמן הותחלה הגאונות וכו' עכ"ל גרעטץ שם.

וכמה עלובים דברים כאלה לבלי לעיין כלל ולבוא למד לראשי ישראל כרב שרירא ורב האי (כותבי האגרת) באמת איש מאתנו ולדון על סי המדות המנוות אשר מצאו מקומם בדורנו זה על אבות ישראל.

ומדוע זה לא שאלו הוא וההולכים אחריו מדוע לא שאלו את עצמם הלא דברי הימים ההם לפנינו וידענו בכל ימי הגאונים מי מלך זה אחר זה והנה בהמעלות האלה נאמר בראשונה א) „שלא יהא גאון בפומבדיתא אלא מסורא“ וישיבו נא להראות לנו אם ח"י כן אף פעם אחת ככל ששך זמן הגאונים ואיך זה עלה על דעתם לקיים הדברים האלה ולתתם כימי הגאונים ודקא בימי הגאונים

מבוא לתקופת הגאונים

כלומר להפוך הדבר שבימי האמוראים לא ה" כן ועל כן ה" כן דוקא בימי הגאונים עד שמצא כאן גרעין מקום להשערות על השערות והעלה בהשערותיו שנעשה זה בעזרת המלכות וטוב ורק מזה צמחה הגאונות ורק לסורא לבדה והולך ומספר לנו ויאמר "עוד יתרון אחר ה" ליישיבות סורא על פומבדיתא כי את ראשה בחרה מקרבה והאחרונה היתה זקוקה לקרוא לה ראש ישיבה מסורא כמו שיאמר ביוחסין בשם מבוא התלמוד לרבי שמואל הנגיד הלוי המעלות שנשאה בהם ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא כראשונה לא היו ממנן ראש ישיבה מפומבדיתא אלא מביאין מ"ישיבת סורא ראש עליהן" וכן יאמר ר' נתן חבבלי שלא יהא גאון מפומבדיתא אלא מסורא על פי הראש ישיבה שלה והיות פומבדיתא מפלה לסורא ופחותה ממנה במעלתה "עפי" כת"י ישן לראיה אוכיח למטה אמנם מצינו גם את ראש ישיבת פומבדיתא נקרא בשם גאון אבל רק כפי היהודים יושבי שאר ארצות חוץ מכלל שלא היו בקיאין בסדר המדרגות או כי הדברים אמורים "בעת מאוחרת מאד" כאשר התרוממה פומבדיתא למעלת סורא וגם התנשאה עליה (משנת תרע"ו והלאה) וגם מהזמן אשר ישיבת סורא כבר בטלה ופומבדיתא היתה עורנה קיימת (משנת תשי"ה עד תשצ"ה) בימים ההם כבר ירד תואר גאון או ראש ישיבה לתור כבוד ולתפארת—מליצה ועד העת ההיא ה" התאר הזה נתון רק לגאוני סורא בזכות מיוחדת וכו' ע"ל גרעמין וכל דבריו בפנים ודברי ווייס אחריו וההולכים אחריהם בנוים על פי הדברים האלה.

אבל הדבר להפוך ממש וכל ימי הגאונים עמדה סורא הרבה למטה מפומבדיתא וכל האמור במעלות הישיבות הכונה רק לימי הגמרא בעיקר יסוד הדבר ורק פרטים במה שאינו נוגע במיב הישיבות נשארו גם בימי הגאונים וכמו שיבואר. כי על ידי אשר אחרי מות רבינא האחרון הוכתה סורא לרססים ולא יכלו עמוד שם וסביבות בכלל ומשנת ד"א רל"ה עד שנת ד"א שס"ט לא ה" בסורא סדר ישיבה כלל כי אם זמן קצר בדור השני להסבוראים בימי רב עינא בערך משנת ד"א ר"ע עד שנת ד"א ש' ככל המבואר לנו כבר בימי הסבוראים הנה לא יכלה סורא להרפא עוד ולשוב לקדמותה וככל אשר השתדלו פנות העם ולגדולי פומבדיתא לרפאות את שכרה לא הועילו כי עיקר מושב בני ישראל לא ה" שם בסורא וסביבותיה כי אם על יד פומבדיתא וסביבותיה וכמו שאמרו שזח עיקר גולה וכידוע זה הוא עיקר הטעם שמאז נוסדה פומבדיתא ע"י רב יהודה לא בטלה עד סוף ימי רב האי גאון ז"ל ואחריו, וסורא הנה גם בימי הגמרא לא היתה שמה כל סדר מתיבתא מן אחר רב חסדא עד רב אשי כמו שיבואר וזה הוא עיקר הטעם את אשר סכלו כבכל (בגדר) וסורא כל יד עמל הרבה יותר מאת אשר הגיעו הרעה לפומבדיתא וכמו שכבר נתבאר בימי הסבוראים שעיקר רעת הימים הגיעו רק לכבל וסורא כישכם שם בין הגוים אל עקרבים.

וכאשר הותחלו ימי הגאונים בפומבדיתא בשנת ד"א שס"ט לא יכלו עדין בסורא לאותובי מתיבתא עד שנת שס"ט וגם אז רק לזמן קצר ושוב אחר זה נתבטל שם סדר הישיבה ערך בשלשים שנה לפני שנת ד"א תמ"ט (וכמו שיבואר לפנינו בתקופת הגאונים פ"ה) כי כהיותם אצל בגדד וסקום שבת ראשי הגולה נלקו על ידם ביותר בריבם של משפחת ראשי הגולה זה עם זה אף שהמתיבתא לא התערכה כריכת יחד אבל סנעה בה לדעה מדת דינם של התקפים האלה יותר מדי דק משנת ד"א תמ"ט ואילך נהגו סדרי הישיבה בסורא כראוי.

אמנם גם אז הנה בשנת ד"א ת"צ כבר הוכרחו בסורא להכניא מטרחק לחסם ולחושבי ראש בסורא את אחד מיושבת פומבדיתא הוא מר רב שמואל. נכדו של מר רב רבא שהי' גאון בפומבדיתא ורב שמואל זה שהי' מבני בניו של אמימר מלך בסורא אחרי מר רב יעקב הכהן מנהר פקוד וכדמפורש בדברי רב שרירא גאון לאמר אחריו מר שמואל ומישיבתו של פומבדיתא הי' ומבני בניו של אמימר הי' ואביו של מר שמואל זה הי' בנו של מר רב רבא גאון שכתבנו שהי' גאון פומבדיתא וכח"י הנה רב הונא דמתא מחסיא וחכם גדול הי' (חיינו מר שמואל) וכנוהי בפומבדיתא ואית מן זרעיה קדמנא במתיבתא ואית כהון מאן דמחתן בנא עכ"ל. והנה ראינו כזה כי אף שלא הי' כאן הכרח מצד תוקף של דחיקה מבחוץ אבל מסני ששקרו חכמים על תקנת הישיבה הביאו לסורא ראש מיושבת פומבדיתא כי כן הדבר אשר פומבדיתא היתה עומדת אז כמעלה עליונה מסני כי לא הוסעה כמעט ממקומה (ופירוש—שבור ונהרדעא אף חס על פומבדיתא יתחשבו) על כן עמד מעמם כה ומראש ועד סוף היו האבות מנחילים תורתם לכניהם שם עד כי רב רבא שמלך בערך שנת ד"א ת"י הי' נכדו של אמימר שהי' מקומו בנהרדעא ורב שמואל נכדו של רב רבא כבר נלקח אחר כבוד לסורא אמנם חשאי את בניו וביתו בפומבדיתא כמו שחננו רואים מדברי רב שרירא "ואית מן זרעיה קדמנא במתיבתא" וכן בנו של מר רב שמואל זה הי' גם הוא גאון בפומבדיתא כמו שחיא באגרת רשיג ובתריה (אחר רב מתתיה) מר רב אבא בר מר רב אמי משנת (ד"א תרכ"ט) והוא בן של מר שמואל וכו'.

ולא עברו ימים רבים אחרי מר שמואל ויושבת סורא הוכרחה עוד הפעם לקחת לה לראש מיושבת פומבדיתא כי אחרי מר שמואל מלך בסורא מר רב מרי הכהן מנהר פקוד שמונה שנה ובתריה מר רב אחא חצי שנה ואחר זה יאמר רשיג "ובתריה מר רב יהודאי בר רב נחמן ג' שנים ושחצה ויהא נמי מפומבדיתא ולא היה מאן דמיסליג כחכמה בסורא כותיה אף הוא נמי שקליה שלטח נשיאה ומנייה לחתם ומאור עינים הי' וחוא ואחיו היו גאונים בתרתי מתיבתא בפרק אחד עכ"ל. הנה לפנינו עוד הפעם מיושבת סורא לא יכלו להסתפק גם לעצמם ועשו כראוי לתורת ד' להאדיר ולהשגיא פעלה והביאו לחם ראש מתיבתא לסורא מפומבדיתא וזה הי' כבר בשנת ד"א תק"ב והנה יבוא גרעטץ ויאמר לנו עוד יתרון אחר הי' ליושבת פומבדיתא כי את ראשה כהרם מקרסם והאחרונה היתה זקוקה לקרוא לה ראש ישיבה מסורא. מבלי אשר תטריח עצמו להראות לנו כי היה כדבר הזה אף פעם אחת ויבוא ויזים גם הוא (חיד' עמוד 13) ויאמר לנו עוד מלבר כל אלה היתה סורא יתרה יתרון גדול על פומבדיתא והוא שהגאון שנתמנה לחיות ראש ישיבה בפומבדיתא הי' נבחר "מטידי" כקרב מיושבה שכסורא" ובהערה 3 יאמר המקור הוא מאמרו של ר' נתן הבבלי וכבר מכאור שאין הרברים האלה אמורים על ימי הגאונים וגם אין הרברים האלה מדברי ר' נתן הבבלי ולא ידעתי איך אפשר להסוך הרברים כל כך ומבלי להרגיש בהן.

ויש לנו ראיה ברורה שבימי הגאונים היתה פומבדיתא העיקר כי הנה כפי הנראה זאת למנים בישראל שנתנו לחם ראש אחד ועל מן בהיות סורא יושבת על מלאת היתה היא העיקר ובהתקבצם יחד היתה האסיפה נקראת על שם סורא ועל כן היו מכריזים רק שמעו מאי דקאמר ריש מתיבתא ולא ראשי מתיבתות ובימי הגאונים נראה שהי' הדבר להיפך ועל כן נודע להבין מעשה שהיתה אצל

מבוא לתקופת הגאונים

רב אברהם ורב יוסף שנאמר שם "וקם בתריה מר רב אברהם בר מר רב שרירא בשנת קכ"ז (ד"א תקע"ז) ומלך "ב שנה והי' מר רב יוסף בר מר רב חייה אב ב"ד ובפלוגתא דדניאל ודוד נשיאים אקרי מר רב יוסף בגאונות ולבסוף נתפייסו עם מר רב אברהם ואמרו דתרווייהו מר רב אברהם ומר רב יוסף מקרו תרווייהו גאונים מיהו כד מבנסין תרווייהו בחדא דוכתא מתני רב אברהם ויתיב מר רב יוסף קמיה וזמנא חדא אתו לבגדד ואתרמי דהוו כי כנשתא דבר נשלא ככלה רבתי וכד קם שליחא דצבורא ואכריז שמעו "מאי דאסברוה ראשי מתיבתא למימרא' בכו ישראל וליכא דשמייע להון כד אמר "ראשי מתיבתא' ואף מר רב יוסף אודעזע וקם על רגליו ואמר סליקית נפשאי מן גאונות ואהדרית לאבות ב"ד וכו'".

והנה רב אברהם ורב יוסף היו שניהם מפומבדיתא אבל מעשה זו היתה בבגדד בכלה רבתי ואיך הווגלו שם לשמוע רק מאי דאסבר ריש מתיבתא ולא "ראשי מתיבתא" עד שכנו העם בשמעם נוסח של "ראשי מתיבתא" וליכא דשמייע לחון ראשי מתיבתא והלא כלא זה היו שם שני ראשי מתיבתא של סורא ושל פומבדיתא והי' להם להכריז שמעו מאי דאסברוה ראשי מתיבתא ואיזה דבר חדש הי' כאן לפני הצבור. ואם עד עתה היו מכריזים רק ריש מתיבתא מפני שהכירו יצא רק בשם ריש מתיבתא מסורא הלא הי' להם לעשות גם עתה כן כי הלא מסורא הי' גם עתה רק ראש מתיבתא אחד.

ובהכרח שהכירו הי' יוצא על שם ראש מתיבתת פומבדיתא ועל כן עתה שהי' שם בפומבדיתא שנים חוכריו להכריז שמעו מאי דאסברוה ראשי מתיבתא ובכו ישראל וליכא דשמייע ליה כד אמר "ראשי מתיבתא' ואף מר רב יוסף אודעזע. וגרעמין כהעתיקו מעשה זו (חיג. 227) יאמר. בבגדד הקרובה לפומבדיתא הי' גאון הישיבה הזאת יושב בראש ועל מעלה גבהה ממעלת ריש מתיבתת סורא' אבל כבר הראנו לעיל "בדור רב אישי" סמך שהדבר להיפך וסורא היתה אצל בגדד ופומבדיתא היתה רחוקה משם ויותר מכל הדבר יוצא מסורא מדברי רב האי גאון ז"ל שבקובץ טעם וזנים עמוד 56 שכתב שם "ובישיבת סורא היו דברים אלה רובם כי הם קרובים לבבל ואנו (בפומבדיתא) רחוקים משם" ושם הדבר מבואר כל צרכו. ואם יאמין אני קובע מסמורות כראיה זו לסמוך עליה לבר ולאמר בודאי שכן הי' הדבר שקשה לחלית דבר כזה בראיה אחת לבר אבל זה ודאי שכל חבא לאמר להיפך שפומבדיתא היתה סרה לשמעת סורא ולא היתה יכולה כעצמה לבחור לה ריש מתיבתא כי אם על פי הגאון מסורא וגם אז הי' נבחר תמיד מישיבת סורא הנה כל האומר כן דבר אין לו עם דברי הימים ההם והנהו כותב דברי ימי ישראל ככל חעולה על רוחו אבל לא כפי מה שהיו.

וברור הדבר כי אך אם לא נשים לב כלל לקורות חיים נוכל למעות ולאמר כי דברי רבנו שמואל הנגיד במבוא חתלמוד כונתו על זמן הגאונים ואל הי' הדבר הזה קל לפני המעיין כדברי ימי התקופת הזאת כי הדברים האלה מתגלגלים והולכים אצל חוקרי אשכנז עד אשר נתנו לכל דברי התקופה הזאת פנים של זעם ופניה באמת לא הי' לה עוד כמעט כל דבר מהופך על פניו ולרגל דברינו נכרך כל דבר במקומו. ולבלי יתי דברינו כחסרים הננו מוכרחים לבאר במקום הזה מתי היתה כזאת.

פרק ג.

זמן מעלת סורא.

אמנם כן כי בימי האמוראים הי' כן ושם בימי האמוראים באמת מבואר כן

גם בדברי רב שרירא כי הוא זל מודיע לנו רק את האמת כמו שהי' על כן יספר שם דברים כמו שהם כמו שהיו ובתקופת הגאונים יודיע לנו הדברים עצמם כמו שהם והכל כמו שהי' ראשית התיסדות הישיבה בסומבדיתא היתה על ידי רב יהודא תלמידו של רב בישיבת סורא ונראה מדברי הגמרא בכמה מקומות כי בהיות רב יהודה ראש בסומבדיתא ורב הונא ראש מתיבתא בסורא הי' רב יהודה כמו כסוף לרב הונא ומחשיבו עליו וזה מסר לנו גם רב שרירא גאון שכתב באגרתו .ואגבר רב הונא טובא דהוה מבי נשיאה ורב יהודה בסומבדיתא ותלמידיה קמיה והוה מחזיו לרב הונא לפרקים וכוונת רש"י מזה לאמר דהוה מתחזי לרב הונא במתיבתיה וכמו שמוכח גם מדבריו אחר זה שכתב על רב נחמן .ולא אשכחין דהוה עייל רב נחמן לקמיה דרב הונא אלא כבני זוגיהו דכנסה דוכתי אמר רב נחמן הונא חברין מוקים לה במילי איחרן וכו' ובאמת אצל רב יהודה מצינו כן גם בגמרא בהד"י ע"י לרונמא במס' חולין (ד' ק"א ב') יתיב רב כהנא אחוריה דרב יהודה ויתיב רב יהודה קמיה דרב הונא וקאמר ועיש בראיש.

אחרי מות רב יהודה לא הקימו בסומבדיתא את אחד מתלמידיו המיוחדים כי אם את אחד המיוחד מדתיבתת סורא הוא רבה בר נחמני ועי' במס' בבא מציעא ד' י"ח קשיא דרבה אדרבה דהווא גימא ראשתכח בי דינא דרב הונא דהוה וכו' וא"ל רב חסדא לרבה פוק עיין בה דלאורתא בעי מינך רב הונא נפק דק וכו' ועי' גיטין כ"ז ועי' עירובין ד' מ' אמר רבה כי חוין בי רב הונא איבעיא לן מהו להזכיר וכו' וכאלה הרבה ומחלקותו עם רב חסדא ועוד יותר מזה יספור לנו רב שרירא גאון זל ויאמר באגרתו לאמר .וכיון דכל חד וחד (רבה ורב יוסף) מדחי לגבי חבריה קמת מלתהון והוה אזיל לגבי רב חסדא לסורא כמה שנייה ובסוף יומא דרב חסדא בר חזא רבה דאיצטריכא ליה מלתא טיבא קביל עליה ראשיתה ומלך כיב שנין ומת בשנת תרליא ושמענא מן רבוותא דילנא דהנהו ישי דבתר רב יהודה דלא קביל (רבה) ראשונה מלך רב הונא בר חייא בסומבדיתא והוה ליה התם מדרש גדול.

העתקנו כל דברי רב שרירא אלה להראות איך הודיע לנו כל דבר הישיבות בכלל ובפרט, ולא כחד דבר, אף שיש בזה שבח גדול למעלת סורא נגד סומבדיתא בימים ההם (היינו בימי הגמרא) ונבאר דבריו אלה יותר כי הנה האחרונים העירו על דבריו מפני שלא חבינו אותם, הנה ביוחסין העיר ע"ז ר' שמואל שולם וכתב אמר שיש תימא לדבריהם דאמרינן בגיטין ההיא שיפורא דהוה בי רב יהודה ולבסוף כי רב יוסף ולבסוף בי אב"י ולבסוף כי רבא ואם איתא לדרב הונא בר חייא והוא בעצמו מזכיר זאת המימרא למטה עכ"ל ואחריו הלך בעל סדר הדורות ודחו מתוך זה קבלת רב שרירא, מתוך דברי הגמ' שתיכף אחר זה הביא רב שרירא עצמו, והעלו שרבה קבל תיכף הראשות, ויש לתמוה שלא הבינו דברים פשוטים, והלא ברור מתוך דברי רש"י דלא קאי על המתיבתא הכוללת שהייתה בסומבדיתא, כי שם הלא רצו או כרבה או ברב יוסף, והם לא קבלו אחד מפני כבוד חברו ועל כן לא נהנו ראשונה כלל במשך איזה זמן במתיבתא הכללית של סומבדיתא, אבל רב הונא בר חייא הי' לו אז שם .מדרש גדול לעצמו, ובימים ההם שלא נהג רבה ישיבת סומבדיתא הכוללת באו בני מתיבתא .למדרש גדול של רב הונא בר חייא, והוא הי' עשיר גדול כידוע ופרנס משלו את הכאים שמה, אבל השימורא ממתיבתא הכוללת (שלא נתבטלה גם אז) לא היתה אצלו, כי מתיבתא דיליה

היתה לעצמה, ולא כמתיכתא הכוללת שישם כנר נתמנה רבה, וכיונת רש"ג לחודיע שגם אז לא במל התמיד שם, כמו שהוא האמת, שטאו נתיסדה פוטבדיתא לא נתבטלה עד שנת דיא תשצ"ח כמות רב האי גאון.

והחכם ווייס בד"ד ח"ג (עמוד 194) יאמר "וראיתי להעיר פה על מה שכתוב "באגרת רש"ג דהנך שני דלא קבל רבה ראשונתה מלך רב הונא בר חיאי בפומבדיתא "והוה ליה התם מדרש גדול, ואין זה אלא השערה עפ"י הגמרא דבכורות (ד' ל"א) "דאמרו רב הונא בר חיאי איצרכא ליה שעתא, ואין זה אלא השערה מוטעת" כי "רב הונא בר חיאי הזה מנו ומנו בזמן רבה ורב יוסף, איך יעלה על הדעת שחשעה צריכה לו מסני תורתו אשר כל אחד משני אלה החכמים קטנו עבה מטתנו וגם זולתם כמה חכמים גדולים היו בזמן ההוא אשר הוא לא הגיע לקרסוליהם אלא ודאי מה שנאמר איצרכא ליה שעתא הכונה שהיו צריכים לו לאיזה השתדלות כי חי' עשירי גדול אבל לא יעלה על הדעת שהי' ראש ישיבה בפומבדיתא אפי' שעה אחת עכ"ל ווייס, ומה נאמר לסלפולים כאלה כי מסני שמצא ווייס לפניו בסדר הדורות ערך רב הונא בר חיאי שהביא באריכות ההוא דבכורות ד' ל"א על כן בודאי דגם דברי רש"ג אינם אלא השערה מדברי הגמרא שם באלו כתב רב שרירא גם הוא דברי הימים על פי ציוני הסדר הדורות, אבל בדברי רש"ג אין זכר מגמרא דבכורות, ואם הי' דבריהם משם אין ספק שרש"ג הי' מביא דברי הגמרא מפורש כמו שהוא עושה בכל מקום, אבל בדברי רש"ג מפורש, וישמענא מן רבנותא דמתיכתא דילנא דהנהו שני וכו'" ואם כן אין זה השערה מדברי הגמ', ומעיה גם ווייס לחשוב שהכוונה לרש"ג שהוקם על לראש המתיכתא הכוללת והטיח דברים בכל טענותיו, אבל כל זה מעות פשוט, ומדרש לעצמו הי' לו ישם (ב) בעת אשר

הערה (ב). ומסני שענין המתיכתא לא נתבאר כלל ונצטרך לזה בכל ימי הגאונים נבאר הדבר יותר, כי בכלל טעו לחשוב את ענין כל שם מתיכתא לדבר אחד ואינו כן כי באמת לבד המתיכתא הכוללת שהיו בפומבדיתא וסורא היו שם עוד מתיכתא הרבה (עיי' בימי הגאונים סי'ח) אבל ענין המתיכתא הכוללת היו כי גם לבד התלמידים היו שם גם כל חכמי הדור יחד, והיו להם שם שורות מיוחדות קודם התלמידים (עיי' בימי הגאונים סי'יז) וזכה נוכל להבין לשוני של רב שרירא נאון שכתב שם "ובאילן שנין דהוה רבה בר נחמני בפומבדיתא רבה בר רב הונא הוה מרבין תורה בסורא והרי הוא עצמו כתב אחר זה בימי לבא, ואע"י דמכי נח נפשיה דרב חסדא לא הוה נאון בסורא מיחו סלכותא דרבא ספי הוה נפישא ואתקיים בית דרבכתא דרב יוסף כדאמרין וכו' ודא רעוא דתרוס רישך אכולא כרבא, ותנח יאמר כאן" דמכי נח נפשיה דרב חסדא לא הוה נאון בסורא, אע"י שהיתה מתיכתא בסורא, והי' שם רבה בר רב הונא מרבין תורה כל שני דרבה בר נחמני, אבל הוא לא הי' נאון בסורא, כלומר שאחרי רב חסדא לא הי' בסורא מתיכתא כוללת שהי' שם הראש מתיכתא לראש גם על ההכמים גדולי הדור שנקבצו באו שם גם הם בזמנים קבועים, ורק במתיכתא כזו נתמנה ראש מתיכתא על פי הסכמת הרבים בסדר שהי' שם לזה, ואז הי' נקרא בימי הגאונים נאון המתיכתא, ורב שרירא נאון השמש בדורא, וזו גם בימי האמוראים כידוע, אבל רבה בר רב הונא הרבין שם תורה בסורא אחרי מות רב חסדא לפני תלמידים שישבו לפניו אבל קבוצין של מתיכתא מגדולי חכמי הדור לא הי' שם, ובפנים ספי' יתבאר זה יותר.

ועל כן גם בפומבדיתא בשעה שלא קבל רבה ראשונתה לא היתה בעת ההיא מתיכתא כוללת, אבל רב הונא בר חיאי הרבין שם תורה, והי' לו שם מדרש גדול, ועל כרחק, שמדרש גדולי שהי' לו אינו המתיכתא הכוללת שעל זה לא הי' רב שרירא יכול לאמר והי' לו שם מדרש גדול, ויאמר לו שמלך שם מה שלא יאמר על רבה בר רב הונא במורא, לפי שמתיכתא פומבדיתא לא נתבטלה גם אז וידעו כי סוף יקבל רבה ראשונתה, אבל כל מי שישב לפני רב הונא בר חיאי ישב בבית מדרשו ולא בבית מדרש מתיכתא הכוללת.

לא ישבו בראש במתיבתא הכללית, והוא ה" קשיש חרבה מרכה ורב יוסת, וע"י לדוגמא במס' נדה (ד' ס"ג ב') אמר רב הונא בר חייה אמר שמואל הרי אמרו לימים שנים לוסתות אחת למה שלא מנו וכו' לאתויי טאי אמר רב יוסף וכו' ומבואר דרב הונא בר חייה ה" תלמידיו של שמואל ורב יוסף מפרשם. וע"י כתובות (ד' ע"ט ב') אמר רב הונא בר חייה אמר שמואל חלכה כחנניה, ובב"ק (ד' קט"ו) יתיב רב יוסף אחורי דרב וזונא בר חייה יתיב רב הונא בר חייה קמיה דרב נחמן א"ל רב הונא בר חייה לרב נהמן דינא או קנסא א"ל מתניתין חיא וכו' כהר דנפיק א"ל רב יוסף לרב הונא בר חייה מאי נפקא לך מינה דינא או קנסא א"ל אי דינא נמרינן מינה וכו'.

ואף שעיקר דברי רב שרירא בדבר רבא דנא שכתב הסכמו עליו לראש בפומבדיתא הוח ע"ל קמיה דרב חסדא, יסודה כקבלת תנאונים. אבל יש לזכר גם סמך גדול בנמרא, דהנה רבא נסמך לראש בפומבדיתא אחרי מות רב יהודה ובמס' ב"מ ד' ו' אמרינן דההוא מסותא דהוו מנצי עלה בי תרי וכו' קם חד מנייהו אקדשה פרשי מיניה רב חנניה ור' אושע"י וכולהו רבנן א"ל רב אושע"י לרבא כי אולת קמיה דרב חסדא לכפרי בעי מיניה כי אתא לסורא א"ל רב המנונא מתניתין חיא וכו' והנה זה ודאי שזוה"י כבר אחרי מות רב הונא שאם לא כן חלא לכפרי הלך דרך סורא, וחי' רב אושע"י אומר לו לשאול מרב הונא שחם כולם תלמידיו הוו גם רב חסדא גם רב המנונא גם רבא. וזכרו דאמרינן שם גם במסנא מאי הוי עלה דמסותא ת"ש דאמר ר' חייה בר אבין הוה עובדא כי רב חסדא ורב חסדא בי רב הונא (ופשטא וכו') ורבא כבר לא ה" או בסורא כי אם בפומבדיתא שחרי אמרינן כי אתא לסורא וגם משמע דהעובדא דמסותא חיתח בפומבדיתא ועל כן יתכן על זה הלשון פרשי מינה רב חנניה ורב אושע"י. וכולהו רבנן ואלו ה" רב יהודה חי' חלא ה" הוא מורה וכו' ולכל הפחות ה" גם הוא נזכר בזה, וא"כ ראינו מזה שגם אחרי מות רב יהודה ה" רבא. חולך אצל רב חסדא והלשון כי אולת לקמיה דרב חסדא משמע שה" זה מנחנו של רבא.

וחנה שמענו מעדותו של רב שרירא כי גם כאשר כבר חוקם וקבלוהו כבר לראש מתיבתת פומבדיתא בכל זה הלך לקמיה דרב חסדא, שה" אוראש מתיבתת סורא. אחרי רב חסדא נשארה מתיבתת פומבדיתא לברא למתיבתא כוללת, ורב אשי הוא שיסר מחדש את ישיבת סורא.

ועל הזמן תוח ומשם ואילך כל ימי האמוראים נאמרו עיקרי חדברים כמעלות חישיבות כי רב אשי בחיותו בסוף ימיו ראש דורו יסד ישיבת סורא על יסודות קבועים וגם הראשי גולה אשר עד הימים ההם ה" מישבם בנהרדעא וסמוך לפומבדיתא. דרובא דרבנן וישראל חוו התם הנה מימי רב אשי ואילך ה" מושבם אצל סורא ומאן ה" גם עיקר כבודם של ראשי גולה בסורא וכשלא ה" ראש גולה ה" ראש מתיבתת סורא מקבל כל הרשויות שלו, ורב אחא בריה דרבא אשר חוקם על פומבדיתא אחרי רב חננא רבו של רב אשי כבר ה" מבית מתיבתת סורא מחסיא (סורא) והוא ה" כל ימיו עם רב אשי ככל אשר כבר נתבאר לנו. בדור רב אשי" פ"ו אחרי רב אחא בריה דרבא ה" בפומבדיתא רב גביהא מבי כתיל וגם הוא ה" כמחא אצל רב אשי ע"י כפ"ו שם וע"י עוד במס' חולק (ד' ס"ד ב') א"ל רב גביהא מבי כתיל לרב אשי איפסא תני תנא קמיה דאב"י וכו' אחרי רב גביהא מבי כתיל ה" שם רפרם השני וגם הוא ישב לפני רב אשי, ע"י שם פ"ו.

מבוא לתקופת הגאונים

אחרי דברם ה"י רב רחמי וע"י עליו לעיל כחתימת התלמוד פ"ז אחרי רב רחמי ח"י רב סמא בריה דרבא וכו' דא"י דשימש גם הוא כסורא. וגירסת הרא"ש בב"מ ד' י' רב סמא בר רבא נ"בא ע"י חתימת התלמוד פ"י קמיה דרבינא, אחרי רב סמא בריה דרבא מלך רב יופי והוא שימש כסורא (ע"י מה שכבר נתבאר בחתימת התלמוד מפ"ג ולהלן).

וכבר נתבאר שאחרי רבינא האחרון הוכתח סורא אשר לא יכלה לחרסא ולשוב לקדמותה, וכל ימי הסבוראים זרחה להם השמש כסורא רק כימי דור אחד, היינו בהדרגה השני להסבוראים הוא דור רב עינא ורב סימנא, רב עינא כסורא ורב סימנא כפומבדיתא, וה"י זה מן ערך שנת ד"א ע"י עד שנת ד"א ש', ואחר זה באו שם ימים שאין בהם הפץ והסחחו משובש בגיטות ואחר זה גם ימי הירוס ושיבה ורבנן סבוראי מסרן ה"י ולהלן) וח"י מוכרחים להסתר מחמת אויב, וילוו גם הם על מתיבתת פומבדיתא ויהיו עמם יחד בפירוז—שבור, והנכרחו לעשות כן עד שנת ד"א שס"ז, ומה שח"י שם אחר זה יתבאר בדברי ימי הגאונים.

אמנם גם בימי הגאונים משנת ד"א שס"ז שהוקמה סורא ונפתחו שעריה לא הסירו איתה מגבירה בדין חלוקת הכבוד לסתוח ראשון ולבדך ראשון, כי מימי עולם זאת בישראל לחק לבלי לבטל זכות מי שזכה, ובירושלמי חסליצו על זה קרש שזכה להנתן בצפון ינתן בצפון, ובפרט בהיות עיקרי הדברים בחלוקת הכבוד בהתאספס יחד אצל ראש הגולה, וח"י שוכן אצל בני סורא, וננס החכמים שלו על חרוב מישם היו) וגם לא נתבטל מה שהיו לוקחים בנדבות הכוללות שני שלישי, ואולי גם רצו בזה גדולי הדור בהסכמת מתיבתת פומבדיתא לחזק ולעודד את מתיבתת סורא ולתת להם ידים להקים הריסותה, וה"י כזאת גם על פי ויצון מתיבתת פומבדיתא כדרכם של גדולי ישראל מאז בענינים כאלה, עד הומן האחרון שנשתנו סני הדברים לגמרי עד שנס לקחת מחצה ההכנסה ה"י ויתור גדול לסורא כי נתמטטו שם התלמידים לגמרי אחרי ערך שנת ד"א תרין וכמו שיבואר הכל בפרט בדברי ימי הגאונים (מסרן כ"ז ואילך) אמנם בכל הנוגע לתורה ולחוראה בכל מדינת בבל עמדה פומבדיתא כמעט בכל משך זמן הגאונים במעלה יותר עליונה. וכבר ביארנו לעיל בפרק א' כי הדברים אשר באו בזה בספר יוחסין לסנינו על דבר מעלות הישיבות אינם על שם ר' נתן הבבלי, ונראה ברור דחן חן הדברים עצמן את אשר ביוחסין השלם הביאן היוחסין עצמו כעמוד 85 בשם רבנו שמואל הנגיד ור' שמואל שולם שעשה עם ספר היוחסין בעושה בתוך שלו וסדרו מחדש, העתיקם ממקום ההוא שאין להם שם מקום כלל, והנס בתוך שאר לקושים שכל אחד ענין לעצמו, ועל כן שם להם מקום כאן אחרי אגרת רב שרירא וקודם דברי הכותב בשם ר' נתן וחר"י לסנינו שהלשון אחד ממש, הנה הלשון ביוחסין השלם שם כך הוא "במבוא התלמוד להנגיד רבנו שמואל הלוי המעלות שנשאו בהם ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא בראשונה לא היו ממנין ראש ישיבה מפומבדיתא אלא מכאן ישיבת סורא ראש עליהם ובזמן שמתקבצים ראשי גלות וראשי ישיבות בבל ראש גלות יושב על הכסא וראש וכו' ובשכנסין ראשי ישיבות לסעודת מצוה וכו' ראש ישיבת סורא יתחיל לבדך המוציא וכן ברכת המזון ואס"י ראש ישיבת פומבדיתא זקן בן ע' שנה וראש ישיבת סורא בן כ' שנה (ג) הגדולה תמיד לסוראין, ובבואם ובצאתם ראש ישיבת פומבדיתא יקרא הערה (נ) נוסא קתני דמעולם לא ה"י שם ראש מתיבתת בן עשרים בשום זמן מן חומנים ויבואר בסנים.

לראש ישיבת סורא גאון ואומר בכתבו יתקרי חדין דיסקא קוסי גאון ורבנן דסורא וראש [ישיבת סורא כותב יתקרי] הדין דיסקא קוסי רבנן דפומבדיתא וכשיקרא ראש גלות בספר התלמוד ראש ישיבת סורא מתרגם על ידו וראש ישיבת פומבדיתא יושב ודומם וכשיפטר ראש גלותא וכו' תשוב הראשאות לראש ישיבת סורא וכו' ובראשונה היו לוקחין ראש ישיבת סורא וסיעתו שני שלישיות בכל הרשויות, וחשלישית לראש ישיבת פומבדיתא ולא ח"י להם די באותה השלישית עד שחשכו ראשי הדור לחיות חולקין בשוה ויהי להם לחק עד היום הזה עכ"ל והנה הוא הלשון עצמו כפי מה שהוא ביחסין של ר' שמואל שולם רק שהוא סידר זה במקום הראוי, והוא בין אנתי רק שרירא לבין דברי הכותב בשם ר' נתן ומוח יצא המעות לחשוב שזה שייך לדברי ר' נתן הכבלי, ואם כן קאי דוקא ביחוד על ימי הגאונים, וגם יצא מזה מעות אחר על ידי מה שחשכו שהדברים אחר הם כמו שיבאר בפנים ורב שמואל הנגיד ידבר זה במבוא התלמוד וקאי על זמן התלמוד, רק שאיזה דברים מכל זה נשארו גם אחר זה מהם דברים כנוגע להם עם ראש גלותא ששם אצל סורא ה"י כשכנו, ומכיון שהי' הכרח שיחי' אחד ולא שנים בני זכות אחד לא שינו פני הדבר מכפי שהיו מאז באו ראשי הגולה ליסר שם מקומם בימי רב אשי, ומתם דברים שכך מנהגם של ישראל לבלי לשנות זכות האחד ובפרט בזכות דיני ממונות, ועל כן נמשך דבר השליש עד אשר הי' דבר שלא אפשר עוד כמו שיתבאר במקומו, ומפני שדבר זה לא נתבטל מעצמו כי אם נתבטל במנין מראשי הדור, נתפרש הדבר ביחוד ויבאר בפנים.

יהמעיי' בעניני שתי חישיבות בפרט יראה כי בכל משך זמן הגאונים היתה סורא בכל הוקף ענין המתיבתא רק מן רב יהודאי גאון עד אחר פטירת רב טלכא והיינו מן ערך שנת ד"א תק"כ עד ערך שנת ד"א תר"ן משך זמן של מאה ושלשים שנה, אבל קודם זה היו שם גדולים גדולים אשר לא יכלו עמוד לעצמן, משנת ד"א ח"י עד ד"א ת"ן כטלו חסדרים (כפנים פיה) אחר זה חזקו להביא ראשי מתיבתא שתי פעמים בסורא, ומשנת תר"ן ואילך אדלדלא עוד חסעם מאד (כפנים מסביב ואילך) אחי' רצו להביא מתיבתא לפומבדיתא (ע"י בפנים פליא) אחר זה הביאו את רב סעדיה ממצרים והוא התחיל לחדש נעוריה אבל אחרי שתי שנים למלכותו סנע בו דור בן זכאי ומאז נדלדלה לגמרי לעומת זה חנה בכל הנוגע לפנים הישיבה עמדה פומבדיתא בכל תוקף וזיחתה כל זמן הגאונים מראשיתם לסופם, וכל חיבורי הגאונים גם השאילתות גם ההלכות מסוקות אשר מהם נתיסר ההלכות גדולות נתיסרו שם כמו שיבאר בפנים, וכפי הנראה זרחה להם השמש בכל חומנים מפני ששם הי' עיקר מושב בני ישראל והעירות רובן ומתם גם כולן מבני ישראל, ואולי גם זה הוא הטעם אשר מתחלה לקחה סורא מהבגות הרשויות שני שלישי ופומבדיתא שלישי מפני שבפומבדיתא נעזרו עזר לא מעט גם במקומם. וכנראה רב סעדיה גאון לסורא באו שם רב כהן צדק, וכל גדולי פומבדיתא לחיות שם ביום אשר יהי' לראש, כי רצו לעשות פומבדיתא לדבר, למען יעודרו שם לקבץ ולחשיב סעוריהם ולקומם חריותם ויבאר בפנים בפרק ל"א.

פרק ד.

ספר הקבלה להריא בן דאוד.

עוד מקור אחר יש לנו בדברי ימי הגאונים כספר הקבלה להריא בן דאוד

מבוא לתקופת הגאונים

ז"ל, אמנם כי איננו המקור הראשון כי הוא כבר סדר דבריו על פי המקורים שהיו לפניו, ואשר באו מבבל, אבל נוכל לקבל מדבריו תועלת גדול, אם להביא ראייה בתקון מ"ס באגרת רב שרירא גאון, או גם להבין אחר העיון איזה חשמתה. ועלינו לדעת כי בדברי הר"א בן דאוד וז' נפל כראשית ימי הגאונים מעות כולל שנחלפו שם גאוני סורא לגאוני פומבדיתא וגאוני פומבדיתא לגאוני סורא, ונדרש לכאן בזה אם המעות הוא בדברי הראב"ד או אולי הדבר להיפך, ישדברים נתהפכו באגרת רב שרירא גאון שלפנינו וחגירסא הנכונה בדברי רב שרירא צריך להיות גם היא כפי מה שחוא לפנינו בדברי הראב"ד, כי אמנם כל כותבי הדורות לא בידרו הדבר, ויסתפקו כהערים על המכונה.

וראיתי לחרב שי"ד בתולדות הערוך הערה 24 שכתב שם לאמר ודע כי הרבה שבושים נפלו בזה בספר חקבלה לראב"ד וצר לי מאד אם אומר שהקדמון הנכבד חזוא בא לשננות רבות ע"י מעות אחת בדברי אגרת רש"ג וכפי הנראה הי' חסר לפניו מלת בסורא שם וחיא בייחסין רפוס קראקויא דף קי"ח א' שורח כ"ה לע"ט ע"ב שורה ט' ובתריחון גאונים בפומבדיתא ומה חשב הראב"ד שגם הנחשבים קודם המה גאוני פומבדיתא ובאמת ר"ל בתריחון בחר גאוני סורא אחרי תום המאה שנה שחשב שם מלכו בפומבדיתא כו' ובדף קי"ט א' אחרי תום ק' שנה לגאוני פומבדיתא הוא חוזר לגאוני סורא והראב"ד מהפך כל חסדר שאותן שנרשמו באגרת רש"ג בסורא נרשמו בספר קבלה שלו בפומבדיתא וכן לחיפך ועיי' נחערבכו לו גם הזמנים והוא מוכרח להוסיף לפעמים מספרי שנים כדי להשוות סופי החשבונית ואחריו מעו כל מוני הדורות עד ימינו אולם אין לסמוך עליהם כלל רק על המקור הראשון היא אגרת רש"ג עכ"ל.

ואין ספק שאין לתלות מעותו של הראב"ד בזה, וגם כמה זה יכרר מעות כל מוני הדורות עד ימינו, הלא עדין ישאל השואל וכי מנין חננו יודעים שהמעות הוא בדברי הראב"ד, אולי מזה המעתיק באגרת רש"ג שלפנינו, וחגירסא הנכונה בדברי רב שרירא צריך להיות גם היא כפי מה שהוא לפנינו בדברי הראב"ד, אבל חרבר ברור שהראב"ד לא הי' בידו במקום הזה אגרת רש"ג כי בדברי רש"ג אפי' אם הי' נופל מ"ס בתחלת דבריו והי' כתוב שם סורא תחת פומבדיתא הדברים מתבררין שם מאליהן, ובאמת כי אין השערה מבררת כלום, ומפני שנבוכו בזה, ההכרח לכאן הדבר ולכלי להשאיר ספק כלל.

ונחנח לשונו של הראב"ד שם כך הוא "הדור הראשון טראשי ישיבת פומבדיתא רב חנינא גאון מנהר פקוד הי' ראש ישיבה י"ח שנה ומת בשנת דתצ"ג ואחריו רב חילאי הלוי הי' וכו' הדור השני רב יעקב מנהר פקוד הי' ראש ישיבה י"ח שנה ומת בשנת דתצ"ג ואחריו רב שמואל מבני בניו של אמימר וכו' הי' אלו בפומבדיתא וכימי ארכעה ראשי ישיבות אלו היו ראשי ישיבות מתא מחסיא ואלו הן רב הונא בר' יוסף שנת דתמ"ט ואחריו רב חייא סמישון ואחריו מר יקא וכו' ואחריו רב יחורה גאון ואחריו רב יוסף בשנת דתצ"ט ואחריו רב שמואל בר מרי בשנת דתק"ח וכימי רב שמואל זה הי' רב שמעון קיירא וכו' ואחר רב שמואל בר מרי הי' רב אחא משכחא וכו' הדור השלישי של גאונים בפומבדיתא לאחר פטירת רב שמואל בשנת דתק"א (כוונתו לרב שמואל מבני בניו של אמימר שנאמר קודם זה שנפטר דתק"א) הי' לראש בפומבדיתא רב מרי הכהן מנהר פקוד הי' שנים וכו' ואחריו רב

אדא חצי שנה וגפטר באותה שנה ואחריו רב יהודאי ג' שנים ומחצה ומת בשנת דתקכ"ג והוא חבר חלכות פסוקות וכו' וביטוי יצא ענן וכו' עכ"ל.

והנה הדבר ברור נעלה מכל ספק שהחילוף הוא בדברי הראב"ד שבדברי רש"ג אי אפשר בזה שום חילוף כמו שמתבאר מתוך דבריו במקומות אחרים, והנה לפי מה שהוא בדברי הראב"ד ה"י רב שמואל מזוע אמימר ראש מתיבתא בפומבדיתא ורב יהודאי גאון גם הוא ראש מתיבתא בפומבדיתא והרי במקומות אלה אי אפשר שיהי' בזה איזה חילוף מהמעתיקים או מהמדיפסים אצל רב שרירא שהרי דבריו ברורים אצל רב שמואל לאמר "אחריו" (אחר רב יעקב כהן מנהר פקוד) מר רב שמואל י"ה שנים ומשיבתינו של פומבדיתא ה"י ומכני כניו של אמימר ה"י ואביו של מר שמואל זה ה"י בנו של מר רב רכא גאון שכתבנו שחי' גאון פומבדיתא, ובהרי' הוה רב הונא דמתא מחסיא ויחס גדול ה"י (רב שמואל) ובנוהי בפומבדיתא ואית מן זרעיה קדמנא במתיבתא ואית בהון מאן דמתתן כנא ובתריה מר רב מרי כהן מנהר פקוד ח' שנים ובתריה מר רב אחא חצי שנה ובתריה מר רב יהודאי בר מר רב נחמן ג' שנים ומחצה והוא נמי מפומבדיתא ולא היה מאן דמפליג בחכמה בסורא כותיה אף הוא נמי "שקליה שלמה נשיאת ומנייה לחתם ומאור עינים ה"י והוא ואחיו היו גאונים בתרתי מתיבתא בפרק אחד ובאותן חומים נפק ענן וכו'.

והנה מפורש בדברי רב שרירא בדברים שאי אפשר שיהי' בהם איזה טעות סופר או חילוף גירסא שרב שמואל מכני אמימר, ורב יהודאי גאון היו שניהם בסורא ולא מפומבדיתא, וכי הובאו לסורא על ידי שלמה נשיאה.

וכן לחלק בגאוני פומבדיתא לאמר רב שרירא ובתריה מר רב אבא בר מר רב אטי בשנת ק"פ והוא בן כנו של מר רב שמואל שהציבו שלמה בר חסדאי ריש גלותא במתא מחסיא כמו שפירשנו למעלה"ומח יש לחסותפק על דברים ברורים כאלה. ומפורש אצל רב שרירא על רב יהודאי והוא ואחיו היו גאונים בתרתי מתיבתא, ובזמן ההוא בתוך גאוני פומבדיתא נאמר שם אצל רב שרירא ובתריה (אחר רב נשרוי שמפניו נדחה רב אחא משכחא) מלך רב אברהם כהנא ובתריה מלך מר רב דודאי בר מר רב נחמן בשנת תתרכ"ב והוא אחיה דמר רב יהודאי גאון ואצל הראב"ד נהפוך הדבר שרב יהודאי ה"י בפומבדיתא ורב דודאי בסורא ורב אברהם כהנא יחסר בדברי הראב"ד לגמרי ולא שנשמט שם בטעות המעתיקים אלא שהי' חסר מעיקרו שהרי לשינוי שם הוא "ובימי גאונים אלו שהיו בפומבדיתא היו במתא מחסיא רב דודאי ה"י לראש בשנת מות רב נטרונאי בשנת ד"א תקכ"א שש שנים ומת בשנת תקכ"ז ואחריו רב חיננא בר משרשיא ד' שנים וגפטר בשנת רתקלא" והנה מלבד שלא הוזכר רב אברהם לפני רב דודאי, הנה כתב גם מפורש שרב דודאי ה"י לראש בשנת מות רב נטרוןי.

ומפני שבהמקור שלפני הראב"ד הלוי ח"י חסר רב אברהם, על כן הוכרח ליתן לרב דודאי ימי גאונות של שש שנים תחת מה שמפורש בדברי דש"ג שמלך בשנת תתרכ"ב ואחר זה נאמר "ובתריה מלך רב חנניה בר רב משרשיא בשנת תתרכ"ה ואם כן מלך רב דודאי רק שלש שנים ולא שש, אבל הריא בן דאוד חוכרח לתת לו גם שני רב אברהם כהנא, אחרי שלא הי' אצלו.

וחלא ברור מתוך כל זה כי הריא בן דאוד לא הי' לו במקום הזה דברי רב שרירא, אשר כחם אין מקום כלל לטעות, וגם אי אפשר לטעות כי הדברים מתבארים בבירור נמור מתוך כל ענין הדברים עצמן.

מבוא לתקופת הגאונים

ורב אברהם כהנא לבד ממה שמפורש כאן אצל רב שרירא שהי' לגאון (אחרי רב נחמיה) מפורש כן גם בדבריו להלן אחרי רב שני ששם נאמר ובתריה סלך מר רב חנינאי גאון כהנא בר מר רב אברהם גאון בשנת תתריצ"ג ועבריה נשיאה וקם באתריה מר רב הונא הלוי וכו' הנה מפורש כאן עוד הפעם שאבי רב חנינא כהנא הוא רב אברהם כהנא הי' גאון במתיבתא וכן הדבר מפורש עוד באגרת רשיג אצל רב אבומאי כמו שנביא לשוני לפנינו.

והנה אצל הראב"ד נאמר על כל אלה שהיו בסורא אבל בידנו לברר שכל אלה היו בפומבדיתא הנה בסאח השלישית להגאונים נאמר אצל רב שרירא ובתריהון גאונים מפומבדיתא רב ישעיה הלוי בר מר אבא וכן כלואדי היה מתא רמקבא לבגדר ומלך בשנת ק"ו (ד"א תקנ"ו) ובתריה מר רב יוסף בר מר רב שילא משלחי בשנת ק"ט ובתריה מר רב כדנא גאון בר מר רב חנינא גאון בשנת קמ"ו (ד"א תקס"ה) ובתריה מר רב אבומאי גאון אחי אביי בריה דמר רב אברהם גאון בשנת קכ"א (ד"א תקע"א).

וראינו כזה שכל המשפחה הזאת ישנו בפומבדיתא ושם שמשו במשרת גאון גזמנים שונים זה אחר זה, היינו רב אברהם כהנא קורם רב הוראי עד שנת ע"ב (ד"א תקכ"א) ובנו רב חנינאי כהנא בשנת צ"ג (ד"א תקס"ג) וכן רב חנינא רב כהנא בשנת קמ"ו (תקס"ה) ואחריו רודי בן רב אברהם רב אבומאי בשנת קכ"א (ד"א תקע"א). ואלה האחרונים נאמר גם אצל הראב"ד שמלכו בפומבדיתא כי מן המאה השלישית ולהלן לא נתהלף עוד גם אצל הראב"ד ודבריו הולכים למשרים ויאמר הדור הרביעי מן הגאונים שהיו בפומבדיתא וכו' הי' לראש רב ישעיה הלוי בר אבא שהי' שנים ונפטר בשנת ד"א תקנ"ו ואחריו רב יוסף בר שילא י"ט שנים ומת בשנת ד"א תקע"ה ואחריו רב מרדכי הכהן (אצל רב שרירא רב כהנא) ג' שנים ונפטר בשנת ד' אלפים תקע"ה ואחריו רב אחונאי (רב אבומאי) ד' שנה ומת בשנת ד' אלפים תקס"ב עכ"ל.

והנה אף שאין מספר השנים מכוון, וזה יבואר בפנים, אבל בנוגע לדברינו במקום הזה הנה ראינו גם מדברי הראב"ד שמקומם הי' בפומבדיתא, רק שדבריו קטועים ואין בהם האור הנהיר אשר יש בדבריו רב שרירא גאון, אשר בכל קצורו יש לנו כל, עד שנוכל להקים בסדר הגאונים גם סדרי משפחה, וענינם זה אחר זה, אבל בדברי הראב"ד אין מכלל זה מאומה, כי גם המקורים אשר היו לפניו היו בלישנא קטיעא, ונרשמו למזכרת, אבל לא ללמוד מהם דברי הימים ההם בכללן ופרטן, לא כן דברי רב שרירא גאון כי הוא בדרך הליכו וסגנון לשונו ישמענו גם הסדר גם המעשים, ואם יסתפק לנו דבר הנה על הרוב אם נעיי' בדבריו נוכל לברר הדברים אם במקומם או שלא במקומם (ד').

וגם יחסר אצל הראב"ד רב צמח בר כפנאי ועל כן כתב כי רב כהן צדק נפטר שנת תרצ"ה ורב חנינא אביו של רב שרירא שנת י"א, ובכל זה כתב גם הערה (ד) וההבט היים (בדור חיד עמוד 11) כתב, כלבר אלה הגאונים נזכרים עוד בשש מנאני סורא והם רב חנינא מנהר סקור רב נהלא הלוי מנרש מר רב יעקב הכהן מנהר סקור מר שמואל נבדו של מר רבא (מורע אמיתר) מר רב מרי הכהן מנהר סקור ורב אדא (אחא) ומנאני פומבדיתא נזכרו חשעה רב הונא מרי בר רב יוסף רב הייא ממישן רב רביא מר נחומאי בר נחמיה מר רב יהודה מר רב יוסף מר רב שמואל בר מארי מר רב נחמיה מר רב אמינאי מר רב אברהם כהנא ואמנם יש בהמקורות ערובות גדולה בבחינת סדר אלה הגאונים ומקומות ושיבתם ועל כן לתכליתנו אין לנו צורך להשתדל בהקצרת הערובות הזאת כי סוף סוף לא יצלח לנו החפץ להאיר המאסלה

הוא על רב סעדיה שנפטר שנת ר"א שצ"ב, ובדבריו רב שרירא חלא מפירש, ושכיב רב סעדיה בימי חנאן אביו אבל מסני שדבריו רשיג לא היו בזה לפניו, וגם בחמקור שלפניו ה" כתוב על רב הנינא שמלך ה' שנים וחצי כמו שהוא גם אצל רב שרירא ושמלך לפניו רב צמח בר בפנאי ח"י חסר בחמקור שלו על כן יצא לו שנפטר רב הנינא בשנת ד"א ש"א, וכל זה אי אפשר למעות באגרת רשיג, אפי' אם ח"י נשמט שם רב צמח בר בפנאי וכמו שכתבנו אחרי שמפורש שרב סעדיה נפטר בימי חנאן אביו.

וחנה זה ודאי שלא נשתבש הדבר בדבריו הראב"ד ע"י המדפיסים שהרי היוחסין כבר ה" לפניו בדבריו הראב"ד כן, ובסדר החכמים נרסמו דבריו הראב"ד מב"י וגם שם כן הוא, אבל מתוך סגנון לשון הר"א בן דאוד לבי נוטה לחאמין גם זאת כי לא נשתבשו דבריו הראב"ד בהעתקות הראשונות, כי אם שדבריו באו אלינו כמו שהם, אבל הוא ז"ל כא לידו העתקה משוכשת מאיזה מקור שהשתמש בו בכל ימי הגאונים, ולא נתמח איך אפשר שבא הרא" בן דאוד לכתוב סדרי חדרות ולא שם לב לשום לפניו מקורים ברורים, כי חנה כן נראה לפניו שבאמת לא ח"י יסוד מנמסר סדר דבריו הימים, כי תוכן כונתו ח"י הדבר בכלל היינו השתלשלות התורה, ודרך הקבלה מרכים לדברים מדור דור, ועל כן יש שם שלסעמים לא ברור פרטי הדברים כי לא ח"י מנמסר פרטי הדברים לעומת זה נפלא הדבר לראות איך דקדק בכל זה רב שרירא גאון ז"ל.

אבל אין להחליט כן כי אף שסיגנון לשונו של הראב"ד מורה כן (דף) אכל לעומת זה יש לנו כזאת בדבריו הראב"ד שבהנחה חטעות מחמעתיקים ולא ממנו בעצמו כמו מה שכתב שם להלן בדור החמישי, ובימי גאונים אלו שחיו בפומבדיתא חוקם במתא מחסיא. אחר רב אברהם בר רב שרירא שהזכרנו רב חילאי בר רב מרי מ' שנים" (וכן הוא גם בסדר החכמים) והנה כאן כבר שבו דבריו הראב"ד לסדר נכון והוא עצמו כבר כתב לעיל שם את רב אברהם בר רב שרירא בין גאוני פומבדיתא כמו שה"י באמת ויכתוב עליו שמלך י"ב שנה חכל כמו שח"י ובכל זה כשישוב כאן לגאוני טמא מחסיא יתן לרב חילאי שם אהרי רב אברהם וזה ודאי מעות על ידי המעתיקים. ואגרת רב שרירא גאון ז"ל נשמר ממעותים כאלה, מסני שמראשית בזאת עמד בשורה הראשונה, וה"י למקור נפתח לגדולי הראשונים, והעיקר עוד יותר, כי על ידי אשר דבריו מדוקדקים מאד, וחיתום עליהם סגנון השומר תסקידו, הרגישו אחריו גם המעתיקים את סדר דבריו ואת ענינם, ולא יכלו לשנות בהם כל כך וכלל גדול הוא שכל דבר השומר נשמר, וכל הכבואר כל צרכו ונראה בעליל איננו משתבש. המיושה על פני הדורות האלה כבר כופים קרמונים בימי רב שרירא גאון כמו שלש מאות שנה אחר זה (אחרים) עכ"ל ווייס.

וזה דרך חדשה בחקירות דבריו הימים לאמר שגם רב שרירא לא ידע, במקום שכל דבריו רב שרירא מסורשים וברורים, ובכל דבריו בכל דבריו הגאונים האלו שפרט בזה ווייס אין בהם אפי' נדגוד מסק כלל, ואם בדבריו הרא" בן דאוד נפל בזה מעות עלינו לברר הדברים, ואם שיער בנפשו כי לא יצליח לו החפץ לעשות כן עדין אין לו רשות להחליט כן סתם בדברים כופים כאלה וכבר נתבאר הדברים.

הערה (ה). כמו לשונו גם בדור הרביעי שכבר שם לכתוב כהוגן בכל זה הסגנון שם, הדור הרביעי שה"י בפומבדיתא. אחר רב כימי הלוי" ח"י לראש רב ישעיה הלוי בר אבא ונפטר תקנ"ז והסגנון נראה שהוא כן מראשיתו ובכל זה כתוב שם, אחר רב כימי הלוי והלא רב כימי ה"י בסורא ולא בפומבדיתא.

תקופת הגאונים.

פרק א.

מתי הותחל זמן הגאונות.

דבר זה לא לא הי' נדרש כלל לחקור, כי דבר פשוט הוא אשר אחרי נגמרה תקופת הסבוראים הותחלו ימי הגאונים ורב חנן מאי שקיא כאשר סתח מחרש שערי פומבדיתא בשנת ד"א שמי' ואחרי אשר הלכו לשם אחרי שנת ד"א ש"כ) הי' הראשון לתקופת הגאונים, אשר הלכה בסדר ישר עד סוף ימי רב האי גאון ולא נשתנה בנתיים דבר, ולא נתחדש, לא סדר ולא ענין, אבל מפני שהחוקרים האחרונים וכותבי דברי הימים לכני ישראל נסתבבו כזה מאד, כי גם על ידי אשר לא מצאו חדרך בימי הסבוראים נשארו במבוכה בראשית ימי הגאונים, ועל ידי המבוכות הקודמות נולדו גם מבוכות חדשות, כי על כן ההכרה להשתדל לנאר כל פרט ופרט, ולבוא לחקר דברי הימים ההם.

כבר נתבאר לנו בהמבוא דבר מעלות שתי המתיבתות, אמנם מפני שחשבו שכל ימי הגאונים עד שנת ד"א תרע"ז היתה סורא המולכת בכפה לכדה ופומבדיתא היתה רק מפילח לה, וגם מוכרחת לקחת לה ראש מתיבתא תמיד דוקא סורא, ודוקא על פי הראש מתיבתא משם, והוסיפו על זה עוד שזה הותחל רק בימי הגאונים מבלי לחרגיש שבסוף ימי האמוראים בודאי היתה כזאת, הנה יאמר גרעץ כציון יר מח"צ. אך יש להוציא משפט מי הי' החפץ לזכות את ישיבת סורא בחוקים ומשפטים טובים מפומבדיתא. ובאיוזה זמן התחילה הגאונות" הנה לפנינו שתי שאלות שאין להם ענין כלל זה לזה אבל ההכנס גרעטץ יש לו בזה השערה לכנות על ידה עולם חדש של השערות תלולים בהשערות ולהטביע על ידן צורת כל דברי ימי הגאונים. וישיב לו על שאלתו זאת כדברים האלה לאמר „גורע הדבר כי בימי מלכי „פרס האחרונים (בסוף מלכות הפרס"יים) לא הי' לב המלכים טוב על ישראל ואין להעלות על הדעת כי פירו—רשיעא וכל המלכים שקמו אחרי יזכו את ישראל בגדולה יתירה (איזה גדולה יתירה?) ועל כן יש לבקש זמן הגאונות בראשית ימי טמשלת רת האישלים בימים ההם היו תנאי הזמן נוחים ליסוד ישובים וקהלות „מסודרות וכו' מאשר רב שרירא גאון באגרתו יספר לנו הדברים האלה. מר רב „יצחק גאון וחוא שיהי' בפירו' שבור עת שכבשח עלי בן אבו מאלב ויצא מר רב „יצחק מן פירו—שבור לקראתו והקביל פניו וקבלו עלי בסבר פנים יפות והי' בפירו—שבור באותה שעה תשעים אלף מישראל" טמשמעות הדברים יש ללמוד „כי רב „יצחק ותאוכלסין מישראל עזרו את עלי לכבוש את העיר וככל אופן יאמר „המקור הזה כי קבלו עלי בסבר פנים יפות „האם אי אפשר לשער" כי באותו

בעמד הותיר אותו לטובה בחוקים ומשפטים ליפה כח ישיבת סורא (על ישיבת סומבדיתא) ולהעלותה למעלת הגאונים וכו' רב שרירא יחשה מהמעשה הזה והנראה בכוונה יען כי רב יצחק ה"י איש סורא ורש"ג שם לו לקו לפאר רק את ישיבת סומבדיתא עוד יספר רש"ג כי נחמד החל לפרסם תורתו כאשר ה"י מר רב חנינא מן ניהרא בפומבדיתא ואמר ובימיו של מר רב חנינא יצא מחמד לעולם ואמרין דהוה בסורא באותן הימים מר חנינא אחריהם ימנח רש"ג ראשי ישיבה ששלכו אחריהם ונראה נשמטה איזה מלה מן הנוסחא וכח יאמר מר רב חנא גאון פומבדיתא ומר רב יצחק גאון ודא שחי בפירו—שבור וכו' חנוסחא חזאת של שמואל שולם (כאלו יש כאן גם נוסחא אחרת) חמוציא לאור ספר היחסין לראשונה אין לח שחר אם לא שנוסף מלה אחת חיינו גאון סורא ויהי מקביל לעומת גאון פומבדיתא וחנא אף שרשיג ישתמש במקום חזח כמלת גאון להוראה שפחת ולא בדיוק הנה נראה כי התאר חזח ה"י מיוחד אך לרב יצחק וכו' רב יצחק ה"י לפי זה חנאון הראשון לאמר ריש מתיבתא מקיים ומאושר מטעם הכלף ובכן תחלת הגאונים היתה בשנת ד"א ת"ז ע"ל החכם גרעשן וקשה לצייר ספול של חשערות יותר מזה אך הוא עצמו ישער (במטעות) כי רב יצחק בקבלו פני עלי בן אבו—טאלב עשה אז נבלה בישראל לבקש זכויות מיוחדות לסורא ולדומטה על פומבדיתא וכו' בימים ההם היו תנאי חומן נוחים ליסוד ישובים וקתלות מסודרות כאלו אז נתישבו היהודים בבל אשר ישבו שם שנות מאות והיו הרבה עירות שחיו כולם מישראל וכאלו אך אז יסרו שם מתיבתות אשר היו שם מימי עולם וחנא פתאום עשה רב יצחק מרחק ויעלה על לבו לקיים ולאשר ישיבת סורא על ידי הכלף ולהשאיר את ישיבת פומבדיתא בלי רשיון ולהוריד על ידי זה מעלתה על ידי אויביו פלילים וכיון שרב יצחק הפיק זה ביד חזקה עבור סורא אם כן צריך להניח ולעשות אותו לגאון סורא ורב שרירא חטא לאשמת העם בהכחדת האמת כי בכוונה יחשח מכל זה כי שם לו לקו לפאר רק את ישיבת פומבדיתא כאלו כחשערת גרען יש איזה כבוד לסורא אם עלתה בחזקה ובתוקף הכלף.

ויאמר כי מטעמעות הדברים יש ללמוד כי רב יצחק והאוכלסין מישראל עזרו את עלי לכבוש את העיר ומעה בפשיטות בדברי חמים הכוללים כי לא היתח שם לעלי בן אבו—טאלב מלחמה כלל, ושם במקומות ההם לא ח"י לו אויב ולא עם מי להלחם כאשר יבואר לפנינו.

ויהפוך משורש כל חנוסח באגרת רש"ג, ותחת האמור כי רב חנינא מן בי ניהרא סלך בנחרדעא, צריך למחוק זה ולגרוס בפומבדיתא, ולאמר כי האמור שם כי בימי רב חנינא מן בי ניהרא היו בסורא רב חנינא ורב חנא בפומבדיתא צריך לגזור בזה על ימין ועל שמאל, רב חנינא מסורא קאי אדלעיל לשתפו יחד עם רב חנינא מן בי ניהרא ויהי זה בפומבדיתא וזה בסורא, ורב חנא בפומבדיתא קאי אלמטה על רב יצחק ויגיה ויסקע על רב יצחק. סורא ויהי רב חנא בפומבדיתא ורב יצחק בסורא וממנו הותחלה הגאונים בישראל אשר קנה על ידי כובש הארץ. ועל ידי הפלפולים האלה נתערבו אצלם לא לבד סוף ימי הסבוראים כי אם גם ראשית ימי הגאונים היינו מן שנת ד"א שמי' עד ד"א ת"ז, ויכללו חכל בימי תהו (ע"י ח"ג עמוד 22) כי סגר עליהם הדרך.

ונניח את כל הפלפול הגדול הזה למפלפלים, ונשתדל לברר הדברים, כי

ראשית תקופת הגאונים

אמנם כן דברי רב שרירא אינם צריכין שום תיקון, ולחנם שבשו כל דבריו ויתנו את הניתנים למטח למעלה, ואם רק לא נרצה לעוות בחזקה את הכתובים, נכין הכל בפשיטות, כי דבריו שם פשוטים ומוכנים.

פרק ב.

ונעתיק בזה דברי רב שרירא גאון ונפרשם, ונודע כל ראשית דברי ימי הגאונים אשר הנם עולים יחד עם דברי ימי הסבוראים בסופן בהמשך ישר רשיג יאמר שם והוויין שני שמד וצרות בסוף ימי מלכות פרס ולא היו יכולין למקבע פוקי ואתובי מתיבתא ומדבר מנהג גאונות עד בתר כמה שנין דאתו רבנן דילנא בסומבדיתא לסביבות נהרדעא למדינתא דפירוז — שבור ואלין גאונים דהוו במדינתא דילנא בסומבדיתא בתר אלין מלין בסוף מלכות פרסיים משנת תתק" (דיא שמיט) מלך רב חנן מאישקייא ובתריה מלך מר רב מארי זקננו בריה דמר רב דימי סורוג ובית מדרשו נודע בפירוז—שבור עד היום, נקרא בי רב מארי ובימיו מלך בסורא רב מר בר רב הונא בשנת תתקכ" (דיא שמיט) ואחרי רב מארי פורנו מלך בנהרדעא מר רב חנינא, מן כי גיחרא ובימיו יצא מחמד לעולם ואמרינן דהוה בסורא אותו תעת רב חנינא, ורב חנא גאון בסומבדיתא ומר רב יצחק גאון והוא שהי' בפירוז — שבור עת שכבשה עלי בן אבו—מאלב ויצא מר רב יצחק מן פרוז — שבור לקראתו בדקביל פניו בסדר פנים יפות ואחרי מר רב רבא וכו' עכ"ל רשיג.

והנה בדברי ימי הסבוראים (מסרך מיי ילחלן) מבואר כבר תחלת דברי רב שרירא גאון אלה עד יאלין גאלים דחו וכו' והיינו דבערך שנת דיא שי"ח חזי שני שמד וצרות, תלתין שנין באמור מפורש בסדר עולם זומא, והוא לפי זה משנת דיא שי"ח עד דיא שמיט, ובתחילה האמינו כי גורח עבירא דכמלח אבל הצרות ההם אישר באו על ידי מרידת מר זוטרא ראש גלותא בהנציב לא עברו בזמן קצר, כי סערת הפרסיים מסביב חומה יצאה ואחרי עברו להם כן איזה שנים (כמה שנין בדברי רשיג) ותורה דרבים במלח הוכרחו להתרחק גם מפומבדיתא לנהרדעא (פירוז—שבור) כדי שיהי' כיכולתם לקבוע פוקי ואתובי מתיבתא ומדבר גאונות, ושמה היתח סוף פברא, אשר הנודעים לנו מראשי הועד שם היו רב גיזא ורב חנינא סוף פברא (ורב דימי סורוג) ואחרי אשר ישבו שם יותר מעשרים שנה והיינו עד דיא שמיט וראו כי כבר קלי חמים חורונים שב משם רב חנן מאישקייא לפומבדיתא אשר היא לא היתה גם קודם זה משובשת בנייסוח בסורא ויסד שם מחדש את מתיבתת פומבדיתא אבל גם אז לא נתבטלה סירוז—שבור כי לא היו בטוחים ערין בכל יעל כן קיימו כעצמם גם מזח אל חנח ירך ובפרט שגם בני סורא היו שם יחד בפירוז—שבור והם לא יכלו עוד לשוב לסורא ועל כן יש כאן בדברי רב שרירא כתוך הראשי מתיבתות מסורא ופומבדיתא גם הראשי מתיבתא מפירוז—שבור כל עוד גמטנה הישיבה שם עד אשר שקטח הארץ לגמרי אשר אז נתבטל נהרדעא ונשארו סומבדיתא וסורא.

ויאמר רב שרירא, ואלין גאונים דהוו במדינתא דילנא בסומבדיתא בתר אלין מלין בסוף מלכות פרסיים משנת תתק" מלך רב חנן והגר ידוע כי רב שרירא כאגרתו לא נגע בכל דברי מעשי הימים ההם כי אם כנוגע לתורה ולמעמד המתיבתות כי לא דברי הימים נחב לנו כי אם ררך השתלשלות חתורה רק כי בכל מקום ניכל ללסור הרבח מתוך דבריו וסגנון ענינם גם כנוגע למעשי הימים ההם טאה אשר

יכליע בדרך אנב ולפעמים גם בהמשך לשינוי ועריכת שמותיו וגם כאן אף שלא יספר לנו כלל מהמעשים הגדולים אשר עבר עליהם בתלתי' שני' ההם ויחשה סכל ענין מר זוטרא ריש הגולה שהותחל עיד קודם זה מפני שאין זה מעין דבריו והוא יודיע רק סתם והריון ימי שמד וצרות וכו' ולא היו יכלין למקבע פרקי יבוי' ואתו רבנן דילנא מפומבדיתא לסביבות נהרדעא וכו' בכל זה בהעתיקו דבריו מזכרונות דברי הימים להגאונים השאר הלשון כמו ישנאמר אם ה' מעתיק לפנינו קודם זה את המעשים שחיו אז בימי מר זוטרא ואחריו ועל כן יאמר ואלין גאונים דהוו כמתיבתא דילנא בפומבדיתא, ב"ת' אלן מלן, כלומר בתר המעשים הירועים אשר גם אנחנו ידענו איתם מסדר עולם זוטא ואשר גם הוא כללם בסתם והיוין ימי שמד וצרות וכו'.

והנה רב שרירא יזכיר לנו תיכף וסיד גם את אשר ה' בסורא ובכל זה יזכיר בראש דבריו, ואלין וכו' במדינתא דילנא בפומבדיתא מפני זה עצמו שבבואם או לפומבדיתא רק מקצת המתיבתא שבו אבל יתר ישיבתם נשארו עוד שם בנהרדעא (פירו—שבור) וחלשון, במדינתא דילנא בפומבדיתא הוא בניגוד לפירו' שבור אשר משם שבו והנני יודעים בזה את שם הואש מתיבתא אז הוא רב הנן מאישקיא ועלינו לדעת מי ה' אז בפירו—שבור (נהרדעא).

אבל גם זה הננו יודעים מדברי רב שרירא המפורשים הוא יאמר, ובתריה מלך רב מארי זקנינו וכו' ובית מדרשו נודע בפירו' שבור עד היום נקרא בי רב מרי וכו' ואחרי רב מארי סורנו מלך בנהרדעא מר רב היננאי מן בי גיהרא ובימי' יצא מחמד לעולם.

ודבריו משושים ומסודרשים דאחרי אשר נסמך בפומבדיתא רב הנן מאישקיא קראו לפומבדיתא את רב מארי שחי' בפירו' שבור (נהרדעא) לשבת ראש בפומבדיתא ויודיע לנו דשיג אחר זה כי על מקומו של רב מארי סורנו ביצאו מנהרדעא לשבת בפומבדיתא הנה על מקומו ישב בנהרדעא בא רב היננאי מן בי גיהרא ויאמר בן בדברי ברורים, ואחרי רב מארי סורנו מלך בנהרדעא מר רב היננאי מן בי גיהרא ואין לך מפורש יותר מזה.

ומזה עצמו הננו יודעים כי רב מארי בפירו' שבור (נהרדעא) חי' לראש נהסתיבתא הכוללות שם ומשם לוקח לפומבדיתא ומח שיאמר, ובית מדרשו נודע בפירו' שבור עד היום ונקרא בי רב מרי' היינו בית מדרשו שהי' לו שם לעצמו בית מדרש המיוחד לו ועל כן גם נקרא על שמו אכל המקום אשר שימש שם בישיבה חי' שם בהישיבה הכוללות אחרי שמפורש בדברי רב שרירא מי בא אחרי על מקומו בנהרדעא ביצאו משם.

ומעתה נבוא לדברי רב יצחק גאון אשר נבוכו ולא יכלו למצוא חסות ויאמר החכם ווייס (דוד חיר עמוד 8) לאמר, גם בימי הכליף עלי כן אבו טאלכ חתני של מחמד עמדו הישיבות בתקסן אף שחיתה גם אז עת שעזורה ומלחמה כפרס כי בעלות עלי למלוכה הלך בבלה ויצר על פירו' שבור ייכבשה ויהי שם גאון אחד ורב יצחק שמו ויהי כבוא הכובש העירא ויצא רב יצחק לקראתו ועמו הסין רב מישראל וקבלו סני' בשמחה ויהי רב יצחק מוצא חן לפניו ועלי חיסב ליהודים אם רב יצחק הזה חי' ראש באחה משתי הישיבות סורא ופומבדיתא אין לחכרע בכדיר מתוך המקורות הקדמונים ובהערה שם הערה 11 יוסף החכם ווייס לאמר באגרת רב שרירא כתב ואמר דהוה בסורא באותו עת (שנת שע"ד) רב היננאי ורב תנא גאון בפומבדיתא ורב יצחק והוא שחי' בפירו' שבור וכו' ואחריו חי' רב

ראשית תקופת הגאונים

רכא ולא הגיד איפה הי' רב יצחק? ומה פירוש מלת אחריו? ועכ"פ לא הי' בסורא דא"כ מאי ואחריו? לדעתו הי' מר רב רבא בפומבדיתא וכו'. ואף לחראב"ד אין להוכיח רק שהי' רב יצחק ראש כשבא עלי' לבבל ולא באיזה ישיבה אך גרעמץ כתב שרב יצחק הי' גאון בסורא ואחריו מר רב הונא ורבא בפומבדיתא ולא ידעתי מקורו וראיתי שבהס"ד וצמח דוד עשו את רב יצחק לראש ישיבה בפומבדיתא על פי הראב"ד ולא משמע כן מדברי הראב"ד כל עיקר עכ"ל ווייס שם.

ובולם יחד חפשו למצוא מקומו של גאון זה אשר הי' אז גם מנין חרור ועמד לפני הכליף לבקש על עמו והביא טובה רבה ולפניהם שתי ישיבות אשר הורגלו בהם סורא ופומבדיתא ויחפזין האחד לתתו עליון בפומבדיתא ובא רעהו וחקרו כי לא זו העיר ומפורש ששם ישב אחר בעת ההיא על בן ישים לו מקומו בסורא, וגם היא לא תצלה כי גם שם יושב לבסא גאון אחר.

ולא אחד אשר שם לבו לדבר פשוט כזה, שכן הדבר, שבאמת לא הי' לא בסורא ולא בפומבדיתא אבל במקומו הי' במקום שמצאנוהו לפנינו, היא תעיר שבא לשם עלי' בן אבנן — מאלכ, היא פירוז שבור, ושם במתיבתא הי' לגאון, אף שם יצא לקראת עלי' הוא ואנשי עירו, והתשעים אלף מישראל שהיו שם בעת ההיא לא היו אוכלסין מישראל אשר עזרו במלחמה, כי אם פשוט אנשי העיר אשר דרו שם כי עיר גדולה מאד היתה פירוז שבור, כל זה לא עלה על דעתם מפני שלא ביררו לעצמם כי בפירוז שבור היתה באמת מתיבתא, וכי גם לא ביררו לעצמם גם תחלתה כי לא רק לחסות מחמת המציק נדרו מפומבדיתא לשם בסוף ימי הסבוראי כי אם מפני דלא הוו יכלין למקבע פרקי ואתובי מתיבתא ומדבר גאונות ועל בן כנאום שם בסוף ימי הסבוראי יסדו שם מתיבתתם, מתיבתא כוללת ככל חוקת משפטים, ושם הי' סוף סכרא ככל מה שכבר נתכאר בדברי ימי הסבוראים פמ"ו — פי"ו.

ולא ידעתי איך לא שמו לב לדבר פשוט שאם הי' מקומו של רב יצחק בסורא ומשם בא להתיצב לפני עלי' אשר כבש אז את פירוז שבור הי' ראוי לאמר ובא רב יצחק לפירוז שבור לקראתו אבל לשונו של רב שרירא גאון האומר ויצא רב יצחק מן פירוז שבור לקראתו הלא מפורש כי לא בא ממקום אחר כי אם ששם הי' קודם לכן, ויצא מהעיר להקביל פניו של עלי' בן אבנאולב.

אמנם לבד מה שדברי גרעץ בזה הנם השערה על השערה ומכלי עיון בהמעשים כמו שהם, לא נהג במקום הזה מנהג חכמים והעתיק דברי רב שרירא בצדקה, וכן לא יעשה, כי הנה חיבר את לשון רב שרירא ואמרי דהוה בסורא אותו העת רב חנינא זה חיבור גרעץ למעלה, והפסיק את הקורא באמצע בחצעת דברי עצמו ואחר זה ישוב לדברי רב שרירא ואמר עליו בלשון זה. וכה יאמר מר רב חנא גאון פומבדיתא ומר רב יצחק גאון והוא שהי' בפירוז שבור וכו' הנוסחא הזאת של שמואל שולם אין לה שחר אם לא שנוסיף מלה אחת למלת גאון. סורא ויהי מקביל לעומת גאון פומבדיתא עכ"ל גרעץ אבל הי' לו להעתיק לשונו של רב שרירא כמו שהוא שכתב שם וז"ל. ואחריו רב מארי סורנו מלך בנהרדעא מר רב חנינא מן כי גיהרא ובימינו יצא מחמד לעולם. ואמרין דהוה בסורא אותו העת רב חנינא ורב חנא גאון בפומבדיתא ימר רב יצחק גאון ותווא שהי' בפירוז שבור וכו' והרי ברור שאי אפשר לקרוע את דבריו והם הולכים יחד דאמרין דהוה בסורא אז רב חנינא ובפומבדיתא רב חנא (א) ואם כן כבר מכאור מי

הערה (א) וכל כך נסתככו חדרבים אצל גרעץ עד כי בפנים לא הביאו כלל לרב חנא גאון כי לא ידע איך לבתוב עליו.

ה"י או בסורא ופי' בסומכדיא, ואי אפשר כלל לחניח ומר רב יצחק בסורא, גם אם לא נשים לב לכל האמור.

והחכם ברילל מפראנקפורט בספרו *Jahrbücher für Jüdische Geschichte und Literatur* שנה שניה בחר לו דרך לעצמו בזה ונעתיק דבריו שכתב שם (עמוד 112) לאמר, והננו מוכרחים להביא כי גאון מפירו' שכור כפי לשון רב שרירא גאון אי אפשר להיות כי כל אשר היו שם מסומכדיא ה"י רק לשעה ורב מארי בר רב דימי. עצמו' אשר בא לשם (ב) הוא עצמו' כבר שכ משם לסומכדיא ועל בן אין שום מקום לגאון, אבל אם נרצה לדעת איך בא רב שרירא לשם זה של רב יצחק על זה ניכל לחשיב רק בידענו (מי יודע?) השנאח שהיתה לו נגד בוסתנאי הוא לא יספר כלל מטה ישהצט"ן בוסתנאי אצל הכלף, כי לא ירצה לפאר את יום בוסתנאי בדברי הימים אבל חמעישה עצמ' עם הכלף יצח רב שרירא להודיע, ובכל זה לשמו' את עצמו' לבלי לאמר שקר כפי האפשר וזה עלה כידו על ידי רב יצחק אשר. ואיל"י ה"י אז גם הוא ראש גלותא סמתגנדי בוסתנאי. ואיל"י התראח גם הוא אצל הערביים, והשם "גאון" צריך למחוק בדברי רב שרירא אחרי שרב יצחק ה"י ראש גלותא ממשפחה אחרת אבל לא גאון, ועי' אשר הרים הכלף את בוסתנאי לראש גלותא נתבטלה אז משרת ראש גלותא ממשפחה אחרת עכ"ל ה"י נחום ברילל שם.

ובאמת כי סגנון בזה בשום אופן לא יוכל להקרא תולדות דברי הימים. יסוד החלום הזה מהשנאח שה"י לרב שרירא ושחי' אז עוד ראש גולה אחר לקח לו ברילל מדברי רב שרירא גאון חששוטים (עי' שם לברילל עמוד 108) אשר אצל רב אשי בתוך דבריו שם יאמר, ואכהתנא דילנא דבי נשיאח אינון מיהו שבקוה כל הגי ארחתא בישתא דנשיאות ועיילי ברבנן במתיבתא לסבנא ענוה ושפלות ונמיכות ולא מבני בוסתנאי אנחנא אלא מקמי הכי עיילי זקנו ברבנן דמתיבתא' ורב שרירא ירצה שם להודיע יחס משפחתו מבית דוד אבל כאמרו זה גם ירצה להשמר מפגם משפחה, כי כידוע טענו על בניו של בוסתנאי כי בני שפחה הם ויש להם דין עבדים, והלעז לא נתבטל לגמרי, הודיע לנו רב שרירא שאינו כן ועוד קודם בוסתנאי עיילו אבותיו בין רבנן במתיבתא, וגם אנחנו ידענו שכן הוא שהרי לרב מארי הוא קורא זקנו, ורב דימי אביו כבר ה"י ברבנן, וה"י בסוף סברא כשבעים שנה לפני בוסתנאי, וכבר נבדלו ממשפחות ראשי גולה. וממילא שלא ראו להם שורות על הצבור כי אם כלשון רב שרירא כבר עיילו ברבנן לבקש עניה ושפלות ונמיכות, אלא שהתורה גרלתם, וכבר הראנו כימי הסבוראים פ"כ שכן עשה אז בזמן ההוא של רב דימי סורנו זמן סוף הסבוראים גם בן הראש גלותא מר זוטרא בר מר זוטרא אחרי וראו אחרית דעה של אביו, ומעולם לא ה"י לרב שרירא נמיה נגד בוסתנאי אחרי אשר לא ה"י שי"ך אליו כלל, ומרצונם הטוב הניחו אבותיו עניני משפחת ראש גלותא, ויבחרו בכתר תורה הרבה קודם ימי בוסתנאי.

ובמה יש להתאונן על הדרך החדשה בתולדות דברי הימים והכנת ישראל הערה (ב). היכן מצא זה החכם ברילל כי רב מארי הוא שכא לשם מסומכדיא עם המתיבתא, הלא ה"י זה סארבעים עד חמשים שנה לפני אשר נתמנה רב מארי בסומכדיא, כי ה"י זה אחר שנת ד"א שר"ח ורב מארי נתמנה בסומכדיא לראש מתיבתא אחר רב חנן מאישקריא בשנת ד"א שמיט, אבל הכל הולך אל טעות אחד כולל שטעו בסוף ימי הסבוראים.

ראשית תקופת הגאונים

אשר כימים האתרוגים חיתה תפארתה על דרך ההשערות עד אשר החלו גם לשבש הספרים והנוסחאות ע"י אולי ואולי, אולי הדבר כך ואם הדבר כך אולי יש לשער שה' כך וכך, ופתאים הדבר מתהפך להחלט גמור, עד כדי לעשות דברים ברורים לסלסלת, ולכתוב על רב שרירא גאון דברים שלא היינו חושדים גם את איזה סופר דברי חסידים בימינו, והכל לשם תולדות דברי חסידים ולשם חכמת ישראל, אבל באמת הוא צעד גדול לאחור, כי מתוך דברים כאלה לא יתבררו דברי ימינו לעולם. ימה שיטעון עלינו החכם ברילל כי רב שרירא לא יספור כלל מטה שהצטיין בוסתנאי אצל הכלית, הנה מדברי ברילל אלה הננו רואים איך עשה עצמו כמו לא ידע כלל ענין אגרת רב שרירא, כי רב שרירא דבר אין לו שם עם ראשי גולה, כי גם השואלים לא שאלוהו על זה הם שאלו כיצד נסדרה המשנה והתוספתא והתלמוד, וכיצד סדר האמוראים והגאונים זה אחר זה, וכל שאלותיהם כולם הם רק בנוגע לתורה וכן הם כל דברי התשובה, ואם יזכיר כה וכה דבר הנוגע לדברי חסידים, או אם יזכיר שם ראש גלותא הוא רק כשיש שם הכרח לזה לענין דבריו אפס זילתי (ג).

וכזאת הם כל דברי החכם ברילל שם מן עמוד 101 ואילך לאמר שנעל סדר עולם זוטא טעה בשמועתו וערבב השמות והאנשים וסר רב חנינא האמור אצלו אצל מר זוטרא הוא רב חנינא שה' בסומכריא כמאה שנה אחריו, וסר רב יצחק ראש מתיבתא האמור שם שה' החכם של מר זוטרא, ונהרג על ידי הפרסיים הוא מר רב יצחק זה האמור אצל רב שרירא שקבל פני עלי בן אבוטאלב, וטעה בעל סדר עולם זוטא וחשב שה' כבר והקריבו פאה וחמישים שנה (ד) וכן הם דבריו שם, ואי אפשר לטפל בדברים כאלה וכל זה גרם להם מפני ששם אצל מר זוטרא ראש גלותא נסתככו בסדר זמנים, ולא יכלו לדעת איפא ה' רב יצחק של זמן ההוא, וכן נסתככו גם בטקום הזה ולא יכלו לדעת איפא ה' רב יצחק גאון, ותחת לעיין בדבר ולמצוא הדרך יעשה לו כל אחד כאדם בתוך שלו, והרבה מאד יותר מבתוך שלו, ואין אני מדבר על דבר רב שרירא גאון, כי כל הרוצה להקטין ערך דבריו במדה גסה כזו יעשה בזה ח' נחום ברילל, אומר לכל כי איננו מבין מאומה בהדיוק הנסלא אשר נשקלו כל דבריו, אשר כבר הרגישו בזה גם הרב שייך גם החכם גרעין וכל מעיין וחקר יראה כי אין שם אפי' אות אחת לבטלה ומהסדר לבד נוכל ללמוד הרבה, אבל גם שאר המקורים הראשונים שנחקבלו כמו הסעז אשר זה מיסכס ינכתב כימי הגאונים, ונתקבל בערך ספרותי הנה ידוע כי בדורות הראשונים ההם לא הרחיב כנפשו מאן דהוא לכתוב ולא נתקבלו דברים בין הספרים כי אם מנר סמכא וכבר נתבאר כל הדברים שם ובימי הסבוראים פ"ח—י"ט) והנם מסכימים יחד עם דברי חסידים היום ככלל ובפרט באין מחסור דבר.

הערה (ג). ובכלל אחשוב את הסיפור עם בוסתנאי לאסוקריי ולא ידענו כלל מתי נכתב ומי כתבו, ואין מקשין מכאלה, ומעולם לא נתקבל לספר ספרותי יהוא לקח מהסעז ולא להדפיס וכל דברי גרעין בזה בציון יא וכל השבונותיו בנוגע ליוגדר ושבת כניו ובנותיו ומה לדברי בוסתנאי הנם מיטעים. אלא שאין לזה מקום בהמשך דברינו בפנים ויבואו בסוף הספר.

הערה (ד). הנה ברילל יעשה את רב שרירא לשועה בודון לעשות מאיזה ראש גלותא גאון מה שלא היה, ושהסדר עולם זוטא עשה מתראש גולה הזה ריש מתיבתא בוסן קרום ונהרג וכמה הורע מולו של ראש גולה זה שנתגלגל שני פעמים בזמנים שונים, ואין קץ לדברים והשערות כאלה.

פרק ג.

הזמנים מכל הגאונים הנזכרים.

לכאור יותר את הדברים, ועם זה גם לצמצם יותר זמן כל אחד מהגאונים הנזכרים לפי שנדברו רב שריא יחסר במקום הזה סרט השנה אצל כל אחד ביחוד וכן להתאים יחד את כל המעשים וזמנם עם דברי הימים הכוללים של מטשלת סרט והערביים בימים ההם, נביא גם דברי הרא" בן דאוד אשר דבריו בטקס הזה יסכימו בדיוק עם התולדה הכללית, ויתלבנו ויתבררו גם פרטי הדברים.

והנה זה לשונו של הרא" בן דאוד ז"ל. חזרו הרביעי רב יצחק ובימיו גברה מלכות ישמעאל ונעקרה מלכות פרס מן העולם וכא לכל עלי בן אבו טאלב מלך ישמעאל לאחר שנברו עליה ישמעאל כמה שנים כי בימי עמר בן אלכטב מלך ישמעאל נעקרה מלכות פרס ונהרגו בנותיו ובניו של יוגדר מלך פרס והלכו בשבי ויעמוד מלך ישמעאל ויתן בת יוגדר לר' בוסתנאי ראש גלות וגיירה והיתה לו לאשה כי בשנת ארבעת אלפים ושפ"ב התחיל מחמד מלך ישמעאל לטעון מענותיו וכן סצינו שנת ד"א ושפ"ב ביום חמישי בשבוע יום שני מחדש אב, ובשנת שפ"ז לכו חישמעאלים ירושלים שחתח ביר ארום תק"ס שנה מיום חורבן הבית, ואחר זה ח' ביר ישמעאל תע"ב שנה וכו' וכשכא עלי בן אבו טאלב לכלב יצא אליו רב יצחק ראש ישיבה וכברו ונשאו ממלך על כולם כשנת ד"א ות"ב עכ"ל.

ונכאר דבריו, הדבר ידוע כי עלי בן אבו טאלב לא הלך לכלב ופרס להלחם שם כי כבר נכבשו בבל ופרס לפני הערביים הרבה קודם זה, והוא בא שמה רק ליסר לו עיר ממלוכה בקפא תחת מעדינא אשר בערבא, וכל ממלכת בבל חישנה ואיראק כבר לכו הערביים במלחמותיהם משנת שצ"ז עד ד"א ת', וגם ארצות פרס כבר נכבשו לפני הערביים בימי הכלוף השני הוא עמר בן כטאב אחרי מלחמת Nehawend כי אז על פי עצת ארטוצאן חנסיך הפרסי שמו פניחם ללכוד את איספאהאן וילכדוה בשנת 22 להערוירא, הוא שנת ד"א ת"ד ואחר זה אחרי מלחמת Merwerud חיתה כל ממלכת פרס בידם, ובכלל הישנה ואיראק כבר החישבו הערביים עוד קודם שנת ד"א ת' עד אשר בשנת ת' יכול הכלוף עמר בן כטאב להסיע את יחודי הכל הכור אשר בערב, ולהביאם לסביבות עיר קפא אצל נגד ולתת להם שם אחוזת נחלה להאחז (ע"י כל זה בפרט להפראפעסאך ווייל בספרו ד"א בליפען חלק ראשון) ועלי בן אבו טאלב שהי' הכלוף הרביעי לא הי' לו שום מלחמה עם ממשלה פרס שכבר עברה ובטלה.

וחן גם דברי הראב"ד באמרו על רב יצחק ובימיו גברה מלכות ישמעאל ונעקרה מלכות פרס מן העולם, וכא לכל עלי בן אבו טאלב מלך ישמעאל לאחר שנברו עליה ישמעאל כמה שנים כי בימי עמר בן אלכטב מלך ישמעאל נעקרה מלכות פרס ונודע מזה כי רב יצחק הי' גם אז כאשר נעקרה מלכות פרס על ידי עמר בן כטאב וגם הי' עדין אחר זה בגוא עלי בן אבו טאלב לכלב, וכל משך חוסן חוח הי' ראש מתיבתא כי כבר הי' לראש מתיבתא בימי עמר בן כטאב כשנעקרה מלכות פרס שהראב"ד תולח זה עליו לאמר. חזרו הרביעי (ה) רב יצחק ובימיו גברה מלכות ישמעאל ונעקרה מלכות פרס ומפרש דבריו מיד אחר זה לאמר. כי בימי עמר בן אל אל כטאב מלך ישמעאל נעקרה מלכות פרס" אם כן באמרו

ראשית תקופת הגאונים

כי בימי רב יצחק נעקרה מלכות סרס בנותו לימי עמר בן כטאב, ובוראי שכתב כן על פי מקור שהי' לפניו.

ובאגרת רב שרירא גאון בספר יוהסין שבדינו מר' שמואל שולם נאמר ואחרי רב מארי סורגו מלך בנהרדעא מר רב חנינאי מן בי גיהרא, ובימיו יצא מחמד לעולם בשנת ארבעת אלפים ושע"ד ליצירה והנה לבד ממה שאין הזמן כן הדבר ידוע שרב שרירא עצמו לא כתב בכל דבריו שום זמן ליצירה, וכל הזמנים שרשם הנם כולם לשמרות, ובאמת שבאגרת רשיג' שבספר סדר החכמים לניב לא נמצא זה כי אם נאמר "ואחרי רב מרי סורגו מלך בנהרדעא מר רב חנינאי מן בי גיהרא ובימיו יצא מחמד לעולם" וברור דמפני שלא רשם רב שרירא חזן חזן חנינאי זה רב שמואל שולם, ונראה כי על כן לא כתב בזה רב שרירא חזן כמו שרגיל אצלו כמ"א לפי שאין מונתו לשנה מיוחדת כי אם כאמרו "ובימיו יצא מחמד לעולם" ידעו לאמר שהתחיל לתת חתיתו בארץ החיים ולהרניז ארץ שהוא לערך מן שנת ד"א שפ"ה עד ערך שנת ד"א ת"צ.

ואחרי כל זה חנה מכואר כל דבריו רב שרירא, הוא יאמר "ובתריה (כתב רב חנן) מלך מר רב מארי זקנו וכו' ובימיו מלך בסורא רב מר בר רב חנינא בשנת תתקכ" (ד"א שס"ט) ואחרי רב מארי סורגו מלך בנהרדעא רב חנינאי מן בי גיהרא ובימיו יצא מחמד לעולם ואמרין דהוה בסורא אותו העת רב חנינאי ורב חנא גאון בפומבדיתא וטר רב יצחק גאון והוא שחי' בסורא שכור עת שכבשה עלי' בן אבו מאלב ויצא רב יצחק לקראתו וכו'". (ו)

וחננו יודעים מזה כי ישיבת סורא נפתחה מחדש על ידי רב מר בר רב חנא בשנת תתקכ" (ד"א שס"ט) וכן חננו יודעים מזה עצמו שבשנת תתקכ" (שס"ט) כבר נפטר רב חנן מאישיקא וכבר מלך בפומבדיתא רב מארי סורגו, ואם כן חנה בשנה זו כבר מלך בנהרדעא על מקומו של רב מארי, רב חנינאי מן בי גיהרא. רב חנינאי מן בי גיהרא ישב ראש בנהרדעא אחרי אשר יצא משם רב מארי להיות ראש מתיבתת פומבדיתא, והוא האריך ימים בנהרדעא, והי' שם גם כשנפטר רב מארי, ועל כן יאמר רב שרירא גאון על רב חנינאי מן בי גיהרא כי בימיו יצא מחמד לעולם, ולא ירשום זה על רב מארי, כי רב מארי כבר נפטר אז בזמן ההוא, וכן כבר נפטר אז בסורא מר רב מר בר רב חנא, ויודיע לנו רב שרירא דאמרין דהוה בסורא אותו העת רב חנינאי ורב חנא גאון פומבדיתא אבל חננו רואים מדברי רב שרירא כי לא מצא לפניו בספרי זכרונות הגאונים את השנה מתי מלכו אז רב חנינאי בסורא ורב חנא בפומבדיתא על כן יסבור לנו הדבר סתם כפי קבלתם (ע"י בימי הסבוראים ספיד) ובכל זה לא חניח לנו בלא ידיעה מקיחוב הזמן והוסיף על פי ידיעתו כי בימיו יצא מחמד לעולם, חיינו שאף שרב חנינאי מן בי גיהרא כבר מלך בנהרדעא בשנת ד"א שס"ט נמשך זמנו לאחר זה ובימיו יצא מחמד לעולם, היינו בערך ד"א שפ"ה — שיצ שחימים ההם הנם באמת השנים בימי מחמד השייכים לדברי הימים של בני ישראל כידוע מדברי ימי מחמד, והימים ההם הנם גם עיקר מעשי תקפו וגבורתו ויצאתו לעולם, ויודיע רשיג' כי באותו העת כבר לא היו עוד בסורא ופומבדיתא רב מר

הערה (ו). כבר הערנו בימי הסבוראים פטיו כי זמן אבותיהם של רב מארי סורגו, ושל רב מר, והם רב דימי סורגו, ורב חנא, הוא דור סוף סבורא, ושנראה שרב מר בר רב חנא היינו בן רב חנא שנאמר עליו שחי' סוף סבורא וע"ש עוד ש"ס (עמוד 46).

ורב מארי, ועל מקומם כבר היו בעת ההיא רב חנינא ורב הנא, ועל כל זה לא הי' לפניו צמצום השנה, ועל כן צמצם זמנם בקירוב.

ועל פי סגנון לשון רב שרירא הי' קרוב לאמר שיחסר כאן בדבריו תיבה אחת ואז יהי' דבריו ממש כדברי הראב"ד, והמלה הזאת היא "ובימיהם" ויהי' אז לשון רב שרירא "ובימיהם" מר רב יצחק גאון והוא שהי' בפירושו שכור עת שכבשה עלי' והיינו ממש כמו שידענו גם מדברי הראב"ד שרב יצחק גאון כבר הי' לראש בימי עמר בן כטאב, ובימיו של רב יצחק גאון נברה מלכות ישמעאל ונעקרה מלכות סרס, ויוסיף להודיע גם זאת "והוא שהי' בפירושו שכור עת שכבשה עלי' בן אבו מאלכ" והיינו שהי' כבר בימיהם של רב חנינא מסורא ורב הנא והוא הי' שם אחר זה גם בבוא עלי'.

אמנם אף שוראי כן הוא לפי סגנון דברי רשיג אבל לא נחוץ להניח ולהוסיף תיבת "ובימיהם" כי גם אם לא נגיד, גם כן אך זה פירוש דבריו "ואמרין דהוה בסורא אותו העת מר רב חנינא ורב הנא גאון פומבדיתא ומר רב יצחק גאון והוא שהי' וכי וגם בלא שום חגה הדברים מפורשים כן.

ויצא לנו מזה כי רב חנינאי מן בי גיהרא נעשה לראש בנחרדעא בערך שנת ד'א שסימ' (תתקכ"ב) והאריך ימים והי' שם גם בשנת שפ"ה שצ' (בימיו יצא מחמד לעולם) ואז בימים ההם (באותו העת) כבר מלכו בסורא ופומבדיתא רב חנינא ורב הנא ובימיהם של רב חנינא ורב הנא הי' רב יצחק גאון, והיינו אחר שנפטר רב חנינאי מן בי גיהרא שישב כבר בפירושו שכור משנת ד'א שסימ' אז ישב שם במקומו רב יצחק גאון, ורב שרירא בחר לו כאן סגנון זה אחרי שלא הי' לפניו מפורש שנת כל אחד ואחד, ומתוך סגנון זה באמת הדבר מובאר בקרוב גמור. וסוף זמן כל הגאונים שחזרנו יגיע עד ערך שנת ד'א ת', לכך רב יצחק גאון שהוא האריך ימים יותר וכל אשר יבואר.

פרק ד.

גאוני סורא ופומבדיתא משנת ד'א ת' עד תמ"ט.

גם בהסחצח השנים להמאה הראשונה מתקופת הגאונים רבי המבוכות ועצמו הספיקות ויסדו דבריהם על מקורים אף שבהמקורים ההם עצמן מפורש להיפך. וביאורי הדברים יסיף אור יותר גם על ראשית ימי הגאונים.

והנה רב שרירא גאון דל אחרי שסיים דבר רב יצחק גאון עם עלי' בן אבו מאלכ יאמר. ואחריו רב רבא שתקנו בימיו לתת גט לאלתר לאשה דלא כשמעתא דכלתיה דרב זבד, ובימיו הי' בסורא רב ששנא דכתיב על הוטרניה משרשיא בר תחלישא ובתריה מר רב בוסתנאי בפומבדיתא, ובתריה מר רב חונא טרי בן מר רב יוסף הי' גאון בשנת אלף (ד'א תמ"ט) ובתריה מר רב רביא ובתריה מר רב נטרונאי בר מר רב נחמאי ומלך בשנת אלף וכו' עכ"ל.

אמנם בחופש ממונים ובסדר החכמים (ששם נדפס אגרת רשיג מבי' אקספארד ע"י נ"ב) הנוסחא בראש דבריו "ואחריו מר רב רבא שתקנו בימיו לתת גט לאלתר לאשה דלא כשמעתא דכלתיה דרב זבד" ובימיו הי' בסורא רב חונא גאון. ובתר מר רב רבא מר רב בוסאי (בוסתנאי) וחוה בסורא מר רב ששנא וכו' והנה נאמר שם מפורש דבימי מר רב רבא הי' בסורא רב חונא גאון, ואף שככל מקום חעיקר חנוסא שבספר יוחסין שבנוסחאות האחרות ניכר בהם שליחות יד של מאוחרים

ראשית תקופת הגאונים

על פי הכנתם, אם מהמעתיק או גם חט"ל, (ז) אבל כאן במקום הזה חזר סוכר ומכרה גם מהאגרת שלפנינו בספר יוחסין שנשמט שם. וביטוי ח"י בסורא רב חונא נאון שחרי לחלן בשנת ד"א תצ"ג בדברו על דבר ראשי מתיבתא סורא יאמר שם רשיג. "אחריו (אחרי רב יעקב) מר רב שמואל ומישיבתו של פוסבדיא ה"י ומבני בניו של אמסרד ה"י ואביו של מר שמואל זה ח"י בנו של מר רב רבא נאון שכתבנו שח"י נאון בפוסבדיא. וכחדיה הוה רב הונא דמתא מחסיא וחכם גדול ה"י (מר שמואל) ובנוחי בפוסבדיא ואית מן זרעיה קרמנא במתיבתא ואית בהון מאן דמחתן בנא עכ"ל וחנה ברור שכונת רשיג כאמרו ואביו של רב שמואל זה ה"י בנו של מר רבא וכו' ובה"ד חזר רב דונא דמתא מהסיא היינו דרכ חונא דמתא מחסיא הוה כחדיה דמר רב רבא בתקנת חננ' שהיתה תקנה בוללת להצטרף יחד ומפני שה"י חרבו חזר דבר מסוים מאד, שזו היא חקנת הראשונה אחר רבנן בסורא שתקנו היאונים לתקנת חדור, והחקנה נתקנה או בפוסבדיא, ולשם כא גם רב הונא מסורא או שח"י זה במקום אחר אלא שיצאח ממתיבתא פוסבדיא ורב רבא ח"י העיקר בה, וכחדיה הוה רב הונא מסורא, ועמדו לפניו ותקנו מה שתקנו, על כן רשם זה רשיג, והציב לו ציון בספרו שבחו של מר רב שמואל, ושבה בית אבותיו וגדולות רב רבא שלכבודו בא רב הונא דמתא מחסיא לפוסבדיא, או שהצטרף אליו.

והחכם גרעץ אשר בכל מקום שם לו לקי לכתוב על הרוב על פי נוסח חופש מטכונים כתב גם כאן בפשיטות כן וגם קבע להם זמן וכתב בחיג עמוד 130. אחרי רב יצחק שה"י כנראה הנאון הראשון במתיבתא דסורא (חרברו חזר כבר נתבאר שאינו כן) הננו מוצאים את רב הונא משמש בכהונת ריש מתיבתא דסורא בזמן אחד עם מר רב רבא בפוסבדיא בערך חשנים ד"א ת"ל—ת"ס לשני ראשי מתיבתא אלה מ"חסיס רב שרירא ורב האי בנו תקנה גדולה ונכבדה מאד לשעתה וח"א תקנת מורדת וכו' עכ"ל ויבואר חומן בפרק הבא.

אמנם החכם ווייס הלך בזה בדרך לעצמו ויאמר (ח"ד עמוד 9). "בתחלת הרביעית השניה למאה ההמישית (אם כן גם לדבריו בערך שנת ת"ל) ה"י גאון בפוסבדיא מר רב רבא ועמו רב הונא מטתא מחסיא, אשר בלי ספק נקרא לשם מפני חכמתו הגדולה מה היתה פקודתו של רב חונא הטיהרת לא נודע לנו ואולי ה"י דינא די כבא אשר מעלתו מעלת משנה לראש הישיבה אך לדעת קצת (חראב"ד) ה"י רב רבא בפוסבדיא ורב חונא בסורא לשני הגאונים חאלה נתייה חקנה גדולה וכו'. ובהערה 13 יאמר שם ווייס רשיג כתב ובה"ד חזר רב דונא דמתא מחסיא מלשון בזה"י משמע שה"י עם רב רבא במקום אחד ורכור. דמתא מחסיא אין כוונתו שה"י שם גאון דלעיל מניה כתב בפירושו שביטוי רב רבא ה"י רב ששנא בסורא ועל כרחך הכוונה שה"י מסורא ומפני חכמתו נקרא לפוסבדיא אף כן מצאנו ברב יחוראי שסנחו שלמה נשיאה שקראו מפוסבדיא לסורא מפני חכמתו עכ"ל והנה רצה לברר ונסתבך במבוכות.

וכל דבריו אין להם מקום אמת הדבר שנמצאו שנקראו משיבה זו לחברתה להיות לראש אבל לא מצאנו כזאת בישים מקום כי אם לגאון חמתיבתא כי בחיות

חזרה (ז). ובפרט הנוסח של החופש מטכונים ששם שלח חט"ל את ידו והנהיג בפנים על פי דעתו, אבל גם בשאר הנוסחאות ניכר על חשינוס (על הרוב) סימני נעדרת וכאן בתקוני מעתיקים לפי עניות דעתם.

הגאון המרכיץ תורה הראש והראשון ככבודו אם לא מצאו אז במתיבתתם ככל הנדרש והי' כזאת בהמתיבתא השני' גדול יתר טאד הכיאו ממרחק לחטם אבל שיביאו להם משיבה אחרת דיינא די בבא זה לא נמצא כשום פעם ככל אורך הזמן הגדול וגם לא הי' הדבר אפשר לפי סדרי הישיבה ורק הגאון לכד יצא מכלל הסדרים הכוללים.

והעיקר שלא הרגיש חיים בענין הרברים הן בכל דברי רשיג לא מצאנו שיוכר אצל שום גאון מי הי' הדיינא די בבא אצלו וכאן במקום הזה הלא לא ידבר רשיג כלל משיבת פומבדיתא כי אם משיבת סורא ורק שייחס שם את ראש מתיבתת סורא את מר רב שמואל ויאמר שהי' בן בנו של מר רב רבא ומה ענין להזכיר כאן מי' הי' דיינא די בבא אז בפומבדיתא כימי מר רב רבא ומה שייכות יש ליה במקום הזה.

עוד זאת והיא גם עיקר חבל הלא התקנה הגדולה הזאת חוזרה בכל מקום על שם מר רב רבא ומר רב חנינא ואם לא הי' אז רב חנינא בסורא כי אם רב ששנא אם כן נתקנה התקנה על ידי מתיבתת פומבדיתא לכד בלי הצטרפות ישיבת סורא כלל ואיך יתכן זה בתקנה כוללות שחי' ענינה אז לכל הטלה ולכל הפחות לכל יושבי כבל ונחתו על סיה כל הגאונים והנה הם יאמרו לנו כי כל ימי הגאונים עמדה סורא כמעלה יותר גבוה והיתה כמתיבתתא יחידית ופומבדיתא מפילה לה עד שלא יכלו לקחת ראש מתיבתתא משיבתתם כי אם מסורא וגם זה רק על פי הגאון מסורא את אשר יבחר לרם ומתאוס יאמר לנו ווייט כי תקנה כוללת לכל הטלה והנחתה כוללת שינהנו כזאת גם בסורא נעשה בפומבדיתא לכד בלא הגאון מסורא שהוא לא הי' באותו מעמד כלל.

אבל הדבר ברור דצדקן דברי הראב"ד וכאנרת רשיג שבספר יוחסין נשמט במקום הזה וכימינו הי' בסורא מר רב חנינא (ככל אשר ביארנו מתוך דברי רב שרירא עצמו) וכמו שהראנו בדור רב אשי' פ' ששששש גם שם כזאת והדבר מוכרע שם מדברי הגמ' ע"ש וכן הוא גם כאן.

ובדברי רשיג שם תנוסח העיקרי הוא כפי האמיר בייחסין רק בתקון הנשמט מרב חנינא והי' תנוסח כך וכימינו הי' בסורא "רב חנינא ובתריה" רב ששנא דכתיב על חומרתיה משרשיא בר תחליפא ובתריה מר רב בוסתנאי בפומבדיתא.

ולפי זה חנה הסדר ברור רב רבא בפומבדיתא ורב חנינא בסורא ואחר זה רב בוסתנאי בפומבדיתא ורב ששנא בסורא.

אמנם מתי' הי' רב רבא בפומבדיתא ורב חנינא בסורא ומתי' הי' אחרים רב בוסתנאי בפומבדיתא ורב ששנא בסורא זה צריך לבאר ועל ידי זה ניכל לבוא לחקר הדורות ההם גם את אשר הי' לפניהם וגם אחריהם.

פרק ה.

והנה חוקרי אשכנז קבעו בפשיטות זמן רב רבא ורב חנינא משנת ד'א ת"ל—ת"ס וזמן רב בוסתנאי ורב ששנא משנת ד'א ת"ס עד ת"ט והיינו על פי החשבון משטרות מלכו רב רבא ורב חנינא משנת תתק"פ—תתקצ', ורב בוסתנאי ורב ששנא משנת תתקצ' עד שנת אלפא לשטרות כן יאמר גרועין בחי' עמוד 130 לאמר אחריו רב יצחק וכו' הגנו מוצאים את רב חנינא וכו' בזמן אחד עם רב רבא בערך השנים ד'א ת"ל—ת"ס (ולשטרות תתק"פ—תתקט"ו) ולחלן שם

עמוד 132 יאמר. אחריו שני ראשי מתיבתא לה היו גאונים בסורא רב ששנא ובחסרתיה דיליה ח"י הותם עצמו משרשיא בר תחליפא ובסומבדיתא רב בוסתנאי בערך משנת ד'א ת"ס תמ"ט (לשטרות תתקצ—אלפא). אחריו יאמר כן גם החכם ווייס וירשים זמן רב רבא ועמו רב חונא לתחילת הרביעית השניה למאה החמישית ואחר זה (חד עמוד 10) יאמר סביב לחצי המאה החמישית כימי רב רבא ורב חונא ח"י גאון בסורא מר בר ששנא (ועפ"י דבריו לא ידע מי ח"י אז בפומבדיתא) ואף שסמכו בדבריהם רק על דברי רב שרירא גאון (ע"י לגרעץ בעיון כ) בכל זה לא הרגישו בדברי רש"י עצמו שהנם מפורשים היפך זה כי רב שרירא אחרי אשר יאריך שם בגאונים פומבדיתא דור אחר דור וישוב לגאונים סורא יאמר בדברים ברורים ומפורשים לאמר. ובאילן שני בלחון גאונים דהו במתא מחסיא לא נחירנא לחו שפיר על הסדר ואית בחון הנופתא ונמורתא דנשיאים דמעבדין לחון ומהדרין לחון ומה דבריר לנא כבר כתיבנא לחו אבל מן שנת אלף ואילך קים לן בחון ובאילן מאה שני מאלפא ואילך דפרישנא לחון גאונים דמלכו בפומבדיתא מלכו בסורא אלן גאונים מר רב חנינא מנהר סקוד וכו'.

העתקנו כל לשונו של רש"י במקום הזה כי מזה נראה איך דבריו ברורים ומפורשים כי עד שנת אלפא לא נחיר ליה ולא קים ליה ומאי דהו ברור ליה קודם זה כתב לחו אבל בסוף חאלף לא קים ליה ולא ידע ולא כתב ועל כן יאמר עוד. אבל משנת אלף ואילך קים לן ויפרש דמלכו אז אלן גאונים וכו' אבל קודם זה לא ידע ויבאר שהי' זה כאשסת ראשי הגולה (בהיות סורא סמוכה למושב ראשי גולה) ותנה בא חתכם גרעטץ ויעתיק לנו מתוך דבריו רב שרירא גאון סדר שלם של הגאונים שהיו לפי דבריהם בסורא בסוף אלפא והם לפי דבריו רב חנא גאון בפומבדיתא ורב יצחק בסורא בשנת תתקע (ד'א ת"כ) אחריהם רב רבא בפומבדיתא ורב חונא בסורא בשנת תתקס—תתקס"ט (ד'א ת"ל—ת"ס) ואחריהם רב בוסתנאי בפומבדיתא ורב ששנא בסורא משנת תתקס"ט עד אלפא (ד'א ת"ס עד ד'א תמ"ט) נמצא שאנחנו ידענו הכל בבירור גמור דברים ברורים וסדר שאין למעלה הימנו מה שרש"י עצמו עומד ומעיד לפנינו שחוא לא ידע.

ובמה מובלבלים בזה דברי החכם ווייס דבהערה 13 (עמוד 9) יאמר. ודבור דמתא מחסיא אין הכוונה שהי' שם (רב חונא) גאון דלעיל מניה כתוב בפירוש שבימי רב רבא הי' רב ששנא בסורא ועל כרחך דכוונה וכו'. ואם כן לדעתו זמן רב ששנא ורב רבא אחד זה בפומבדיתא וזה בסורא בכל זה יגביל שם זמן רב רבא מתחילת הרביעית השניה למאה החמישית וזמן רב ששנא סביב לחצי המאה החמישית ותפס ההבל בשני ראשיו.

אבל הדבר ברור מתוך דבריו רב שרירא גאון דלא הי' לא מר רב חונא ולא מר רב ששנא בסוף חאלף ואם רב שרירא יאמר. ובאילן שני. בלחון גאונים דהו במתא מחסיא לא נחירא לחו. אין ספק מלשונו זה שיש כזה משך זמן נכון מח שלא ידע לפי שהלשונו בלחון גאונים ולא נחירו לחו שפיר על הסדר מורים כעליל על משך זמן.

ולפי זה ברור כי כל אלה שכתב רב שרירא על הסדר בסורא קודם אלפא עלינו לכלי לקבוע זמנם בסוף אלפא ששם יאמר רב שרירא שלא כתב לפי שלא נחיר ליה ואם כן זמנם קודם זה.

ומזה נודע כי הגאונים מפומבדיתא שהקביל זמנם יחד עם גאוני סורא ההם גם הם היו קודם זה.

ולפי זה יוצא לנו בהכרח שר"ב רבא ה"י בפומבדיתא ורב הונא בסורא בערך שנת ד'א ת'—ת"י ואחריהם רב ששנא בסורא ורב בוסתנאי בפומבדיתא הנה רב בוסתנאי לא ידענו עד כמה האריך ימיו ועל זה נדבר לפנינו אבל רב ששנא זמנו רק בערך שנת תתקע ד'א ת"כ.

ואם רב רבא ורב הונא היו בפומבדיתא בערך משנת ד'א ת' עד ד'א ת"י אם כן ברור דרב חנינא גאון בסורא ורב חנא גאון בפומבדיתא שהיו לפניהם הנה זמנם לפני זה היינו לפני שנת ד'א ת' וכמו שבאמת כן הדבר מפורש בדברי רב שרירא ובימיו יצא מחמד לעולם ואמרין דהוה בסורא אותו העת רב חנינא ורב חנא גאון בפומבדיתא.

וכן יהי' יוצא לנו גם מדברי רב שרירא גאון בשערי צדק (תש"ג דפוס קאנסטאנטינא ד' י"ו) שכתב שם וז"ל ואחרי רבנן סבוראי כשראו חכמים שבנות ישראל הולכות ונתלות בגוים ליטול להן גיטין מבעליהן תקנו מר רב רבא ומר רב חנא נוחם עדן למורדת ותובעת גרושין וכו' ובזאת אנו מתנהגין היום כשלש מאות שנה ויותר עכ"ל והלשון כשלש מאות שנה ויותר מורה שכבר עברו איזה עשריות שנים יותר משלש מאות שאם לא כן ה"י די כאמרו כשלש מאות שנה לכר ולא ה"י צריך להוסיף ויותר. וגם תלה זה בזמן שאחרי רבנן סבוראי, שזה משמע זמן קרוב אחריהם.

ועל ידי כל זה ה"י אפשר לומר כי האמור באגרת רש"י ביוחסין (וכפי זכרוננו הוא כן גם בדפוס קאנסטאנטינא) ובתריה (בתר רב בוסתנאי בפומבדיתא) מר רב הונא מרי בן מר יוסף ה"י גאון בשנת אלף ובתריה מר רב חייא ממישן ובתריה מר רביא ובתריה מר רב נמרונאי בר מר רב נחמאי. ומלך בשנת אלף הנה על פי דברינו נוכל לאמר דבאמת העיקר האמור לכסוף, אבל אין זה נוגע לדברינו בעיקרם כי יכול להיות שרב בוסתנאי האריך ימים בפומבדיתא אחר שנת תתקע ועל כן חבא אחריו מר רב הונא מרי בן מר יוסף כבר הניע לשנת האלף (תמ"ט) וגם יכול להיות שרב הונא מרי ה"י שם גם הרבה קודם שנת אלף לשמרות, וכונת רב שרירא רק לאמר דבשנת אלף עדין ה"י עומד ומשמש בישיבת פומבדיתא ומכני ששנת אלף הוא אצלו דבר מסוים לחשבון, ויחשוב לחשבון זה ומשם ואילך כן בנוגע לסורא וכן בנוגע לפומבדיתא שהוא מונה כאן אחר זה כל תקופת מאה שנים, על כן יוכל כאן מי ה"י עדין גאון בשנת אלף הוא ד'א תמ"ט.

ומכל מה שנתבאר הגנו יודעים כי גם בהמיר ארץ על ידי הכלים אשר לקחו המלוכה מהפרסים, עמדו הישיבות בכל תקפן, ויהיו נוחלים ומנחילין את כל קבלות הראשונים לפניהם ככל הנוגע לדברי הגמרא (ככל אשר יבואר בסוף הכא) כי מראשית בוא הערביים לארץ פרס עוד בימי הכלף הראשון אכן כבר עד אשר נחח שקטה הארץ מכל מלחמה ידענו כל סדרי הגאונים גם בפומבדיתא גם בסורא ורק אחר ערך שנת ד'א ת"כ יחסר לנו לדעת מי ה"י או בסורא ערך שלשים שנה עד שנת אלף ד'א תמ"ט אבל לא ה"י מפני שערורות במדינה כי אם באשמת ראשי גולה, כמפורש בדברי רש"י ומבואר הדבר כי הערביים והכלים בבואם לפרס וכבשם את הארץ לא התערבו מאומה בעניני הישיבות וגם אחרי כבשם הארץ לגמרי היו על תילם המתיבות גם בסורא גם בפומבדיתא גם בפירוז שבור.

ורב יצחק שיצא לקבל פני עלי, יצא כראש לעדתו, אבל לא שהי' להכליף איזה ענין עם המתיבות שלא מצאנו בשם מקום ככל משך הזמן הנדול.

והנה הראב"ד יסיים, וכשבא עלי בן אבו טאלב לבבל יצא אליו רב יצחק ראש ישיבה וכברו ונשאו המלך על כולם בשנת ארבעת אלפים ות"כ ואף כי עלי בא לבבל קודם זה, ואחרי מלחמת הגמל כבר נתישב בקופא ועי' להפראסעסאר ווייל בספרו *Geschichte der Chalifen*, I. Band 214 אבל באנכאר לא הי' עדין ובא שם רק בנסעו מקופא לסוריא ללחום עם מחנגרו מואביה והי' זה בחדש אסריל שנת תיז' ואז נסע דרך אנכאר (אשר שם סידו שבור) לראקקא ושם עבר נהר סרת וסמוך לראקקא בעבר סרת אשר לצד סוריא הותחלו התנרות ואחר זה גם מלחמות תנופה אשר ארכו כל חדש יולי, עד אשר אנשי החיל הבריוח את שניהם לשקוט ממלחמה ולברור שופטים ביניהם.

ומזה ידענו כי הלשון בדברי רב שרירא גאון על רב יצחק גאון, והוא שחי בפירו שבור עת. שכבשה עלי בן אבו טאלב ויצא רב יצחק לקראתו הנה הלשון עת שכבשה עלי לאו דוקא, ואין הסירוש שכבשה על ידי כובד מלחמה כי לא הי' לו שם מלחמה כלל, כל מלחמותיו של עלי בן אבו טאלב אחרי היותו לכליף היו רק מתחלה אצל בצרה עם צוביער ומאלה, ואחר זה עם מואביה בנבול סוריא, אבל כונת רש"י שנכנעו לפניו, והראו לו אותות אהבה וקבלת מלכותו נגד מואביה אשר רב אתו ריב המלוכה.

ובאמת כי בדברי הראב"ד נאמר רק, וכשבא עלי בן אבו טאלב לבבל יצא אליו רב יצחק וגם כונת רש"י בן כשבא לבבל ופרש את ממשלתו שם וזה יקרא רש"י שכבש אבל יאמר מפורש שיצא רק להקביל פניו.

ובדבר השנה אשר קבל רב יצחק את פני עלי בן אבו טאלב אשר הראב"ד יאמר שהי' זה בשנת ד"א ת"כ ולפי הדברים אשר נתבאר מהיות עלי שם הי' זה בשנת תיז'—תי"ח הנה או שש"ס הוא בדברי הראב"ד וצ"ל תי"ח ונעשה ת"כ או שבאמת הי' זה בשנת ת"כ וכבר כתב ווייל בספרו כמה פעמים שאי אפשר לסמוך בדיוק על המקורים שלפנינו בנוגע לשנה או שנתיים שכמה סתירות יש בזה בין סופרי הערביים ועי' בדברי ווייל בהקדמתו.

והנה מכל מה שנתבאר יוצא לנו שרב יצחק גאון הי' בן דורם של רב רבא ורב הונא בן יוצא מכל דברי רש"י אלא שלפי זה הי' נדרש לתקן לשון הראב"ד אבל מפני שדברי הראב"ד שם בימי הדורות נלקו בחסר וביתר שגם יחשבים כולם לרבנן סבוראי (ועי' מ"ש ע"ז בימי הסבוראי בפ"כ ובמבוא לתקד"ג פ"ד) וגם יסיים שם בפירוש. נמצאו רבנן סבוראי חמשה דורות ויחשוב שישה ועל כן יש בזה נוסחאות עי' סדר החכמים וגם שמיד אחר זה יתחיל בימי הגאונים ומחולפים שם נאיני סורא ופומבדיתא ולשון הראב"ד לא נכתב בסגנון מצויין עד שיהי' אפשר לברר הדברים מתוך דבריו עצמו, ולתקן על פי השערה לבד אינה מן המדה והעיקר בזה שהמקורים שהיו לפני הראי בן דאוד ז"ל הם עצמם לא באו מכוון בכל הנוגע עד דא תמיט ועל כן נתמלא שם החסר בסוף אלף לשטרות כמה שדמו שהגזברים בשמותם היו אז ורש"י יאמר לנו בפירוש שאינו כן.

ובלא זה גם ניכר שם בדברי הראי בן דאוד ז"ל עוד טעות כולל כי נאמר שם אשר אחרי רב חנן הי' רב מארי ואחרי רב הונא ואחרי רב חנינא כל אלה דור אחד הם ורב חנן מאשיקא הי' לראש בשנת שמיט ואחרי ארבעה ראשי ישיבות ולא הוזכרו מספר שנותיהן ואחר זה חיא שבא שם הדר הרביעי רב יצחק וכי אבל הדברים האלה אין להם פירוש חנה בפשוטו עלינו לפרש שכל אלה

שחשב יחד רב חנן מאישיקא ורב מארי ורב הונא ורב חנינא הנם ראשי מתיבתת סומבריתא (ך) שהרי רב חנן מאישיקא ורב מארי שם היו ואת רב הונא ורב חנינא חשב עמם ולא הזכיר שהם היו בסורא.

אבל אי אפשר לאמר כן שאם כן לא נזכרו אצלו ראשי מתיבתת סורא עד הדור האחרון שהוא אצלו מר רב רבא ורב הונא ורב בוסתנאי ורב ששנא ואם כן יהי' אצלו רב הונא בסורא שהי' יחד עם רב רבא הוא יהי' אצלו הגאון הראשון בסורא וזה דבר שאי אפשר שעדין לא נפתחה ישיבת סורא עד אז. גם כי אם כן יהי' לנו ראש מתיבתא חדש בסומבריתא בשם רב הונא מה שלא נזכר כלל בימים ההם.

ונראה פשוט שש"ס הוא ותחת רב הונא צ"ל ורב מר בר רב הונא יצ"ל ובסורא רב מר בר רב הונא ואחריו רב חנינא והיינו שקודם זה חשב את השנים הראשונים מסומבריתא והם רב חנן מאישיקא ורב מרי וכנגדם הישנים הראשונים מסורא והם רב מר בר רב הונא ורב חנינא וזה באמת כן הוא כי כן הדבר מפורש בדברי רב שרירא ועל כן יאמר הראב"ד כל אלה דור אחד.

אבל מה יהי' סירוש דבריו אחר זה שחזר לאמר ורב חנן מאישיקא הי' לראש בשנת ד"א שש"ט ואחריו ארבעה ראשי ישיבות ולא הוזכרו מספר שנותיהן ומה סירוש הדברים האלה איזה ארבעה ראשי ישיבות היו אחרי רב חנן ועד מתי היו ארבעה ראשי ישיבות והלא הרבה והרבה ראשי ישיבות היו אחריו.

ובהכרח שכוונתו עד ימי הגאונים שהוא יתחיל ימיהם מן אחר ד"א תש"ט ובאמת ארבעת הם אחר רב חנן מאישיקא והם רב מארי סורגו ורב הונא גאון ואחריו רב רבא ואחריו רב בוסתנאי.

ואם כן הנה מוכח בהכרח גמור שהזמן האמור בדברי הראב"ד אצל רב רבא ורב הונא ואצל רב בוסתנאי ורב ששנא נתוסף כמעות על ידי מאוחר שהרי הראב"ד עצמו אומר מפורש ואחריו ארבעה ראשי ישיבות ולא הוזכרו מספר שנותיהן ובאמת כן הוא כי גם אצל רב שרירא לא הוזכרו מספר שנותיהן כפרט רק שנתן לנו בהם סימנים לדעת שנותיהן בקירוב.

וכל מה שנעוין יותר נמצא יותר עד כמה ברורים בזה כל דברי רש"י וטנארים לנו הכל וכל דברי הראב"ד שם הצריכין תיקון מראשם לסוסם חהכרח לתקן על פי דברי רש"י וככל אשר נתבאר.

ונעיר עוד כי גם אחרי שנת ד"א ת"כ אשר ראו כי חארץ שקמה לגמרי, ונתבטלה ישיבת גהרדעא (פירו' שכור) לא נתבטלה לגמרי כי אם שנכללה בישיבת סומבריתא אבל בשם ניכר לעצמה וזה מצאנו בתשובה אהת לרב שרירא שהרפ"ס הח' גיבויער שמצא בכ"י באקספארד כפי שהעתיקה החכם ה"ר אהרן הכהני ש"י בחדשים גם ישנים' גמור 7 (מחזור לדחי' לגרעמץ ח"ד) ושם נאמר ועמדנו על אשר חזיר אלוף גמ' ר"ח מיסבחו של רב מובהק אדירנו ואיתננו רבינו שמריהו ראש שורות גהרדעא ב"ישיבה שלנו" והוא מבואר רק על פי כל דברינו בדבר פירו' שכור וגהרדעא אמנם ככל הננוע לתשובה זו נדבר לפנינו בסוף ימי הגאונים.

הערה (ח). ומה נראה שיצא המעות להספיד וציד לחשוב גם את רב יצחק שבא אחריהם לראש מתיבתת סומבריתא.

תקופת הגאונים תורתן של ראשונים

פרק ו.

תורתן של ראשונים.

אך מעט הוא את אשר נשאר בידינו כתורתן של ראשונים, מדברי הגאונים הראשונים מאלה אשר היו מיד אחר הסבוראים, הסיבה לזה היא כי רוב תשובות הגאונים אשר בידינו הם מאשר נשאלו מהרחקים היינו מארצות המערב, כי התלמידים חכמים כבבל היו מתאספים יחד בהמתיבות בחדשי כלה ושם היו כציעים ספקותיהם, ושם היו הרבנים מתבררין, ואך התשובות אשר נשאלו מרחקים באו בכתב ונשאר מהם לסלסה בימינו מאוד מוצל אחד מאלף, והשאלות האלה והתשובות עליהן הן רק מאז אשר גברה ממשלת הערביים וישפכו ממשלתם גם כבבל, וגם באפריקא וגם במערב איירופא, מאז רחוקים נעשו קרובים, וזה הן כהמאה השניה לימי הגאונים וכמו שיבוא שם אבל כמאה הראשונה לימי הגאונים ישאנו עומדים בה עדין לא היתה כזאת, ועל כן לא נמצא מהם לפנינו בתשובות הגאונים גם שריד כמעט, וזה הביא את החוקרים חרדשים לאכזר כלשונם כי אין להציל מאומה ממחשבי העת ההיא, ולא נודע דבר.

אבל אין הדבר כן עוד נשאר לפנינו גרגרים בראש אמיר, והגרגרים האלה יש להם ובהם אור זרוע עד שהגם יכולים ללמוד אותנו הרבה מאד, ולתת לנו ציור נכבד מדרכי הימים הראשונים ההם, וענינים ולשונם במתיבתא, וסגנונם בפירושיהם. וכפי מה שהגנו רואים לפנינו הגה לא לבד ראשוני הגאונים כי אם גם תיכף אחר חתימת התלמוד היינו עוד בימי רבנן סבוראי כבר התחילו לפרש את התלמוד, ובמקומות היותר נדרשים לזה קבעו סגנון מיוחד לשם פירוש גמור, ואף שלא כתבו על זה ספרים עדין כי אך זה עתה התירו לעצמם לכתוב את עצם התלמוד על ספר לבלי יהי עוד על פה ויותר מזה עדיין לא הרשו לעצם אבל כבר התחילו לקבוע מטבע של פירוש במקום הגדרש שיהי נלמד לכל בסגנון אחד, והתלמידים קבלו במתיבתא כל זה, וגרסו בעל פה, כמטבע קבועה לשם פירוש גמור, ובסגנון לשון הגמרא, כן הותחל בימי הסבוראים וכן הן בכל ימי הגאונים הראשונים, והדוגמאות ההן הגם נפלאים מאד, עד שנוכל לראות שם כל סגנון פירושם, בכל עמקן ורחבו, ונביא, בזה איזה דוגמאות לבירורי הדברים כפי מה שר"י אז.

ע"י לדוגמא בתשובות הגאונים שערי צדק שער ז' ס"י ה' שכתב שם רב ישראל גאון וז"ל ולענין עסקא דאתנים דשאלתון וכו' ודכתבתון משמיה דרב מתתיה גאון ז"ל רכתב אינו חייב אלא כנגיבא ואבידה אנחנא לא סבירא לן דמר רב מתתיה גאון כתב הכין ומאן רכתב הכי כל טאן דהוא שלא כהלכה כתב דמילתא פסיקתא היא האי עסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון עבדו רבנן מלתא דניחא ליה למלוה וניחא ליה ללוה ואי איכא למימר דלאו הכי מיפרשא (כלומר שאינו מפרש פלגא מלוה כן) הא כבר נקיטי רבנן פירושא דרבנן סבוראי דבתר הוראח והכין אמרו.

ניחא ליה למלוה דאי אמר נשוייה לכולה עסקא הלואה אסור ליה למלוה למשקל רווחא דהוה לי ריבית הילכך שוייה רבנן פלגא מלוה ופלגא פקדון דאי מטי ליה הנאה אמרינן פקדון ברשותא דמריה קאי וכמאן דאיעסק ביה איזו ורוח דמי וכי מטי ליה הנאה לא מתחזי כרבית וניחא ליה ללוה דאי אמרת ליהוי כוליה הלואה סם ליה ברשותא דיליה ואם מתנים בעי לשלומי כוליה ואי אמרת ליהוי

כוליה סקדון סקדון ברשותיה דמארי קאי וכל דוחא דמטי עליה אסור ליה לאתחנני מניה וחלכך שויוה רבנן סלגא מלוח דכי מרח בדידיה קא מרח ודמלות מעצמה קא שבח ושיויה רבנן סלגא סקדון דאי מתנים ברשותיה דמאריה קא קאים ולוח לא משלם אלא סלגא.

והיכא דשקיל עסקא מחבריה ומית אי נמי שקל זוזי מיניה למעבד בהון זיבנא ואיתא לזיבנא בעיניה ומית וידוע דהאי זיבנא בהנך זוזי אשתקל אע"ג דנפיל להו נכסי קמי יתמי מאריה קא שקיל ליה דאמר רב אידי בר אבין אם מת נעשה מטלטלין אצל בניו רבא אמר להכי קא קרי ליה עסקא דאם מת לא יעשה מטלטלין אצל בניו והלכתא כרבא.

ודאי ליתיה לעסקא בעיניה ואשתני ונפל ליה מעסקא לעסקא נשבע ונובה מחצה אפי' מטלטלי דאי סיד דמקרקעי קאמר רבא עד כאן לא שמענו דבעל חוב נובה ממקרקעי אלא רבא בטעמיה סבירא ליה דאם מת לא יעשה מטלטלין אצל בניו. אלן מלי בסדר הזה ובלשון הזה אתאמרו משמא דרבנן סבוראי ותדיר כפומיהון דכולהון רבנן בתלמוד והא מפרשא בלא ספק דאי מתנים משלם ואם יש מי שכתב בחלוף כן טעות ושגגה הוא ואין לסמוך עליה עכ"ל.

העתקנו פה כל הדברים האלה ליקרת הענין לראות כי רבנן סבוראי לא מסרו לתלמידיהם את התלמוד באותיות נכתבים לבד, וכי גם לא הסתפקו לפרש חדרים לתלמידים היושבים לפניהם בדרך רב לתלמידיו להסביר להם בכל לשון שהם שומעים, האמורים בדרך הסבר לשעה, כי אם תקנו במקום הנדרוש פירוש נמור ורחב, וסגנון הדברים לא היו על דרך פירוש לבד על דרך פירוש רש"י ז"ל כי אם בולל גם פירוש גם יסודי הסוגיא להלכה, ואם כי לא היו דבריהם על כל חלקי דבור ודבור בפני עצמו, אבל היו שם גם פירוש מספיק להענין, וגם ידיעת הכרעת ההלכה והפסק יחד, וכפי הנראה רבנו חננאל בפירושו חלך בעקבותם כי גם הוא הלך בדרך זה, ויכול להיות שרבנו חננאל שכל דבריו דברי קבלה הנה נשתקע בתוך דבריו הרבה סגנונים כאלה שהיו בקבלה אם מהסבוראים או מראשונים הגאונים, ואין זה לשונו שהוא בעצמו נסח כן.

ויש לנו גם מפורש כן, הנה בפירוש רבינו ניסים גאון במס' שבת ד' י"ב כתב וז"ל לא קשיא הא ר' יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה הא ר' שמעון דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה אבל עיקר דבריו של ר' שמעון במשנה בפרק המצניע וכו' אבל דברי ר' יהודה כבר אמר בעל הלכות גדולות בהלכות שבת כופין את הקערה על הנר בשביל שלא תאחז בקורה ועל עקב שלא תישך אמר ר' יהודה מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי ואמר חושש אני לו מחמתת הא דאמרין בכל דוכתא ר' יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה לא אשכחן לה עיקרא אלא מן האי וממאי דכי פליגי תנא קמא ור' יהודה בהא מתניתא במלאכה שאינה צריכה לגופה פליגי דקא אמרין וכו' וכתב אדונינו האי ז"ל דהני מילי הכתיבין בהלכות רבואתא דבתר רבנן סבוראי פרישו להו וכו' עכ"ל רבנו ניסים.

ושם בהלכות גדולות יש שם אורך גדול מכל זה ועוד כיוצא בזה והעיד לנו רב האי גאון ז"ל על כל זה דהני מילי דכתיבין בהלכות רבואתא דבתר רבנן סבוראי פרישו להו וע"י בערוך ערך דבר שהביא שם כל זה סתם ור"ח ז"ל אמר, ע"ש באורך.

תקופת הגאונים תורתן של ראשונים

ועי' במס' שבת ד' ק"ז שכתב שם רבנו ניסים ז"ל. ולא אשכחתי עיקר פלוגתא ולא ידענן לה אבל אדוננו האי גאון כתב בפירוש זה הפרק כזה הענין והא מלתא דמקלקל בחבורה דקאמרינן פלוגתא דר' יהודה ור' שמעון היא עדיין לא ידענן פלוגתייהו היכי ניהו ומתניתא דמפרש בה ר' יהודה ור' שמעון במקלקל בחבורה לא שמיע לנא אלא מגמרא ידענן דפלוגתא דר' יהודה ור' שמעון היא עכ"ל והלשון הזה עצמו הוא בפירוש ר"ח ז"ל סתם ונאמר שם מלתא דמקלקל בחבורה דקאמרינן פלוגתא דר' יהודה ור' שמעון היא לא ברירא לן עיקר פלוגתייהו דא היכי ניהו ומתניתא דמפרשא במקלקל בחבורה ר' יהודה פוסק ור' שמעון מחייב לא שמיע לן אלא מגמרא בלחוד הוא דשמעינן ליה עכ"ל.

ועי' עוד נוסח דברי הגאונים הראשונים בהלכות גדולות הלכות מ"ה שכתב שם. יוסף בן פרוך ממזרא זכ"ל אמתא בעא לשחרורה (לאכשור) זרעיה אתא לקמיה דרב מארי גאון (והוא רב מארי סונגו) א"ל נסבה בלא כתובה וקדושין באמהותיה דאי משחררת לה אף דשרי לה למידר בהדך דק"ל כר' יוסי דאמר גר מותר בממזרת דסתים לן תנא כוותיה גירי וחרורי ממזרי ונתניי שתוקי ואסופי מותרין לבוא זה בזה זרעך לא מתכשר אלא דקיימא באמהותה, וכד הוו לך בני מינה מהלינן כרישא דקיימית מצוה ובתר הכין כתוב להון גט חירות וזכייהו להון על ידי אחרים, ובתר דמוכית להון על ידי אחרים אייתי תלתא רבנן וליטבלינן דאמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן גר צריך שלשה ועבד משוחרר כגר דמי דתניא אחד גר ואחד עבד משוחרר (יבמות מ"ח) ומקשינן ומסקינן לענין טבילה עבד כגר ואע"ג דקמן הוא מטבילין ליה דאמר רב הונא גר קמן מטבילין אותו על דעת ב"ד וכ"ש עבד משוחרר ואין צריך לקבל עליו מצות דהא שייך לו במצוות כעבדים מעיקרא וגט חירות הוי להון ראיא לבי גדלן עכ"ל.

ובודאי שרב מארי לא הסביר כל זה כן בסגנון זה ליוסף בן פרוך ממזרא כי אם שכשנשאלה שאלתו בבית הועד השיב כל האופנים האלה בסגנון וסדור זה שיש בזה פסק גמור לדורות לדון זה בכל אפניו, והתלמידים קבלו זה ממנו לגרום ולשנות בסגנון זה ומה בא בהלכות גדולות וגשאר לפנינו בצביונו כפי שיצא אז לפסק בבית הועד.

ועי' עוד לשון הגאונים במתיבתא מימים הראשונים בתשובת הגאונים מקצ' דפוס ליק בס"י כ"ג בתשובה לרב גמזונאי שכתב שם. כך הראוני וכי ואית הא דאמר (קדושין י"ח א) רב חייא בר אבין אמר ר' יוחנן עכו"ם יורש את אביו דבר תורה התם חכין קאמרינן עכו"ם יורש את אביו דבר תורה שנאמר כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר והכין פריש מר רב צדוק גאון ז"ל ואמרו לו במתיבתא דילמא את אביו ישראל ואמר להו אי הר שעיר דיצחק לירתיה עשו כדאמרינן השתא דלאו דיצחק הוה הכי קאמר כי ירושה לעשו לאורתינן לבניה עכו"ם וקאמרינן (היינו בגמ' קדושין שם) והוא מפרש לה ודילמא שאני עשו דישאל מומר הוה וירתין ליה בניה אבל עכו"ם גמור אימא לך דלא ירתון ליה בניה אלא מהבי כי לבני לומ נתתיה ירושה לאורותיה לבניה עכו"ם ואמרו קמיה אי הכין הוא דעכרם יורש את אביו עכרם מה עסקנו עם עכו"ם ומי הטיל משפטו של עכו"ם עלינו לאמר עכו"ם יורש את אביו עכו"ם ואמר להון אצטרך דאי אית ליה לעכו"ם מלוה או פקדון ביד ישראל ומת ההוא עכו"ם כי קאמרינן עכו"ם יורש את אביו עכו"ם דבר תורה מחייב ישראל להדירה להחיא מלוה או פקדון ליורש דהחיא עכו"ם

ואי אמרין עכום אינו יורש אביו עכום תדוי כנכסי הגר וקנינון ההוא בר ישראל ולא מחייב להדורי לירושלם וכן הובא רשבב עכום נכסי והחזיקו בהון ישראל אי אמרת עכום אינו יורש את אביו עכום הוי כנכסי הגר וכל המחזיק בהון זכה בהון והשתא דקיימא לן דעכום יורש את אביו עכום ירית להון ואיה בהון משום גזל וקבלוה רבנן דמתיבתא עביל.

ומה שיש להתפלאות הוא להיפך שכל כך החזיקו בימים ההם בדרך הפירוש עד שלא חסו על האריכות כלל וזכה ידעין שהרבה מתשובות הגאונים הראשונים באו לדינו קטועות היינו ענין הכרעת הפסק לבדו אבל לשונם בעצם ה' הרבה יותר מפורש גם מלשון הראשונים בדורות שאחרי הגאונים שהחלו כבר לסמוך על המעיין לא כן בדורות חזית ראשונים שפירשו בכל מקום מפורש את שני הצדדין בסגנון מלא דבר. ועי' עוד בתשובת הגאונים זכרון לראשונים בס' יריד שכתוב שם לאמר ודשאלתון ראובן ה' לו דינא בהרי שמעין וקבילו על נפשיהו תלתא מעלמא בקנין דכל מאי דפסקי בנייהן מקבלי ופסקו על אחד מהם שלא כדון אית ליה למיתר דהא קנין בטעות הוא או דילמא לא אית ליה למיתר כדאשכחן למקצת גאונים זיל ואייתי ליה ראי' מהא דתנן גאמן עלי אבא גאמנים עלי שלשה רועי בקר יכו' ילמדנו אדונינו הכין חזינא דהא מילתא לא שייכא בהא מתניתין וכו' אלא מיהו לית להון למידן אלא כי האי דאית לכית דין הגדול למידן אבל שלא כדון חזי מחייב ביה וכו' וסדירן בפומא דרבנן משמא דרבואתא ראשונים דמן בתר סברא כי היכן דסדיר גמרא אלן מילי כלשון הזה מנאייגאן [נראה ציל מהימנותן] היכי דמי כגון דקנו מן בעלי דינין דכל מאי דפסקין עליכון בין לזכות בין לחובה מקבליתון עליכון ופסקו עליהן מאי דפסקו או פסקו מדינא דאורייתא או מדרבנן (במקום שיש תקנת חכמים) ובטעמא דרבנן אמרו מאי דפסקו לא מצו בעלי דינין למתיר חד בחבריה ואפי' בשוארא דריאני ססקו כי ההיא [ציל או כי ההיא] דאמרין קאמרין לא מצו בעלי דינין למיתר בהדרי אבל ודאי עבר כיון דאמרין בסלוני קאמרין לא מצו בעלי דינין למיתר בהדרי אבל ודאי ססקו דלאו דאורייתא ודלאו דרבנן אלא מאי רחזו מן דעתיהון, (ומטילא הוא שלא כדון) הדרין בהון בעלי דינין וקנין דקני לאו קנין הוא' עביל.

והנה כאן לסנינו אחד מפירושי הדורות האלה. משמא דרבואתא ראשונים דמן בתר סברא' והוא בסגנון זה עצמו כסגנון הדברים שהובאו בתחלת הפרק משערי צדק, אלא ששם הדברים יותר קדמונים שהדברים שם הם'. פירושא דרבנן סבוראי דבתר הוראה' וכאן הדברים. מרבואתא ראשונים דמן בתר סברא' ועל כן יחיש שם רב שרירא דמר רב מתתיהו כתב הכין, ויסיים. ואם יש מי שכתב בחלוף כן טעות ושגגה הוא ומאן דכתב הכי כל מאן דהוא שלא בהלכה כתב. אבל כאן לא הכחיש כלל מה שכתבו השואלים כדאשכחן למקצת גאונים זיל, לפי שמאי דנקיטי רבנן פירושא דרבנן סבוראי דבתר הוראה ה' באמת פשוט וידוע לכל ומוסכם, לפי שכל הנעשה בימי רבנן סבוראי ה' בהסכמת הכלל שהיו אז כל בני המתיבתות יחד במקום אחד ככל מה שכבר נתבאר בדברי ימי הסבוראים מה שאין כן. רבואתא ראשונים דמן בתר סברא' שאז כבר נתחלקו המתיבתות, ועל כן אף שגם כאן יאמר. וסדירן בפומא דרבנן משמא וכו' כי היכן דסדיר גמרא אלן מילי כלשון הזה' הנה בהכרח שכונתו רק לרבנן דמתיבתא אחת או דסורא או

תקופת הגאונים תורתן שר ראשונים

דפומבדיתא, וגם יכול להיות שאין כן דעת רבנן דמתיבתא אחרת (ט) וישכיר יכול להיות שיש חולקים על זה מגמרא וסברא.

והמירל את תשובת הגאונים זכרון לראשונים החכם המפואר הרכבי ש" כתב שם בהערות ותקונים וז"ל ונוסחא דומה לזו בסגנון לשונה הובאה בתשובת רב שרירא בשערי צדק וכו' לכן נשער כי גם התשובה שלנו היא מרשיג וכבר מצאנו לו באגרתו הידועה שדקדק למצוא בתלמוד המקומות שנתוספו מרבנן סבוראי ע"ל. אבל דברי רשיג באגרתו הידועה ודבריו בשערי צדק והדברים לפנינו הנם שלשה ענינים באגרתו ידבר רב שרירא על דבר הסכרי שנקבעו מרבנן סבוראי בגמרא ובשערי צדק ידבר על פירוש מרבנן סבוראי לדברי התלמוד, שהי' בידי הגאונים בעל פה והי' זה בדרך פירוש של חבור שישראל בידם בכל לשונו כמו שהוא, שבימים הראשונים ההם אף שהתלמוד נכתב אבל רק בקושי התירו להם לכתוב. ותדירין בפומיהון דכולהון רבנן בתלמוד כלומר דכולהון רבנן בלמדם התלמוד למדו הפירוש הזה עם הענין. אלץ מלין בסדור הזה ובלשון הזה כמו שאנחנו עושים בלמדנו תלמוד ונלמוד פירוש רש"י ז"ל, זה הי' עדין מרבנן סבוראי על כן נאמר על הדברים ותדירין בפומיהון דכולהון רבנן אבל כאן בתשובת זכרון לראשונים לא נאמר כוללהון רבנן לפי שזה הי' כבר מרובאתא ראשונים רמן בתר סברא, ואם כן נאמר רק במתיבתא אחת, אבל גם הדברים האלה נקבעו שם במשכע קבועה ולשון אחד לכל. כי היכן דסדור גמרא.

ועי' עוד בתשובת הגאונים זכרון לראשונים סי' תליש שכתוב שם בתוך התשובה. והיכן נקטינן פירושה דהא דרב אשי מן רבואתא יסודי עולם דנקטינן ליה מן רבואתא דאמוראי משמא דראשונים דהאי למטה וכו' ופשוט שיש כאן פ"ס וצ"ל דנקטינן ליה מן רבואתא ואמורא משמא דראשונים דהאי למטה וכו'.

פרק ז.

ונוסף להכיר דרך הגאונים היותר ראשונים, והחקירה הזאת גם תועיל לנו להפיץ אור על ספר הלכות גדולות, אשר ידובר לנו בפרט בהמאה השניה להגאונים. הגה כבר ביארנו זמנו של רב חנינא, גאון סורא השני מאחרי אשר נפתחה המתיבתא הזאת מחדש בימי הגאונים אשר הגאון הראשון הי' שם רב מר בר רב חונא, ואחריו הי' רב חנינא וצמצמנו זמנו לערך מן שנת ד"א ש"ס—ת', והנה מצאנו בהלכות גדולות ענינים משמו ואף שהיו שם עוד גאונים בשם רב חנינא אבל הם זמנם מאוחר לזמן ההלכות גדולות.

וז"ל ההלכות גדולות הלכות גיטין בעו רבנן קמי מר רב חנינא גאון בבלה רבתי דנכרי לא הוי שליה לקבל את הנט ולחולץ את הגט מהו למיכריה לניטא בחר מנא ומימר לעכום אממי האי מנא לישראל פלגיא וניתביה לאיתתיה ואמר לרבנן

הערה (טז). עי' במדרכי במס' סנהדרין ריש פרק זה בדרך מה שכתב בשם מהר"ם מרוסענבערג, ושם מיידי בלא קנין, ובקנין עי' דבריו שם אחיז וכן בא מעשה לפני ר"מ וכו' וצ"ע.

ומהר"ם מרוסענבערג ז"ל שם כתב וא"ת אם כן דר' מאיר דאמר יכול לחזור בו בדלא טעו אי"כ מאי ניס דיהזור וז"ל דניס שיטעין בעיה בפני ב"ד אחר ועוד ניס שיהי' לו זמן ב"ד שלשים יום, והראשונים רבנן דבתר סברא עמדו גם הם על זה ותקנו זה בתוך לשונם בפשוטות וכתבו ואפי' בשודא דייני פסקו או כי הדיא דאמרינן דייני דעביד וכו' וכסה הם דברים פשוטים וברורים.

לא ונתן בידה או ביד שלוחה ישראל אבל נכרי כלל לא בעינן דכי נסיק גיטא מידא דבעל לידא דאיתתא או לידא דשליח קבלה דשיותיה איתתא גוסה דקאי במקום איתתא גוסה אבל ביד עכו"ם לא (פסק) ורבנן דהשתא קאמרין אף ע"ג דאתייה עכו"ם לניטא אי יהביה לישראל והוא ישראל יהביה בעדי מסירה לאיתתא וכו' ואינסבא לא מסקינן לה וכו'.

והנה נראה ויכיר שאין זה הוספה והוא הכל מנוף החבור שהרישם פסק בא קודם דברי רבנן דהשתא משום דהלכה כן ומורה שכן ה"י הלשון בתחלה שהריש קיירא הביא בתחלה דברי רב חנינא גאון שה"י הרכה קודם לפניו כמאה שנה ריותר, והביא אחר זה דברי רבנן דהשתא ההולכים על זה ומכשרי הגט והביאם לפסק הלכה. וראיתי לחרב שייר בפרס חמד חזי עמוד 242 שרצה להביא ראיה מזה לחיפך שבהלכות גדולות יש הוספות רבות ממאחרים הרבה ועל כן יקדים שם לדוכיה שאחרי רב יהודאי גאון ה"י ראש מתיבתא רב אחונאי, ותחת רב אחונאי ברברי רשינ והראב"ד מצא במקום אחר בתשובות הגאונים יששם נאמר רב חנינא ועל כן יאמר סתם בלא הקירה כלל שזה הוא המוזכר בהלכות גדולות, ואמר על ההיא דגישין וז"ל. ופה אנו רואים שאלה לפני רב חנינאי תלמיד רב יהודאי ותפוסות רבנן ואחר כך רבנן דהשתא דפליגי, בלי פסק מאחרים עוד לרבנן של רב חנינא והכותב הזה מאיחר מעט מהם עכ"ל.

וכפי הנראה שבה לבמרי מרב חנינא הקודם הרבה לבעל הלכות גדולות כי בכל דבריו לא ידבר ממנו כלל (י) וגם לו זה מה ישראשוני הגאונים לא פורש עליהם אור ויהיו בחסד הדעת, אבל אם ה"י נזכר מזה לא ה"י צריך לכל הכרחים שברכר שם, ולא ה"י מביא זה רא"י על הוספות מאחרות.

ואיך יכתוב איזה מוסף מאוחר סתם. ורבנן דהשתא אהרי אשר ידע חיטב שהקירא אשר יקרא דבריו לא ידע לא זמנו ולא מקומו בהיותו מסתתר בחביונו, ורק המחבר עצמו יוכל לדבר כן וגם רק המחבר עצמו רשם פסק אבל לא חסוף על דבריו.

והרב שייר הוציא שם עוד תולדה חדשה, ועשה מסתירה לדבריו אלה, עיד חידוש לעצמו לאמר. ופה יש לראות ג"כ איך יקראו הפוסקים לרוב ספר הלכות גדולות על שם ר' שמעון קיירא גם במקומות שניכר בהם תלמיד רב יהודאי כמו פה שנוכר רב חנינאי תלמיד רב יהודאי, וגרשם בצדו פסק ובכל זה חושם בעל העמוד על העתקת דברים אלו קיירא וז"ל שהם מה"ג של ר"ש קיירא עכ"ל. וחזין מכוונתו, היא דרך מורה מאד בחקירה, לאמר על סתירה נסורה ומפא שית הגה לפנינו חידוש הלכה אבל דברי העיטור ראיה ברורה הם שרב חנינא המוזכר כאן הוא רב חנינא זה שה"י באמת קודם בעל הלכות גדולות זמן רב, והפסק שגרשם בצדו על דברי רבנן דהשתא הם באמת רבנן שבזמן ההלכות גדולות עצמו, ודברי העיטור פשוטים וברורים, ומה תועלת בפסוליס, והעלם עין מעיקר הדבר. ולפנינו יתחזקו הדברים עוד יותר כי יבואר שם (מפרק י"א ולהלן) כי באמת

הערה (י). לבד רב חנינא זה מסורא ה"י עוד לפני ההלכות גדולות גם רב חנינא מבי ניהרא שה"י בפרוץ שבור אחר רב מארי פורנו ורב חנינא מנהר פקוד שה"י בסורא בשנת ד'א תמ"ט, אמנם דעתנו נוטה יותר שזה רב חנינא סתם מסורא, משני שבהלכות גדולות הוזכר סתם ולא רב חנינא מבי ניהרא או רב חנינאי מנהר פקוד, אבל על הרב שייר יש לתסוה שלא שם לב לכל אלה יחד כי הלא גם רב חנינא המאוחר שרביא יקרא בכל מקום בשם לוי כהנא.

תקופת הגאונים תורתן שר ראשונים

אין הוספות מאוחרות בהלכות גדולות ועיקר הראיה שלהם על ההוספות הוא דברי רב חנינא ועי' גם לוויים (ח"ד עמוד 36 בהערה 11) שכתב, בהערה 10 הבאתי שמות הגאונים שבהג' שלנו והנה רב אחא אפשר שהוא רב אחאי גאון שהי' ראש ישיבה קידס רב יהודאי אבל אין זה בעל השאלות כי הדברים שהביא בשמו (י' ע"ד י"א ע"ב) אינם מן השאלות (יא) רב מארי ורב שמואל קדמו לבהג' ומר אהינאי ישערנו שהוא מר רב הונא מן הקדמונים ונזכרים רב יהודה אלוף ורב הונא אלוף ואלה אפשר שקדמוהו כי הם היו מחכמי הישיבה ומי יודע מתי היו ומר רב פיאס ודאי מ"ס הוא ואולי צ"ל יוסף ויש רב יוסף גאון שקדמו לרב יהודאי ואולם מן ההוספות בבבליור הוא מה שמוכא בשם רב חנינאי שזה הי' תלמידו של רב יהודאי וממלא מקומו עכ"ל וויים.

וכונתו בכל דבריו אלה לדברי שי"ר שם והנה נעשה להם רב חנינא מן ההוספות בבבליור כי את כולם מצאו גם אצל הקדמונים רק את רב חנינא לא מצאו ולא ידעתי איך העלימו עין מדברים מסורשים וילכו לנוע אחרי השערות. הארכנו בזה כי על ידי זה נרויח ידענו דברים עיקרים ראשונים למציא לפנינו דברי קדמון דברי רב חנינא וכמו שיבואר עוד והוא מראשוני הגאונים רק בשלשים שנה אחרי היות רב חנן מאישיקא לגאון בפומבדיתא (ש"מ"ט) הי' הוא לגאון בסורא (ערך שנת ש"פ).

וזאת ישנית עיקר יותר גדול כי מזה יבואר לנו שאין שום הוספות בדברי ההלכות גדולות וזה יבואר לנו עוד.

עוד נמצא לנו מדברי רב חנינא זה בהלכות גדולות ריש הלכות בכורות דרשה שלמה מה שדרש בשאלתא דכלה והיא יכולה להיות לנו לדונמא על דרכם בזה ולדעת הסגנון איך היו דורשים ובמה וסגנונה נפלא מאד יסודה כולה בהלכה לבר טעם אחד בדרך אגדה ונוסדה על דברי הגמרא בחולין ד' קל"ג: עשרים וארבע מתנות כהונה נתנו לאהרון ולבניו בכלל ופרט וברית מלח וכו' ואלו הן עשר במקדש וארבע בירושלים ועשר בנבולין והוא מעתיק מתחלה לשון חג' שם עשר במקדש חטאת וחטאת העוף אשם ודאי אשם תלוי וכו' ארבע בירושלים הבכורה והבכורים וכו' ועשר בנבולין תרומה ותרומת מעשר וחלה וכו' ואחר זה הוא הולך ומפרש כל דבר ודבר לעצמו בפירוש מספיק וכלל ענינו וכפי הסגנון בדרך פירושם אשר כבר ביארנו ואומר, חטאת כגון חטאת יולדת וחטאת מצורע וחטאת נזיר אי נמי כד חאמי כרי ישראל במיכל חלב או דם בשוגג אי נמי עבר על שאר' [כע"ל] מצוה שהייבין על זדונה כרת ועל שגגתה חטאת אי נמי כגון שעירי חטאת ושעירי הרגלים ושעיר של ראש חודש כל חטאת שניתן דמה על מזבח החיצון מקריב ממנה דם ואימורין על גבי מזבח ושאר אכלי ליה זכרי כהונה דכתיב כל זכר בכהנים יאכל אותה אבל חטאת שנתן דמה לפנים להיכל כגון פר כהן משיח ופר העלם דבר של צבור ופר ושעיר של יום הכסורים לשריפה אזלי (זבחים פ"ב) דכתיב וכל חטאת אשר יובא מדמה וגו':

חטאת העוף: כי חטא בר ישראל במידי המיחייב לאתויי עלה קרבן כשבה או שעירה ולא איפשר ליה לאתויי מייתי שתי תורים וכו' אי נמי יולדת וכו' אי נמי מצורע דכתיב ואם דל הוא וכו'.

הערה (יא) לא ידעתי טעם להדברים האלה, וכי מפני שרב אחאי חבר גם את השאלות אבר זכותו, ומכל הגאונים יכול להיות שהי' בידם דברים, ומרב אחאי אי אפשר.

אשם ודאי. כגון אשם נזיר ואשם מצורע ואשם גזילות ומעילות ואשם שפחה חרופה אשם נזיר דכתיב וכו' אשם מצורע דכתיב וכו' הני כוליהו אשם ודאי נינהו מייתי להון קמי בהן מקריב מיניהו וכו' ושאר אכלי כהני דכתיב וכו'. אשם תלוי. כגון שהיו לפניו ישי חתיכות וכו' אי נמי נפלה ליה יבמה ובא עליה מקמי דמלו לה תלתא ירחי וכו'.

ובחי שלמי צבור: ככשי עצרת וכו' ובשר לכהנים וכולן כהנים רשאים לשנות באכילתן לאוכלן צלויין וכו'.

מותר העומר: דכד הוו מקריב עטר ביין בניסן דכתיב וקצרתם את קצירה והוו מייתי תלתא גריי שערי ומקלו ליה וטחני ליה ונהלי ליה בתליסר מהולתא ומפיק מיניה עשרון וקמין מיניה מלא קומצו למזבח ושאר אכלין ליה כהני דהכי אשכחן דכל מנחה דקמצי מינה מותרה לכהן דכתיב זאת תורת המנחה הקרב וגו' ודכתיב והנותר ממנה יאכלו אהרן ובניו וגו' וכו' וכו'.

ארבע בירושלים הבכורה. כי הוה מתיליד ליה לבר ישראל בכור בהמה טהורה ואפי' לכהן וללוי וכו' וכו' עשר בגדולין וכו'.

כלל. דכתיב כל קדשי בני ישראל לך נתתם פירי הני דחשיבין חרא חדא לחודי' (כלומר שעל כל פרט ופרט הביא הפסוק שנאמר שם גם בפרט לתת לכהן) ברית מלח דכתיב כל תרומת הקדשים וגו' אלו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאלתא דכלך (ניא דכלה) עכ"ל.

וחנה העתקנו דוגמאות מכל הלשונות כי מאד יקרו לנו הרבדים לראות שזה באמת פירוש מרווח מאד בסגנון שלם ומלא דבר ואם הי' נשאר בירינו הי' אור פרוש על התלמוד ויחד עם זה גם הכרעת ההלכה וביד הראשונים הי' נמצא עדין הרבה והרבה כיוצא בזה ומשם הביאו בדבריהם בשם פירושי הגאונים סתם או על שם גאון מיוחד ואחרי שבעל הלכות גדולות הביאו אם כן אין ספק שזה רב חנינאי גאון סורא אחר שנת שי' כמו שביארנו כי קודם הלכות גדולות אין לנו אחר. והנה הרב שייר שדחק עצמו שזה רב חנינאי המוזכר כאן בהלכות גדולות הוא רב אהונאי המוזכר ברשיג' שהי' בסורא אחר רב יהודאי גאון הביא ראיה מזה שיש הוספות מאוחרות כהנהג וכתב שם בכרם חמד וז"ל. והנפלא כי שלשה פסקים הנמצאים בדרוש זה על פדיון בכור אדם ופטר חמור הם לקמן כפולים בכל תכונתם וגם כמו בלשונם ורק במיעוט שינוי היינו שם בדברי רב חנינאי. פדיון הבן דכי מתיליד ליה לבר ישראל ברא וכו' עד דעשרה שבעה ולקמן וחמש סלעים כמה היואן כו' עד שישדג ועוד בדברי ריח וישראל דנסיב כהנת עד פטיון ולקמן שם טן ובר ישראל עד וכהנת ולויה לא ועוד בדברי ריח פדיון פטר חמור דכד מתיליד ליה לבר ישראל בוכרא מחמרא כו' עד מיחייב למיפקיה ולקמן. מן בר ישראל עד למיפקיה והוא כל לשינוי ממש וכל זה נעשה בלי ספק. על אופן זה תלמידו רב יהודאי אשר קבצו מהלכות גדולות של ריש קיירא והוסיפו עליהם מדברי רבם העמידו בתחלה כל דיני בכור אדם ובהמה ואחר זה הוסיפו עוד תלמידו רב חנינאי שהוא תלמיד רב יהודאי את כל שאילתא דרב חנינאי בכיד מתנת כהונה והוא כמו הקדמה לדיני בכורות אף על פי שיש בה כמה פסקים שקבל גם הוא מרבו רב יהודאי ואמרם או כתבם בלשונם ובאו עתה לפנינו שני אלה יחדיו כתומם היינו השאילתא מתחלה והפסקים אחרי כך עכ"ל.

ולא ידעתי את ההתפלאות שהתפלא בזה הרב שייר כי באמת הכל מתוקן

תקופת הגאונים תורתן שר ראשונים

ומקובל ומוכר ויסה הנה הוא יאמר כי הדברים כפולים כלשונם נראה את הדברים כמו שהם ראשונה יציין בדברי רב חנינא, "פדיון הבן וכו' עד דעשרה שבועה" ונגד זה לקמן שם וחמש סלעים כמה הויאן כו' עד ששדנא נעתיק הדברים ונראה.

בדברי רב חנינא, "פדיון הבן: דכי מתיליד ליה לבר ישראל ברא מאותתא דלא ילדת כלל אעיג דאית ליה כמה בני מיחייב למיפרקיה כי מלו ליה תלתין יומי בחמש איסתירו דכתיב ופדיון מכן חדש תפדה והני חמש איסתירו הויין עשרין מתקלי דהוו עשרים ותמניא זוזי ופלגא ופלגיה דדנקא בהני זוזי דידן דעשרה שבועה עכ"ל. והלשון לקמן שם, "וחמש סלעים כמה הויאן דכתיב בערבך כסף חמשת שקלים שקל כמה הוי תלתא זוזי ששדנא ותילתא כמה הוו להו שיתסר ששדנא ותרי תילתא דהוו עשרים וארבעה זוזי חזרי בציר דנקא אוסיף עלייהו חומש דידהו דכל מאן דפריק קודש מוסיף עליה חומש שנאמר ואם המקדיש ינאל את ביתו וגו' וכמה הוה חומש דילהון שתות מלבר כל חמישה זוזי שדי עלייהו זוזא דהוו להו כולהו עשרין יתמניא זוזי לפלגא ופלגיה דדנקא כללא דמלתא תלתין זוזי דל מינייהו חד ששדנא עכ"ל.

ולא נוכל לדעת מה ראה הרב שייר לאמר על כיוצא בזה שהדברים כפולים כלשונם ויעש מזה פליאה וכאמת כי בדברי רב חנינאי נאמר בזה רק כפי הנדרש לפירוש דברי הגמ' על פי סגנונם להודיע גם ענין הדבר אבל דברי ההלכות גדולות בזה הם לדעת להבין ולהורות בסגנון מלא ולא ראי זה כראי זה.

ונבוא אל השניה זה לשון פירוש רב חנינאי, "וישראל דנסיב כהנת או לויא או איתתא דילידא מקמי דלינסבא איהו אעיג דלדיליה לא הוה לי בני כלל ומתיליד ליה ברא מחדא מהני דאמרינן לא מיחייב למיפרקיה דכתיב כל פטר רחם בבני ישראל בפטר רחם תלא ורחמא הא כהנת ולויא פטורין עכ"ל.

והלשון ישל הלכות גדולות עצמו לקמן כך הוא, "ובר ישראל דנסיב כהנת או לויא וילידה בכור פטור מליפרקיה ואעיג דאיעבר מישראל בפטר רחם תלא ורחמא דאמר רבינא אמר לי מרימר הילכתא כוותיה דרב והילכתא כוותיה דרב חסדא והילכתא בעולא והילכתא כרב אדא בר אבהו ואליבא דמר בריה דרב יוסף הילכתא כוותיה דרב דמספא ליה אי איקרי לויס עם אי לא לא יתבינן ליה מתנות ולא שקלינן מיניה והלכתא כרב חסדא דאמר המזיק מתנות כהונה וכו' והילכתא בעולא דאמר הכו מתנות לכהנא דאמר דקסבר ונתן לכהן וכו' והלכתא כרב אדא בר אבהו דאמר לויא שילדה בנה פטור מחמש סלעים שנאמר פטר רחם בישראל וכהנת ולויא לא עכ"ל.

ומה זה חרב שייר מלקינו מהלשונות האלה הרחוקים זה מזה לגמרי והם קרובים רק במקום ששניהם מדברים בלשון הגמרא ורק אם נסמך על תמימות יתירה של הקורא להתנמנם נוכל להביא לבית המדרש ראיות כאלה להכריע בהן דבר חדש כזה. ובפדיון פטר חמור לשונם שוה רק בתחלה במה ישנונע לעצם הדין הפפורש בתורה שוה רק העתק מלשון הכתובים בזה ויאמר רב חנינא, "פדיון פטר חמור דכר מתיליד ליה לבר ישראל בוכרא מחמרא מיחייב למיפרקיה כאימרא ויהיב ליה להווא אימרא לכהן ואי לא סריק ליה כאימרא מיחייב למיקמליה בנרגא מן קדליה ומיקבריה שנאמר ופטר חמור חסדה בשה וגו' ודוקא דחמור אבל דסוס וגמל ושאר טמאים לא מיחייב למיפרקיה.

וכל מי שיכתיב בדיון פטר חמור בהכרח שבראשית דבריו יכתוב כן שוה

תקופת הגאונים תורתן של ראשונים צה

הוא ממש העתק הכתובים בדין זה ובכל זה יש שם הרבה שינויים כמו שיראה המעיין והאריכות בפשוטות כאלה רק להג הרבה ליגעת בשר.

ואחרי אשר נספרנו מהפליאות של הרב שייר שהפליאנו על לא דבר הגני תמה על חכמתו איך נתקרה דעתו שזה הוספה מאוחרת אם כן איך ה"י בלא זה עיקר ספר בה"ג הלכות בכורות מסודר בסידור כזה שהלכת בכורות הותחלה מדיני עירובין שאם נסלק משם את כל הדברים מרב חנינא ונאמר שאין זה מעיקר הלכות גדולות אם כן התחיל הרי"ש מקיירא את הה"ג הלכות בכורות מדין שדה אחוזה דין המבזבז אל יבזבז יותר מחומש כי אחרי דברי רב חנינא יותחל שם ת"ר מכל אשר לו ולא כל אשר לו מאדם ולא כל אדם משה אחוזתו ולא כל שדה אחוזתו יכול לא יחרים ואם חרים יהי מוחרמין ת"ל וכו' ומה אם לגבוה וכו' אד אילעא באושא התקינו וכו' ומעשה באחר וכו' והני מילי וכו' תניא מגין לייצא ליהרג וכו' תניא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אוטר לפי שמצינו למיתתם וכו' ת"ל חרם לא יסדה ת"ר ונתן את הערכך ביום ההוא שלא וכו' וכל אלה לבד שאינם שייכים לדיני בכורות אין מקומם במס' בכורות ומקומם בערכין ובמס' כתובות ואיך אפשר לומר שהמחבר עצמו התחיל מכאן הלכות בכורות.

אבל כן הדבר כי דברי רב חנינא מעצם הספר והותחל ההלכתא משאלתא דביד כתנות כהונה שנתפרשו כאן בתורף דיניהם וזה דבר נאה ומתקבל ובתוך זה בכור אדם ובכור בהמה מהורה תמימים ובעלי מומין ובכור בהמה מטאה ובא שם גם דין שדה אחוזה וגם דין חרמים ועל כן נסדר אחר זה דינים אלו ואידי דזוטרן מיליהו לדידן ססקם ושם לדיני בכור והולך ומבארן על הסדר להלכה למעשה. עוד זאת בכל מקום שבא רב אחונאי או רב חנינא בא עמם גם כהנא אצל רב שרירא ובתר רב יהודאי מר רב אחונאי כהנא וכן אצל רב האי גאון (בשערי צדק חיד ש"ג י"ב) אדוננו מר רב חנינאי כהנא וכן גם בלקום פ' בהעלותך ואם ה"י גם ככה"ג הכוונה לרב אחונאי זה האחרון הכהן ה"י כתוב עליו כהנא.

והסיים שם בהלכות גדולות אילו פירושי דפריש מר רב חנינאי ריש מתיבתא בשאלתא דכלך ובגליון נ"א דכלה וגראה דשני הגוססות צדקו צ"ל בשאלתא דכלה לך והכוונה בכלה רבתא דפרשת לך שאז היתה ריגלא דריש גלותא כאמור באגרת רב שרירא אצל רב אשי ובשבת פרשה לך לך דההוא שבתא דהוה רגלא דריש גלותא והוה צריכי רשוותא דפומבדיתא למיזל תמן ודרש שם רב חנינא.

והרווחנו בכל אריכות דברינו למצוא סגנון פירוש הגאונים היותר קדמונים היינו מיד אחר הסבוראים וידענו מזה כי סגנון גדולי הראשונים הספרדים הוא כאשר עשו כמעשי הגאונים בפירושיהם ורשי ז"ל ה"י הראשון אשר חלק את דרך הפירוש מדרך הסק אמנם גדולי ספרד לא הניחו את דרך הגאונים גם אחרי זמן רשי כמו שהגנו רואים מדרכו של הרמב"ם בפירושי ועתה אחרון הר"ן ז"ל בפירושו לגדרים ועוד וזה הוא מה שרצינו לבאר בזה גם כיסוד להדברים לסגנון ומה נוכל לרין על הזמן שאחר זה:

ראשי המתיבתות במאה הראשונה לימי הגאונים.

פירוז שבור (נהרדעא)	פומבדיתא	סורא
אחרי דור סוף סברא שחי' שם הי' לראש		
רב מארי סורנו בר רב דימי מערך שנת שמ"ט—שס"ח לשטרות תת"ק—תתקי"ט	רב חנן מאישקייא משנת ד"א שמ"ט—שס"ח לשטרות תת"ק—תקיי"ט	לא נפתח עדין
רב חנינא מן בי גיהרא מן שס"ח עד ערך שצ"ו לשטרות תתקי"ט—תתקמ"ז	רב מארי סורנו נקרא לשם ומלך שם משנת שס"ח—ערך ש"פ תתקי"ט—תתקלא	רב טר בר רב הונא שס"ט עד ערך ש"פ תתקי"ט—תתקלא
רב יצחק גאון מערך שנת ד"א שצ"ו עד ת"כ ואולי האריך גם אחר זה כי בשנה ההיא קבל פני עלי בן אבו טאלב	רב חנא גאון אחרי רב מארי אחרי שנת ש"פ עד ערך ד"א ת' לשטרות תתקלא—תתקנ"א	רב חנינא אחרי שנת ש"פ עד ערך ד"א ת' תתקלא—תתקנ"א
אחרי מות רב יצחק נתחברה נהרדעא לפומבדיתא כמו שהי' גם בזמן הגמרא אחרי רב נהמן	רב רבא שנת ד"א ת'—ת"י תתקנ"א—תתקס"א	רב חונא ד"א ת'—ת"י תתקנ"א—תתקס"א
	רב בוסתנאי ערך ד"א ת"י וכפי הנראה האריך ימים והבא אחריו כברה הגיע לשנת ד"א תמ"ט והוא	רב ששנא (רב משרשיא בר תחליפא) ערך שנת ת"י—ת"כ תתקס"א—תתקע"א
	רב הונא מרי בר רב יוסף והוא הי' כבר בשנת אלף לשטרות ד"א תמ"ט	

המאה השניה לתקופת הגאונים

צי

דיא תמ"ט תקמ"ט.

פרק ה.

המאה השניה לתקופה זו משנת אלפא לשטרות ואילך הוא כבר זמן ניכר לפנינו כי נשאר גם בדינו חיבורים מזמן ההוא גם חיבורים שלמים כמו השאלות והחלכות גדולות משאלות צרכי רבים במדינות הרחוקות מבבל כבר התחילו להתבכר על ידי הערביים נתקברו כבר המדינות הרחוקות אשר באירופא ובאפריקא לבבל ובהיות כבר לפני זה התלמוד הבבלי מקור ההלכה בהיותו נסדר ונחתם לזה הנח בסוף עתה המשא ומתן והשיירות, התחילו גם כל המדינות אשר עד עתה קבלו אורם על ידי ארץ ישראל ודרך שם קבלו גם התלמוד בבלי אשר כבר הי' גם שם ליסוד ההלכה חנה עתה בהיות לאל ידם לפנות ישר לבבל מקום הקבלות המיושרות והידיעות ממקורם הראשון הנה שמו פניהם ישם ואז ראו הגאונים נחוץ לחבר גם חיבורים לישר ההדורים לפני אלה אשר לא יוכלו לשכת בבבל בהמתיבתות זה הי' הרחיפה הראשונה לנחיצת חיבורים אשר בבבל עצמה עדין לא הרגישו בזה כל צורך בימים ההם כי הי' שם הכל מסודר באופן כזה שכל תלמידי הדור וגם כל חכמי הדור התאספו למקום המתיבתות ושם קבלו הכל כל הנדרש להם ושם גם הציעו כל חכמי הדור ספיקותיהם ונתבררו בבית הועד יחד.

ואך על פי הדברים האלה נבין את לשון רב האי גאון ז"ל אשר הובא ביוחסין השלם עמוד 206 שכתב שם "ורב האי חלק על הלכות מר יהודאי גאון שאמר שהי' מאור עינים והסופר טעח ומה שלא שמענו מפיו לא נאמין כי ההיא דאמר לענין שניות אמר מר בר רבינא חתים עלה הכי נמי כיון דאית פירכא לא סמכינן עליה כי הסופר טעח אי נמי אינש אחרינא כתבה משמיה אחרי ק' שנים אחר שבאו מארם לבבל אמרו משמיה".

והנה אף שאין ספק שרברי רב האי על פרט נאמרו והיוחסין החסיד להעתיק ראשית הדברים על מה קאי שם רב האי אבל זה מפורש בדבריו כי דברי רב יהודאי חתם באו מארם לבבל אחרי ק' שנים ומנין הי' להם בארם דברים מרב יהודאי מה שלא היו בבבל ואין זה איזה תשובה פרטית מרב יהודאי גאון כי היוחסין יאמר על זה מפורש "ורב האי חלק על הלכות מר יהודאי גאון" ואם כן הכוונה לחיבור מרב יהודאי גאון.

ובודאי ישיש לנו ללמוד מתוך זה שנתחברו הדברים ליושבי ארץ אדום (ארצות המערב) והם כבואם לבבל הוזכרו הדברים משמו ונודמן שם דבר שהוזכר אחר מהם (בתוך איזה שאלה ותשובה או חבור) משמיה רב יהודאי, כבואו מאדום אחרי מאה שנה אחרי רב יהודאי גאון ועל זה קאי שם רב האי.

על כל פנים חננו רואים מזה כי כבר בימי רב יהודאי נתחברו להם לכני מדינות הרחוקות חיבורים בחלכה.

ולפנינו יבואר כי כל החבורים של רב יהודאי גאון לא היו כמנו בזמן שהי' ראש מתיבתא בסורא שנמשך רק ג' שנים ומחצה, וחי' כבר בסוף ימיו שנפטר אז כי אם הי' זה הרבה קודם זה כשלישים או כארבעים שנה ואי' יעלה זה לערך שנת ד"א ת"ס—ת"ץ ואילך ואם כן נופלים הם בהמחצה הראשונה מהמאה השניה לתקופת הגאונים ילפנינו יבואר שגם השאלות חבר רב אחאי עוד בהיותו בבבל, ובימים ההם.

ונכוא לדברי ח"מים החם על הסדר

בראשית ימי המאה השניה להגאונים היו כפימבדיתא הגאונים מר רב הונא

המאה השניה לתקופת הגאונים

בן מר רב יוסף ובתריה מר רב חייא מטישן ובתריה מר רביא ובתריה מר רב נפרנאי בר מר נחמאי ומלך בשנת אלף ותלתין [לפי שאר נוסחאות אגרת רש"י] וידוע דמר רב ינאי התניח דהוה מחתן ברביה נשיאה ואתקף מרות על רבנן וערקו למתיבתהון עכ"ל רש"י.

ומזה לבד הגנו מבינים כבר איך השחיתו אז אחדים ממספחת ראשי הגולה דרבם על הארץ עד שמר ינאי שלא דר יחד עם המשפחה והי' מושבו בפומבדיתא ורק מפני שהי' מחתן ברביה נשיאה אתקף מרות על רבנן וערקו למתיבתהון היינו כל אחד למקומו מה יפלא אם במקום מושב ראשי הגולה ומספחתם דהיינו סורא שהיו כל כך סמוכים אל ראשי הגולה שכתב רב שריא שלמני שנת אלף לא ידע כי בימים ההם הי' שם חניפותא וגמורתא דנשיאים דמעברין להון ומהדרין לחוץ ומח נתמה אם בתוך דבריו הודיע רב שריא שאבותיו עזבו את הדרכים האלה ועזו קודם זה עיילו כי רבנן (ע"י לעיל פ"ב).

ויוכיף רב שריא לאמר ובתריה מלך מר רב יהודה ובתריה מלך מר רב יוסף דהוה ידוע בכל כותאי שנת אלף וחמשין (ד"א תצ"ט) ובתריה מלך מר רב שמואל בר רב מר שנת אלף ונ"ט (ד"א תק"ח) ובתריה מלך מר רב נטרוי כהנא בן מר רב אמונה ומן בגדד הוה ומן תותירא ברא וביזמיה סליק רב אחא משבחא לא"י דמר רב נטרוי ישמעה הוה וכד אדברניהו נשיאה עליהו סליק להתם.

וראו להעיר בזה הנחין להעיר בימי הגאונים והוא שכמו שבמי חכמי התלמוד רק הישיבות הכוללות היו שנים פומבדיתא וסורא אבל עוד היו שם ישיבות פרטיות לחכמים בעריהם או אפי' במקום הישיבות עצמן (ע"י במבוא פ"ג הערה ב') וכמו שבצינו לדוגמא במס' זכחים (ד' צ"ב ב') רב יצחק בריה דרב יהודה הוה רגיל קמיה דרמי בר חמא שבקיה ואזיל לרב שישת יומא חד פגע ביה א"ל אלקפמא נקמן ריחא אתי לה ליד משום דאזולת לך לקמיה דרב שישת הוית לך כרב שישת א"ל לא משום הכי מר כי בעינא מלתא פשיט לי מסברא כי משבחנא מתניתא פרכה לה רב שישת כי בעינא מלתא מיניה פשיט לי ממתניתא דכי גמי וכו' והנה רמי בר חמא ורב שישת שניהם לא היו ראשי מתיבתא במתיבתות הכוללות אבל חנוונה להמתיבתות הפרטיות שהי' להם.

וע"י עוד לדוגמא במס' קדושין ד' י"ג דאמרין שם קשו בה בפסם נהרא משמיה דרב הונא בריה דרב יחושע מי דמי וגם שם בפסם נהרא היה מקומו של רב כהנא רבו ושל רב אשי ויש ידים מוכיחות כי שם למד אצלו רב אשי.

וע"י עוד במס' קדושין ד' ע"ח ב' דאמר ליה רב אשי לאמימר והא כי רב כרנא לא מתני הכי ובי רב ספא לא מתני הכי ובי רב זכיד לא מתני הכי.

וע"י עוד במס' ברכות דף ג' נהרבלאי מתני איפכא ולית הלכתא כנהרבלאי וע"י עוד במס' פסחים ד' ק' אמר מר זוטרא מאן ליכא לן דמתרצתא היא דילמא משבשתא היא אמר ליה אמימר ואיתימא רב יימר אנא איקלעי לפירקיה דרב פנחס בריה דרי' אמי וקם תנא ותנא קמיה וקיבלה מיניה (וע"י חתימת התלמוד הערה א).

ונראה ברור דזה הוא גם כונת רב ספא בנמ' ברכות (ד' ב' א) דאמרין אמר ליה רב ספא לאכ"י מאי שנא ראשונ' וכו' וכו' הוא ממי רב יהודה בעוקצין ראשח שכובשת ירק בקדרה ואמרין לה זיתים שכבש במרפיהן טהורים אמר חיות דרב ושמואל קחזינא הכא ואנן קא מתניתן בעוקצין תליסר מתיבתא וכו' וחכונה שברור אכ"י ורבא הי' להם תליסר מתיבתות לחכמים גדולים אשר כל אחד נהג

ישיבה במקומו ורש"י ז"ל לא פ"י שם כן אבל התוס' כבר נגעו שם בזה ע"ש יבואר כל זה באורך בחלק שלפני זה.

אמנם מבואר שם אצלינו כי להישיבות הכוללות היו החכמים הגדולים נספרים כל אחד לאחת מהישיבות הכוללות (רוב החכמים) וכמו שרש"י כהנא רבו של רב אשי נחשב על ישיבת פומבדיתא ובדאי שה"י בא לשם בחדשי כלה וראינו שאחרי רב זכיד ה"י הוא לראש וכן רבא ה"י כל ימיו נחשב על ישיבת פומבדיתא אף שכל ימיו נהג גם ישיבה לעצמו ומצינו זה בחד"י במס' בבא בתרא ד' כ"ב דכשנח נפשיה דרב אדא בר אבא אמר רב יוסף אנא ענישתיה וכו' אביי אמר אנא ענישתיה דאמר להו לרבנן אדמגרימיתו גרמי בי אביי תו אכלי בשרא שמינא בי רבא וכו' וראינו דבעוד רב יוסף חי ה"י שם לאביי ורבא ישיבות קבועות לעצמן אף שידענו דבימי רב יוסף בודאי שנחשבו או אביי ורבא לישיבת פומבדיתא הכוללת מקום רב יוסף ונחשבו לתלמידיו רב יוסף ובכל זה כבר ה"י להם שם ישיבות גמורות עד שגם ריש כלה ה"י לו לרבא אז רב נחמן בר יצחק ע"ש כגמרא ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע כבר היו אז תלמידיו רבא כמו דאמרין שם ההוא יומא נקטוהו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע לרב אדא בר אבא משום דלא היו בסיומא אמרו ליה אימא לן הני שמעתא דמעשר בהמה היכי אמרינהו רבא אמר להו הכי אמר רבא וכו' אמר רבא.

ובטש כמו כן ה"י בימי הגאונים וזה הוא שנאמר שמלך רב חננאי מנהר פקוד רב נהילאי הלוי מנרש רב יעקב הכהן מנהר פקוד (ע"י פ"ט) וכן רב יוסף סכי כותאי לעיל בפרקין ודומיהם הרבה ועל ידי זה הגנו מבינים גם הלשון אצל רב שרירא מה שאמר, וידע דמר רב נקא חתניה דהוה מחתן בדכי נשיאה אתקיף מרות על רבנן ועדקו למתיבתהון והמעתיקים האחרונים לאגרת רב שרירא או אולי חמוציאים לאור האחרונים שלא ידעו מה זאת הגיהו מדעתם וערקו מנהון לסורא אבל נוסח האגרת כפי שהוא בספר יוחסין הוא העיקר ורק מחסרון הבנה הגיהו.

ומזה נבין גם זאת דגם רב אחא משכחא אף שלא ה"י ראש מתיבתא ה"י רב נטרוי שמעיה ואין ספק שאין הכוונה בזה שה"י משמשו כי אף שה"י רב אחאי גדול מרב נטרוי אבל בודאי שגם רב נטרוי ה"י גדול הדור מהיותר מצויינים שאם לא כן לא ה"י נעשה לראש מתיבתת פומבדיתא אבל ה"י שמעיה של רב אחאי בבית מתיבתיה והוא ממש כמו שיאמר רב שרירא גאון אצל רב יוסר בשנת תקכ"ה (ד"א תקע"ה) ואביי אבי גאון ה"י מופרו ועומד בכל צרכי היש בה לפנוי בכל ימיו ואחר זה נעשה רב יהודה זקנו של רב שרירא בעצמו לגאון בפומבדיתא שכן ה"י נחוג אצלם והחוקרים חחדשים סברו שהכוונה שרב נטרוי ה"י אצל רב אחאי שמש טמש על כן כתבו מה שכתבו.

ואחרי שרב אחא לא ה"י בהמתיבתא הכוללת לא גאון וגם לא אב"ד שאם ה"י כן ה"י רב שרירא מזכיר גם זה נראין הדברים שה"י אצלו בבית מתיבתתו הפרטית אבל היו שניהם נמנים לישיבת פומבדיתא הכוללת כיוסא דכלה ודריגלא ובחדשי כלה ועל כן בשנתמנה שם רב נטרוי סליק רב אחא לא"י לכלי להיות כסוף אליו. ובזה נוכל גם להבין מה שכתבו הראשונים על רב אחא גאון מה"י תלמידו של מר שמואל ריש כלה ע"י לרונטא בספר האשכל חלכות ברכות ככלל עמוד 69 שכתב שם "וכן רב שמואל ריש כלה רביה דרב אחא משכחא לא ה"י מברך עצי בשמים וכו' ולפי מה שהורגלנו הגנו חושבים כי הרב ותלמידיו היו רק

המאה השנייה לתקופת הגאונים

אצל הראשי מתיבתות אבל זה טעות והיו אצלם ממש כמימי חכמי תלמוד שאבי ה' תלמידיה של רב יוסף לא בהשתייכותו ומחצה שישב רב יוסף בהמתיבתא ראש אדרבה בסוף ימיו חלה רב יוסף ושבת ואביו היו מזכירו ממה שלמד אצלו קודם את אמרת לה ניהלך כידוע בהרבה מקומות בגמ'.
וזה דרב אחאי עם מר רב שמואל ריש כלה מצאנו גם במקום אחר והוא

בהלכות גדולות הלכות נדה שכתב שם וזל מר רב אחא משיבא הכי הוה אמר הכי דסביר נהרא לא סלקא לה מבילה לאיתתא ואמר מר שמואל הוה מעשה דסבירה לנהרא דבי ברניתא ושאר אבא למטביל בה אמה אמרו ליה קטן היית אמר להו גדול הייתי איל דילמא הוה בור ביה פורתא דשפכי מוא דלעולם ליסי מחדרי ולא פסיקי מחדרי עכ"ל.

ונראה הדברים דכל זה מדברי רב אחא משיבא דסל דהכי דסביר נהרא לא סלקא לה מבילה והוא הולך ומסוף דמר רב שמואל רצה להכשיר בעדות הלכה למעשה כשם אביו והשיבו לו רבנן דמתיבתא דאין ראה ממעשה זו דדילמא הוה בור ביה פורתא וכו' והכי נשאר מסקנת רבנן דמתיבתא.

ורב שמואל ריש כלה הוזכר עוד בשערי צדק ח"ג סי' ז' שכתוב שם הלא מילתא בעי לה כמה בלל מן קמא מר רב שמואל ריש כלה ולא ששטה גברא דקדיש איתתא וכו' וכבר נתבאר לנו כל ענין שאילה זו לעיל. בדור רב אשי סוק כ"ב דקאי לסי תקנתא דרבא ע"ש.

והרב החכם פראנקעל רצה להכחיש זה דרב שמואל ריש כלה הי' רבו של רב אחאי ורצה לאחר זמנו של מר רב שמואל להמאה השביעית להאלף החמישי כי עלה בדעתו שיש לו כאן ראיה שהגאונים לא ראו הירושלמי ותחוק לו ראיתו כי גם הגאונים המאוחרים לא ראו אותו ועל כן כתב במבוא הירושלמי סי' (ד' קל"ב) וז"ל הרי הירושלמי לא הי' ידוע לרב שמואל ריש כלה ורב שמואל ריש כלה הי' במאה השביעית ע"י אגרת ריש"ג ובתורה בלך רב יהודה אבי אביו בר מר שמואל ריש כלה ראוי שנת ר"ז וס"ה דאיתא בחידושי הרשב"א ברבית מ"ג. מר שמואל ריש כלה רביה דרב אחא משיבא על כרחך ישיבו מתוכו דרב אחא משיבא לא עלה לגאונות ולא הי' לו ריש כלה הרי לך רגס במאה השביעית לא הי' עוד ידוע הירושלמי בבבל עכ"ל פראנקעל.

והנה בנוגע לראיתו מכאן שלא ראו הירושלמי כבר נתבאר. בדור רב אשי"י שמער בכונת דברי הגאונים אמנם בנוגע לזמנו של רב שמואל ריש כלה קשה להאמין שחכם כפראנקעל טעה כל כך בדבריו הרשע אוטמה נספך אם לא הבין הטעות סופר הפשוט שתחת ריש כלה צ"ל ריש כלה"אם כן הלא הכונה שרב שמואל הי' ראש כלה אצל רביה דרב אחא שהרי כן יורה הלשון. ריש כלה רביה דרב אחא משיבא" ואם כן מה ידחה זה פראנקעל שרב אחא לא עלה לגאונות ולא הי' לו ריש כלה האם על כן לא הי' יכול קאי על רביה של רב אחא שאצלו הי' רב שמואל ריש כלה ואם הבין פראנקעל כמונו שאין זה כי אם ט"ס פשוט וצ"ל ריש כלה רביה דרב אחא מה זה ידחה בטענתו שרב אחא לא עלה לגאונות ולא הי' לו ריש כלה האם על כן לא הי' יכול רבו של רב אחא להיות ריש כלה ולא אוכל לצייר את החסרון הזה בחקירה גדולה כזו. והנה נתבאר לנו מתוך דברינו לדעת זמן גדול הדרו בין הגאונים היא רב שמואל ריש כלה שהי' רביה של רב אחאי ואם כן זמנו לא המאה השביעית לאלף החמישי כי אם המאה החמישית הוא הזמן שאנו עומדים בו כי תלמידו רב

אחאי חי בראש המאה השישית ובערך שנת ד'א תקי"ב כבר עלה לא"י וכלל האופנים כבר חכר אז את ספרו השאלות ומנו שיבואר לפנינו בפרק י"ג ואם כן רבו של רב אחאי חי' חי בערך אחר שנת ד'א תמ"ט.
ובנוגע לדברי רב שרירא יזקינו רב יהודה חי' בו רב שמואל ריש כלה יבואר לפנינו בפרק כה.

פרק כז.

ונשוב לדברי רב שרירא ולסדר דבריו גם בפומבדיתא גם בסורא הוא יאמר שם עוד ובתריה (בתר רב גמרי) מלך רב אברהם כהנא ובתריה מלך מר רב דודאי בר מר רב נחמן בשנת תתע"ב (ד'א תקנ"א) והוא אחיה דמר רב יהודה גאון.
קודם שנמסר את אשר חי' בפומבדיתא מכאן עד סוף המאה השנית להגאונים נשוב לאת אשר חי' בסורא מתחילת המאה השנית הזאת עד השנה הזאת שנת אלף ע"ב שהנחנו לפומבדיתא למען באר את מעשי הימים ההם יחד.

ונעתיק דברי רב שרירא הוא יאמר. ובאלין ימי כלחין גאונים דהוו כמתא מחסיא לא נהירו להו וכי' אבל מן שנת אלף ואילך קים לן בחין ובאלין מאה שנה מן אלפא ואילך (ד'א תמ"ט) המאה השנית לגאונים וכן הם דברי רש"י וסדרו (שם) דפרישנא לחון גאונים דמלכו בפומבדיתא מלכו בסורא אלין גאונים מר רב חננאי מנהר פקוד חי' שנים מר רב נהילאי הלוי מנרא י"ח שנים מר רב יעקב הכהן מנהר פקוד י"ח שנים אחריו מר רב שמואל חי' שנים ומשיבתיו של פומבדיתא חי' ומכני בניו של אמימר חי' ואביו של מר שמואל זה חי' בנו של מר רב רבא גאון שכתבנו יח"י גאון בפומבדיתא ובתריה היה רב חונא דמתא מחסיא [ובסדר החכמים הגירסא] בשעת תקנת הגמ' וחכם גדול חי' ובנוהי בפומבדיתא ואית מן זרעיה קרמנא בתיבתא ואית בחין מאן דמתחן בנא ובתריה מר רב מארי הכהן מנהר פקוד חי' שנים ובתריה מר רב אחא חצי שנה ובתריה מר רב יהודאי בר מר רב נחמן ג' שנה ומחצה והוא נמי מפומבדיתא ולא היה מאן המופלג בחכמה בסורא כותיתא אף הוא נמי שקליה שלמה נשיאה ומנייה להתם ומאור עינים חי' והוא ואחיו היו גאונים בתרתי בתיבתא בפרק אחד.

והנה החכם ווייס הנהו מלא מענות על רב יהודאי גאון ומתהפך למעט את הדמות עד שיאמר שאין ראיה על גדלו בתורה ממה שנקרא מפומבדיתא לסורא להיות שם לגאון כי יכול להיות שהי' זה גם מפני חסידותו (היכן מצא ווייס דברים על חסידותו) והנה לא היינו עומדים לדבר בדברים כאלה אבל בירורי מעשי הימים ההם דורשים לומר הכל למען נוכל לדעת את אשר חי' אז ויתבררו ויתלכנו הדברים.

והנה כחיד עמוד 31 יאמר החכם ווייס לאמר. תשובותיו לרוב קצרות מאד לפעמים במלה אחת או שתיים יכליל תשובתו וחדל לתת מעט או ראיה לפסק הוראתו ואינו מדבר כמורה המסעיס ובריו כי אם כמחוקק הגורר גזירה ברב כחו ועצמת יכולתו ובהערה 2 יביא ראיות לזה משי' ח"א שיד' סי' י"ג ישראל ישיש לו קרובים מומרים מהו להברות? ואמר לא מתבעי מנודה מהו להברות? ולא פשט ושם שער ה' סי' ה' עבר שיטה וקמן טאי להמכילן ואמר כגר ושם סי' י"ב טאי למול ע"ג עפר ואמר שפיר דמי' ולעיל עמוד 15 הערה 5 יאמר ווייס. אך נעיר על תשובת רב יהודאי שרובן הלכה למשה מסיני.

תקופת הגאונים רב יהודאי גאון

אבל מעם הדבר ששומע מאד ועלינו לשום לב לשני דברים אשר יפיעו אוד על הכל.

ידוע לכל כי רב יהודאי גאון מאור עינים ה' ועל כן כששאלו ממנו השיב הכרעתו בקוצור ובודאי של העומדים לפניו ביאר לפניהם כל סוגיא וכדרך כל ראש מתיבתא וכמו שנראה עוד לפנינו שרב יהודאי גאון הוא המפרש היותר גדול וסגנונו צחה ונמרצה, ונתקבלה אצל כל, וממנו ראו וכן עשו, אבל הכותבים משמו הם הודיעו סוף דעתו והכרעתו שאצלם ה' זה די לא כן המשיב וכותב בעצמו שאינו סומך על עצמו והוא כמתיעץ עם השואל ומציע לפניו מעמו ונימוקו אבל תלמידיו העומדים לפניו אשר ידעו את גדלו להם ה' די סוף הכרעתו לבד ועל כן כתבו כן "ואמר לא מתבעי" או "ואמר כגר" "ואמר שפיר דמי".

אמנם האמת בזה הוא כי הדבר מעות מעיקרו כי הנה רוב התשובות מרב יהודאי גאון אצלם תשובות לשואל מרחוק ישצריך לבאר המעטים הנימוקים והראיות כי רב יהודאי ה' ראש מתיבתא זמן קצר ובכל הזמן קודם זה לא באו לפניו שאלות מרחוק אשר הם נשלחו רק להמתיבתות הכוללות אבל כל הדברים מרב יהודאי אף שבאו אלינו בלשון שאילה אין הכוונה שנשלחה אליו שאלה ממרחק כי אם מה שתלמידיו שאלו מפיו והדברים באו מהם בכמה סגנונים כי הוא עצמו בהיותו סני נהור לא כתב מאומה וכתבו מפיו אבל בסגנונים שונים כל אחד על פי דרכו מהם שסדרו דבריו בדרך פסק לשם חכור ויקרא הקובץ בשם הלכות פסוקות דרב יהודאי גאון ומהם שסידרו זה בדרך שאלו מקמיה דרב יהודאי גאון ויחי לדברים תואר תשובה וגם נספחו לתשובות הגאונים ומהם מי שסידרו דבריו על סדר הגמרא בהכרעת ההלכה במקומה על סוגית הגמרא על דרך סדר הלכות גדולות שבידינו.

ונבאר דבריו יותר ומתחלה נבאר את ארבעה אלה שהביא החכם ווייס וחרטום על הנס לדונמא ומישם נראה כי לא ה' לרב יהודאי מה לבאר יותר וכי גם הפוסקים הראשונים הביאום כמו שהם בלא הוספה.

וז"ל הטור (בס' רס"ז ביו"ד) כתב רב יהודאי גאון עבד קטן או שומא מטבילין אותו על דעת ב"ד תשובה לגאון עבד ישמלו רבו וחזר לגיותו וכו' והנה על השניה כתב הטור תשובה לגאון ועל הראשונה נאמר "כתב רב יהודאי גאון לפי שזו של רב יהודאי אינה תשובת שאלה כי אט נכתב כן בפסקיו.

והנה השואלים ששאלו זה מקמיה בלמדם לפניו לא היו עמי הארץ כי אם חכמים גדולים והם שאלו זה מרב יהודאי על דברי הגמ' בכתובות ד' י"א גר קטן מטבילין אותו על דעת ב"ד ובגמ' דכתובות שם מבוארין כל צדדי הדין כמו שיראה המעיין שם בגמ' ושאלו אז התלמידים היושבים לפניו איך הדין בעבד קטן והשיב להם "כגר" וכגר הלא הכל מבואר שם לפנייהם.

ותלמידו מתיבתתו שכתבו דבריו הנה מי שכתב זה עם התשובות מהגאונים כתב זה בלשון הראשון שאלו מקמי דרב יהודאי גאון עבד שומא וקטן מאי להמבילין ואמר כגר ומי שסידר זה מתוך פסקיו של רב יהודאי גאון כתבו בלשון פסק עבד קטן או שומא מטבילין אותו על דעת ב"ד וזוה העתיק הטור אמנם גם הטור וגם הבית יוסף לא ה' להם מה לבאר יותר כי כבר ביארו הדבר כגר ודי להוסיף שגם עבד כן דינו וכל השאר מבואר מעצמו ומעמו בצדו.

אחר זה בא לידו תשובת הגאונים דפוס ליק מהר"י מסאפיה (ותשה"ג ש"צ אינה ת"י כעת) וראיתי כי כן הדבר מפורש בלשון השאלה בהר"י וז"ל תוב שאלו

מן קמיה (דרכ יהודא) הא דאמר רב הונא (כתובות י"א א') גר קמן מטבילין אותו על דעת כ"ד עבר שיטתו וקמן מהו להטבילו על דעת כ"ד ואמר כגר" הנה נתבאר הדבר ככל מה שביארנו בזה.

והשאלה מאי למיל על גבי עפר ואמר שפיר דמי מקור הדבר ע"י בטור יו"ד (ספ"י רס"ה) וז"ל בדברים שבין בני מזרח לבין בני מערב בני מזרח מוהלים על המים ונותנים על פניהם ובני מערב מוהלים על העפר מן הדא דכתיב (זכריה ט') גם את בדם בריתך שלחתי אסירך מכור אין מים בו ובישיבה של רב כהן צדק במתא מחסיא מנהג למול במים שלוקין וברם הדם ומיני בשמים ונופל דם המילה על המים ורוחצין בהם כל הנועדים כלומר זה הברית שבין המקום לאברהם אבינו, איתשיל מקמי רב יהודאי גאון מהו למיטהל על גבי עפרא ואמר שפיר דמי ובלבד שלא יעשה כן בשבת שלא יביא עפר מבהוין.

והנה כל עצמי של דבר אינו אלא מנהג בעלמא בני מזרח נהגו כן על פי סמך מנהגם ובני מערב כן וכדורות הראשונים שהיו כל מעשיהם על פי חכמים שאלו קמי רב יהודאי אם רשאין בני בבל (בני מזרח) לשנות מנהגם ולמול על גבי עפר אם יש איזה הקפדה בדבר והשיב שאין כאן הקפדה ושפיר דמי רק שלא יעשה כן בשבת.

במסוטה כי יותר מזה לא הי' אפשר להשיב כי אם למנכבי דברים אבל לא לרבן של ישראל.

ומה ששאלו ממנו ישראל שיש לו קרובים טומרים מהו להברותן היא פשוטה כל כך עד שלא הובאה בפוסקים ויותר מן "ואמר לא מתבעי" לא הי' אפשר לומר כזה והרביעית לא פשט כלל אם כן אין זה במחוקק וגוור כי אם צדיק באמונתו שעל מה שלא ידע אומר לא ידעתי.

אמנם במקום שהדבר דורש ביאור שם יבאר רב יהודאי דבריו בביאור גמור על פי סגנון הגאונים הראשונים אשר הורגלנו בהם (ועי' לעיל בפ"ו ופ"ז) מלא דבר ולדונקא עי' בתשובות הגאונים דפוס ליק שם סי' מ"ה בתוך שאר השאלות ששאלו ממנו שכתוב שם "תוב שאילו מן קמיה ארוזא כד מבשל מאי מכרכין עליה ואמר אע"ג דקא מתבינן לרב ושמואל תיובתא דקאמרינן (ברכות ל"ז א') ורבנן לא מכרכין עליה בורא מיני מזונות והתניא הכוסם את החטה מכרך עליה וכו' דקא מוקים לה כרבנן וקא הויא תיובתא דשמואל מדקא הדרין (כוונת דבריו לבאר דאע"ג דבמקום זה נשארנו בתיובתא אבל מלקמן מוכח דקאי מילתא דרב דרב ושמואל בפשיטות שהרי אמרינן לקמן האי ריהטא וכו' וזהו דקאמר רב יהודאי מדקא הדרין) וקאמרינן (לקמן ע"ב) האי ריהטא בין דחקלא בין דמחוזא מכרכין עלה בורא מיני מזונות מכלל דהלכתא כרב ושמואל דעל חמשת המינים הוא דמכרכין בורא מיני מזונות אבל אארוזא לא עכ"ל (יב').

הערה (יב'). אלא שדבריו רב יהודאי גאון צריכין בזה עיון דהא לא איתותבא מיסרא דרב ושמואל בעיקרה בדין חמשת המינים רק הדיוק דארוזא לא וא"כ שפיר מיייתנן לקמן דרב ושמואל על חמשת המינים ומצאתי כן בחדרי ביה"ה הלכות ברכות (דפוס ווין ד' ט ע"ג) ארוזא בין בשליה וכו' בתחלה בורא פרי האדמה ולבסוף בורא נפשות מ"ט וכו' ואית דאמרי ארוזא וכו' בשליה וכו' בורא מיני מזונות אבל המוציא לו וכו' ומקשינן אי הכי בורא מיני מזונות נמי לא וכו' וכי תימא קא הויא תיובתא דרב ושמואל [נראה דצ"ל וקא הויא תיובתא והשתי תיבות וכו' תימא נמחק] הויא תיובתא דאצרכתא תתעקר אצרכתא ותיובתא כדקיימא קיימא מתנייתא לא ליתעקרן ודרב ושמואל ניסא איתא הילכך אירו

תקופת הגאונים רב יהודאי גאון

וראוי להעיד על הלשון בדברי רב יהודאי, דקאמרינן ורבנן לא מברכין עליה בורא מיני מונות והתני' וכו'. ובאמת בגמ' יש גאמר רק ורבנן לא והתניא וכו' אבל כך הי' דרכו של רב יהודאי וסגנון לשונו בדבריו לפני תלמידיו להגיד להם לשון הגמרא יחד עם פירושי הדברים ובמקום הזה הוא דבר פשוט אבל עוד יבוא בזה במקומות אחרים.

וכן יש. טוב שאלו מקמיה שופר שניקב במשהו וסתמי שלא במינו מא' ואמר אם מעכב את התקיעה כושר במשהו אבל מפי' (ואע"ג) דנשתיר רובו פסול דעבדינן כתרין לישני דר' נתן להגמרא במינו כושר והוא שנשתיר רובו שלא במינו פסול ואע"ג דנשתיר רובו.

והנה לרב יהודאי גאון נתיחס הרבה מאד גם ספרים שלמים כמו הלכות פסוקות וקצוות גם את אשר שאלו מקמיה והמעין במסרי הפוסקים ימצא על שם רב יהודאי גאון פסקים והוראות הרבה ולבד את אשר יזכירו ההלכות גדולות שנקרא גם הוא על שמו וכמו שנבאר הנה גם זאת זה באו סתם הוראות ופסקים והכרעות על שמו הרבה מאד.

אף גם זאת כי בפירושי הראשונים על הש"ס ימצא הרבה מפירושי רב יהודאי גאון, ופירושי רבו כל כך, והם בלשון קצר וצח קב ונקי, עד שבני מתיבתא גרסום בלימודם בלשונו של רב יהודאי ובדרך פירושו, והרבה מהם כתבו אותם להם בגליון הגמרא, וממנו ישנו בסגנון של בעלי הגמרא, ובנוסף המתחבר יחד עם לשון הגמרא וכמו ההיא דלעיל ורבנן לא מברכין עליה וכו' מעו המעתיקים וחכמים מהם באויה מקומות גם בפנים, (והכל בדרך פירוש) עד שגדולי הראשונים הוכרחו להעיר ולהזכיר שזה זהו מעות המעתיקים ואינו מעיקר הגמרא.

ועי' במס' בבא קמא ד' נ"ג ע"ב איתמר שור ושור. פסולי המקדשין שנחיו "מאי ניהו שור בכור דלא פריק ליה" אבי' אמר משלם ח"נ רבינא אמר משלם רביע נוק, וכבר מחק רש"ל הלשון "מאי ניהו שור בכור דלא פריק ליה" ובתוס' נסכו שמואל וז"ל שור ושור פסולי המקדשין שנחיו פירש רב יהודאי גאון דהיינו כבוב שור דלא פריק ליה ולפי שאין לו פדיון וכו' וכן כל פסולי המקדשין שלא נסרו אבל במקדשין שנשפרו ליבא לאיקמא וכו' ע"ש וכל עיקרי הדברים האלה הם מדברי רב יהודאי גאון (וע"ש בפירש"י) אבל ראשית הדברים המתלכדים יחד עם לשון הגמרא בא לפנינו ע"י איויה מעתיק במעות בסנים, מה שלא הי' כן לא לפני דש"י ולא לפני התוס' ומחקר מהרש"ל.

ובגמרא זו עצמה אבל על ענין אחר מצאתי דבר נפלא בתשובות הגאונים וזכרון לראשונים ס"י רע"ב ונעתיקה בזה כמו שהיא בהיותה נחוצה לענינינו וז"ל חתשובה וששאלתם הא דאיתמר אמר רבא כתיב שור ושור פסולי המקדשין

כר פכשל או אפי' מברך עליה בורא מיני מונות ולבסוף בורא נפשות וכו' וכונת דבריו באמרו תתקרא אלדכתא וכו' היינו הא דאמרינן בריש הסני' וצריכא דאי אשמעין וכו' ואי אשמעין כל איש בו הוה אמינא כל שיש בו ה' מינים אין אורו ודוחו לא משוב רעל ידי תעריבות וכו' קטל וכו' דאמ"י איתיה בעיניה וכו'.

וגם כמאן דאיה ברויה דעיקר הלכות גדולות הוא אחר רב יהודאי גאון (כמו שיבאר לפנינו) שבראשונה הובא כאן יסוד שיטתו של רב יהודאי בסתם וכמו שמבאר מעט בתשובה, ואחר זה כתב הריש קיורא דעת אית דאמרי, ודחיתם לראיית רב יהודאי בתשובה, אף שלא הזכיר זה בבה"ט, ועי' זה נשתבשה הגירסא לפנינו בבחי' אכל הדברים ברורים.

שנחתו מהו כתיב שור זה שכתבתם כתיב אינו בתלמוד כל עיקר והא שמעתא הכין גרסין לה איתמר שור ושור פסולי המקדשין שנחתו אביי אמר משלם חצי נזק רבינא אמר משלם רביע נזק ופירושו שור פסולי המקדשין דעראן לא סריק ואנו לא גרסנן בשמועה זו אמר רבא באשר כתבתם ואף רבנן דגרסי השתא (ת"כ) השתא צריך למחקר אינן אומר בה אמר רבא (י"ג) אלא שנמצא בנוסחי דגמרא דבי רב ישי שכתוב בהן אמר רבא שור ושור פסולי וכו' (י"ד) וכן נראו הרבנים כי אדם כתב את התלמוד בלשון שלנו איתמר שור ושור פסולי המקדשין שנחתו כשאין אמר רבא וכשמצא נוסחא דכתיב בה אמר רבא באשר פירשנו למעלה תלה על ראש השמועה אמר רבא כתיב כלומר מצאתי שכתוב אמר רבא ובא חנוכה ומצא שם תלוי כך והשבו כשאר דברי התלמוד ולא ידע כי זכרון הוא ונסח את הדברים כולן בקולטס אחר איתמר אמי רבא כתי' שור וכול'. והרבה מצוי כן שתולין בקצה הנוסח או בין טירין תילא דארכרתא או דפירושא או לשון אחר ובא הנוסח וחושבו עיקר וכותבי כולו באחר ומטעה היא עד שיפיל בידי חכם שהוא מצרף את הדבר ומציא את כל מילה למטעה.

ודברי גאון אלה יפיעו אור ככל הדברים בכלל כזה שכבר נתבאר לעיל בדור רב אשי כפכ"ג, ובנוגע לפירושי רב יהודאי גאון בפרט.

וקרה כזאת גם על פירושי שאר הגאונים, וכמו שהוא בכל דברי הראשונים, גם סתם שזה טעות והועתק מהלכות הגאונים, וכמו ע"י כרן סוף פרק כל חבשר ונאלה רבות, אבל הרבה מהם הם דברי רב יהודאי ביהודי, ותחת שבשאר הגאונים נאמר אצל הראשונים סתם שזה היה פירושי הגאונים או הגאונים הראשונים הנה ברב יהודאי גאון הדבר נקרא על שמו לבד וכל זה יורה שהיו נבחר מאחז ומצויין מאד בין הגאונים וזה נדבר לפנינו אבל העיקר מה שניצח להעיר בזה הוא כי לא יעלה על הדעת כי כל זה מעל ועשה במשך זמן קצר שהיו ראש מתיבתא בסוף ימיו במתא מחסיא שלשה שנים והצי.

והדבר ברור להוסף כי על ידי כל מה שאמל ועשה והפיץ חכמה ודעת מימי נעוריו עד זקנה ושיבה נקרא בסוף ימיו לסורא לחיות לתם לראש ויאמר רב שירא, רלא חוה בסורא מאן דמיפלג בחכמה כותיה ואנחני היום בראיתנו רק

הערה (י"ז) כונת דבריו אלה הם רבנן דגרסי בה כסוגי זו רבא גם הם לא גרסו זה בראש הסוגי איתמר אמר רבא, שאין זה סוגי סגוית הנסי' לומי' איתמר אמר רבא שור ושור פסולי המקדשין שנחתו אביי אמר משלם חצי רבינא אמר רבא אבל הם גרסו רבא תחת רבינא, ובאמת שנים הנוסח' בבין די' רב דיה ואם ח"י להם גירסת רבא תחת רבינא, ונראת טעם גירסא זו היא שלא מצאו רבינא שליט עם אביי, ובדאי שהכפון בדבריו הנאון המשוב שאין צריך להציה ורבינא חלק אחר זה ולא לפני אביי ועמו.

הערה (י"ח). הלשון הזה, אלא שנמצא בנוסחי דגמרא דבי רב ישי' אין לו פירוש והחכם הנכבד הרבני שוי' כתב שם בהנהגותיו אולי הוא אבי רב צדוק גאון גם אולי צ"ל יש שכתוב בהן תחת ישי עכ"ל, אבל הדבר נראה ברור דצ"ל אלא שנמצא בנוסחי דגמרא, רבי תרביצי' והדבר ידוע דשם היו להם נוסחאות בלתי בדוקות משובשות וכדברי רב האי גאון בתשובות נאונים קדמונים סי' ע"ח שכתב שם, שאח"כ צריך לעי' בכל דבר שיסתפק לך כיצד עיקרו אם טעות פוסק הוא או שימצא תלמידיו דחברצא"י ועי' לפנינו בפ"ח ביאור הדברים, ובאמת טעו גם כאן תלמידיו דתרביצא"י דשטעו שיש גורסין כאן רבא כמו שנתבאר בהערה הקודמת, וטעו לגרוס כן בראש הסוגי', ופדקדק מבין אי אפשר שישעה בזה שאין זה סוגי' פוסקא כלל, וגם הפירושים רבא גירסו זה לחלן תחת רבינא וכמבאר.

תקופת הגאונים רב יהודאי גאון

הפליטה הנשארת אשר נשארה לפנינו שהיא נובעת בכל מקצעות שבתורה כמו שנראה לפנינו בכל הפוסקים הראשונים המביאים סתם בשם רב יהודאי גאון גם לבד הנאמר בהלכות גדולות ובירענו כי כל דברי הגאונים העיקר והרוב נאבד בדורות האחרונים כי בימי ההעתקות שהיו ביוקר מאד היו דרכם של המעתיקים להעתיק רק הספרים אשר יד כל אדם ממשמש בהן וקפצו זביגי ועל כן היו מדרך הימים ההם כי אם בא אחרון וחבר ספר על דרך הראשון ובתוספת דברים בדרך האחרון שכבר ראה דברי הראשון נשתקע שם הראשון והספר עצמו כשלא נתחדשה העתקתו נאבד מתוך הקהל ועל כן אם נבוא לדון בדרך כלל לפי הערך מה שנשאר לפנינו על שם רב יהודאי גאון בפרט ועל שם שאר הגאונים בפרט בין בהקדמים לפנינו בין להבאים אחריו אז נבין גם אנהנו הרהקים את כל ההפלה הגדולה שהפלינו הגאונים את מעלתו הגדולה של רב יהודאי גאון.

ונראים הדברים כי מלבד גדולתו של רב יהודאי עוד מדה אחרת היתה בו בדבר סגנון לשונו כמו שהננו רואים מכל מה שנשאר לפנינו כי לשונו זכה וברור צחה ונמצאה וכשהוא מפרש דברי הגמ' לשונו מתקבל על הלב עד שהוא יכול להתלבד יחד עם דברי הגמ' ועי' לדוגמא עוד בהלכות גדולות הלכות כתובות וזיל רבינא הוה בידיה חמרא דרבינא וזוטא בר אחתיה הוה ליה לדיליה גמי חמרא הוה קא מסיק ליה לסיכרא אתא לקמיה דרב אשי (ששת) איל אי שביקנא ליה הכא ניהוש דלמא פסיד מהו למישקליה בהדאי מי חישינן לאונסא דאורחא או לא אמר ליה זיל לא עדיף מדילך ומי לא יאמר שזה עצם לשון הגמרא אבל אין הדבר כן ולשון הגמרא הוא רבינא הוה בידיה חמרא דרבינא וזמי יתמא בר אחתיה הוה לדידו גמי חמרא הוה קמסיק לי לסיכרא אתא לקמיה דרב אשי איל מה לאממיוי בהדן איל זיל לא עדיף מדידך. ובהג' הוא לשון הגמרא יחד עם פירושו גמור ומספיק, ואם היו נכתב כן בגליון בודאי שהיו המעתיקים מעתיקים זה בטעות בפנים, כי הוא מתלבד יחד עם לשון הגמרא ממש.

ועל כן כמו שהננו רואים לפנינו כי אחרי פירוש רש"י נדחו מפניו פירושי הראשונים שכבר נתקבלו כמו של רבינו חננאל ורבינו גרשום מאור הגולה ועוד, כן היו עם רב יהודאי גאון וממנו והלאה שננו לשונם רק סגנון פירושו ועל כן הננו מבינים היטב מדוע על הרוב במקום שהעירו הראשונים שפי' הוא ונתוסף כגמ' הוא מרב יהודאי גאון אמנם על פסק הלכה וכדומה יאמרו על הרוב או מדלכות גדולות או מהגאונים הראשונים סתם והחידושים של רב יהודאי גאון נתקבלו בסגנונם אצל רוב התלמידים וחזרו עליהם יחד עם לשון הגמ' ומהם מי שכתבם לו על הגליון ועל כן קרה שהמעתיקים טעו והכניסו מהם גם בפנים.

ואחר כל הצעת דברינו אלה נבוא לדבר המבוכה על דבר מי היכר את ההלכות גדולות שבידינו.

פרק י'

ההלכות גדולות והפסוקות.

ידוע שיש בזה ערוב גדול מאד בדברי הראב"ד בספר הקבלה נאמר ואחריו רב שמואל בר מרי בשנת ד'א תק"ח ובימי רב שמואל זה היו שמעון קיירא ולא נסמך לגאון וחבר הלכות גדולות בשנת אלף וי"ב לשמורות שהיא שנת ד'א תק"א בשנה השלישית לגדולת רב שמואל בר רב מרי בשנת ה' לגדולת רב

קא תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסקות

שמואל מזרע אמימר והזכיר שמועות משמא צדק דכהן צדק ולא שמענו מעולם שחי' בזמנו גאון שישמו כהן צדק ואפשר שכהן צדק זהו שחי' רבו וחכם גדול חי' ולא נסמך עכ"ל הראב"ד במקום הזה ושוב אחי' אצל רב יהודאי גאון יאמר והוא חבר הלכות פסקות וההלכות גדולות קבצם וסני נהור חי' ושאר גדולי הראשונים יש מזכירים הלכות גדולות על ישם רב יהודאי גאון ויש על ישם רב שמעון מקירא וכבר האריך להביא יחד כל המקומות ולשונוות הפוסקים הרב בעל יד מלאכי והרב שי"ר יצח לאמר כי ההלכות גדולות שבידינו מחובר יחד מההלכות גדולות של הרי"ש קירא וההלכות פסקות של רב יהודאי והחכם גרעץ דהה לגמרי דברי הראב"ד הלוי ויאמר כי הדבר להיפך כי רב יהודאי גאון קדם הרבה לרב שמעון מקירא שרב שמעון לדעתו חי' בערך כמאה וחמשים שנה אחרי רב יהודאי ועל כן ודאי שהמחבר הראשון חי' רב יהודאי גאון ואחריו הוא שחבר הרי"ש מקירא והחכם הרכבי שי' כמבוא לתשובות הגאונים יאמר שישנה הראב"ד בהמקור שחי' לפניו כי נפל שם ט"ס ותחת אלף נ"ב צ"ל אלף קנ"ב והחכם ווייס יתאמץ להחזיק שהרי"ש קירא הוא המחבר הראשי להלכות גדולות ואחריו הוא שחבר רב יהודאי גאון ההלכות פסקות וזה שבידינו הוא ההלכות פסקות ובהיות אצלו רוב חקירותיו מטרה לחציו יתרעם כי רב שמעון המחבר לא נבחר לגאון ויבחרו ברב יהודאי המקבץ ממנו לנקבציו.

ולדעתי דאין כאן סתירה כלל בין הראשונים ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי וגם דברי הראב"ד נכונים והכל על מקומו וכך הצעת הדבר רב יהודאי גאון והרי"ש מקירא שניהם בני דור אחד הם רק שרב יהודאי גאון חי' אחד הגאונים היותר מצויינים ומימי נעוריו התחילו להיות שמעתתיה מתבררין בעלמא ורב שמעון קירא בודאי שחי' גם הוא גדול הדור אבל לא מהעומדים על רגלי עצמם ועל כן נראה שאף שהזכיר שמו בשו"בא דברים מספר הלכות גדולות למען נודע לאיזה ספר יכוונו והכוונה להלכות שסדר הוא וכמו שיבואר לפנינו אבל לבד זה לא יוזכר ממנו דבר.

ועל כן הגנו מבנים את לשונו של רב האי גאון שהשיב לשואליו הבין חזינא דאשכחתון בהלכות דרב יהודאי וזכר אדונינו לברכה לאו טעות סופר הוא אלא אמירא משמיה ומשמא דרבנותא אחריני נמי יסודי עולם וכו' ורב שמעון כצדויא (כ"ירוא) דתקן הלכות גדולות לא קם אטעמיהון דרב יהודאי ודהנך רבותא והרב שי"ר כמכתבו הנדפס בפתיחת תשובת גאונים קדמונים יאמר "שמשי" רב שמעון לא קם אטעמיהון דמר יהודאי ודהנך רבותא וכו' וכיון דאשכח דחזינן כהא מילתא וכו' טעה בהכי ולא אסקא לשמעתיא אין פ"י רב שמעון לא חי' עומד על כונת ר"י בספרו ומוזה חי' משמע שר"י חיבר ספרו קודם ר"ש ואין זה כן באמת כי ר"ש בהגן קדם לר"י עכ"ל על כן יפרש שהכוונה שהקורם לא העלה על לבו ולא עמד על סברת המאוחר והחכם ווייס אחריו מתאמץ להוכיח שההכרח לפרש כן ע"ש. אבל לא הרגישו שאף אם נסכים שהלשון אפשר לפרש כן אבל מדוע לא דקדקו בלשון רב האי גאון הן ידוע כי בכל מקום אשר יזכירו רב שרירא ורב האי לגדולי הגאונים יזכירום בכבוד גדול מאד כראוי להם ואף במקום שלא יסכימו עם דבריהם ישתדלו לתלות הטעות בהסופר או ששמע השומע ומעה (וכמו שיבואר דבריהם) וגם כשנשאל רב שרירא על מה שכתב רב סעדיה בספר השטרות השיב ואנו רואים כי הדברים מוזייפים על מר רב סעדיה גאון דל"י וכן יאמר רש"י בש"צ

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והספוקות

שער ז' סי' ה' אנחנו לא סבירא לן דמר רב מתתיהו גאון כתב הכין וכאן במקום חור לא השתמש רב האי גאון בסלסול הלשון ולא דק אפי' לבחור לשון יפה וכתב ור"ש בצדוויא דתקן הלכות גדולות לא קם אטעמיהון וכיון דאשכח וכו' מעה בהכי ולא אסקא לשמעתא לשעמא.

ומדוע לא שאלו את עצמן אם בן הרבר שהר"ש קיירא הוא המחבר הראשון להלכות גדולות ורב יהודאי גאון ממנו ראה ועשה ולא עוד אלא שרק ממנו קבץ כלשון הראב"ד (אשר נפרש לפנינו) ומחלכות גדולות קבעם שעל זה ממנו ודעתם שכן הוא ואם הדבר כן בודאי שהי' הר"ש קיירא גדול הרבה מרב יהודאי גאון שהרי גם לפי דבריהם היו בני דור אחד שבשנת ד'א תקכ"א כבר נסמר רב יהודאי וכל המקבץ ועושה ספר לקוח מבין דורו בודאי שהי' קטן ממנו הרבה אבל נראה נא לשונו של רב האי בהזכירו שניהם במקום הזה בהזכירו את רב יהודאי נכר ונראה שלשונו כי מראו עליו וחביבותו גביה כגדול הגאונים אשר בפיו אנו חייב ויאמר דאשבחתין ברלכות דרב יהודאי ובר אדינינו לברכה ובהזכירו עמו יחד את הר"ש קיירא יאמר ור"ש בצדוויא דתקן וכו' ולכל הפחות הי' לו לרב האי גאון (אשר כבר הי' רחוק משניהם זמן גדול בישיבת מאות וחמשים שנה) להזכיר שניהם בכבוד אחד וכי חי יש משא פנים בדבר ובפרט בלא שום מעם כלל.

ומדוע לא דקדקו עוד בלשונו של רב האי שכתב ורב שמעון בצדוויא דתקן הלכות גדולות שחלשון הזה דתקין נוסף יותר על מי שמאסף דברי אחרים ומסדרם ומתקנם על גקומם ממה שיכול להאמר על מחבר המחבר ספרו ובפרט שהוא תוספת יתר שלא לצורך שחרי יכול הי' רב האי לאמר ורב שמעון בצדוויא כהלכות גדולות לא קם אטעמיהון אבל הלשון הזה דתקן הלכות גדולות לא קם אטעמיהון מכריח ויורה דכוונת רב האי לאמר דמסדר הלכות גדולות בהביאו את הדבר הזה כהלכות גדולות לא דקדק בדבריהם ופעה בהכי.

ועיקר המעות בזה הוא שכל העוסקים בדברו בשלוח על זמנם של רב יהודאי ור"ש קיירא ולא דקדקו על הדבר אפי' מהשקפתם בעצמם והרב שירי יאמר אין פירושו רב שמעון לא חי עומד על כוננת רב יהודאי בספרו ומה הי' משמע שרירי חיבר ספרו קודם ר"ש ואין זה כן באמת כי ר"ש בהיג קדם לר"י והדברים האלה דברי טעות הם גם לפי דעתם בעצמם ואף אם נסכים ככל דברי הראב"ד שם.

סדרק יא.

וראשונה לא נוכל לדעת איך לא הרגישו כל העוסקים בזה במס' דבריו הראב"ד שהנהו בולט ומתה סתוכו ונראה מעצמו הוא יאמר ישם ואחריו רב יוסף בשנת ד'א תצ"ט ואחריו רב שמואל בר רב מרי בשנת ד'א תק"ה וכימי רב שמואל זה הי' רב שמעון קיירא ולא נסמך לנאון והבר הלכות גדולות בשנת אלף נ"ב לשמרות שהוא שנת ד'א תק"א בשנה השלישית לגדולת רב שמואל בר מרי בשנת ח' לגדולת רב שמואל מזרע אמימי וחלא ברור באין כל ספק כלל שמעות פוסק הוא הזמן הכתוב אצל רב שמעון קיירא ותחת ד'א תק"א צ"ל ד'א תק"א שהרי הוא אומר שהי' זה בשנה השלישית לגדולת רב שמואל בר מרי ורב שמואל בר מרי הי' לנאון גם לפי דברי רב שרירא גם לפי דברי הראב"ד עצמו שם בשנת ד'א תק"ה ועל כן עולה השנה השלישית לגדולתו בשנת ד'א תק"א.

ואין לפרש ולאמר בדברי הראב"ד דהשנים שהוא חושב בזה אינם בשעה

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסקות קב

שכל אחד מהם נעשה לראש כי אם שנת פטירת כל אחד שדרי לשונו הוא יאחריו מר ינקא והוא דבא בר גטרונאי" ה" לראש ישיבה בשנת ד"א תע"ט ואחריו רב יהודה גאון ואחריו רב יוסף בשנת ד"א תצ"ט ואחריו רב שמואל בר מרי בשנת ד"א תקי"ה הרי ישסדר ראשי ישיבה הוא מונה לשנת ישיבתם כראש וא"כ כוונתו לאמר דרב שמואל בר מרי נעשה לראש ישיבה בשנת ד"א תקי"ה. וכל האדריכות בזה למותר אחרי אשר כן גם מפורש לפנינו בדברי רב שרירא גאון דרב שמואל בר רב מרי מלך בשנת אלף וי"ט (ד"א תקי"ה).

וכמה יש לתמוה על חבל חכמים מתוכחים על לשון. אנך בירח פלוני" האמור בבה"ג והחכם המופלא מוהר"ר שוח"ה י"י כתב בזה בהקדמתו להלכות רא"ו (גרסא בפאריז שנת תרמ"ז) וז"ל ובהלכות גדולות ד' ס"ו ביום פלוני דהוא אנך" בירח פלוני ובמכתב חרשי להחכם גרעטין שנה ל"א 472 שערתי כי צ"ל א' ג"ב והיינו ליטטרות והוא כמו שהגביל הראב"ד בס' הקבלה זמן ר' שמעון קיירא בעל הלכות גדולות והחכם ברילל השיג עלי' כיאורבוכער שלו ש"ה 160 וכתב שצ"ל כך אמנם הרב ההר"ג ראבינאוויץ כתב לי כ"ח אדר תרמ"ב בלי ספק האמת כהנהתך ותיכף כאשר הודעתני חשבתי שצ"ל בירח פלוני בשנת א' ג"ב וגם להנהת ברילל צ"ל ביום פלוני בכך בירח פלוני בשנת כך וכך מ"ו איך מוטב להנהת בדבריך שדרי קבלת הראב"ד מיביחין שכן ה"י לפני" ולפי מה שנמצא פה בהלכות פסקות נראה שצ"ל בה"ג ביום פלוני דהוא כך וכך בירח פלוני דשנת אנך" או כמו שהנהתי א' ג"ב עכ"ל י"ם.

ותמוה מאד לראות את החכמים האלה מנצחים וא"י בהלכה ולא הרגישו שהזמן הכתוב בהראב"ד מוכח מתוך דברי הראב"ד עצמו שהוא מ"ם ותחת תק"א צ"ל תק"א ואם כן תחת אלף וי"ב לשטרות צ"ל אלף ס"ב ונתכסלו הויכוחים. וכן תחת מה שנאמר בדברי הראב"ד הלוי י"ם "בשנת ח' לגדולת רב שמואל מודע אמימר" צ"ל בשנת י"ח ובשנת ח' לגדולת רב שמואל מודע אמימר לא ה"י עדין רב שמואל בר רב מרי ראש מתיבחא כלל כמו שמפורש גם שם בדברי הראב"ד עצמו שכתב הדרדור השני רב יעקב מנחם פקוד ה"י ראש ישיבה י"ח שנים ומת בשנת ד"א תצ"ט ואחריו רב שמואל מבני בניו של אמימר" וז"י שנים לגדולתו הוא ד"א תק"א ואז עדין לא מלך רב שמואל בר רב מרי כי לדעת הראב"ד עצמו מלך ד"א תקי"ה והוא כן לדעת כל כותבי הדורות גאון שינוי כלל.

ודגה בשנת ד"א תקכ"ג כבר נפטר רב יהודאי גאון ובוראי ה"י כבר אז זקן במותו כי שנה אחריו מת גם אחיו רב יהודאי שדרי גאון כפומבדיתא וידענו מדברי כל הגאונים יחד שאך בימי זקנותם המופלגת הגיעו למשרת ראש מתיבחא שלא כחזו רק "מסביא" (ולפנינו יבוא הדבר) וא"ך זה יאמר הרב שי"ר שהרי"ש קיירא ה"י קודם לרב יהודאי וזה לא יתכן לאמר כי אם שלכל הפחות קדם לו בדור אחד קודם ודרי הדבר להיטך שרב יהודאי ידענו שנפטר כבר בשנת ד"א תקכ"ג והרי"ש מקיירא לא ידענו מתי נפטר ואם חזר את ההלכות גדולות בשנת ד"א תק"א לא ידענו שניו אז והלא מאד יכול להיות שדרי" או לא יותר מבימי העמידה ורב יהודאי גאון ידענו בבירור שבשנת ד"א תק"א ה"י כבר בוקנתי וכלל האוסנים הלא לא קדם הרי"ש קיירא בזמן לרב יהודאי.

ולפי כל זה איך נוכל לאמר כי רב יהודאי גאון בהיותו בהימים ההם ראש המתיבחא בסורא לקח חבור הרי"ש של הרי"ש מקיירא אשר זה מקרוב יצא מתחת

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסוקות

יד מחברו וממנו חבר לו חבר והלא יסוד חבור הלכות גדולות עיקרו כילו רק דברי הגמ' ואך מעט מאד יש שם חקירות או ביאורי פסוקות חדשות ולקחת ממקום אחר יסוד החבור יוכל לפול רק על תמצית פירושי יסוד דברי הגמרא וקבלת הכרעת ההלכה והגאונים הראשונים ראשי המתיבתות הלא זה הי' יסוד ענינם קבלתם דור אחר דור ועל זה נשאלו וזה למדו במתיבתא והנה יבואו לאמר לנו כי נתחלפו כאן הרבנים מהיפוך להיפוך רב יהודאי גאון הראש מתיבתא אשר רב שריא גאון יעיד עליו דהוה מופלג בחכמה לא ידע גם לעת זקנותיה קבלת הגאונים וההכרעות אשר בכל דברי הראשונים ובכל דברי הגאונים הבאים אחריו נראה איך הי' אצלם מצויין בקבלותיו ובכל ספרי הפוסקים הראשונים וגם בדברי הגאונים יבוא תמיד שאלו מקמיה דרב יהודא והרוב מהם הכרעת ההלכה בכל מקום. ויבואו לאמר לנו כי בזקנותו וסוף ימיו הוצרך ללמוד כל זה מרוב שמעון אשר דבר אין לנו בכל ספרותינו הגדולה שיזכר גם שמו על איזה דבר זולתי כשיזכר ההלכות גדולות עצמו.

ודברי הראב"ד הלוי נראה ברור שיש שם מים קטן ותחת האמור שם ומהלכות גדולות קבצן צ"ל וההלכות גדולות קבצן.

ומה שהנני תמה איך יתכן לאמר על רב יהודאי גאון שהי' מאור עינים ורק תלמידיו כתבו מסיו הוראותיו ופסקיו איך יתכן להאמין שיאמר עליו ומהלכות גדולות קבצן וגם איך יקובץ ספר מספר.

על הר"ש קיירא מדברי רב יהודאי יתכן זה מאד שכבר הערנו שההלכות של רב יהודאי נכתבו ע"י התלמידים בפנים שונים וגם סדרו הלכות פסוקות לפני רב יהודאי גאון עד שיתכן לאמר מדברי רב האי גאון (הובאו לעיל פ"ח) שהי' מאור עינים והסופר טעה ומתוך כל זה קבץ הר"ש קיירא והוסיף בכמה מקומות גם דברי השאילתות וכל זה קבץ יחד וסלתם בנפה שלו ועל כן יתכן מאד לאמר עליו וההלכות גדולות קבצן אבל אם רב שמעון קיירא הי' המחבר הראשון והוא לא הי' מאור עינים ולא כתבו תלמידיו מסיו ולא סופרים מקרין כי אם הוא עצמו כתב לו חבר שלם הוא ולא שליח והבא אחריו ורוצה להשלים איזה חסרונות בחבור הקודם עליו יאמר והוא השלים חבר פלוני והוסיף עליו אבל לא קבץ.

וביותר כי הנה בידינו היום ההלכות גדולות של הר"ש מקיירא שהרי כפי שהעיד לפנינו המו"ל (כדפוס ווארשא) הרה"ג מהרא"ש מרוב מקייראן שיגע וחפש ועדותו נאמנה והעיד לאמר. ורואה אני במקומות שהביאו הראשונים בסתם מדברי הלכות גדולות מעט מעט הוא אשר לא נמצאם בזה הספר אשר לפנינו ומאשר יביאו הראשונים ז"ל מדברי הלכות מרב יהודאי גאון ירבו המאמרים אשר לא נמצאם ואף שמה לכד אין ראיה לפי שכבר כתבנו שהרבה נתקבל ונתחבר מפי רב יהודאי גם זולת מה שסידרו מסיו הלכות פסוקות או גדולות אבל הנה לפנינו גם מספר המצות שזה לא הוזכר בשום מקום לרב יהודאי כי אם רק להר"ש מקיירא והנה כלל גדול הוא שאצלינו נשארו (מהטובים) הספרים האחרונים אלה אשר היו מוכנים יותר לפני הקורא וכן ראינו בכוא פירוש"י נשתקעו פירושי רבינו חננאל ורבינו גרשם וכן בכל שאר חיבורי הראשונים שכאשר נתחבר חבר חדש מעין סגנון של הקודם לו ויותר בשלמות התחילו המעתקים להעתיק יותר את האחרון כי כן דרשו הדורשים מידם והראשון נשתקע לאט לאט ובראותינו כי בידינו זה של הר"ש מקיירא על כרחך שזה בא אחרון והוא הי' יותר שלם על כן הועתק יותר עד שנשאר גם בידינו ובספרין מעשי הדפוס הי' הוא ביד המדפיסים.

תקופת הגאונים וההלכות גדולות והפסוקות קנ

והחכם ז"ל ירצה להכריע מתוך ראיה אחת דהלכות גדולות שבידינו הוא של רב יהודאי מפני ההיא דתשובות גאונים קדמונים (שהובא לעיל פ"י) שכתב שם רב האי ישמעה ה"ש קיירא ולפנינו בהלכות גדולות הוא מתוקן כפי שכתב רב האי לפרש דברי רב יהודאי גאון ולא כמעתו של ה"ש מקיירא, אבל אין זה ראוי כלל. שאחרי שרב האי גאון העיר שמעות הוא, נתקן גם בהלכות גדולות שלנו. וראוי להעיר כי יש מן הראשונים אשר יקראו להלכות גדולות בשם הלכות סתם כמו שהוא על הרוב בספר האשכול והשם הזה הוא שהם קורין גם להלכות של רב אלפס ז"ל ועל כן ימצא לפעמים אשר כחזירים את ההלכות של ה"ש קיירא אצל הלכות של רב אלפס יכתבו הלכות ראשונות על של ה"ש קיירא כי כן הוא באמת שהחבור הזה הוא כבר התחלת חבור על דרך ההלכות של הרב אלפס רק שזה של הרב אלפס הוא כבר בתכלית השלימות באחרון. וזה הוא מה שמצאנו לדוגמא בסוכה פ"ב שכתב בעל המאור "מצאתי כתוב בהלכות עד שיאמר באלף ואנן ל"ג אלא עד שיעור בעיני וכו' והשיב על זה הרמב"ן במלחמות אמר הכותב אבל כל הגאונים ז"ל גורסים שיאמר באלף וכן כתוב בהלכות ראשונות לרב שמעון קיירא ובפירושה של ר"ח ובהלכות רב "צחק גאות" והנה קרא להם הלכות ראשונות בנודד להלכות רב אלפס ז"ל.

וזה הוא גם כן מה שכתב בעל המאור בפ"ב מהלכות שבת בחלקן שם על דברי הר"ף בדין ציצית "של פשתן כי" סיים שם בסוף דבריו "וכן נראה מדברי ה"ש קיירא בעל הלכות ראשונות שלא כתב וכו'.

ועי' עוד במס' שבת פרק כל הכלים שכתב בעל המאור "כתב הר"ף ז"ל בהלכות וכו' וכתב עליו הרמב"ן אמר הכותב וכו' וכן כתב ר' שמעון בעל הלכות ראשונות". ובכל זה הכוונה הלכות ראשונות נגד הלכות הר"ף ז"ל ועל כן לא נמצא כן במקום אחר לקרוא את ההלכות גדולות בשם ראשונות כי אם כשיזכר הלכותיו של הרב אלפס או שהכוונה כן (טו).

אמנם נראה עוד יותר כי באמת השם "הלכות" לא ה' או שם מיוחד לספר של מחבר מיוחד כי אם נקראו כן כל הספרים מסגנון זה וכמו שיאמר הר"ף ז"ל בהלכות או בהלכותיו כן יאמרו הרב ר' "צחק גאות בהלכותיו וכמו שיאמר בעל המאור "מצאתי כתוב בהלכות" וכיוצא על הר"ף כן יאמר שם הרמב"ן. ובהלכות רב "צחק גאות" ועל כן יש להסתפק אם מראש וראשונה נקרא ההלכות גדולות בשם זה כי מאד יכול להיות כי מראש ה' שמו "הלכות" לבד והיתה הכוונה לאמר "שכא שם מדברי הגמ' עצם הדין בענינת השקלא ושריא ובפסק הלכה בכל מחלוקת אמנם אחר זה נתחברו חבורים רבים על סגנון זה. או התחילו לקרוא להראשונות הלכות גדולות או גם "הלכות ראשונות" להורות עליהן ביחוד.

ובר"ף במס' שבת פרק חבית "כי אתא רב אושעיא מנהרדעא אייתי מתניתא בידיה זיתים וענבים שריסקן מע"ש ויצאו מעצמן אסורין ור"א ור"ש תתירין ופסק בעל הלכות משמיה דרב צמח בר פלמוי ריש מתיבתא כר"א ור"ש. והנה רב צמח בר רב פלמוי הוא מהגאונים המאוחרים ומלך (לדעת כותבי הדורות) משנת קס"ג עד ר"א (ר"א תרל"א—תר"ן) ובהלכות גדולות לא הוזכר כלל ואי אפשר שיוזכר שם ועל

הערה (טז). ודברי הרמב"ן ז"ל במלחמות במס' שבת פרק בירה שכתב "ובעל הלכות ראשונות ופעל הלכות גדולות אפרו ביראי שחיי ט"ס וצ"ל הלכות פסוקות והלכות גדולות שהרי הרמב"ן ביראי מיהם ההלכות גדולות לה"ש קיירא וכן יכתוב על שמו ההלכות הראשונות כמבואר.

ההלכות גדולות רגיל הריף לאמר בפירושו "הלכות גדולות" ובאן ככל המקומות בכלם נאמר הלכות לבד ונראה דכאן הכוונה לחיבור אחר של הלכות שכתב שם בשם רב צמח וכן הוא שם עוד בסוף הפרק אבל היכא דאית ליה צער וכשמוקיא אוכלין שבבטנו מתרפא מותר וכן אמר בעל הלכות משמיה דרב צמח בר פלטי גאון ז"ל ואולי שההלכות האלה על פסכת שבת היו שכן הוזכרו עוד ברב אלפס במס' שבת וגם כן על שם רב צמח והוא בפרק כל הכלים על מתניתין דכל הכלים הגימלין בשבת שבהין וכו' כתב שם רב אלפס אמר ר"י אמר שמואל וכו' והלכתא כת"ק ואמר בעל הלכות משמיה דרב צמח גאון דהלכתא כרבי יהודה דק"ל ר"מ ור"י הלכה כר"י ומסתברא לן הני מילי וכו' ומפני שכל המקומות האלה כולם על שם רב צמח נראה שההלכות ההם כללו הלכות על שם רב צמח בר פלטי גאון ז"ל.

פרק יב.

ואחרי כל הדברים האלה יצא לנו לקיים הכל וגם דברי הראב"ד נכונים והוא שרב יהודאי אשר בשנת ד'א תקביא כבר נפטר כבר חבר (נתחבר על פיו) זמן רב קודם זה הלכות פסוקות ואז בערך הזמן ההוא נתחבר גם מרב אחאי גאון ספר השאלות ואחריהם קם בן זמנם רב שמעון מקיירא וחבר מיסודי דבריהם את ההלכות גדולות על סדר הגמרא כפי הדרך שבחרו אחריו כל מסדרי ההלכות על סדר מסכתות ופסקיהן ויקראו לו הלכות גדולות והוא הביא גם דברי השאלות בלשונו וגם דברי רב יהודאי מהלכותיו הפסיקות אבל עיקר חבורו של ה"רש מקיירא הוא בנוי על פסקי רב יהודאי וממנו קבצם יחד ועל כן גם איזה מהראשונים (כמו חכמי צרפס ומכללם גם רש"י והרשב"ם) קראו להלכות גדולות שבידינו על שם רב יהודאי מפני שידעו שבפיקרו נתיסד מתוך דבריו והרי גם הפסיקות לא כתב עצמו ורק תלמידיו כתבו מפיו על כן גם מה שקבץ מהלכותיו ה"רש קיירא ז"ל קראו על שם מיסדסם רב יהודאי.

ועל כן לא יפלא בעינינו בידענו שחכמי הצרפתים כולם ומכללם בעלי התוס' המיחסים בכל מקום את ההלכות גדולות לרב יהודאי ובכל זה מצאנו להם במס' פסחים (ד' ל.) בדיה אמר רבא שכתבו ז"ל וגם רב יהודאי גאון פסק כן דדוקא בחמין פסק רבא כרב דשאלו מקמיה כל איסורין שבתורה במשהו כרב אי בניט כר"י והשיב מדאמר רבא חמין בזמני בין במינו בין שלא במינו במשהו א"כ בהא ניהו הלכה כרב במשהו אבל בשאר איסורין בניט כר"י וכר"ל ועוד אומר ר"ת דלא גרסינן במשהו כרב וכן משמע בהג' דלא גרים ליה וסבר רבא גם בחמין כר"י עכ"ל. וכיוונת דבריו התוס' לדברי הלכות גדולות שלפנינו שכתבו (פסק) אמר רבא הלכתא חמין בזמני בין במינו בין שלא במינו אסור ומרלא קא יתיב שיעורא למילתא למימרא דבמשהו כרב.

והנה מכאן הגנו רואים שאין כאן ערוב בין גדולי הראשונים וכי גם המיחסים בכל מקום את ההלכות גדולות על שם רב יהודאי ידעו היטב דהלכות גדולות שבידינו אף שנתיסד מקובצי רב יהודאי אבל איננו מרב יהודאי ביחוד. ועל כן כשהגנו רואים במרכזי במס' מועד קמן ס"י תתס"ב שכתב שם ז"ל כתב בהלכות גדולות היכא דשכיב שכיבא ביו"ט ראשון או ביום שני או בחוה"מ וכו' אבל יומא בתרא שהוא כדרכן מוסלק סליק למנין ז' אבל אכילות לא נהוג אבל אי וכו' דאית עשה ודאי וכו' וכ"פ האלפסי ושאר הגאונים אבל ספר הרינין

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסוקות קד

חולק על סברא זו ונס רית כתב על דברי הלכות גדולות דלא סמיכין אהאי מלתא דרב יהודאי גאון מאור עינים הוה ופעמים שהיו תלמידיו כותבין לפניו משימי אשר לא יצא מפיו ולא עלה על לבו דהא אמרין פ"ק דכתובות וכו' והשתא לפי דברי ההלכות גדולות אמאי לא אמרין וכו' ורבינו יהודה מפרש הקשה על דברי הלכות גדולות מהווא דאמרין פ' השולח וכו' עוד יש להקשות על דברי ה"ג וכו' ע"ל. וכוונת ר"ת דישפ"ד דע דאין רב יהודאי המחבר של הלכות גדולות ומחברו לא ה"י מני גהור אבל מפני שמהכירו קבצי מדברי רב יהודאי ועל כן כאשר מעו תלמידיו רב יהודאי כוונת הדברים אשר שמעו מרב יהודאי וכתבו בספר שלא כמו שאמר להם בא המעות בבה"ג וכמו שכתב נסרב האי גאון ורב שמעון כצדווייא לא קם אסעמיהון דרב יהודאי ודנהך רבוותא.

וראו לדעת כי בכל תקפו וגבורתו של רב יהודאי גאון בעצמו ככל זה עמד אצל הראשונים ההלכות גדולות של הרי"ש מקיירא במדרגה יותר גבוה מההלכות פסוקות וזה לשתי סיבות פשוטות האחת כי ההלכות גדולות כבר ה"י נושא חותם השלימות יותר כי נתחבר אחר ההלכות פסוקות ובהם נקבץ וכבר ראה הרי"ש קיירא גם את דברי השאלות גם כבר נתן להדברים סדר מסודר ומשוכלל ועשאו לחיבור שלם גם עם הקדמה ומנין המצות וזאת שנית כי אתמחי נכרא כי הרי"ש קיירא עצמו גם הוא ה"י אחד מגדולי הדור ההוא ולא ה"י בסתם סופר הכותב דברי אחרים כי אם מחבר הבונה יסודו על המקיבל ואינו דומה סופרים מקרין ותלמידים כותבים בנוסחאות שונות לגדול הדור המחבר מזה חבור שלם ומביא הדברים כמו שהם שהגהו מדקדק בשמועתו וסופר אותיות ומניחם בבית גגיו וכפרט בהיות חיבור הלכות גדולות כולל גם הוא פסוקותיו של רב יהודאי ונוכל לאמר על המובא בהלכות גדולות חזי מאן נכרא רבא דקא מסחיד עלה מה שאי אפשר לומר על תלמידים והסופרים שכתבו הפסוקות והשאלות ואף שכתב רב דאי גאון גם על הרי"ש שמעיה בדברי רב יהודאי בודאי שזה ימצא לטעם מאד.

וזה הוא הטעם מה שנמצא להראשונים לפעמים כי בהביאם יחד את ההלכות גדולות עם הפסוקות יש שיקריתו את ההלכות גדולות והגנו רואים בזה דבר מדויק בשערי צדק הוא שיג סי' י"א שהשואלים הזכירו הה"ג והלכותיו של רב יהודאי ורשיג השיב להם סתם לסמוך על רב יהודאי שהשואלים כתבו בלשון זה וקשיא לן הא דבהלכות גדולות ובהלכות דמר יהודאי גאון ז"ל כתוב וכו' ורשיג השיב כן אנו גמרנא כמו שמפורש בהלכות של מר יהודאי גאון ודלג על ההלכות גדולות המוזכר בדברי השואלים ראשונה ואין זה לחנם ולא נגד הכבוד של הרי"ש מקיירא כי אם מפני שרב יהודאי הוא יסוד ההלכה גם אצל הרי"ש מקיירא והוא גם הוא עליו סמוך בהלכות גדולות על כן די לו בהזכירו העיקר.

והרב ש"ר בכרם חמד ח"ו (עמוד 236) כתב וז"ל אמנם מה שראיתי עתה מבורר בסי' בה"ג שלפנינו הוא כי מחובר הגדול מהלכות גדולות והלכות פסוקות ואיזה מן הקדמונים היו לפניהם הלכות גדולות כפי עצמם והלכות פסוקות כפי עצמן (ע"י יד מלאכי כללי הגאונים אות ד') רק לפנינו הן כבר מחויבות יחד הראשונות הן לרי"ש שמעון קיירא והאחרונות הן לרב יהודאי גאון ותלמידיו ותלמידיו תלמידיו וע"י השם פסוקות נוכל להכירם ממקומות רבים בספר זה שכל מקום שכתוב בצדו "פסק" נלקח מהלכות פסוקות וגם בלשונן נכיר אותן אף במקום שנשמט בגליון מלת פסק כי תמיד הן בלשון ארמית צחה יען מחבריהן גאונים בבליים ודבר

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסוקות

חידוש ראיתי בס' שערי צדק כי כל התשובות של רב יהודאי הן ג"כ בלשון ארמית צחה יותר משאר התשובות של גאונים אחרים וכו' עכ"ל. והנה כוונתו לאמר שההלכות גדולות שבידינו איננו לא של הר"ש מקיירא ולא של רב יהודאי כי אם ערדאקציאן חרישה על ידי מחבר בלתי נודע אשר עשה משני החיבורים אחד ובללן יחד.

ולא הגיש שבדבריו אלה כבר עזב את שתי השיטות אשר אחת מהם הלא כדורה ודאי גם מתוך דברי הראב"ד גם מתוך דברי כל יתר הראשונים והוא שרבן יהודה ור"ש קיירא לא חברו כל אחד ספר לעצמו מבלי שראו כלל איש חיבור של חברו ולא השתמש בו כלל זה ודאי אינו נסתר מכל הדברים והאמת אשר ידענו על דבר שני החיבורים האלה וזה נעלה מכל ספק שאחד מהם חבר חיבור והשני לא לבד שהשתמש בו כי אם עשהו ליסוד חיבורו.

וא"כ זה ודאי שבה"ג שלנו יש שם הלשונות מהר"ש קיירא ולשונו של רב יהודאי גאון והשאלה היא רק מי לקח ממנו.

גם עשה כלל מדבר שבהכרח שיהי' כן ואי אפשר שיהי' בענין אחר יסוד החיבור הזה ההלכות גדולות הוא הגמרא ועל כן בהכרח כל מקום שיבוא דברי הגמרא הוא בלשון התלמוד אבל כשיבוא איזה חידוש דין והכרעת הלכה או פירוש בא בלשון הגאונים הנהוג אז.

והאמת בזה הוא דהלכות פסוקות של רב יהודאי הם היו בחבור לעצמם אשר נתחבר לפני רב יהודאי אבל כפי הנראה היו בו רק ההלכות פסוקות כפי קבלותיו והכרעותיו של רב יהודאי ואחריו בא בן דורו הר"ש מקיירא וסידר חיבור שלם בסדר הר"ש היינו שלקח לו הסדר — שלמדו ממנו הבאים אחריו — לקצר דברי הגמרא ולכתב בסדר לשון הגמרא זה אחר זה רק להניח השקלא והטרי' ולהביא גם ממסכתא אחרת את אשר ימצא שם בגמ' הנוגע למס' זו והלך גם על סדר פרקי הגמ' הכל כמו שעשה רב אלפס אחריו ובתוך חיבורו זה הי' לו ליסוד דברי רב יהודאי גאון בפסוקותיו ועל הרוב הביאן משם בלשונו ממש וכן הביא גם מדברי השאילתות שגם הוא כבר נתחבר אז והי' לפניו.

ולענין הוספות ממאוחרים בודאי שלא נמלט גם החבור הקדמון הזה מזה כמו שלא נמלטו לגמרי מזה כל חיבורי הראשונים עד שהגנו רואים דבר שלא לפנינו על פירש"י ז"ל שהוא כבר מהיותר קרובים אלינו נגד הגאונים הראשונים בכל זה כבר בזמן קרוב אליו עוד בימי נכדו הר"י הזקן גם אז כבר באו שם מעותי סופרים על ידי מעתיקים שהבניסו הגליון בפנים כמו שהגנו רואים בתוס' יבמות ד' נ"א ע"ב בדיה אי ביאת ראשון וכו' שכתבו שם ואר"י שהוא מעות סופר ולא פירשו דש"י מעולם דבעד אחד ודאי אינה נאסרת וענינים כאלה אי אפשר הי' להשתמר מהם בימי המעתיקים ונשתמרו רק ע"י הערת גדולי הראשונים כמו שכבר ביארנו וגם כבה"ג עלינו לחקור על זה בכל מקום אבל כל זה בנוגע לחשיש מעות סופרים ומעתיקים אבל לא כפי מה שעלה על דעת הרב ראפאפארט שבעצם ומכראשונה בא אלינו החבור הזה מורכב מר"ש קיירא ומרב יהודאי גאון ותלמידיו ותלמידיו תלמידיו והכותבים דבריהם עוד מאוחרים גם להם כמו שהוא רוצה לאמר שם בלא שום ראיה של כלום ורק משני שהי' בעיניו חזות הכל כחידוש וכפליאה ויסוד דבריו שם בדבר רב אחונאי תלמידיו של רב יהודאי כבר נתבאר לעיל בפרק ז'.

והבלל שלו, ישכל מקום שכתוב בצדו מלת פסוק נלקח מהלכות פסוקות וגם בלשונו נכיר אותן כי תמיד הן בלשון ארמית צחה"ה הכלל הזה ראוי להמיר בכלל

תקופת הנאונים ההלכות גדולות והפסוקות קה

פשוט המוכן מעצמו שכל מקום שהוא מדבריו משנה וברייתא וגמרא בא בלשונם או קרוב ללשונם, וכל מקום שהוא חידוש ופירוש נכתב בלשון הנאונים או, וכל מקום שהוא דין פשוט נכתב במלת פסק אף שאינו מהנאונים, וע"י בסוף הלכות אבל שנאמר שם (פסק) מי שהי' בעלה צלוב עמה בעיר ואשתו צלובה עמו בעיר אביו ואמו צלובין עמו בעיר לא ישרה באותה העיר אלא אם כן היתה עיר גדולה כאנטוכיא ולא ישרה בצד זה אבל ישרה בצד אחר עד מתי אסור עד שיכלה הבשר ממנו ואין הצורה נזכרת בעצמות ע"כ הנה לפנינו פסק ובלשון פשוט הרגיל בברייתא ואינו ארמית צחה כאשר יאמר לנו הרב שי"ר ישכן הוא תמיד, והוא באמת ממס' שמחות פ"ב ה"ג.

וע"י עוד בסוף הלכות ברכות ככה"נ תניא ר' מאיר אומר מאה ברכות חייב אדם לבדוק בכל יום שנאמר וכו' (פסק) רב הייא בריה דרב אייא בשבתא וביומא טבא דלא מתפלל שמונה עשרה טרה וממלי להו באספרמקי ומגדי.

וע"י סוף הלכות ערובין (פסק) מי שהי' בספינה כשהוא מהלכת בשבת ומבקש לשלשל דלי למלאותו מן הים או להשליך עצמות וקליפין לים יעשה כלי שיש בו ארבעה על ארבעה וישליך לתוכו וימלא.

וע"י עוד בהלכות פסחים (פסק) אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו ובין שלא במינו אסור ומדלא קא יחיב שיעורא למילתא למימרא וכו'.

ובהלכות יום הכפורים (פסק) אמר רבא חולה שאמדהו כגונגרת אחת ורצו עשרה בני אדם והביאו לו עשר גזגרות בבית אחת כולן פטורין ואפי' בזה אחר זה ואפי' קדם והבריא בראשונה.

עוד יאמר לנו הרב שי"ר ולדוגמא נפלאה איך ניכרו במקום אחד דברי ר"ש קיירא בלשון פשוט ואחריו דבריו תלמידי רב יהודאי החולקים על ר"ש בלשון ארמית נקיה הנה הוא בריש הל' אבל מי שבאתה לו שמועה בשבת וכו' ומברכין ברכת אכלים בשבת מידי דהוה אדברים שבצנעא דאמר מר דברים של צנעא נוחג ומי שאין לו מברכין מברך הוא לעצמו אמר מר דברים שבצנעא נוחג מר יהודאי הכין אמר אין מברכין ברכת אכלים בשבת דבין דקא מברכין בתלתא או בעשרה לאו דברים שבצנעא הוא ואסור למנחם אכלות בשבת והבי אמר רבנן ע"כ ובגליון גרשם על אמר מר מלת "פסק" ורואים אנו פה מתחלה דברי חכם קדמון והוא ר"ש שממברים ברכת אכלים בשבת והאמר בלשון פשוט מי שבאתה לו לא ונברא דאתיא ליה ועליו חולקים תלמידי רב יהודאי ומגידים בשם רבם ההוסף בלשון ארמי חכין אמר וכו' ומקיימים דבריו מרבנן אחרים שאמרו כן ואחרי כל הבירור הזה לא נחוש עוד אם נמצא באיזה מהפוסקים המאוחרים מובא על שם ר' שמעון מהלכותיו פסק שהוא בלשון ארמית נקיה כי קרוב אצלי שלפני המאוחרים ה"י כבר הספר הזה מעורב ביחד היינו ה"י של ר"ש קיירא והלכות פסוקות של תלמידי רב יהודאי וקראו כבר את כלי על שם זה או על שם זה עכ"ל הרב שי"ר. אבל הרב שי"ר לא עיין בזה כל הצורך כפי הראוי לחוקר כמוהו ובפרט כראי אשר יקרא אצלה, ואחרי כל הבירור הזה.

והנה הרב שי"ר ירצה לאמר כי אצל המאוחרים כן הראשונים ה"י כבר הספר הזה מעורב יחד, אבל אם ה"י מעיין בזה ה"י רואה ממקום הזה עצמו שאין הדבר כן, והנה ז"ל הסיד י"ד ס"י שע"ס ושבת אין אומדין אל אמת וכן כתב רב נטרוני גאון שאין מברכין ברכת אכלים בשבת כיון שמברכין בתלתא או בעשרה לאו דברים שבצנעא הוא, ובהלכות גדולות כתב שמברכין ברכת אכלים

תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסוקות

דהוי דברים שבצנעא דמי שאין לו מברכין מברך הוא לעצמו והרמב"ן כתב ואני אומר בדרך ביחיד או בנ' אבלים וכו' ומי' מדברי כולם נלמד וכו' ע"כ.

והגנו רואים מדברי הסור שבהלכות גדולות שלפניו לא היו אצלו הדברים שלפניו בשם רב יהודאי, כי אם דברי הכה"ג עצמו לבד, והאמור לפניו בשם רב יהודאי אינו לרב יהודאי כלל, כי אם לרב נטרונאי כמו שהוא בדברי הסור. רק נתברר לנו שבמקום הזה באה הנה מאוחרת, שנתתרכבה ע"י הדפוס לפניו הספר, ותחת רב יהודאי צ"ל רב נטרונאי, שהגיה אחד בנליון ספרו לפסק הלכה, והמדפיסים הראשונים הדפיסו זה בפנים, וכאלה רבות אתם בכל ספרי הראשונים. ועל כן מה שיסיים שם הרב שי"ר אחר זה מאות מ"ז ואילך ויתחיל ויאמר כי אמנם יש לדעת זה אשר ספר הלכות פסוקות ומכ"ש ספר הלכות גדולות כמו שהוא היום לפניו, נאסף מהאחרונים בזמן הרבה (אחר) לרב יהודאי. ועד מהרה נדע' לאיזה תלמיד תלמידי רב יהודאי ה"י החלק היותר גדול בפסקי ספר זה, ותלמידי תלמיד זה. ועוד מאוחרים" גם להם "זמן רב" קבצו והוסיפו ומידם נעשה כל החיבור הזה וכו' עכ"ל.

ואחר זה באו שם כל הדברים בדבר רב אחינאי תלמידו של רב יהודאי שכבר נתבאר לעיל בפרק ז' שכל זה אינו ורב חנינאי המוזכר בהלכות גדולות אינו רב אחינאי גאון תלמידו של רב יהודאי כי אם רב חנינאי שה"י גאון בסורא כמאה שנה לפני רב יהודאי והר"ש קיירא ושם הדברים מבוארים.

ואחר כל זה הגני אומר כי אם לא נחפזין. לדעת עד מהרה" בדברי הרב שי"ר ונחי' מתונים במשפטינו נראה לפנינו ספר ישלם של מחבר אחד, ולא ספר של תלמידים ותלמידי תלמידים, ועוד מאוחרים גם להם זמן רב שקבצו והוסיפו ומידם נעשה כל החיבור הזה, ונודע לדעת לשון כל הראשונים יחד בהביאם דברי ההלכות גדולות שהוא על מחבר יחיד, והספר הוא להם למקור גדול, ואם ה"י בדברי הרב שי"ר לא ה"י להספר ערך כלל, אחרי שהגהו מאנשים בלתי נודעים כלל, תלמידים ותלמידי תלמידים ועוד מאוחרים גם להם זמן רב ואין איש יודע מי היו כל אלה. ובלא השערות ובלא פלפולים אם רק נשים לב להדברים כמו שהם יתברר לנו באמת שכן הדבר שכל החיבור מראשו לסופו ניתן מרועה אחד.

נשאר לנו לבאר עוד ראייה אחרת שיש שם בדבריו, וז"ל הרב שי"ר שם ע"י כריש הלכות עדות אמרו משמיה דמר רב יהודאי סהרא דחתים על שטרא וכו' ואקשו רבנן קמיה אלא מעתה כו' ואהדר להו כו' תוב אקשו קמיה רבנן אלא מעתה כו' ואמר להו התם כו' ורבנן בתראי פליגי כו' הנה אנו רואים תלמידי רב יהודאי דנים לפני רבם ותלמידים אחרונים חולקים והכותב כל אלה מאוחר גם לרבנן בתראי עכ"ל.

והנה הרב שי"ר חלק עלינו את הדברים לדורי דורות תלמידים דנים ותלמידים אחרונים חולקים וכותב מאוחר לכולם ויש לתמוה על ראיות כאלה שבאמת אינם לא מירות ולא מכריחות כלום ולדונמא הנה רבינו חננאל נפטר רק י"ב שנה אחרי רב האי גאון אם כן ה"י בן דורו ממש, האם לא ה"י יכול רבינו חננאל לכתוב כלשון חזה ממש על רב האי גאון, "ורבנן בתראי פליגי" ואפי' בעוד רב האי חי, על מה שכתב רב האי לפני שלשים או ארבעים שנה לפני זה, האם אם היינו מוצאים לפנינו בדברי רבנו חננאל כלשון חזה על רב האי גאון האם ה"י עולה על דעתנו לאמר שאי אפשר שיהי' זה מדברי רבנו חננאל וחי' היינו אומרים

קו תקופת הגאונים ההלכות גדולות והפסוקות

שהחיבור נתחבר מתלמידי תלמידי רבנו חננאל, והכותב מאוחר עוד אחריהם, האם לא נמצא כן גם לפנינו ולעינינו כמו בכל דברי בעלי אסופות בכתבם נגד דברי צונץ גם בעורנו הי על הדברים אשר כתב בספריו כשלישים או ארבעים שנה לפני זה ועמל הוא בעינינו להאריך בזה וכיוצא בזה.

וכן הדבר שרב שמעון מקיירא הי' צעיר הרבה מרב יהודאי גאון ומרב אחאי גאון שהשתמש בכל דבריהם בהלכות גדולות ורב יהודאי ידענו שקרוב לזמן ההוא כבר נפטר, ובשנת תקי"א כבר הי' זקן בודאי ורב שמעון לא ידענו ממנו כלום, ומאד יכול להיות וכל הדברים מראין כן שהי' צעיר הרבה מרב יהודאי אשר כבר היו לו דבריו ודברי השאלות ליסוד, ועל כן הוא כותב כדברי הכותב על דברי חזקן סטנו הרבה.

אף גם זאת עלינו לבלי להעלים עין מדבר פשוט שאף שכן הדבר כדברי הראב"ד הלוי שהרי"ש קיירא כבר חבר ספר ההג' בשנת תקי"א (שבודאי הי' לו להראב"ד מסור מפורש לזה) אבל זה ידענו מדברי כל גדולי המהברים הראשונים שתקנו והוסיפו בחיבוריהם לאחר זמן כמו שידענו מרב אלפס ז"ל וגם מרש"י ז"ל, וראינו לרבנו חננאל שבמס' שבת ד' קט"ז כתב על רב האי גאון נר ישראל יחיה ויפרה לעד ובמס' זו עצמה עוד קודם זה בר' ע"ט יכתוב עליו זצ"ל, ובודאי שלא פירש את ד' קט"ז קודם ד' ע"ט, רק שהוסיף הדברים שם לאחר זמן מרובה, וכן הדבר עם הרי"ש קיירא ז"ל כחבורו והדברים פשוטים.

פרק יג.

רב אחא משיבחה והשאלות וזמנם.

ואחרי כל האמור נוכל לביר מתי נתחבר השאלות ואם נתחבר בהיות רב אחא עוד בנבל או אחרי עלותו לא"י ולצמצם יותר את זמנו של רב אחא עצמו. הנה כבר נתבאר שרב אחא הובא הרבה בבחיג בין מדבריו בהשאלות סתם וכין שמו מפורש גם בדברים לעצמן שאינם בהשאלות (עי' לעיל פרק הי') ובתשובות הגאונים וזרזן לראשונים שהדפיס חתכם המופלא הרמב"ם ש"י שם סי' שע"ז נאמר וישאלתם שנים אחיון בסכין ושוחמין והוא תורא דאישתחית בשנים שלשה מקומות וכו' דאית פלוגתא בין הלכות גדולות לגאון אחר דבהלכות גדולות פסק דמותר וכו' הכין חזינא דמאי דכתב רב שמעון קיירא בהלכות גדולות כחא מלתא ממרא דרב אחא מן שבחא הוא בהשאלות דבהעלותך ובעיא דבעא אית בה פירושא דשטעתא דשאלת היכי דמאי שחיטה בשנים שלשה מקומות וחכין אמר ברם וכו' אילין מילי דרב אחא מן שבחא וכתבינן רב שמעון בהלכות גדולות וכו' וזאתהו סבירא לנא וכו' עכ"ל וע"ש בהערות ותקונים.

ומפורש כאן דרב שמעון מקיירא כמו שהעתיק מהפסוקות של רב יהודאי כן העתיק גם דברי השאלות.

ומעתה אם נצרה לזה דברי רב שריירא גאון הברורים האומר. ובתריה מלך מר רב יוסף דהוה ידוע בכל כותאי שנת אלף וחמשין (ד"א תצ"ט) ובתריה מלך מר רב שמואל בר רב מר שנת אלף ונ"ט (ד"א תק"ח) ובתריה מלך מר רב נטרוי כהנא בן מר רב אסונח ומן בגדד הוה וסן תותירא ברא ובימייה סליק רב אחא משבחא לארץ ישראל דמר רב נטרוי וכו' וכד אדברגינו נשיאה עלייהו סליק להתם. והנה בדברי רב שריירא יחסר חזקן אשר נפטר רב שמואל בר רב מר ואשר

תקופת הגאונים רב אחאי גאון

אז מלך רב נטריו אמנם בדברי הראב"ד שגם שם נאמר שרב שמואל בר רב מר מלך בשנת ד"א תק"ח הנה בדבריו מפורש יוצא שבשנת ד"א תק"א ה"י עדין חי רב שמואל שכן יאמר שבשנת תקי"א בשנה השלישית לגדולתו נתחבר ההלכות גדולות ע"י הר"ש מקוריא ואם כן רב נטריו שמלך אחרי רב שמואל לא מלך לכל הפחות לפני שנת ד"א תקי"ב.

אמנם מתוך דברי הראב"ד אפשר לברר עוד יותר הנה אף שגם אצלו תחסר השנה שנפטר רב שמואל ושמלך במקומו רב נטריו אבל אצלו נאמר ודאי רב נטריו לראש כ"ג שנה עד שנת תקכ"א וזה מ"ס שהרי עם ה"י עד תקכ"א אם כן י"ג שנה קודם זה יעלה שמלך ד"א תק"ח ואז הלא מלך רב שמואל.

ובסדר החכמים לנייבויער מצאתי גירסא כ"ג שנה וזה הלא מ"ס גם אם ה"י אפשר לקיים כפ"י מה שהיא לפנינו בדברי הראב"ד דההלכות גדולות נתחבר בשנת תק"א ואפי' אם נפטר רב שמואל תיכף אין שם כי אם עשרים שנה וכפרט שכבר הוכחנו בדברים ברורים שאין בהם נדגוד ספק שבשנת תקי"א ה"י עדין חי רב שמואל חי. אבל נראה לקיים גירסא זו של כ"ג רק שנייבויער (או הקודם לו) טעה ונקד הקווים בתו"ך ויצא כ"ג היינו עשרים ושלישה שנים אבל זה טעות וצ"ל כ"ג שנה והיינו כשלש שנים.

אמנם יש לתקן עוד טעות בדברי הראב"ד במה שיאמר עד שנת "עד שנת ד"א תקכ"א" שהרי אצל רב שרירא נאמר "ובתריה (בתר רב נטריו) מלך מר רב אברהם כהנא ובתריה מלך מר רב דודאי בר מר רב נחמן בשנת תתרי"ב (ד"א תקכ"א) והנה כי כן ה"י רב דודאי לראש בשנת תקכ"א ובינו ובין רב נטריו ה"י רב אברהם כהנא וגם הוא ה"י בודאי איזה משך זמן כי אם לא הוציא שנתו ירש זה בכל מקום רב שרירא אם בלשון "ולא האריך" או מספר החדשים ואם כן נראה שרב נטריו לא האריך בודאי יותר משנת תקי"ט ואחריו בא רב אברהם כהנא ובשנת תקכ"א כבר ה"י רב דודאי.

ובהראב"ד בא הטעות מפני שיש נשמש לנמרי רב אברהם (ע"י במבוא פ"ד) כהנא ויש נאמר רב יודאי (דודאי) ה"י לראש בשנת מות רב נטרונאי בשנת דתקכ"א ומה יצא הטעות אם בנוף הכפר אי ע"י המעתיקים ע"י במבוא שם. ואחר כל זה נתבאר לנו הסדר כך שבשנת ד"א תקט"ו נפטר רב שמואל ואז מלך רב נטריו כ"ג שנה (שלישה) ונפטר בשנת ד"א תקי"ט ואז מלך רב אברהם כהנא ונפטר בשנת ד"א תקכ"א ומלך רב דודאי.

ואחרי שכן הנה נתברר לנו מתוך כל זה שני דברים האחת שלפני שנת ד"א תקט"ו לא עלה רב אחאי לאי וזאת שנית כי חיבורו השאילתות חיבר עוד בהיותו בבבל היינו עוד הרבה שנים לפני עלותו לא"י שהרי בשנת ד"א תקי"א שנתחבר ההלכות גדולות כבר ה"י ספר השאילתות לפניו אם כן נתחבר עוד קודם זה. וכל מה שכתבנו בתקון דברי הראב"ד אינם כי אם לתקן דבריו הצריכים תקון בהזמן ולצמצם יותר את השנים אבל גם בלא כל זה מכואר הדבר כי לא הלך רב אחא מבבל לארץ ישראל לפני שנת ד"א תקי"ב שהרי זה ברור באין ספק שבשנת ד"א תקי"א ה"י עדין חי רב שמואל בר מרי ורב אחאי הלך אחר פטירתו כשנתמנה במקומו רב נטריו שטעיה וקודם זה כבר חבר ספרו השאילתות שהרי הג' הוא נתחבר בשנת ד"א תקי"א וכבר יביאו אם כן יצא ברור שנתחבר השאילתות בבבל בעוד שישב רב אחא כסומכריתא.

והחכם ווייס יאמר לו בלי שום הקירה בדו"ד (ה"ד עמוד 25) לאמר, המקום

והזמן אשר בהם הכר ספרו לא נודע לנו וכו' וכלי ספק חברו אחרי אשר כבר נדחה מהגאונים וכהיות מושבו בארץ ישראל וכו' ואולם כבר בדור אחריו או גם בדורו ה' השאילתות למעין נאמן אשר ממנו שאבו הוראות ופסקים כי כאשר נראה הלאה מזה העתיק ממנו בעל הלכות גדולות עביל ווייס.

ואנוכי לא אדע איך אפשר לאיש לסתור את עצמו כאופן כזה בנישימה אחת הלא דעתו בהחלם (שם עמוד 32) כי אחד מן החכמים אשר בא ממזרים ורב שמעון מקירא שמו הכר ספר הלכות גדולות וזמן חיבורו ה' בשנת ארבעת אלפים תקא' ואם כן כיון שהחזיק העתיק מהשאילתות כמו שיאמר כן בעצמו על כרחך שנתחבר השאילתות לפני זה היינו לפני שנת דא תקא והרי זה ידוע לכל שלא עלה רב אחא לא' לפני מעשה זו שה' רב נטרוי לגאון וכמו שהביא זה בעצמו (שם 23) והוא דבר שאין בו ספק כלל וזה ה' בהכרח לא קודם דא תקיב והנה יאמר לנו כזה וכלי ספק חברו אחרי אשר נדחה מהגאונים (היינו אחר תקיב) וכהיות מושבו בארץ ישראל (למרות עיני הגאונים ע"ש בדבריו) וכו' וכי כאשר נראה הלאה מזה העתיק ממנו בעל הלכות גדולות וסחבר ספרו בשנת דא תקא וייש לחשתומם על דרכים כאלה בכל המשך חקירותיו והכל בדרך החלט וכלי ספק.

פרק יד.

שלמה בר חסדאי

כדי והגון הוא לכך הנשיא הזה שלמה בר חסדאי לקבוע לו מקום בספר דברי הימים כי אף שפעולותיהן של כל נשיאי הגולה היו על הרוב לשעתן ולא שמענו מהם פעולה טובה וניכרת פעולה להועיל באמת לבני עם הנה יכרל מהם שלמה בר חסדאי.

וראשונה ראוי לבאר כי ה' גם הוא עצמו תלמיד חכם ובתשובת הגאונים זכרון לראשונים סי' קסג נאמר: הכין חזינא דהדא מילתא דרב נחמן דקאמר בניסין (ד' ל"ב ע"ב) שנים נמי בית דין איקרו קא חלפי בני רבנן במתיבתא מכתה דורות וקאמרי רבנן וכו' ואמרי דבימי שלמה בן חסדאי ראש גלותא ביומי מר רב שמואל גאון גם אמירא בשבתא דריגלא קמי ראש גלותא ופסק כרב נחמן דהשילח לסיועיה דשמואל דאמר שנים שדני דיניהם דין אלא שנקראים ב"ד הצוף ואהדרוהו ואמרו ליה רב נחמן דואלו מציאות טפי דיקא ודמיא להא מילתא ואיפסיקא כר' אבהו קמי תרתין מתיבתא עד כאן.

ומהלשונות ואהדרוהו ואמרו ליה משמע בהריא דופסק כרב נחמן היינו שהוא פסק הדין כן ובמעמא דדינא.

וכן מצאנו לו עוד יותר בס' הפרדס בס' ר"פ וז"ל כך אמר מר רב יהודאי גאון זכר אדונינו לברכתה על שלמה ריש גלותא בשביל החיה שקיטע חלכה תשב ז' לזכר כנדה ואח"כ תשב ז' נקיים וכן לנקבה תשב י"ד כנדה ואח"כ תשב ז' נקיים ואמר רבינו ז"ל לא כי אלא יולדת כנדה עד שיפסיק היום ממנה אחר תספור ז' נקיים וכן אמר ריש בלה וריש מתיבתא.

ומהדברים האלה יש ללמוד שדבריו רב יהודאי אלה נאמרו מסיו עוד קודם שה' ראש מתיבתא על כן יאמר אצל מי שרשם ראשונה הרברים האלה בשם רב יהודאי לאמר וכן אמר ריש בלה וריש מתיבתא ונקיט ריש בלה לפני ראש מתיבתא כי כבר כתבנו השערתינו כי משרת ריש בלה היתה שם בבית רבינו

תקופת הגאונים שלמה ראש הגולה

שכבבל ביחוד ולא בהמתיבתות לבד ועל כן בעו קמי ריש כלה בכלה דכתא דהיינו כשהתאספו יחד שתי המתיבתות שאז ה' הוא לריש כלה ויכול להיות כי ראש מתיבתא הכונה על המתיבתא השניה אבל אין הלשון משמע כן. על כל פנים הגנו רואים לפנינו שדרש בהלכות העמוקות ואם כי הראשי כלה וראשי מתיבתא העמידוהו בזה על הדין ועל האמת. וגם בזה הגנו רואים עניני הדרשות ביומי דכלל ככל אשר כבר נגענו בזה לעיל פרק ז'.

ועל כן הגנו מבינים זריותו של ראש הגולה הזה למוכת הישיבות עד ששקד למוכת ישיבת מורא והביא משם ראשונה את מר רב שמואל ואחר זה את מר רב יהודאי.

והוא ה' ראש הגולה משך זמן גדול כי את מר רב שמואל הביא לשם בשנת ד'א תציג ואת רב יהודאי בשנת תקי"ט.

אמנם במקום גדולתו שם הגנו מוצאים גם נגד זה את אשר עשה נגד רב אחא משבכא כי הוא ה' הראש גולה אשר מנע את רב אחא מלהיות ראש מתיבתא בפומבדיתא והושיב שם את רב נטרוי ועל כן עזב רב אחא מקומו וילך לא"י ואולי מאת ד' היתה זאת לחזק שם את ידי עושי המלאכה בתורת ד' מרם באו לשם הקראים בימי ענן ושואל לזרע זרע שקר ולא הצליחו במעשיהם.

פרק טו.

ענין הישיבות בכלל.

במקום הזה אשר הגנו כבר בתוקף עוז תקופת הגאונים והארת תורתם הנה לא למותר יהי' לדבר בזה ולבאר ענין המתיבתות בימים ההם ופעולתן מה ה' ומפני שהחוקרים החדשים הלכו בזה בדרך למרחוק ובעשותם מדה נטו מני אורה ותהי' לחם חיות הכל כספר החתום והדברים נשתנו מן הקצה אל הקצה ופניהם לא ה' להם עוד, על כן ההכרח לבאר הדבר לדעת איך היו הדברים שם.

אצל רב יהודאי נאון ישאל החכם ווייס ויאמר רב יהודאי נאון כפי הנראה כבר ה' מאור עינים בעת אשר נעשה ראש ישיבה ומאד נתמה כי לא ה' איש מדבר נגד בחירתו הלא היתה נגד פשט התלמוד והלכותיו כי לפי שורת הדין סומא בשתי עיניו פסול לדון אף כי לחיות ראש הסנהדרין והישיבה הלא מראש נקשה לחדמות לסנהדרין גדולה וקמנה שבימי קדם בארץ ישראל כאשר אנו רואים ממה שקבעו מספר שבעים ושלושים ע"ל של ווייס (מז).

ודברי ווייס אלה מיוסדים על דברי החכם גרעטץ אשר האריך מאד בזה ויאמר לנו שכל דבריו מפורש בדברי ר' נתן הבבלי וראוי לבאר אם כן הדבר. וידל גרעטץ בחצ' עמוד 137, על יד שני ראשי המתיבתות נמצא סוד חברים (Colegium) והי' נחלק לשתי מדרגות — עליונה ותחתונה — השני לראש מתיבתא הוא הדיינא די בבא הוא ראש השופטים או אב ביד ונחשב לסגן.

הערה (סז). כל ימינו נדלנו אצל ד' אמות של הלכה ולא שמענו שסנהדרין קמנה חיתה של שלשים וכסבורים חיינו שהיא של כ"ז כמו שחאו מפורש במשנתנו בראש מסכת סנהדרין עד שבא החכם ווייס וחושט לנו בקנה וישמיענו דבר חדש שסנהדרין קמנה היא של שלשים אבל ווייס מצא כן בדברי החכם גרעטץ וזה ה' די לפנינו גרעטץ כך עלה במחשבה לפניו.

ראש הישיבה למטה מהם היו שבעה. ראשי כלה. יושלשה חברים. והם היו עיקר החברים היועצים אנשי הסוד (Senat) להישיבה של מעלה אחריהם נמצא סוד חברים ממאה איש בשתי מחלוקת המחלוקה הראשית משבעים איש לזכר הסנהדרין הגדולה בלשכת הגזית והם היו סרים למשמעת שבעת ראשי הכלה והמחלוקה שלמטה הימנו היתה. משלשים איש כעין הסנהדרין הקטנה. חברי הסנהדרין הגדולה היו כולם סמוכים ונקראו אלופים (Magistri) אך השלשים לא היו סמוכים וכו'. ולא ארכה העת ותתמעט דמותו הראשונה דמות ישיבה לעסק התורה בדבוק חברים. ויהי לאסיפת עם קרואי מועד — פארלאמענט — לאמר ועד מחוקקים ומתקנים תקנות כלליות וחורין כל משפט וכל חק לישראל — פארלאמענט הנכנס לישיבה שתי פעמים בשנה וכו' אז בימי האמוראים כאשר התלמוד לא נסדר ולא נחתם וכו' לא כן בתקופת הגאונים אז ה' ראש הישיבה יותר לראש סוד חבר — מחוקקים ראש מושב זקנים (סענאט) — זקני ההוראה — מאשר למורה מבין. את תלמידיו וכו' עביל גרעטין.

וכל דבריו אלה ישא רוח ולבד שהדבר בטל ומעה בהסקור כמו שיבואר ולא רצה לדעת את הכתוב שם הנה לבד זה הדבר מוכחש מזה עצמו שכל ימי הגאונים לא נחקקו ולא נתקנו תקנות כלל ובכל משך הזמן הגדול ההוא דהיינו תקופת זמן הגאונים המשתרע מן ד'א שט"ט עד ד'א תשצ"ח לא נתקנו מהם תקנות כוללות כי אם שתיים האחת היא תקנת מורדת והשניה היא לגבות ממטלטלין ועל זה נדבר עוד להלן שאין כאן שום דבר חדש כי אם שלשי מעמדם ה' הרין כן.

אף גם זאת כי בשתי התקנות האלה נתאספו יחד ראש מתיבתת סורא עם ראש מתיבתת פומבדיתא וכמו שביארנו כבר בפ"ד שכן ה' בתקנת מורדת אשר היתה עוד בראשית ימי הגאונים וכן יבואר לפנינו שכן ה' גם בתקנת מטלטלין והוא מפורש בדברי רב שרירא אצל גאוני סורא שם ויאמר. ובתריה מר רב ביבי הלוי בר מר רבא מנהר פקוד והוא ה' עם מר רב הונא מר הלוי ועם מר רב מנשה גאוני פומבדיתא למנכה לכתובה ובעל חוב ממטלטלי' וגם אין זה צריך ראיה כלל שאחת משתי הישיבות שהיו שוין בתואר ובקומה לא תקנו תקנות כוללות בלא הסכמת השניה ומבואר מזה עצמו שכל מתיבתא כשהיא לעצמה לא יכלה להיות לפארלאמענט לישראל ולעדת מחוקקים.

ואם מצאנו שעל השאלות שנשאלו מהמתיבתא הושיבו במעמד כולם ולא הגאון הראש מתיבתא בחדרו לעצמו זה ה' ממדתם הגדולה להתישב יחד ולבלי להיות גם לבו בהוראה כדן יחיד כי אם הוצעו השאלות במתיבתא ואחרי השקלא ומרי' יחד צוה ראש מתיבתא לסופרי הדיינים להשיב כך וכך כפי שעלה הסכמת כל המתיבתא יחד ולקמן פרק יבואר יותר.

אבל ידוע כי השאלות והתשובות ההם גם הם לא היו תקנות וחוקים הרבה מהן היו פשוט להבינם סוגית הגמרא הרבה מהם ה' לחירות להם הכרעת ההלכה מתוך הגמרא אם שלא מצאו הכרעת ההלכה בספר או שמצאו השואלים מחלוקת בין הגאונים הרבה והרבה מהם הוא מה שהציע השואל ספקותיו על מעשה שבאה לידו וגם על שאלות כאלה להלכה למעשה לא הושיבו ח' כפארלאמענט וכעדת מחוקקים כי אם ביארו לפני השואל את מקור החלכה ולפי העולה מסוגיית הגמ' ומאיזה מעם דנו הכל כמו שיעשה גם היום כל גדול הדור הנשאל בדבר הלכה. ועל כן אך להנם יתמה החכם ויזים איך נתמנה רב יהודאי גאון לראש

תקופת הגאונים המתיבתות בפנים

הסנהדרין והוא ה" מאור עינים כי לא לראש הסנהדרין הדנים למעשה בין איש לאיש וריבות הכא לפניהם (דמקשינן ריבים לנגעים וסומא פסול) נתמנה רב יהודאי גאון כי אם לראש מתיבתא להרביץ תורה בישראל וכמו שנתמנה רב יוסף כפוסבדיא לראש מתיבתא אף שה" מאור עינים וכמו שה" רב שישת ראש מתיבתא בשלהי אף שה" מאור עינים כן ה" גם רב יהודאי גאון גם הוא ראש מתיבתא כסודא לפי שסדר המתיבתא בימי הגאונים היתה ממש כמו בימי האמוראים. ומה זו סמיכה שנתן להם גרעמין שהשבעים ה" סמוכים והשלישים לא היו סמוכים הנה ידוע לכל בר בי רב שאין סמיכה בבבל אפי' בזמן הגמ' ע"י סוגיין דב"ק ד' פ"ד וסנהדרין י"ג והוא דבר ידוע לכל ומה שבא בדברי הגאונים לשון סמוכים היינו הכינה דאסתמיך למישרתו להחתמות שמתוהו כמו ואסתמיך לגאון אצל רב שרירא וכן כזאת הרבה אבל אין זה ענין לסמיכה לאמר שיהי' זה דבר לעצמו שאם יסתלק מהתמנותו יהי' לו דין חכם סמוך או שום חשיבות של סמיכה נגד חכם אחר ואיך יתכן לאמר שהשבעים היו סמוכים והשלישים לא נסמכו" מנה נפשך אם ה" כאן פקידה של סנהדרין גדולה וקטנה הלא ממילא בזה עצמו נסמכו למשרתם אלה כאלה אבל טעית גמור הוא זה שלא ה" כאן לא סנהדרין ולא סמוכים וכמו שיבואר לפנינו בדברים ברורים ענינם של המתיבתות. ואם כי כן הדבר שהישיבה ה" לה סדר וכמו שנביא לפנינו דברי ר' נתן חבבלי אבל הסדר הזה הוא ענין אחר לגמרי, דהיינו שהמתיבתות ההם, גם בימי הגמרא, וגם בימי הגאונים, לא היו כמו בתי הישיבות שלנו שרק תלמידים יבואו שם אבל המתיבתות בזמן הגמרא עד סוף ימי הגאונים כללו יחד גם לבר התלמידים גם את כל חכמי הדור אשר באו שם גם הם בעיתים הקבועים ובזמן שה" שם שתי מתיבתות ה" מהם מי שנחשב למתיבתא זו ומהם מי שנחשב למתיבתא זו (ויבואר כל זה באורך בחלק שלפני זה וע"י לעיל פ"ח) והיו זמנים קבועים שהיו מתאספים שם כולם יחד ולדוגמא ע"י במס' קרושין (ד' כ"ה א') סבי דנוניא לא אתי לפירקיה דרב חסדא א"ל לרב המנונא זיל צנעניהו אזל אמר להו מאי טעמא לא אתו רבנן לפירקא אמרו להו אמאי ניתי דבעינן מיניה מילתא ולא פשט לן אמר להו מי בעיתו מנאי מלתא מידי ולא פשיטנא וכו' בעו מיניה וכו' אתא לקמיה דרב חסדא א"ל וכו'.

ורב המנונא עצמו, שישב לפני רב חסדא במתיבתא אמרין במס' עירובין ד' ס"ג א"ל רב אשי (לרבינא) מאי טעמא עבד מד הכי א"ל והא רב המנונא אורי בחרתא דארגו בשניה דרב חסדא א"ל לאו אורי אתמר א"ל אתמר אורי ואתמר לא אורי בשני דרב הונא רביה לא אורי בשני דרב חסדא דלמיד חבר דרב חסדא חוה אורי וכל הלשונות של תלמיד חבר מבוואר לנו במקומו שהכונה (על הרוב ע"ש שה" חברו, רק בהיות רב חסדא האחד לראש מתיבתא הנה ה" מסדר הישיבה אשר החכמים הגדולים שישבו שם לפנינו נחשבו כסדר הישיבה כל אחד לתלמיד חבר להראש מתיבתא ובמקום הזה עצמו ראינו בקדושין שם שרב המנונא השיב להם מי בעיתו מנאי מלתא מידי ולא פשיטנא לנו שכונתו לאמר שיכולים הם שם כבואם להמתיבתא לשאול גם מטנו וגם הוא ישיב להם ויבאר כיו במקומו. ועל כן ה" שם בהמתיבתא מקומות מושב התלמידים לכרם ומושב החכמים שכל תלמודם בידם לכרם שאין זה כבודם של החכמים הזקנים האלה שיהי' מושבם בין התלמידים שהרבה מהם היו מראשי גדולי הדור וכן גם ה" להם עוד בימי הגמרא ראשי כלי ורב נחמן בר יצחק ה" ריש כלי אצל רבא (ע"י ב"ב ד' כ"ב א')

ורב אבהו ה"י ריש כלי אצל דפרם השני (הולין מ"ט א') והלשון שם "אבא מרישי כלי דפרם הוי" מורה שחיו שם עוד ראשי כלי והוא ה"י אחד מהם.

ואחרי כל זה נראה נא את לשון הכותב בשם ר' נתן הבבלי הוא יאמר שם וזה סדר ישיבתם ראש ישיבה יושב ולפניו עשרה אנשים והיא נקראת דרא קמא ופניהם אל פני ראש ישיבה והעשרה שיושבין לפניו מהם שכנה ראשי כלות וגי' חברים ולמה נקראו שם ראשי כלות שכל אחד מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין והם הנקראין "אלופים" וכך ה"י מנהגם אם נפטר אחד מראשי כלות ויש לו בן הממלא את מקומו יורש מקום אביו ויושב בו ואפי' ה"י קמן בשנים וכן מן החברים כשיפטר אחד מהם אם ה"י בנו ממלא את מקומו יושב בו ואין אחד דולג על מפתן חברו ואם אינו ממלא מקום אבותיו והוא ראוי לישוב באחת משבעה דרי יושב בה ואם אינו ראוי לישוב עם בני ב"י רב ועם שאר התלמידים שהם כד' מאות איש והע' סנהדרין שהם ז' שורות שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו ואחריהם עשרה עד ז' שורות ופני כולם אל פני ראש ישיבה וכל התלמידים יושבים אחריהן ואין אחד מהם מזיז את מקומו ואין אחד מהם במקום חברו ואם יח' אחד מהם מן ה"י שורות גדול בחכמה מן האחר אין מושיבין אותו במקומו מפני שלא ירשה מאביו אבל מוסיפין לתת לו יותר מחוקו מפני חכמתו.

העתקנו כל הלשון הזה מפני שכנו על זה מגדל בשמים באופנים שונים כמו שיבואר לנו כל דבר לעצמו ויאמר עוד גרעמין כאן שהננו רואים כזה סוד — חברים (Colegium) בצורה מופלאה וצביון משונה במדרגות חברו ומחלוקותיו ותתמעט דמותו הראשונה דמות ישיבה לעסק התורה בדבוק חברים ויהי' לאסיפת עם קרואי מועד — פארלאמענט — וכי בתקופת הגאונים ה"י ראש הישיבה יותר לראש סוד — חבר מחוקקים ראש מושב זקנים (סענאט) — זקני ההוראה — מאשר למורה מבין את תלמידיו ומה יצא להם עוד מעותים יותר גדולים (כאשר יבואר בפרק הבא) הנה להרים את המסך ולהאיר את המפלגה אשר יביאו הדברים האלה על מעשי הימים ההם כדי והגון ה"י להעתיק גם לשון יותר ארוך ולאמר להם וממונה איה יש כאן אף שמץ מכל דבריו.

הלא מפורש בדברי הכותב הזה שלבד ה"י שורות האלה היו שם בני רב ושאר תלמידים שהם (השאר תלמידים) בארבע מאות איש ואם כי להחכמים הוקנים האלופים גדולי הדור נעשו שכנה שורות לכדם. והם יושבו ראשונה קודם התלמידים, האם אפשר לעשות סדר אחר במתיבתא הכוללת יחד לכד התלמידים גם את זקני וחכמי הדור, ואם כבואם לעשות כן בהכרח על פי סדר הישיבה בחרו בסדר של שכנה שורות אין ספק שה"י בן מימי האמוראים וח"י בן בודאי מאז יסדו כן רב ושמאל את בתי המתיבתות שנתקשרו מתחלה על פי סדר המתיבתות בארץ ישראל שיכללו יחד לכד התלמידים גם את גדולי הדור לכד לשמיע ולהשביע על כן בודאי עשו גם כזה כמי שה"י בארץ ישראל שגדולי החכמים היו להם שורות לעצמם וחיו שם שכנה דרי קודם ישיבת התלמידים עבור גדולי החכמים שישבו לסניהם. והוא מפורש במס' בכא קמא ד' קי"ז כמעשה דרב כהנא עם ר' יוחנן דריש לקיש אמר לר' יוחנן ארי עלה מבבל לעיין נד' במתיבתא דלמחר למחר אותבהו בדרא קמא קמיה דר' יוחנן אמר שמעתתא ולא אקשי שמעתתא ולא אקשי אנחתיה אהורי שבע דרי.

ורש"י דל פ"י שם בדרא קמא שבע שורות תלמידים יושבים לפניו זו

תקופת הגאונים המתיבתות בפנים

לסנים מזו אבל דבריו ז"ל תמידים נראה ברור דהכונה דבתחלה כשאמרו ליה ארי עלה מבבל אותבוהו בין גדולי החכמים שישבו לפניו שהם היו יושבים בהשבע דרי הראשונים כמו ריש לקיש ור' אלעזר ור' אמי ור' אסי ור' חייא בר אבא ועוד ודומיהם ואותבוהו בדרא קמא מהשבע דרא אמנם אחר זה כשראה ר' יוחנן דלא מקשי מירי הושיבוהו בין התלמידים והיינו אחורי הני שבע דרי שמשם ואילך היו יושבים התלמידים והיינו מאי דאמרינן „אנרתיה אחורי שבע דרי“.

ור' יוחנן אמר על עצמו בחולין (ד' קליח) דכירנא כד הוה יתיבנא אחרי י"ז שורות אחוריה דרב קמיה דרבי וכו' ע"ש.

ועי' עוד במס' מגילה כ"ח ע"ב דאמרינן ריש לקיש ספרה להווא צורבא מרבנן רשכיה בארעא דישראל דהוי תני הלכתא בעשרים וארבע שורותא אמר ויי חסרא ארעא דישראל גברא רבא, והנה ראינו שגם צורבא מרבנן שלא נתפרש שמו תני בכ"ד שורות של תלמידים אף כי ר' יוחנן אשר נהרו אליו תלמידים מאפסי ארץ. וכן ה' גם בבבלי בימי האמוראים וזה הוא דאמרינן במקומות הרבה כמו בע"ז (ד' ו' ב') יתיב רב יוסף אחורי דר' אבא ויתב ר' אבא קמיה דרב הונא ויתב וקאמר חילכתא כר' יהושע בן קרחא וכו' אהרנינהו רב יוסף לאפיה וכו' ורב הונא משום וכו' ורב יוסף וכו' וראינו שרב יוסף שה' אז כבר מגדולי הדור וחלק עם רב הונא בפניו ואהרנינו לאפיה ישב שם אחורי דר' אבא ור' אבא קמיה דרב הונא ובמס' עירובין מ"ג: יתיב רב נחמן ב"י אחורי דרבא ויתב רבא קמיה דרב נחמן וכן במס' חולין (ד' ק"א ב') יתיב רב כהנא אחוריה דרב יהודה ויתב רב יהודה קמיה דרב הונא (ע"י סבוא פ"ג).

ולא יפלא בעינינו מאומה אם התלמידים היו קוראים את השורות האלה של גדולי חכמי הישיבה בשם מושב הסנהדרין בדרך כבוד וגם הכותב הזה שמש בתואר הכבוד הזה שאינו לא מעלה ולא מוריד ומעולם לא כווננו לזה לענין סנהדרין רק למושב החכמים וגדולים ונמשך כך דור אחר דור כן ה' סדר המתיבתא בסברי אצל ר' יוחנן אף שגם הישיבה ההיא היתה רק לתורה ולתעודה ככל תורת המתיבתות שהיו בבבלי אצל רב ושמואל כן ה' אצל רב ושמואל ואחריהם דור אחר דור וכן נמשך הדבר גם בימי הגאונים.

ואף שלא היתה שום סמיכה בבבלי וכל חכם כשהוא לעצמו הרי לא ה' סמוך כי מראשית כזאת אין סמיכה בבבלי אבל בנוגע להישיבה הנה זה עצמו שנתמנה זה לנאון ראש מתיבתא ה' נקרא ואסתמך פלוני לנאון וזה עצמו שקבעו לזה מושבו והוציאוהו גם מכלל התלמידים גם מכלל שאר בני בי רב (כמו שיבואר) זה ה' נקרא ואסתמך לאלוף וכל אלה שהיו כבר חכמים גמורים וישבו לבדם בהשבע דרי ששם ישבו גם הראשי כלה בדרא קמא אלה נבדלו בשם הכבוד אלופים וזה עצמו שנקראו כן היינו דאסתמכו לאלופים כי הלא בודאי לא מעצמו בא כל אחד לשכת שם כי אם ה' זה בהסכם ועד הישיבה עם ראש מתיבתא וזה עצמו הוא אשר יש לקרוא להם חכמים סמוכים היינו חכמים מוסכים המשמשים בישיבה בתורת עוזרי הבנין לברר ההלכה ופסיקות והשאלות הכאות אבל לא בתורת תלמידים.

והי' שם גם שאר בני רב"ש שלא היו מכלל התלמידים אבל עד החכמים לא באו ולא ישבו בהשבע דרי ולא היו אלופים.

ונביא בזה גם דברי המקום השני והוא לשון רב עמרם גאון בתשובתו (תשה"ג דפוס ליק) לחכמי ברצלונא אשר זה לשונו עמרם בר שישנא ריש מתיבתא דמתא

מתסיא לכל רבנן ותלמידיהם ושאר אחינו בית ישראל הדרים במדינת ברצלונא יקרים ונכבדים ואהובים לפנינו קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא די בבא ומן רישי כלה ומן כל החכמים הסמוכים שהם "במקום" סנהדרין גדולה ומן בני קיומי ובני בי רב שמהם נתקבלו אחר זה בדרי של האלופים ועל כן קראם בני קיומי שהם במקום סנהדרין קטנה ומשאר חכמים ותנאים (ע"י סבוראי פ"ג בהערה) ותלמידיהם חכמים שבישיבה כלה השאלות ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אביר ואלופים וחכמים וכל תלמידים".

זה הוא כל הלשון מרב עמרם והלשון הנאמר מר' נתן הכבלי כבר הועתק כלו ועל דברים פשוטים נאלה שנאמרו רק לתומן לאמר על החכמים היושבים בשבע דרי בדרך כבוד שהם במקום סנהדרין גדולה ואשר למטה מהם שגם הם לא היו בכלל תלמידים יאמר בדרך כבוד שהנם במקום סנהדרין קטנה, שכל אחד יכיר שהדברים נאמרו רק בדרך כבוד כמו הלשון, משה שפיר קאמרת' וכמו שנשלסל גם אנחנו היום לכתוב, מפלא שבסנהדרין על גדול הדור והנה הלשונית האלה יצאו פתאים להעיד שהגאונים לא היו מורי התורה, כמו האמוראים ראשי המתיבתות ושהמתיבתות לא היו מקום שמגדלין שם תורה וכי היו הגאונים ראשים לסיד מחוקקים, לפארלאמענט וסענאט.

וע"י בתשובת הגאונים זכרון לראשונים סי' מ"ח שכתוב שם בראש התשובה כלשון הזה "שאלות מר רב צלה בריה דמר רב כהלול סנהדרא רבא ורבנן דעימיה מן קירואן דמערבא נפק לקדמנא' והאם היו גם השואלים האלה עדת מחוקקים פארלאמענטארין וכאנאטארען הלא פשוט שהיו רק רבנן ותלמידיהם עוסקים בתורה שם בעיר קירואן באפריקא, ובדרך כבוד יתאר להם כן. אמנם כי הסעות הזה הביאם למעות עוד מעות יותר גדול, והמעות ההוא יעבור כל חק, ומהפך משורש כל דברי הימים ההם אשר שמענו וגורעם.

פרק טז.

התלמידים בכלל והתרביצא בפרט.

הן אנוכי אותם לכה זכות כי על כן מעו וכתבו דברים זרים ומזורים לגמרי על דבר המתיבתות מפני שמעו מעות יותר גדול בכל הנוגע להתלמידים בכלל ובנוגע להשם תרביצא בפרט ואף שאי אפשר לצייר איך יש שם מקום למעות ואיך בא גרעמץ לכלל מעות כזה אבל כן הדבר שמעו שם מעות גדול ועל כן הוציאו יחד משפט מעוקל לגמרי.

החכם גרעמץ עלה בדעתו כי לא הושגה כלל מה למדו התלמידים ובאזיה מסי' עסקו ולא לבד זאת כי אם שלא הי' להם רשות אפי' לכנס בבית המתיבתות ודמה שכן כתוב מסורש בדברי ר' נתן ועל כן הלא רק נקראו תלמידים אבל לא למדו שם כלל וכאשר הוקשה לו לגרעמץ לפי דבריו אלה אם כן מה היו המתיבתות משמשות הלך לנוע אל הפארלאמענטען שבאירופא וירא שם חבר מחוקקים ויאמר הנה כי כן זה הי' גם ענין מתיבתות סורא ופומבדיתא ואחרי אשר מעולם לא נשמע כי בפארלאמענט שבאירופא ילמדו עם תלמידים על כן יאמר שם לאמר במדה הזאת אשר חשיבה בסורא ופומבדיתא קבלו תבנית בית מועצות הדת (סינאד) הנכנס לישיבה לפרקים ידועים בשנה התגברה פעולתן חתורנית -- המעשית על דרישת התורה (כאותיות מסורות אצל גרעמץ) וחגיגת המדעי עוד מעט ותהי

כל עבודת הבר מחוקקים בימי ישיבתו בחרשי כלה — תשובות על שאלות בעניני „הלכה למעשה“ הבאות מקהלות ישראל בכל ארצות פזורים שאלות הדת והמוסר וגם דינים שכן אדם לחברו.

וכל זה גרם לו הטעות האחר שהוא כותב לאמר „גם במרוצת המשא ומתן והשקלא וטריא כבירור הלכות המסכת שהיו שונים בהחדשים שכן כלה לכלה“ „לא היו משגיחים על „המוני התלמידים“ שיושבים מחוץ לחדר המחוקקים לאמר „אלה שלא היו יושבים“ בשבעה דרי קדמא“ ובין שלשים בני קיומי לא היתה להם הרשות להמציא בבית המדרש בעת השקלא וטריא כי אם כהחצר „התרביצא והיו נקראים בני תרביצא לפחיתת מעלתם נגד בני כלה בני „השורות“ רק לפני בני הכלה (חברי הסענאט) חי ראש הישיבה מציע מסכת אחת להגות בה בחמשת ירחים הבאים והם היו המעיינים המקשיבים והמפרקים וראש הישיבה „חי“ שומע דבריהם ומעיין בהם עד שתתברר ההלכה אך להחמין התלמידים בני „התרביצא לא שמו לב כלל וכל אחד מהם חי“ שונה משנתו בפני עצמו וכפי העולה על רוחו“ עכ"ל גרעמץ.

ובכל השתדלותו לפייס את הקורא להבליע את דבריו בנעימה והתהפך מצד לצד בדבריו הנה לא הועיל כי הדבר בולט שיסוד דבריו הם ישיבי הגאונים לא היתה שום ישיבה ללימוד התורה ולפי מה שהוא רואה בדברי ר' נתן הבבלי לא הי' להתלמידים רשות אפי' לזנוס לבית הישיבה (זולתי כשהיא ריקה) ואך בחצר יכלו לשבת וכל דבר „השורות“ האמור אצל ר' נתן הם רק השורות של האלופים הסנהדרין הסנאטארען בעלי הפארלאמענט ובעלי הסינאר (בהתחפכו מצד אל צד נתן להם כל השמות האלה) והמה הלא לא למדו אצל ראש ישיבה בהיותם כבר גדולי הדור כמוהו ולפעמים נמצאו שם גם גדולים ממנו ואם קבע הראש מתיבתא איזה מסכת ילמדו בחורף הבא לעצמם בביתם אך להם להאלופים הסנהדרין האלה אבל לא להתלמידים ואם כן הנה חי' שם בעין הברה ישי' לסמא את העינים שהרי בלא זה למדו האלופים הגדולים גם ביום גם בלילה בכל גדולי תורה וכל זה יאמר לנו גרעמץ שהוא מפורש בדברי ר' נתן הבבלי ועל הדברים האלה נסמן שם בהערה 2 לאמר „יוצא ברור מדברי ר' נתן הבבלי לאמר וכל „השורות“ אינם הולכות מראשי הישיבות עד שמודיעים המסכת שיתעסקו בה איש בביתו ולשאר התלמידים אין צריך להודיע אלא כל אחד גורם באיזה מסכת שירצה כל הדברים כסימני הסגר בעמוד הזה הם דברי ר' נתן הבבלי עכ"ל שם.

קשה עלינו להאמין שכן הדבר שבאמת טעה גרעמץ בדברים פשוטים ושבאמת כן הי' סבור שכל „השורות“ האמור כאן הכוונה על הסנהדרין „האלופים“ והרבור „ושאר התלמידים“ האמור שם הכוונה כל התלמידים שהיו שם לבר הסנהדרין וישעל כן יטעה לדמות שגם המסכת נקבעה רק להסנהדרין ותלמידים לא באו לפני כלל וישבו בחצר ולא השגיחו עליהם אפי' לסדר להם מה ילמדו הנה לא יאומן כי נכתבו דברי הימים לבני ישראל בלא שום השגחה של כלום על המקורים אשר לפניהם באופן כזה אשר לא שמענו ולא ראינו כזאת לסופרי דברי הימים לעם ועם.

נגולל לפנינו את דברי ר' נתן הבבלי מראש דבריו שם ונעבור על דבריו בענין זה מראשם לסופם ונראה אם יש כאן שום מקום למענות. בדברי ר' נתן הבבלי כתוב לאמר „וכך חי“ מנהגם בחלוק כל מה שמגיע

תקופת הגאונים התלמידים בכלל קיא

אליהם מנדרים ונדרות בכל השנה הם מניחין הכל ביד אדם נאמן לצורך, הוצאות התלמידים הבאים מכל המקומות שהם יושבים ומתקבצין וכאין מכל המקומות. בחדש כלה שהוא חדר אלול בימי הקיץ ואדר בימי החורף וכל אחד ואחד מן התלמידים במקומו גורם ומעיין כל אותם חמשה חדשים המסכת שאמר להם ראש ישיבה בצאתם מעמו וכאדר אומר להם מסכת פלונית נפרש באלול וכמו כן באלול אומר להם מסכת פלונית נגרוס באדר וכאים כולם ויושבין לפני ראשי הישיבות באדר ובאלול וראש הישיבה עומד עליהם על גרסתם ובודק אותם.

מכאן הדבר גם בראש דבריו אלה שהתלמידים גורסים כל אותם חמשה חדשים המסכתא שאמר להם ראש הישיבה, הוא עומד עליהם על גרסתם ובודק אותם ועדין לא הוזכרו בדבריו הסנהדרין והשורות שמהם נתבלבל החכם גרעמין כל כך ונעתים גם דברי ר' נתן שאחר זה אות באית.

אחר זה הגה יתחיל בדבר השורות ויאמר, וזה סדר ישיבתם ראש ישיבה יושב ולפניו עשרה אנשים והיא נקראת דרא קמא ופניהם אל פני ראש ישיבה והעשרה היושבים לפניו מהם ראשי כלות וגו' חברים ולמה נקרא שם ראשי כלות שכל אחד מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין והם הנקראים אליפים וכך הו' מנהגם אם נפטר אחד מראשי כלות ויש לו בן הממלא את מקומו וכו' ואם אינו ממלא מקום אבותיו והוא ראוי לישב באחת משבעה דרי יושב בה ואם אינו ראוי לישב עמהם (כלומר שלא לבד שאינו ראוי לישב בדרא קמא אינו ראוי גם לישב באחת משאר שבעה דרי) וישב עם בני רב ועם שאר התלמידים שהם כארבע מאות איש והע' סנהדרין שהם ז' שורות שורה ראשונה יושבת כמו שזכרנו ואחריהם עשרה עד ז' שורות ופני כולם אל פני ראש הישיבה וכל התלמידים יושבין אחריהן ואין אחד מהם מכיר את מקומו אבל הו' שורות כל אחד מכיר את מקומו ואין אחד מהם במקום חברו.

האם יש כאן איזה מקום למעות הלא מפורש בדברי ר' נתן כי אחרי הו' שורות ישבו כל התלמידים ואומר עוד שאם נפטר אחד מראשי כלות ויש לו בן אם הוא ממלא מקומו יורש מקום אביו ויושב בו שנעשה הוא לראש כלה במקום אביו ויושב במקום ההוא עצמו שישב אביו (כי בהו' דרי הקפידו גם על המקום לא לבד באיזה דרי כי אם בהדרגה עצמה אם ראשון או שני כמו שמפורש בדבריו אבל הו' שורות וכו') ואם אינו גדול כאביו לחיות לראש כלה אבל הוא ראוי לישב באחת משבעה דרי פהני לו זכות אבותיו לחיות מהשבעה דרי אף שיש אחר כמותו ואם אינו ראוי לזה הו' יושב עם בני רב שנראה דהיינו שאר החכמים שהיו שם שלא היו מהשבעה דרי שלא הגיעו למעלתם אבל לא היו בכלל תלמידים (יז) או שיושב עם שאר התלמידים שהם (השאר תלמידים שחיו שם) כארבעה מאות איש.

יצא לנו מדבריו שלא נשתכש עוד ונדע שכן הדבר שהיו שם שורות שורות והרכה שורות היו שם הכל כמספר התלמידים רק שהתלמידים לא היו לכל אחד מקום קבוע ומיוחד דוקא בכל שורה מסומן למקומו כי אם היום ישב זה במקום

הערה (יח) ונראה שאלה הוא שיקרא רב עשרם נאון, ומן בני קיומי שהם במקום סנהדרין קטנה ויקרא להם בני קיומי לפי שמהם לקחו למלאות כל פעם החסרון דהשבעה דרי.

זה ולמחר ישב במקום אחר במקום אשר בחר לו וכל התלמידים יושבים אחריהן ואין אחד מהם מכיר את מקומו.

ויאמר עוד אבל הן שורות כל אחד ואחד מכיר את מקומו ואין אחד מהם במקום חברו ומדבריו אלה מבואר שבני קיומי וסנהדרין קמנה האמור אצל רב עמרם אינו אלא מליצת הלשון בדרך כבוד על שאר החכמים המצויינים אשר היו שם לבד האלופים שהרי מכל דברי ר' נתן ראינו שחקרוקם כהמקומות היו רק בהשבעה דרי של האלופים לבד ואף שכן הדבר שגם שאר החכמים מסוימים שהיו שם נבדלו במח מהתלמידים ונקראים אצל ר' נתן בני בי רב ואצל רב עמרם בני קיומי אבל נראה שלא היו ההבדל מסוים כל כך כי אף שחי' מקומם קודם התלמידים חנח לא ככל פעם היו מספרם שזה ולא היו להם שורות מיוחדות של עשרה שהרי הראשי כלות גם הם היו רק שבעה נגד השבעה שורות (ידן) ונאספת כן חי' גם כוונת חגמרא שהיו מיוחדים רק שבעה דרי כמו שהוא מפירש כמעשה דרב כהנא במס' ב"ק (בפ' הקודם).

ויאמר רב נתן עוד וכשירצה ראש ישיבה לנסותם בנירסתן (הלא פשוט שהכוונה להתלמידים ולא להאלופים הסנהדרין) יועדו עליו כולם כדי שבתות כל חדש אדר והוא יושב והשורה הא' גורסין לפניו ושאר השורות שומעין ושותקין וכשמגיעין למקום הצריך להם וכו' ובשבת רביעית קורין כל חסנהדרין וכל התלמידים וראש ישיבה מעיין בהם ויוקר אותם ומנסה אותם עד שיתכרר לו המהיר בהכמה מחבירו וכשרואה את אחד מהן שאין תלמודו סדור כפיו יקשה עליו יותר ויגרע לו מחוקו וגוער בו ומוכיחו ומודיעו הסקומות שנתרשל בהם ושנתעצל עליהם ומזהירו בנפשו ומתרהו שאם ישנה כן פעם אחרת ולא ישים לבו אל תלמודו שלא ינתן לו כלום ולפיכך היו מתחדדין ומתעסקין בלמודם עסק יפה כרי שלא יכשלו לפניו בדבר הלכה.

וכוונת כל הדברים האלה כי כבואם בחדשי כלה לא היו מנסה איתם תיקף שהרי עדין לא נתבררו להם הענינים כי אף שהכינו עצמם בלימוד המס' בלמדם אותה בביתם אבל עדין לא שמעו אותה מפי רב אשר יבאר לפניהם כל הצריך ביאור ולהתיר הספיקות ובדירוי הענינים על כן יתחיל לפרש כל סדר הנסיון ויאמר כי בתחילת ביאתן בחדשי כלה הראש ישיבה יושב והשורה הא' (לבדח) גורסין לפניו ושאר השורות שומעין ושותקין וכשמגיעין למקום הצריך להם לדבר ידברו בו כינס לבין עצמם וראש ישיבה שומע אותם ומבין את דבריהם ואחר כך קורא (הראש ישיבה) והם שותקין ויודעין (כלומר מזה עצמו שהוא התחיל לענות) שכבר הבין מחלקותם וכשישלים קריאתו דורש גורם באותה מסכת וכו'.

וכוונתו שבכל יום היו המנהג שקודם שיתחיל הראש ישיבה לאמר פרקא דיומא בהמס' שלמדו אז היו העת לשאול על ענינים שונים והראש ישיבה כששמע כל דברי בני מתיבתא בזה וכשהבין כל מחלקותם אז ישיב הנרעת רעתו כהענין ההוא שנחלקו עליו ואחר שנגמר זה היו הראש ישיבה מתחיל בלימוד המס'. וזה יאמר ר' נתן וכשישלים קריאתו דורש גורם באותה מסכת שגורסו בימי

הערה (יח) והג' הברים שישבו שם בדרא קמא היו רק לצוות להם למלאות מספר עשרה בדרא קמא והיו זה כבוד מיוחד לישב בדרא זו כסובן והשם הברים אינו אלא שהם הברים להראשי כלי היושבים שם ור' נתן אמר ולמה נקרא שם ראשי כלות וכו' ואם היו גם לחג' הברים איזה מנוי ומעט מיוחד למה נקראו כן בודאי שהיו מפרש גם זה.

החורף כל אחד ואחד בביתו ומפרש בכלל דבריו הדבר שנחלקו בו התלמידים ועתים שהוא שואל מהם פירוש הלכות והם מכבדין זה את זה והכל מכבדין את הראש ישיבה ושואלין אותו פתרון ואין אחד מהם מדבר בפניו עד שיתן לו רשות והם מדברים כל אחד ואחד כפי חכמתו והוא מרחיב להם דבריו בפתרון כל הלכה והלכה עד שיתברר להם הכל וכשתברר להם הכל יפה יעמוד אחד מדרא קמא ודורשה ברבים וכו' ואז מדקדקים בה שאר התלמידים וחוקרין אותה ומבארין אותה באר היטב.

כמדומה לי שכל מי שלא ירצה להעצים עיניו ביד חזקה יראה ויבין מכל דברי ר' נתן שכל עיקרה וכל ענינה של ישיבה שם היתה לבאר את התורה באר היטב לפני התלמידים אשר ישבו שם שורות שורות אחרי הו' דרי של האלופים והדרי קמא מהשבעה אלה ששם ישבו הראשי כלה הם היו העוזרים על יד ראש המתיבתא והמבארים ודורשים לפני התלמידים גם קודם הראש מתיבתא וגם לאחריו אבל ענין האלופים לא ה' להתערב בזה בנוגע להלימוד לפני התלמידים והם לקחו חלק רק בבירור ההלכה בשעה שעסקו בשקלא וטרי'.

ודבר השאלות ממקומות אחרים מקרובים ורחוקים שבא לפנייהם זה יבאר הכותב בשם ר' נתן בסוף דבריו הסדר שה' להם כזה כמו שנביא דבריו לפנינו. והדבר הזה שהיו כולם מתאספים יחד בחדשי כלה כן ממש ה' בימי הגמרא וכמו שיבואר ובשאר החדשים ה' במתיבתא מי שרצה לישב לפני ד' וזה יבואר בספר הבא אבל בחדשי כלה ה' חיוב על התלמידים לבוא כולם ובסוף החדש ה' הנסיון. ויסיים ר' נתן לאמר ובך היו עושין כל ימות החדש (היינו כפי סדר הלימוד שביאר בזה) ובשבת רביעית קורין כל הסנהדרין וכל התלמידים (שכבר נם עליהם לדעת ככל אשר כבר נתבאר להם) וראש ישיבה מעיין בהם וחוקר אותם (את התלמידים) ומנסה אותם וכו' ככל הלשון המועתק לעיל וסוף דבריו יבואר בספיק. והנה הארכנו בזה בדברים פשוטים לדעתנו אבל נתבאר לנו כי לא חיו שם לא סענאטארין ולא עדת מחוקקים פארלאמענטארען ולא בעלי סיגאר כי אם בעלי משנה ובעלי גמרא ותורה נדרשת מהם ומתפרשת בכל סדרי ישיבה של תורה נלמדת ומלמדת.

סרך יו.

וכל הדברים נמשכו ובאו מימי הגמרא ככל אשר יבואר לנו הכל שם ונעיר על זה במקום הזה בקצרה.

הנה זה שלבד הריש מתיבתא ה' דורש שם ומסביר ההלכה להתלמידים גם אחד מראשי כלה זה יוצא מפורש מדברי הגמ' במס' בבא בתרא (ד' כ"ב א') דאמרינן שם רב נחמן בר יצחק אמר וכו' דרב נחמן בר יצחק ריש כלה הוה כל יומא מיקמי דניעול לכלה מרהיט בהדיה רב אדא בר אבא לשמעתיא והדר עייל לכלה ההוא יומא נקמיה רב ספא ורב הונא בריה דרב יהושע לרב אדא בר אבא משום דלא הוו בסיוכא אמרו ליה אימא לן הני שמעתא דמעשר בהמה היכי אמרינאו רבא אמר להו הכי אמר רבא אדחכי נגה ליה לרב נחמן בר יצחק ולא אתי רב אדא בר אבא אמרו ליה רבנן לר' בר יצחק קום דנגה לן למה יתיב מר אמר להו וכו'.

ורש"י ז"ל פירש שם ריש כלה דורוש ברבים בשבתות אבל הלא רש"י

עצמו יאמר שם על דלא הוה בסיומא דלא הוה בסיומא דפרקא דרבא דדריש בשבת הרגל הלכות האמורות בפ' אחרון של בכורות אבל לולא דברי קדשו פשטן של דברים לא איירי הכא כלל (ונכח שיבואר) לא בדרשות של שבתות ולא בדרשות של שבת הרגל כי אם בהלימוד בהמתיכתא ורב נחמן בר יצחק ה' שם ריש כלה במתיכתא שה' רבא ריש מתיכתא ועל כן חזרו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע שמעתא דמעשר בהמה דאמר רבא עס רב אבא בר שה' מהמציאות בהמתיכתא ורב נחמן בר יצחק נמי כל יומי מקמי דנייעל לכלה מרהיט בהר' לשמעתיה וחלשון כל יומא מקמי דנייעל לכלה מרהיט בהר' וכו' ההוא יומא וכו' מורה בהר' שאין הכוונה על מקרה של שבתא דריגלא כי אם על דבר יום ביומו ועניני סדר הימים.

ורש' ז"ל הולך ומפרש בן בכל מקום כמו במס' בבא מציעא (ד' פ"א א') רבה בר נחמוני אנב שמדא נח נפשיה אכלו ביה קירצא בי מלכא אמרו איכא חד נכרא ביהודאי דקא מבטל תריסר אלפי גברא מישראל ירחי בקיימא וירחי בסתוא מכונא דמלכא וגם שם פירש' שנקבצין אליו בניסן ותשרי לשמוע דרשות של פסח ושל חגים אבל רב שרירא גאון באגרתו כתב מפורש בדברו מרבה ובהביאו מאמר זה מגמרא כתב 'רחא בקיימא וירחי בסתוא דאניון תרי ירחי דכלה אדר ואלול' (י"ב). וראינו בזה גם זאת שגם אז עיקר זמן המתיכתא ה' בשני חדשי כלה הקיבוץ כל בניה לתוכה ולא שבימי הגאונים נתחדשה תכנית בית מועצה הנכנס לישיבה לפרקים 'דועים' בדברי החכם גרעמן כי אם שכן ה' סדר למודם בהמתיכתות מראש.

ומפורש עוד בגמ' במס' בבא קמא (ד' ק"ג א') דאמר רב נחמן לא יחבינן ומנא לא לבני כלה כלה ולא לבני ריגלא בריגלא כי הוה אתו לקמיה דרב נחמן אמר להו ובי לדירכו בנופיו ורש' ז"ל פ"י גם כאן לבני כלה ככלוה באין לשמוע הדרשה בכל שבת אין אומרים לו בא ביום שני לדין דממנע ולא אתי לכלה ולא ניכל להבין דין דנראה פשוט דהכוונה בני כלה כלה חיינו לחבאין ומתקבצין בחדשי כלה מכל המקומות וע"כ אמר להו רב נחמן ובי לדירכו בנופיו אבל הבאין לשמוע הדרשה בכל שבת הלא גם הם בני העיר וגם אין יתכן להוסיף לדין ביום השבת. וברשב"ם במס' כ"ב ד' קנ"ז ע"ב בד"ה מהרורא קמא וכו' נראה שיש שם ט"ס ותחת ניסן ותשרי צ"ל אדר ואלול כמו שהוא באמת באגרת רש"י שיביא שם הרשב"ם. ואמר רב אשי הני בני מתא מהסיא אבירי לב ניהו דקא חוו יקרא דאורייתא תרי זימנא בשתא ולא איגיד גיורא מנייהו (ברכות י"ז: וע"ש בתוס' בשם הר"י ברזילי). וע"י עוד במס' בתובות (ד' ק"ז א') דאמרינן שם כי הוה מיפטר רבנן מבי רב הוה פיישי אלפא ומאתן רבנן מבי רב הונא הוה פיישי תמני טאה רבנן רב הונא הוה דריש בתליסר אמוראי וכו' כי מיפטר רבנן מבי רבא ורב יוסף הוה פיישי ארבע מאה רבנן וקרו לגפשייהו יתמי כי הוה מיפטר רבנן מבי אבוי ואמרי לה מבי רב פפא ואמרי לה מבי רב אשי הוה פיישי מאתן רבנן וקרו נפשייהו יתמי דיתמי.

הערה (נ"ט). לעיל ברור רב אשי פרק ט' כתבנו בנוגע לרש' ז"ל 'והנה רבינו לא ה' לפנינו אגרת רש"י וכוונתנו שלא השתמש בו במקום הצורך ביותר ואין מוכירו בשום מקום לפרש על פי דרכו של רש"י אף כי נראה שגורמן לידו של רש"י ז"ל כמו שמוכר במס' כתובות ד' ז' ע"ב כדירה בנדתאה שכתב רש"י עיר שבבבל ושמה בנדת בפסק סדרו של רב שרייא גאון היא נוכרת, ונראה שהכוונה לאגרת זו, אבל בכלל לא השתמש בו במקומות הרבה בש"ס שדבריו רב שרירא מפורשים ומהמציאות עצמה, וטור נראה שלא ה' לפנינו.

וברור דאין הכוונה כמו שהורגלו לפרש כמה רבנן נשארין באוכלי שולחנו ורק על אלישע אמרו שם כן אבל הכוונה פשוטה שבא כאן סכום התלמידים הקבועים אשר נשארו בהמתיבתא בשאר ימות השנה לבד חרשי כלה שאז היו מתאספים כולם אבל כי הוו מופטרי רבנן מבי רב אז היו נשארים תלמידים קבועים שלא משו מתוך האהל בימי רב אלפא ומאתן בימי רב הונא תמני מאה וכו'.

ורשיי זיל פירש שם הוו פיישי גביה אוכלי שולחנו תרי אלפים ומאתים דכתיב וכו' אין כוונתו לפרש כן כל הוו פיישי דאמרינן שם דאין לזה ענין כלל לקרוא לזה יתמי או גם יתמי דיתמי דאין זה דבר רע כלל שלא הוצרכו לשולחן אחרים אבל רק על אלישע פירש רשיי כן לפי שמוה ידעו בגמ' החשבון כמה בני הנביאים נשארו תמיד אצלו מהחשבון של מה אתן זה לפני מאה איש ע"ש אבל אצל רב ורב הונא ורבה ורב יוסף וכו' הכוונה פשוטה דהוו פיישי במתיבתא כד הוו מופטרי רבנן ויתר הדברים בזה יבוארו במקומם.

אמנם את אשר נשאר לנו לבאר עוד הוא דבר ענין התרביצא וענין בני תרביצא שלא נתבאר עדין כלל ועל כן נכשלו ונשתכחו בזה ומה יתבאר לנו גם סוף דברי ר' נתן בדבר יתר התלמידים אשר לא ידעו לפרשם, וכתבו מה שכתבו.

פרק יח.

תרביצא ובני תרביצא.

מכל המבואר יוצא לנו בדבר המתיבתא לדעת כי הי' ענינם אחד מאז נתיסדו בבבל עד סוף ימי הגאונים ככל סדריהם, וכי הי' עיקרם ויסודם לתלמידים אשר באו להמתיבתא וישבו שם שורות שורות לשמוע בלמודים ולקבל בירורי ההלכה ופירושו ככל מסכתא ומסכתא, מפי ראש מתיבתא ומפי חבריו האלופים אשר נקצצו באו שם גם הם ללמוד וללמד יחד, וישבו בשבע דרי לפני מושב התלמידים, והם יחד עם הראש מתיבתא ביררו כל ספק ועיינו בכל שאלה.

אמנם עלינו לדעת כי מראשית התיסדות המתיבתות גם בארץ ישראל גם בבבל היו הרבה אשר לא נכנסו לישיבה ולכל סדריה ובכל זה נפשם חשקה בתורה וקיימו בעצמם הנה נולה למקום תורה ויחד עם המתיבתות, הי' תרביצא בגויה ששם למדו כל אשר נשאו לבו לקרבה אל תורת ד'.

שם בהתרביצא ישנו משנתם כל אחד כמה ישכח לו, ועל פי סדר אשר בחר לו, והענינים כרצונם וכבחירתם לעצמם, וכפי הנראה מכמה מקומות בגמרא נשתרבה המנהג הזה בימים הראשונים מזה אשר רצו החכמים כי כל אשר יקובל אל הישיבה שנימה יהי' להם בדוק וידוע כבר שקבל עליו כל תורת תלמיד חכם וזה נכון גם מדברי הגמרא במס' ברכות (ד' כ"ח א') כמעשה דרבן גמליאל ור' יהושע דאמרינן שם תנא אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס שהי' רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאין תוכו כבדו לא יכנס לבית המדרש ההוא וימא איתוספא כמה ספסלי אמר ר' יוחנן פליגי בה וכו' חר אמר אתוספו ד' מאה ספסלי וחד אמר ז' מאה, הוה קא חלישא דעתיה דרבן גמליאל אמר דלמא חזי מנעתי תורה מישראל וכו'.

ואם כי המספר ד' מאה ספסלי או ז' מאות לאו דיקא אבל בודאי שהי' מספר גדול מאד, והלא בודאי לא כיום ההוא באו כל אלה ליבנה, אבל הדבר ברור שישבו שם גם קודם זה. ולמדו חוץ לבית המתיבתא בחבתים הבנויים שם

תקופת הגאונים תרביצא ובני תרביצא

לתורה שהיו נקראים אחו זה בשם תרביצא רק רבן גמליאל לא רצה לקבלם לתלמידי המתיבתא עצמה, והי' מכריז ואומר (כלומר משמיע לרבים) כל תלמיד שאין ידוע) תוכי כבר לא יכנס לבית המדרש, ובאותו יום שסילקן לשומר חפתה ונתנה להם רשות לתלמידים האלה לכנס נכנסו.

וחי' גם סבות אחרות שישבו גם חכמים גמורים. "אברא" שכן הי' נקרא זה בזמן החיא תחת השם תרביצא הנהוג לקרוא לזה בזמן האחרון ועי' במסכתא כתובות דר' ק"ג ב' חנינא בר המא ישב בראש לא קבל ר' חנינא שהי' ר' אפס גדול ממנו שני שנים ומהצח יתיב ר' אפס ברישא ויתיב ר' חנינא. "אברא" ואתא לוי ויתיב גביה נה נפשיה דר' אפס ויתיב ר' חנינא ברישא ולא היה ליה ללוי אינש למיתב גביה וקא אתא לכבול וחיינו דאמרי ליה לרכ נכרא רבא איקלע לנחרעא וכו' אמר ש"מ נה נפשיה דר' אפס ולא היה ללוי אינש למיתב גביה וכו' והנה ר' חנינא ולוי שישבו. "אברא" בודאי שאין הכוונה שישבו ברחוב העיר ורשי' ויל פירש יתיב רח אברא חוץ לבית המדרש שלא חי' נכפף לר' אפס וחיינו שאבראי פירושו רק שאינו בבית המתיבתא עצמה שאם חי' יושב שם הי' כפוף לסדרי המתיבתא לכלי לדבר בלא רשות ר' אפס ולישב לפניו וזה נגד כבודו שוכי צוח שתוא חי' תראש ורק מעניתו לא קבל זה על כן ישב אצל המתיבתא בהתרביצא הכנוי שם לזה וכן עשה לוי.

אמנם זה שישבו שם גם חכמים גדולים זה הי' רק בדרך מקרה והעיקר ישבו שם תלמידים או באלה אשר עדיין לא נתקבלו במתיבתא או אלה אשר קבלו עליהם עול תורה אבל לא סדרי הישיבה וילמדו להם בסדר אשר רצתה נפשם. אבל מראש ומבראשונה הקפידו החכמים על אשר שם לא דקדקו בשמיעתן כי לא הי' שם עוסק בראש ומסקח על זה כמי בחישיבה וכל כך הי' זה למלח כפי ראשי החכמים עד כי אם אמרו לפניהם במתיבתא דבר שמצאו שנשנה בשבוש אמרו למי ששנה כן "פוק תני לכרא" ולדוגמא עי' במס' יבמות ע"ז כי אתא רב שמואל בר יחירה אמר הכי תנא קמיה אשה עמונית וכו' אמר ליה פוק תני לברא ועי' במס' ביצה דר' י"ב א' רתנא תני קמיה דר' יוחנן המבשל גיד תשנה בחלב בוי"ט ואכלו לוקח חמש לוקח משום מבשל וכו' ולוקח משום חכערה אמר ליה פוק תני לכרא הכערה ובשול אינה משנה ואם תמצא לומר משנה ב"ש היא.

וחיינו "שברא" "ואברא" שם י"ש מקום לשנות ברייתא משובשת כזאת אבל בהמתיבתא עצמה עליך לדקדק בשמיעתך ולאמר דברים מתוקנים דברים נחלכתן כי הכערה ובשול אינה משנה ואת"ל משנה ב"ש היא ומהם נישנית.

ומזה הגנו מבינים שכן הוא כפידוש הערוך שפירש בערך תרכ"ן שכתב שם "תרכ"ן כ"ב ז' וחד מטייה תרביצא וכו' תרכ"ץ אפדני עירובין פ"ח וכו' והיני רמי כגון דעבדא להרי תרביצא הביתה דאמרינן לנמורי תרביצא הוא דעבד תענית ו' וכו' פ"י הצרות מפורש כ"ב ס"ז כי פליגי דאמר ליה דרתא ר' אליעזר סבר תרכיצא משמע שכן תרגום הצר דרתא וכו' פ"א תרכיצי מקומות שנתרצבו כמים וכו' תרכיצי פ"י אחר תרכיצי כתי מדרשות כלומר אין וכו' בתרכיצא אמרי' (מנחות פ"ב) וכי דבר הלמד בהיקש חוזר ומלמד בהיקש וכו' חולין מ"ג איזה תרכ"ץ הושט אי' וירא מכלעתא עכ"ל.

וחנה כונת הערוך בפירושו בענינים שונים לפי המקום שבא שם אבל יסוד הפירוש הוא המקום שלפני הבית פניה וזה הוא גם חזרת תרכ"ץ הושט חיינו

תקום שלפני הוי"ט אבל אין זה כדברי התשובה מלישון תרביצי תורה בישראל
וכדברי שהסידור הוא כדברי הערוך שכן ממש הוא חלשון אצל ר' חנינא ולוי
ויתבי "אבראי" והוא ממש כביאור הערוך לתרביצא וכן ממש הוא הלשון סוף
תני לברא ואין הכוונה כאן הצר כי ה"י גם זה כית וכלשון הערוך "בתי מדרשות"
אבל ה"י נקרא בשמי כך להבדילו מבית המתיבתא עצמה שהיתה נקראת "לפנים"
וכדאמרין בעלמא כגון זו צריכה פנים או צריכה לפנים והיינו שהוא צריכה שנשאל
אותה לפני גדולי המתיבתא עצמה.

והנה במס' מנחות ד פ"ב שם דאמרין ובתרביצא אמרו וכי דבר חלמיר
בהיקש וכו' כתב רש"י ז"ל ובתרביצא בבית מדרשו ישמריצין בו התורה וכן כתבו
שם חתום' וכימו ולשון שהוסיפו רבנן בש"ס, וסברו איזה סתברים שכוונת חתום
לאמר שחוא לשון שהוסיפו רבנן סבוראי בש"ס וזה ידאי מעות שחתום' כבר עמרי
על זה ונמו שנראה להלן) וידעו היטב שכל מה שנאמר בתרביצא לא ה"י עיקר
לא כימי הגמ' ולא כימי הגאונים ואיך יוסיפו רבנן סבוראי על עיקר הש"ס את
אשר נאמר בתרביצא שלא נתקבל.

אבל הצעת חרבר כך הוא כבר אמרנו כי גם כימי חכמי הגמרא כבר הקפידו
מאד על היושבים בתרביצא "אבראי" שאינם מדרקקין בניסח' ואינם שונים חברי'ות
כחונן אבל כל ימי הגמרא שהכל נשנה בעל פה לא ה"י בזה שום נזק כי כל
חלמיר'ים אשר יצאו לשעלה של תורה ולעבודתה הם הלא קבלו הכל מבית
מתיבתא איש מפי איש והם היו המורים אחר זה והבאים אחריהן קבלו מהם
ותלמיד'י תרביצא חלא לדידהו קרו ולדידהו תנו ולא מהם יצאה תורה לישראל
ולא הם היו המורים והתלמידים והם לעצמן הסתפקו במועט את אשר קלטו מחתיבתות
ילא ה"י יכול לחיות שום נזק.

אבל אחר זה נשכבר נכתב הש"ס תנח ידוע כי אין סופר ומעתיק בעולם
אשר יחי' אפשר לו לכתוב ש"ס שלם בלא מעות כי הוא רבו שאי אפשר לאדם
באשר הוא אדם אז ה"י נחיו מאר לפקח ולהשגיח על הדבר ובפרט כימים הראשונים
שלא רנו החתקות עדין מאד כי נראים חרברים מסכת מקומות שחגאונים היו
לומדים כמתיבתא בעל פה ובפרט הגאונים הראשונים, שלא תיכף כאשר נכתב
התלמוד מיד פסקו חרגלם לברוס לפני חתלמידים על פה ובימים הראשונים כל
העתקה היתה נועדה גם למטרתה ללמוד ממנה. גם למטרה אחרת להיות לחועיל
לחעתוק ממנה ועל כן בודאי שההעתיקות שהיו אצל הגאונים עצמם ואלה אשר
הובאו אל חתיבתות חונתו כמתיבתא אם קודם זה או גם בעת למדס כל מסכת
ומסכת שעיקר חנוסח לשנן לתלמידים לשון הגמ' ולשון הפירוש המקובל ומה
שחוסף כל ראש מתיבתא לאמר ולפרש מדעתו זה ה"י עיקר למורס כמתיבתא
ועיקר חכל ה"י דקרוק לשון חנמ' כמו שהוא וממילא נתברר לפני חתלמידים
עיקר חנוסח נגד כל שיבוש.

אבל כל זה ה"י חסר לבני חתרביצא ואם כי זה שנלו למקום תורה וחיו גם הם
כל ימי הכלה בין גדולי חתיבתא ועממם יחד הועיל גם לאלח אבל בכל זה היו הם כבר
שניות מדברי סופרים ואם ידעו את הנאמר שם על ידי בני חתיבתא עצמם אבל
לא כל אחר נכחו לחוציא את הקמח ולקלוט רק את הסולת ובפרט בלמדס ענינים אחרים
ועל כן נשארו בההעתיקות אשר כידס מעותים אם מעט ואם הרבה וגם הרבה
פירושים כתבו בגליון לזכרון מאת אשר שמע חשימע ומעט ונמו שאמרנו כבר

תקופת הגאונים תרביצא ובני תרביצא

הנה המעתיקים שבאו אחר זה ומצאו דברים בגליון בסגנון לשון הגמרא הנה על ידי שעל הגליון ה' נכתב את אשר חי' חסר באמת ממה שהחסיר המעתיק הקודם במעות והשמיט בשכחה (ע"י לעיל ד' ק' תשובת הגאון) על ידי זה טעו המעתיקים האחרונים לפעמים וחשבו גם לפירוש שנכתב בגליון ודמו שגם זה מקומו בפנים וכתבו כן והקיבצים שבאו לבית המתיבתא או שהיו ביד חכמי המתיבתא נבדקו ונתקנו והוא מה שיכתבו לנו רבותינו הראשונים שכן הוא בנוסחאות מדויקות או בנוסחאות בדוקות אבל הנוסחאות של תלמידי תרביצא היו רחוקים מלהיות בחזקת בדוק ועל כן אם מצאו הראשונים לפנייהם טעות משיבוש ההכנה ועל ידי זה בא ידעו שזה העתק מהנוסחאות ששמשו בהן תלמידי תרביצא.

וע"י לרשי"י ז"ל במס' זבחים (ד' קד"א א') בד"ה והעור בשריפה שכתב על זה וז"ל והעור בשריפה לא ידענא מעמא ונראה בעיני דל"ג להאי פירושא (ולא דוקא שאין זה פירוש ועל כן גם תלה זה בהם היינו נוסח משובש) אלא הכי גרסינן והלכה כחכמים ותו לא מירי ותוספתא זו גרסא לתלמידי תרביצא היא וטעו כמה ששינונו במשנתנו במילתייהו דרבנן יצאו לבית השרפה וכו'.

ורב האי גאון ז"ל כללא כ"ל וכתב בתיבות הגאונים קדמונים ס"י ע"ח והשיב לשואליו לאמר "שאתה צריך לעיין בכל דבר שיסתפק לך כיצד עיקרו אם טעות סופר הוא או שיטפא תלמידאי תרביצא" וכוונתו "שאתה צריך לעיין בכל דבר שיסתפק לך כיצד עיקרו" כיצד הוא עיקר הנוסח וראשונה אולי נשתבש בהעתקה זו שלפניך לבד "וזה"י. אם טעות סופר הוא" ואם גם מצאת שכן הוא הנוסח גם בהעתקות אחרות צריך לעיין אולי אף שכן הוא בעוד נוסחאות אבל ככל זה אינו מעיקר הנוסח כי שם במקום ההוא נשתבש המעות ע"י העתק קדום שבא למקום ההוא וממנו הועתקו גם השאר וצריך לבדוק בנוסחאות בדוקות ומדויקות ואמר רב האי לעשות כן "בכל מקום שיסתפק לך כיצד עיקרו" כי באמת יודע כן כל מעיין שעל הרוב הנוסח ברור לכל אבל במקום שהמעין האמתי מרגיש ספק צוה לדרקק בזה.

והוסיף שם רב האי גאון לאמר "בדרך מעיות הרבה שמצויין בשיטפו תרביצא" ופירושו בלא דיוק של תלמידי תרביצא וע"י כמה שכתבנו לעיל פ"ט הערה י"ד. ותלמידי תרביצא גם הם היו מתאספין וכאים בחדשי כלה לפי שאז היו קבוע עיקר זמן הלימוד בבבל מימי עולם וזמן אסיפה לכל לכל לומדי המדינה ואחרי כל דברינו אלה הנה דברי ר' נתן הבבלי בסיום דבריו נקראין מאליהן. הוא יאמר "וכל השורות (היינו כל שורות המתיבתא שהם ראשונה היו שורות ואחריהם כל התלמידים כמו שכבר ביאר) אינם חולכות מעמו עד שמודיעם המסכתא שיתעסקו בה כל אחד ואחד בביתו".

וכל עיקר דבריו אלה אינם אלא לשורות התלמידים שבמתיבתא לפי שהאלופים גדולי הדור לא בטס' זו לבד עסקו כל החמשה חדשים רק שגם עליהם לדעת זה כי עליהם גם הם להשתתף בבירורי ההלכות מהמס' ויהיו מוכנים לזה ולא יהי' להם ככלל כי קאי רבי בהאי מס' לא תשאליה במס' אחריתא אבל עיקר הדבר לשורות התלמידים הוא ואותם הם מנסים אחר זה בחדשי כלה אם הביאו לבד הכמה ולמדו כהוגן. וכשרואה את אחד מהם שאין תלמודו שגור בפיו יקשה עליו יותר ויגרע לו מחקו וגוער בו ומוכיחו ומהירו ומודיעו המקומות שנתרשל בהם ושנתעצל עליהם ומהירו בנסשו ומתרחו שאם ישנה כן פעם אחרת ולא ישים לבו אל

תקופת הגאונים תרביצא ובני תרביצא קמו

תלמודו שלא יתן לו כלום ולפיכך היו מתחרדין ומתעסקים בלמידים עסק יפה כמדרגה שכל מי ישיש לו בקדקדו מוח לא יאמין שכל זה נאמר על הסנהדרין שבימים ההם אין ספק שכל הש"ס היו ערוך בפיהם בעל פה והיו גדולי הדור שאם לא כן לא היו מושבין אותם כהו"ר דרי ולא היו נעשים אלופים שהם היו כבר במדרגת הראש מתיבתא עצמו בידעת התורה.

ובהלכות גדולות הוזכרו מר רב הונא אלוף ומר רב יהודה אלוף מנהר פקוד ובתשובת הגאונים זכרון לראשונים סי' רכ"ט הוזכר מר רב אדה אלוף נוחו עדן (כ) ובכמה מקומות מתשובות הגאונים הוזכר מר רב אלעזר אלוף דמן אספטיא ועי' גם לפנינו בפכ"ב.

ואחר זה יסיים ר' נתן. ולשאר התלמידים אינו צריך להודיע אלא כל אחד ואחד גורם באיזה מס' שירצה" וכוונתו בזה לכל שאר התלמידים שלא היו בין השורות ועל כן היו מתלמידי תרביצא הם לא קבלו עליהם סדרי המתיבתא ולא היו כאין לילדי נסיון ולא היו הראש ישיבה לא מנסה אותם ולא בודקם והם גם למדו כל אחד כפי חפצו וגורם באיזה מס' שירצה אמנם כפי הנראה היו גם להם איזה הספקה מקומת הישיבה כי במקום ההוא לא הוציאם מהכלל.

פרק י"ב

חתימת המאה השניה.

בפרק ט' הנחנו בשתי הישיבות גם בסורא גם בפומבדיתא בשנת השבעים להמאה השניה נשוב עתה להשלים דברי ימי המאה שנים האלה. רב שרירא נאון יאמר שם. ובתריה (אחר רב דודא בר מר רב נחמן בפומבדיתא) מלך רב חנניה בר רב משרשיה בשנת תתרע"ה (ד"א תקכ"ד) ובתריה מלך רב מלכא בר מר רב אחא בשנת תתרס"ב (ד"א תקל"א) והוא אחתיה לרב נטרונאי

הערה (כ). בהערות ותקונים שם כתב החכם הרבני ש"י וויל. מר רב אדה אלוף הראב"ד בס' הקבלה יוזכר בדור השלישי של גאונים את רב אדה שחי' לנאון בפומבדיתא חצי שנה ונספח בשנת תרקי"ט אולם באיזה נוסחאות כתוב רב אחא וכן באגרת רש"י לכן לא נודע מי הוא רב אדה זה עכ"ל ומאד תמידני שחפשי לרב אדה אלוף בין הגאונים שהרי אלוף איננו נאון והרי התשובה הזאת נכתבה אחרי מות רב אדה שכתוב בה נוחו עדין ואם היו רב אדה אפי' נאון בסוף ימיו היו כתוב עליו רב אדה נאון ועי' בסור יוריד סי' שט"ד הובא תשובה לנאון שכתב וויל כענין ההסבר נוהגין בישיבה להספיד לפני הספה לשאר התלמידים אבל חכם, ואלוף, וגאון, מכניסין אותו לביה וכו' הנה בא הלשון כאן. מהתלמידים, וחכם, ואלוף, וגאון, וזה באמת כל סדר הישיבה כסבואה, עכ"ס ברור דאלוף אינו נאון וכן רב אלעזר אלוף דמן אספטיא לא היו נאון מימיו ומי שהיו נאון לא יוזכר עוד בשם אלוף.

אמנם ראוי עוד להעיר לענינינו על דבר הרשון בהתשובה הבא שם. אנחנו הכין גריסא משמא דסאן דקביל מן מרגא נאון יהודה דקביל מן מרגא שמואל אבוהי יביא ארורה לבית דין והכין היה גרסי רובה דרבנן ורובה אחרנא דקבילו מן גרסיה דמר רב אדה אלוף נוחו עדן יביא עדעורה לבית דין ואילין אינון רבואתא דתרביצא ואילין תרין לישאני דחאלסין ביני רבנן מן גראסי דתלמוד בלחוד אבל עיקר הא בריתא מסיפרי דבי רב היא והכין תנו כולה תנאי ואין ביניהם חילוף יביא עדירה לבית דין וכו' עכ"ל ותסוה דאיך יהיו כל אלה רבואתא דתרביצא ובפרט הנאון מר יהודה ואולי קאי זה רק על רב אדה וגם זה אינו נכון ויותר נראה שיש כאן איזה ש"ס ואולי מפני שאין זה עיקר הגרסא כתב כן.

תקופת הגאונים סוף המאה השנייה

נשיא בן זכנאי בפלוגתא על זכאי בר מר אחונאי דהות נשיא קמי הכי כמה שנין
ואתכנשו תרתין מתיבתא עם זכאי הנשיא ועברוהו לנשרונאי ואסטר רב מלכא
לגן עדן ורב נשרונאי נשיא אול למערבא ובתר רב מלכא מלך בר רב רבא בריה
דרב דודאי זקנינו בשנת תתרי"ד (דא תקלי"ג) ובתריה מלך רב יצחק ולא האריך
ובתריה מלך בר רב חננאי גאון כהנא בר מר רב אברהם גאון בשנת תתרי"ג
(דא תקמ"ג) ועבריה נשיאה וקם באתריה מר רב חונא מר הלוי בר יצחק בשנת
תתרי"ז (דא תקמ"ז) ובימיה תקינו למגבי לכתובת אשה ובעל חוב מיתמי אסי'
ממטלטלי ובתריה מלך בר רב מנשה בר מר יוסף בשנת תתרי"ט (דא תקמ"ח)
וביבאה היה מן בני בי עוקבא".

ובסורא בזמן זה יאמר שם להלן רב שרירא ובתר (בתר רב יהודאי גאון)
מר רב יהודאי בר מר אחונאי כהנא בר מר רב חונא ה' שנים ובתריה מר רב מרי
הלוי בר רב משרשיא ג' שנים ומחצה ובתריה מר רב ביבוי הלוי בר מר רב רבא
מנהר פקור עשר שנים ומחצה והוא ה' עם מר רב חונא מר הלוי ועם מר רב
מנשה גאוןי סומכדיא למגבה לכתובה ובעל חוב ממטלטלי ואלו תמת מאה שני.
והנה נראה כאן בהדי" שיש כאן השמטה בנוסח היוחסין שלשנינו אצל גאוןי
סורא שרב שרירא עומד כאן בשנת ד"א תקכ"ג שכן נסטר רב יהודאי גאון ואם
כן יש לו להשלים עדין זמן של כור שנה עד סוף המאה השנייה שהוא דא תקמ"ט
והוא יחשוב רק י"ט שנה ומנוסח היוחסין עצמו מוכח גם לכר זה שיש כאן השמטה
שהנאמר שם "ובתריה מר רב יהודאי" בר מר אחונאי כהנא בר מר רב חונא הנה
אף שאין להביא ראיה מהשילוש הזה שנמצא כן אצל רב שרירא כמו אצל רב
נשרונאי שכתב רב נשרונאי בר מר רב הילאי בר מר רב מרי אבל שם יכול להיות
שיחס אותו כן לאמר שהי' גאון בן גאון משא"כ כאן גם כי אם כן יהי' כאן רב
יהודאי אחר רב יהודאי ולא שטענו כזאת.

אבל הדבר ברור שיש כאן השמטה בנוסח היוחסין וצ"ל כמו שהוא הנוסח
באגרת רש"י שבסדר החכמים שכתוב שם "ובתר מר רב יהודאי" מר רב אחונאי
כהנא בר מר פסא ה' שנין ובתריה מר רב חננאי כהנא בר מר חונא ה' שנים
ובתריה מר רב מרי הלוי וכו'.

והטעות ביוחסין באה מזה עצמו ששנה רב שרירא בלשונו וכתב ובתר רב יהודאי'
ולא סתם. ובתריה' מפני שהפסוק לכתוב ובאותן הימים נפק ענן אבל המדפיסים
לא הרגישי כזה על כן תחת "ובתר רב יהודאי" הדפיסו "ובתריה רב יהודאי" וכן
הוא גם בדברי הראב"ד שאחרי רב יהודאי מלך רב אחונאי.

אמנם את אשר הי' רב חנינאי בר רב חונא בתר רב אחונאי זה יחסר גם
בדברי רב שרירא שבייחוסין וגם אצל הראב"ד אבל כבר כתבנו שלכר מה שכן
הוא באגרת רש"י שבסדר החכמים הנה הוא מוכח גם מתוך נוסח היוחסין עצמו
שנשמט שם שהרי בלא זה יחסר לנו סכום השנים כמ"ש ולכר כל זה הוא גם
יוצא מסורש מדברי רב האי גאון בשערי צדק (ח"ד שיג סי' י"ב) שכתב שם "ויש
בידינו פס"ד שכתב אדונינו מר רב חנינאי כהנא בר חונא ריש מתיבתא תלמיד
רב יהודאי ז"ל ומיתתו לחיי עו"ב טהור וקדוש דהלכה כרי' בן ברוקא' ודגה אף
שלא נאמר בדברי רב האי גאון באיזה מקום הי' רב חנינאי ריש מתיבתא אבל
אחרי שסורש שהי' תלמיד רב יהודאי וחי' ריש מתיבתא בדרבא שהי' בסורא
שהרי בסומכדותא יש בידינו כל סדר חנאונים אחר זמן רב יהודאי, ורב חנינאי

שיש שם הוא כן רב אברהם גאון, ולא בר חונא, ואם כן ה"י בסורא אחר רב יחזקאל גאון רב אחונאי כהנא, ואחריו רב חנינא כהנא בר מר הניא.

ובדבר רב נטרונאי בר זבינאי שכתב כאן רב שרירא גאון, הנה הפני הוקריי אשננו את דברי רב שרירא הפשוטים והברורים ויאמר החכם ויזכר ברדוד ויחד עמד (29) לאמר. הנה בימי רב מלכא נפל מריבה בינו ובין רב נטרונאי בר זבינא נשיא שהגאון נתן עיניו בזכאי בן אחונאי לעשותו נשיא, וזהו יד הגאון מסורא רב אחונאי עמו בדבר הזה ושניהם יחד אחדו כחותיהם להעביר את רב נטרונאי משרת נשיאותו ולהעמיד במקומו את זכאי בן אחונאי וחפצם העליה בידם רב נטרונאי נגרש משרתו והוא נעצב על העלבון הזה ועזב את בבל והלך וישב לו בארץ ישראל מסכת המחלוקת לא הוגד לנו דבר. ואולי סבת הדבר היא ואת לפי מה שנראה מתוך דברי רב שרירא גאון באגרתו ה"י רב נטרונאי מן החכמים וראש גלות חכם בתורה לא ה"י רצוי להם עביל.

והנה השתדל להפוך הדברים, ולתת להם פנים של זעם, כאלו רב נטרונאי ח"י הנשיא, רק שנפלה מחלוקת בין רב מלכא וזבינא, ועל כן התאחדו לחורידו מנשיאותו. ולהעמיד אחר במקומו ואולי ה"י סבת הדבר כי לא רצו בראש גלות חכם בתורה. ולא נוכל לדעת אם זה הוא כתיבת דברי חומים לבני ישראל, או דברים נכתבים למען כושת פניהם שהרי כל המקור לזה הוא רק דברי רב שרירא שכבר העתקנו בפרק זה, והרי כל דבריו מפורשים להפוך, ודבריו חיים וברורים שזכאי בר אחונאי הוא שיה"י נשיא או ואחרי אשר כבר ה"י לנשיא כמה שנים, בא רב נטרונאי ועשה מחלוקת בישראל, וחלק על זכאי בן אחונאי, ורצה לחורידו משרתו ולהיות במקומו. בפלוגתא על זכאי בר מר אחונאי דהיה נשיא קמי הכי קמי שנין והלא אין לך דבר גרוע וגם סכנת הכלל יותר מזה שיהיו פלגות ישראל, ומחלוקת בין שני ראשי גולה ובהכרח שיתקבצו ראשי ישראל להעביר הדעה, ושישאר רק אחד מהם לראש גולה ומכלי אשר נודע כהיום עוד מעמיהם, הלא זאת נודע ונבין גם אנחנו, כי עליהם ה"י להשאיר את ראש הגולה אשר ה"י כבר כמה שנים, ובודאי כיון שכבר ה"י מאז ודאי שה"י לו גם משפט חירוש, וברצון העם והבזורים אשר בחרו בו אז, ועל כן חלא בהכרח הוכרחו שתי המתיבתות להתאסף ולעשות משפט צדק וכן עשו. ואתכנסו תרתין מתיבתא עם זכאי הנשיא ועברוהו לנטרונאי וזו היתה חובתם נמשפט התורה, וחובתם לעס, לשכת מדין ולכלי לתת מקום לגזל משפט, ולעשות משפט עמם.

ודברי החכם וז"ל לקחים הם בידו מדברי החכם גרעץ ח"ג עמוד 197 אשר יאמר גם הוא. אחרי רב הנגיה נפלה מחלוקת בבבל וכו' סבת המחלוקת הזאת אשר ארכה שנים אחדות לא יגלו המקורים שני ראשי מתיבתא בימים ההם היו רב מלכא בסומכדיא ורב חנינא מסורא ושניהם התאחדו להרוף את רב נטרונאי משאתו ויעשו מעשיהם עדי כי נאנס רב נטרונאי. כנראה על ידי הכלף לגלות מבבל ויצא לשכת בארץ מרחק בקצה המערב כאלקיוואן ואז הקים הכלף את זכאי לראש הגולה עביל.

שואלים אנחנו ומשתוממים מה מקום לדברים כאלה בתולדות ישראל אשר רק האמת, והדברים כמו שהיו, הוא נר לרגלנו, ולא ויכחים הננו כותבים כי אם מעשי חומים, דברי ימי ישראל, איה גזכר בדבריו רשיג שהכלף הוא שחקים אחר זה את זכאי, וכי בתקופות נעשה הדבר, הלא במקום הזה לפנינו דברי

תקופת הגאונים סוף המאה השנייה

רש"ג ברורים כי דנו בדין ישראל ותרתינן מתיבתא אתכנשו" איה נזכר בדבריו רש"ג כי המחלוקת ארכה שנים אחדות, הלא דבריו שם הם דוכאי ה"י נשיא מקמי הכי כמה שנין, אבל לא שהמחלוקת ארכה כמה שנין, איה נזכר רמז קל בדבריו רב שרירא ישרב נטרונאי נאנס ועוד על ידי הכליף, לצאת מכלל הוא יצא משם אחרי ראה שלא נעשה רצונו, ולא רצה להיות כפוף תחת משרת זכאי, כמו שעשה כן מרצונו הטוב גם רב אחאי גאון כאשר לא נעשה רצונו, ומה מקום בדבריו הימים לבני ישראל להוצאת לעז על כל גדולי האומה, במקום שאין רמז על זה, ולא עוד אלא שהדבר להיפך שמעצמינו נבין גם כהיום שנטרונאי לא צדק במשפט, ואשר רצה לעשות מחלוקת בישראל, ולהדוף את זכאי ממשמרתו אשר זכה, וכבר שרת בה כמה שנים והתניבות הוכרחו בזה לעשות משפט עמם ולהביא שלום בעולם שלום על ישראל.

בסוף המאה הזאת להגאונים מביאר בדבריו רש"ג כי בשנת צ"ו (ד"א תקמ"ה) בימי רב הונא מר הלוי מסומכדיתא ורב ביבוי הלוי מנהר סקוד אשר ה"י בסורא, נתקנה תקנה לגבות לכתובה ובע"ה מטלטלי אפי' מיתמי, וראוי להעיר שאין הכונה שעשו תקנה חדשה לעקור דין הקודם כי אם שלפי דין הגמרא ה"י בימיהם הדין כן לגבות מטלטלי, ולהסכים ולהחליט כן בכל בתי דינין נתאספו שתי המתיבות לעמוד למנין ולהחליט לדון כן בהסכמת הכלל, וברור שזו היא שיטת הרב אלפסי ז"ל כמו שביאר דבריו הרא"ש בפ"ק דמס' בק ס"י י"ט שכתב שם ז"ל כתב רב אלפס ז"ל והשתא דתקינו רבנן לבעל חוב לגבות מן המטלטלין גובה מיתמי (בנזקין) בין מקרקעי בין מטלטלי וכן הלכה וכתב עליו רבנו אפרים תלמידו ז"ל ליתא להאי סברא דנזקין מלתא דלא שכיחא היא וכי תקון רבנן לבע"ה משום נעילת דלת בסני לוויין, אי נמי האשה משום סו"ר אבל לנזקין לא תקון מדי ונראה לי דברורות הללו מטלטלי כמקרקעי לכל מילי שיעבור מדיני דגמרא אף בלא תקנה דהוה כגמלא דערביא ואשלי דקסחוניא דאמרינן בכתובות (ד' ס"ז) ראשה גובה פורנא מהם עכ"ל הרא"ש ז"ל שם (ב"א).

הערה (כא). והתוס' (בכתובות שם) בשם ר"ת העירו מתקנת השוק, והרא"ש בכתובות הביא דברי ר"ת, וכבר העירו שזה סתירה (ע"י ב"ש אה"ע"ז) אבל אין כאן שום סתירה, דגם ר"ת מודה דמכתובות שם מוכח דמדויגא דגמרא גובה דהא ספורש שם כן בגמלא דערביא ואשלי דקסחוניא, ואין שום חילוק לחלק בזה, רק דס"ל לר"ת דאז לא בטלה ע"י זה תקנת השוק אבל אם נימא כן בכל מטלטלין (אף שעצם הדין כן) יתבטל לגמרי תקנת השוק ע"כ ס"ל שצריך לכתוב בפירוש ע"י הרא"ש שם, וכן יתיי' גם לדבריו התוס' אבל נזקין שאי אפשר לאמר כן, לא נפקיע דין הניזק, ואין להאריך כאן בזה, אבל בכל האופנים הנה תקנת הגאונים בזה הוא רק על מי עיקר הדין, ולא אפקעתא בדיני מסונות.

ראשי המתיבתות במאה השניה לימי הגאונים.

סורא

מר רב חנינא מנהר סקוד ח' שנים מן שנת
אלף לשטרות ד"א תמ"ט — ד"א תנ"ז

אחריו מר רב נהילאי הלוי מנרש י"ח שנה
מן אלף וח'—כ"ז, ד"א תנ"ז — ד"א תע"ה

אחריו מר רב יעקב הכהן מנהר סקוד י"ח שנים
מן אלף כ"ז—ס"ד, ד"א תע"ה—תצ"ג

אחריו מר רב שמואל מזרע אמינר ח' שנה
מן אלף מ"ד—ס"ב, ד"א תצ"ג—תק"א

אחריו מר רב מרי הכהן מנהר סקוד ח' שנים
מן אלף ס"ב—ע" ד"א תקי"א—תקי"ט

אחריו מר רב אחא חצי שנה

אחריו רב יהודאי גאון ג' שנה ומחצה
אלף ע"י—ע"ד ד"א תקי"ט—תקכ"ג

אחריו מר רב אחונאי כהנא ברמר ספא ח' שנים
מן אלף ע"ד—ע"ט ד"א תקכ"ג—תקכ"ח

אחריו מר רב חנינא כהנא בר רב הונא ח' שנים
מן אלף ע"ט—ס"ז, ד"א תקכ"ח—תקל"ז

אחריו מר רב מרי הלוי בר מר רב שרשיא
ג' שנים ומחצה
מן אלף ס"ז—צ"א, ד"א תקל"ז—תקמ"ט

פומבדיתא

מר רב הונא מרי בן מר יוסף
בשנת אלף ד"א תמ"ט

אחריו מר רב חייא ממישן
ולא הזכיר השנה אצל רב ישרא

אחריו מר רב רבא וחמר השנה

אחריו מר רב נטרונאי בר מר רב נחמיה
וכפי הנוסח בסדר החכמים מלך בשנת
אלפא ותלתין ד"א תע"ט

אחריו מלך רב יהודה ולא הזכיר השנה

אחריו מלך רב יוסף דידיע כותאי
בשנת אלפא וחמשים, ד"א תצ"ט—תק"ח

אחריו רב שמואל בר מר רב מרי
אלף נ"ט — ד"א תק"ח לא נאמר עד כמה
וע"י פ"ג שהוא עד תקס"ז

אחריו רב נטרוןי כהנא בן מר רב אמונה
כשליש שנים מן ד"א תקס"ז—תקי"ט (ע"י פ"ג)

אחריו רב אברהם כהנא ד"א תקי"ט—תקכ"א

אחריו רב דודאי בר רב נחמן (אח"ר יהודאי)
אלף ע"ב—ע"ה, ד"א תקכ"א—תקכ"ד

אחריו רב חנינא בר רב משרשיא
אלף ע"ה—פ"ב, ד"א תקכ"ד—תקל"א

אחריו רב מלכא בר מר אחא
אלף פ"ב—ס"ד, ד"א תקל"א—תקל"ג

אחריו מר רב רבא בריה דרב דודאי
זקיננו של רש"ג
אלף ס"ד—צ"ב, ד"א תקל"ג—תקמ"ב

אחריו רב שנוי ולא האריך

סורא

אחריו מר רב ביבי הלוי בר מר רב רבא
מנהר פקוד עשר שנים ומחצת
מן אלף צ"א—ק"א, ד"א תקיט—תקין

והוא ח"י יחד עם רב חונא מר הלוי ורב
מנשה גאוני סומבדיתא כשנשנו על תקנת
גבית טטלטלין

פומבדיתא

אחריו רב הנינא כהנא בר מר רב אברהם
כהנא גאון
אלף צ"ב—צ"ו ד"א תקמ"ג—תקמ"ו
ועבריה נשיא

וקם באתריה מר רב חנא מר הלוי בר יצחק
אלף צ"ז—צ"ט ד"א תקמ"ו—תקמ"ט
וכיביו תקינו לנכות טטלטלין

בתריה מלך רב מנשה בר רב יוסף
ונבאח היה מן בני בי עוקבא
אלף צ"ט, ד"א תקמ"ח וער אלף ק"ו

המאה השלישית להגאונים בסורא ופומבדיתא

מן ד"א תקמ"ט עד ד"א תרמ"ט אלף ק'—אלף ר'.

פרק כ.

ונביא לדברי ימי הגאונים במאה השלישית שהם כמעט דברי ימי סורא
האחרונים בתור ישיבת מתיבתא אף שלא נכנת נרה גם אחר זח כמו שיבואר.
אמנם בימים האלה אשר חננו עומדים בהם עתה עוד ח"י כוחה חדש עמה
ישתי חמתיבות פעלו עבודתם יחד כל ימי המאה שנים האלה ויאיירו כאור תורה,
מדינית מערב נתקרבו לכל כארץ ישראל עצמה אשר היתה יחד עמחם ורק ארץ
איטאליען צרפת ואשכנז נשארו גם עתה רחוקים מכלל ובהיות איטאליען קרובה
לארץ ישראל קבלו משם רובי תורתם ואף כי גם בארץ ישראל וגם באיטאליען ח"י
עיקר למודם להלכת התלמוד הכבלי אבל אורח למודם ח"י כסגנון הקודם וכא האות
וחמוסת כי לבד ארץ ישראל ח"י מקום תורה גדול מאד באיטאליען ובשם קכלי אורם
בני אשכנז וצרפת בימים הקדמונים חחם ככל אשר יבואר להלן וקבלותיהם בחלכות
היותר גדולות נשארו בידנו עד היום והננו חולכים לאורם ויבואר לסנינו.

ונשוב לסדר דברינו כדברי ימי המתיבתות כבכל על פי סדרו של רב שרירא
גאון ז"ל הוא יאמר "ובתריהון גאונים מפומבדיתא ובתריהון בתר רב מנשה בדרכו
וכסגנונו של רב שרירא כמבואר) רב ישעיה הלוי בר מר אבא ומן כלוארי הוה
מתא דמקרבא לבגדד ומלך בשנת ק"ז (ד"א תקנ"ו) ובתריה מר רב יוסף בר מר
רב שילא משלחי בשנת ק"ש (ד"א תקנ"ח) ובתריה מר רב כהנא גאון בר רב הנינאי
גאון בשנת קמ"ו (ד"א תקס"ח) ובתריה מר רב איבומאי גאון אחי אביו דמר רב
אברהם גאון בשנת קכ"א (ד"א תקע"א) ולא הוה דוכתיה דהוה מר רב אחין קמ"ו
דהוה א"ב ב"ר ומוח נמיר ועדיף טפי מניה מוח על ידי חלום אדברוהו למר רב יוסף

גאון יהיה חסיד טובא וזקן מאד ואתמר דהוה אליהו ז"ל אתי ליה וכו' ואבי אבי גאון ה"י סופרו ועומד בכל צורך הישיבה לפניו ככל ימיו וכו' ואתמר נמי דהוה מצער נפשיה טובא על גרסא דינקותיה וברביה מר רב שניו רביה גאון ואמר ליה תזכה דתדבר לאומתך ותרתין ישנין מלך וקם בתרי' וכו' עכ"ל.

והנה על דבר רב אבומאי גאון ניכרין הדברים שנשמטה תיבה אחת בנוסח היוחסין ותחת "אחי אביו דבר רב אברהם גאון" צ"ל אחי אביו "בריה" דמר רב אברהם גאון כי איך יתכן שרב אבומאי ה"י אחי אביו של רב אברהם ורב אברהם כבר מלך בשנת ד"א תקי"ט ונפטר תקנ"א וכבר מלך בנו רב חנינא בשנת תקמ"ג וגם בנו של רב חנינא נכדו של רב אברהם רב כהנא בשנת תקס"ה (ע"י במבוא פיר) וכבר עבר זמן של חמישים שנה מפטירת רב אברהם ואיך יתכן שחיי עיד דודו אחי אביו וה"י לגאון אבל ברור שנשמטה ישם תיבה אחת וצ"ל אחי אביו "בריה" דרב אברהם וכן מצאתי אחר זה הנוסח בסדר החכמים וקאי אחי אביו על רב כהנא דרב אבומאי ה"י אחי אביו חיינו אחי רב חנינא וכן רב אברהם והמדרסים לא הבינו איך יהי אחי אביו ובריה של רב אברהם והשימושו תיבת בריה אבל הכוונה פשוטה.

אחר רב אבומאי מלך רב יוסף והנה גם בימי רב יוסף יחסר בדברי רב שרירא תיבה אחת בהכרח והדבר הזה הפך בלתי על פרק שלם מדברי הימים ההם ויתכלכלו הענינים מהם בשגנה ומהם גם בזה.

החכם גרעמץ בהג' יאריך ע"ד תורת הסוד על פי השקפתו ואחריו דבריו ההם יאמר שם עמוד 224 וז"ל מקום משכן תורת הסוד היתה לראשונה ארץ ישראל אך משם פרשה צלה ותעמ בערפל גם את ישיבת בבל ותעצומות פעולתה נגלתה לראשונה בבחירת ראש מתיבתא דפומבדיתא (ד"א תקע"ד) אחרי מות רב אבומאי ה"י הראשון במעלת התורה (נמיר ועדיף מפי לשון רש"י) ובזכות ההתמנות (כתור איב ב"ד) סגן ראש הישיבה מר רב אהרן בר שמואל וכל זה לא הועיל לו כי במקומו נתמנה רב יוסף בר אבא שיהי' קמן ממנו כתורה ובעצמו הודה שהוא מצטער על שכחי גרסא דינקותיה (לשון רש"י) וזה מפני שהי' רב יוסף נודע לאיש המוסת ויודע תורת החץ ואמרו עליו או שאמר על עצמו כי יש לו גלוי אליהו (דהוה חסיד טובא וכו' לשון רש"י) וכו' ויועף לב רב אהרן על המעשה הזה כי עברו עליו וימנו איש קמן ממנו כחכמת התורה ויעזוב את ישיבת בבל ויצא לשבת באירופא עכ"ל. והנה נהג בזה החכם גרעמץ כדן ידע כי דבריו יפליאו את הקורא על כן כתב על כל דבר וציין שהוא לשון רש"י ולחזק הדבר עוד יותר הועתק שם בהערה כל דברי רש"י והחכם המעתיק יאמר "וואה אני דרוש לתועלת המעיינים" להביא בזה פעם אחת כל דברי רש"י בענין הזה שהם יסוד לכל הדברים בפנים ויעתיק שם כל לשון רב שרירא כמו שהוא "ביוחסין לסנינו" וכמו שכבר הועתק לעיל והנה הכל נעשה יפה רק דבר אחד חסר כאן והוא להבין לכל הסחות ששמן של דברי רב שרירא גאון והחסרון הזה גם הוא איננו דבר קמן לגמרי כי כן הדבר שמעוה הוא והחכם וי"ס אחריו בדברים פשוטים.

וראשונה לא נוכל להבין איך מעה גרעמץ לחשוב שרב יוסף הודה בעצמו שהוא מצטער על אשר ישכח גרסא דינקותיה והנהו מרשים שזה לשון רש"י ואיך לא הבין דברים פשוטים שהכוונה דאיתמר עליו דבילדותי למד הרבה ועמל ויגע בתורה מאד והרי לשונו של רב שרירא גאון הוא. ואתמר נמי דהוה מצער נפשיה

המאה השלישית לתקופת הגאונים

טובא על גירסא בינקותיה וברכיה רב שניו רביה וכו' (דפוס קאנסטאנטינא הראשון) והרי פשוט לכל קורא דהכוונה דבינקותיה הוה מצער נפשיה טובא ויגע בתורה וכן הוא הנוסח בכל שאר הנוסחאות של אגרת רש"ג.

ואף שבדפוסים החדשים מהיוחסין נפל טעות ותחת "בינקותיה" נדפס "דינקותיה" והנה לכך שעיקר הנוסח הוא הדפוס הראשון שהרי ממנו הדפיסו אחר זה אבל אפי' לפי הגרסא המשובשת "דינקותיה" אין מקום למעות כלל והכוונה פשוטה כמו שנתבאר שהרי על זה קאי "וברכיה רב שניו רביה גאון ואמר ליה תזכה תדבר אימתך" והלא פשוט דמפני שבינקותיה בישבו אז לפני רבו רב שניו גאון ה"י שוקד גדול עמל ויגע בתורה על כן ברכיה רב שניו גאון שבעבור זה יזכה להיות מדברנא דאומתיה אבל איך שייד שבזקנותיה שכח תלמודיה וברכיה רביה איזה ברכה ראויה לו בעבור ששכח תלמודו.

ולא עוד אלא שאם שכח תלמודיה בזקנותיה הלא אז כבר נפטר רביה ואיך ברכיה אז והלא ידענו שרב שניו ה"י לגאון ד"א תקמ"ג ומפורש עליו בדברי רש"ג "ולא האריך" ורב יוסף מלך ד"א תקע"ד היינו יותר משלשים שנה אחרי מות רב שניו גאון (כב).

וביותר שתיבת "שכח" לא הוזכר כלל רק גרעטין הוסיף כן מדעתו וכן לא יעשה ולדברי החכם גרעטין חסר העיקר "ששכח" גירסא דינקותיה וכל הארכיות למותר אחרי שבכל הנוסחאות שבאגרת רש"ג כתוב "בינקותיה" וגם נוסח היוחסין שהוא העיקר כן הוא בדפוס הראשון דפוס קאנסטאנטינא והרי שאר המדפיסים מדפוס זה העתיקו והטעות אצלם וכבר נתבאר שגם לפי הטעות דינקותיה אין מקום למעות כלל והכוונה ברורה גם לפי זה.

אמנם גם לכך זה יש כאן עוד טעות גדול טעות בעיקר הדבר כי הענין עם רב אהרן שלא נבחר לא ה"י כלל עם רב יוסף וכשהקטנו את רב יוסף ה"י זה בהסכם כולם ולא ה"י שם מאן דעדיף מניה שהרי לשונו של רב שרירא גאון (כפי שהועתק גם כהעתקת גרעטין) הוא "ובתריה מר רב אבוטאי גאון אחי אביו דמר רב אברהם גאון בשנת קכ"א ולא הות דוכתיה דהוה מר רב אהרן קמיו דהוה אב ב"ד והוה גמיר ועדיף מניה מניה מיהו על ידי חלום אדברוהו למר רב יוסף גאון והוה חסיד טובא וכו'" והנה הדבר ברור לכל עין רואה דזה "דלא הוה דוכתיה" קאי על רב אבוטאי דהוה לא הוה זה דוכתיה משום שה"י רב אהרן קמיו והוה גמיר ועדיף מפי מרב אבוטאי ורק בינו ובין רב אהרן ה"י התחרות אז מי יה"י לראש ורב יוסף מאן דכר שמייה שהרי שם לא הוזכר עדין כלל.

ולא הרגיש גרעטין שחסר כאן תיבה אחת "ובתריה וציל ובתריה מר רב יוסף והוה חסיד טובא וכו'" והוא פשוט וברור שכן הוא ואין צריך לסגסם כלל (כג).

הערה (כב). מרבר זה שרב יוסף ה"י תלמידו של רב שניו גאון ראויה לכל מה שכתבנו והערנו כבר שה"י שם ישיבות סרסות לכך הפתיבות והרבה פעמים כשאנו מוצאים שזה ה"י תלמידו של זה אין הכוונה שלמד אצלו בהיות לגאון כי אם בישיבתו הפרטית (ע"י לעיל פ"ח) שלמד ממה שרב שניו "לא האריך" הנה מדברי רש"ג האומר על רב יוסף "חזק מאד ראה שה"י אז למעלה משמונים—ורק תרתין שנים מלך—ואם כן ה"י בימים שה"י רב שניו לגאון למעלה מחמישים ואיך יתכן ע"י "בינקותיה" ועל כרחך שלמד אצל רב שניו בינקותיה בישיבתו הפרטית.

הערה (כג). ובמקום הזה מבואר סימני נערות נוסח החופש מסמנים הנה כאשר יצא לאור כבר הרגישו בו שיש שם גם שליחות יד כסו שהעיר גם הרב שיר שאינו עיקר והרבה

המאה השלישית לתקופת הגאונים קיט

והחכם ווייס ההולך בעקבות החכם גרעמץ הוסיף כאן הרבה על דבריו של גרעמץ היינו ישלקח את כל דברי גרעמץ והוסיף משלו הרבה לכונן יותר ובקולי קולות ולסקל באבנים ולעשר בעפר ויאמר וז"ל "אחרי מות רב אבומאי לא כלו המני של הגאון כלא מחלוקת כי בעת ההיא ה' היותר נכון וכישר להיות למלא מקומו חכם אחד מאד נעלה בתורתו ושמו מר רב אהרן זה האיש ה' אב ב"ד אצל רב אבומאי ולפי משפט הצדק והמנהג ה' לו משפט הקדימה לכל החכמים ובכל זאת לא הוקם על ולא נבחר להיות ראש ישיבה כי אם נשאו את רב יוסף "ומי ה' רב יוסף הזה ומה חכמתו? זאת נודע "מעדות פיה" הלא הוא "מעיד על עצמו כי קטן הוא ודל בחכמת התורה ויהי מצטער על אשר "שכח גרסת ילדותו וכל זה לא עצים מלמנותו ראש לחכמים הגדולים וטובים ממנו ולרחות את רב אהרן מפניו אשר קטנו עבה ממתניו וכו' יען כי רב יוסף ה' מבעלי הסוד וכו' אמנם זה הרוח אשר משל בישיבה ה' לרוח בער ולרוח משחית וכו' עכ"ל.

על דברים כאלה נוכל להשיב רק בלשון הגמ' "לא מסתייה וכו' מיטחא נמי מחי" הוא סמך על גרעמץ ולא סתח אפי' את היוחסין לעי' בו והנה היא קורא למהומות בושח וחרפה היא למעות בדבר פשוט כזה ולאמר כי יש לנו עדות פיו שהורה בעצמו כי קטן ודל הוא בחכמת התורה וכבר שכח תלמודו.

חכמים וזלתו ביארו שיש שם שליחות יד בפנים וגם ווייס כתב כן במה פעמים שנשלחה שם יד בזרזן אמנם ה' מי שחשדו בכל זה רק את המו"ל אבל עתה שנדפס גם נוסח סדר החכמים נראה לפנינו שהמעתיק הקורס וכותב הכתיבת יד ה' גם הוא חכם להניה מדעתו וכל מקום שהיו קשה לו או שמצא אחת באיזה מקור אחר שלח ידו והניה על פי דעתו והחכם כי בא אחריו ויעש גם הוא כן ויוצא לנו אגרת רש"י על פי דעת המתקנים האלה אבל לא כפי שהוא באמת והנוסח ביוחסין ניכר עליו לכל מעין ומתכוון בהסגנון שהוא העיקר רק שבאזיה מקומות יש גם שם איזה השמטה אם תיבה אחת או יותר וזה בהכרח בכל כ"י אבל צריך לתקן זה על פי סגנון של היוחסין ובסקירות ההם שניכר וכולט שנשמט איזה תיבה נוכל להשתמש בהנוסחאות ההם לתקן אבל גם זה אך בזהירות יתירה כי על הרוב הוא רק מה שהמעתיק או המדפיס הרגיש גם הוא שיש כאן איזה תמיה ותקן זה מעצמו "לפי עניות דעתו ותקונו טעות.

וגם במקום הזה נראה שם שליחות יד המעתיק שה' קשה גם לו הנוסח ולא הבין שהסרה כאן רק תיבה אחת על כן נתן להנוסח פנים חדשות כזאת ובתריה מר רב אבומאי גאון וכו' ובתריה מר רב יוסף בריה דמר רב אבא (זה שה' בן רב אבא כבר לקח מהראב"ד) בשנת קכ"ה ולא הות דוכתיה והנה אית מר רב אהרן קטני דהוא אב ב"ד והנה נמיר ועדיף וכו' והנה וכו' אבל כל עין רואה שאי אפשר שיהיו כן נוסח רש"י שכל לשונו של רב שרירא גאון על רב יוסף הוא ביראת הכבוד גדול מאד והוא משתבח "שאבי אביו גאון עמד לפניו וה' סופרו וגם אתמר דהוה אליהו זיל אתי דיה וספסר זה גם באריכות ואתמר נמי דהוה מצער נפשיה טובא על גירסא בינקותיה (כן הוא הנוסח גם בחופש מסמנים גם בסדר החכמים) ובכ"ה רב שני רסיה גאון תוכה תדבר אוסתר ואיך יסתור עצמו מניה ובה ויאמר עליו "דלא הוה דוכתיה "והנה רב אהרן קטני "והנה נמיר ועדיף" וכל רואה כל סגנונו של רש"י שם יורה שזה דבר שאי אפשר יהיה.

וגם אם ה' בן הנוסח מתחלה הלא לפותר ה' להחזיר בתוך הדברים עוד הפעם מיהו עי' חלום אדברוהו. למר יוסף גאון" וזה לפותר כי הלא בו איירי אבל זה מורה שה' גם כאן בנוסח היוחסין וניתוסף על ידו מי שנתוסף ומשארז בתוך גם הדברים כמו שהם. עוד זאת בנוסח היוחסין המחזק יכול להיות איזה השמטה או ט"ס אם מהמעתיק או מהמדפיס אבל אי אפשר שנתחלפו שם השורות בטעות ובכל האגרת לא נמצא כזאת אבל פשוט שהוא כמו בכל מקום שסגנון הנוסח הוא כפי שהוא ביוחסין רק שחסר שם תיבת "ובתריה" והכל על מקומו.

המאה השרישית לתקופת הגאונים

יבנוע לרב אבומאי ורב אהרן בואר לקמן ספק ל"ב בהגיענו לדבר על זכותי ראשי מתיבתא ומה ח"י ענינם ומי נבחר כי שם מקומו ושם יבואר כל זה בדברים ברורים. ומעתה יצא לנו מתוך כל זה דבשנת קכ"א (ד"א תקע"א) מלך רב אבומאי כהיותו זקן שה"י בן רב אברהם גאון יאהני ליה קטרא דאבותיו הגאונים שמלך הוא ולא רב אהרן.

ובדבר רב אהרן אשר נרעטץ יקרא איתו סתם בר שמואל בסמכו על השערת כרמולי כי זה רב אהרן הוא שחלף מבבל לאירופא שהוזכר בספר מצורף לחכמה כ"י וקבלו החסידים סוד תקון התפלות ושאר סודות רב מפי רב עד אבו אהרן בנו של שמואל הנשיא אשר עלה מבבל משום מעשה שה"י והוצרך לילך נע ונר בארץ וכו' וכרמולי משער שזה הוא ראש תולה ישנאמר עליו באורת רש"ג ובתריה סלך סר רב חנינאי בהנא בר בר רב אברהם בשנת אלף צ"ג ועבריה נשיא בשנת צ"ו. יחנה לבד אשר אם ח"י רב אהרן זה שה"י בזמן רב אבומאי אם ח"י הוא חולך מבבל מפני זה ח"י רב שרירא מזכיר זה כמו שזכיר זה אצל רב אחאי ורב נטרונאי ולבד מטה שאין הזמנים שוים שזה בא ללוקא קודם שנת ד"א תקמ"ז ששם נאמר שר' משה מלוקא קבל ממנו והם יצאו משם כבר בשנת תקמ"ז על ידי קארול הגדול ורב אהרן ח"י עוד כבבל שנת תקע"א.

הנה לבד כל זה אני תמה מאד איך לא חרגישו שדבריהם בעצמם סותרים זה את זה חס באים לחראות שתורת חסוד נשאה אז ראש ועל כן בחרו ברב יוסף הידוע תורת ח"י ויניחו לרב אהרן תבלתי עוסק בנסתרות והנה יחליטו בעצמם כי רב אהרן זה חלף מבבל לאירופא וסמנו לסרו ר' משה ור' קלונימוס מודי התפלח וכוונתם, ונרעטץ ראה רק העתקה קצרה מ"י פאריו הנוגע לזה אבל כל הדברים נרפסו בהזיונאל הצרפתי Revue études Juives שנת 91 (אקטאבער—רעצעטבער) וכל הדברים שם הגם רק על תורת חסוד.

יאמנם את אשר יש לתמוה עוד יותר הוא על החלטתו של נרעטץ בסנים ספרו לקרא לו בשם רב אהרן בר שמואל ולאמר סתם. ויזעף לב רב אהרן על מעשה חוז ויצא לשבת באירופא ויחישב אצל רבנו קלונימוס כמנצא ואם בן יהליט ככל דברי כרמולי שזה הוא רב אהרן מנעלי הסוד בן רב שמואל ראש תולה. והנה לא חרגישו לשאול את עצמם אם כן הדבר כי אבי רב אהרן זה ח"י ראש תולה, ולפי זמנו ח"י הוא אשר הוריד והעביר את רב חנינא כתנא מהות גאון בטומבריתא כמו שנאמר בדברי רב שרירא ועבריה נשיא, איך לא הציל אח כנו להקטיו לראש ואחר לקח עמדתו בחיות אביו תקיף גדול כזה, ואם אביו כבר נפטר אז, הלא ח"י לו לרב אהרן לחיות ראש תולה.

גם לפי דבריהם בעצמם מדוע זה חיצאו רוחם על אשר לא נתנו לרב אהרן לחיות לראש מתיבתא, הלא חטעם חשיטם לשניהם כי לא יכלו שיהי גם ראש תולה, גם ראש מתיבתא, ואם חתניה של רב נטרונאי גאון ח"י סחתן כדכית נשיאם אתקיף מרות על הבנן וערקן למתיבתא. אף כי בן הנשיא, ועוד בן נשיא תקיף כזו אשר כבר הראה תוקף חזקו להעביר ראש מתיבתא אבל הדבר ברור שאין זה ר' אהרן בר שמואל, ורב אהרן שלנו נשאר במתיבתא כמו בכל הכחירות שחיו כודאי כל סעם אחרים לחברה, ובתכחור האחד קבלו עליהם השאר את דעת הרבים.

סרך בא.

אחרי רב יוסף בר אבא שמלך בפומבדיתא. תרתין שנין ונפטר בשנת קכ"ז (דיא תקעיה) יאמר רב שרירא גאון. וקם בתריח מר רב אברהם בר מר רב שרירא בשנת קכ"ז ומלך י"ב שנה (אלף קל"ט דיא קפ"ז) וחי' מר רב יוסף בר מר רב חייא אב ב"ד ובפלוגתא דרניאל ודוד נשיאים איקרי מר רב יוסף בגאונות ולבסוף נתפייסו (וחנשיאים בעלי בחלוקות) עם מר אברהם ואמרו דתרווייהו מר רב יוסף ומר רב אברהם מקרו תרווייהו גאונים מיהו כד מכנסין תרווייהו בתדא דוכתא מתני רב אברהם ויתיב רב יוסף קמיה וזמנא הדא אתו לבגדר ואתרמי דחווי כי נשיתא דבר נשלה בכלא רבתי, ובר קם שליחא דציבורא ואכרזי שמעו מאי דאסברוח ראשי מתיבתא, בכו ישראל ולינא דשמיע לחון כד אמר ראשי מתיבתא ואף מר רב יוסף אידעווקס על דגלוי ואמר סליקית נפשיא מן גאונות ואדררית לאפות ב"ד וכרכיה מר רב אברהם יאמר ליה רחמנא לזכך לעלמא דאתי דיליה, ובתר מר רב אברהם סלך מר רב יוסף דנן בשנת קל"ט (ד"א קפ"ז) ו' שנים (קס"ח דיא תקצ"ג). והנח כל המתבונן כמעשה ה' יראה בח ענות צדקם של רב אברהם ורב יוסף יחד. זה ודאי ישרב אברהם יצא ידי חובתו בטרה יתירה כראוי לו, כי חלא אותו בחרי מראש לגאון, כנראה גם כחשכמת מר רב יוסף ישרי' בן דא לשוני של רב שרירא, וקם בתריח מר רב אברהם וכו' והי' מר רב יוסף בר מר חייא אב ב"ד ובפלוגתא דרניאל ודוד נשיאים איקרו מר רב יוסף בגאונות' והיינו שאחר זמן כשחלקו רניאל ודוד על דבר משת ראש הגולה ומר רב אברהם גאון נטה דעתי עבור תאחד קם השני והקים את מר רב יוסף לגאון אמנם הנשיאים עצמם חכיו עיתתם בזה עד שאף שבפי הנראה נשאר לראש גולה זה ישמך לגאון את מר רב יוסף (כ"ד) בכל זה נתפייסו עם מר רב אברהם כדון, רק שנתנו לרב יוסף רין אין מורידין כקודש, על כן השאירו לו שם הכבוד, אבל ראש מתיבתא כפועל בהמתיבתא הי' רק אחד והיינו רב אברהם. מיהו כד מכנסין תרווייהו בתדא דוכתא מתני רב אברהם ויתיב רב יוסף קמיה וזוה ידענו כי בשלום וכמישור חלכו יחדיו אחרי אשר "יתיב רב יוסף קמיה" ולרב יוסף נתנו שם הכבוד. ותרווייהו מקרו גאונים, בכרוזים ובכל עניני כבוד, אמנם כאשר ראה רב יוסף כי אין רוח העם נוחה מזה, וגם השם לכד לכתר אחד הוא נגד רצונם הכיר בעצמו צדקת מר רב אברהם וצדקת חפין העם, וסילק עצמו גם מזה.

ואחרי שהדברים פשיטים וטבוארין, אין חפצינו לספל בהשתדלות חיקרי אשכנז לחסוף דברי רב שרירא הפשוטים והבורים ולתת לדברים פנים, כי רב יוסף הי' נדרף ועלוב, ולהמתיבתא חיו שני ראשים ובחף חסם חיו שתי כיתות וחדאשי מתיבתא חיו שני עבדים להגיות חכל בנוסח חידוע ואין דברינו בקורת לדברי וולתנו כי אם לברר חדברים וכאן הדברים טבוארין מעצמן כל צרכן לכל קרא. ולפי המבואר כי רב אברהם בר מר רב שרירא עמד לימן דניאל מתחילה ידענו מזה כי אין מקום להשערת גרעמץ כי חשדו את דניאל בקראות ידברי

הערה (כד) החוכמה ליה חוא מזה עצמו שיאמר רב שרירא ולבסוף נתפייסו עם מר רב אברהם ואם הי' נשאר לנשיא זה שרב אברהם עמד לימינו לא הי' לו מה להתפייס עמו. אבל כי נשאר על משמרת ראש הגולה זה שרב אברהם התנגד לו, והבחר ברב יוסף ועל כן אף שנשאר חוא ראש גולה יאמר רש"י שבכל זה נתפייסו עם מר רב אברהם אבל רב יוסף בחרי אקרי גם הוא גאון

המאה השלישית לתקופת הגאונים

הערכי אבולפראג אשר כתב עד מפי עד בשם ערכי אחר הכל המה כמו דבריהם אשר יאמרו שם כי הקראים שוכתים את יום הרביעי תחת יום השבת והם שמועה שמעו ולא ידעו מה.

אחר זה יאמר רב שרירא גאון ובתריה (היינו בתר מר רב יוסף בר מר רב חי'א) מר רב יצחק בר מר רב חנינא שנת קמ"ה (ד"א תקצ"ג) ואחתהו בדיל מר רב יוסף בר רב מרדכי (כ"ה) דהוה אב"ד בשני דרב יוסף בר מר חי'א והוה בר בריה דמר רב אבא זקנו ומר רב יצחק הוה קשיש מניה וכד סמכיה דוד בר הונא נשיא למר רב יצחק קשא ליה למר רב יוסף ואתא מר רב יצחק לותיה ואמר ליה לא לקשי לך דיינא דבבא דאנן ברבא ורב יוסף אנן. ואמר מוכמח את דהוית וזכית אכתראי וסבר וקביל רב יוסף וארצי ליה קמיה ריש מתיבתא ומלך שיש שנים ובתריה מר רב יוסף דנן כ' שנין בשנת ק"ן (כלומר בסוף השנה) ואם כן מלך בשנת קנ"א ושנת קנ"ב (ד"א תר"א).

וגם בזה ראינו איך ככל המעמדים היו נוחים זה לזה ורב יצחק אף כי הראש גלותא כבר סמכיה הלך בעצמו לפיכך לרב יוסף שלא יקשה בעיניו ואף שרב יצחק הי' גם קשיש וברכיה בהכמחת ברכה שיחי' אחריו וגם רב יוסף סבר וקביל דהיינו שהי' עמו במתיבתא בשלום ובמישור ומלך אחריו.

ויאמר רב שרירא עוד ובתריה בשנת קנ"ג (היינו תחלת קנ"ג ד"א תר"א) מר רב פלמוי בר מר רב אב"י מ"ז שנה (והם עד קס"ט ד"א תר"ז) ובתריה מר רב אחאי דהוה בר מר רב י' חדשים בשנת קס"ט (תר"ז) ובתריה הוה פלוגתא בין רב מנחם גאון כריה דמר רב יוסף גאון בר חי'א ומובחרים דרבנן היו בהר" שתא ופלגא ובין מר רב מתתיה בר מר רבי והווי לרבנן אחריו בהר" ונח נפשיה דמר רב מנחם בשנת קע"א (ד"א תר"ט) והדרו כללו רבנן בתר הכי קמיה דמר רב מתתיה י' שנים (והיינו שנת ק"פ בסופו ד"א תרכ"ח).

וזה הוא הפעם הראשון שלא התאחדו בהמתיבתא בהמני. שתא ופלגא אבל לא הי' בזה דבר להעם וחוי' להמתיבתא (ע"י לקמן פ' ל"ב) והעם לא התערבו בזה כי אם שבני המתיבתא לא יכלו להכריע את מי לבחור בהחלט עד שתא ופלגא ואז מת רב מנחם ואהדרו כולם לרב מתתיה.

ויאמר רש"י ובתריה מר רב אבא בר מר רב אמי בשנת ק"פ (ד"א תרכ"ח) והוא בן בנו של מר שמואל שהציבו שלמה בר חסדאי ריש גלותא כמתא מחסיא כמו שפ"י למעלה וב' שנים מלך, ובתריה בשנת קס"ג (ד"א תרל"א) מלך רב צמח גאון בר מר רב פלמוי גאון והוא אבי אמו של גאון אבינו ומלך תשסרי שנין (ולשמויות ד"א ד"א תרמ"ט) ובתריה בשנת ר"א מלך רב האי בר סר רב דוד ז' שנים ומצאח. והנה אף שקשה לשבש הספרים, ובפרט שכן הוא בכל הנוסחאות מאגרת דש"ג, וכן כתבו כל כותבי הדורות שרב צמח בר רב פלמוי גאון מלך תשסרי שנין משנת ד"א תרל"ב עד תר"ן, אבל בכל זה ניכר וכולם בהכרח שזה מ"ס מאגרת דש"ג. הן רב שרירא גאון הולך בכל סדר דבריו, לסדר בכל מתיבתא לעצמה סדר של כל מאה שנים לשמורות, וכן גם כאן אחר סיום דבריו על דבר פומבדיתא יתחיל לאמר. ובאילו מאה שנה עמדו במחסיא גאונים מר רב הילאי וכי' ואחרי שסיים דבר מתא מחסיא. בהמאה השלישית ישוב עוד הפעם לפומבדיתא ויאמר. ובאלו מאה שנה אחרים מלכו בפומבדיתא גאונים וכי' ועל כן הלא יסלא לאיזה חקרה (כ"ה). ובכל שאר הנוסחאות הגירסא בר מר רב רבי יובאר בפכ"ג.

צורך המשיך יחד דברי ימי המאה השלישית להגאונים בפומבדיתא עד אחרי רב האי בר דוד שזה כבר הי' בשנת ר"ט תשע שנים כהמאה הרביעית, והרי רב האי בר דוד מלך שבע שנים וחצי, וכבר מלך הוא בימי המאה הרביעית להגאונים, ואצל הקודם לפניו רב צמח בר פלמוני נאון כבר נגמרו ימי המאה השלישית וכבר נמשכו ימיו של רב צמח שנה וחצי במאה הרביעית.

וכן יתחיל רב שרירא גם להלך מפורש את המאה הרביעית מן אחר רב האי בר דוד ויאמר ובאלו מאה שנה אחרים מלכו בפומבדיתא גאונים ואלו הן כתר מר רב האי בר מר דוד מר רב קיימי וכו' והלא הי' לו להתחיל שם מרב האי בר דוד עצמו, אשר ישב בראש כבר במאה הרביעית.

אמנם אף שבכל נוסחאות אגרת רש"ג כתוב על רב צמח י"ט שנה אבל בדברי הראב"ד בספר הקבלה מצאתי בסדר החכמים י"א שנה, ובדברי הראב"ד שנשפך יוחסין מ' שנים וגירסא זו שבדברי הראב"ד בספר יוחסין נראה שהיא האמיתית ובאגרת רש"ג נפל טעות שהי' כתוב גם שם מ' שנים ונעשה י"ט וזה מ"ט קל, ואם כן באמת כן הדבר שרב צמח מלך משנת קפ"ג עד שנת קצ"ב ורב האי עד קצ"ט והיינו סוף המאה השלישית, ואך מהבא אחריו יתחיל המאה הרביעית והרב שי"ר בבכורי העתים בתולדות בעל הערוך הערה 10 כתב בפשיטות ורבנו צמח בר מר רב פלמוני נאון בפומבדיתא בשנת ד"א תרל"ב כפי אגרת רש"ג ומלך י"ט שנה וכן כתב אחריו גרעמין (ח"ג עמוד 259) תרל"ב—תר"ן. וחיידוש נחל שלא הרגישו בזה, והוא רק מפני שלא עמדו על סדר דברי רש"ג, שהוא סדר דבריו כל מאה שנה לכד וכל מעיין יראה שכן הדבר שם מפורש כל פעם (בן). רב צמח בר רב פלמוני נאון הי' הראשון אשר חבר ספר הערוך ספר מלים ערוך בסדר אלפא ביתא בכל הגנוע להגמרא, אבל ככל הספרים היותר קדמונים שכאשר חבר אחריהם אחרון ספר כזה בתוספת דברים חדלו המעתיקים מהעתיק אותם עוד וברבות הימים נאבדו כן הי' גם עם הספר היקר הזה, וחרב שי"ר שם בהערה 10 אסף יחד המוזכר בספרים משם והעיקר בהיוחסין, ויחכם קאהוס בהקדמתו להערוך השלם הוסיף עוד מקומות ובתשובות הגאונים וזכרון לראשונים נזכר עוד איזה דברים משם, וכפי הנראה מכל הלוקמים ההם הי' ספר שלם ערוך ככל, והוא הי' הראשון בעולם בחיבור ספר כזה.

סדר קב.

גאונים מורא במאה השלישית.

ויאמר רב שרירא נאון ובאלו ק' שנים עמדו במחסיא גאונים מר רב הילאי בר מר רב מרי מ' שנים (ק"י לשטרות ד"א תקניט) ובתריה מר רב ר' יעקב הכהן בר מר רב מרדכי י"ד שנים (מן ק"י—קכ"ד ד"א תקניט—תקע"ג) ואחריו מר רב איבומאי אחוהי דמר רב מרדכי ח' שנים (קכ"ד—קל"ב ד"א תקע"ג—תקפ"א) ואחריו מר רב צדוק בר מר רב אשי ב' שנים (קל"ד ד"א תקפ"ג) ובתריה מר רב הילאי בר מר רב חנינא ג' שנים ומחצה (קל"ח ד"א תקפ"ז) ובתריה מר רב קיומי בר מר רב אשי ג' שנים ומחצה (קל"ח—קמ"א תקפ"ז—תקצ"ז) והוויין פלוגתא דליכא למסמך עליהון. וסדר הגאונים האלה יוצא לנו כן גם ממקומות בדברי הראשונים וע"י בדברי הראש בפרק אלו מריפות סי' י"ד שכתב שם אבל מירכא תלוייה אינה אלא וכו' הערה (כ). ובפרק כיה יבואר זה עוד על ידי ראיה גדולה, ולא רצינו להאריך כאן אחרי אשר שם עיקר מקום הדברים.

וכיוצא בזה נמצא בתשובות הגאונים פעם אחת נכנסו מר צדוק גאון ומר רב אבימאי וכמה גאונים והיינו שלאחר זמן היו הם גאונים ובעת ההיא היו מבני מתיבתא, וראש המתיבתא ה' אז עדין רב יעקב ותלמידיהם אצל מר רב יעקב גאון ואמרו לו יצטענו עליך שאתה מתיר הסרוך לשומן הלב לפרק וכו' ואמר להם ח' לא כך אני מתיר וכו' וחשכינו כל בני הישיבה וחזרו כן לכל ישראל.

וע"י באשכול ח"ב עמוד 99 שהובא שם לשון תשובת גאון שכתב ודכירנא משום אבא מרי גאון ומר רב יעקב אחריו ומר אבימאי אחריו וכל הגאונים אחריהם שהורו שלא להטיל ציצית של פשתן וכו' והמפרש חרב מוהר"ר צבי בנימין אייערבאך ז"ל נדחק אבל האמת נראה כמו שחכאי שם בשם הג"מ קאסול מווארמס ז"ל, שתשובה זו כתב רב נטרונאי בר רב הילאי (וכן הוא באמת בספר המכריע) ומה שכתב ודכירנא משום אבא מרי גאון חיינו רב חילאי אביו ומר רב יעקב וכו' שהיו אחריו. ומר רב קיומי בר מר רב אשי נראה שח"י אחריו של מר רב צדוק שח"י גם הוא בר מר רב אשי.

ויאמר רב שרירא עוד ובתריה (בתר מר רב קיומי) מר רב משרשיא כהנא בר מר רב יעקב י' ישנין יסלגא (קמ"א--קנ"ב ד"א תקצ--תרא).

אמנם בהראב"ד כתוב רב משה תחת רב משרשיא וכן הוא גם באגרת רב שרירא בכל שאר הנוסחאות, ואעפ"י שנראה שתקון הוא זה ונתקן ע"י דברי הראב"ד אבל כפי דברי הראב"ד כן הוא שרב משרשיא ה' שמו העקרי רב משה, מפני שרב משה גאון הובא בחרבה מקומות בכל דברי הראשונים, ובתשובות הגאונים, ולא ח' רב משה אחר, והנה ח' רב יעקב הכהן אביו ורב אבימאי דורו.

ומתוך זה נעמוד לתקן הלשון בספר האשכול וגם יכורר לנו ענין חדש בימים ההם, כי הנה בספר האשכול ח"ב הלכות ס"ח (עמוד 37) נאמר. ואמר רב שרירא האי בקלף איני יודע דאמר בגמ' מעתה בו אדם גדול והשכ כי הוא ודק ולא היא אלא ודק כלשון חכמים חיסה דמליח ולא עפיץ דיפתרא דמליח וקמיה ולא עפיץ זה נקרא קלף, ולא ראיתי מעולם ס"ח על קלף אלא מצוה וכו' ודק שהוא חיסה שהכשיר רב מר אשי לא הודו חכמי דורנו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבתנו כמו מר רב נחשין, ואף אשר אחריהן.

והנה כל הלשון תמוה מאד ובלתי מובן שאיך כתב. ולא הודו חכמי דורנו כמו מר רב יוסף" אם כן ח' רב יוסף זה בן דורו של רב שרירא, אבל הוא מסיים. ואף אשר אחריהן" אם כן היו הם קדמונים, וגם יאמר. ולא חכמי ישיבתנו כמו רב נחשין" ואנחנו ידענו שרב נחשין ח' בסורא ולא בסומכדיתא (ע"י לסנינו סכ"ג) ואיך ח' זה אצל רש"ג משיבתנו, וגם מי ח' רב יוסף גאון בדורו של רב שרירא. אמנם עלינו לדעת מי הוא זה שכתב עליו ודק שהוא חיסה שהכשיר מר רב אשי לא הודו לו וכו' והנה רב מר אשי לא נמצא בין הגאונים, ויפה הניה שם המפרש הג"מ צבי בנימין אייערבאך שצ"ל רב משה ובאמת מבואר מתוך דברי הרא"ש הלכות ס"ח ס"י ד' דרב משה הוא דס"ל כן שודק כשר לס"ח ורב נטרונאי כתב שהוא פסול.

ומזה עצמו ידענו שזו מחלוקת ישנה מהגאונים הקודמים הרבה לפני רב שרירא, ויש לנו לחבין על פי זה כל הלשון שם באשכול.

והנה בימי רב משה שהי' בסורא ח' בסומכדיתא רב יוסף בר רב מרדכי אמנם כבר הערנו לעיל בפס"א דתחת האמור לסנינו באגרת רש"ג שבייחסין רב יוסף בר רב מרדכי נאמר בכל שאר הנוסחאות בר מר רב רבי, ובהראב"ד נאמר בר מר רב ביבי

תקופת הגאונים סורא המאה השלישית קכב

והוא קרוב להתחלק תחת ריבי על שם ביבי הרגיל יותר, ואין שם זה בר מר רב ריבי דבר חדש שכן גם חי' רב מתתיה שמלך בסומבדיתא עשרים שנה אחר זה גם הוא בר רב ריבי וכן הוא שם גם בנוסח אגרת רשיג שביוחסין (ונראה שהי' אחיו של רב יוסף) ולפינו בדברי האשכול מסודש בדברי רב שרירא רב יוסף גאון בן מר רב רבי ושנחלק עם רב משה, וזה באמת כן הוא כי רב משה מלך מן שנת קמ"א לשמרות עד קנ"ב (ד"א תקצ—תר"א) ורב יוסף בר רב ריבי כבר בשנת קמ"ה ד"א תקצ"ג עמד להיות גאון והנשיא סמך לרב יצחק והוא פייסה שימלך אחריו ומלך שנת ק"ן—וקניא שתי שנים.

ומעתה לשונו של רב שרירא בספר האשכול מבואר וכך צ"ל ודוק שחיא חיסה שהכשיר רב משה לא הודו לו חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי, ולא חכמי ישיבתו כמו רב נחשון ואף אשר אחריהן.

והנה בהרא"ש שם נאמר רב נטרונאי תחת רב נחשון ונראה שהי' כתוב ד"ג, אבל גם שניהם רב נטרונאי ורב נחשון שניהם היו בסורא מקום רב משה ומלכו שם זמן קצר אחריו, ועל כן יאמר רשיג שלא הודו לו לא חכמי דורו (בסומבדיתא) ולא חכמי ישיבתו (היינו ממתיבתת סורא) ולא הבאין אחריהן והדברים ברורים. והדברים מאלף יועילו לנו גם לברר ולצמצם יותר סדר הזמנים בסורא ככל אשר יבואר בפרק הבא ובפרק בית.

פרק כג.

ההמשך משיבת סורא.

ונבוא לסדר דברי רב שרירא גאון אחרי רב משה גאון יאמר יעמדו ב' שנים בלא גאון (קנ"ב—קנ"ד ד"א תר"א תר"ג) ובתר הכי אסתמך מר רב כהן צדק בר אבומאי גאון " שנים ומחצת (קנ"ד—קס"ד ד"א תר"ג תר"ג) ובתריה מר רב שלום בר מר רב בועז " שנים (קס"ד—קע"ד ד"א תר"ג—תרנ"ג) ובתריה מר רב נטרונאי גאון בר מר רב הילאי גאון בר מר רב מרי " שנים (קע"ד—קס"ד—תרנ"ג—תרל"ד) ובתריה מר רב עמרם בר ששנא י"ח שנים (קס"ד—ר"ב ד"א תרל"ד—תרנ"ב) וקמי חכי היה פליג ליה רב עמרם ואקרי גאון ונחית מניה ובתר הכי מלך כדפרישנא ואפטר.

טרם נבאר את כל פרטי הדברים ורמעשים בימי המאה השלישית להגאונים גם בסורא גם בסומבדיתא עלינו לברר את סדר הזמנים לוא הי' אפשר להסכים במקום הזה עם סדר הזמן של כל כתבי הדורות הנח יוגמר לנו במקום הזה סוף משך זמן המאה השלישית לתקופת הגאונים גם מימי סורא (רב שרירא גאון לא הספיק במקום הזה בדרכו מפני שימי סורא נמשכו עוד אך מעט ולא פרק שלם על כן נמר כאן בדבריו עד סוף ימי סורא ואחר זה ישב לסומבדיתא לראשית המאה הרביעית) אבל אני רואה כי אין הדבר כן ומעות נפל ברשימת הזמנים וחידיוש שלא עמדו על זה כל העוסקים בזה.

ומפני שנדברי ימי סורא לא כתב רב שרירא אצל כל גאון הזמן לשמרות כי אם זמן משך ימי כל אחד ואחד ורק לבסוף רשם הזמן לשמרות על כן אם נחפז לברר הדבר עלינו ללכת עמו הלאה בדרכו בניגע לסורא.

הנה הוא יאמר שם אחר זה (ובתריה אחר רב עמרם) מר רב נחשון בר מר רב צדוק גאון ח' שנים (ר"ב—ר"י—תרנ"ב—תר"ס) ובתריה מר רב צמח בר מר

תקופת הגאונים סורא בהמאה השלישית

חיים אחיו (וכאמו) של מר רב נהשון גאון ז' שנה (ר"י—ר"ז—ת"ס—תרס"ז) ובתריה רב מלכא חדש ימים וכו' ואסתמיך בתר הכי מר רב האי גאון בריה דרב נחשון גאון י' שנים (ר"י—רכ"ז—תרס"ז—תרע"ז) ובתריה מר רב הילאי בר רב נטרונאי גאון ח' שנים (רכ"ז—רל"ד—תרע"ז—תרע"ד) ובתריה מר רב שלום בר מר רב מישאל ז' שנים (רל"ד—ר"מ—תרפ"ד—תרצ"א) ובתריה וכו' ומנויה למר רב יעקב בר רב נטרונאי י"ג שנה (ר"מ—רנ"ג—תרצ"א—תש"ב) וכו' וסמכיה דוד נשיאה למר רב יום טוב כהנא ומלך י' שנה (רנ"ג—רנ"ז—תש"ב—תש"ז) וכו' ואתייה דוד נשיאח למר רבינו סעדיה בר רב יוסף וכו' וסמכיה באייר שנת רל"ט וכו' כלל שני דרב סעדיה תרתי סרי שנין ושכיב רב סעדיה בימי הגאון אבינו בשנת רנ"ז.

הנה כל מה שנוגע לדברי הימים האלה ידובר לפנינו כשנבוא להמאה הרביעית אבל כאן נעיר רק להשוות מדת השנים בסורא מראש המאה השלישית עד סוף הימים האלה הנה זה דבר ברור שאף שכמעט כן הוא בכל הנוסחאות (לכד שונים קלים כמו שיבואר) אבל בהכרח שהזמנים צריכין תקון רק עליו לדעת למצוא המקום ששם הוא המעות.

זה הננו רואים לפנינו שרב שרירא ילך בדברי סורא עד שנת רנ"ג (ד"א תש"ב) שנת מות רב סעדיה גאון וכוה בודאי כן הוא ואין כאן שום ט"ס שהרי ד"א מפרש דבריו יותר ואומר "ושכיב רב סעדיה בימי הגאון אבינו בשנת רנ"ז והזמן מדויק וכמו שיבואר במקומו.

אבל אם כן יש לנו מראשית המאה השלישית להגאונים בסורא עד מות רבנו סעדיה גאון רק זמן של מאה ונ"ב שנה שהמאה הקודמת נגמרה עם רב ביבי הלוי שנפטר ק"א ומשם עד רנ"ג—קנ"ב שנה אבל בסרטן אנו מוצאים הרבה יותר לפי כל הנוסחאות, נקח תחלה הנוסח של היוחסין רק נוסף עליו את מר רב יעקב בר רב מרדכי אשר כבר מבואר שזה בודאי נשפט ביוחסין לפנינו ונמצא גם ביוחסין דפוס ראשון (קאנסטאנטינא) לכד מה שהוזכר אצל כל הראשונים והנה יעלה בידנו. רב הילאי ט' מר רב יעקב י"ד רב אבומאי ח' מר רב צדוק ב' רב הילאי בר חנינא ג' ומחצה רב קומי ג' ומחצה רב משה י' ופלגא ב' שנים בלי גאון רב כהן צדק בר אבומאי י' שנים ומחצה רב שלום בר בועז י' שנין מר רב נטרונאי בר רב הילאי י' שנים רב עמרם י"ח שנים רב נחשון ח' רב צמח ז' רב מלכא חדש רב האי בר רב נחשון י' שנים רב הילאי בר נטרונאי ח' שנים מר רב שלום בר מר רב מישאל ז' שנים רב יעקב בר נטרונאי י"ג שנה רב יום י' שנה רב סעדיה גאון י"ב (ואי י"ד).

ס"ה זמן של מאה וישיבעים וישיש או שבעים ושמונה ובידינו רק זמן של קנ"ב שנה נמצא שיש כאן עודף של עשרים וישישה שנה וכן הוא גם בנוסח סדר החכמים רק ששם נאמר על רב נטרונאי בר רב הילאי ח' שנים תחת עשר שבייחוסין ואצל רב האי בר רב נחשון נאמר שם ז' תחת י' ואצל רב יום ד' או ז' נמצא יוגרע לנו זמן של שמונה או של י"א שנה וישאר עוד עודף של שמונה עשר או של חמש עשרה שנה ובדברי הראב"ד הנה יחסר שם רב האי בר רב נחשון גאון וזה בודאי נשפט או מעות והוא מפורש בדברי רש"י ברוב ענין ולהיפך אצל מר רב יעקב כהן נאמר שם י"ח שנה תחת י"ד ואצל רב צדוק י"ב תחת ב' וזה בודאי מעות הדפוס אבל יהי איך שיהי הנה יש כאן עשרים ושלוש או שמונה עשרה שנה עודפים ועלינו למצוא דרך הבירור לזה.

קבנ תקופת הגאונים סורא במאה השד'שית

ולדעתי הנוכל לברר רבהרה המעות סופר ברשימת השנים הוא קודם ימי רב גמרוני בר רב הילאי גאון ולא אחר זה כי כפי שהוא לפנינו נספר רב גמרוני אחרי מות אביו רב הילאי ארבעה ושבעים שנה (ולפי נוסח סדר החכמים שבעים ושתים שנה) ובידענו כי רב גמרוני כבר גדול הי' במות אביו ועי' לעיל בפרק כ"ב שהובאו דברי רב גמרוני מספר האשכל שכתב שם ודכ'ינא משים אנא מרי גאון ומר רב יעקב אחריו ורב אנימאי אחרי' וכל הגאונים אחריהם שהיו וכו' ועל כן קשה מאד לאמר שכן הדבר שהיא נספר זמן רב כזה אחר אביו שגם אביו בהיותו גאון בודאי נספר בזקנתו כי קודם שנפטר סביא בסורא שזה הי' בזמן מאוחר אחר רב מלכא לא ח"י דרכם גם שם לחקים לגאון כי אם הוקן וכלל משך ימי הגאונים לא מצינו כלל מי שהאריך ימים היכה בגאונותו (לכך לכסף אצל רב שרירא ורב האי) והמעט מפני שנבחרו רק מחוקקים ועל כן נראה כי אף שהרכה והרכה גאונים שמשו בישיבה הם וכו' אכל לא נמצא שנבחר חנן תיכף אחר אביו אף שהי' ראוי לזה (שהרי במישך הזמן נבחר לגאון) (כז).

ובודאי שכן הי' גם עם רב הילאי אביו של רב גמרוני ואחרי שכן הנה כשאנו מחשיבים ימי הדורות ההרצל לחישוב את הן אחרי אביו כערך שלשים שנה ואם בזקנה חשונה ואריכת ימים יתירה מארבעים עד חמישים שנה ואיכ' יפלא לאמר שרב גמרוני נספר אחרי אביו רב הילאי ארבעה ושבעים שנה.

ובודאי שזה דבר אפשר ואין למחוק ולגרוע מעצמינו בשכיל זה לכך אבל אחרי שיש כאן בודאי שנים יתירים והגנו חוקרים לדעת באיזה משך זמן עלינו למצוא אותם הנה ברור שזה מכריע כי מקומם בימי הגאונים שלפני רב גמרוני.

אמנם בכל זה לא נוכל להסיר את הזמן הזה לפני זמן רב משח (רב משרשיא) גאון שכבר נתבאר בפרק כ"ב שזמן רב משה גאון הוא מצומצם כן כחלנתו והוא מכונן עם ימי רב יוסף בר מר רב רבי והכוונה שם בימי היות רב יוסף לגאון שכן מורה שם הלשון ולא הודו לו חכמי דורו.

ולפנינו בפרק כ"ח בביאור מעשי הימים ההם הי' אפשר לנו לצמצם חדרר יותר ושם יתבאר לנו זה יותר ואם כן עלינו להחסיר חזמן הזה בין רב משה לרב גמרוני.

אמנם יש לנו גם עוד ראיה לזה כי הנה בתולדות רכנו נתן בעל הערוך הערה 29 הביא הרב מהרש"ר שהי' בירו ספר העיטור כ"י ומצא שם שכתב וז"ל וכו' רב עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא כתשוכח ביד ואלופין וחכמי ישיבה שלפנינו בישיבה של אדר שנת אלף וקס"ט לשטרות. וכדפוס נפל מעות בדברי הרב שיר ותחת קס"ט כתוב קס"ט ותקן זה כעצמו שם בהחוססית. אמנם בכרם חמד ח"ו עמוד 192 שב הרב שיר ויאמר. ויאלם דאך דבר נפלא כמעט נהי' מוכרחים להגיה להסך בס' העיטור. והמ"ס שנעשה בחערתי לערוך כמקרה תחי' עוד לתקן. שכפי שמצאתי אחר כך ביוחסין ד' קושטנטינא חסר שם בדפוס בין גאוני מחסיא גאון אחד עם זמנו והיא מר רב יעקב בר מר רב מרדכי י"ד שנים והיא הבא אחרי מר רב הילאי בר רב מרי ועל ידי זה נתאחר זמן כל גאון שם במספר י"ד שנים ויהי' עי"ז מספר אלף קס"ט לשטרות אצל רב עמרם כמו י"ד שנה לפני מלכו. ובהכרח נצטרך לומר בעיטור קס"ט עכ"ל שם.

הערה (כז). בשאר חתמנות שהי' שם לא ח"י כן ותכן כא כמקום אביו אחרי מיתו אם ח"י ממלא מקום.

אמנם לפי המבואר אין צריך להגיה בהעיסור ואם ה' הרב שי"ר מעיין בדברי רש"י ה' רואה שאף שודאי כן הוא שרב יעקב ה' גם הוא י"ד שנה והוא דבר שאין ספק בו אבל בכל זה ההכרח לגרוע מחשבון לכל הפחות יותר מ"ד שנה וא"כ הנכון כמו שהוא בהעיסור כ"י שנת קס"ט וסך השנים העודפים עלינו לגרוע מן ימי הגאונים אשר מלכו אחרי רב משה עד רב עמרם ולפנינו בפרק כ"ט יבואר עוד ראיה גדולה לזה מסדר המעשים עצמם.

ולבאר כל מעשי הימים ההם ההכרח לבאר מקודם כל עניני המעשים בתחלת המאה הרביעית לימי הגאונים, מפני שיש בזה דברים מסובכים והחוקרים החדשים לכד שלא שמו לב להאיר את הדברים עוד השתדלו ביותר עז להביאם בתוך הענן והערפל עד שיתרו את עצמן סתירות גמורות, ולא שמו לב כלל, ולכלי נצטרך להאריך טוב יותר לדבר על כל זה יחד, אחרי הצעת יסודי הדברים בתחלת המאה הרביעית (כה).

פרק כד.

המשך ימי סורא בתחלת המאה הרביעית.

על פי סדר דברי רב שרירא נשלים תחלה דברי ימי סורא עד סופה, היינו עד שנת רנ"ג (ד"א שי"ג) במית רב סעדיה ואחר זה סדר הגאונים גם בסומבריתא בזמן חזק עצמו היינו עד שנת רנ"ד (ד"א שי"ג), ונשים לב לכל דברי הימים ההם בכל ענינם. רב שרירא יאמר ובתריה (אחרי רב עמרם גאון) מר רב נחשון בר מר רב צדוק גאון ה' שנים ובתריה מר רב צמח בר מר רב חיים אחי (ומאמו) של רב נחשון גאון ו' שנה ובתריה מר רב מלכא חדש ימים ואסתר לנן עדן ואתמטרו ושכיבו רובא דסביא דמתא מחסיא כשיעור תלתא ירחי ואסתמך בתר הכי מר רב האי גאון בריה דרב נחשון ו' שנה ובתריה מר רב הילאי בר רב נטרונאי גאון ה' שנים ובתריה מר רב שלום בר מר רב מישאל ו' שנים ובתריה אדלדלא מלתא סובא במתא מחסיא ולא אשתייר בה חכימי ובתריה מנויה למר רב יעקב בר רב נטרונאי ו"ג שנה ובתריה לא היה בחון ראוי וסמכיה דוד נשיאה למר רב יו"ט כהנא בר מר רב יעקב אע"ג דאורג היה הואיל ולא היה תמן רבנן כולי האי ומלך ו' שנה ובתריה אתמר ביני רבנן לכמולי למתא מחסיא ולמתייה מאן דמשייר בה לפוסבדייתא ולכסוף אסכימו למססך למר רב נתן אלוף אחי אבינו בריה דמר רב יהודה גאון אבינו בשם גאוןי מחסיא כי היכא דלא ליכמול ישמא ואדהכי נח נפשיה ואתייה דוד נשיאה למר רבנו סעדיה בר מר רב יוסף ולא מבני רבנן דמתיכתא הוה אלא מטצרים היה וידיע בסתומי וסמכיה באייר שנה רל"ט וכו' מאן דאשתייר מבניחון דרבנן דמחסיא ומן עלולי דסמכי על רבנן דסומבדייתא ואותיב דמתיכתא דמתא מחסיא תרתין שנין ינצא בחון יבגנו סעדיה דוד נשיאה וכו'.

והנה לפי מה שנתבאר יחי' זמני של רב נחשון וגם של רב צמח אחיו עוד בהמאה השלישית להגאונים היינו לפני שנת אלף ר' לשטרות לפני ד"א תרין ועור יבואר זה לפנינו.

אחרי האחים רב נחשון ורב צמח גאונים התחיל סורא להתרדל רב מלכא הקם אחרים ה' רק חדש אחד ונסמר, וכשעיר תלתא ירחי אחר זה שכיבו רובא הערה (כה). ועל כן נסדר גם את לוח ימי הגאונים מהמאה השלישית אחרי כל אשר יתבאר לנו, כי גם ידיעת ימי הגאונים חסנם תלוים בזה ככל אשר יבואר.

דסביא דמתא מחסיא וזה הי' כארבעים שנה לפני רב סעדיה, ומאז חלל מעמד המתיבתא להתמוטט והתלמידים שלא היו ממתא מחסיא עצמה, או שלא היו מבני רבנן דמתא מחסיא (שלהם היו שם זכויות מיוחדות כמו ישיבואר) והם שמרו משמרת בית אבותם הנה לבדם התחילו התלמידים לעזוב את מתא מחסיא וילכו להם לפומבדיתא. וזה ידענו מהדברים בספר יוחסין קודם דברי רב נתן הכהן (שכבר מבואר ענינם במבוא) שישם נאמר "שבימי רב כהן צדק בפומבדיתא רבו בני הישיבה ולא הספיק להם חלק הגי' שהי' מנהגם לקחת" ורב כהן צדק מלך בפומבדיתא בשנת דיא תרע"ז והיינו בזמן ההוא יותר מעשר שנה לפני בוא רב סעדיה לסורא. וכן נאמר בדברי רב שרירא גאון "וסמכיה דוד נשיאה למר רב יום טיב כהנא בר מר יעקב אע"ג דאוריג היה הוואל ולא היה תמן רבנן כולי האי" ואם לא היו שם רבנן מוכן מעצמו כי אתוספו ספסלי בי מדרשא בפומבדיתא רק רב שרירא לא יזכיר זה ממדתו הגדולה אבל ידעין זה מהמקור הקדמון ההוא (שמקורו מדברי הגאונים והובא בדברי רב שמואל חנניד (נע"י במבוא פ"ג) שבימי רב כהן צדק רבו בני הישיבה בפומבדיתא, וכן מפורש עוד בדברי רב שרירא גאון אצל רב סעדיה שהוא אומר עליו "וכניף מאן ראשת"יר" "מכניהון דרבנן דמחסיא" וטן "עלולי דסמיכי על רבנן דפומבדיתא".

עוד זאת ראוי לחעיר בזה כמה שיספור רב שרירא גאון לאמר. ובתריה (אחר רב יום טיב) אתמר ביני רבנן לכטולי למתא מחסיא ולמתיה מאן דמשייר בה לפומבדיתא ולבסוף אסכימו וכו' כוונת דבריו ופירושים כך הוא, דבהיות זה דעתם אז לפי מעמד מתיבתת סורא לכטולי למתא מחסיא ולאחד אותה עם פומבדיתא אסכימו לבסוף לכלי לבטל לגמרי שם מתא מחסיא, כי אם שבהכיאם שם את כל הנשאר בסורא יקימו עליהם שם בפומבדיתא גאון להם לבדם אשר יקרא בשמו שם גאון מתיבתת סורא. "כי היכא דלא ליבטל שמא" ואולי ישתנו המעמדים למוב ויהי' ביכולתם לשוב ולנהל המתיבתא במקדש במקומה, ועל כן אסכימו לבסוף. למסמך למר רב נתן אליף אחי אבינו בריה דמר יהודה גאון בשם גאוני מחסיא כי היכא דלא ליבטול שמא" אבל "אדחכי נח נפשיה ואת"יה דוד וכו'" ואולי גם לקחו זה לאצבע ד' להשתדל לכלי לבטל ישיבה בישראל, וכי על כן נח נפשיה. ולזה בטלו אז מחשבתם והיטאירו ישיבת סורא על מקומה (כמ"ל).

וכבר הערנו כי על כן נשתנה המצב בין סורא לפומבדיתא מפני כי עיקר מושב בני ישראל בבבל הי' בנהרדעא ופומבדיתא וסביבותיהם עד שפומבדיתא חיתה נקראת גם גולה סתם שעיקר גולח הי' שם ועל כן עמד מעמם גם בכל המעמדים, ואחרי שגלות כללי לא הי' מעולם בבבל, על כן עמדה מתיבתתא יחד עם לב העם ובכל הרוחות ושער קטב אשר עבר על העם. הי' שם גזעם מחליף וישרשם על ארץ רבה והיו שם עירות אשר היו כולם מישראל לכד, לא כן סורא ובנותיה אשר ישבו שם אל עקרים בין בני עמי הארץ והקבוצים מעם בני ישראל לא היו גרולים כל כך, ועל כן לא הי' שם לשד החיים של צביון העם ומעלות רוחו בתורה העולה מאליו במדה גבוהה ונשרשת בכל המעמדים כפומבדיתא, ורק בקום שם ראש הדור עלתה עמו, ובמדתו ותורר סלאים ועל כן מראשית כזאת מאז

הערה (כמ"ל). וחוזה בזה לדעת את אשר הי' שם בנהרדעא (פירושו שבור) בסוף המאה הראשונה לחנאונים כמו שנתבאר לעיל סוף ס"ה.

תקופת הגאונים סורא

נתיסדה סורא היתה עולה ונישקעת עולה ונישקעת, וגם אחרי רב ורב הונא אשר חורמה במעלה היותר עליינה, הנה כמותם שקעה, ואחרי מית רב חסדא שקעה לגמרי מהיות למתיכתא כוללת עד אשר הקימה רב אישי מחדש, וכבר נתבאר לנו כל הקורות אותם שם אחר זה.

ונבוא לרברי פומבדיתא בהתחלת המאה הרביעית, ועל ידי זה יח"י אפשר לשוב ולשום לב, לכל המעשים על סדר הזמנים. גם בימי המאה השלישית.

פרק כה.

התחלת המאה הרביעית בפומבדיתא.

רב שרירא יאמר. ובאילין מאה שנים אחרים מלכו בפומבדיתא גאונים ואלו הן בטר מר רב האי גאון בר מר דוד מר רב קיומי בר מר רב אחאי גאון ומלך בשנת כ"ט תמני סרי שנין ופלגא ובתריח מלך מר רב יהודה זקנו שהוא אבי אכינו בר מר רב שמואל ריש כלה בראש שנת ר"ז י"א שנה ומהצח ושנים באדר שנת רכ"ח. והנה בשנות רב קיומי יש נוסחאות שביחוסין כתוב. ומלך בשנת כ"ט תמני סרי שנין ופלגא. ובסדר החכמים וכן בישראל הנוסחאות נאמר ומלך בשנת ר"א ח' שנין ופלגא. אבל זה הלא נסתר מפירוש שחרי בזה הושגו כל הנוסחאות שרב יהודה מלך בשנת ר"ז ואם רב קיומי מלך בשנת ר"א ח' שנין אי"ב נפטר שנת ר"ט, ואיך מלך רב יהודה בשנת ר"ז (ל').

אבל גם כאן הנוסח העיקרי הוא כתוב ביחוסין וישאר הנוסחאות ניכר שתקנו מעצמם וכמעט ישפני שכולם יגרסו במעית אצל רב צמח בר פלטי שמואל ר"ט שנה על כן היתחלו אצלם שנת רב האי בר דוד שנת ר"א, ונממרו שנת ר"ח ולא יכלו לצאת מן המצר והגיהו בדעונם.

אבל כבר נתבאר בפרק כ"א כי אחרי אשר רב שרירא ימנה את רב האי בר דוד בהמאה השלישית בודאי שגן הוא יזמנו או ולא בהמאה הרביעית, וכן כאן יתחיל המאה הרביעית מן אחר רב האי ויאמר. ובאילין מאה שנים אחרים מלכו בפומבדיתא גאונים ואלו הן בטר מר רב האי גאון וכו' ומבואר שם כי אצל רב צמח בר פלטי תחת י"ט צ"ל ס' וכן הוא בהראבדה, ואם כן מלך רב צמח עד שנת קצ"ב ואז מלך רב האי ז' שנה ומהצח ואם כן נפטר צ"ט ואז מלך רב קיומי סוף שנת קצ"ט וביחוסין ה"י כתוב צ"ט והרפסו ב"ט, וכך צ"ל ומלך בשנת צ"ט (קצ"ט) תמני סרי שנין ופלגא ורב יהודה זקנו של רב שרירא אחרי בשנת ר"ז והכל על תקומו והדברים ברורים.

והנה רב שרירא גאון יאמר על רב יהודה שהי' בר מר רב שמואל ריש כלה ובפשיטות נראה שאין זה רב שמואל ריש כלה רביה של רב אחא משבחה (ע"י לעיל סיח) כי יהי' בזה זמן של ערך מאה וחמשים שנה שרב אחא משבחה תלמידו כבר חבר השאלות לפני שנת תקי"א ויכול להיות שאז חי' עדין רבו חי' אבל ע"כ ערך מאה וחמשים שנה יש כאן ועל כן נראה שישם שאחר הוא ואם הי' רב שרירא מזכיר את רב שמואל ריש כלה רביה של רב אחאי, חי' מפרש שזה אחר הוא. אבל אחרי שאת הראשון לא הזכיר כתב סתם.

אמנם בכל זה ראוי לחזיר כי יכול להיות שצ"ל כאן. בר בריה דרב שמואל

הערה (ל'). והחכם ב"צ חניה שם ומלך שנת ר"ח תחת ר"א, וזה הנה בשעות ובסבואר בפנים ולעיל בפ"א.

ואף שגם בר בריה הוא זמן גדול מאד אבל מה ישראי לעמוד עליו הוא מה שמצינו בימים ההם בימי הגאונים אריכת ימים גדולה מבוחרת, הנה לכד רש"ג ורב האי שחיו כל אחד כמאה שנה ולא גם לחם ועד יומם האחרון כתבו וחדשו והשיבו תשובותיהם בטעם זקנים ולא קהה הברזל אמנם גם בלעדם הנה נתפלא לראות את מר רב אבא בר מר רב אמי אשר מלך בסומדיא בשנת ק"פ ד"א תר"ל ה' בן בנו של מר רב שמואל מזרע אמימר שה' לראש מתיבתא בסורא י"ח שנה משנת אלף מ"ד—ס"ב (ד"א תציג—תקי"א) שגם זה מאה ועשרים שנה ואם על זה נוכל להשיב ולדחות כי בן בנו של מר שמואל קאי על רב אמי אביו של רב אבא. אבל יפלא בעינינו לראות גם בדברי רב שרירא גם בדברי הראב"ד כי רב יהודה זה אבי אביו ה' סופרו של רב יוסף בר אבא ועומד בכל צרכי הישיבה לפניו וזה ה' בשנת קכ"ה—קכ"ז ד"א תקע"ה תקע"ז והנה ה' רב יהודה זה בעצמו לגאון בשנת ר"ז ונפטר רכ"ח מאה שנה אחר זה, ואם אצל רב שרירא נאמר סתם ואבי אביו גאון ה' סופרו ועומד בכל צרכי הישיבה לפניו. וה' אפשר לומר שחסר עוד איזה תיבה אבל בדברי הראב"ד בספר הקבלה נאמר מפורש ורב יהודה אבי אביו של רב שרירא ה' סופר שלו והעיד וכו' ואם ה' אפשר להסכים לזה לא יפלא מאומה אם אביו של רב יהודה זה ה' בנו של מר שמואל ריש כלה.

והגנו רחוקים מאד מלהחליט ישנן הדבר בהיות הדבר כפלא אבל הערנו על זה לעורר את המעינים לתת לב כי המקומות האלה צריכים בירור ומבדורי דברים כאלה יתברר לנו על הרוב ענינים ודברים הנדרשים מאד.

ובנוגע לרב שמואל ריש כלה נראה להחליט שאחר הוא לפי שגם זה שכתבנו שאולי צ"ל בר בריה רב שמואל הנה קשה לאמר כן לפי שגם בתשובות הגאונים זכרון לראשונים ס" רכ"ט נאמר, אנחנו הכין גריסנא משמא דמאן דקביל מן מרנא נאון יהודה דקביל מן מרנא שמואל אבוהי ושם אי אפשר להגיה.

אחרי רב יהודה זקינו של רב שרירא אבי אביו אשר יאמר רב שרירא, ושכיב בשנת רכ"ח (ד"א תרע"ז) יוסף רב שרירא לאמר. והות פלוגתא בין רבנן דמתיבתא ודוד הנשיא דרבנן דמתיבתא אכנסו וקריוהו למר רב מבשר כהנא גאון בר מר רב קיטי גאון ודוד הנשיא קרייה למר רב כהן צדק כהנא בן מר רב יוסף וחות פלוגתא ביניהן עד חדש אלול שנת רל"ג (ד"א תרפ"ב) ועברו שלמא דוד הנשיא עם רב מבשר גאון וייתיב רב מבשר גאון ורבנן דיליה לבדם ומוכחריה דרבנן הוו בהרי' ומר רב כהן צדק ורבנן דיליה לבדם ובשנת רל"ז בכסליו (ד"א תרפ"ו) שכיב מר רב מבשר גאון ואתו ורבנן דיליה לות רב כהן צדק ושכיב בשנת רמ"ז (ד"א תרצ"ז) ובתריה מלך מר רב צמח בר מר רב כפנאי תרתין שנין ופלגא ושכיב בראש שנת רמ"ט (תרצ"ח) ובסתת שנת ר"ן מלך רב חנינא אבינו גאון בריה דמר רב יהודה גאון ה' שנים ופלגא ושכיב בשנת רנ"ד (ד"א תשי"ג) ובתריה אסתמך וכו'. ונבוא לעניני דברי ימי הגאונים האלו והקודמים ולבאר מעשי הימים ההם.

פרק כו.

המעשים בימים ההם.

כבר הזכרנו במבוא כי ביוחסין של ר' שמואל שולם באו דברים על שם ר' נתן הבבלי מבלי אשר הוגד לנו מי ה' ר' נתן זה, ואף גם זאת כי גם אם היינו יודעים את ר' נתן זה ממקום אחר לגדול הדור אשר כל דבריו כשהוא לעצמו

תקופת הגאונים פְּרַשַׁת דְּבָרֵי הַיָּמִים

שְׁקוּלִים וּבְחוּנִים, עָרִין לֹא נוֹכַל לֵתֵת לַהֲדָרִים הָהֵם אֶת כָּל חֻקֵּי הַכוֹכֵד בַּחַיּוֹת הַדָּבָר מְסוּרֵשׁ שֵׁם לִפְנֵינוּ כִּי לֹא הוּא עֲצָמוֹ מְדַבֵּר אֵלֵינוּ כִּי אִם כִּיתֵב מֵאַחֵר מֵאֵת אֲשֶׁר רָאָה אוֹ שָׁמַע עַל שֵׁם ר' נָתָן וְהַכּוֹתֵב הַזֶּה לֹא יִסְתִּיר זֶה מֵאֵתָנוּ כִּי לְבַד אֲשֶׁר הַזְכִּיר כֵּן בְּרֹאשׁ דְּבָרָיו, וְאֲשֶׁר אָמַר ר' נָתָן הִכְהֵן בִּר' יִצְחָק הַבְּבֵלִי מִמָּה שֶׁרָאָה וְכוּ' הִנֵּה גַם לְבַד זֶה גַם בְּתוֹךְ דְּבָרָיו יֹשֵׁב לֵאמֹר, וְאֲשֶׁר אָמַר עוֹד ר' נָתָן עוֹד זֹאת כִּבְר מְבוֹאָר שֵׁם כִּי דְבָרֵי הַכּוֹתֵב בִּשְׁם ר' נָתָן יוֹתַחְלוּ שֵׁם רַק מִמָּקוֹם אֲשֶׁר יִזְכֹּר שֵׁם כֵּן, וְאֲשֶׁר אָמַר ר' נָתָן אֲבָל קוֹדֵם זֶה הֵם דְּכָרִים מְמַעֲלוֹת הִישִׁיבָה, וְהֵגַם לְקוֹחִים מְדַבְּרֵי רַבְנֵי שְׂמוּאֵל בְּמִבּוֹא הַתְּלִמּוֹד וְעִיקֵר עֲנִינֵם הִי' אוֹ בִּזְמַן הַתְּלִמּוֹד וְאוֹ הוֹתַחְלוּ, וְאִיזָה דְּכָרִים נִמְשְׁכוּ גַם כִּימֵי הַגְּאוּנוֹת, וּבִבְל הָאוֹפְנִים הַדְּבָרִים הָהֵם אֵינֶם עֲנִין לִר' נָתָן הַבְּבֵלִי וּלְדְּבָרָיו, וְעַל שֵׁם ר' נָתָן הַבְּבֵלִי יִבּוֹאוּ שֵׁם הַדְּכָרִים שְׂאֵחַר זֶה שֶׁהַכּוֹתֵב יִזְכִּיר כֵּן בְּסִדְרוֹשׁ וְיֵאמַר.

וְאֲשֶׁר אָמַר ר' נָתָן הִכְהֵן בִּר' יִצְחָק הַבְּבֵלִי בְּבִבְל מִמָּה שֶׁרָאָה עַל נִלוֹת עוֹקְבָא שְׁהִי מְזוּרַע דּוֹד שְׂכָא לֵאסְרִיקָה וְהֵג שְׂרָרָה בְּכָבֵל שְׁנִים דְּבוֹת שְׂלֵא עֵמֵד בְּסִסְפֵּרִם וְהִי רֵאשׁ יֹשִׁיבָה בִּימֵיו מִרְבֵּי כְּהֵן צִדֵּק בִּרְ מִרְבֵּי יוֹסֵף מְסוּמְבִּדִיתָא אֲרֻכֵּים שְׁנָה עַד שֶׁנִּסְתַּלֵּה קִמְטָה בִּינִיהֶם עַל רִשּׁוֹת כְּרִסְאָן מִסְנֵי שְׂכָרָא שִׁינָה הִיוּ נוֹמְלִין רִשּׁוֹת כְּרִסְאָן מְסוּמְבִּדִיתָא וְכָל הַנָּאָה שְׂתִּבּוֹא מִמֶּנָּה לְסוּמְבִּדִיתָא תִּנְיַע וּבְקִשׁ רַב עוֹקְבָא זֶה לְהִשִּׁיב הַנָּאָתָה אֵלָיו וּמִנֵּעָה רַב כְּהֵן צִדֵּק וְהִיוּ לוֹ עוֹזְרִים יוֹסֵף כֵּן מִנְחָם וְנִסְתִּירָא חֲתָנוּ עִם קֶצֶת סֻנֵּת הַדּוֹר עַד שֶׁהוֹצִיאוּ עוֹקְבָא מִבְּבֵל (מְבַנְדֵּר) וְגַלְהָ לְמָקוֹם הַנִּקְרָא קְרִיטְסָאן דִּרְךָ הִי יוֹסֵם כְּמוֹרַח בְּבֵל וּבַעֲתָ הָהִיא הִי' עֲמָרִם כֵּן שְׁלֵמָה רֵאשׁ יֹשִׁיבָה סוּרָא (מִשְׁוֵם שְׁצִיל רַב עֲמָרִם בִּר' יִשְׁנָא רֵאשׁ יֹשִׁיבָה סוּרָא) וְיֹשֵׁב עוֹקְבָא בְּקְרִיטְסָן עַד שֶׁיֵּצֵא מֶלֶךְ בְּבֵל לְמִיָּיל בְּקְרִיטְסָן מִסְנֵי שִׁישׁ כַּח מִים גִּנּוֹת וּפְרִדְסִים וְכוּ' וְהִי הַמֶּלֶךְ יוֹצֵא בְּבֵל יוֹם לֵאחֲתוֹ מָקוֹם לְמִיָּיל בּוֹ וְהִי' עוֹקְבָא מְכִיֵּן אוֹתָהּ שְׁעָה שְׁהִי הַמֶּלֶךְ שֵׁם וְעֵמֵד לִפְנֵיו וּמְבַרֵּךְ אוֹתוֹ בְּדְבָרִים עֲרֻבִים וּבְשִׁירִים נְאֻם וְכוּ' חִי' עוֹשֶׂה לוֹ בְּבֵל יוֹם וְיוֹם, עַד מְלֵאת לוֹ שְׁנָה וְסוּפֵר הַמֶּלֶךְ כֵּתֵב יִשְׂרָאֵל וּדְבָרָיו בְּבֵל יוֹם וְיוֹם וְכֹאֵה שְׂמָה שְׂאֵמֵר הַיּוֹם אֵינּוּ אִמֵּר לְמַחֵר מִעַם אַחֲרָת, וְכוּ' עֲשֶׂה כָּל הַשְּׁנָה מֵרֵאשִׁיָּה וְעַד סוּסָה לְאַחֵר מְלֵאת הַשְּׁנָה הַגִּיד הַסּוּפֵר לְמֶלֶךְ וְכוּ' הִבִּיא לוֹ מִנְקִסוֹ וְכוּ' צִוָּה הַמֶּלֶךְ שִׁיכְנוֹם עוֹקְבָא אֲצִלּוֹ וּבְשִׁנְכֵנֶם אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ יִשְׂאֵל מָה אֵתָן לָךְ וְשִׂאֵל מִמֶּנּוּ הִשְׁתַּבּוּ עַל כֵּנוּ כֵּתֵב לוֹ הַמֶּלֶךְ מִכְתֵּב כִּשְׂאֵלָתוֹ וְכִיּוֹן שִׁיבָה הִי' הַדָּבָר קֶשֶׁר עַל נִסְתִּירָא וְעַל יוֹסֵף כֵּן מִנְחָם וְעַל הַנְּלוּת עֲמָרִם וְרַב כְּהֵן צִדֵּק לֹא הוֹזְכֵר עוֹד) וְהִיוּ מְרַבְּרִים עֲלָיו אֵל הַמֶּלֶךְ שִׁיֵּצֵא וְהַגְּלָה אוֹתוֹ מִעַם יִשְׂרָאֵל (חִינּוֹ מִחֲעִיר לְבָד) וְכִתְבוּ עֲלָיו מִכְתֵּב מִעַם הָאָרֶץ שְׂלֵא יִכְנוֹם בְּמַלְכוּת בְּבֵל לְעוֹלָם וְאִם יִכְנוֹם יִחְרֹם כָּל רִבּוּשֵׁי וְלֹא נִשָּׂא אוֹתוֹ אֲרֶץ מְכָל אֲרָצוֹת מִזְרָח וְיֵצֵא אֵל הַמַּעֲרֵב וּנְשֹׂאָהּ הַשְּׂרָרָה, כִּבְרִי' אוֹ הִי' יִשְׁנִים בְּלֹא רֵאשִׁי וּדְבָרָיו עַל דּוֹד כֵּן זִכְרֵי שְׂהוּא כֵּן דּוֹדוֹ שֶׁל עוֹקְבָא נִשָּׂא שְׁעוֹר שִׁיעֲשֶׂה אוֹתוֹ רֵאשׁ נִלוֹת וְהִי' כְּהֵן צִדֵּק שְׂהוּא רֵאשׁ יֹשִׁיבָה מְסוּמְבִּדִיתָא קֶשֶׁה עֲלָיו הַדָּבָר שְׂלֵא רָצָה בְּשִׂרְרוֹת דּוֹד כֵּן זִכְרֵי לִשִׁי שְׂחִי קְרוּבוֹ שֶׁל עוֹקְבָא אֲבָל רֵאשׁ יֹשִׁיבָה סוּרָא הִנְחִיג אוֹתוֹ עַל עֲצָמוֹ וְכִתֵּב לְכָל אֲנָשִׁי יֹשִׁיבָה לְתַלְמִידִים וּלְתַנְאִים שִׁיכְרִיכוּ וְיִכְתְּבוּ לוֹ עַל נִמְשָׁם וְיִנְחִינוּ אוֹתוֹ עֲלֵיהֶם וְכוּ' וְעַם כָּל זֶה חִי' מִסְּמָן כְּהֵן צִדֵּק רֵאשׁ יֹשִׁיבָה מְסוּמְבִּדִיתָא וְאֵינּוּ רִצָּה בְּדָבָר עַד ג' שְׁנִים וְהִי' שֵׁם אָדָם אַחֵר מֵאִוֵּר עֲנִינִם גִּידֵעַ בְּנִיסִים, רֵאשׁ בִּלְחָ נְהוּאֵנִי וְהִי' נִכְנֵם בִּינִיהֶם בְּדֶרֶךְ שְׁלוֹם אוֹלִי יוֹכֵל לְחַנְּהֵג אוֹתוֹ עַל יֹשִׁיבָה מְסוּמְבִּדִיתָא עַד שֶׁחֲלָל לִילָה אַחֵר וְהִי' סוֹתַח כָּל מְנַעֲוִלֵי בְּבֵל בִּשְׁם וּפְתַח אוֹתוֹ לִילָה יָד מְנַעֲוִלִים עַד שֶׁהִנִּיעַ אֵלָיו וְעֵמֵד

על ראשו כיון שראהו כהן צדק חרד לקראתו וכו' ואחר ח' שנים מת ראש ישיבת סורא ומלך אחריו מר האי בר קיומי וחיה ה' ראש דורו באותו זמן ינחנ ישיבת סורא כ' שנה וזמ' וכחן צדק ראש ישיבת פומבדיתא עדן ח' וכשמת ראש ישיבת סורא נשארה ישיבת סורא נלמודה והי' ראש גלותא מתייעץ מי ינחנ ומלך לבו על רבנו סעדיה פיומי וכו'.

והנה העתקנו כל הארכות הזאת אף כי לדעתנו וכמו שיבאר אין לכל הדברים האלה כי אם ערך אפוקריפי והתוך של דברי דימים מכוללל ומיטעה אכל הוכרחנו לעשות כן אחרי שהדיסם ר' שמואל שולם בחייוסין, וחוקרי אשכנז מפני שמצאו כאן דברים של מחלוקאות המוכים מאד למלוח בהם את הנוזד ולחקרדיה התכשיל כתבו את כל דברי הימים של חזמן ההוא כסאה שנת רק על פי הדברים האלה ונטצא מדת הדין לוקה, וכל דברי הימים ההם מיטעים לגמרי.

אף גם זאת כי אין לבטל איזה מקור בהבל פה, ועלינו להעמיק העיון, להבדיל התוך מחקלישה, ותגרעין מחשכולת, ולא על פי מה שיעלה על רוחנו בחשערות כי אם למצוא כל פעם לכד הראיות מבחיץ, גם הראיות מתוך דברי הניכת עצמו שיחי' הדבר גם מוכח מעצמו, מוכח מתוכו, ואך אז יעלה בידנו הדבר כמו שהי' וישארו הדברים אשר זרחה עליהם השמש.

ויש כפרק חזמן הזה גם דברים כוללים מדברי ימי הגאונים בכלל, וגם פרטים רבים, ולדון דין אמת מבלי להקל ראש בחקירה, ולבאר הדברים ביאור רחב, עלינו להניא בזה גם דברי זולתנו למען יבואר לנו הכל מכל צד.

והנה בציון יב' יבאר גרעין יסוד דבריו בזה ויאמר ישם אית ז' שם הראשון, לנשיאי הגולה הנגלה, לנו ממחשבי העתים ההם הוא עוקבא אחד מראשי גולה בזמן האחרון אשר פגע בו ראש הישיבה התקף בדעתו רב כהן צדק ויעבירוהו מנשיאותו וגילוהו מבבל, הידיעה על אודות הנשיא הזה ומאורעיו וריבו עם כהן צדק יספור לנו בן הדור הזה ועד ראיה, רב נתן הבבלי אשר לערך דא תשיי יצא מבבל וממנו נאמר, ואשר אמר רב נתן הכהן בר יצחק הבבלי ממה שראה על גלות עוקבא וכו' הנני מטעים ביותר את הדברים, ממה שראה בכדי לתת תוקף ועוז יותר לדבריו רב נתן הבבלי מאשר לרב שרירא גאון במקום שסותרים זה את זה אחרי כי רב נתן הבבלי קדמון ביותר מימי דור אחד, והוא עד ראיה, ורב שרירא גאון כתב מפי השמועה וכו' עכיל גרעין.

ואם כי כבר הורגלנו לראות את השערותיו של החכם גרעין המהסכים את הדברים בלי שום עיון כלל, ונכתבו רק לסלסול בעלמא, אבל במקום הזה עזב לגמרי את מדת הבקורת וכל דבריו הארכים אין להם שחר.

וראשונה הדבר ממש להיסך, רב שרירא גאון הנהו עד ראיה ממש, כסענה של עמנו תיתה ממש, ורב נתן הבבלי לבד שכל השערותיו של גרעין עליו (בציון כיא) אין להם מקום כלל וכמו שיבאר לסנינו הנה גם אם נרצה כרנע לוותר, וליתן לו לגרעין את כל דבריו שם, כי הי' רב נתן הבבלי איש מיישיבת סורא, וכערך שנת תשיי—תשמז יצא משם לא"י וסא, גם אם נסכים לכל זה לא הי' רב נתן עד ראיה כלל, ומעות הוא בידו של גרעין לכתוב חזיון.

חן רב כהן צדק הי' ראש מתיבתא בפומבדיתא מקומו של רב שרירא ומקום אבותיו ולא בסורא, וכל הענין עם רב מבשר ורב כהן צדק וענינם עם דוד בן זכאי עם המתיבתא היו הכל עם מתיבתת פומבדיתא.

תקופת הגאונים פרשת דברי הימים

והענין הזה ראשיתו אחרי מית אבי אביו של רב שרירא רב יהודה גאון בשנת רכ"ח (ד"א תרע"ז) ואז ה' כבר רב שרירא יותר מעשרים שנה שהוא נספד בשנת ד"א תשנ"ז כבן מאה שנה כידוע וכמו שיבואר עוד ואם כן נולד בערך שנת ד"א תרנ"ז, ובמית זקנו ה' רב שרירא בן עשרים שנה עומד ומשמש בישיבה, ובתשובת חכמים זכרון לראשונים סי' שע"ז יאמר רש"י, ואנחנו חכין נמירנא מן מאור עינינו מרנא יהודה גאון אבי אבינו זצ"ל.

והנה יאמר לנו רש"י את אשר ה' במית זקנו אבי אביו במתיבתא סומבדיתא ויאמר, ושכיב באדר שנת רכ"ח (ד"א תרע"ז) והיה פלוגתא בין רבנן דמתיבתא ודוד הנשיא דרבנן דמתיבתא אכנסו וקרווהו למר רב מבשר כהנא גאון בר סר רב קיימי גאון ודוד הנשיא קרייה למר כהן צדק כהנא בר סר רב יוסף, והיה פלוגתא ביניהן עד חדש אלול שנת רל"ג, ועבדו שלמא דוד הנשיא עם רב מבשר גאון ויתב רב מבשר גאון ורבנן דיליה ומובחרים דרבנן הוו בחדיה ומר רב כהן צדק ורבנן דיליה לבדם, ובשנת רל"ז בכסליו, ישכיב רב מבשר גאון ואתו רבנן דיליה לות רב כהן צדק ושכיב בשנת רמ"ז (ד"א תרצ"ז).

הנה שנה רש"י במקום הזה גם השנה, גם החדש" מפני שעמהם יחד ה'. ונגד זה יבוא אלינו כותב אחד אשר לא ידענו שמו ומנו, ויכתוב לנו דברים בשם איש בלתי נודע לנו ממקום אחר כלל, וככל האופנים לא ידענו אם ה' בר סמכא ויספור לנו הכל להיפך כי לא לבד שלא קרא דוד הנשיא לרב כהן צדק להיות לגאון בסומבדיתא כי אם שרב כהן צדק ה' שם ראש מתיבתא יחיד ומיוחד טזה זמן רב גם קודם שה' דוד בן זכאי לנשיא.

ולא עוד אלא שהנכתב הוח מצויר לנו ספור ישכבר ה' רב כהן צדק זה ראש מתיבתא עשריות שנים לפני זה, וכבר רב עם עוקבא ראש גלותא, ותחלת המחלוקת של עוקבא היתה לפי דבריו עם רב כהן צדק זה בסומבדיתא.

ורב שרירא גאון אשר עמו ה' רב כהן צדק בסומבדיתא והוא למד לפניו, יספור לנו בדברים ברורים שכל עיקרו של רב כהן צדק הותחל רק אחרי אשר נפטר רב יהודה גאון בשנת רכ"ח, וגם אז הנה רבנן דמתיבתא בחרו ברב מבשר, ורק דוד בן זכאי הוא קרא למר רב כהן צדק, ולא לכר שלא היתה מחלוקת בין רב כהן צדק לדוד הנשיא, כי אם להיפך שרק על סיו חיתה שומה להמליך את רב כהן צדק, ורק אחרי זמן בשנת רל"ז במית רב מבשר גאון אתו רבנן דיליה לות רב כהן צדק וככל הימים החם עומד רב שרירא ומשמש שם בישיבה גם בתחלה לפני רב מבשר גם אחר זה לפני רב כהן צדק, ובשנת רל"ז (ד"א תרצ"ז) כבר ה' רש"י בערך שלשים שנה, ואביו כבר ה' אז מראשי המדרשים בדמתיבתא כי שתי שנים אחרי רב כהן צדק מלך רב חנינה אבי רב שרירא, והלא אפי' אם קמן שבישראל ה' עומד אז ומספר לנו כזאת בדבר גלוי ומפורסם עדן אז בסומבדיתא שה' קרוב לימיהם וכל העיר והמתיבתא עדי ראייה ה' עלינו להאמין לו בלא ספק, ולדחות דברים מקוטעים שסתירתם כצדק (וכמו שיבואר) שנאמרו מכן בלי שם איש יספור בשם אחר שגם אותו לא ידענו, והוא אומר שפלוגי האחר סופר, ולא ידענו למי סופר, ובאיזה מקום ה' אז כאשר סיפר ואולי גם מעט הכותב מדבריו או בדבריו אשר אינם לפנינו, ואף כי סי' רב שרירא גאון המדבר אלינו בהפתק דערו לפנינו בישיבתם. בסומבדיתא.

וכמה קשה חרבר לראות ההלט של סדר מדיפך כזה בקביעת דברי הימים

תקופת הגאונים פרשת דברי הימים קכז

לכני ישראל, עד שהחכם וי"ס עשה לכל זה מדור לעצמו בספרו ח"ד פרק י"ד, ומספר הדברים כלפי תומו בהחלט נמור ככל האמור על שם ר' נתן וכל כך הוא שמח לספר לנו מחלוקת על מחלוקת יחד, עד שכפי הנראה רצה להתחיל מבריות עולם, אבל מיראת האריכות הסתפק במועט ויתחיל מימי הגמרא ויתחיל שם הפרק בלשון זה.

שמע פומבדיתא חעיר מאז יצא לרעה בכל הארץ (!) ובבחינה מוסרית היתה הארץ אוכלת יושביה ועל פומבדיתא יאמר המשל הקדמוני פומבדיתא ליוך שנה אושפיוך כי היו נודעים לעושקן אדם וסכנה (!) היא להתרועע עמהם וכו' גם בדורות הגאונים נגלתה לעינינו מראה במשפט הישיבה אשר הוכנה ואשר הוסדה בעיר הזאת המדאבת לב הנאמנים עם עמם וארצם (לא) כי בכל עת היתה היא מקום לאסיפה לסכסוכים ומחלוקת בין ראשי הישיבה ואף לפעמים בין גאון לגאון המשפט הנמאס. הוזה הגדיל תקפו והמחלוקה הרחיבה מדורתה ברביעית האחרונה במאה השביעית וכו' אחרי מות רב יהודה בר רב שמואל העלה מר רב כהן צדק בר רב יוסף לראשות הישיבה אשר בפומבדיתא וכו' והגאון הזה כעלותו לגדולה מצא בישיבה מעמדים רעים והסכסוכים והנה לפנים זאת בישיבות כי ישיבות סורא הי' לה היתרון וכו' עכ"ד והולך ומספר באריכות ככל האמור על שם רב נתן.

ובאמת טענו גם בהדברים האמורים על שם רב נתן וגם משם כתבו דבריהם בלי שום עיון וחקירה ויבנו פרק זמן גדול על יסוד שלא שמו אליו לב גם כשהוא לעצמו ויצא להם תקופת זמן קרוב למאה שנה באופן כזה שאין לו מקום כלל.

פרק כז.

בירורי הדברים.

אמנם ידענו כי הימים הראשונים היו טובים מאלה ואז לא הרחיב איש לבתיב בזרון דברים שאינם ובודאי שהכותב אינו אלא טיעה בהדברים ישמא לפניו. אף גם זאת כלל גדול הוא כי אם נכתבו הדברים לתומם אף שמעה הכותב הנה העיון והחקירה יראו לנו הדרך מתוך דברי הכותב עצמו לעמוד על מקום מעותו ולבוא לחקר הדברים.

והנה הכותב הזה בשם ר' נתן ראה בעצמו והכיר מתוך הדברים שהיו לפניו שיש כאן משך זמן גדול מאד על כן עלה בידו לאמר כי רב כהן צדק הי' ראש מתיבתא בפומבדיתא ארבעים שנה ויאמר. והיה ראש ישיבה בימיו (של עוקבא) מר רב כהן צדק בר מר רב יוסף בפומבדיתא ארבעים שנה" וזה בודאי דבר שאי אפשר כי זה ישנה כל דברי דורות ההם הברורים והידועים ובוה הרגיש גם ההבס נרעסץ ועל כן יאמר. הסתירה שבין שניהם בדבר ימי משרתו של רב כהן צדק אשר ר' נתן הכביל יעריך לבס' שנים ורש"י יצמצם לתשע עשרה שנה יש ליישב אם נניח כ"ף תחת ט"ס והכ"ף הוא בשביל מספר שלם עכ"ל.

ואף כי הנקל מאד להגיה אבל כל הבא להגיה עליו לראות אם אפשר להגיה ואם יתאימו הדברים ומדוע לא ראה כי כל המעשים ההם לא יבנסו דרך קופת המחמט של תשע עשרה שנה או כ"ף שנה כי גם ארבעים שנה ישלמים לא יספיקו.

הערה (לא). מתוך שמחתי שבח כי לא בארץ ישראל תכתוב מדבר כי אם בארץ נלותם בבבל כמו ששכח שהמאמרים בומי על דבר עיר פומבדיתא נאמרו על כוונתה בקרבה התגרנים והחננים ומה ענין זה לבני מתיבתא שנאספו שם מכל כנסות הארץ והם הם במיצתם אמרו המאמרים ההם אבל זה הוא דרך ההתלהבות חיתורה וכבר ביארנו שם הנאמר להמתיבותות אין ענין מעלת מתיבתא סורא כימי הגמרא לימי חנאוניס.

ראשונה הנה מפורש בדברי הכותב עצמו „עד שהוציאו עוקבא מכלל ונלה למקום הנקרא קרמיסאן דרך ה' ימים כמזרח ככל וכעת ההיא ה' עמרם בן שלמה ראש ישיבת סורא" ורב עמרם ה' בסורא יותר מארבעים שנה לפני רב כהן צדק כפומבדיתא אמנם כי החכם גרעמץ אשר יעשה כחפצו יאמר בספרו ח"ג (עמוד 275) בהערה 3 רש"ג יקרא את הגאון שה' בסורא לפני רב סעדיה גאון רב יעקב בר גמיונאי ור' נתן הבבלי יקראוהו רב עמרם בר שלמה ובכן נראה כי ה' לו שני שמות אבל אם נבוא לדון כן נבטל בדינו כל מעמד ואין לך ראיה נוצחת שלא נוכל לדחותה בסלסול וחרפויות של דרכים כאלה.

ובפרט אף שהיו כימים ההם אנשים שהיו להם גם שם עברי גם שם חול לעצמו אבל יעקב ועמרם שניהם יום הקדוש ואף אפשר לוטר שלאיש אחד יקרא זה רב יעקב בר גמיונאי וכן הוא ככל נוסחאות האגדה וכן הוא גם בדברי הראב"ד וזה יקרא לו שם אחר לגמרי עמרם בר שלמה והדבר ברור שהכוונה באמת לרב עמרם הידיע (וכמו שגם יבואר) ורב עמרם ה' בר ששנא ואיל' ה' כתוב עמרם בר ש' והוא בר ששנא ומעה המעתיק וכתב בר שלמה.

(ב) עוד יותר מזה כי גם בדברי הכותב הזה בשם ר' נתן הן גם אצלו יש לכל הפחות שלשה גאונים בסורא. וכולם זמן משך הרבה שנים לכל אחד ואחד, הנה שם בתחלת דבריו על דבר עוקבא יאמר „ובעת ההיא ה' עמרם בן שלמה [ששנא] ראש ישיבת סורא" ואחר זה יאריך לספר משיבת עוקבא בקרמיסין ומכאן המלך שם ויספור משירי עוקבא לפני המלך ולפי דבריו נמצאו בהפסק שירים שלפי דברי הסיפור של המלך לא ה' עוקבא שונה הדבר מראש השנה עד סופה. אבל חלא בקרמיסין ה' המלך רק למייל וכמו שיאמר בתחלת דבריו „עד שיצא המלך למייל בקרמיסין מפני שיש בה מים גנות ופירדסים וכו' ויש בו בנין יפה וכשיבוא המלך לשם בו ה' ממייל" ואם כן איך ה' המלך שם כל השנה חלא מקומו הקבוע בבבל ובדאי הכונה שה' שם בזמנים שונים ונקבצו הדברים, ואחר זה השיבו המלך למשרת ראש גלותא, וכששלב ה' הדבר קשה לפני גמיונאי ויוסף בן פנחס והגלוים עמהם והיו מדברים עליו אל המלך עד שצוה המלך שיצא ובדאי שלא בזמן קצר נעשה כן אחרי אשר המלך חסך ביקרו ואחר זה יאמר שם ונשארה השררה כמו ד' או ה' שנה בלי ראש עד שה' הדבר קשה מאד על ישראל ודברו על דוד בן זכאי וכו' אבל ראש ישיבת סורא הנהיג אותו על עצמו וכתב לכל אנשי ישיבתו וכו' יעד נ' שנים" וכו' ואחר ה' שנים מת ראש ישיבת סורא ומלך אחריו מר חאי בר קינמי ותוא ה' ראש דודו באותו זמן ונהג ישיבת סורא כ' שנה ומת וכחן צדק ראש ישיבת פומבדיתא עודנו חי ובשמת ראש ישיבת סורא נשארה ישיבת סורא גלמודה וחי ראש גלות מתיעץ מי ינהיג בה ומלך לבו על רב סעדיה פומי.

והננו רואים מדבריו שמתחלת גלות עוקבא ה' רב עמרם בר שלמה ראש ישיבת סורא ואחריו כל משך הזמן של שובו שנית ואחר זה מה שהיתה אחריו השררה ד' או ה' שנים בלא ראש אז כבר ה' ראש ישיבה אחר בסורא והכותב לא ידע לכנותו בשם ועל כן גם בסוף דבריו יאמר רק „ואחר ה' שנים מת ראש ישיבת סורא ומלך אחריו מר רב האי" אבל הראש ישיבה הנפטר לפני רב האי לא ידע שמו ואנחנו ידענו שכן הדבר שבין רב עמרם לבין רב האי מלכו בסורא רב נחשון אבי רב האי וכתריה מר רב צמח אחיו ואחר זה רב האי. (ב) ובמקום הזה הראה לנו הכותב באותיות מהימנות עד כמה לא ידע דבר

בעניני חנאנים עד שלבד מה שהחליף את האנשים עוד כתב על רב האי והוא
 הי' ראש דורו באותן זמן ידע הכותב המאוחר הזה כי רב האי נאון הוא על שסתי
 כל העם וככל מקום יזכר שמו לכל לראש וראה גם שירי תפארה עליו (והכותב
 גם הוא חי אחד המליצים אבל במילי דרבנן לא ידע ולא כלום) על כן כישראה
 רב האי נאון טעה לחשוב שזה הוא כמו שמעיה לקרוא לאביו קיומי שבכל משך
 הזמן אין שם כלל רב האי בר קיומי בסורא יאולי הי' גם הוא עצמו המועה לכתוב
 עמרם בר שלמה תחת בר יששנא ולסנינו יתבארו טעותיו וכאלה רבות עמו.

ועל כל פנים זה יש אצל הכותב הזה בין רב עמרם לרב האי לכל הסחות
 משך זמן של יותר מן חמש עשרה שנה שלש עשרה שנה מעורטית אצלו מסורש
 בין מעשה זה לזה, שנה של השירים המש שנים שנישאה השירה בלי ראש
 אחרי עוקבא ואחר זה הוקם דוד בן זכאי והסכים עליו ראש ישיבת סורא ועברו
 שלש שנים עד הסכמת פומבדיתא, חמש שנים אחר זה נספר ראש ישיבת סורא.
 לבד זה הימים אשר נמשכו המעשים עצמן יציאתו של עוקבא לקרמיסין עד
 בוא המלך לשם שובו אל כנו אחרי הסכמת המלך היותו אז ראש גולה משך
 זמן עד אשר עלה בידם לפעול שיגלה שנית ובאמת כי בין רב עמרם לרב האי
 יש משך זמן יותר ממי שנה.

(ד) ועל רב האי יאמר הכותב, ומלך אחריו רב האי בר קיומי והוא הי' ראש
 דורו באותו זמן ונהג ישיבת סורא כ" שנה ומת וכהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא
 עודנו חי וכישמת ראש ישיבת סורא נשאה ישיבת סורא גלמודה והי' ראש גולה
 מתיעץ מי יתהיג בה ונמלך לבו על רב סעדיה וכו'.

ונהג חזר הכותב הזה בתוך דבריו לאמר, וכהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא
 עודנו חי אף שאין לזה מקום כמקום הזה מפני שבספרי אחר זה ענין רב סעדיה
 עם דוד בן זכאי בדבר השטרות מוזכר שרב כהן צדק התם עליהן על כן הוכרח
 להקדים קודם דבריו רב סעדיה שאף ישיש כאן ימים רבים ואך זה עתה יאמר כי
 רב האי נהג ישיבת סורא כ" שנה בכל זה חי עדין רב כהן צדק כי על כן גם הקדים
 בראש דבריו כי רב כהן צדק מלך ארבעים שנה וטעה לחשוב שזה יספיק לו.
 וגרעץ יכתוב לו בציון יב על רב האי ישי' שנים תחת כף ובודאי שאפשר
 להגיה את הנייר אבל לא את המעשים.

עוד זאת כי אי אפשר להגיה כי שנים תחת כי כי הכותב הזה בורא כתב
 כי אחרי שיאמר, והוא הי' ראש דורו באותו זמן ונהג ישיבת סורא כ" שנה ומת
 כי אם היו ימיו רק כ" שנים, איך הי' הכותב הזה מועה לאמר עליו שחוא הי' ראש
 דורו באותו זמן, וכי אפשר להעשות לראש הדור בשתי שנים, וסגנון לשונו יורה
 שעל זה קאי ההמשך ונהג ישיבת סורא כ" שנה.

ואף שכבר כתבנו שהכותב טעה, והחליף שמעתו על רב האי בן רב שרידא
 אבל גם למעות ההכרח שיהי' איזה מקום למעות, ואם כתב שמלך רק שתי שנים
 לא הי' אפשר לו למעות מתוך דבריו בעצמו ומעצם הדבר וגם אם הי' כותב רק
 כ" שנים לא הי' חוזר לאמר, וכהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא עודנו חי.

הו והנה ההכח גרעץ אשר אין ביונתו ליסודי דברי הימים לכותבן לסנינו
 כמו שהיו ועיקר הסעו למשך את הקורא אחריו, על כן אף כי שם עמוד 275
 יכתוב סתם, רש"י יקרא את הגאון שהי' בסורא לסני רב סעדיה רב יעקב בר
 נטרונאי ור' נתן הבבלי יקראו רב עמרם בר שלמה ובכן נראה כי היו לו שני
 שמות בכל זה יכתוב לו להלן עמוד 288 לאמר, נשובה נא לראות את הנעשה

בחקי כנסת ישראל הבבליים בימים ההם וישיבת סורא הלכה הלך ודלה הלך והתמוטט עדי אפסו מקרבה ויבת דינה חכמים ראויים לשבת על כסא ההוראה ויהי נשיא הגולה מוכרח לסמוך לגאון את מר רב יום טוב כהנא והוא אחד עם רב האי בר קיזמי והוא איש שאין תורתו אוימתו כי ה' בעל מלאכה אורג אך לא עמד על משמרתו כי אם שתי שנים וימית אז ה' דבר כהן צדק נו תתבטל ישיבת סורא וכו' עכ"ל גרעין הגה כי כן נעשו כאן רב יעקב בר נחמניא לרב עמרם בר שלמה, ורב יום טוב כהנא לרב האי בר קיזמי וכולם יחד הגאון שלפני רב סעדיה גאון.

ואף אם נרצה לזיכרון כרגע תהפוכות באלה אבל מדוע לא ביאר לנו החכם גרעין גם זאת הן. העד ראיהו שלו הוא ר' נתן הבבלי יאמר על רב האי בר קיזמי והוא היה ראש דורו באותו זמן ונחג ישיבת סורא ואין הנהו אחד עם רב יום טוב כהנא שגרעין עצמו יכתוב עליו כי מפני שאפסו חכמים בסורא הוכרח נשיא הגולה לסומכו אף שלא היתה תורתו אוימתו.

(ו) אמנם כי אם היו מעינים בדבר כראוי לאיש הכא לכתוב דברי חסידים לבני ישראל אז היו רואים שיש בדברי הכיתב הזה עצמו עוד ראיה יותר גדולה ונוצחת, שיש בזה משך זמן גדול מאד.

ויכול להיות שהכותב האחרון הזה, אשר מצא לו סממנים ואותם חרוב באורך לשון של מליצה, ומהם צייר לנו את כל הסיפור על פי דרכו, לא הרגיש בזה גם הוא אבל הגם לפיכך, ונשארו בתוך יסודי הסממנים עצמם.

כי הנה בראשית ספורו בתחלת המחלקת ע"ד ראשית כרסאן נאמר והיו לו עוזרים יוסף בן פנחס וחתנו נטירא עם קצת שנות הרור עד שהוציאו עוקבא וכו' וכן אחר זה כשהושב עוקבא על כנו נאמר וכיון שישב ה' הדבר קשה על נטירא ועל יוסף בן פנחס וכל הנלוים עמהם.

אמנם להלן בהמחלקת עם רב סעדיה שהיתה רק שתי שנים אחרי אשר בא רב סעדיה לסורא, וה' זה אחר שנת תר"ץ ורב כהן צדק בפומבדיתא באמת חי עדין שהוא נסמך תרצה, שם בתוך דבריו יאמר ונתן ממנו ס' אלף זה כדי להסיר את רב סעדיה ממקומו, ולא ה' יכול מפני שהיו עם רב סעדיה יבני נטירא וכל עשירי בבל (בגדר).

והגנו רואים בזה לפנינו דבמחלקותיו של עוקבא היו עדין חיים ופועלים לא לבד העשיר נטירא עצמו, כי אם גם חותנו יוסף בן פנחס, אמנם אחר זה בימי מחלקותו של דוד בן זכאי ורב סעדיה שה' זה באמת בימי רב כהן צדק בפומבדיתא אז כבר נסמך לא לבד יוסף בן פנחס עצמו כי אם גם נטירא חתנו, ויהיו כבר הפועלים בדור, וראשי העוסקים בעניני הצבור דור שלישי היינו בני נטירא נכדי יוסף בן פנחס.

פרק כח.

בירורי המעשים וזמנם בפרט.

ואחרי כל מה שנתבאר הגנו יכולים לדעת מאין בא המעות אצל הכותב המאוחר הזה (דב) ולברר האוכל מתוך הפסולת ולדעת סדר המעשים וזמנם.

הערה (לב). ראוי להעיר על סגנון לשון הכותב הזה, כי ניכר שלא ה' לא תלמיד חכם נמור, ולא אחד סבני המתיבתא הקדמונים, כי הם בכל מקום אשר יזכירו את אחד הגדולים בישראל, ובפרט את אחד הגאונים ראשי מתיבתא יזכירום בכל תארי הכבוד, ולכל הסחות לא יחסר חתואר מר רב וכדומה אבל הוא לא יעשה כן, ועל הרוב יכתוב רק את השם לבד ויאמר ובעת ההיא ה' עמרם בן שלמה ראש ישיבת סורא ולחלן

תקופת הגאונים פרשת רכרי הימים קכט

הכותב הזה מעז רק מעות אחד הוא מצא שם רב כהן צדק גם בספור רב עוקבא ראש גלותא וגם בסוף הסיפור אצל רב סעורין וירמיה ב' הכל אחד או שלא ידע כלל שה' גם רב כהן צדק בסורא ובמ' שכבר הראנו ויבואר עוד לפנינו שהכותב הזה המאוחר לא ידע בדברי הגאונים ולא כלום או אולי ידע מזה רק שלא עלתה על דעתו ועל ידי זה הלך בתהו לא דרך.

אמנם כן הדבר שהמחלוקת של מ' עוקבא על דבר רשות כרסאן שרצה עוקבא לגזול מהמתיבתא היתה עם סורא ולא עם פומבדיתא ובאמת כי כרסאן לא רחוקה מבבל (בגדר) מקום הראש גלותא כמו שנאמר אצל רב שרירא וקרייה רבנא סעדיה לאחיה דדוד דמתקריא יאשיהו להיות ראש גלותא ולא עלתה בידו ואדחי יאשיהו לכרסאן.

והמחלוקת הזאת לא כשהיא נקראת כן היתה בין לילה אחת ועוקבא ראש גלותא לא ה' גברא דמדחיא בגילא דחיטי כי באמת ה' עוקבא אביר שכאכירים וכמו שנראה ולא כאפס יד לוקח איש כזה מאחרי כבוד ראש גלותא והמעשים כשהם נמשכו ימים רבים וכמו שיש להוכיח גם מתוך הסיפור עצמו וכמו שיבדורו כל הדברים בעזיבת כל ישפת יתר של הכותב המאוחר.

ויאמר ואשר אמר ר' נתן הכהן בר יצחק הבבלי בבבל ממה שראה על גלות עוקבא (ל') שהוא מזרע דוד שבא לאפריקא ונהג שררה בבבל "שנים רבות" שלא עמד במספרן וה' ראש ישיבה בימיו מ' רב כהן צדק (בר מ' יוסף מפומבדיתא ארבעים שנה הוספת הכותב במעות) עד שנפלה קמטה ביניהם על רשות כרסאן ובקש מ' עוקבא זה להשיב תנאתה אליו ומנעה כהן מורה צדק והיו לו עוזרים יוסף בן פנחס וחתנו נסירא עם קצת פנות הדור" והכונה לרב כהן צדק מסורא.

ונהג אין ספק כי בשביל זה לכר לא נתחייב עוקבא גלות וד' ה' שמנעה רב כהן צדק ובפרט בראותו כי כאשר שב במצות המלך וחשתדלו והגלה שנית הוסיפו גם כל עם הארץ וכתבו עליו שלא יכנס בכל מלכות בכל ואם יכנס יחרם כל רכושו, ולא נשא אותו ארץ מכל ארצות המזרח ויצא אל המערב וברור

יאמר ועל צמח בן שהיו' וכן שם ושני ראש גלות אל נסי נהראני להיות ראש ישיבתו השיבו "נסי" שינהיג צמח בן שהיו' וכן להלן בסוף דבריו אחרי מעשה של רב סעדיה יאמר ולאחר פטירת "כהן צדק" ראש ישיבת פומבדיתא נהג אחריו "צמח בר כפנאי" ישיבתו "ג' חדשים" וכן יאמר שם אחר זה ומלך אחריו "כלף בן יוסף" הנקרא "כלב בן שראנאדור". ואם היו נרעין וההולכים אחריו נותנים לב לעמוד על זה לבד, היו מבינים שאין

כל זה דברי ר' נתן הבבלי עצמו, ושאי אפשר בשום אופן לאמר שכותב הדברים האלה הר אחד מראשי גדולי הדור עוד קודם רב שרירא, וכי הוא הביא התורה לפרובובציא ומשם לצרפת, ויש לתמוה שלא חרנישו כלל בדבר פשוט ובולט כזאת.

חצרת (ל'). כל דבריהם יסדו על הלשון הזה. שראת' אם כן ה' ר' נתן עצמו עד ראה ואי משום חא לא אירא כלל ויותר הרעת נוטה שחכונתה מה שידע וחלשון ראה יחיי' מח שראת וידע שב מספרי זכרונות דברי הימים ויעיד על זה הלשון ממה שראה "על גלות עוקבא ואילו חיי' הוא שם עמבם וראה המעשים ההם לפניו ה' ראוי לאמר ממה שראה "יחיי' עם" עוקבא וכי' ויעיד על זה עוד יותר אמרו. ונהג שררה בבבל שנים רבות שלא עמד במספרם ואיך לא עמד במספרם אם חיי' אז שם עמבם יחד באותה מעשה ואם נסתפק בשנה או שנתיים ה' אומר ממו שיאמר לחלן ר' או ח' שנה" וכדומה אבל חלשון שלא עמד במספרם יותר שלא ידע להגיד אפי' בקירוב וגם אם ה' עד ראה ושכח ה' אומר שלא זכר מספרם ולא שלא עמד במספרם ואין להאריך שאין בזה שום נ'ם שהרי דבריו בעצמו אינם לפנינו ובכל האופנים אנו רגים על דברי כותב מאוחר הכותב מדברי אחר וטעה בהן מבלי ידיעה.

תקופת הגאונים פרשת דברי הימים

שרק תחלת הענין וראשית התגלע הריב ה"י מראשות כרסאן, ובוה מנעו אותו ומכיון שהיו בזה עוזרים סנות הדור ויוסף בן פנחס ונמירא חתנו כבר קבלה המחלוקת צורה אחרת ע"י יחידים החולקים ופגיעת תקיף בתקיף וכי פומר מ"ס ראשית מדין, ובודאי ישעשה או עוקבא המון מעשים רבים למרות עיני העם שזה הביא שלא נשא אותו הארץ, ואז באו לירי זה להשתדל שיגלה בראשונה מכלל לקרמסין אבל גם אז כבר עברו ימים רבים מן ראשית התגלע הריב עד אשר התחפך הגורל והוגלה עוקבא, ועל כן ה"י נאמר שם.

עד שהוציאו עוקבא מכלל וגלה למקום הנקרא קרמסין דרך ה' ימים במזרח ככל (בגדר) ובעת ההיא ה"י עמרם בן שלמה [ששנא] ראש ישיבת סורא. והדברים האלה ישחיו כתובים בהמקור הראשון כדורים, והיינו שמאז הותחלה המחלוקת עמו בסוף ימי רב כהן צדק בסורא, עד אשר התגלע אחר זה הריב בשצף קצף וירב בעם ועד אשר לסוף עלה ביד הלוחמים עמו והם תקיפי הדור להגלותו, כבר עברו ימים רבים (ושנים רבות ה"י עוקבא ראש גילה כמו שיאמר שם ר' נתן ונהג שררה בככל"שנים רבות" שלא עמד במספרים) וכבר הגיע אז עד זמן שנעשה רב עמרם לראש מתיבתא, וכפי הנראה כבר הגיעה המחלוקת עד הראש בימי רב נטרונאי גאון (שמלך לפני רב עמרם).

ויש לנו ראיה גדולה על זה גם ממקום אחר ויבואר מזה גם לעצמו אשר יש לתמוה שכותבי הדורות לא הרגישו לעמוד על זה.

הנה אצל רב נטרונאי גאון יאמר רב שרירא לאמר "ובתריה מרב רב נטרונאי גאון בר מר רב הילאי גאון בר רב מרי ובתריה מר רב עמרם בר ששנא וקמי הכי חה פליג ליה רב עמרם ואקרי גאון ונחית מניה, ובתר הכי מלך כדפרישנא ואפטר". והנה לא יתכן בשום אופן לאמר שרב עמרם ה"י חולק מעצמו על רב נטרונאי גאון ועל המני שלו, שהרי ראינו בהרכה מקומות שהוא מחשיכו מאד ומביאו גם כסידורו גם כשאר מקומות עד שגרעץ גם הוא כתב (עמוד 259) לאמר "מר רב עמרם גאון ה"י תלמידו של רב נטרונאי וישיב על כסאו אחריו גם הוא הרכה להשיב לשואלו כמו רב נטרונאי כאשר בכלל כבר מאד את רבו ויצא בעקבותיו ולא ידעתי איך לא הרגישו על פי זה לפרש דברי רב שרירא." ועל כן נראה שבאמת כן הדבר שלא פלג רב עמרם כלל על רב נטרונאי ועל התמנותי ועל כל הנוגע להמתיבתא, אבל ה"י כאן ענין אחר.

כי בפרוץ הריב בין עוקבא ראש גלותא ופנות העשירים בככל הנה קודם שפעלו להגלותו, הלא למרות עיני בעלי ריכו נהג נשיאותו, וכי גם הם אף שרכו עמו בחזקה לא קראו לראש גלותא אחר כמקומו שלכד מה שלא נזכר מזה דבר עוד מפורש שגם כאשר יצא מכלל ארץ המזרח נשארה גם אז השררה כמו ר' או ה' שנים בלא ראש ועל כן הלא כל הימים אשר עמד עוקבא במשרתו נהג עוד את כל עניני חנהגת ראש גלותא, שה"י שם בכבא דריש גלותא גם פסקים וגם הוראות אשר באו אחר זה לפני הראש מתיבתא לחסכים עליהם כמו שהוא בכמה תשובות מתשובות הגאונים וכמו ישידוע ממעשה רב סעדיה עם דוד בן זכאי שהיתה המחלוקת מפני שלא רצה רב סעדיה לחתום על פסק השטרות, גם בין עניני משרת ראש גלות ח"י גם שכתא דרגלא ודכלת, ובכל זה ה"י נחוץ וקשור יחד משרת ראש גולה עם גאון המתיבתא, ואם לא משתי המתיבות לכל הפחות עם גאון אהר.

ומצאנו גם שמחלקו דניאל ודוד על משרת ראש הגולה, שהמתיבתות אף שלא נתערכו בעצם הריב, אבל הלא לא היו יכולים להיות גם עם זה וגם עם זה ובהכרח נטו יותר אחרי האחד, ואקרי גם אז גאון מיוחד, אף שלא נחלק גם הוא על גאון המתיבתא כלל ויאמר שם רב שרירא. וקם בתריה מר רב אברהם בר מר רב שרירא בשנת קכ"ז (ד"א תקע"ד) ומלך י"ב שנים והי' מר רב יוסף בר מר חייא אב בית דין ובסלוגתא דדניאל ודוד נשיאים. ואקרי מר רב יוסף בנאוגותי ולא הי' זה גם שם שיח"י רב יוסף לגאון במתיבתא (וכבר נתבאר הדבר לעיל בפס"א) ולא הוזכר מזה דבר, אבל הי' זה רק לצרכי ועניני ראש הגולה.

וכן הי' גם כאן אצל רב עמרם ורב נטרונאי, המתיבתא אף שלא התערבה בריב עוקבא עם תקיפי הדור, אבל לא יכלו להיות עם עוקבא בכל הנדרש לו, ועל כן כפי הנראה בחר לו על כל זה את רב עמרם. ואקרי גאון אבל עוד בחי' רב נטרונאי. נחית מינה ברצינו הטוב. איולי בראותו הנחת עוקבא הלא טובה אשר בדרך העומד על נפשו יבחר לו אמצעיים מכל הבא בידו, ועל ידי זה מרעה אל רעה יוצא מבלי משים (לד.).

אמנם לסיף כאשר היגלה עוקבא מכבל לקרטיסין, אז כבר הי' רב עמרם ראש מתיבתא בסורא וזהו שיאמר שם ר' נתן. עד שהוציאו עוקבא מכבל וגלה למקום הנקרא קרטיסין כמזרח כבל, ובעת ההיא הי' עמרם בר ששנא ראש ישיבת סורא. ועל פי כל המבואר יצומצם לנו זמני הגאונים בסורא מן אמצע המאה השלישית לחגאונים.

כבר נתבאר בפרק כ"ב כי זמן רב משה גאון שמלך לפני רב כהן צדק בסורא הוא מצומצם כהלכתו שהוא עד שנת קנ"ב, ולא נוכל להקדימה (ועי' בפס"ג) וזמנו בן כבר נתבאר בפרק כ"ג ששנת קס"ט כבר סלך רב עמרם, ובתוך הימים האלה היינו מן שנת קנ"ב וכי ישתי שנים אחרי רב משה עמדו בלא גאון בסורא באמור בדברי רש"י עד שנת קס"ט בימים ההם מלכו זה אחר זה רב כהן צדק מר רב שר שר שלום בר בועז ומר רב נטרונאי.

ובפרק כ"ג כבר מבואר לנו שבהתקופה האחרונה מימי סורא יש שם בדברי רש"י יתור שנים, וביארנו שם שחיתר חזק מקומו קודם רב נטרונאי, ומבואר יחד מתוך כל הדרינו שמראשית המאה השלישית הזמנים חרשומים באגרת רש"י מכוונים כהונן וחיתר הוא אחר זה בין רב משה גאון לרב עמרם, שנתכרר לנו גם זמנו מצומצם (לעיל כפי כ"ג) שבשנת קס"ט כבר מלך, ועל כן נראה שתחת האמור באגרת רש"י על כלם גם על רב כהן צדק גם על רב שר שלום גם על מר רב נטרונאי י' שנים לכל אחד, נתחלק אצל רב כהן צדק ורב שר שלום בין יוד לזיו ויחי' שנות כל אחד מהם ו' שנה ורב נטרונאי כתוב בדברי הראב"ד הי' שנה, ונחליט שזו היא הנוסחא האמיתית.

ואם כן הנה מסופק ימי רב כהן צדק עד רב עמרם הנם רק כשנים עשרה שנה ואז היו תחלת שנות עוקבא ראש גלותא, אשר יאמר עליו ר' נתן. והנה שורה בכבל שנים רבות ויכול להיות שחי' עוקבא ראש גולה שנים הרבה גם קודם זה וכבר הי' ראש גולה מתחלת ימי רב כהן צדק בסורא.

הערה (לד.). ועל כן נאמר בלשון רב שרירא ומקמי הכי שליג. ליהי' רב עמרם ואיקרי גאון, וכן הוא בכל הנוסחאות ולא נאמר הית שליג. עליהי' וכן מורה גם הלשון ואקרי גאון.

פרק כט.

ינשוב לבירורי הדברים בהמשך דברי הכותב בשם ר' נתן הנה אחר זה יסופר שם באריכות כל אשר הי' עם עוקבא שגלה ואחר זמן בא לשם המלך ואחרי שירי זמרה שנתקבצו לכל ימי השנה השתדל על ידי המלך לשוב למקומו עד אשר פעל להשיבו ובבואו הי' קשה הדבר על נמירא ועל יוסף בן פנחס ועל הגלויים עמם (לה) והיו מדברים עליו אל המלך עד שצוה המלך שיצא והגלה אותו פעם שניה ואז רדפו אותו העם ועם הארץ בלשונו היינו ההמון לבד התקיסים יותר וכתבו עליו מכתב שלא יכנוס בכל מלכות בכל לעולם ואם יכנוס יחרס כל רכישו והפיקו חפצם ואז הונלה מכל הממלכה ולא נשא אותו ארץ מכל ארצות המזרח ויצא אל המערב.

והנה הלך בזה עוד הפעם משך זמן של כמה שנים.

ויאמר אחר זה ונשארה השורה ד' או ה' שנים בלא ראש ודברו על דוד בן זכאי וכו' ואז כבר נפטר גם רב עמרם.

ובכר אמרנו כי אצל הכותב יש כאן לבד משך הזמן של המעשים עצמן שלא ידענו כמה הי' וכמה נמשכה כל מעשה לעצמה הנה לבד זה יש כאן אחרי כל המעשים כולם היינו שכבר יצא עוקבא אל המערב יש כאן עוד מפורש שלש עשרה שנה המס שנסארה השורה בלי ראש אחר זה חוקם דוד בן זכאי ועבר שלש שנה עד שהסכימו לזה גם משיבת פומבדיתא וחמש שנים אחר זה נפטר ראש ישיבת סירא ומלך רב חאי אמנם נוכל לדעת הזמן ממקום אחר והיינו שאחרי רב עמרם מלך רב נחשון ח' שנים ואחרי אחיו מר צמח ז' שנה ואחר זה מלך רב חאי.

וכל המעשים הקודמים עצמם היינו מן אשר גלה עוקבא בתחילה עד אשר לסוף הכל הוכרע להרחיק נדוד מכל מדינות המזרח זה הי' בכל ימי רב עמרם ובכר בהגלו ראשונה לקרמיסין כבר הי' רב עמרם ראש מתיבתא כמבואר בהמשך כל המעשים כולם יחד היו ימי רב עמרם ונפטר אחר זה ושנות רב עמרם הם י"ח שנה בכל נוסחאות אגרת רשיג וגם בדברי הראב"ד אם כן נגמרו שנות רב עמרם קפ"ז לשטרות ואז מלך רב נחשון ח' שנה (קצ"ה) ואחרי רב צמח אחיו ז' שנה (ר"ב) והנה אם נאמר שאין כאן טעות אצל הכותב ואחר עוקבא נשארה השורה בלא ראש רק ערך ד' או ח' שנים ולא הרבה יותר אם כן חוקם דוד בן זכאי לראש גלות בימי רב נחשון, ויהי אם כן משך זמן היותו ראש גולה כחמשים שנה, אבל זה לא יסלא מאומה וגם שלמה בר חסדאי הי' ראש גולה הרבה עשרות שנים ובשנת צ"ג קרא הוא למר רב שמואל לסורא ובשנת ק"ט לרב יהודאי וגם עוקבא הי' ראש גלות שנים דבות' וגם בדברי רשיג מפורש שכבר לפני שנת רכ"ח הי' דוד בן זכאי לראש גולה שמואל שם דבמות רב יהודה זקנו התנגד דוד לבחירת המתיבתא ובחר ברב כהן צדק וזה אפשר רק לראש גולה העומד על משמרתו מכבר.

והנה הכותב על ידי הטעות הזו האחד שמעה בראש דבריו ולקח את רב כהן צדק מסורא והחליפו על רב כהן צדק מפומבדיתא (ק"ה) הנה על ידי הטעות

הערה (לה). לא הזכיר בזה דבר מראשי מתיבתא כי הם לא רדפו לעוקבא ודבר לא הי' להמתיבתות כשהם לעצמן עם כל מעשי תקיפי הדור והוא הערה (לו). ומה יסלא זה על הכותב הזה אשר טעה בזה אחרי ראינו (עי' סבוא סיד) גם בדברי הקדמון הירודע לנו הראב"ד הלוי טעות בזה במשך מאה שנה מימי הגאונים אם שאשר שזה בא שם באשמת המעתיקים והי' הכותב הזה כאחד מהם.

תקופת הגאונים פרישת דברי הימים קרא

הזה נבשל ונתקל עתה עוד יותר בכואו לדבר על דבר דוד בן זכאי ומעשיו היא ראה באיזה מקורים ואולי בהמקור שה"ל לפנינו ב"ר נתן שדוד בן זכאי הי' לו מחלוקת בתחלה עם ישיבת סומכדיא בימי רב כהן צדק וזה אמת אבל אחרי אשר כבר טעה לחשוב שרב כהן צדק כבר ישב לכסא פומבדיתא עוד מימי עוקבא ואשר על כן הקדים שם לתת לו ארבעים שנה לשנות מלכותו בפומבדיתא כי על כן אי אפשר הי' לו לאמר שהמחלוקת היתה שהישיבה בחרה ברב מבשר לראש מתיבתא ודוד בן זכאי בחר ברב כהן צדק אחרי שרב כהן צדק מלך שם שנים רבות עוד לפני היות דוד לראש גולה. להפוך הדבר ולאמר שדוד בן זכאי בחר ברב מבשר והישיבה בחרה ברב כהן צדק גם זה הי' לו לכלי הועיל אחרי אשר לדעתו לא הי' שם ענין של בחירה כלל ולא הוקם בזמן ההוא שום גאון בפומבדיתא לא זה ולא זה כי רב כהן צדק עומד ומשמש שם בישיבה כבר מימים רבים והוא עודנו הי' גם זמן רב אחר זה על כן הפך הדבר כי ישיבת סומכדיא היושבת בשלוח תחת משרת רב כהן צדק הם לא רצו לקיים את דוד בן זכאי במשרת ראש גלותא בכואו עתה לכהן בה תחת עוקבא.

אבל הכותב הזה הציץ ונפגע כי דבריו סתורים גם כשהן לעצמם כי הסביר לנו מעם לזה לאמר. והי' כהן צדק שהוא ראש ישיבת סומכדיא קשה עליו הדבר שלא רצה בשדרות דוד בן זכאי לפי שהי' קרובו של עוקבא ראש גלותא שבערי וזה מעם צילע אם היו ראשי הגולה מתמנים מטשפת כל ישראל הי' אפשר לתת מעם כזה אבל הלא ראשי הגולה היו רק משפחה אחת והמשפחה הזאת היתה גם היא מצומצמת מאד באנשיה עד שאחרי דוד בן זכאי בכל הפעם הטוב להקים ראש גולה לא מצאו מי ויאמר רב שרירא על ימיו והשתא לא אשתירי מכלהון דבי נשיאה אלא חד יניק'.

וראינו כאשר נחלק רב סעדיה עם דוד בן זכאי נאמר. וקרייה רב סעדיה לאחוריו דודו הנשיא דמתקריה יאשיהו להיות ראש גלותא והכותב המאוחר הזה ילמדנו פרק בדברי הימים בדברים מסלים כאלה שלא רצה רב כהן צדק בדוד בן זכאי מפני שהי' קרוב לעוקבא כאלו אפשר לקחת ראש גלותא שלא הי' קרוב עם עוקבא. ויותר מזה הן עיקר בעלי מחלקותי של עוקבא הלא היו יוסף בן פנחס ונמירא חתנו ומנית הדור (מהעשירים) והגלויים עמם ורב כהן צדק הזכיר רק פעם אחת בראשית התגלע הריב וגם זה לא כלשון מחלוקת כי אם. ומנעה רב כהן צדק על כל פנים אם הי' חשש מלמנות את דוד בן זכאי מפני שהי' קרוב לעוקבא היו הם הושישים לזה הרבה יותר מרב כהן צדק שהם הגלו את עוקבא מבבל ומכל הממלכה וכששב עוקבא פעם ראשונה מגלותו להיות עוד הפעם ראש הגולה נאמר בפירוש רק עליהם ויאמר שם. והי' הדבר קשה על נמירא ועל יוסף בן פנחס ועל הגלויים עמם והיו מדברים עליו אל המלך ולא הזכיר שם כלל רב כהן צדק.

אבל הכותב המליץ המאוחר הזה גם הוא הרשה לעצמו לתבל את דבריו ולערב השערותיו בתוך עניני המקורים שמצא לפניו ולעשות מהם מקשה אחת, ולספרם כהחלט נמיר כידעיה שלמה, הכל כמו שהגנו רואים בימינו אלה לפנינו ולעינינו, רק שעשה זה בשגגה על ידי מעות אחד כולל. שהחליף בראש דבריו את רב כהן צדק מסורא ברב כהן צדק מפומבדיתא, ועל כן כשמצא שהי' בין דוד בן זכאי פירוד עם ישיבת סומכדיא והוא לא הי' יכול להזכיר כלל את רב מבשר נאין לאמר כי אותו הקיטו בני המתבתא תחת רב יהודה גאון הנפטר, וכי דוד

תקופת הגאונים פרשת דברי הימים

בן זכאי לא הסכים לזה ויקם הוא את רב כהן צדק, אחרי שהכותב הזה כבר נכשל לחשוב כי יש לו מקורים מפורשים כי רב כהן צדק כבר היה ראש מתיבתא בתחלת המחלוקת עם עוקבא, ואם כן הרכה שנים קודם לדוד בן זכאי עצמו על כן עזב את דבר רב מבשר לגמרי ולא הזכיר דבר עמי, וגם שמו לא זכר (ר"ז) וחסינ פני סיפורו ללכת הלאה בדרך זו שאך רב כהן צדק לבדו היה שם והוא היה שם מראש ועד סוף ודבר הפירוד היה כי רב כהן צדק לא היה יכול להסכים על דוד בטעם אשר בדא מלבו כי לא רצה בקרובו של עוקבא.

ואם היה כותב הזה מעיין וכותב ומסדר דברי הימים כודאי שלא היה עושה כן לחפוך מקורים ברורים מפני דברים מקוטעים שמצא ואישר השתדל לברוא מהן המשך של סיפור ומלא את החסר בחשערות על פי דרכו אבל הוא לא היה כותב דברי הימים ובדברי הגאונים ומסדריהן לא ידע מאומה (ועוד יבואר מזה) ומקורים ברורים כפי הנראה לא ראה ולא ידע על כן בא לו כל הסגנון הזה.

ומה יפלא זה על הכותב הזה אחרי אשר גם בימינו לעינינו בפרוץ החקירה והדרשה והימים ימי בכורי החכמות הגה עשה כן גם החכם גרעטץ ויפת לבו לעזוב מקור ברור שאין ספק בו מפני דברים מקוטעים וסיפורי נפלאות וניסים של יד מנעולים כלילת אהת וסגנון של מעשים של איזה כותב שלא נדע מי היה ושניכר שמעצמו לא ידע מאומה ונכשל בכל מדרך כף הגל ומדוע לא יעשה כן הכן בלי שם החזא ואין כל חדש תחת השמש ומה שחזא הוא שהיה.

אחר זה איזה שנים נעשה שלום בין עיקר ישיבת פומבדיתא לבין דוד בן זכאי רהינו בין חמתיבתא ורב מבשר נאון בראשם לבין דוד בן זכאי אשר בחר להם את רב כהן צדק והתנגדות בין עיקר הישיבה (מובחרים דרבנן כלשון רש"י) לבין דוד בן זכאי ארכה איזה שנים כמו שיאמר רב שרירא. והנה פלונתא בניחן עד חדש אלול שנת רל"ג ועברו שלטא דוד נשיא עם מר רב מבשר" ויכול להיות כי השלום הזה נעשה בהשתדלות רב נמי נחרואני ראש כלל כמו שמצא לסניו הבותח הזה וכותב יתאיכו הרברים רק כי הכותב הזה שדטה שעיקר ישיבת פומבדיתא היתה ביד רב כהן צדק מראש תאר שם הבל על רב כהן צדק וכבר נתבארו הדברים ביאור מספיק וחנם ברורים באין ספק כלל.

פרק שלישים.

הישיבות בימים ההם.

ונשוב שכל דברי הישיבות מן אחרי רב האי בר רב נחשון עד כוא רב סעדיה (ר"ה) לסורא, כבר ידענו ויאמר רב שרירא נאון ובתריה (אחר רב האי בר

הערה (לו). תמה אני שאיך לא הרגישו שאין מקום לכל הסלסול שלחם גם מפני זה עצמו שזה היה לו מקום אם הוסיף גם הכותב הזה דבר רב מבשר נאון רק בנשיה מדברי רב שרירא אבל הלא בכל דבריו אין זכר כלל מרב מבשר ואיך לא היה הכותב הזה מודיע שנים בישיבת פומבדיתא עצמה היה לו לדוד בן זכאי יד ושם גם בתחלת כמו בסורא והוא הקים שם לנאון את רב מבשר ואיך לא הבינו גם מזה שכל דבריו הבותח הזה ענין אחר הם לגמרי ואינו ענין כלל לדברי רש"י כי הכותב הזה ידלך לו בדרך לעצמו על פי השערותיו.

הערה (לח). הכותב הזה בשם ה' נתן אשר לא ידע מאומה בדברי ימי חאוננים עשה את רב האילאחרון הגאונים בסורא לפני רב סעדיה ועל כן נתן לו משך של עשרים שנה אבל סעודת הוא ורב האי מלך רק שבע שנים ובינו לבין רב סעדיה נאון היו עוד

רב נחשון) מר רב שלום בר מר מישאל ז' שנים ובתריה אדלדלא מלתא טובא במחסיא ולא אשתייר בה חכימי ובתריה מנייה למר רב יעקב בר מר רב נחשוןא י"ג שנה ובתריה לא הוה בהון ראוי וסמכיה דוד נשיאה למר רב יוסף כהנא בר מר רב יעקב אע"ג דאורג הוה הואיל ולא הוה תמן רבנן כולי האי ומלך י' שנים ובתריה אתמר ביני רבנן לבטולי למתא מחסיא ולמתייה למאן דמשייר בה לפוטבדיתא ולבסוף זכור. הנה כי כן תחלת דלדול ישיבת סורא הי' עוד זמן רב לפני זה היינו אחרי מות רב מלכא דאז. אתפטרו ושכיבו רובא דסביא דמתא מחסיא בשעור תלתא ירחי' וזה הי' קודם דאסתמך רב האי בר רב נחשון גאון ואחר רב האי כבר התנחנה בכבודות כי אחרי רב שלום. אדלדלא מלתא טובא במחסיא ולא אשתייר בה חכימי ואחר זה כשסמכו את מר רב יוסף טוב יאמר רש"ג ולא הוה תמן רבנן כולי האי. אכנס לא נתמעטו שם רבנן מפני כי זנחו תורת ד' וילכו כאשר התהלכו כי אם איתוספו ספסלי בבית מתיבתא פוטבדיתא וזה לא ישמע לנו רש"ג אבל ידענו זה ממקום אחר וחאי מדברי הישיבות שהעתיק חיוחסין עצמו מדברי סבוא התלמוד לרבינו שמואל הגניד ויחסין השלם עמוד 85) שכתב שם. וכראשונה היו לוקחים ראש ישיבת סורא וסיעתו שני שלישיה בל הרשויות והשלישית לראש ישיבת פוטבדיתא ולא הי' להם ר"י באותה השלישית עד שהסכימו ראשי הדור להיות חולקין בשוה ויהי להם לחק עד היום הזה.

אבל כאן יחסר מתוך הדברים מתי היתה כזאת והיא רק השטמה כי ביוחסין של ר' שמואל שולם לקח את הדברים ממקום זה שאין להם פה ענין כלל כמו שיראה המעיין שם וסידרם הוא אחר אגרת רב שריא גאון קודם דברי הכותב בשם ר' נתן הבבלי (ע"י מבוא ס"ג) ושם הלשון מתקן וז"ל וכראשונה היתה ישיבת סורא נוטלת שני חלקים וישיבת פוטבדיתא חלק א' עד שמלך כהן צדק כפוטבדיתא ורבו בני הישיבה ולא הספיק להם חלק הג' שהי' מנתנם לקחת ונסלה קטטה ביניהם על זה הדבר עד שנתקצו ראשי הדור ועשו פשרה ביניהן שיהיו חולקים כל מה שיבוא להם חלק כחלק בשוה וכך היו נהגין עד היום הזה. ולהיפך בחיוחסין של רב שמואל שולם נשמט לפרש שני חלקים ושליש אחד ממה כי לא פורש מאיזה חכמה ושם מפורש. בכל הרשויות.

באופן שהדבר מפורש כאן כי אז כימים ההם רבו בני הישיבה כפוטבדיתא ובמדה מרובה כל כך עד שהי' הדבר מסיים ביותר ולא הספיק להם ההכנסה הרגילה שם. ומדוע רבו אז בני הישיבה בפוטבדיתא יותר הרבה מקודם זה זה הננו פנינים מדברי רב שריא דכשמלך רב יוסף טוב בסורא. לא הוה תמן רבנן כולי האי וזה הוא ממש ימי רב כהן צדק כפוטבדיתא.

וכן הננו יודעים זה עוד מסגנון לשונו של רב שריא גאון אחר זה שיאמר ובתריה (אחר רב יוסף טוב) אתמר ביני רבנן לבטולי למתא מחסיא ולמתייה. מאן דמשייר בה לפוטבדיתא והלשון. מאן דמשייר בה יורה בבירור שנתרוקנה כבר הישיבה בסורא ורק שיור נותר בה.

וכן עוד אחר זה יספור רב שריא לאמר ואתייה דוד נשיאה למר רבנו סעדיה בר יוסף ולא מבני רבנן דמתיבתא היה אלא מטצרים הוה וידוע כפתומי

ארבעה גאונים והם רב הילאי בר רב נטרונאי רב שלום בר רב מישאל ורב יעקב בר נטרונאי ורב יוסף בר רב יעקב ככל האמור גם בדברי רב שריא גם בדברי הראב"ד הלוי.

תקופת הגאונים

וסמכיה באייר שנת רל"ט (ד"א תרפ"ח) וכנף מאן דאשתייר מבניהן דרבנן מחסיא ומן עלולי דסמיכו על רבנן דפומבדיתא ואותיב מתיבתא דמתא מחסיא. ודברי רש"ג אלה הם כבר מהנעשה בדור ההוא ולכך רש"ג ידעו כן גם ככל בכל איך היו מצב הדברים לפניו ולעיניהם והננו רואים בזה מדבריו דהמצב ה' או כמתא מחסיא שנשאר שם בימים ההם רק מאן דאשתייר מבניהן דרבנן מחסיא כי הם מפני כבוד בית אבותם לא הניחו עוד מקומם שם גם כידוע היו להם שם גם זכויות מיוחדות (עי' לעיל בפ' ט"ו) בסדר המושבות ובזכויות הישיבה ועליהם כנף גם מאלה אשר כבר ה' מקומם בפומבדיתא (ומן עלולי דסמיכו על רבנן דפומבדיתא) ומחס אותיב מתיבתא דמתא מחסיא.

ומכל זה הננו רואים צדקת הדורות ההם ועו חפצם בתורה מצד האחד הננו רואים בזה יושר משפטם כי גם בימים ההם קודם ימי רב סעדיה כאשר הלכו רוב תלמידי מתא מחסיא לפומבדיתא וכמתא מחסיא נשתיירו רק בני רבנן ששמשו שם ומצד הדין והיושר ה' ראוי או לעשות כי תקבל פומבדיתא שני חלקי הבנסה לכל הפחות וסודא חלק אחד ואולי גם פחות אבל גם אז לא עשו כן כי אם הושוו שניהם יחד לקחת חלק שוה ונראה שהיתה גם כן חפץ מתיבתת בני פומבדיתא (כי בלא הסכמתם הלא הוא נגד הדין ונגד יושר משפט וכי משא פנים יש בדבר) למען תהי' ישיבת סודא תמוכה בכסף עורף אולי על ידי זה תקום ותתעורר ותשוב לקדמותה ועל כן בצדקתם ויושר לבבם ויתרו משלהם לתת מקום ריוח גדול לסודא שאף שחכמים ותלמידים בה אך מעט מזער יקחו להם כסף בריוח גדול ככל חלק פומבדיתא הגדולה המלאה לה חכמים וסופרים ותלמידים מכל עברים והוא ייתור גדול לפניו משורת הדין.

ולפיכך ראינו מהחכמים ומהתלמידים עד כמה חשקה נפשם בתורה ולקיים עליהם היה גולה למקום תורה ביותר כי אף שבסודא היתה או פרנסתם בריוח גדול כי אנשים בה מעט ובפומבדיתא אשר רבו אז בני הישיבה הרבה יותר מכפי הערך היתה שמה פרנסתם מצומצמת כי לקחו רק שוה עם סודא ככל זה נלו למקום ריבוי וקבוצ של גדולי תורה יחד אף כי היו שם חיי צער.

ואחרי כל ביורוי הדברים האלה שנתבאר לנו גם דברי עיני הישיבות הנעתק ביוחסין ממבוא התלמוד לרב שמואל הגגיד גם דברי הכותב בשם ר' נתן (המתחילים רק מהלשון ואשר אמר ר' נתן הכהן וכו') הנה אם נקח כל האריכות הגדולה מאד אשר נאמרה בזה בדברי חוקרי אשכנז כל עלילות דברים על המתיבתות והגאונים נשתומם למראה עיניו ואין רצוני להביא יתר דבריהם אחרי שאין צורך בזה לביורוי הדברים שכבר נתבארו כל צרכן ויבואר עוד בהמשך דברינו.

וכדבר פלא והשתוממת הוא לראות איך השתדל החכם גרעמץ והוסיף עוד על זה להמשיך הדבר זמן רב גם לפני רב כהן צדק בפומבדיתא ויבדא מלבו לאמר (עמוד 274) ובאשר כי גאון פומבדיתא רב האי בר דוד יושב מקודם על כסא הריניות כנגד מצא לו אוהבים בהתקפים שם ותקפי עיר המלוכה תמכו בידו בחפצו להגביר בה פומבדיתא על סודא ונשיאת הגולה בדרכו הלכו גאוני פומבדיתא אחריו והם רב קיימי בר רב אחאי ורב יהודה (אבי אביו של רש"ג) עכ"ל גרעמץ והוא דבר פלא לראות איש בודא דברים מלבו שאין לו על זה אפי' רמז קל ולא שום מקום לטעות וגם שכך גרעץ כי סודא היתה כמעט עיר אחת עם כנגד הסמוכה לה ואיך נתנו התקפים ההם יד לבטל ישיבת מקומם, אבל איה נזכר רמז מזה, איה הוזכר שם כל הגאונים האלו בזה וכי

וראוי להעיר כי תחת אשר יחשוב החכם נרעמץ לאמר כי כל ימיו של רב כהן צדק ה"י מתאמץ לחתור חתירה תחת ישיבת סורא אף כי אין לנרעמץ על זה אפי' מקור של כלום הנה תחת זה מצאנו מפורש שבבוא רב סעדיה לסורא שמחו על זה כל כך עד כי כהן צדק ובני מתיבתא פומבדיתא עד כי באו לשם ביום שמת ישיבת סורא לשוש אתם ולעשות פומבי לדבר והוא מפורש בדברי הנוטב בשם ר' נתן שיאמר והנהניוהו אותה שעה (לרב סעדיה) בפני כהן צדק ובפני תלמיד ישיבת פומבדיתא ומינהו להיות ראש ישיבת סורא.

ובימים האחרונים ההם לא היו הולכים עוד מפומבדיתא לבבל אצל ריש גלותא אפי' בשבתא דריגלא כי אם אי גיחא לחו לנשיאים למהוי להו ריגלא בפומבדיתא אולין להתב וקבעין ליה כמו שהוא מפורש בדברי רב שריא אצל רב אשי אבל באו לשם מפני כבודו של רב סעדיה ופתיחת שערי סורא בקבוק נניה לתוכה בשמחה בבוא רב סעדיה.

פרק אחד ושלישים.

ישיבת פומבדיתא.

בפרק כ"ה הנחנו בדברי ימי ישיבת פומבדיתא במות רב יהודה וקנו של רב שורא גאון בשנת דכ"ה (ד"א תרע"ז) וכי אחריו מלך בר רב מכשו' משנת רכ"ח עד בסלי' רל"ז (ד"א תרפ"ז) ואז מלך רב כהן צדק בר מר רב יוסף ושכיב בשנת רמ"ז (ד"א תרצ"ז) וכן כתבו כל כותבי הדורות אבל הוא בהכרח ט"ס וצ"ל רמ"ז (ד"א תרצ"ה) שהרי אחר זה יאמר רש"י ובתריה מלך בר רב צמח גאון בר מר רב כפנאי תרתין שנין ופלגא ושכיב בראש שנת רמ"ט (ד"א תרצ"ח) ואם רב צמח שנפטר בראש שנת רמ"ט מלך תרתין שנין ופלגא היינו חצי שנת רמ"ז ושנת רמ"ז רמ"ח ונפטר בראש שנת תרמ"ט אם כן נפטר רב כהן צדק באמצע שנת רמ"ז וכן הוא בדברי הראב"ד ונפטר רב כהן צדק בשנת תרצ"ה והחילוק בין וי"ז לזי"ז הוא קל מאד ואצל רב צמח אי אפשר לעשות ט"ס כי בין רמ"ט לשנת ר"ן קשה להחליף ומצאתי אחר זה בסדר החכמים הביא בגליון נ"א רמ"ז והוא דבר המוכח מתוכו וא"כ נפטר רמ"ז ובתריה רב צמח בר רב כפנאי תרתין שנין ופלגא ושכיב בראש שנת רמ"ט (ד"א תרצ"ח).

ויאמר רש"י ובטבת שנת ר"ן מלך רב חנינא אכינו גאון בריה דמר רב יהודה גאון ה' שנים ופלגא ושכיב בשנת רנ"ז (ד"א ר"ט) ד"א חשיד ובתריה אסתמך מר רב אהרן בר מר רב יוסף הכהן ולאז מבני רבנן הוה אלא מן תגרי הוה ומר רב מבשר גאון סמכיה בדלא רבנן במתיבתא ולאז דהוא הוה ראוי לגאונות בתר גאון אבונא אלא דוכתא הוה למר רב עמרם אחי אמנו ראש כלה וקסין עליה מר רב אהרן וה"י עז מאד ודחיל מניה מר רב עמרם ואזל לקמיה ובתר כמה פליג עליה מר רב נחמיה בר מר רב כהן צדק בתר דיתיב קמיה ומר רב אהרן הוה עדיה מניה ולא פדשו רבנן מניה ובתר דשכיב מר רב אהרן בסוף רע"א (ד"א שי"ב) הדרו מקצתהון דרבנן לקמיה דמר רב נחמיה ואנחנו ורבנן נפישו דילנא לא אשוינן עמיה ולא אזלנא לקמיה והוינא ההוא עדנא אב ב"ד ולא קבילנא

הערה (לט). ביוחסין שם כתוב רנ"ד אבל הלא מפורש שמלך ה' שנים ופלגא וכן הוא גם בדברי הראב"ד הלוי ואף אם נניה השנה שמלך תחת ר"ן נניה רמ"ט לא יועיל שום אז יעלה ה' שנים ופלגא לשנת רנ"ה סוף השנה וגם אי אפשר לדגיה מר"ן על רמ"ט שזה קשה להתחלק ובוראי שתחת רנ"ד צ"ל רנ"ז וזה ט"ס קל.

נאונות עד דשיב טר רב נחמיה וכשנת רע"ט (ד"א תשכ"ח) אסתמיכי בנאונות וסמכנוהו להאי בננו באבות ב"ד משעור כ' שנים יחא רעוא וכו' עכ"ל.

והנה אף שרשיג יאמר על רב אהרן, ולאו רחוא הוה ראוי לנאונות בטר נאון אכונא? אין כוונתו שלא ה' ראוי לזה מפני שלא ה' גדול בתורה שהרי לסנינו להלץ על סר רב נחמיה הוא אומר, וסר רב אהרן הוה עדיף מניה.

וכן ראינו לרב חאי שה' מחשיב מאד את רב אהרן שה' רבו ויספור בתשובה מהנחנת רב אהרן עי' בספר האשכל ח"א הלכות תפלה וק"ש עמוד 5 שכתב שם רב האי נאון, וזכורים אנו כמה שבתות שהיינו אצל סר רב אהרן נאון ז"ל שהיינו מתפללין בביתו וכו' ואם רב האי בתשובה לשואלים מסנו מזכיר לראיה מה שראה מהנהגתו זה ראיה גדולה שה' מחשיבו מאד.

אבל כיונת רשיג כמו שהוא מפרש דבריו, "אלא דוכתא חות למר רב עמרם אחי אמנו ראש כלל, והיינו דלפי סדר הישיבה בהמנים ה' רב עמרם מאלף אשר עמדו עליהם למנין ועל כן גם יאמר רשיג, ולאו דהוא חות ראוי לנאונות בטר נאון אכונא? ואם ה' כוונתו שלא ה' רב אהרן ראוי לנאונות ככלל ח' אומר סתם ולאו דהוא חות ראוי לנאונות.

ובכלל יש להעיר כי לא נודע כעת את הסדר אשר ה' שם והאומרים, כי מסדר הישיבה ה' כי בסות הראש סתינתא מתמנה תחתיו דריינא די בכא אשר ה' שם וכו' הוא ה' הניעד לטלא מקומו בהעדרו (נרעמץ ואחריו וי"ם בכסח מקומות) חנת מעות הוא בידם כי אך לעיתים רחוקים ח' האב"ד הנבחר לגאון וראינו גם במקום הזה כי, דוכתא חות למר רב עמרם ראש כלל, והנראה יותר הוא שעיקר הכל הביטו על זקנה כלומר מהנרולים כחכמה היתה זקנה מברעת.

ואם ננים דחברים את אשר כתב הנוחב המאוחר בשם ר' נתן ואם לא ערב גם שם מליצות עצמו על פי דרכו חנה וז' זה גם הכרח לפי סדר הישיבה כי כי הוא יכתוב שם, וכך ה' מנחם אם נפטר אחד מראשי רבלות ויש לו בן הממלא מקומו יורש מקום אביו ויושב בו אפי' ה' קטן בשנים וכן מן החברים כשיפטר אחד מהם אם ה' בנו ממלא את מקומו יושב בו ואין אחד מהם דולג על מפתן חברו ואם אינו ממלא מקום אבותיו והוא ראוי לישב באחת משבע דרי יושב בה ואם אינו ראוי לישב עומם יושב עם בני כי רב ועם שאר התלמידים (עי' פט"ו) ולפי הדברים האלה אם ה' הנאון מתמנה על פי סדר שאר מנוי הישיבה זה אחר זה הלא ה' יוצא לפי זה כמה וכמה פעמים שהיו מתמנים גאונים גם בעלומי ימיהם ואנחנו ידענו כי לא היתח שם כזאת כי בכל משך הזמן חגדול של הגאונים לא נמצא אף אחד מן הגאונים שהאריך ימים בנאונותו כשלשים וארבעים שנה חוץ מרב שרירא ורב האי בנו האחרונים לכל הגאונים אבל רוב הגאונים ה' משך זמנם פחות מעשרה שנה ורק מעטים יוצאים מהכלל ונסמכים האלה לא אחר מהם הגיעו ימיו לעשרים שנה וזה יורה בכירור גמור כי לא נתמנה שם לגאון כי אם אחד מהחכמים הזקנים אבל לא אחד מהחכמים העומד בימי העמידה והשחרות.

ובאמת שה' לזה הכרח גם מטעם אחר כי אחרי שהישיבה כללה כתיבה גם לכד התלמידים גם את כל חכמי הדור יחד, אשר הרבה מהם היו גדולים מאד וזקני תלמידי חכמים ומפורסמים בדור, לא ח' אפשר כלל לסנות לראש עליהם את אחד משחורי הראש הצעיר הרבה מהם אף כי לפעמים נמצא בן אחר גדול יתר, ולטיב הישיבה לא הוזק הדבר מאומה כי רק אצלנו אשר אם יבחר האחר

לשבת ראש הנה יורחו כל חבריו ממקום חתא יוכל הדבר להזיק, אבל שם הלא בין כך ובין כך נשארו כולם יחד במושב המתיבתא ללמד וללמוד וכל אחד ואחד השפיע שם שפע חכמתו ולהפיץ שכפי הנראה ה"י הדרוש לפני בני המתיבתא שיעור היום כהמס' אחד מהיושבים בדרא קמא חליפות ולא הגאון בעצמו אף כי ה"י זה לפניו ובדברי הכותב בשם ר' נתן נאמר והם מדברים כל אחד ואחד כפי חכמתו והוא (הראש מתיבתא) מרחיב להם דבריו כסתרון כל הלכה והלכה עד שיתברר להם הכל ובשיתברר להם הכל יפה. ועומד אחד מדרא קמא ודורשה בדברים עד ששומעין אותה בקטן כגדול וכל מי שרואה אותו עומד יודע שאינו עומד. אלא לברר הבריותא שממנה סיוע השמועה ואז מדקדקין בה שאר התלמידים וחוקרין אותה ומבארין אותה באר היטב וכפי הנראה ה"י זה עיקר הלימוד שם, ואחד מדרא קמא היינו אחד מראשי כלה וה"י זה במעמד כל חכמי המתיבתא יחד ובמעמד הראש מתיבתא.

ועל כן היתה ההתמנות והבחירה אם בזה או בזה יותר התמנות של כבוד מהתמנות הנוגעת בטיב עניני הישיבה פניהם כי גם השאלות הבאות מקרובים ורחוקים, גם הם לא הושבו מהראש מתיבתא לברר כי אם מהמתיבתא כולה כמו שבא גם בדברי רב עמרם גאון (תישובות הגאונים דפוס ליק ס"י ג"ו) קבלו שלום ממני וממר רב צמח דינא ד"י בבא ומן רישי כלה ומן החכמים ובני השאלות ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אביד ואלוסים וחכמים וכל תלמידים. ובפרט בא הדבר בדברי הכותב בשם ר' נתן שיאמו בסוף דבריו, וכך ה"י מנהגם בתישובות השאלות בכל יום מהחדש (בחדשי כלה) אדם מוציא אליהם כל השאלות שהגיע אליו (להראש מתיבתא) ונותן להם רשות שישיבו תשובה עליהם והם מכבדין אותו (את הראש מתיבתא) ואומרים לו לא נשיב בפניך. עד שחזא תוקף עליהם ואז מדברים כל אחד ואחד לפי דעתו ולפי חכמתו ומקשין ומפרקין ונושאים ונותנים בכל דבר ודבר ומעיינים יפה יפה וראש ישיבה שומע את דבריהם ומבין כל מה שאומרים ומקשין זה לזה. ועומד ומעיד בדבריהם (שם במתיבתא לפניהם). עד שיתברר לו האמת ומיד יצוה לסוסר להשיב ולכתוב, וכך ה"י מנהגם לעשות בכל יום ויום עד שמושיבין תשובות כל השאלות שבאו להם השנה מקהלות ישראל ובתכלית החדש יקראו התישובות, והשאלות במעמד כל החבורה כולה וחותם עליהם ראש ישיבה ואח"כ שולחין אותם לבעליהם.

וראינו גם בזה כי רק הכבוד לברר חלקו להראש מתיבתא הוא חתם על התשובה, ובשמו נכתבה והם כבדו אותו בתהלל לאמר לא נשיב בפניך והכל רק בדרך כבוד הראוי למנהיג אבל לעצם הדבר הושבה התישובה על פי עיון המתיבתא ורק על פי עיונם ועל פי בירור האמת שביררו הם בפני ראש הישיבה, ותוא לא נלה דעתי מקודם כי גם הוא עצמו ה"י צריך לאותו דבר היינו לבירורי הדברים, אשר כל זה נתברר על ידי הרבים, ואחר כל זה. עד שיתברר לו האמת או צוה לסוסר להשיב וגם אחר כך נקרא נוסח האחרון מהתשובה. במעמד כל החבורה כולה לדקדק אם אין בה דלם ואחר כך נשלחה למקומה והיא באמת דרך נכונה מאד כראוי להם. וסדר כזה בשקלא וטרי של כל ענין ה"י כן גם ביום הנמרא ע"י לדינמא במס' ביצה ד' ל"ז תיש פורסין וב"י התם נמי דאיכא דבש א"ל רב עוקבא מטיין לרב אשי חתניח בימות החמה דאיכא דבש בימית הנשמים וב"י לא נצרכה אלא לאיתן שתי חלות אותן שתי הלוח מוקצות הן הכא במאי עסקינן וב"י אבל לא

חשב עליהן מאי אסור אדתי וכו' הכי קאמר וכו' במאי אוקימתא כר' יהודה דאית ליה מוקצה אימא סיפא וכו' ותסברא דר' שמעון וכו' לעולם כולה ר' יהודה היא וכו' ולא תימא וכו' פשיטא מהו דתימא וכו' רב אישי אמר מי קתני בימות החמה ובימות הגשמים בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים קתני ביומי ניסן וביומי תשרי דאיכא חמה ואיכא גשמים ואיכא רבש.

והנה רב עוקבא ממישן הלא הקשה זה לרב אישי כמו שהוא מפורש בגמ' איל רב עוקבא ממישן לרב אישי, ולפי מה שהשיב לו רב אישי עצמו אין מקום לכל השקלא וסרי כלל ובהכרח שרב עוקבא ממישן הקשה בן לרב אישי במתיבתא ומסדר המתיבתא נאמרו הדברים בגמרא עד שלסוף השיב רב אישי עצמו כמו שנסדר כל זה לפנינו במקום הזה בגמ'.

ולזה הננו מכינים היטב דרכם בימי הגאונים (ואשר כבר היו הכל ערוך ומסודר) אשר מתוך הגדולים בחרו מהשישישים שבהם.

ובזה הפיקו חפץ רוב החכמים הגדולים שהיו שם לצאת ידי חובה נגדם לבלי יקפידו, אף שכפי מבע הדבר במשך זמן גדול כזה נמצא פעם ופעמים הקפדה, ממי שהיו גם הוא מהזקנים, ואף שנבחר זקן ממנו חשב כי גדלו בתורה יותר תכריע או זכות אבות וכמו שהננו רואים אצל רב יוסף בר רב מרדכי ושם נאמר מפורש אצל רב שרירא, ומר רב יצחק היה קשיש מנה" וכבר הערנו על מיב מדותיהם הנעלות כי רב יצחק הלך בעצמו לפייס יוסביר וקביל רב יוסף וארצי ליה קמיה ריש מתיבתא וכו' ובתריה רב יוסף דנן ב' שנים וזוה הננו מבינים שהיו אז גם רב יוסף זקן כבר והיו אביד על בן מצאה הקפדה מקום לנוח, אבל הושיבו את רב יצחק כי הוא היו זקן ממנו ובכל זה הלך בעצמו לפייסו.

ובן הננו רואים באמת, כי אף כאשר קרה שם איזה הקפדה מעולם לא בא הדבר לידי מחלוקת.

ומתוך לשונו של רב שרירא נראה וניכר כי לא היו הקפדתו על מני רב אהרן רק מפני שרב אהרן לא היו בית אבותיו מהשייכים לישיבה כי כשאנו מתכוננים בכל ימי הגאונים נמצא כמעט את כל גאון מבני המשמשים בישיבה מדורי דור וברור כי גם אלה אשר לא נמצא בן מפורש, גם הם היו מבני בניהם של בני המתיבתא ואבותיו למדו שם, ואם לא היו מגדולי הדור היו משאר בני בי רב, כי אלה ידעו משמרת מסח וכל תורת הנהגה ישרה אחרי אשר שם גדלו והצליחו ומילדותם נמצאו שם על ברכי אבותיהם, וזכות אבותם מסייעתם, וזה הוא שיאמר רב שרירא על רב אהרן לאמר, ולאן מבני רבנן הוה אלא מן תגרי הוה ואין הכונה לאמר עליו שהוא עצמו לא היו מבני רבנן דמתיבתא יזוה אינו שהרי הוא עצמו יאמר עליו שכבר בימי רב מבשר נסמך (היינו לאלוף בשבע דרי) שם (וכסדר החכמים הגדולים ומר רב מבשר גאון סמכיה בדרא רבא במתיבתא) ורב מבשר כבר נפטר כעשרים שנה לפני היות רב אהרן לגאון אם כן היו מר רב אהרן בעצמו מוקני המתיבתא אבל כונתו כששמוי שלא היו מבני רבנן שאבותיו לא היו להם דבר בהמתיבתא והיו תגרי, ורב מבשר כבר סמכיה לאלוף וזוה הכניסו בין כל זכויות המנוים וגם להיות לגאון וזה היו עוד בימי עלומו של רב אהרן שנפטר בשנת רע"א ובשנת רל"ו הלא כבר נפטר רב מבשר.

פרק לב.

על דבר המחלוקאות.

אנחנו השתדלנו למצוא את אותן המחלוקאות אשר חוקרי אשכנז מצאו את לבבם ישר להרעיש עליהן, ולמלאות אוני השומע, ובהיות דרכינו להביט אל המקורים פנים בפנים בלי כל נמיה לאחד הקצוות ובלי כל משא פנים, כי אם להשתדל לראות ולדעת את אשר היו שם באמת והנה בכל אשר יגענו אולי נמצא דבר מה, ובכל עמלינו הנדול לא עלה בידנו לראות כזאת.

החכם ווייס בספרו (חד עמוד 80) יאמר לנו כן בכל אלה הדורות והשנים לא פסקו המחלוקות, וכאשר משרת נשיאות היתח ענין למריבה תמיד אף בן היתה משרת הגאונים דרכיה לא היו עוד דרכי נועם ונתיבותיה לא היו שלום הקנאה ובקשת השררה והכבוד, ואולי גם הכצע הנמאס הם היו המושלים בם.

בכבוד ראש, ובאזנים קשובות הננו רוצים לשמוע אם יש ביד החכם ווייס להשמיע לנו מקור דבריו אלה.

לא מצאנו בשום מקום שיבא שם בן הגאונים לידי מחלוקת, אצל ראשי הגולה בודאי שבא הדבר לידי מחלוקת וריבית וקנסורים, ולפעמים הגיע הדבר גם עד הכליף אבל כל זה רק במשרת הנשיאות בין ראש גולה לראש גולה אבל החכם ווייס יאמר לנו וכאשר משרת נשיאות היתה ענין למריבה תמיד אף בן היתה משרת הגאונות.

יעשה עמנו אית למיבה ויראה לנו מקור דבריו אלה שאין להם שחר כלל. הן אם נמצא אצל רב שרירא איזה פעמים בכל משך חומן הנדול הזה שכשחקמו שם לראש מתיבתא את זה וזה הקפיד ע"י אחד מהם אשר לדעתו היו ראוי לבחור בו, אבל ההקפדה הזאת ישתיה להאיש ההוא בכיתו לעצמו אינה ענין כלל למחלוקת ומריבות עד שיח"י אפשר לאמר כי לא היו עוד דרכיה דרכי נועם ונתיבותיה שלום וכי הקנאה ובקשת השררה והכבוד ואולי גם הכצע הנמאס הם היו המושלים בם.

אם בכל משך חומן של ארבע מאות והמששים שנה נמצא איזה פעמים שהכוהנים לא קלעו אל המטרה לגמרי עד שלא ימצא כלל מי שינגמם לעצמו שעברו עליו זה הוא מטבע הדבר ובשום אופן לא יוכל להיות אהרת אצל בני אדם שאינם בני אלהים ואינם יודעים מחשבותיהם של בני אדם אבל איזה נמצא שהאחד הזה עבר על הסכמת ובחירת חרבים ונחלק עליהם ועשה על זה מריבה למשיך רבים אליו ופלגות בישראל איזה נמצא איזה מחלוקת בהמתיבתא עצמה או שהנדול הנדחה משך אנשים אחריו ולא לבד שלא נמצא שנלחם איזה גאון על משרתו אצל הכליף ושני העמים אבל איזה נמצא שנלחם אחד ע"י פלגות העם כי תה"י יד אחד מהם אפי' לעשות מחלוקת בישראל אם רב שרירא גאון יאמר שזה היה הקפיד על אשר מנו אחר הנה ידענו כולנו מתוך דבריו רב שרירא עצמו שאף לעצמו בכיתו הקפיד אבל היו שעשו מחלוקת ואיך מלאו לבו של ווייס לקרוח איש המסים בלשונות כאלה הרבה פעמים בכל ספרו על אבות ישראל ולבחות עליהם דברים שלא היו רק כדי לדלוש את דברי ימינו תנפלאים ולהכעיר לבושת בני עמנו ולהרפתם גם בעיניהם עצמם גם אצל חכמי העמים הקוראים הרבה בדברי ימי ישראל ומה להם יותר מהודאת כותבי דברי ימינו החשבים ודורשים בקולי קולות כי היו ראשי ישראל כימי הדורות הרבה ראשי ישראל אשר בניהם יחיו בני עמנו חיי

רוח בעלי שררה וכבוד וקנאה ומחררי ריב ומחלוקת ולא הי' לא דרכים דרכי נועם ולא נתיבותיהם שלום ויטו אחרי הבצע ואילו הי' בזה מקור אמת אין מרחסין בדין אכל לבדות כל זה מלב ולירות אכן למען חלל את קדשי ישראל אין לך עם בזוי בעולם אשר יעשה אצלו כזאת על ידי סופרו בעצמם.

ולכלי יהי דברינו בלא ראי' אף כי על חמוציא את גדולי ישראל מחזקתם עליו הראיה בכל זה נעבור בכל דברי הגאונים על כל המקומות שהי' שם איזה הקפדה ונראה אם הי' שם מחלוקאות וריבות והקנאה ובקשת השררה והכבוד והכצע מישלים כם.

המעשה הראשונה היתה עם רב אחאי משבחא לישוני של רשיג שם הוא ובתריה מלך מר רב נטרוי כהנא בר מר רב אמונה וכי' ובימי' סליק רב אחא משבחא לארץ ישראל דמר רב נטרוי שמעיה הוח' ועי' בפ"ח מה שביארנו זהו וכד' אדברורו נשיאה עלייהו סליק להתם".

מכאן הדבר שלא רב אחאי עצמו ולא איזח בת ומפלגת רבו על זה רק רב אחאי עצמו מצא כי לא טוב לפניו לשבת בהמתיבתא בהיות מי שנקרא לגאון הי' קודם זה סר למשמעתו ועל כן סליק לארץ ישראל מאד יכול להיות כי בכל גדלו בתורה עדיין לא הגיעו שני רב אחאי להיות שם לראש ויש זכר לדבר ועי' פכ"ח אבל אין זה נוגע אלינו אנחנו רואים שלא היתה כאן אף צל מחלוקת הנשיא שבאותו הדור שלמה בר חסדאי הי' שונאי של רב אחאי וכדברי הראב"ד הלוי באמרו "אבל לא נסמך רב אחאי זה שיהי' גאון מפני שנאת ראש גלות שהי' באותו הדור" שהי' שונאי וכי' המתיבתא למען השלום עשו רצון הנשיא ואחרת לא יכלו לעשות לכלי תהי' מחלוקת בישראל ואחרי שבין כך ובין כך לא יהי' רב אחאי לגאון קבל הגאונות רב נטרוי אשר הי' גם הוא בודאי מגדולי הדור ורב אחאי נשאו לבו לשבת בארץ ישראל והלך לישם להרכיץ תורתו שם ובא שם בעת היותר נכונה עי' פ"ד.

עוד מצאנו בדברי רב שרירא אחר רב שנוי ובתריה מר רב חנינא גאון בר מר רב אברהם גאון שנת תתריצ"ג ועבריה נשיאה וקם באתריה מר רב הינא הלוי בר יצחק בשנת תתריצ"ו ובימי' תקינו למנבי כתובת אשה ובי' מיתמי אפי' ממטלטלי". ורב חנינא גאון לא לבד שלא עשה עשה מחלוקת כי אם גם מאד יכול להיות שלא נמנע אפי' שעה אחת מבית המדרש של המתיבתא גם אחר זה כי אם ישב לו לעצמו הי' רב שרירא מזכיר זה כמו שנרא' לפנינו.

ואיך שיהי' הריש גלותא הוא שחעבירי ומעשה הראשי גולה הננו יודעים היטב כי המתיבתות סבלו מחס הרבה אבל סבלו בדומיה ושלות השקט כי ראו בזה טובת הכלל שיהי' שם איזה שלטון מבני ישראל אצל השרים והכלף וגם אצל העם ויטו שכנס לסבול את אשר נטל עליהם ותפסו הרע במיעוטו ואחרי שמעשה הריש גלותא לא חזק לטיב הישיבה כמו שנכר ביארנו (בספר הקורם) קיינו דבריו ורצונו גם אצל רב אחאי גם אצל רב חנינאי גאון וחיא תהילתם ואם נרצה להאשים הוא רק לחיפך מדוע שתקו להריש גלותא על מעשיו אלה ולא יצאו לריב אבל כי הי' עינם ולבם על ישיבתם ועל שלום עמם ולא רצו שיהי' להם מחלוקת עם הראש גולה ויעשו רצונו במקום שהי' אפשר לעשות כן כי יקר להם שלום עמם ושלום המתיבתא.

עוד יאמר לנו רב שרירא להלן ובתריה רב אכומאי גאון אחי אביו בריה

דמר רב אברהם גאון בשנת קכ"א ולא הות דוכתיה דהוה מר רב אהרן קמיו דהוא
אב ביד דהוה גמיר ועדיף טפי מניה מיהו על ידי חלום אדכרוהו.

זה הוא כל דברי רב שרירא בזה ולא היתה בזה אף על מחלוקת אף גם
זאת עלינו לדעת כי מעד זכות הירושה שהיתה גם היא מובאת אצלם בחשבון
היתה שם לרב אביומאי זכות יתר שהי' מבני הגאונים ואבותיו שמשו שם וכבר
ביארנו שהגאון בהשיבה לא הי' הוא לכדו המרכיץ תורה וגם רב אהרן כפי הנראה
נשאר בישיבה וכפי הנראה הי' רב אביומאי מחיותו זקנים שהרי אביו מר רב אברהם
כבר נפטר קודם שנת אלף ע"ב והוא מלך קכ"א היינו בחמשים שנה אחרי אביו
ואולי גם רצו בהמתיבתא למלאות חובתם לגדולי המשפחה הזאת בעד הבזיון אשר
עשה ראש הגולה לאחיו של רב אביומאי זה הוא רב חנינאי גאון בר מר רב
אברהם דעבריה נשיא ובהתבונן בכל זה נוכל גם אנחנו היום לדעת ענין בחירתם
אחרי אשר כבר ביארנו שהתמנות לגאון היתה עיקרה התמנות הכבוד כי בנוגע
לתורה היתה נלמדת ומתפרשת ומוכרעת על ידי כל גדולי תורה שהיו שם וגם
השאלות מושבות על ידי בולם ועל כן גם דקדקו (על הרוב) לכבד להיות לראש
את היותר זקן.

ויחי' איך שיחי' אין כאן אפי' רמז של מחלוקת כי אם ידיעה של בחירה
כללית וגם לא נזכר כלל אפי' שרב אהרן עצמו הקפיד על זה להסתלק ממושב
המתיבתא.

דבר מר רב אברהם בר מר רב שרירא ודבר מר רב יוסף בר חי'א שהישיבה
בחרה כולה ברב אברהם רק לאחר זמן כאשר נחלקו ביניהם שני ראשי נולה קראי
גם לרב יוסף בשם גאון ומעצמו סילק עצמו מזה כבר נתבאר בדברים בודים בספר
כ"א וכן בספר כ"ח והמעין יראה שם עד כמה נרחקו ממחלוקת ואך מדותיהם
הנפלאות וענות צדקם במדה יתירה נוכל ללמוד ולראות בהמעשה ההיא ומתחלה
ועד סוף לא הי' שם זה ענין להמתיבתא.

אחר זה להלן יאמר רב שרירא גאון ובתריה מר רב יצחק בר מר רב חנינאי
ואחתיהו כדיל מר רב יוסף בר רב מרדכי וכו' ומר רב יצחק הוה קשיש מניה וכו'
סמניה דוד בר חונא נשיא למר רב יצחק קשא למר רב יוסף ואתא רב יצחק
ליתיה ואמר ליה לא לקשי וכו' וסבר וקביל רב יוסף וארצי ליה וכו'.
הנה מפורש שלא לכד שלא היתה מחלוקת כי אם שנים לא כא לידי
הקפדה ועי' לעיל במ' כ"א.

אמנם שתי פעמים יש שם ישחיתת גם פירוד בהמתיבתא עצמה ונעתיק
הדברים ונראה מה טיבם.

הראשונה היתה בשנת קס"ט ויאמר שם רב שרירא ובתריה הוה פלוגתא
בין רב מנחם גאון בריה דמר רב יוסף גאון בר חי'א ומובחרים דרבנן הוו
בהדי' שתא ופלגא ובין מר רב מתתיהו בר מר רב רבי והוו רבנן אחריני בהדי'
ונח נפשיה דמר רב מנחם בשנת קע"א והדרו כוליהו רבנן בתר הכי קמיה דמר רב
מתתיהו י' שנים.

השניה היתה בשנת רכ"ה כשנפטר רב יהודה גאון יאמר שם רב שרירא
והות פלוגתא בין רבנן דמתיבתא ודוד הנשיא דרבנן דמתיבתא אננסו וקריהו למר
רב מבשר בר מר רב קיומי גאון ודוד הנשיא קרייה למר רב כהן צדק כהנא בן
מר רב יוסף והוות פלוגתא ביניהן (בין דוד הנשיא לרב מבשר) עד חדש אלול

שנת דל"ג ועבדו שלמא דוד הנשיא עם סר רב מבשר גאון וייתב רב מבשר גאון ורבנן דיליה לברם ומוכחריה דרבנן הוו בהדי' ומר רב כהן צדק ורבנן דיליה לברם ובשנת דל"ז בנסליו שכיב סר רב מבשר גאון ואתו רבנן דיליה לות רב כהן צדק ושכיב בשנת רמ"ו.

אלה הם השני מקומות אשר יאמר שם רב שרירא גאון והות פלוגתא' אבל עד היכן הלכה פלוגתתם הנה לא יצאתה פסיקה אחת מן ד' אמות של הלכה אצל רב מנחם ורב מתתיה לא יכלו להתאחד בני מתיבתא בעצמם כי היו שניהם ראויים לאותה איצטלא ואצל רב מבשר ורב כהן צדק לא יכלו להתאחד המתיבתא עם ראש הגולה אבל לאות אמת ומוסף צדק כי גם אז לא היתה שם קטגוריא בין תלמידי חכמים ולא משפחות מתגרות זו עם זו נוכל לראות מזה כי אחרי אשר נפטר רב מנחם באו כולם לפני רב מתתיה ואחרי אשר נפטר רב מבשר גאון באו כולם לפני רב כהן צדק וזה לא ה"י אפשר אם קודם זה רבו ונלחמו יחד שזה מביא ישנאה וקנאה ופירוד הלבבות אבל נודע מזה עצמו כי גם בינם לבין עצמם בין גדולי המתיבתא עצמה לא בא הדבר לידי מחלוקת או ריב הכיתות ואם נהגו זמן קצר כבוד בשניהם יחד גם ברב מנחם וגם ברב מתתיה ושניהם הרביצו תורה בפני שומעי דבריהם אין רע בזה כלל וקנאת סופרים תרבה חכמה וכבר הראנו לעיל בפרק ה' כי מימי עולם ה' ישם בן וגם בימי חכמי הגמ' ה' לאכזי ורבה מתיבתות של מדרש לעצמם עם תלמידים גדולים בימי רב יוסף (ויבאר יותר במקומו) אבל לא היתה שם אפי' צל מחלוקת במובן של פלגות בישראל ומשפחות מתגרות זה בזה וכדומה.

ומה נאמר לדברי החכם גרעטץ כי יבדא מלכו דברים כלי שום מקור אפי' של איזה רמז קל ויאמר (כחלק ג' עמוד 309) כרב כהן צדק נהג גם רב אהרן את נשיאותו כרמה ויתאמץ להגדיל כבוד ישיבת סומבדיתא כי תבנה מחורבנה של ישיבת סורא ובגלל הדבר הזה הלכה זאת האחרונה הלך ודלה ותדל מאד עוד מעט והקהלות הרחוקות והקרובות חדלו לשלוח תרומותיהן ולא יכלה הישיבה לשאת התלמידי חכמים הנמצאים בתוכה עדי שמתו שעריה בראות רב יוסף בן סמיא את העזובה יצא מבבל וישב בעיר בצרה עכ"ל.

והלא אין דברי גרעטץ ספורים כי אם דברי הימים לבני ישראל היינו סידור דברי מעשים שהיו ואיה הרשות לברות דברים שלא היו כדי לתת אשם נפש גדולי האומה איה נזכר אף רמז קל כי רב אהרן התאמץ להגדיל כבוד ישיבת סומבדיתא כי תבנה מחורבנה של ישיבת סורא ואין אנחנו שואלים איה מקור גמור מפורש על זה שדבר גדול הוא לבקש כזאת אבל איה יש לזה גם רמז קל ואיזה צל מקור כי אין כאן אפי' איזה צל ראה למעות בה ואין שם אפי' מקום להתלות בו כי גם לא נמצא דבר אשר יאמר שם כי רב אהרן השתרל איזה דבר למיבת ישיבת סומבדיתא גם כשהיא לעצמה גם מבלי לגעת ברעת סורא כי אין עליו רמז מכל איזה ענין בזה.

והנה מזה איה נזכר אף רמז קל כי בימים ההם חדלו הקהלות הרחוקות והקרובות לשלוח תרומותיהן ואם נזכר זה בזמן מאוחר לזה בדברי הראב"ד אחרי ביאת ארבעת השבויים הלא אז כמו שחדלו לשלוח לסורא כן לא שלחו עוד גם לסומבדיתא כי הלא הראב"ד יאמר זה למעם על ביטול שתי הישיבות יחד ועיקר

דבריו יסם הם על ביטול ישיבת פומבדיתא וכמו שנזכר יבואר אבל זה ברור כי כל זמן ששלחו ילדיו לשם כרצונם לשיבת הישיבות.

אמנם לכך כל זה הדבר גם נסתר מעצמו כי סוה כספוב אשר גרעץ ידבר לתוכו יקבע בעצמו כי בשנת ד'א תש"ה כבר בטלה סורא מחיות לסתיבתא ויאמר כציון י"ג לאמר גם כחזון אשר ישיבת סורא כבר בטלה ופומבדיתא חיתה עודנה קימה בשנת תש"ה עד תשצ"ח ואם כן חלא לפי זה כבר הלך רב יוסף ברסמאי לבצרת לפני זה חיינו לפני שנת י"ח, והלא בשנת ש"ד עדין מלך בפומבדיתא רב חנינא אביו של רב שרירא גאון ואז נפטר בשנת תשרי, ורק אחריו הוא שמלך רב אהרן ואם כן מכאור חרבר ישימי רב אהרן בפומבדיתא נוסלים נבר בהיסוס אשר נתבטלה סורא ורב יוסף כבר חלק טעם וישב בבצרת, וכן יבואר הדבר יותר לפנינו (מ). וגם אצל רב כהן צדק לכך כל חמבאר לנו כבר יפ' ליה בדברים ברורים אבל אפי' אם נשכח כרנע כל בירורי חרברים חסם ונסכים ישם לכל דברי גרעץ הכל כמו שהם אבל חלא לפי דברי גרעץ עצמו הנח כל חתוב ישם שעשה כזה רב כהן צדק הוא רק מה שפעל בפומבדיתא וסורא יקחו חלקם שוח חלק כחלק אם כן כמו שהספיק זה לפומבדיתא כן חלא בודאי הוי מספיק זה גם לסורא ואיך יש מקום על דברים ברורים כאלה שנאמר ישם "עד שנתקבצו ראשי חרבר ועשו פשרה ביניהם שיחו חולקים כל מה שיבוא לחם חלק כחלק בשוח וכך נוהגין עד היום הזה" איך יש כאן מקום לאמר כי תבנה פומבדיתא מחורבנה של סורא וכי כל ימיו של רב כהן צדק חתר התירה תחת ישיבת סורא ופתאום הנה עיטח כן גם רב אהרן מה שלא מצא על זה אף רמז קל גט על פי דרכו ואין שם בקום אפי' למעות כוח.

וכבר נתבאר בפ' ל' כי רב כהן צדק וראשי מתיבתא פומבדיתא עשו חרבה לפנים משורת הדין כדי לחזק ולעודד את ישיבת סורא וכמבאר ישם.

ולא לכך שאין רמז שבימי רב אהרן חמעיטו את הכנסת סורא כי אם מפורש להיפך שהפשרה אשר עשו ביניהם בימי רב כהן צדק ישיקחו בההכנסות חלק כחלק נשארה לא לכך בימי רב יוסף ברסמאי כי אם גם אחר זה וגם בהתבטל בסורא משרת גאון המתיבתא שהרי רבנו שמואל חנניד יסיים וכך נוהגין עד היום הזה אם כן נמשך זה עד סוף ימי המתיבתות ואפי' לפי מה שטעה בזה גרעץ ולא עמד על זה שוח מדברי רבנו שמואל חנניד וחשב יגם כל זה מדברי רב נתן וגם אם אפי' נתן לו גם השערתו שר' נהן הנהו הרביעי מארבעת השבועים אבל חלא גם לפי זה כשנכתבו חרברים הוי זה בערך עשרים שנה אחרי רב יוסף ברסמאי ובכל זה מפורש ישם וכך נוהגין עד היום הזה.

וחם גם ידיעה שראוי לחזק עליה כי גם בהתבטל בסורא משרת גאון לא בטלה בכל זה המתיבתא ככללה בחיות למקום חורא ועל כן חננו מבנים את אשר פתאום

הערה (מ). ודעת הרב מהרש"י כמולדות רב סעדיה הערה 1 הוא עוד יותר דרב יוסף הלך לבצרה סיד אחרי מות רב סעדיה ואם כן עוד בשנת ש"ב יכתב שכ הרב מהרש"י וז"ל "ולכן כתב ורש"י כספור אחרי מות רב סעדיה ושבקיח רב יוסף לבבל ור"ל דקם בדוכחיה רק כל ימי חייו רב סעדיה (ואחר מותו עזב את מקומו" עכ"ל ואם כן יעלה לפי דעתו הרב יוסף כבר חלק לבצרה בשלישה שנים לפני אשר מלך רב אהרן בפומבדיתא, אמנם גם בכל האופנים לא הניעו ימי רב יוסף בסורא להיסוס שמלך רב אהרן בפומבדיתא, וכמו שנזכר יבואר עוד, וכן הוא גם לדברי החכם גרעץ בעצמו כמבאר בפנים.

מצאנו אחרי משך של שבעים שנה עוד הסעם נאון בסורא את רב שמואל בר חפני (וגרעטץ התסלא על זה) ואי אפשר להאמין כי בימים הרעים ההם הוקמה ונוסדה מחדש אבל כן הדבר כי המתיבתא בסורא לא נתבטלה ונתבטלה רק לסוף כאשר הגיעו בכבל ימים שאין בהם חפץ ימים רעים מאד (כמי שיבואר) שאו בטלה לגמרי גם פומבדיתא אבל כל הימים אשר עמדה פומבדיתא עמדה עמך גם סורא וקבלו שם מהחכנסות חלק שיה ואולי באמת זה הועיל הרבה לבלי תבטל לגמרי כי כהיות אנשים בה מעט נגד פומבדיתא היתה ישם חספתם כריוה גדול ויחי לפי זה חפירוש בדברי רש"י. ובתר הכי לא חות מתיבתא במתא מחסא חיינו מתיבתא עומדת בכל סדרה ונאון עומד בראשה.

והמחלוקת הראשונה והאחרונה שהיתה בימי הגאונים היא מחלוקתו של ראש הגולה עם רבנו סעדיה גאון ז"ל זו היתה באמת מחלוקת של פלגות ומריבות והנה בכל משך ימי הגאונים קרה כמה פעמים מחגשיאים שחעבירו נאון ממקומו ובני המתיבתא לטובת הכלל נשאו וסבלו זה ולא יצאו לריב אבל בפעם הזאת נתגלגל הדבר ובא לידי מחלוקת והמחלוקת הזאת האבידה טובה הרבה מאד.

אין ספק כי רבנו סעדיה גאון בצדקתו הנפלאה ראה כי לא עת לחשות היא וכי ראה כוח ביטול המתיבתא כי כאמור בדברי רב שרירא. וקרייה דוד הנשיא לרב יוסף בריה דרב יעקב רידיע כברסטיא להיות גאון במתא מחסא ורך בשנים חי ותלמיד קטן. לגבי מר רב סעדיה ואולי אם מרם בוא רב סעדיה חיתה מתיבתא סורא מסודרת כחלכתה וטלאה חכמים וסופרים אז לא הי' הדבר מזיק כל כך אבל לא כן עתה אשר מרם בוא רב סעדיה כבר חשבה לחשבר ורך רב סעדיה גאון התחיל מחדש לרפאות שכניה כי ממו ואסף נרחיה וקבץ והושיב לפניו מחדש את כל התלמידים ואת חכמי חשיבה וחנה בא דוד בן זכאי והושיב שם תלמיד קטן לבני רב סעדיה.

ובאמת כי בני חשיבה מתחילה לא קבלו עליהם את רב יוסף ומחלקותו של דוד בן זכאי חיתה יותר עם המתיבתא מאשר עם רב סעדיה שכן הוא גם לשונו של רב שרירא. ואותיב (רב סעדיה) מתיבתא דמתא מהסיא תרתין שנין ונצא בחוץ. ובכרנו סעדיה דוד הנשיא הנה מפורש בדבריו דאחרי שתי שנים נצא בחוץ חיינו כבני המתיבתא ובכרנו סעדיה וחרים יצא אם כן בחכמה נגד חפצו של רב סעדיה.

ולוח הננו מבינים יותר את אשר חי עם רב יוסף זה אחרי פטירת רב סעדיה נאין כי לא חי יכול להיות שיבואו אז כל בני המתיבתא יחד לשבת לפניו וכמו שקיחה בפומבדיתא עם רב מתתיה אחרי מות רב מנחם ועם רב כחן צדק אחרי מות רב מנשרו כי חיתה שם קודם זה מחלוקת ופירוד חלבבות.

וביותר עוד דאחרי מות רבנו סעדיה גאון זכרו כל בני מתיבתא וכל העם את אשר עבר עליו זכרו את חסדי ומשפטיו עם ישראל וכעכע הדבר כי אחרי מות האדם הגדול בענקים הזה כמבחר שנותיו מקוצר רוח ומעבודה קשה אז ראו וחכירו יותר את אשר חי אביהם ומאורן של ישראל וחקים עולה של תורה ורב את ריבך ונלחם עם אויבי ר' ועם חקראים חחנפים וישימם כעפי לודש ומה הגיע אליו אשר טרדו ורכי וקצרו חייו על בן פקרו על רב יוסף את עונו כי נתן יד לדוד בן זכאי ואף כי תלמיד קטן חי לגבי רב סעדיה לקח חמישה על שכמו ויר רגזון כל בני המתיבתא אשר חס פתחו מחלוקיתם עם דוד בן זכאי והוא נצא

בהון. וברכנו סעדיה ועל ידי זה השיגה לרב סעדיה ז"ל כל יד עמל ותלאה ובהיותו תלמיד קטן לגבי רב סעדיה ה"י זה גם כענין בועט ברביתיו ורב שרירא גאון יעיד לנו כי לא לבד נגר רב סעדיה ז"ל חי' רב יוסף ז"ל תלמיד קטן כי אם גם נגר רב אהרן אשר גם בהיותו אז איש פרטי בישבו אז אצלם אצל סורא כהיותו בבבל (ובבגדד) קודם בואו לפומבדיתא גם לפני שם "לא ה"י לו לרב יוסף סתחון סה"י" (רישג' שם) אף כי רב אהרן ה"י כאיש פרטי והוא נושא משרת גאון מתיבתא ומשרתו תרומתו כי ה"י קטן הרבה ממנו ועל כן זמן קצר אחרי מות רב סעדיה גדל עליו קצף כל העם כל כך עד אשר לא לבד שעזב את המתיבתא כי אם גם את מקומו וילך לשבת במקום אחר והתישב בכצרה ושם נסמך.

וזו ישמיע לנו רב שרירא גאון בדברים קצרים ומפירשים ויאמר. וישיב מר רב סעדיה בימי הגאון אבינו בשנת רנ"ג בתר דוד הנשיא ואתיחד רב יוסף במתא מחסיא ואדלדלח מילתיה (היינו מלתיה דרב יוסף עצמו ולא דמתיבתא מתא מחסיא) ולא היה ליה סתחון סה אפי' בהר"י רב אהרן גאון וישיבקה. לבל"ל ולמתא מחסיא ואזיל וייתיב במדינה דכצרה ושכיב התם.

הנה כי כן אדלדלה מלתיה דרב יוסף אחרי מות רב סעדיה ודוד כן זכאי מגינו כבר נסמך אז כי הוא שכיב קודם רב סעדיה עד כי הוכרח רב יוסף ללכת למדינה אחרת ובהלכו מבבל וממתא מחסיא עדן ה"י רב אהרן בבבל (היינו בבגדד) ולא בא עדן שיש לפומבדיתא ועל כן לא יאמר רישג' את השנים אשר אתיחד רב יוסף במתא מחסיא בדרכו בכל מקום ויאמר. ואתיחד רב יוסף במתא מחסיא ואדלדלה מילתיה כי רק זמן קצר אחרי רב סעדיה ה"י כל זה.

באופן כי דברי החכם גרעץ לאמר: כי רב אהרן נהג נשיאותו כפומבדיתא ויתאמץ כי תבנה מחורבנה של סורא ובגלל הדבר הזה הלכה זאת האחרונה הלך ודל יעור מעט וקהלות חרחוקות והקרובות חדלי לשלוח תרומותיהן ולא יכלה הישיבה לשאת את התלמידים חכמים ובראות רב יוסף את העוובה יצא מבבל וישב בכצרה"י הנה כל חדרים האלה חנם רק החיפך מדברי ימינו.

והנה נתבאר לנו כי בכל הימים הרבים ההם של משך ימי הגאונים שחוא זמן של ארבע מאות שנה לא חיתח שמח מהלוקת וריב הכיתות בחישיבה לא בחמתיבתא עצמה, ולא כינה לבין אחרים עד ימי רב סעדיה והוא באמת דבר פלא חראוי לשוב אליו לב ולכתוב בדברי הימים באותיות בולטות כעדות לישראל ומתוך גנות שגנו אותם חוקרי אשכנז בלא הקירה ומתוך מיעוט בקורת ואהבת חמליצח לחמשיך חקוראים, חננו באים לירי שבחם של אבותינו אשר בהם יתפאר ישראל נגר העמים, ותראה פעלם חשוב וחדרתם על בניתם אחריהם.

פרק ישרשה ושרשים.

המהלוקת בימי רב סעדיה בכלל ורב אהרן בפרט.

הכותב בשם ר' נתן אחרי סוף דבריו עם רב סעדיה יאמר. "לאחר פטירת כהן צדק ראש ישיבת פומבדיתא נח אחריו צמח בר כסנאי" ישיבתו "י"נ חדשים ונפטר וטלך אחריו כלב בן יוסף הנקרא כלב בן שראנדו.

ודבריו אלה הם טעות על טעות מבלי דעת, ראשונה טעה כי חלא אחרי רב צמח בר כסנאי לא מלך כלב בן יוסף כי אם רב חנניה אביו של רב שרירא גאון והוא מלך ה' שנים ומחצה והכותב הזה לא ידע ממנו כלל

והנותנים לרננוי כל חיקי הכבוד עד גם לדחות על פיו את דברי רב שרירא נאון המפורשים אולי יאמרו גם על דבריו במקום הזה כי הוא ה"י דור קודם רב שרירא נאון וידע יותר מרב שרירא אם ה"י אביו של רב שרירא נאון בפומבדיתא ה"י שנים וטחצה או לא מלך כלל.

עוד טעה הכותב הזה וחשב שרב צמח בר כפנאי מלך רק י"ג חדשים, ונוכל להבין מאין בא לו השעות הזה ומקום מעותו, וזה יורח לנו להבין ערך הכותב המאוחר הזה ועד כמה נוכל להשתמש בדבריו בנוגע להגאונים עצמם.

אצלינו כתוב בדברי רב שרירא בואת, ושכ"ב (מר רב כהן צדק) בשנת רמ"ז ובתריח מלך בר רב צמח נאון בר מר רב כפנאי תרתין שנין ופלגא ושכ"ב בשנת רמ"ט והנה אם לא ה"י מפורש לפנינו "תרתין שנין ופלגא" היינו גם אנחנו מפרשים דברי רב שרירא נאון שרב צמח בר מר רב כפנאי מלך י"ג חדשים, היינו שרב כהן צדק נפטר שנת רמ"ז אי"ב נחשב יצנת רמ"ז לרב כהן צדק ורב צמח חלא נפטר. בראש שנת רמ"ט אם כן יש לחשוב לו רק יצנת רמ"ח ועוד חודש שנפטר. בראש שנת רמ"ט.

עתה שלפנינו מפורש בדברי רש"י "תרתין שנין ופלגא" הגנו מבינים כי תחת רמ"ז עלינו לקרוא רמ"ז (וע"י לעיל פל"א) וכן הוא בדברי הראב"ד יצנת תרצ"ה שהוא רמ"ז ואות ה' ו' שוים כמעט ככ"י וכן הגנו מבינים שרב כהן צדק לא נפטר בסוף שנת רמ"ז כי אם באמצע, ועל כן הוא מכוון "תרתין שנין ופלגא" לרב צמח.

אבל הכותב המאוחר חזק ויחזיק כתוב לפניו באיזה מקור "ושכ"ב רב כהן צדק בשנת רמ"ז ובתריח מלך בר רב צמח בר רב כפנאי ושכ"ב בראש שנת רמ"ט ומדרכו של הכותב הזה לשנות הסגנון על דרך דברי הימים כתב סתם "ולאחר פטירת כהן צדק וכו' נהג אחריו צמח בר כפנאי ישיבתו י"ג חדשים" וטעה בפשימות.

וזה יורח לנו לדעת ערך וטיב דבריו של הכותב האחרון הזה, ואיך הבין והשתמש במקורים אשר לפניו בכל הנוגע להגאונים, ואיך יש לנו לברר מישהו את האוכל, ולמצוא את התוך מתוך הקליפות הרבות אשר סביב שמו.

ועל כן יש להסתפק, אם יש ממש בהשערתי של הכותב הזה שכלל בן שראגדר, הוא אחד עם רב אהרן שמתלך בפומבדיתא (אחרי רב חנינא אביו של רב שרירא) כי מאד יכול להיות שאין זה כי אם השערת הכותב חזק לבר.

אמנם זה נראה ברור כי הכותב הזה נתן להחמערות של כלל בן שראגדר שנים אחרים וטעה בזה.

ואחרי העיון בדבריו עצמו למצוא שם את התוך נראה שכן ה"י חרבו ראש הגולה נחלק עם המתיבתא ועם רב סעדיה ובהרנו בחר לו ראש מתיבתא אחי תחת רבנו סעדיה וכי לא מצא במתיבתא סורא גדול הדור בחר ברב יוסף בר יעקב אי"י ה"י חלמיד קמץ לגבי רב סעדיה (וכל זה ידענו גם מדברי רש"י) ועל כן בכל חפצי הסוב של רב סעדיה לשבת מריב ככל אשר עשו כל הקודמים לפניו כאשר פגע בהם מדת הדין הקשה של הראש גולה שקבלו עליהם את הדין חמה והמתיבתא ולא יצאו לריב, לא יכול רבנו סעדיה לעשות כן, כי ראו בזה נזק גדול למיב המתיבתא ולהפוך לב דוד לשוב לא ה"י אפשר, על כן ה"י רב סעדיה מוכרח לעמוד בחזקת נגד דוד בן זכאי ולהקים במקומו ראש גולה אחר את אחיו יאשיה.

אבל בעשותו זאת קבלה בהכרח כל המחלוקת צורה אחרת, כי תחת אשר קודם זה לא יצא הדבר מקיר המתיבתא וחוצה, אבל כיון שהגיע הדבר בדין שני

ראשי גולה שזה כבר הי' דורש קיום מצד המלכות ושם בממשלת הערכים הי' הכסף כלי הפיק, ועוד זאת כי בעוד אשר לא מצאנו בשום מקום כי נתערבו בעניני המתיבתות פנימה עתירי כבל, כי ידעו בעצמם כי לא יכירם שם מקומם, הנה סתאים כאשר נתלגלג הדבר וממחלוקת של המתיבתא נתהפוך למחלוקת של שני ראשי גולה אשר לחצי זה עם זה, אז כבר יצא הדבר מרשות היחיד לרשות חרבים, ויהיו משפחות מתגרות בנגוע לראש הגולה, שזה היתה אז שאלה גדולה ברים עולמם ונוגעת לכל העם מקצה, ואז נשתנה גם עיקר המחלוקת. לגמרי כי הי' העיקר מי ישאר ראש גולה, ודבר ראש מתיבתא הי' נתלה בזה רק בתור סיבה מהמסובב.

ולא יסלא מאומה אם נמצאו שם גם בני אדם מחוגנים אשר לא הסכימו להוריד את דוד בן זכאי ממשרתו כי ראו בו איש עומד בשרץ עמו יודע להלך נגד החיים בהצרות הכליפים, וכבר הגיעו אז ימים רעים מאד לבני ישראל בכבל וכמו שיבואר, וראו בו איש הראוי למשרתו ואחיו לא הי' ראוי לזה כי באמת נדחה מפניו, ועל כן שחרו מכתם וכספם כי ישאר דוד בן זכאי על משרתו, אף כי גם הם דרשו בכל לבבם שלום רב סעדי' וכמו שנראה לפנינו אבל לא כל הדעות שוות והם לא לבם חלך לבחור בדרך זה להוריד את דוד ממשרתו כי ראו בזה עני עמם, וכמו שהגנו רואים יצדקו במבטם זה כי אחרי מות דוד לא הוקם עוד ראש גולה.

ואך אם נביט על המעשים חהם מנקדת הראות הזאת יפתרו לנו החידות וסתירות הדברים גם בדברי הכותב הזה עצמו.

הן הכותב הזה בעצמו אשר יספור לנו כי כלב בן שראנדו הי' עוזר לראש גולה, וגם ממנו נתן לזה הוא עצמו יספור לנו כי כשר בן אחרן חותנו של כלב בן שראנדו הוא עשה את השלום בין רב סעדיה לראש הגולה ולא עוד אלא שיספור לנו על כשר בן אחרן לאמר: והלך אצל גדולי הדור וקבעם לתוך ביתו והי' עמם ראש גלות ודבר אליהם בפניהם מה המעשה הזה אשר עשית. ועד מתי אתם מחזיק במחלוקת? ולא תשמור עצמך מן העונש ירא את ד' אלהיך ותסיר עצמך מן המחלוקת כי אתה ידעת כמה גדול כח המחלוקת ועתה ראה איך תתקן. דרכך עם רב סעדיה ותשלים עמו ותניח מן שכלבך עליו חשיב ראש גלות לדבריו וענהו לשלום שיעשה בדבריו ועמר והלך אצל רב סעדיה וכו'.

ואיך יתאחרו הדברים האלה כפי חותנו של כלב בן שראנדו, וחתנו הוא העוזר לראש הגולה, והוא נתן ממנו ס' אלפים זוז גולפי דברי הכותב רק להדוף את רב סעדיה? כאמר בראש דבריו, ועד שאמר דברים כבושים כאלה באוני הראש גולה, הלא הי' לו לאמר כזאת וכזאת לעצמו ולחתנו כלב.

אכל כן חדבר כי הם אף שעזרו להראש גולה חיתה זאת בשעה שנגע חרבר במשרת ראש הגולה להחזיק את המשרה הזאת ביד דוד בן זכאי לשוכת עמם ומעולם לא כוונו נגד רב סעדיה ועל כן באמת אחרי שגשאר דוד בתוקף משרתו ולא הי' להם לדאוג עוד על זה דברו הם עצמם קשות עם דוד לאמר לאמר מה המעשה הזה אשר עשית ומדוע אתה מחזיק (עוד) במחלוקת ולא תשמור עצמך מן העונש ירא את ד' וכו'.

והכתיב הזה לא ידע להסיר בין הדברים ולרעת ולהבין כי יכול להיות אשר גם איש אשר רבנו סעדיה עצמו יקר לו כבבת עינו בכל זה אין דעתו

מסכמת לקחת משרת ראש נולח ממי שהוא עומד בפרץ עמו ולתתה ביד נכח רוח ואשר לפעלו אין ידים כמו שהי' כפי הנראה הוסף (י'אשיה) אחי דוד שאמר עליו גם רש"י. ואדחי י'אשיה לנרסאן ויש אדם שעמלו בחכמה ובכשרון, ואי אפשר לתת למיט רגלו אף אם חטא חטאה גדולה, ולא כל חריעות שוות איך לחכרע חקף בענינים כאלה, אמנם אחר זה כאשר כבר בטל דבר שני ראשי גלות ודוד נשאר על משמרתו או השתדלו הם עצמם להושיב את רב סעדיה בסודא ולחשיב את שבותו וחוכיחו לדור לבלי לחזיק עוד במחלוקת, והוא עשה רצונם.

אבל הכותב המאוחר הזה לא ישם לבו לזה על כן חרביב שני חברים יחד אבל לא הצליח בדרבו כי לכך כל המבואר חנה נתסלא לראית עד כמה נכשל בדבריו נשכח לברות מחלקותו של כלב בן שראגדו עם רב סעדיה עצמו כי הוא יאמר. והי' בכבל אדם חשיב אחד ושמו כלב בן שראגדו עוזר לראש גלות והי' בעל סמון ונתן ממנו ס' אלף זוזי כרי לחסיר את רב סעדיה ממקומו ולא הי' יכול. מפני שהיו עם רב סעדיה בני נטירא וכל עשירי' כבל' ונתקנא כלב כרב סעדיה מפני שהי' כלב זה בעל לשון ואדם גדול בחכמה וכל שאלות ששאל הי' משיב עליהם טעם אחד ושנים אבל רב סעדיה מוסף עליו עשר ידות והי' מתקנא בו בדבר יחי.

ואם כן כפי דברי הכותב הזה המפורשים נשאר רב סעדיה על מקומו במתיבתת סורא גם בימים ההם שהיו כן הם דבריו ונתן ממנו ס' אלף זוזי כרי לחסיר לרב סעדיה ולא הי' יכול מפני שהיו עם רב סעדיה וכו' וחרו אלו דברים של עירבא פרה כי לבד האמר אצל רב שרירא. ונחבא רב סעדיה גאון כמה שנים משם בשביל אימת המחלוקת עם דוד חנשיא' ורב יוסף נהג נאונות במתא מהסיא' וכן הם דבריו כל כותבי דברי הימים ראשונים ואחרונים והדבר ידוע ומיסבס. חנה לכך זה הדבר יוצא ממורש גם בתוך דברי הכותב הזה עצמו לחלן שם כי נאמר ישם וכשנעשתה הפשרה ביניהם אותו רב יוסף בן יעקב שהחזיק ראש גלות ועשה אותו ראש ישיבה במקום רב סעדיה כל אותן חשנים שחיתה המחלוקת ביניהם עכשיו שבטלה המחלוקת ישב לו אותו רב יוסף. ראש ישיבה בביתו ואעפ"י חחק שהי' ליקח כשהי' ראש ישיבה לא נעוהו ממנו אלא היו שולחין לו בביתו הנה מפורש גם בתוך דבריו כי רב יוסף אשר בימי המחלוקת בחר בו דוד בן זכאי תחת רב סעדיה הי' אז באמת לראש מתיבתת כל ימי המחלוקת, וזה פרי הכותב המאוחר הזה בעשיותו מקצורי דברים — יסבא לפניו — מעשים של דברי הימים, ויתן לייח המשך על פי דעתו.

אף גם זאת איזה תועלת של כלום הי' יכול לחיות לכלב בקנאותי אם רב סעדיה יחי' איש פרטי הן משרת ראש מתיבתת סורא חלא לא רצה לקחת שהרי ראינו שהוא הי' עוזר לדוד, ובכל זה הי' הראש מתיבתת רב יוסף, ואם יעמוד השואל וישאל כמו שישאל ממנו אף בהיותו איש פרטי בן גם ישאל טרבונו סעדיה חלא לא תתעטס הכבתי ישל רב סעדיה אף אם לא ישכון בסורא ואסא היכא דקאי אסא שמו, כי מימי עלומיו כתב רב סעדיה חכמתו בספריו, גם קורס זה עוד בהיות בפצרים, והלא ראינו שהם בעצמם השתדלו אחר זה להושיב את רב סעדיה במקומו.

אבל הכותב הזה נכשל בהפכו בחכנת קצורי חברים שחיו לפניו ותחת טח שיכתוב לנו. ולא היו ימים מועטים עד שנפלה קטמח בין ראש גלות ובין רב

סעדיה ונחלקה מלכות בכל לשנים וכל עשירי בבל ותלמידיו הישיבות (מא) והשובי המקום היו עם רב סעדיה לעזור אותו בכח ממנו והסכרת פנים אצל המלך ושריו ויועציו והי' בבבל אדם אחד חשוב ושמו כלב בן שראנדו עוזר לראש גלות ונתן ממנו ס' אלף זוז כדי להסיר את רב סעדיה וכו'.

תחת כל זה הי' כתוב שם. ולא היו ימים מועטים ונסלה קטטה בין ראש גלות ובין רב סעדיה. ונחלקה מלכות בכל לשנים וכל תלמידיו הישיבות וישי' הישיבות והשובי המקום היו עם רב סעדיה והי' בבבל אדם חשוב אחד ושמו כלב בן שראנדו עוזר לראש גלות והי' בעל טמון ונתן ממנו ס' אלף זוז.

זה הי' כל תוכן הדברים בראש הסיפור ובוז הדברים נכונים וברורים ואין להם סתירה לא ממקום אחר ולא מתוך עצמן.

ואחרי תברנו כל מיב דברי הכותב כשהוא לעצמו מאד יש להסתפק אם יש ממש בדברי הכותב הזה המאחד יחד את רב אחרון עם כלב בן שראנדו, וגם הלשון הנשאר אצל הכותב הזה. והי' בבבל אדם חשוב אחד ושמו כלב יצלצל יותר אם האיש הזה נשאר גם אחר זה איש פרסי אבל קשה להאמין שנכתב בן על איש אשר כשנכתבו הדברים היו כבר ראש מתיבתא בפומבדיתא יש עשרה שנה, וכבר נפטר במשרתו זאת.

וכי גם אם נסכים שזה אחד אף שהרבה רחוק, אבל זה ברור שלא עם רב סעדיה רב כלב כי אם עמד לימין ראש הגולה לבלי תת למוט דגלו וכי ישאר הוא לראש גולה ולא אחיו, כי לדעתו ראה בזה טובה הכלל ואחרי אשר עלה זה בידם השתדל חותנו בעצמו לעשות שלום בין ראש הגולה לרב סעדיה ולחשוב את רב סעדיה במקומו במתא מחסא, וזה אות כי לא קנאו לא ברב סעדיה ולא במשמרת סקודתו במתא מחסא.

ויצא לנו לפרש ולהבין ענין דברי המחלוקת היחידה שהיתה בכל ימי הנאונים בין המתיבתא וראש הגולה בימי רב סעדיה וזולת זה לא חיתה ישם ריבות ולחם שערים לא בין מתיבתא למתיבתא ולא בין מתיבתא לראש הגולה אף לא במתיבתא עצמה בין גאון לגאון וזה באמת ראוי להרים על הנס ולכתוב בדברי הימים לכני ישראל לכבוד ולתפארת.

פרק ארבעה ושרשים.

רב אהרן נפטר בשנת רע"א (ד"א תשי"ב) אחריו הי' רב נחמיה בר מר רב כהן צדק ויאמר רב שרירא "ואנחנו ורבנן נשישי דילנא לא אשוינן ולא אזלנא לקמיה וחוינא ההוא עידנא אב ב"ד ולא קבילנא גאונות עד דשכיב מר רב נחמיה". והנה נראה דרבנן נשישי רצו להמליך או את רב שרירא רק הוא לא רצה לקבל זה בחיי רב נחמיה אבל גם לא רצה להיות כסוף לפניו ועל כן לא הלך אליו, והמעם בכל זה כי לא חשבוהו לגדול בערך זה וכמו שיאמר גם קודם זה. ומר רב אהרן היה עדיף מניה".

ויאמר רש"י ובשנת רע"ט (ד"א תשי"ח) אסתמיכי בגאונות וסמכנוהו להאי בנינו באבות ב"ד משעור שתי שנים יהא רעוא וכו'.

בדברי הראב"ד הלוי נאמר על רב שרירא גאון כי כמו טאת שנה היו ימי הערה (מא). ראוי להעיר על הלשון הזה שהוא מורה שגם בני מתיבתא פומבדיתא עזרו אחריו רב סעדיה.

תקופת הגאונים

חיו. וכן אחר זה יש להלן יספיר לאמר והלשינו פריצי ישראל כרב שרירא דרב האי ותפושם מלך ישמעאל ובזו כל אישי להב לא השאיר להם שום מחיה בעולם ונתלה רב שרירא מיד וימות והוא בן מאה שנה.

ודבר זה מוסכם בן מכל כיתבי הדורות רק שרחבם גרעץ יסעון על זה מסברתי ויחליט נגר זה ויאמר (עמוד 359) ידיעת הראב"ד כי רב שרירא חי מאה שנה נוסדה על גירסא מומעת בעצם הספר כי אם גנית שחי רב שרירא מאה שנה איך נולד בשנת תשנ"ז והי' בן ס"ט כשנולד רב האי כי בן ה"ט חי' רב האי במלכו והוא דבר שאינו מתקבל על הדעת.

אבל כבר כתב ישם החכם המופלא חובבי ש"י בהערותיו אות קיר וזל מעות הוא ביד המחבר כי ישל ספק בידעת הראב"ד בן דאוד בספר הקבלה על דבר מספר שנותיו של רב שרירא גאון ובנו רב האי כי כנודע עתה חיו שניהם צ"ט שנה ע"י המגיד וכו'.

אמנם כי דברי גרעץ גם נסתריז מאלוהן ולא ידעתי איך לא חרגיש כי מענתו תשוב אליו הנה הוא טוען על הראב"ד שאם בן חי' רב שרירא ס"ט שנה כחולד לו רב האי, אבל הלא לשי דבריו אישר יאחר את זמן חולדת רב שרירא וכי חי רק ס"ט שנה, אם בן נולד רב שרירא לזנותו של אביו אישר כבר נסטר בשנת רנ"ז דא תשיד איך יאמר מענתו על הראב"ד לעצמו והחכם גרעץ עשה לו מענה זו רק כדי לתת מקום להמשיך דבריו.

וכבר חובא לעיל בפרק כ"ז דבריו רב שרירא עצמו בתשובות הגאונים וזכרון לראשונים ס"י שע"ז שרב שרירא יאמר שם ואנחנו חכין בסירגא ממאיר עינינו פרנא יהודח גאון אבי אבינו וצ"ל ורב יהודח כבר נפטר בשנת רכ"ח דא תרע"ז. ויהי הנקל לגרעץ לאמר כי בן ש"ז שנה חי' רב האי לאב"ד ובן כ"ט לגאון וכל זה חי' מתקבל אצלו על הדעת, אבל כבר כתב ישם החכם חובבי ש"י כי לא בן יש עשרה חי' רב האי בשבתי ליטין אביו ויחי לאב' כ"ז כי אם בן ארבעים ושמונה שנים ובהיותו לגאון כבר חי' בן ששים ולא שלשים והחכם ווייס יעיד בסיף הערה 1 וכתב וז"ל עתה האיר חרב רבי שזחיה את עיני וחדיעני כמכתבו אלי כי כס' הקבלה שלנו יש מ"ט ובס' הקבלה כ"י שבידו הגירסא ואצל רב האי גאון והיו ימי חייו צ"ט שנה.

וכל הדברים האלה יוכלו לתחשב למיחלטים, והעירו על זה כי גם יהיו נדרשים לנג בדברינו לפנינו.

ואחרי כל ברוי הדבר אשר נתבאר לנו נוכל עתה לרשום וסן גאוני סורא ופומבדיתא מהמאה השלישית לחגאונים, ואחריהם סמסאה הרביעית.

ראשי המתיכות במאה השלישית לוימי הגאונים.

סורא

מר רב חילאי כו מר רב מרי מ' שנים
מן אלף ק"א—ק"י ד"א תק"ן—תקנ"ח

אחריו רב יעקב הכהן בר מר רב מורכי
י"ד שנה

מן אלף ק"ז—קכ"ד ד"א תקנ"ה—תקע"ב

אחריו רב אבומאי ה' שנים
מן אלף קכ"ד—קליב ד"א תקע"ג—תקפ"א

אחריו מר רב צדוק בר אשי ב' שנים
אלף קל"ד ד"א תקפ"ג

אחריו רב הילאי בר מר רב חנינא ג'
שנים ומחצה
מן אלף קל"ד—קלי"ח ד"א תקפ"ג—תקפ"ז

אחריו מר רב קיומי בר מר רב אשי
ג' שנים ומחצה

מן אלף קל"ח—קמ"א ד"א תקפ"ז—תק"ץ

אחריו רב משה (משרשיא) בר מר רב
כהנא י' ומחצה
אלף קמ"א—קנ"ב ד"א תק"ץ—תר"א

אחריו רב משה עמדו ב' שנים בלא גאון
קנ"ב—קנ"ג ד"א תר"א—ומחצה תר"ג

אחר זה אסתמך רב כהן צדק בר מר
רב אבומאי גאון (ע"י סכ"ז כ"ה)
שנת קנ"ד—קנ"ט ד"א תר"ג תר"ח

אחריו רב שר שלום בר בועז ו' שנים
קנ"ט—קס"ד ד"א תר"ח—תר"יג (ע"י סכ"ח)

פומבדיתא

מר רב ישעיה הלוי בר מר אבא ומן
בליאדי היה אצל בנדר
מן אלף ק"ז—ק"ט ד"א תקנ"ו—תקנ"ח

ואחריו מר רב יוסף בר מר רב שילא משלחי
מן אלף ק"ט—קמ"ו ד"א תקנ"ח—תקס"ה

ואחריו מר רב כהנא בר רב חנינא בר
רב אנרחם

מן אלף קמ"ו—קכ"א ד"א חקס"ה—תקע"א

ואחריו מר רב אביבאי בר מר רב אנרחם גאון
מן אלף קכ"א—קכ"ה ד"א תקע"א—תקע"ה

אחריו מר רב יוסף בר אבא תרתין שנים
מן אלף קכ"ה—קכ"ז ד"א תקע"ה—תקע"ז

ואחריו מר רב אברהם בר מר רב שרירא
י"ב שנה

מן אלף קכ"ז—קל"ט ד"א תקע"ז—תקפ"ח

ואחריו רב יוסף בר מר חייא
מן אלף קל"ט—קמ"ח ד"א קפ"ח—תקצ"ג

ואחריו מר רב יצחק בר מר רב חנינא
אלף קמ"ה—ק"ן ד"א תקצ"ג—תקצ"ח

ואחריו מר רב יוסף בר מר רב ריבי
אלף ק"ן—קנ"ב ד"א תקצ"ט—תר"א

ואחריו רב פלמוי בר מר אביי מ"ז שנה
מראש שנת קנ"ג—קס"ט ד"א תר"א—תר"ז

רב אחא בר מר רב ו' חדשים קס"ט—תר"ו

סומבדיתא	סורא
ואחריו רב מנחם בריה דמר רב יוסף בר חייא שתא ופלגא קע"א—תרי"ט	אחריו רב נטרונאי בר רב הילאי ה' שנים מן אלף קס"ד—קס"ט ד"א תרי"ג—תרי"ח
ואחריו רב מתתיה בר רב רבי י' שנים אלף קע"א—סוף ק"ס ד"א תרי"ט—תרכ"ח	אחריו רב עמרם בר ששנא ח"י שנה מן אלף קס"ט—קפ"ז ד"א תרי"ח—תרל"ז (ע"י סכ"ג וכ"ח)
אחריו רב אבא בר אמי בן בנו של רב שמואל מזרע אמימר אלף קפ"א—סוף קס"ב ד"א תרכ"ט—תרל"ז	אחריו רב נחשון בר מר רב צדוק ח' שנה מן אלף קפ"ז—קצ"ח ד"א תרל"ז—תרמ"ד
ובתריה בשנת קפ"ג רב צמח בר רב פלסוי מ' שנים (ע"י פכ"א) מן אלף קפ"ג—קצ"ב ד"א תרל"א—תר"ס	אחריו אחיו מאמו רב צמח בר מר חיים מן אלף קצ"ה—ר"א ד"א תרמ"ד—תרנ"א
אחריו רב האי בר דוד ז' ומחצה קצ"ב—קצ"ט ד"א תר"ס—תרמ"ח (ע"י פכ"א ופכ"ה)	

ראשי חמתיבתות במאה הרביעית לימי הגאונים.

סומבדיתא	סורא
מר רב קיומי בר מר רב אחא תמני סרי שנין ופלגא מן אלף קצ"ט—ר"ז ד"א תרמ"ח—תרס"ז (ע"י פכ"ה)	מר רב מלכא חדש ימים בשנת ר"ב—תרנ"ב
אחריו רב יהודה זקינו של רב שרירא מן אלף ר"ז—רכ"ח ד"א תרס"ז—תרע"ז	אחריו אסתמיך מר רב האי בריה דרב נחשון ז' שנים מן אלף ר"ב—ר"ח ד"א תרנ"ב—תרנ"ח
אחריו רב מבשר בר מר קיומי גאון רכ"ח—רל"ז ד"א תרע"ז—תרפ"ז	אחריו מר רב הילאי בר נטרונאי ח' שנה מן אלף ר"ח—רמ"ז ד"א תרנ"ח—תרס"ה
אחריו מר רב כהן צדק כהנא בר מר רב יוסף אלף רל"ז—רמ"ז ד"א תרפ"ז—תרצ"ה	אחריו מר רב שלום בר רב מישאל ז' שנה מן אלף רמ"ז—רכ"ב ד"א תרס"ה—תרע"א

פומבדיתא	סורא
אחריו רב צמח בר כפנאי תרתין שנין ופלגא ושכיב	אחריו רב יעקב בר גטרוגאי מן אלף רכיב—רליד ד"א תרע"א—תרפ"ג
בראש שנת רמ"ט ד"א תרצ"ח—תרצ"ח	אחריו רב יוס טוב כהנא בר מר רב יעקב ד' שנים
אחריו רב חנינא אבי רב שרירא בן טבת תרין ה' שנים ופלגא מן אלף רץ—רנ"ז ד"א תרצ"ט—ש"ד	מן אלף רליד—רל"ח ד"א תרפ"ג—תרפ"ז
אחריו רב אהרן בר מר רב יוסף הכהן מן אלף רנ"ז—רע"א ד"א תשי"ד—חש"כ	אחריו רבנו סעדיה גאון וסמכיה באייר שנת רל"ט
אחריו רב נחמיה בר מר רב נחן צדק עד שנת רע"ט ד"א תשכ"ח	אחרי רב סעדיה ישב רב יוסף בר יעקב במתיבתת סורא זמן קצר ובשנת תש"ג או תשי"ד כבר נתבטלה סורא מחיות למתיבתא כוללת
אז מלך רב שרירא גאון מן ד"א תשכ"ח—תשנ"ז	
ומלך רב האי גאון בנו מן ד"א תשנ"ח עד ד"א תשצ"ח	

פרק חמשח ושרשים.

בימים האחרונים לימי הגאונים ח' מאורע כללי אשר אחריו יאיר נתיב, וממעיין המושך ה" לנחר שאינו פוסק ולמי ברכה עליגה וכל אשר נוכל לחזרה שם אור יותר יודע כמביא למעלה, והענינים קשורים ואחוזים יחד וכל רבר כזה לכר מה שהוא לעצמו יבאר גם את חברו.

חרי"א אן דאוד זיל יספור לנו בדברים האלה לאמר, וקודם לכן וקודם שפסקו הישיבות בבבל, חיתה סבה מאת הקביה שנכתב חקם של ישיבות שהי' חולך אליהם בארץ ספרד וארץ המערב ואפריקא ומצרים יארץ חצבי וכן חיתה הסבה שיצא ממדינת קורטבא שלישי ממנה על ציים שמו בן דמאחין ששלחו מלך ישמעאל כספרד שמו עבר אל דמחאן אלנאצר וחלך ממנה על ציים אדירים לכבוש ספינות אדום ועיירות סמוכות לספרד וחלכו עד חוף הים ישר ארץ ישראל ונסכו אל ים יון וחאיים שבו ומצאו אניה ובה ד' חכמים גדולים היו חילונים ממדינת בארי למדינה נקראת ספסותין וחכמים אלו לחנפת כלל היו הולכים וכבש בן דמאחין האניח ואסר את החכמים האחד ח' ר' חוישאל אביו של רבנו חננאל וחשני רבנו משה אביו של רבנו חנוך אסרוהו עם אשתו ועם ר' חנוך בנו ור' חנוך עורנו נער וחני' ר' יסמרי בר אלחנן וחד' איני יודע שמו ובני וחכמים אלו לא חגדו לאדם בעולם מה סיכם ומה חכמתם והשליש מבר את ר' שמריה באלכסנדריה של מצרים ומשם עלח למצרים וח' לראש ומכר את ר' חוישאל באפריקא בחוף הים ומשם עלח על מדינת אלקירואן שחיתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב ושם ה' ר' חוישאל לראש וישם הוליד את רבנו חננאל בנו יבא חשליש

לקורטבא ומכר שם ר' משה ור' חנוך בנו ופדאום אנשי קורטבא וכמדינן היו שהוא עם הארץ והיתה בקורטבא בית הכנסת שישמה כנסת המדרש והי' שם דיין ששמו ר' נתן וחסיד גדול היו וכו' ור' משה ישב לפאה אחת כמו שמש וקם אל ר' נתן ואמר לו ר' פישו להו סבילות וכשישמעו הוא והתלמידים את דבריו תמחו זה אל זה ושאלו ממנו לפרש להם ההלכה ופירש להם ההלכה כהוגן וכל אחד ואחד שאל ממנו שאלות בכל הספקות שהיו להם והשיב תשיבות כדוחב לבנו וכו'.

והנה מי היו החכמים האלה ומאין באו דעת הרב מהרש"ד בתולדות שהיו מארץ איטאליען וכמו שכן הם גם לשוני של הראב"ד בדבריו וכי גם הלכו מבארץ ואם הדבר כן יופיע לעינינו אור חדש של תורה שלמה בארץ איטאליע מחכמים גדולים העומדים רק על רגלי עצמן (וכמו שיבואר) עוד בימים ההם, וכמו שידענו גם כשתי מאות שנה לפני זה שקארול הגדול הביא מלוקא את רבנו קלונוסוח ובניו לארץ אישכנו והם היו שם למאורי אור.

אבל החכם גרעץ הולק על הרב ש"ד (והסכים עמו גם החכם הרכבי ש"י בהערותיו) ודעתם שהחכמים האלה מארץ בכל באו כי משם היו. וחקם וויס חניח הדבר בספק.

ומפני שהוא דבר גדול מאד הנוגע לדרך השתלשלות התורה בהמים היותר ראשונים על כן ההכרח להביא יסודי מענותיו של גרעץ בזה לברר הדברים. בציון כיא יאמר החכם גרעץ אין ספק כי היו השבועים ארבעה חכמים גדולים לאמר בעלי תלמוד וגבורי תורה שישדו שלשה ישיבות בקיירואן בקהירא (מצרים) ובקורדובא וכי היו בבליים גראה מוח שנסעו. להכנסת כלל שכתב העיר החכם לעברעכט בצדק שהכוונה בזה להכנסת הישיבה שבגבל פומבדיתא או סורא שנקראו כלל וארבעה חכמים אלה היו עוד צעירים לימים כי רק אחד מהם ר' משה בעל אישה צעירה לימים ובן רך ונער אשר לקה עמו על מסעו ובימים ההם כאשר אך בבבל היתה אכנסיה של תורה לא נמצאו חכמי תלמוד גדולים גם בשחרות ימיהם רק שם ורק בבליים יכלו להגיע למעלת חתורה כזאת שלאור תורתם הועם וזחד כבוד של רבני קורדובא וראש ישיבתה ודיינה ר' נתן בזה הרגיש גם החכם ש"ד (בתולדות ר"ח) אך הוא אימר כי באיטליה ישם סרה תלמוד תורה ונמצאו בה חכמים מובהקים והנה ראיותיו על זה מוכחות רק על המאה העשירית לחמישי אך לא על מהצה הראשונה מהמאה השמינית וכו' חכמי התלמוד הראשונים באירופא הם ר' יוסף בן אביתור תלמידו של ר' משה רבי לאונטין ותלמידו רבינו גרשום סאוונג וכו' ובכן. הננו באים לירי החלטה ראשונה כי היו ארבעת החכמים האלה סבליים מיישיבת סורא או פומבדיתא.

אחר זה יוסף החכם גרעטץ לשער כי החכם הרביעי שלא ידע הראב"ד מי הי' תנהו ר' נתן הבבלי שממנו יש לנו בספר יוחסין הדברים בדבר הישיבות ושכמי תנאית לו לגרעטץ מסגנין לשינוי אהב את סורא ואנחנו לא מצאנו רמז על זה על כן בודאי הי' מסורא ואם כן בודאי שמשם היו גם חבריו ואחר כל ההשערות שהיו אחר זה להחלטות הנה כבר חלה גרעטץ גם ילד ויסיים דבריו לאמר.

הנה כן תולד לנו השאלה לאיזה תכלית עזב רב נתן הבבלי את סורא? תשובה על השאלה הזאת היא. להכנסת כלל לאמר ישיבת סורא לעורר את כנסיות ישראל שבאפריקא ואירופא כי לא יתנו לטוט דגלי חשיבה אך ארבעת החכמים האלה נשכו ובכן לא אספו כסף. להכנסת כלל והישיבה כמתא מחסא

התמוטטה ותפיל ולא יספה קום עתה הננו רואים שלשלת חטאורעים באופן זה וכו' אלה הם דברי גרעץ בציון ב"א.

ואף כי דבריו בציון זה ודבריו בציון י"ב הם ענין אחד ומשכים יחד ככל זה יסתור את עצמו במדה גסה מאד.

שם תסמו כטוחלט גם גרעץ גם ווייס אהריו כי בכל המעשה מעוקבא ראש חנולה וע"י לעיל ספכו ולחלון ח"י רב נתן עד ראייה ועל כן יש ליתן לי חיתרון על רב שרירא נאון ויאמר שכ גרעץ. רגני מטעים ביותר את הדברים. ממה שראה בכדי לתת תוקף ועוז יותר לדבריו רב נתן חכבלי מאשר לרב שרירא במקום שסותרין זה את זה אחרי שרב נתן קרמין ביותר בימי דור אחר והוא. עד ראייה ורש"י כתב מפי חשמועתי.

והנה לא נרכה בחזון ימי של. עד ראייה זה ונאמר כי ח"י או רק ערך עשרים שנה. וכן גם אם לא נשים לב כלל על כל חטאורא דעיל מן פכז ולחלון שענין עוקבא ח"י חרבה קורם חזמן שהגבילו חס וברגע נסנים ככל הפץ גרעץ מתי היתה זאת הנה בכל אשר אחר שם חזמן חזון יאמר יש. על פי הנחה הזאת. תראה לנו שלשלת חמשים באופן זה בשנת אלף רביח לשטרות או ר' אלפים תרעו ח"י כהן צדק לגאון פוסבדיתא אך אז לא ח"י עוד דור בן זכאי נשיא כי אם עוקבא ההולך לסני' כהן צדק אישר חמשים הכנסת ישיבת סורא. התגבר גם בעוקבא ראש גלותא על הכר וכו' וגלח מבגדד עוד בשנת אלף רביח לשטרות שנת שלטת ח"י עוקבא בגולה בכל שנת אלף רביח וחושב על כנו ע"י חלף אך בתחבולות וקמ"י מוימות הורח עוד חמשים אחריו כן נשאר כסא ראש חנולה סני' אלה דברי גרעץ שם בציון י"ב.

ובציון ב"א יצמצם גרעץ עצמו וכן המעשה עם ארבעת השבועים לערך שנת ר"א תשמי' ולא בדברי המאחרים זה לשנת תשמי' אם כן ח"י או ר' נתן חכבלי לכל הפחות בן ששים שנה. בעת שנשבו. אם כן הדבר שה"י הוא החכם הרביעי והוא הביא התורה לפדובניצא) וכלל זה יאמר כאן גרעץ בציון ב"א. וארבעה חכמים אלה היו עוד צעירים לימים כי רק אחד מחס ר' משה ח"י בעל אשה צעירה לימים וכן רק ונער אשר לקח עמו על מסעו הנה כי כן היו לו לגרעץ ארבעת החכמים האלה (ולבר ר' משה) בחורים כלומר פגים צעירים לימים אשר עדין לא הגיע זמנם לקחת להם נשים. ועל זה יש לישאוב איך אפשר מבלי לחריט על הדברים כל כך.

ויאמר לנו החכם גרעץ כי חיו מכבד וממתייבבת סורא וכו' דלרלו אה מעמד סורא ועל כן נסעו יצאו ארבעת החכמים האלה לחיות לשליחי מצוה מישיבת סורא ללכת לכנסיות ישראל שבאפריקא ואפריקא כי לא יתנו לסוט רגלי הישיבה ויתגדבו בוישר לבנם לרוחתה לישועתה, וזה הוא חכונה שנסעו. להכנסת כלל"א לא נכשטן של דברים, כי אם הישיבה נקראת. כלל"א והכנסת כלל"א מה שלא מצאנו בשום מקום, אבל מדוע לא ישאל את עצמו הלא המשולחים האלה חניעו לסחון הפעם הם כאו גם לאפריקא גם לאפריקא ומדוע מעלו בשליחותן ולא דאגו לטובה ישיבת סורא לאסוף שם נרכות צבור ולשלוח, גרעץ יאמר לנו. אך ארבעת החכמים האלה נשבו וכן לא אספו כסף להכנסת כלל"א והישיבה במתא מחסא התמוטטה ותפול ולא יספה קום" אבל ישמע נא את אשר ידבר וכו' מה ענין זה לזה וכו' בישביל שבאמצע ררכס לאפריקא ולאפריקא שגם בהם בן דמחון זה לא היו יכולים לעשות אחר. זה שליחותן. אם

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

היו הולכים ישיבי בקצה הארץ ה' בדבריו טעם, אבל הם הלכו לספרד ולאפריקא ולשם באו ונתקבלו בכבוד גדול, והנה לא זכרו ולא פקדו ולא העלו על לב את מחמל נפשם את ישיבת סורא, אשר נתנו נפשם עליה לעבור מקצת הארץ ולא אחד מהם אשר התעורר לעשות צדק ולא אחד מהם אשר זכר את הדבר הגדול הזה. וביותר שחרי אם כן הדבר שהיו מבבל ויצאו מסורא לקבץ נדבות צבור עבור חשיבה הלא יצאו מתחלה על ימים רבים כי אם לא כן לא ח' רב משה לוקח עמו בדרך רחוקה כזו גם את בני ביתו, ואם כן במה נפטרו מדין שליחותם, אם קרה להם איזה מקרה בדרך הרי למקום שנשתלחו לשם באו ויעמדו רגלם במקום החוא ולא נחשדו ישראל על זאת לעשות מדה כזו, אף כי ראשי אבות ישראל. ולא נוכל לרעת איך ה' אפשר לגרעץ לשעות כי ישיבת סורא נדלדלה מחוסר הכנסה ועל ידי זה משה לפול, הלא ר' נתן הכבלי חזק עצמו יתוב (לפיד גרעץ שהוא עצמו כתב זה). שנתקצו ראשי הדור ועשו פשרה ביניהם שיהיו חולקים כל מה שיבוא להם חלק בחלק, בשורה וכך היו נוהגים עד היום הזה. ולדברי גרעץ הלא כתב זה ר' נתן אחרי כמה שנים בחיותו כבר באירוסא ואם כן מדוע נתמוטטה סורא ומדוע הוצרכו לחדש דבר חדש לשלוח שליחים דבר שלא נשמע כלל בהמתיבות. ולפנינו יבוא כי חשיבות בכבל לא נתבטלו מפני חוסר הכנסה שלא ה' חסר להם כלל ובפרט מהרחוקים בוראי לא נתבעטה מהכנסה בימים האחרונים, אבל כי מפני חרב נדרו ומעקת אייב.

ושעות גדול הוא לחשוב כי אך בכבל היו בימים ההם חכמים כאלה, הלא לפנינו ולעינינו כי במקום הזה עצמו ישלשם הובא רב ישמריה למצרים. הנה עוד קודם זה כבר הובא משם רבנו סעדיה לעיר לא שם סעדיה לא שימש מעולם בהמתיבות בכבל ובמים הראשונים ההם שלא היו עדין לא פירושים נכתבים ולא ספרים כוללים בהכרח ישרב סעדיה שימש שם במקומו לפני רבותיו וקבל חלל מהם וחדבר הזה לברו די לבטל את החלום אשר חלמו כי אך בכבל היתה אז חתירה בכל תקפה וגבורתה. כן הדבר שסמכו יותר על הכרעות המתיבות לחלכה לפי יסח' ישם קבוץ גדול של חכמים יחד אשר על פי כולם ניסדו התשובות ולעיל מלאו) ובידם קבלת איש מפי איש והיו נוהלים ומנהלים, וגם ידעו יותר חגסאות המדיניות, אף נשאלו המתיבות חכמה מאד בכל חנוגע ללשון חכמא כי ח' זה סגנונם גם בימיהם והרבה לשונות ובישנים שח' זה אצלם כלשון מדוברת וגם כי דברים חכמה מאד ח' אצלם דבר פשוט וידוע על ידי מה שידעו יותר איש מפי איש מפירושי הסבוראי והגאונים הראשונים, וגם בסגנון לשונם נועי לעיל מפי יחלון) אבל אם הובא לכבל ראש מתיבתא מארץ אחרת אין לך ערות גדולה מזו ששם עמדה התורה במעלה חיתר עליונה, ואם רב סעדיה גאון למד וקבל רק במצרים ערות היא זו שאין למעלה היטנה, שגם לבר בכל חיתת תורה שלמה עזובה ושמורה בכל גם בשאר ארצות ימי רבותיו של רב סעדיה חסם כבר כחמשים וששים שנה לפני כוא חשבנים לאפריקא ואירוסא.

ועל פי חשעיותי אלה ידעו החכם גרעץ גם לברר את חזון יאמר עוד בציון בא. על פי מקורי התולדה שחניעו אלעז יש לברר גם כן באיזה זמן יצא רב נתן מארץ מולדתו ר נתן יספור מפתירתו של רס"ג יאמר ואחר פטירתו של רס"ג נהג רב יוסה כן יעקב ישיבתו בסורא וזה ח' בשנת השיב עוד יספור ר' נתן הכבלי ולאחר פטירת כחן צדק נרג אחרי צמח בר כפנאי י"ג יחדשים ונפטר.

וסלך אחריו כלב בן יוסף הנקרא כלב בן שראנדו מאגרת רב שרירא הננו יודעים
 כי זה האחרון הי' לר"י בסומכדיא בשנת אלף רנ"א לשטרות (ד"א ת"ש) ופה
 אין דבר עוד על דבר החזומטות ישיבת מתא מחסיא כאשר יספור רב שרירא
 וכו' ובספוריו הוא מדבר על ישיבת סורא כעל ענין העמוד וקים עוד (מב)
 ובכן יוצא ברור כי הוא עזב את בבל בעוד עמד רב יוסף על משמרת הגאונות
 שם לאחר אחר שנת ת"ש וכו'.

וכמה רחוקים דברים כאלה מבירורי דברים, ומלאמר עליהם. ובכן יוצא ברור
 והנה יאמר כי מאגרת רב שרירא ידענו כי כלב בן יוסף הי' לר"י בסומכדיא בשנת
 אלף רנ"א לשטרות ד"א ת"ש ליצירה, וזה סלא לראות איך ירשה לו החכם גרעץ
 לאמר בשם רב שרירא ההיסך ממה שמפורש שם שהרי מאגרת רב שרירא נאון
 מסורש (אחר רב כהן צדק) מלך מר רב צמח נאון בר מר רב כסנאי תרתין שנין
 ופלגא ושכיב בראש שנת רמ"ט ובמכת שנת ר"ן מלך רב חנינא אבינו נאון בריה
 דמר יחודה נאון ח' שנים ופלגא ושכיב בשנת רנ"ו (ע"י סליא) ובתריה אסתמך
 מר רב אהרן בר מר רב יוסף חכח' והנה כי בן מפורש בדברי רב שרירא שלא
 מלך רב אחרון (ואו כלב) בשנת אלף רנ"א כי אם אחר רנ"ו ואז הלא בורא' כבר
 נתבטלה מתיבתא סורא.

אמנם כי יסתור גרעץ גם את עצמו בציון זה כי בראשית דבריו שם יאמר
 אך יש בידינו ללכת חלאה ולצמצם זמן חמאורע (עם ארבעת השבועים) וכו' ועל
 כן יש לצמצם חמאורע בין שנות תשי"ח—ותשס"ו וכן לחלץ בסוף חציון יוסף
 לאמר. ובדעתנו כי רב חנוך הי' אז עורנו נער יש ליהם חמאורע הוה לשנת תשי"ח או גם
 תשי"י ולא נוכל לחכין מ"ב בירורי דברים כאלה שסתירתן בצדס לסי דבריו כעצמו.
 ולפנינו יבואר שאי אפשר להקדים חמאורע לפני שנת תשי"ח—תשי"ב ואז
 כבר נתבטלה מתיבתא סורא סומן רב.

פרק שיש ושלישים.

אמנם יש לברר שחכמים חאלה לא היו מסורא אף לא מבל, וכן הדבר
 שחיו מארץ איטאליא, ע"י בראש במס' ראש השנה ס"י מ' שכתב שם וי"ל. כתב
 הר"ץ נאות ז"ל שנחנו בשתי ישיבות וכולחי ככל שמתפללין הצבור רק שבע
 ברכות ושיע יורד ואומר חשע, וחכ"א תשובות הרבה לראשונים לרב עמרם ולרב
 נטרונאי שאמרו מעולם לא התפלל צבור בריה אלא שבע ורב שרירא נאון ובנו
 רב האי כך אמרו והזכיר עוד גאונים אחרים וכולם כך אמרו וכך העירו אבל הוא
 כתב ואנו קבלנו מחכמים גדולים ובעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו הם מחכמים
 שלפניהם כנזן רב שמואל הלוי שקבלו מרב חנוך וקנים שבדור הלכה למעשה
 שאין מתפללין אלא תשע וכן מורין ועושין ומתניתן ססיע לחו וכו' אלמא מה
 שחצבור מתפללין שיע יורד ואומר וכו' וכתב הרמב"ן ז"ל כאמת שמענותיו של
 הרב גדולות הן אבל כיון שחנאונים מעידין ואומרים שמעולם לא נעשה כן בישיבה

הערה (ומב) כל אלה הם דברים לבר זהו לו להכנס גרעץ להעתיק איזה
 לשונות ששם להראות כמה כחו גדול, ובאמת ידבר שם משיבת סורא באותו סגנון אשר
 ידבר גם על הראשי גולה אף שזה ודאי שכבר נתבטלו ביטוי ומפורש כן בדבריו שם
 ולא נמצא באותן הימים סי שחי ראו לחיות ראש גלית אלא איש אחד וכו' והעידו
 עליו שקלל את ונהרר.

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

אלא שהחידים אומרים שבע ושע יורד יאמר תשע וכן מנהגם מעולם ע"כ יש לנו לקבל עדותם שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי ובישיבתן על כסא של רב אשי הן יושבים וכ"כ ש"ל היו מתפללין ועוד שהי' מנהגם פשוט בחוב ישראל עד שבאו דברי הרי"ץ גאות ז"ל וחזר מקצת המערב למנהג שלנו ולמנהג זה נתתי לכי בדבר ונתקיים בי מה שאמרו רבותינו כל דבר ישיבד נותנין לבם עליו לסוף עולה בידם כמו שנאמר למשה מסיני וכן הוא הצעה של הלכה זו וכו' וכן נכון ופי"ס ע"ז הראי"ש ז"ל ולא הבנתי הדברים הללו שנאמרו למשה מסיני דכיון שתקנו תשע ברכות לאומרן במספ"ק של ר"ה הן כמו שבע של שבתות ויום וכו' וצריכין להתפלל כולן דאם התפללו שבע יהיו כולן לבטלה כיון שמחסר מן הברכה ומנהג אבותינו תורה הוא ואין לשנות ע"כ.

וראינו בזה כי בבבל נהנו מימי עולם שרק הש"ץ אמר תשע אבל הצבור התפלל שבע וכל הגאונים הישיבו כן מה אחד, גם הראשונים הגאונים רב נטרונאי ורב עמרם גם אחרוני חנאונים והם רב שרירא ורב האי אמנם בארץ אשכנז הי' מנהגם להתפלל תשע כל הקהל כדון וכמו שכתב ע"ז הראש ומנהג אבותינו תורה ואין לשנות ובארץ ספרד הנה בימים הראשונים היו כולם נזהרים בכל כנחניהם כמנהג הישיבות, וככל אשר חזרו ונתנו להם מהמתיבתות, ובפרט מימי רב נטרונאי ורב עמרם ואילך שהי' להם משא ומתן של הלכה הרבה, וגם קבלו מהם סדר תפלות כידוע, ועל כן ח"י כן כל מנהגם.

אבל כבוא שם רבנו משה ורבנו חנוך בנו הביאו הם לארץ ספרד קבלתם כמנהג אשכנז אשר גם הוא מוצאו מארץ איטאליא וכמו שיבאר שכן הי' ותלמידיהם התחילו לעשות כן ואף כי בימיהם לא הי' יכולת בידם להנהיג הדבר לרבים בהיות מנהגם נגד מנהג בכל נגד מנהג ישיבות וכל דברי הגאונים, בכל זה פשט המנהג לאש בין גדולי תלמידיהם עד שבימי הרי"ץ גאות ז"ל כבר עלה בידו להנהיג כקבלת רב חנוך והוקנים תלמידיו רב משה את מקצת קהלת המערב ועוד הרב בעל המאור ז"ל יאמר במס' ראש השנה וז"ל ואל תתמה על מה שאמרו שנשתנו המנהגים בדורות האחרונים מדורות הראשונים כי אני זוכר כי ראיתי בילדותי כל הצבור מתפללין במספ"ק שבע והשי"ע לבדו הי' מתפלל תשע והיו תולין מנהגם במנכ"י ישיבות הגאונים כי כן מצאו כתוב בספריהם וכן תמצא בהלכות היר יצחק בן גאות ז"ל ועכשיו חזרו הכל לחיות מתפללים תשע ברכות ע"כ והיינו שאז כבר גבר ופשט מנהגם שקבלו תלמידי הרב רבנו משה ורבנו חנוך מרבותיהם.

ומבואר מזה שחרב רבנו חנוך ואביו לא היו מכלל כי אם מאיטאליא, ובאמת כמו שבארץ אשכנז קבלו מנהגם על ידי רבנו קלונומוס ובניו מלוקא שבאו לאשכנז על ידי קארול חנדול עוד כשתי מאות שנה לפני רבנו משה ורבנו חנוך כן שוני פני הדברים כספרד על ידי רבנו משה ורב חנוך.

ונראין הדברים שהיו בזה שינוי מנהג בתחלה בין ארץ ישראל לבין בכל, ועל כן בני ספרד שחיו נגדריים אחר בני בכל מימי ראשונים הגאונים מוזן רב יהודאי גאון ואילך (מראשית תקופת הערכיים) ומאז ומעולם הציעו לסניהם ספיקותיהם והם חזרום כהלכה וגם את המעשה אשר יעשו וכל מעשיהם נחתכו על פי ראשי המתיבתות בהיות שם קבוצ חכמים יחד, על כן נהנו ממש כמנהג בכל והמתיבתות וגם בבוא אליהם רב חנוך ואביו לא בנקל הי' להם להסוך מנהגם (מנ).

הערה (מנ). והנה רואים בזה כי לא בנקל קבלו או הקהלות מנהגם ורק אחריו

תקופת הגאונים ארבעת השבועים קמה

אבל בני איטאליא נהגו בענינים כאלה כבני ארץ ישראל ואף כי כל מעשיהם עשו על פי תלמוד בבלי וזה ה"י יסוד ועיקר למודם אבל כן ממש ה"י גם בארץ ישראל עצמה כי גם שם מן סוף ימי הסבוראי ואילך פסקו על פי חתימת תלמוד בבלי (ועי' בימי הסבוראים פ"ב ובדור רב אישי פכ"א) ואותו למוד בפרקי בצירות הירושלמי, וכל זה כנוגע לכלל התורה אבל בכל הנוגע למנהגות ועניני בית הכנסת וסדרי תפלות, נהגו בארץ ישראל דור אחר דור ולא ישנו מנהגם וכן נחני אחריהם בני איטאליא מאז ומעולם לפי שבימים הראשונים עוד מימי המשנה וחגמרא ה"י בני איטאליא עמדם תחת מלכות אחת, וה"י מבימים זה לזה ביותר ובני אשכנז קבלו מהם.

ועי' בספר הישר לד"ת ז"ל ס' תרי"ט שכתב שם וז"ל ישרי כמה דברים קבלה בדיננו כגון עבוד יתקון תפלות וברכות וכו' ודברים אלו על פי מדרשים ותלמוד ירושלמי וכו' ע"ש סגנון דבריו כמה שהוא עומד שם.

ובירושלמי במס' עירובין פ"ג סוף הלכה ט' אפרין ר' יוסי מישלח כתיב להין (ולאנשי אלכסנדריה) אע"פ שכתבו להם סדרי מועדות אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש, ואע"פ שאפשר למדש זה על קביעא דירחא (ועי' בקיע ופ"ט) אבל רבנו חננאל במס' עירובין ד' ט' ע"ב מביא הירושלמי הזה לענין סדר התפלות.

ועל כן אין ספק שצדקו בזה גם דברי הרמב"ן וגם דברי הרא"ש בודאי שכדברי הרמב"ן כן הוא באמרו, אבל כיון שהגאונים מצידן ואומרים שמעולם לא נעשה כן בישיבה אלא שהיחידים אומרים שבע וש"צ יורד ואומר תשע וכן מנהגם מעולם ע"כ יש לנו לקבל עדותם שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי ובישיבתן על כסא של רב אישי הן יושבים ובכית חכנסת שלו ה"י מתפללין אלה דברי הרמב"ן וזה ודאי טענה שאין עליה תשובה כלל ובפרט שכן העידו גם רב נטרוניא ורב עמרם גאוני סורא, וכן גם העידו רב שרידא ורב חאי גאוני פומבדיתא (מ"ד) והם העידו גם מהמתיבתות, וגם על ככל כולה, אבל כל זה כנוגע למנהג בבלי.

ולחופך גם צדק הרא"ש ז"ל באמרו על מנהג אשכנז מאז ומעולם שישם לא נשתנה המנהג בזמן האחרון כי אם ה"י כן נהוג משנים קדמוניות, ואמר על זה הרא"ש ומנהג אבותינו תורה היא ואין לישיבת' ובודאי שכן הוא ושם נתפשט על מנהג

שהסכימו גדולי הדור שהברעת ההלכה הוא בודאי כן וכן התחילו לאט לאט לשנות מנהגם וכל אשר יותר נצח בידור ההלכה יותר התפשט הדבר וזה באמת ליסוד ערוך ובכבוד גדול לאבותינו כי רק אחרי שקלא וטרי' ארוכה ואחרי שנתברר לכל צדקת הברעת ההלכה התחילו לשנות מנהגם או לקבוע דהר הקבוע לדברים.

הערה (מד). נראין הדברים שעל כן שאלו על זה גם מהגאונים האחרונים רב שרידא ורב דאי אף שכן כבר ה"י בידם תשובת הגאונים הראשונים, ובפרט שדרי כן הלא נהנו בימיהם מכבר גם בכל ארצות המערב, ואך כימי רב יצחק נאות ז"ל התחילו מקצת המערב לשנות כזה, אבל לי ה"י זה מפני ארבעת השבועים שהם הביאו מנהגם ורצו לשנות וטענו שזה שלא כדון על כן שאלו על זה מרב שרידא ושוב אחר זה גם מרב דאי כי הדשו הערעור ומה חננו רואים כי גם בבוא השבועים שמו הקהלות מבטט על המתיבתות, ולא זו מדבריהם, ולפנינו יבואר הדבר יותר.

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

אי שבא (מקד) לבני אשכנז מאיטאליא שנוסד על פי הכרעת החלכה כנמי רק שבבבל לא המריחו את הצבור.

וביותר שכבר מבואר מתוך הדברים בדור רב אשי פיא כי בעניני חתמלות הניחו את העם על מנחם גם בימי רב אשי לבלי ישנו ממנהגם ועל כן כל מה שסדר רבנו הרמב"ן לישב המנהג על פי מסקנת הגמי והראש זיל מען על זח ובדאי שצדקו דברי הראשי ביסוד הסוגי וכדברי הרמב"ן עצמו שכתב על דברי הר"ק נאות. באמת שטענותיו של הרב גדולות ח"ן אבל צדקו דברי הרמב"ן שכן ודאי ה"י בבבל מראש אבל ה"י זח רק על דרך הנח להם לישראל וכדברי חירושלמי אל תשנו ממנהג אבותיכם נהי גמיש, גם כי בימים הראשונים לא היו להם סדורי תפלה כתובים ואמרו הכל על סתם, (ועי' במשנה ברכות ד ל"ד ושוע אויח סי' קכ"ה במגא ס"ק ל"א) על כן בנוסח ארוך כזה סמכו בהנחה על השיץ להוציא את הרבים ידי חובתן, ובא"י הממירו יותר והעמידו הדבר על עיקר הדין.

וכינו לדעת מה ענין אחר הדורש תפקידו במהלך שלשלת מנהגי ישראל ובאנו לירי זה שמנהגי חכמתי וסדרי יסודי התפלה היו בימים הראשונים (מ"ס) נתערבו במדינה למדינה) באיטאליא על פי יסודי הדין לבד אע"פ שבבבל נהגו אחרת לפי שלא היו להם משא ומתן עם חמתיכות ולא ידעו חמנהגות יום ועל כן הורו ביד ועשו על פיהם גם בעניני התפלות וחמנהגות רק על פי סוף הכרעת החלכה אבל ארץ ספרד ה"י עיקר ענינם עם בני בבלי, וכן ה"י גם מנהגיהם, ורק כבוא לשם רב חנוך ואב"י נשתנו איזה דברים מכפי שהיו על פי מנהג ארץ איטאליא (אשר מקדו מארץ ישראל כדברי ר"ת כספר הישר שם) כי משם היו ומשם באו הישכרים האלה, אשר חלבו רק נסיעה קצרה לדכנסת כלח לחוסה, ואולי היתה קרובת רבנו משה על כן נסעה עמו גם אשתו וגם בנו, ונשבו וחבאו לחוסי הים, כל אחד למקום אחר. ולא למותר יחי' להעיר על זכר לדבר כי לא היו החכמים האלה מבבל, ואם אינה הכרעה נמורה אבל זכר גדול יש בה, והוא שרוב חשמות בבבל בימי הגאונים אינם עברית ורובם ארמית וגם פרסית ורוב חשמות הנם כמו רב שרידא ורב האי רב נטרונאי ורב חילאי מר גיזא מר רב רבא רב חונא רב אבומאי וכדומה ולפעמים שהבן יש לו שם עברי אבל ישם אביו הוא כבר חשמות הנחונים בבבל לבד ורק מעטים יוצאים מן הכלל וכאן כל חשמות כולם עברית ואין כאן שם אחר מחשמות הנחונים בבבל ביחוד, והלא אנשי בבלי גם כבזאם אל ארצות המערב נשארו בשמותיהם ההם כמו רב נטרונאי ועוקבן ועוד.

הערה ומה). וכן נראה לפנינו גם במקום אחר אשר לדעתנו אי אפשר לבאר הדבר שם כי אם על פי זה.

כי הנח בתשובת הראש כלל די סי' ר האריך לבאר שבהארצות שהנם צריכים למסר גם מסכת ועד עצרת ראוי לחזק ולשאל עד עצרת ולדון גם דין חזרת התפלה יכן בהתחלת שאלה לבלי לחכות עד ששים בתקופת כנולה (בבלי) כי אם ב"י מרחשון וכתב שם אחר זה חיל כל אלו הדברים דנתי לפני רבותי באשכנז וכו' כשיצאתי מאשכנז ועברתי דרך פרובינצא שמעתי בטונפסלור שהיו מוכירים חשמים ב"י במרחשון וישר מאד בעיני ואמרתי לחכמי טונפסלור תרצתם לי קושיא אחת ולענין הפסקת סח אתם עושים ואמרו שעושין כמנהג מר"ש הראשון של גמח פוסקים אמרתי להם שמה אינכם צריכים מסר בין סמח לעצרת אמרו לי שהרבה הם צריכים ואי אפשר לתבואה להתקיים בלא מסר ואמרתי להם כל דברי וישרו מאד בעיניהם אלא שאמרו מה שאנו שואלין בשבעה במרחשון כך הגדירו חכמים הראשונים ועל ההפסקה לא נוכל לעשות דבר בשינוי מנהג אם לא שיתקבצו חכמי הארץ עכ"ל.

אמנם לבד כל זה יפלא בעיני איך עלה בדעתם כי היו מבבל וכי היו סטורא ונשלחו לקבץ נדבות, הן ארבעה החכמים האלה חכמים גדולים היו ואף שאין דעתנו כדעת האומרים שהם יסדו התורה גראשיתא בספרד ואפריקא ופרובינצא, מיכואר עוד אבל זה ודאי שתחמים גדולים מאד היו וכל רז בתורה לא אניס להו, ואנחנו הנה ידענו כי על כן נדלדלא אז סורא כי לא אשת"יו כח חכמי ונשרצה דוד בן זכאי לחקים אחר במקום רב סעדיה הוכרח לחקים את רב יוסף בן יעקב אשר חי' רך בשנים ותלמיד קטן לגבי רב סעדיה ונס קודם זה את רב סעדיה עצמו הוכרח להביא מארץ מרחק מצרים וכבר רצו לחביא מתיבתת סווא לסומכדיאא ולחקים עליהם שם לראש את אחד מחכמי סומכדיאא, והכל ספני דבמורא עצמא לא אשת"יו חכמי וכל זה ספוריש הכל כדברים ברורים באגרת רש"י, ואפי' מי שלא ידע מגדולת רב שרירא ורב האי (ולתבי האגרת) ומי שלא יבין ויכר מיכ דבריהם עד כמה הם יסכולים כחונם וצורפים מאד אבל חלא זה משוט כי כל האמור שם על דברי הימים האחרונים ההם היו בחלדא דברים מפוסמים וירועים אז בנכל לכל וחנה כמו להכחיש את כל תולדות הימים חסם יאמר לנו גרעז כי נמצאו אז בסורא ר' חכמים גדולים אשר באור תורתם והכריזו מסוף העולם ועד סופו. ודוקא בעת ההיא אחרי פטירת רב סעדיה יצאו משיבת סורא בפעם אחת ארבעה חכמים גדולים ראשי ישראל, ללכת לארצות אפריקא ואיירופא לקבץ כסף עבור מתיבתת סורא שכבר נתמלח מחיות למתיבתת באין שם כהן מורה, וחנה נמצאו שם ארבעה חכמי חרשים אשר בכחם הנדיל בקעו מעיינות ההכחם ואשר בטצוריה אשר ישם בודאי היתה ישם אור תורה ודחת ומשם חובא רב סעדיה לסורא הנה בבוא רב שמריהו לשם חי' לראש ובקירואן ידענו כי היו שם חכמים גדולים לכל זה נבוא שם רב חושיאל חאירה הארץ מכבודו (עי' בפרק הבא) הנה ארבעת חכמים האלה לא לבד שלא חקיקו הריסות ישיבות סורא אשר אהבו ואשר חלבו בעכורת בדרך רחוקה מאד ועברו גם סכנות ים לאבוק כסף, אבל חלא לכל הפחות חי' לחם לחשאר שם בסורא את אחד מהם ולחקיקו לראש בסורא, אף כי באמת היו יכולים כלם לחשאר שם כי כסף לא חסר להם וכי קבלו חלקם בחלק סומכדיאא הגדול אבל גם אם חי' נדרש להם כסף חי' לחם לשלוח שנים אנשים או כ"ד של שלשת ולחשאר לכל הפחות אחד מהם לחושיב ישיבה, ולכלי יכטל חתמיד אם מעט ואם הרבה יהיו מספר חתלמידים ולעלי יתפור לכל רוח, ומאין יקחו מתיבתת כנאם אחר זה עם צורות כספיהם.

וכבר כי בסורא לא היו אז חכמים גדולים כאלה וחכמים האלה מארץ איטאליא באו כפשטן של דברי הראב"ד שחלבו מבארי להבנסת כלה, והיינו חכנסת כלה לחנסת ואם כן חי' ישם מקומם.

והנה הדבר יפלא שאם החכמים הראשונים תקנו לחם דבר חדש שלא כדיו בכל ששים לתקופה כי אם שדנו כדברי הראש ו"ל שכל ארץ וארץ לפי צרכה שואלת ומכרת איך אפשר שתקנו להצאין, וטאי שנא הפסקת ממתחלה. אבל לפי חכבואר בסנים הדבר מכואר בפשיטות ולא חי' שם אצלם שים תיקון חדש כלל, כי אם טאו ומעולם היו אצלם כן ולא על פי צרכי מדינתם ביהוד כי אם שנהנו משם אחר דין ארץ ישראל, ונס אחרי שבשאר ארצות נשתנה דמנהג בוח וכמו שכתב רש"י ו"ל כמפי תענית ד' י' וכן אנו נחננין שכל מנהגינו אחר בני כבלי לא שנו בני פרובינצא מנהגם סדורות הראשונים ונשאר כן גם בימי דרא"ש, והדברים נראין ברורים.

וכן באמת התנהגו החכמים האלה בכל חומרי המקום שיצאו משם שכתמו
שומכל החכמים הגדולים שהיו בארץ איטאליא בימים הראשונים לא נשאר בידנו
מאותה מכל החכמים וכפי הנראה לא חבדו חכמים מיוחדים (ויבאר טעמם) אף כן
עשו החכמים האלה ומכל הד' חכמים האלה ורב חנך עמם אשר העיד עליו
מתנגדו רב יוסף בן אביתר לאמר 'על הרב מעיד אני על עצמי שמם וארץ שאין
כמותו מספרד עד ישיבת בכל' והי' זה בעוד הי' חי גם רב האי גאון כי רב חנך
נפטר לפני רב האי גאון, ומכולם יחד לא נשאר בידנו שום חבור, וגם לא נזכר
על שם אחד מהם חבור מיוחד זולתי קבלות על פה.

פרק שבעה ושלשים.

ויש בידנו עוד ללכת הלאה בדרכנו וגם ממקום אחר יתבאר לנו כי ארבעת
החכמים האלה לא היו מכלל, ולאפריקא וספרד הלא הובאו ואם כן בחברה שהיו
מאיטאליא אשר משם באו כמו שמפורש בדברי הראב"ד.
כי הנה מכל הידוע לנו מדברי תשובות הגאונים ומספרי רבנו ניסים גאון
ידענו כי חכמי קירואן נקו רק משדי חכמת הגאונים וקבלותיהם כל ספיקותיהם
לשם שלחו וכל דבריהם נוסדו רק על יסוד פירושי הגאונים ולא פרו מדבריהם
ימין ושמאל ועד רבנו ניסים גאון והוא עצמי בכלל בכל ספריו לא נמצא להם
קבלות אחרות זולתי דברי הגאונים.

ולא הי' כן בימי רב שרירא ורב האי לכד כי אם בימים הראשונים ועי'
בתשובות הגאונים וזכרון לראשונים סי' קצ"ט שנאמר שם 'שאלה לפני אדונינו
גאון בן גאון בן גאון י"ל (הוא לרב האי גאון) נחננו בני קירואן מימות
אבותיהם ועד עכשיו לכתוב כהרשאותיהן שיכתוב וכו' כמו שמצאו בתשובות הגאונים
הראשונים ששאלו אבותיהם מן מר הלאי גאון נע"י.

ויש סי' ר"י שאילתא דבני קירואן אשר שאבדה כתובתה ונתאלמנה וכו'
דכתב לן מר רב צמח גאון ז"ל הדוכא אפי' תוספת וביצר עושין לה וכו' מנהג כולה
אפריקא תוספת דכתבי בכתובות וכו' ושבעה זו שאמר מר רב צמח ז"ל כיצר היא
נשבעת וכו' הכין הוינא דהא דמר רב צמח ז"ל דכתב לכין וכו' ואנחנו לא סבירא
לנא הכי משום וכו' ורב צמח זה נראה שהוא רב צמח בר פלטי גאון כמו שם
בתשובה סי' רע"ט וששאלתם ארבע אמות וכו' שיש אצלינו תשובה למר צמח גאון
בר מר פלטי זק"ל וכתב בה וכו' וכאלה רבות מאד בכל תשובות הגאונים.

אבל בדברי רבנו הננאל יבוא לפנינו דברי הגאונים לכד ודברי קבלותיו לחוד,
ולא עוד אלא שהוא מחזיק יותר בדברי קבלותיו מדברי הגאונים במקום שאינם
עולים יחד, ובהרבה מקומות באמת חולק עליו רב אלפס ז"ל כמו לדוגמא במס' שבת
פרק הבית שכתב שם רב אלפס ז"ל אמר רב יהודה אמר שמואל סוחט אדם וכו'
איכא מאן דאמר האי מימרא לענין יו"ט אתמר ולא בשבת דהא וכו' וכן מצינו
לבעל הלכות פסוקות שכתבה ביו"ט ולא כתבה בשבת ואיכא מאן דאמר האי מימרא
דישמואל בשבת היא וכו' ודיוקא דר"ק מיניה רב חסדא בלחוד הוא דהויא ביו"ט
וכן הרעת נוסח ורב הננאל כך הי' דעתו אלא שאמר שדברי שמואל ורב חסדא
דרייקינן מיניהו לאו חלכה אינן והכי אמר וכו' ויש מי שהעמיד דברי רב ושמואל
ביו"ט וכו' ואינן דברים נכונים שאפי' ביו"ט אמר וכו' ואין לנו להדורי אפירוקי וכו'

אלא ודאי וכו' ואין הלכה כמותו לא בשבת ולא ביום וכן קבלנו מרבנותינו אלה
הן דברי רב חננאל וצ"ל ואנן עיינינן בהו וכו' ומכל אלו נלמד שהלכה ברב ושמואל
הלכה הלכה נמי ברב חסדא וכו' והכי חזינן לרב האי גאון ז"ל בדפסיקנא ולית בה
ספיקא עב"ל רב אלפס ז"ל.

אבל מאין באו לרבנו חננאל קבלותיו ההם נגד דברי הגאונים בכלל, מהכתי
קירואן התושבים שם בידאי לא, אחרי ידענו עד כמה היו נגזרים אחרי דברי הגאונים
בראשם וריבם, ולא זהו ידם מתוך ידם וכמו שהגנו רואים עוד בדברי רבנו ניסים
גאון, ובדור באין ספק שהכוונה למה שקבל על ידי אביו ורבו.

ועי' עוד לדוגמא במס' מכות ד' ה' במתניתין אין העדים נעשים זוממין עד
שיזומו עצמן וכו' שכתב שם רבינו חננאל בפירושו ראינו לרבנותינו וגאונים ז"ל
כי פירשו עד שיזומו עצמן עד שיחרישו ולא יכחישו המזומן את המזימן ואנו
קבלנו עד שיזומו העדים עצמן ויאמרו להם אתם עמנו היתם וכו'.

ועי' עוד לישון רבנו חננאל עירובין ד' פ"ג: ת"ר סאה ירושלמית וכו' פי
סאה מדברית הויא לה קמ"ד ביצים וכו' וראינו לרבנותינו הגאונים וצ"ל פירוש זולת
זה הפירוש אבל זהו קבלה ומסירה בדינו.

ועי' עוד לישנו במס' שבת ד' ח' אמר אב"י זרק כוורת לר"ה נבזה עשרה
ורחבה ששח פטור וכו' חזינן לרבנותא מגאונים פי' שמועה זו וכן אמרו כוורת זו
וכו' ואנן קבלנו מרבנן וכו' אדונינו לברכה כי כוורת זו היא ענולה וכו'.

ובמקום הזה מפירש שקבלתי מיחיד הוא ואין ספק כלל שבנותו על אביו וכו' ז"ל.
ועי' עוד לישנו במס' שבת ד' קכ"ג: רבנותינו הגאונים פירשו פירוש אחר

ואנו כתבנו מה שקבלנו.

ואף שכן הרבה שנים בין הגאונים יש דפליגי אהדרי, ואין סברותיו של זה
כסברותיו של זה, ולא סגי בלאו הכי וכך היא דרכה של תורה אבל כל הלשונות
האלו שהובאו בזה מרבנו חננאל יראה מהם לכל מעיין שהכוונה מפורשת על הגאונים
בכלל, ולא שנחלקו בזה גאוני בכל עצמם, וכונתנו בהם פשוטה שהגאונים בכלל
כתבו כך וכך, אבל קבלתו כך וכך.

ועי' עוד בערוך ערך אן (והובא גם בתוס' חולין ד' מ"ו ע"ב) אוני דסריבין
להרדי פירש ד"ה שלא כסדרן קבלה רב מפי רב אפי' סריבין תרתי אוני באמצע
ועיקרן מפרקי מהרדי טרפה וכ"ש אם דבוקית זו על גב זו הראשונה עם השלישית
דודאי טרפה והגאונים כתבו כיון דהרא סריבא על גבי חבירתה היא רבייתא ומרבעתה
ולא איכפת לן בההיא סריבא דהיינו רבועיתהו וכו' והתוס' יש יסיימו על זה והרבה
תמיה רבינו יהודה על קבלת ר"ח.

אבל לפנינו במקום הזה קבלת ר"ח דהיינו מאביו נגד כל דברי הגאונים, והוא
אומר על קבלתו זו שהיא קבלה רב מפי רב, והלא ברור שאי אפשר שתה"ו זאת
קבלת רב מפי רב במתיבתא הגאונים בכלל, שהרי הוא נגד דברי הגאונים, ועי'
שם בראש פרק אלו מופות פי' יד יאכ"ם ורב האי הכשיר ג"כ תרי אוני היבא
דסריבין ועיקרן מתפרקי.

אבל הוא קבלת רב מפי רב במקום שבא משם רבנו חושאל, וכמו שביארנו
דהיינו במקום הד' שביום שהיו בארץ איטאליא.

ינתן כל דברינו יבואר לנו עוד לפירוש אור על עניני התורה בימים הקדמונים

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

הם כי אף שידענו כי בבוא השבועים זרחה שם השמש באחלי תורה ובתי מדרשות, ידענו גם זאת בבירור גמור שאין ספק בה שגם דורות הרבה לפני בוא השבועים היתה תורה שלמה בכל המקומות הים, וכמו שהננו רואים גם מלשון שאילתם של חכמי ברצלונה לרב עמרם גאון בתשובות הגאונים דפוס ליק סי' נ"ח שכתוב שם וששאלתם הא דגרסינן (פסחים ק"ה) רב חנינא בר שלמיא ותלמידי דרב הוו יתבי בסעודה והוי קאי עילויהו וכו' אמר להו לא צריכיתו שבתא קבעה נפשה דאמר רב כשם שחשבת קובעת למעשה כך שבת קובעת לקידוש ולמדינו אדונינו אנה אמר רב שמועה זו והיאך פירושה שמצינו בתלמוד איי כמעט ולא נתברר לנו ועי' לעיל בדור ר"א פ"ב) ויש כמו זאת במקומות אחרים שאומר שמועה מפי חכם ואין אנו מוצאים אותה כגון דאמרין מסייע ליה לחזקיה דאמר חזקיה מלאוהו בקרובים בשרי (ב"ב קמ"ב) עכ"ל.

ובימים ההם אשר לא היו לא ציונים ולא מראה מקומית אך חכם בקי בכולי תלמודא הי' יכול לשאול ולאמר שאין כזאת בכל הש"ס, ובאמת כן הוא כמו שגם הישיב להם רב עמרם וכבר הערנו מתורה שלמה במצרים לכל הפחות כהמשימים שנה לפני בוא השבועים, ומכאן בכל תשובות הגאונים שאלותיהם של חכמי המערב וקירואן בענינים גדולים (ועוד נדבר ע"ז) גם מזמן קדום.

אבל ענין הדבר הזה מתבאר כך, ההתחברות הגדולה שחיתה למדינות ארצות המערב עם גאוני ככל היתה מצד אחד טובה מאד כי השפיעו עליהם שפע חכמה, אבל מצד אחר היו סמיכים יותר מדי על יסודות אחרים, ולא הורגלו בחתוך החלכות, והעמידה על רגלי עצמן, וזה הוא שיאמר הראב"ד ז"ל "אבל לא היו אנשי ספר בקיין בדברי רבותינו ז"ל ואע"פ כן באותו מעט שחיו יודעין היו עושין מדרש ומפרשים ועולים ויורדים ופירש ר' נתן על כל חזאת טבילה והוא במס' יומא וכו'" והנה אנחנו ידענו משאלותיהם המפורזים בכל תשובות הגאונים שאין הדבר כן ובקאים היו בדברי רבותינו כראוי (ויכול להיות שכונת הראב"ד על קורטבא לבד) אבל נראה כונת הראב"ד כי בשקלא וטרי" של עומק הלכה היו חסרים לפי ערך חכמתם לפי שסמכו יותר מדי על הגאונים כבבלי, וכל ספיקותיהם שאבו רק מתשובות הגאונים שכבר היו בידם לקובצים ולחבורים לעצמם כמו שנראה מחכמי קירואן בתשובות הגאונים וזכרן לראשונים סי' קצ"ט שכתבו שם "ובטח מן בעלי התנות ומן המרשים שאין להם קרקע וכו' כמו שמצאו בתשובות הגאונים הראשונים ששאלו אבותיהם מן מר הילאי גאון נ"ע" וכשנסתפק להם דבר על התשובה מימים הראשונים הוסיפו לשאול מהגאונים האחרונים והוא כן בכל תשובות הגאונים ועי' גם שם סי' ר"י וסי' שמ"ו והרבה מאד מיוצא בזה.

לא כן גדולי חכמי ארץ איטאליא בימים הראשונים שהם לא היו להם קשור גדול עם הגאונים, והוכרחו בכל ספיקותיהם לעמיד על רגלי עצמם, על כן הורגלו גדולי חכמיהם ללון בעומקה של הלכה ולהביא לבב חכמה מתוך הש"ס, לעמוד בכל דבר על יסוד הדבר מדברי הש"ס, ולהכריע כל דבר ודבר משם וזה הוא לשון רבנו גרשום בתשובות מהר"ם ב"ב (ס"י רס"ד) שכתב שם נגד המבואר בהלכות גדולות וסיים שם בלשונו ועל המעשים האילו סמכתי ולא חלקתי וכו' ועוד שלא מצאתי במה שלמדתי שאין הלכה כמר בר רב אשי וכו' ואם בתלמוד אינו ומסברא הוא אומר אני רואה את דברי ר' לואן.

ונוכל לדון בזה מהמאוחר על חקודם, ויש לנו בזה עדות גדולה של חרמנים שכתב בפירוש המשניות במס' גיטין פרק הנוקין על המשנה ואלו דברים אמרו וכו' וז"ל שם ר"ע שזו דבר המפורסם בכל המקומות וכו' ואני נפלא הפלא ופלא מערי הנלות (נצ"ל מערי נלות אדום), (מך) שנוהגים בזה חמנה אחר היותם נריאים מחולאי חמנחות ומדעות האחרונים ודרכיהם ואין אצלם אלא ענינים נאותים ללשון השי"ת אלה דברי הרמב"ם והוא באמת דבר נפלא מאד לראות עדות כזאת מפי רבן של ישראל, וכן הנני מוצאים אותו מזכיר ענינים כאלה גם בחבורו הגדול.

ועי' לדוגמא בהלכות איסורי ביאה פ"א הלכה ה' שכתב וכן כל חילולת בזמן הזה חרי' היא כחילולת בזמן וכו' ומנהג פשוט בשגער ובארץ הצבי ובספרד ובמערב שאם ראתה דם בתוך ימי טלאת וכו' ודין זה בימי הגאונים נתחדש וכו' ושמענו שבצרפת כועלים על דם טוהר כדון הגמרא עד היום אחד ספירה ומכילה מטומאת יולדת בזוב ודבר זה תלוי במנהג.

ועי' עוד בהלכות שחיטה פ"א הלכה ט"ז שכתב חרמנים ז"ל יש מקומות שאם נמצאו סרכות מדולדלות וכו' ודבר זה הספר גדול הוא ואיבוד טמון לישראל ומעולם לא נהנו זה לא בצרפת ולא בספרד ולא נשמע זה במערב וכו'.

ועל כן בבוא החכמים הגדולים האלה לספרד ואפריקא באמת האירה הארץ מכבודם, כי הביאו אתם יחד את העיון בהלכה לקדר בהרים, אותה הדרך עצמה אשר נמצא לפנינו בדברי רש"י ותוס', והוא דרך חקור הלכה, אשר היא אצלם ירושה מאבותיהם מתולדות הימים הראשונים, ובבר דרכו בה המורים הגדולים לפנינו, וזה הביאו אתם ארבעת השבועים מה שהי' חסר עוד בספרד ואפריקא.

ולא עברו ימים מועטים וחננו רואים לפנינו בספרד יאריצות המערב כי חדשה נחיתה, שני הדרכים התנגשו יחד, ויולדו את דמיוצעת, היא דרך חקור הלכה עם ידיעת קבלת הגאונים, ובכל הספקות הנופלים לכלי להשיען על הכרעת הגאונים לבד, כי אם לשוב אל המעין ולברר הדבר מסוגיית חש"ס או קם דור חדש של רב שמואל הנגיד ורבנו חננאל, של רב אלפס והר"ן גאות. ויקומו הכינים החדשים ויראו נפלאות מתורתם, והיכל התורה נבנה לתלפיות, ותורה נשתכללה נתבררה בכל מקצועותיה, וזו באמת נפלאות מתורת ההשקפה אשר נתן לכל אחת מהדרכים מקומה ללכת דרכה עד אשר חתלכו יחד אונם כי בארץ צרפת ואושכנו עבר עוד משך זמן אשר לקח עמדתו הדרך הישנה ותשובותיהם וחבוריהם של הגאונים נזכרים בדבריהם אך מעט, אבל כאשר דרכם בחקור הלכה ויסוד עיונה מסוגיה לסוגיה נשתכלל לנפרי' והוא בימי ראשוני בעלי התוס' או כבר חתחילו דברי הגאונים יחד עם הדרי' חכמי ספרד להגיע אליהם יותר ויותר, ולחפץ כל דבריהם כבר נתקבלו בספרד ונהקרו יחד, וכל הדברים נתבררו יחד מימי דור בעל המאור דרמב"ם והראב"ד וכל

הערה (סו). כן הי' הדבר שזוט אצלי שכן צ"ל אבל לפני שאין לבנות סברא לבד מנתי להידור החכם הספואר והנכבד הפרופסור מנהר"ר ישראל לוי ש"י בספריו (חתני של הרב הגדול מנהר"ר צדוק כהן שלישי"א הרב הכולל הסדנית צרפת) ובקשתיו כי ישיב לעי' על זה בכתובת יד מפירוש המשנה בבבליותיקה רלאומית שם והוא כטובו הגדול עשה בן חזקת אשר השיב לי. והנפח כי הערבי מפורש המשנה. ואע"כ כל ע"כ מן כון בלאר אלוהים (כשולי הרף) עלי' הרא אלמנהאנ. על כן זה כוונת המחבר ואני תמה כל תמיהון מהיות ארצות רומי בזה המנהג ודבריהם אלו מסכימים עם השערת אדוני עב"ל הפרופסור לוי ש"י במכתבו אלי, ותורה גדולה למעלת בכור.

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

כני דורם, ואחריהם הרשב"ן הראשון והראש, וכל חכמי הדורות ההם, איש איש ממלאכתו אשר המה עושים זה הוא באמת דרך השתלשלות התורה על פי קורא הדורות, וזה תוא באמת מראה נפלאה מדרכי ההשגחה העליונה בכל תנועה לתורה ודעת דרכיה. ילדון בזה מהמאוחר על הקודם ראוי להעיר עוד על דברי הראש ז"ל במס' כנהדרין פרק אחד דיני ממונת ס"ו ו' שכתב שם ז"ל "כתב בעל חמאור ז"ל שמעתי משום חכם גדול מחכמי דור שלפנינו דהאידינא לית לן טועה בשיקול הדעת שהרי כל ההלכות פסוקות בדינו אי מן השמים אי מן הגאונים שאחר חשים וכו' ואין נראה לי דברים הללו אלא כל מי שאין טענתו מתבררת מן חמשה או מן השמים מפורש בלי ספק לאו טועה בדבר משנה הוא אלא בשיקול הדעת וכו' ומה שפסקי הגאונים אחר סתימת הש"ס מדעת מברעת ולא מהלכה ברורה ופסקא מן הש"ס כמובן דעלמא הוי וכו' ואני אומר ודאי כל מי שטעה בפסקי הגאונים ז"ל שלא שמע דבריהם וכשנאמר לו פסק הגאונים ישרו בעיניו טיעה בדבר משנה הוא ולא מיבעיא טועה בפסקי הגאונים אלא אפי' חכמים שבכל דור ודור שאחריהם לאו קטלי קני באמא הן וכו' אבל אם לא ישרו בעיניו דבריהם ומביא ראיות לדבריו המקבילים לאנשי דורו יפתח בדורו כשמואל בדורו אין לך אלא שופט אשר יהי בימים ההם ויכול לסתור דבריהם כי כל הדברים ישנים מבוזרים בש"ס ישפדו רב אשי ורבינא אדם יכול לסתור ולכנות אפי' לחלוק על דברי גאונים וכו' והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה לא יאמר הדין אפסוקי כמי שארצה ואם עשה כן זהו דין שקר אלא אם חכם גדול הוא גמיר וסביר וידוע להכריע בדברי האחר בראיות ברורות ונכוחות הרשות בידו וכו' ע"ל הראשון.

וראיתי בזה חז"מ הגדולה בין דעת חכם גדול מחכמי ספרד כדור שלפני בעל חמאור, ובין דעת הראשון אשר נתגדל על דרכי גדולי חכמי צרפת ואשכנז ודרך זו שכתב הראשון היא היתה דרך כל גדולי אחרוני הראשונים עד האחרון שבהם הרוץ ז"ל, וזו היא דרך הכרעת ההלכה אשר היתה לראש פנה ונשתלשלה כסוד ובשרית, ותהי לקבלת כלל ישראל.

והחכם ווייס יכתוב לו בלא חקירה (בדוריד ח"ד 312) לאמר ומצאנו בחייהם הדתיים ובמנהגיהם של אנשי אשכנז וצרפת חושם גדול מתורת מוריהם האיטאליאנים הנה מראה נפלאה היא כי עם השכלתם הרבה בחכמת התורה וכו' בכל זאת כבר מאז ומקדם נמצא שכאלה הארצות וכפרט באשכנז היתה זאת חתכונת טבועה במחשבותיהם ובמעלליהם להקפיד על כל חשישה רחוקה אף אם אין לה יסוד ברעת אמנם נבין זאת המראה אם נתן לב אל המורים הראשונים אשר למדו מהם שהם חכמי איטאליא וכו' ואלה דרכי החסידות היתירה אי נאמר אלה מנהגי הבל הביאו ר' קלינימוס וסיעתו מאיטאליא לאשכנז ושם נטעו וגם שורשו" אלה דברי ווייס. והנם רק דברים אשר בדה מלכו על דורות הראשונים וכבר נתבאר שהדבר לחיפך לגמרי, ומי לנו גדול מרבנו הגדול הרמב"ם ז"ל, ומה לנו עדות יותר גדולה מאת אשר יעיד בגדלו ויאמר עליהם. אחרי היותם כריאים מחולאי חמטנות ומדעות האחרונים ודרכיהם ואין אצלם אלא ענינים נאותים ללשון הש"ס ויותר מזה יבואר לנו כל זה כאשר נבוא לדבר בפרט על מצב התורה בשאר ארצות לבד בכל מחשבים הראשונים ואילך.

ומתוך כל המבואר נוכל להבין גם זאת מדוע לא חברו לנו החכמים הגדולים מחס ספרדים ומכל חכמתם הגדולה לא נישאר בדינו כמעט רק ידיעת מציאותם

וכבר התפלאו על זה, אבל נראה מעט דבר כי בכל חכמתם לא חשבו עצמם מוכשרים לזה נגד גאוני בבל אשר בידם ספר מלחמות של קבלות מפי ראשונים וראשוני ראשונים ובפרט עיקר כל מירושי סוגי וסוגי על מקומה וענינה יתארח של הגאונים בהתייבחות ה' להם בזה הרבה והרבה קבלות מפי הראשונים כמו שאנו רואים גם בהמעט שנשאר בידנו ממשניותיהם וחבוריהם, וביותר עיד כחיות כנבל בשתי התייבחות קבוץ גדול של חכמים ושל סופרים, ובכל מתיבתא לבדה היו יחד שבע דרי של אלופים גאוני תורה הראיית לחיות לגאונים ועל כן חשבו כי רק לגאוני בכל היושבים על כסא האמוראים במקומותם למושיבותם בקבוץ גדול ובכל הסדרים הקדומים, אך לחם חמשפט לפסוק הלכה לחיות עולם, או לכתוב חבורים מסויימים שיהיו קימים לדור אחרון, אבל בשאר ארצות לא חשבו את עצמם גם היותר גדולים כי יכלו, והנה רשאים לעשות כן, וכי הגיע פרקם להורות ולכאר לדורות עולם באר את התורה אחרי אשר לא שמשו בחתיכות ויחסר לחם חרבה והרבה דברי קבלה, וגם כי אין אתם קבוץ גדול של חכמי תורה וכל אחד לעצמו לא האמין בעצמו ורק בזמן האחרון מימי רבנו גרשום ואילך אשר מעבר מזה כבר החלו גם הם לדעת יותר ויותר את מירושי הגאונים ומושבותיהם, ומעבר מזה כבר נתכחו אצלם בישיבותיהם עומק חקר הלכה ובירורה, וכבר ה' בידם גם קבלות דברים ישכבר נתבררו על ידי הסכמת דור אחר דור ורב מפי רב, ולחפץ קבוצי התייבחות התחילו לרדת במעלות אשר עלו, מתיבתת סורא כבר בטלה מחיות למתיבתא כוללת ותשאר פומבדיתא לבדה, והקבוצים בארצות המערב התחילו להתחזק יותר על ידי עניני הימים ההם (ויבואר במקומו) אז התחילו גם בארצות אדום להכיר ערכם ולמצוא עז בלבנם להכיר חבורים בתורה בכל דבר אשר השעה צריכה לכך ולהורות לרבים דבר הקבוע לדורות, ואז עלו פתאום על האופק שמשות רבות אשר כבר היו בחיזון עז, ויאירו ממזרח שמש עד מבואי, ואחריהם יאיר נתיב ורוח החיה באופניהם.

והחכם ווייס בעמדו גם הוא על השאלה הגדולה הזאת 'הלוי' (ד"ר עמוד 305) שבאמת כתבו הרבה ספרים והחבורים ויאמר "אבל נראים הדברים כי לא התרשלו חכמי איטאליא מעולם מלכתוב דברי חכמתם על ספר אמנם באשמת מעתיקים כלתי נאמנים בארץ ההיא נשתקעו שמות מחבריהם מעל הספרים וכי יודע כמה ספרים אשר לא נודע שם מחברם הם ילידי איטאליא וביחוד חמדישים אשר היו ממקור ארץ ישראל אשר איטאליא שאבה משם את תורתה בתחלה" אלה דבריו.

אבל אינם מעין השענה כלל, הלא הוא עצמו שאל בראש דבריו "הכי כל חכמי איטאליא בעת חקדמון אשר היו למאות לא היו חכמים רק בין כותלי בית מדרשם אבל לכתוב דבריהם על ספר לא ידעו או לא בקשו זה דבר אשר לא יתכן" והשאלה הזאת כשהיא לעצמה לא תוכל להיות מדוע לא דרשו כאגרת, ורבנו קלונימוס מלוקא וסיעתו שחובאו לארץ אשכנז כאו שכ לחפץ תורה ולחברות בישיבה ולא להגיד דרשות באגרת, ועל תלמוד תורה בהלכה הוא שאמרו "כי מבארי תצא תורה ודבר ד' מאוטרנשו" והחכם ווייס עצמו יביא זה ויוסיף לאמור "והחכם ר' שבתי דונלו בספרו חכמוני מזכיר עשרה חכמים גדולים רבנים וצדיקים אשר נהרגו בעיר אורס הקרוכה לאמטרנשו בסוף המאה הישביעית ד"א תרפ"ה והם היו בני זמנו של רב סעדיה גאון וניקב כולם בשם.

והנה הוא תולה את הקולר בצוארי חמעתיקים ויאמר "הנה ר' שבתי דולונו

השבע חשביע את כל מעתיק ספרו כאלה וכלשבועה שיעתיק גם את חקדמח כחזרת שם הסהבר אשר מזה נראה כי בימים ההם היו מעתיקי הספרים אשמים בדבר להעביר שם הסהבר מנחלתו ובני ועל כן לא רחוק הוא כי זה הסנהג הרע חי סבה לדבר אשר נמסר מהברי ספרים אשר לא נודע שם סהברם הם ילידי איטאליא. וכוזה עזב לגמרי את דרך החקירה כאלו נשאלנו להשיב מי תלמיד לנו את הספרים הרבים שאין אנהו יודעים שם מהבריהם, והרי הדבר לחיפך, כי מהשוכנים בארצות ממשלת רובי בימים הקדמונים חתם אין בידנו לא חבורים עם הקדמות ושם מהברם, ולא בלא הקדמות, ושאלתנו היא הננו יודעים שהיו שם בימים ההם הרבה גדולים בתורה והננו מחפשים טעם מדוע לא נשאר בידנו מהם חבורים כהלכה לא בדרך ספק ולא בדור פירוש, והנה ספק וזים את השאלה, ויתן טעם על מה שלא חי כלל.

וגם לבד איטאליא שחטאי שם חסעתיקים בהשמיטם את הקדמות ידענו בימים הקדמונים חתם הכתבים גדולים מאד אשר חלקן שלל לאנפיהם כמו רבנו קלונמוס וכל משפחתו שיעאו לאשכנז, ורבנו אבון זקנו של ר' שמעון הגדול ורבנו יהודה בן ר' מאיר חבונת ליאונטין רבו של רבנו גרשום מאיר הגולה אשר כתב עליו רבנו גרשום (בתשובת מהרב ב"ב סו רס"ד) שרב ליאון רבי שלמדני רוב תלמודי וציל חכם מופלא לא סבר וכו'. ואני רואה את דברי ר' ליאון שמסר לי כי מופלא בדורו חי וכו' ע"ש והוא חי בדור רב שרירא גאון.

והנה לפנינו ארבעת חשבויים עצמם אשר הדבר ידוע שהיו חכמים גדולים מאד ומכולם אין בידנו שום חבור.

והדבר ברור שכן הדבר שכולם לא חביו כלל חבור מיוחד והעד היותר גדול לזה הוא חבורי הראשונים שבכל דבריהם לא זכירו על שמם שום חיבור, והרי אמרנו הנוסחאות זכירו בשמם כמו לרונמא ע"י ברפכין במלחמות במס' ב"ק סדק החובל שכתב שם. וכן בספרים המונחים חכמים מספרד ומישיבותיו של ר"ה ורבנו חויאל אביו ז"ל מצאתי דלא נרסין לנו וכו' אבל לא זכירו חבור על שמם, וגם היותר פטורים לחסריות חתם כמו רש"י ז"ל ובכל דברי רבותינו הצרפתים לא זכירו כלל חבורים ישנים ממחברים קדמונים ובכל חבורי חכמי ספרד אין זכר מחבור לאחד מארבעת החכמים חשבוים אף שזכירו קבלות ושמיעות כפיחם, אבל טעמם ונימוקם נראה שהוא ככל מה שנתבאר.

פרק שמונה ושרשיים.

ונשוב לדברי ארבעת חשבויים עצמם וזמנם, הנה בדברי הראב"ד חלוי נאמר ודבר זה חי' בימי רב שרירא גאון קרוב לשנת ד' אלפים תשנ' הן פחות מעט הן יתר מעט.

וזה בהכרח צריך תקון שהרי בדברי הראב"ד עצמו מפירש כי הכלוף אשר שלח את בן דמחון עם אנותיו לשוב ביום חמיון חי' עבר אל רחמאן אלנאצר והדבר ידוע כי הכלוף הזה מלך בספרד בשנת ד'א תרע"ב עד שנת ד'א תשנ"א — 912—961 — ואם כן הנה כבר בשלשים שנה לפני שנת תשנ' כבר מת הכלוף הזה עבר אלרחמן אלנצר.

ולדעתי הדבר שישום שבדברי הראב"ד נפל סוס קמן ותחת תשנ' צ"ל תשיב, ומה שאמר הרא"ה בן ראוד ז"ל ודבר זה חי' בימי רב שרירא גאון אין הכוונה בשעה

שכבר מלך רב שרירא כי אם פשוט בימי של רב שרירא, וידוע כי בשנת תשי"ב כבר ה' רב שרירא נחל ורב וכבר רצו להכתירו במשרת הגאונות רק הוא לא קבל כל ימי רב נחמיה (עי' לעיל פל"ד).

והנני תמה מאד על החכם הנכבד הרבני ש"י שנחרשים גם ישנים נומר 7 הביא תשיבת רב שרירא גאון ורב האי שהרפים ההם גיבויער מכ"י אקססרד ועי"ז ירצה לאמר הרשות ברבר ארבעת השבועים, ולא ישם לב לסדר הזמן, ונביא בזה כל לשון התשובה ודברי החכם הרבני ש"י.

שם נאמר "ועמדנו על אשר הזכיר אלוף נט' רח" [נמורה רחמנא] משבחו של רב מובהק אדירנו ואיתננו רבני שמריה ראש שירות נהרדעא בישיבה שלנו יאמצהו קדושתו ויסעדהו ויעדרהו בן רבנו אלחנן ז"ל וכי הוא הראש בתקה [בתקנה] הזאת אמנם כי כן הוא ואנחנו יודעים בשבחו יותר מאחרים ופי' לנו כמותו ממזרח שמש וממערב ארי שבחבורה גדול הישיבה ודעתו בסלאון חכמותיו וחדרי תכונותיו וקושי ופירוקיו ותרכיזיו וכחו בתורה יותר מרעת זולתו ולולי כן לא שמנוהו לנו למשנה ולא שמנוהו לראש בשורה גדולה משלש השורות של ישיבה כי שבחו עודנו רב מן הכל, גם הבן היחיד אצילינו החשוב עלינו מאד מר רב אלחנן חברנו נט' רח" אשר סמכנוהו בישיבה וכמה שיושבים תחת המקום הקבוע לו ואמנם כי הוא מוסף מעת אל עת וכל אגרת אשר תבוא מאתו לפנינו טובה מאשר לסניה וכל שאלות שניות טובות מן הראשונות כל זאת עם בחוריו וכמוהם אנו כי עוד יזקון לגבורות יגיע יוסף ויעדיף על רבים ועצומים ואהבתנו להם אצמה מאד ופי' אלחנן נט' רח" הוא גידולנו ודיכוינו ואם יש כמו שכוש בדעתו של אלוף מאשר נראה לנו מדבריו לא מעמנו הוא כי משם ובלה מאהבתם לנו ומרוב [והישאר חסר] אלה דברי התשובה.

וכתב ע"ז החכם הרבני ש"י לאמר "והתשובה הזאת יקרה ונכבדה היא מכמה טעמים וביחוד על כי ממנה נראה ברור שארבעת החכמים השבועים היו מישיבת כבל ופי' שמריהו ברי' אלחנן שנעשה ראש במצרים ה' מישיבת סומכדיתא ושבישיבת סומכדיתא היתה שורה אחת שנקראה בשם שורת נהרדעא עכ"ל.

אמנם לדעתי לבד שכל התשובה הזאת מראשה לסופה חשודה בעיני לגמרי וכל חיך מבין יראה שאין זה לשונם של הגאונים וכפרם רב שרירא ורב האי והוא רק כסגנון הלשון שהותחל מזה הרמזים ואילך, וגם הוא אריכות לשון ושכחי מליצה כפולים ומכופלים, רחוק מאד מכל חליבות דברי רש"י ורמב"ם אשר כל דבריהם מלאי דבר מיעט מחזיק את המרובה, ומה הוא זה ולא שמנוהו למשנה לנו שהוא חואר חדש שלא ידענו ענינו כלל ואם הכונה שה' אביד במתיבתא ה"י כתוב כן בסוד"ש (מז) ואי אפשר לסרש הכונה על מה שה' ראש לשורה שהרי הלשון "ולולי כן לא שמנוהו לנו למשנה ולא שמנוהו לראש בשורה גדולה וכו' מורה שזה לחוד וזה לחוד, והנה הוא קורא לו רבנו שמריהו ולאביו רבנו אלחנן לשון שאינו רביל כלל בתשובת הגאונים ובאגרת רש"י בא רק פעם אחת על רב סעדיה גאון.

אמנם גם אם נניח כל זה וכיצא בזה הרבה שם ונקבל את התשובה הזאת כולה כמו שהוא לשם מסבע היצאת גם אז לא נוכל לדעת מה ענינה עם ארבעת השבועים. והנני מתפלל איך לא הרגיש בזה החכם המופלא הרבני ש"י הן כהערותיו לרבני גרעץ לא יחלוק על גרעץ ברבר וזמן ארבעת השבועים והנה גרעץ יתהפך בדבריו הערה (מז). וגם לא שמענו בלתי חיוס שפי שה' כבר אביד במתיבתא סומכדיתא וגם בנו כבר נסמך שם לאלוף הלבו משם, ובלא שום סיבה נודעת.

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

לקבוע זמן הכתיבה, אבל הזמן היותר אחרון לדעתו שם הוא בין שנת תש"ח—תש"ז וכאן יכולו לפנינו שרש שמריהו כבר היה משנה לרב שרירא גאון בישיבת פומבדיתא והוא הכתירו בכתר זה ושמוהו על זה, והרי רב שרירא גאון עצמו היה לגאון שם רק בשנת תשכ"ה, וגם לא לאחר היות רב שרירא לגאון שם אותו לו למשנה, ולא כיום שהוא אישר היה למשנה הלך מפומבדיתא לאפריקא ובהכרח שעבר על כל זה זמן הרבה.

ולא עוד אלא שהתשובה הזאת הספור לנו כי לא כבר רב שמריהו כי אם גם בנו ר' אלחנן כבר נסמך שם במתיבתא בהיותם בבבל וכבר היה לו שם משרה במתיבתא, והלשון ומ' אלחנן נמ' רחמי' היא גידולנו וריכוזינו מזה כהרי' שנעשה לת"ח בהיות רב שרירא ראש במתיבתא ועל ברכיו גודל בתורה עד שגם נסמך כישיבה וגם כבר קבל משרה שם, וכל זה דורש שנים רבות ובהכרח שלא יצאו מבבל לכל הפחות לפני שנת תש"ח.

וגם המקום ידענו כי רב שמריהו נמכר כאלכסנדריה ושל מצרים ומשם עלה למצרים (קהירא) וה' לראש במפורש בדברי הראב"ד. אבל את ר' אלחנן ברי' שמריהו (אשר יצא החכם הנכבד הרכבי לאחדם יחד) מצאנו בקירואן תשובות הגאונים וברון לראשונים ס"י אה.

אף גם זאת אם רב שמריהו ישיבת שוכה זו היא מארבעת השבועים אם כן מדוע לא ידעו מי היה החכם הרביעי מארבעת השבועים חלא לפי דברי תשובה זו היה עם ר' שמריהו גם בנו ר' אלחנן שהרי שניהם מבבל וכבר נסמכו שם בישיבת פומבדיתא, ולשניהם יחד אמורים בדברי התשובה בהיותם באפריקא ושניהם כבר היו לגדולים וטובים עוד בהיותם בבבל, ושניהם היו יחד גם בבבל גם באפריקא אם כן כמו שידעו מרב שמריהו היה להם לדעת גם מה היה עם ר' אלחנן בנו.

וגם אם היה מפומבדיתא ולא משרא הלא נתבטלו כל טעמי החכם נרעץ והבנין אשר בנה, ובהכרח היה חזונה להכנסת כלל בפשוטו ואם כן איך היה ארבעת השבועים מבבל ובדברי הראב"ד מפורש ובה ד' חכמים גדולים היו הולכים מטרות כארי וכו' וחכמים אלו להכנסת כלל היו הולכים ועל כרחך שמשם היו ושם מקומם. ואם זה הוא ר' אלחנן ברי' שמריה שכתב לו רב האי בתשובות הגאונים,

והוא כבר בהיותו בבבל נסמך לאלוף וכמו שקירא אחי רב שרירא בתשובה זו ואם יש שבוש בדעתו של אלוף איך שאל מרב האי גאון (תשובת הגאונים וברון לראשונים ס"י מ"ז וע"ש בהערות ותקונים) על מה שכתב לשם בענין בטי' מר טיבי ומעשה שלחן וכו' ושאלת הישנו לזה בתלמוד אם בהעתקה (כלומר בקבלת על פה) ורב האי השיב וכן יש בעשרה יוחסין וכו' ומעשה שלחן גמיר לזה רבנן בקבלה ואינו בתלמוד ומי שנמך לאלוף במתיבתא לא היה שואל כזאת. וכן שם בברון לראשונים ס"י א' ואמר רב האי ובשני גאון אבינו נע' שאל מ"ד אלחנן בן מ"ד שמריה אותו בתוך אגרת מ"ד יעקב בן מ"ד פטרון ותלמידים שהיו בקירואן ואם כבר נסמך ר' אלחנן בבבל לאלוף היה רב האי מזכירו בתואר זה כמו שיעשו הגאונים בהזכיר את ר' אליעזר אלוף דמן אספמיא ונהה הוא מזכירו רק בלשון מ"ד כמו כל השאר שזכור כאן.

ובמה סתירות יש עוד בדברי התשובה עצמה שהם גם מזה מתיכם, אבל מפני שידעתי הנה בכל האופנים אין לה ענין עם ארבעת השבועים אין זה מקומי, ודי כמה שחערנו.

פרק תשע ושלשים.

רבנו חנוך וזמנו.

הריא בן דאוד ז"ל יאמר "והרביעני איני יודע שמו" ולא ידע גם הנעשה עמו לא הוא ולא אחרים, וזה דבר פלא שהרי בודאי ה"י גם הוא חכם גדול כהכריז וכמו שבא גם בלשון הראב"ד "ד' חכמים גדולים" ואיך לא יודע בין החיים אנה פנה ומה ה"י עמו אחר זה וכבר נאמר בזה השערות רבות.

וקרוב לשמוע שהדברים כפשוטן כי מקובלים היו בספור המעשה שהיו שם כספיה ד' חכמים גדולים אמנם כשבא הראב"ד הלוי למסור לדורות המעשה כמו שהיא ככל סמיה לא עלה על דעתו שהחכם הרביעי שה"י שם הוא רבנו חנוך כי אף שכן הדבר ירוב חנוך ה"י בשעת המאורע עורני נער אבל אחר זמן כשקבלו המעשה הזאת זה מזה איך היתה סיבה מאת ד' שנשבו החכמים האלה ומהם נבנתה התורה באור וזרע הלא בצדק ה"י להם לחשוב גם את רבנו חנוך שנשבה שם גם הוא ונפדה בספדה, וכל מה שאירע לנולם אירע גם לו, ואחר זה עננה נגדו הביטו ונהרו, ואם כי יפה כח האב רבנו משה אבל הלא יפה כח הכן שהעמידם בקרן אורה ונמשכו ימיו והעמיד תלמידים הרבה מאד וגדולי ספרד מדור הראשון לרבנים היו תלמידיו ומהם גם רבנו שמואל הנגיד.

ועל כן מובן מאד כי בכל ספוריהם מעשה שה"י חנה ה"י רגיל על לשונם משבית ד' גדולי עולם והצללתם לטובת ישראל וכוונתם גמ על רב חנוך. והנה החכם גרעץ יאמר בציון כ"א "אך יש בידנו ללכת הלאה ולצמצם עוד יותר זמן המאורע על ר' משה נאמר שכאשר נשבה ה"י ר' חנוך בני עידנו נער מר' חנוך יודע גם כן שנפטר בשיבה טובה בשנת תשעיה אחר חג הסוכות (והראב"ד) נניח כי ה"י שנעים שנה במותו ולפי זה נולד בשנת תשעה ובכך ה"י בשנת תשכ"א השנה שמת בה הכליף אנאזיר בן י"ו ואינו עוד "נער" אם זמן השביה ה"י אז ועל כן יש לצמצם המאורע בין שנת תש"ח—תשס"ו אלה דברי גרעץ, ולא ידעתי איך נעלם מהחכם גרעץ כי "נער" בעברית אינו ילד, ואין חפצנו להביא בזה דברי הרמב"ם ז"ל במורה נבוכים על השם נער וראיותיו מדברי הכתובים ומשרתו יהושע נער ובדברי ירמיה כי נער אנכי כי לשוני של הראב"ד הוא "יגרא דלישנא ולא לשון הכתובים אבל זה בדור שהשם נער כולל ידאי את בן ט"ז מ"ז גם בלשון סופרי דברי הימים, וע"י לשון הריא בן דאוד עצמו אצל רב יצחק בן אלבאליה שכתב עליו הראב"ד "וד' שמואל הנגיד הלוי ה"י אוהב אותו והוא "עידנו נער" וה"י משגר לו ספרים ומתנות ומצווה להשתדל לקרותי וזה וראי לא ה"י כשה"י ילד לנמרי כי אם כשה"י בן ט"ז מ"ז.

אמנם כי מעה בזה החכם גרעץ גם בעיקר הדבר כי תפס בזה שנת ט"ז רבנו חנוך לשנת תשע"ה על פי דברי הראב"ד ולא הרגיש בט"ס פשוט כי בדברי הראב"ד עצמו מפורש זמן אחר כי לשוני של הראב"ד הוא "ונפטר הרב ר' חנוך ד"א תשע"ה קודם פטירת רב האי ז"ל י"ג שנה" וכן הוא הניסא גם בדברי הראב"ד שנדפסו בסדר החכמים לנ"ב.

והלא זה ידענו באין ספק כי רב האי גאון ז"ל נפטר בשנת תשע"ה ואם רב חנוך נפטר י"ג שנה לפניו אם כן נפטר בשנת תשפ"ה ולא בשנת תשע"ה. ואחר זה ראיתי שביהוסף השלם שם באמת הניסא תשפ"ה וז"ל יום ונפטר הרב ר' חנוך בשנת ד"א תשפ"ה קודם פטירת רב האי ז"ל י"ג שנה וכו'.

וכן ה" מנהגו של הרב ר' חנוך בשח" עילה לסיים התורה וכו' וכשנת ר' אלפס תשפ"ה עלה כמנהגו וכו' וכת' לימים מעשים וכו' עכ"ל והנה בשני המקומות מפורש שנת תשפ"ה ויוראי שכן הוא עיקר הגירסא אחרי שגם בספרים שכתוב תשפ"ה גם יש נאמר מפורש י"ג שנה קודם פטירת רב האי שגם זה עולה תשפ"ה.

ואם כן אין כאן ספק כלל להסתפק אולי ה" המאורע בשנת ת"ש תש"ב או תש"ה שכתב חנוך ה" כבר נער בשעת המאורע ונסמך תשפ"ה, אם ה" זה תש"ב או תש"ה הלא ה" כמותו כבן מאה שנה וזה כודאי ה" הראב"ד פורט מפורש כמו שעשה אצל רב שרירא ורב האי, ואפי' אם ה" למעלה מתשעים או תשעים שנה ה" זה חידוש להשמיע ולא ה" הראב"ד מניח מלספ"ה זה.

ואי אפשר להקדים המאורע לפני ערך שנת תש"ב אחרי שנתברר שנסמך רב חנוך בשנת תשפ"ה אם כן אפי' אם ה" בשעת המאורע רק למעלה מעשרה עד חמש עשרה הניע לגבורות במוותו וזאת מוסלנת אין ספק שח" הראב"ד פורט מפורש. והנה היוחסין השלם הגירסא מהמאורע שנת תש"ג ועל זה כתב החכם נרעץ בראש דבריו לאמר "גרסת ר"א זכותא בעל היוחסין ה" המעשה בשנת תש"ג היא ט"ס כי בשנת תש"ג לא ה" עוד גם רב שרירא לגאון".

ולא נוכל לדעת איך לא יש לב לדבריו בעצמו כי הלא גם בכל הזמנים שהתהפך בהם נרעץ עצמו והם ת"ש תש"ב תש"ה תש"ח תשנ"ו גם הזמן היותר אחרון שאפשר בזה היינו שנת מות חכלוף ככולם יחד עדין לא ה" עוד רב שרירא לגאון כי מלך רק בשנת תשכ"ח ומדוע רק נוסח היוחסין ט"ס ובסוף כל דבריו יסיים נרעץ סוף החלטתו ויאמר "נשוכה אל עיקר החלטתנו אם רב נתן חבבלי ה" בין ארבעת החכמים (מ"ה) שנשבו הנה יצא מכבל אחרי שנת שי"ב או יותר נכון סביב לשנת תש"ה ובדעתנו כי ר' חנוך ה" עודנו נער יש גם ליחס המאורע הזה לשנת תש"ח או תש"י" זה הוא סוף החלטתו של נרעץ ולפי דבריו מדוע לא שאל את עצמו הלא אז בכל הזמנים האלה לא ה" עוד רב שרירא לגאון. אבל בעיקר הדבר כבר ביארנו שאין כונת הראב"ד לאמר שהמעשה הזאת היתה כשכבר נתמנה רב שרירא גאון ומלך בפומבדיתא כי אם כונתו פשוטה לאמר שזה ה" בימי רב שרירא גאון אבל לא שכבר מלך אז.

והמאורע אי אפשר להקדים לפני שנת תש"ט—תש"ב בכל המבואר, ולשון הראב"ד הן פחות מעט הן יתר מעט, ותש"ג גם תש"ג יוניחם ט"ס מן תש"ב, וגם אי אפשר לאחר זמן המאורע יותר שאחר תשכ"א כבר סח חכלוף הזה, וגם כי אם ה" המאורע בשנת תש"ג אם כן נסמך רב חנוך כאמצע ימי (מ"ה) ולבד מזה שזה נגד משמעות דברי הראב"ד שם, הנה אם נפטר בימי תשחית ה" מזכיר זה.

הערה (סח). כבר הערנו לעיל הערה ל"ג (עמוד 257) כי לחנם יסדו כל דבריהם על הלשון "שראה" כי המשך הלשון אי אפשר לפרש כי אם על מה שראה שם בספרי זכרונות ואם כן לא ה" ר' נתן חבבלי עצמו בן הזמן ההוא כלל והנה אחרי שכבר נרפסו כל דבריו שם נודע לו כי אצל החכם שוח"ה ה" ב" מדברי ר' נתן חבבלי ועתה נמצא זה ת"י החכם מהר"א עפשטיין ועינינו שם ומצאתי מפורש בדבריו שיש הגירסא "משה שראה בבבל במקצת ספרי במקצת על ראש גלות עוקבא" וזנח במקצת השני מיותר כמובן ועיקר "במקצת ספרי" על גלות עוקבא, ואם כן ה" ר' נתן עצמו גם הוא מאוחר וגם הוא עצמו החליף וטעה והכותב ממני טעה עוד יותר ועיקרי הדברים ויסודם כמו שהם כבר נתבאר לעיל.

הערה (טט). החכם נרעץ כתב שם "מר חנוך נודע גם כן שנפטר בשיבת מוכתי ואנכי לא אדע מקור מפורש לזה.

פרק ארבעים.

הסופר הספרדי רודריק די קסטרו כתב כי ישיבה של מעלה Le primera academia לכני ישראל נוסדה בקורדובה בשנת 948 ד"א תשי"ח וחכמם נרעץ יסמך על זה לצורך דברים אלה לצמצום זמן ביאת רב משה לקורדובה ועל כן גם יתהפך כלשונו לאמר משנת תשי"ח—תשמ"ו.

ולדעתי צדקו דברי די קסטרו בעיקר הדבר וגם הזמן תשי"ח יכול להיות מדויק ודי קסטרו ידע זמן התיסדות מדרש גדול לתורה בקורדובה אבל טעה ולא ידע מי יסדו, כי באמת ה"י זה קודם ביאת רב משה מה שיסדו שם חכמי ספרד בעצמם וקדוב לשמוע שרב הספא הנשיא הוא בנה אותו בחרש אז, וזה ה"י להם קודם ביאת השבועים וכמו שהוא מפורש בדברי הראב"ד שם שנתב וז"ל. ובא השליש לקוחטבא ומכר שם לרב משה ולרב חנוך בנו וסדאום אנשי קורטבא וכסדומין היו שחאו עם הארץ וחייתה בקורטבא בית הכנסת ששמה"י כנסת המדרש. וה"י שם ד"ן ששמו רבי נתן וחסיד גדול ה"י וכ"י וכששמע הוא וחתלמידים את דבריו תמחו זה אל זה ושאלו ממנו לפרש החלכה כהוגן וכל אחד ואחד שאל ממנו שאלות ככל חסמקת שר"י להם וחשיב תשובות כרוחב חכמתו ומבואר הדבר שחיתה שם מקדם זה כנסת המדרש מיוחדת לעצמה ללימוד התלמידים, ויאמר הראב"ד עוד וחיי בעלי דינין חוץ למדרש של ה"י להם רשות ליכנס עד חשלמת התלמידים פסיקתם וגם היו שם בבוא רב משה תלמידים משכילים ששאלו ממנו בענין וחציעו ספקותיהם וחוא חשיב להם כרוחב חכמתו.

ובכלל כבר הערנו כי הרא"ב בן ראוד ז"ל מיעט את חדמות פט"ה שה"י שם קודם ביאת רבנו משה ורבנו חנוך ולא יעשה זה ח"י כזדון כי אם מתוך ישמחתו ששמה כחם ווח"י מתלמידי תלמידיהם) שבכואם זרחה שם השמש והוחללה תקופה של צאת השמש בנבורתה ולא עברו ימים רבים עד שחאירה כל הגולר מאור חורתם של חכמי ספרד ורבנו משה ורבנו חנוך ורבנו דושיאל וכו' רבנו הננאל כקבלותיו ממנו הם היו אשר העלו את הנרות אשר הציצו אור גדול ממורה ישמש עד מבואו.

ועל כן אם נביט על ישיבת קורטבא או גם שאר ממויות כספרד מה שחיי קודם זה לעומת מה שחיו לאחר זה חנוך גדלו ורחבו ונסכו למעלה תרבה מאד, אבל אף שפני משה בפני חמה ופני יחושע לעומתו רק בפני לבנה, אבל כשהוא לעצמו גדול כבודו מאד.

והרב המאירי ז"ל בפתיחתו למס' אבות יאמר בתוך דבריו לאמר. ובאותו פרק נשבה נ"כ רב משה וכו' וראוי שתדע שעד רוח היו הישיבות גדולות ונכבדות התלמידים מרובים תורתם אומנתם וכל שבן ראשי הישיבות וכו' ורוב דברי המאירי שם בכל אורך דבריו ויסוד דבריו שם על ארץ ספרד (ויבואר במקומו) ולא על הנאונים כבכל כמו שידאה כל מעיין ומדקדק בדבריו מראש לסופם.

ולכן תחת מה שיאמר נרעץ כי אחרים יחליטו כי רמ"י רודריק די קסטרו קלוש"ם מן האור ונרעץ יתן להם מקום ויקדים בשכילם זמן המאורע עם ארבעת השבועים לזמן שכבר נתבאר שאי אפשר להקדימה כל כך, אבל הלא מבואר מתוך דברי הראב"ד שבאמת גם בקורדובה כבר נתיסדה, כנסת המדרש' לתלמידים ודי קסטרו החליף זה עם ישיבת רב משה אשר היתה בזמן קרוב אחר זה ספני שהמעשה עם רבנו משה ורב חנוך היתה ידועה מאד גם בין האימות שם כי שכו' שנמכר

תקופת הגאונים ארבעת השבועים

כעבר חי' לראש פנה וכמו שיאמר הרא"ה בן דאוד שם, ובבדוהו במלבושים יקרים ובמרכב ורצה השליש לחזור בו במכירתו ולא הניחו המלך כי שטח המלך שטחה גדולה כששמע וכו' וידע מזה גם די קסטרו על כן טעה לחשוב שנתסדר זה על ידי רב משה.

ומה שמצאנו בזה שר' נתן טעה בפירושו של על כל הזאה טבילה שלקחו זה לראיה על המצב הנכון אשר עמדה שם ידיעת התורה אין זה כלום כי לא כימינו אלא הימים הראשונים ההם בעוד לא נתפרשה התורה כל צרכה בחבורים שלמים כוללים להיות משיגת בפי כל שיטה בפייה בעוד לא קמו רשי והתוס' וכל החולקים בעקבותיהם מעבר מזה והר"ף והרמב"ם וכל הדורכים בעקבותיהם מעבר מזה אשר אך ע"י מעשיהם הכוללים יחד את כל התורה על פי מה שכבר נעשה עד ימיהם שבו הדברים רבים להיות פשוטות לכל מבין עם תלמיד הלא יפלא בעינינו כהיום לראות לרב גדול מאד כי הוכרח ר"ת ז"ל להעמידו על האמת בדבר פשוט מאד ויכתוב לו בספר הישר סי' תרכ"ב וז"ל יספת על השמועה להעלות שגגת תלמוד לזרז כי עד עתה תליתי הדברים כבאים לחנוק הניתלים באילן גדול ונתת לבך זכות אך אתה אין במה לתלות ועל ראשון ראשון אישיך מה שכתבת שהקשה המקשה וכו' ותיצתם שטים חיים מיעלת טבילה לחצאין והבאתם ראיות ממשנה ובבבביתא המעין משהו בכל שהוא דהיינו לחצאין והמקור ב"י סאה ולא לחצאין וכיו' ותמיה אני בדבר שתינוקות שלנו לא ימעו בכך וכו' ואנחנו כהיום לא נוכל לציד לנו טעות כזה ולא יטעה בכך כימינו כל מי שיש לו איזה ידיעה במס' מקואות ודברי הגמ' מדינים אלו, אבל התורה הולכת ומתבררת ע"י העוסקים בה לשמה והרבה ענינים חומרים הדורשים עיון גדול וכולל בסוגיות שינויות יחד, שבו להיות מושכלות ראשונות לכל העוסקים בתורה אם אך לא יהי למדם קרה עליהם כבדול.

התימת הספר.

עוד נשאר לפנינו ענינים רבים בתקופת הגאונים, כל הנוגע לתורתן של הגאונים בכלל ובפרט, וכן תולדות הימים האחרונים לימי הגאונים בכלל וביטול חמיתות, וגם כל הנוגע למצב התורה בארצות המערב בכל משך זמן תקופת הגאונים, אבל כי כבר ארכנו לנו הדברים הננו מוכרחים להניח כל זה ולתת לכל זה מקום בראש ההלק שאחר זה כאשר יזכור די.

רק נעיר עוד בזה להשלמת הדברים בסנים, כי דברי הרא"ה בן דאוד ז"ל האומר בטעם ביטול חמיתות בכלל, כי חי' זה מסני שאחרי ביאת השבועים כל השאלות שהיו שואלים מן הישיבות שאלו מהם, ושעל כן נכרת חוקם של הישיבות מה שהיו להם מארצות המערב, הנה כל יסוד דבריו אלה הם לגמרי נגד המציאות וכל מעין בתשובות הגאונים, ובדברי רבנו גיסיס ורבנו חננאל ובדברי רב אלפס והר"ף גאות וכו' יראה כי כימי רב שרירא וביתר עוד כימי רב האי גאון ז"ל רבו מאד השאלות מארצות המערב עוד יותר מקודם זה, ורב האי גאון חי' ראש כל הדור בכל תפוצת הגולה ובדברי הראב"ד עצמו אשר יאמר גם הוא עליו, ולאורו הלכו דורשי התורה מזורח שמש עד מבואי.

אבל עיקר סיבת ביטול חמיתות חי' המצב הרעוע אשר חי' אז בארץ

כבל, אשר כבר הותחל בסוף ימי דוד בן זכאי, ומהמעשים אשר הגיעו אלינו סהימים ההם נודע, כי האיש אשר עמד להיות לראש גולה אחרי דוד בן זכאי נהרג על ידי עלילות דברים והמעמד הלך והתמוטט יותר ויותר והתפשט גם לפוסכדייתא עד שלסוף נהרג גם רב שרירא גאון עצמו על ידי מלך ישמעאל וגם רב האי נתפש עמו ולקחו מהם את כל אשר להם וכל ימיו של רב האי גאון סבל הרכה מאד עד שרב שמואל הנגיד יקונן עליו אחרי מותו ויאמר "הציקוהו כזרונים ובצדיה, וממנו פח ללכדהו וארבו לו כמו חיה" ורק תקפו ונכורתו של ראש הרור כרב האי גאון הועילו להאריך עוד את ימי המתיבתות, ולתת להם אור וחיים במעמדים כאלה.

וחר"א בן דאוד עצמו יספר לאמר "אכל בני ישיבת רב האי הקימו חזקה ראש גלות בן בנו של דוד בן זכאי והושיבו על כסא רב האי ז"ל ועמד שנתיים וחלשינו בו אל המלך מלשינים ותפסו המלך ואסרו בברזל וענה אותו בכל מיני ענויים ולא השאיר לו משתין בקיר וברחו שני בניו לספרד וכו'" וענינים כאלה לא היו בכבל כל ימי הגאונים, ומה יסלא אם לא יכלו להחזיק מעמד עיד אחרי מות רב האי.

אמנם כי דברי חר"א בן דאוד ז"ל יש להם מקום אבל רק בתור סיבה שניה, כי אמנם בן ידענו אשר ככל המעמדים התחזקו בני ישראל ויתגברו על כל התלאות לבלי לתת למוט את אחלי תורה, וכאשר גם רבתה הרעה, נגזו ועכרו עד יעבור זעם ומיד אחר זה שבו לבצר עמדתם ולרומם את בית ד' (וככל אשר כבר נתבאר גם בימי הסבוראים) אמנם הפעם לא הי' בן מפני שכבר היכן והיוסר מקום חדש כהרחב אחלי תורה, ובארצות המערב זרחה להם השמש ברקיע הגדולה, וישראל גוי אחד ירגיש מיד את דפיקת לבו, ולשם הוא שואף זורח, ועל כן הי' חסר אז השתתפות הכוחות לקימם הריסות המתיבתות אשר במקומם סערו להפיצם ותשקע השמש בכבל, ותראה ככל הדרה בארצות המערב.

במשך ימי ההדפסה שלחתי העלים הנדפסים לידיד נפשי הרב
הנאון הגדול החריף ובקי בכל חדרי תורה מוהר"ר מרדכי הלוי שי
דר. הורוויץ הנאב"ד בק"ק פראנקפורט על נהר מיין, והנה קבלתי
כעת ממעלת בתר"ה שי את המכתב היקר הזה, אשר יתענגו עליו
הקוראים.

ב"ה עש"ק ח"י סיון תרנ"ז לפ"ק ורנקורט ע"ג מיין יע"א.

שלום וכ"ט לכבוד הרב הנאון הגדול בקי נפלא סיני ועוקר הרים כקש"ת
מהו יצחק אייזיק הלוי נ"י מחבר ספר נחמד על התימ"ת התלמוד ורבנן סבוראי ז"ל.

הנח ראיתי בחבורו דברים נפלאים ונחמדים יצא כנכור לרוץ אורה משרים
לברו וללבן ולפנות דרך ומסלה לדברי רבותינו ז"ל ולא בלבד לקורות ימי חי
רבותינו ולבקרת סדר התלמוד גם להבנת דברי הגמ' נוגעים הענינים חאלה והנני
מניש את תודתי חלף העונג אשר מצאה נפשי בדברים היקרים וחטובים שכתב
בחכמתו ובידיעתו הנפלאה.

והנני לכתב למעלת ידידי נ"י הערות קטנות אשר עלו על זכרוני בקראי
את ספרו הנחמד.

בהך דהולין ק"א ע"ב שהביא מעלתו נ"י דאמר אב"י הא דרבין ליתא דהתוא
סינכא דהוי בי רבי אמי וכו' מכדי רבי אמי תלמידו דר' יוחנן הוי מ"ט תבריה
לאו משום דשמיע ליה מיניה דר' יוחנן דאמר מליח חרי הוא כרותח עכ"ל הגמ'
וידוע מה שכתב הנכ"י לענין כבוש דהך דכבוש חרי הוא כמבושל לא מוכא
כרמב"ם משום דלאו חלכתא היא דהרי אב"י לא אמר הא דרבין ליתא רק ממעשה
דהויא פינכא ומהתם לא מוכח רק דמליח חרי הוא כרותח אבל בכבוש באמת לא
ראינו דהורח רבי יוחנן לשמואל וממילא הלכה כר' יוחנן ואני אמרתי לברו דהבר
דלכאורה קשר האיך יכולים לומר הא דרבין ליתא על דבר ששמע מר' יוחנן ויש
לומר כיון דשמואל אמר שני דברים מליח חרי הוא כרותח וכבוש חרי הוא כמבושל
ורבין שמע מפי רבי יוחנן דכבוש אינו כמבושל טעה שרבי יוחנן פליג אשניהם
וסובר דגם מליח אינו כרותח ועל זה אמר אב"י הא דרבין ליתא לאמר דר"י
אתרווייהו פליג דהרי כההוא פינכא הוינן דמורה ר"י דמליח חרי הוא כרותח וממילא
דמוכח בדברי הנכ"י דאי לא הכי האיך חמציא בין דברים שלא היו מעולם.

ב"מ י"ז ע"ב איתא דהרר אמר אב"י לאו מילתא היא דאמר דאי ס"ד וכו'
אלמנה מן האירוסין במאי גביה וכו' א"ל מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי
וכו' וסלקי בגמ' י"ה ע"א אלא אב"י מנופא דמתניתין קא דרר ביה וכו' ע"ש ולכאורה
קשה מאד להבין הגמ' דהרי אב"י גוסא אמר לעיל כל הדברים ואי אפשר לפרשם
שאב"י מנופא דמתניתין קא דרר ביה אלא ודאי שאב"י לא אמר בפירוש רק לאו
מילתא הוא דאמרי ותו לא ומסדר התלמוד שהוא רב אשי מפרש את דבריו דאי

ס"ד וכו' וכו' מדויק שאמר מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי ומטילא שפיר תירצו הסדרים האחרונים מר קשישא וחביריו או רב אשי בעצמו אלא אכ"י מגופה דמתניתין קא הדר ביה ואולי כיון רש"י ז"ל לזה בכתבו שם י"ח ע"ב ר"ח אלא אכ"י וזה לשונו. דאמר לעיל לאו מילתא הוא דאמר"י פירוש ותו לא.

וכעין מה שאמרתי בהך דרבין אמרתי לפרש הא דאמר רמי בר יחזקאל בכתובות דף ס' ע"א לא תציתו להני כללי דבייל יהודה אחי משמיה דשמואל שלשים יום דלכאורה קשה מאי כללי איכא הכא ועוד הרי בודאי רב יהודה בר יחזקאל לא היה אומר דברים שסמציא משמיה דשמואל אלא ודאי רב יהודה שמע שפסק שמואל פעם אחת להלכה בנן שלשים יום משום שהילד כבר הביר את אמו [ובירושלמי איתא משמיה דשמואל שלשה ימים שמואל כרעתיה שמואל אכר הכים אנא לחייתא דילדין ל"] ורב יהודה שידע שהילד היה בן שלשים יום עשה מזה כלל ולא דבר פרטי ולא חלק בין שהילד חיים או לא ועל זה אמר רמי אחיו לא תציתו להני כללי דבייל יהודה אחי משמיה דשמואל.

שבת כ"ב ע"א גבי מדליקין מנר לגר איתא יתיב ההוא מדרבנן קמיה דרב אדא בר אהבה ויתיב וקאמר טעמא דרב משום בזוי מצוה אמר להוא לא תציתו ליה טעמא דרב משום דקא מכחיש מצוה מיב איכא בינייהו וכו' מתיב רב אויא סלע מעשר שני וכו' א"ב כי פליגי רב שמואל וכו' הא לא הוי תיובתא אלא אי אמרת בקינסא נמי שרי הא תהוי תיובתא אמר רבנן גזרה שמא לא יכוין משקלתיו ולכאורה קשה מאוד לשנא דנמ' הא לא תהוי תיובתא והא תהוי תיובתא וכבר כתב הלחם משנה שלשון כזה לא שמענו בש"ס במקום אחר. על כן אמרתי שבאמת קושית רב אויא היתה על עיקר הדין שמדליקין מנר לגר וחקשה מהך דסלע של מעשר שני דאין שוקלין כנגדו ובבית המדרש ידעו מקושיא זו בשם רב אויא והשתא הקשו בנמ' על הך דרב אדא בר אהבה מהך קושיא ואסרו אי אמרת בשלמא כי פליגי וכו' הא לא תהוי תיובתא אלא אי אמרת בקינסא נמי שרי הא תהוי תיובתא ומשני אמר רבה גזירה שמא לא יכוין דהיינו שגם תירוצו של רבה היה ידוע מקדם ולפי זה יש לומר שרב אויא היה קשיש מרב אדא בר אהבה הוה וידוע שלדעת התוס' תרי רב אדא בר אהבה הוי — אמנם ממקום הזה אנו יכולים ללמד עד כמה צריכין לדייק בנמ' דהרי בפשטות דברי הגמ' היינו יכולים להביא ראיה שרב אדא בר אהבה הוה היה קשיש מרב אויא

ומה שכתב כבוד ידידי נ"י נגד האומרים שהגאונים לא ראו את הירושלמי ונגד יסודם שהקראי הביא את הירושלמי לרבינו סעדיה ז"ל הנה כל דברי כבודו הם דברי אמת וצדק וכמה וכמה שקרים דבר אותו האיש רב הקראים וכל האדם כוזב וראיתי כתשובות רבנו סעדיה הנדפסים בימים האלה בפארז שרבינו סעדיה הביא את הירושלמי מסדר נשים בכמה מקומות וגם אם אמת היה הדבר שהקראי הביא את הירושלמי סדר מועד לרבינו סעדיה להראות לו שביש וביה הרגו אלו את אלו מכל טקום אין שום ראיה שהגאונים לא ראו את הירושלמי והקראי הביא את הירושלמי שלו משום שהשש אולי יש בכתב יד הירושלמי שתחת יד רבינו סעדיה גירסא אחרת וכדומה.

ובכמה וכמה מקומות חובחתי שעל כוהך צריך לומר שחבבלי ס"ל כהירושלמי אף על פי שלא הביאו דבריו בפירוש ובמוגי' דמינקת חברי גם כן יש לנו הוכחה לזה דבכתובות דף נ"ט ע"ב אסרינן אלו מלאכות שהאשה עושה לכעלה מוחנת

קנה

ואוסה וכו' ומינקה את בנה הרי דמינקה את בנה הוי דבר שהיא מחויבת לבעלה וכן מוכח מהא דהכניסה לו שתי שפחות אין מינקה את בנה כדאיתא התם וכן מהא דאמרי שם נתגרשה אינו כוסה [אם אינו מכירה] ובפרט מהא דאמרו שם היא אומרת להניק והוא אומר שלא להניק שומעין לה משום דצורה דידה הוא ואם איתא דהוי דבר שהיא מחויבת לבנה גם בלא מעם דצורה דידה אין שומעין לו אלא דלפי זה צריכין לבאר אמאי אסרו סתם מינקה חבירו ער כ"ד חודש ולא חלקו כלל אם הביאה שתי שפחות או לא וגם אם נתנה למניקה אסרו ורק לבי ריש גילתא התיר רב נחמן והיתר זה דר' נחמן לא הביאו כלל הרמב"ם וכתב היה כפי"א מה' גירושין בלשנא קמא דס"ל להרמב"ם דלית הלכתא כרב נחמן ובאמת אסור גם בריג, ולכאורה יש לומר דלא אמרו בכל מקום רק מינקה חבירו או כתיב שם מינקה שמת בעלה וכוונתם לאשה שמניקה בעצמה את בנה ומטילא לא צריך לחלק דנשים שיש להם ב' שפחות ויש לו לבן מניקות לא נקראות מניקות, אבל באמת זה ליתא דאם כן אמאי לא משני בגמ' שם דשאני ריש גילתא שהכניסה לו שתי שפחות וכדומה ולא היתה נקראת כלל מינקה חבירו הרי חזין דאף דאיתא במתני' דהוי חוב לבעלה מכל מקום עשו התקנה לכל הנשים גם לאותן שאינן מחויבות, וצריך עיון לכאורה אמאי, והנה בירושלמי סוטה פ"ד ה' ד' איתא לא ישא אדם מעוברת חבירו ומינקה חבירו ואם נשא עליו הכתוב אומר אל תשיג גבול עולם אשר גבולו הראשונים ובשדה יתומים אל תבוא ופשוט שהירושלמי הבדיל והפריש את התקנה זו מהך דינא דהאשה מחוייבת להניק את בנה משום שהיא מלאכה שהיא מחוייבת לבעלה ובדאי אם הבבלי היה חולק אהירושלמי לא היינו צריכין לברר את הדין על פי דעת זו אמנם כבר ראינו שגם בגמ' דידן התקנה הולכת ופושטת גם למקומות שהאשה אינה מחוייבת ומוכח שבזה הבבלי מודה להירושלמי.

ובאמת לאחר העיון נראה מה מאד מכוונים דברי הירושלמי עם דברי הבבלי דודאי כחיי בעלה הבעל הוא נוטה את שכמו להיות למס עובד להחיות את אשתו ובניו ואין החוב מוטל על האשה לפרנס את בניה על כן לא חיו החוב להניק את בנה רק בין מלאכות שהאשה עושה לבעלה ואם יש לה שפחות לכדומה אינה מחוייבת משא"כ לאחר מיתת בעלה הילך הרך חזה מה תהא עליו ותקנו לטובת הילד לא מצד מלאכה שהיא מחוייבת לבעלה כי אם עשו התקנה לחוב שהיא מחוייבת לולדה ולא זו בלבד שאסרו לה להנשא אלא גם אסרו להנושא והיינו דמפרש בירושלמי מזוקק שבעתים דלא ישא מעוברת ומינקה חבירו משום דבשדה יתומים אל תבוא וכוה מדוייק מאד מה שאיתא ביבמות דף ס' ע"א מינקה שמת בעלה הרי זו לא תארים ולא תנשא ובכתובות לא ישא אדם מעוברת חבירו ומינקה חבירו [ועיין מה שדקדק על זה הנודע ביהודה מ"ק ס"י י"ז] דהא דת"ר מינקה שמת בעלה לא תארים ולא תנשא היא התקנה שהיא לא תנשא והך דלא ישא הוא התקנה על הנושא.

ולכאורה נראה שזה מחלוקת הר"ש הזקן והר"ת בתוס' כתובות דף ס' א' אמרינן שהמינקה הוא חוב שיש לה על הבעל או על הולד דהתוס' כתבו שם אך וכו' אבל באמת לאחר עיון אין בזה פלוגת' כלל בין הר"ש הזקן והר"ת ועי' מה שכתב הרמב"ם בפ"א מה' גירושין ה' ב"ה.

ואם אמרינן כמו שכתבתי ישמכרתי חגמ' סמכו עצמם על הירושלמי מוכן היטב

שמלכד דברי התוספתא שהיו לשניהם למקור נאמן לא הביא בבבלי את מה שכבר מצאו בהירושלמי אם לא נחלקו עליהם.

ואם כנים דברי אלה מוכן מאד מה דאיתא שם בבבלי והלכתא מת מותר גמלתו אסור מר בר רב אשי אמר אפילו מת נמי אסור דלמא קטליה ליה ואזלה ומינסבא וכו' ולא היא וכו' דלא עבדי נשי דחנקן בנייהו ע"כ. דבירושלמי אמרו רבי מר עוקבא הורי בארבלי כ"ד חודש ואפילו מת התנוק ועל זה חלקו בבבלי ואמרו והלכתא מת מותר ומר בריה דרב אשי. [אף שבבבלי אין שום תנא או אמורא שאסר בפירוש גבי מת דהא דר"ג שם לא איירינן רק בנתנה למינקת כדמוכח מדקאמר שאני דבי ריש גלותא דלא הדרא] אמר דמסתברא כוותיה דהירושלמי משום דלמא קטליה לה וכו' וחתומת הגמ' היא ולא היא.

כתובות ט"ח ע"א איתא בבבלי תנא קמא סבר כי אמרינן עולה עמו ואינה יורדת עמו הני מילי מחיים אבל לאחר מיתה לא וכו' ומלשון כי אמרינן משמע דכלל זה היה ידוע וצריך לברר את מקור כלל זה ושם דף ס"א ע"א איתא ופשיטנא לה מהא עולה עמו ואינה יורדת עמו דמשמע ששני כלל זה במקום ידוע ובירושלמי סרק אע"פ הלכה ו' איתא כהדא דתני אשתו עולה עמו אבל לא יורדת עמו אלמנה ושניה יורדין אבל לא עולין הפועלין עולין אבל לא יורדין הבת לא עולה ולא יורדת עד כאן וכל רואה יראה שזה הוא המקור שכולל כמה דברים [וזה מקור לכמה דינים ע"י באבן העזר ס"י ק"יב פסקו הסו"ר והמחבר כהרמב"ם שלהאשה פוסקין לפי כבודה ולבת פוסקין לה דבר חמססיק לח בלבד ועיין בחרב המניד שכתב מסורש בירושלמי הבת לא עולה ולא יורדת] ולפי דברינו יש לומר שראו מסדרי הש"ס את הכלל בירושלמי ועל זה אמרו שם דף ט"ח תנא קמא סבר כי אמרינן עולה עמו ואינה יורדת ה"מ מחיים ורב חונא אמר שם דף ס"א ופשיטנא לה מהא עולה עמו וכו'.

ועתה ירדנו נ"י רבו דברי אלה וגדלו על כל מחשבותי אשר התחלתי בהם על כן לא אביא היום עוד מקומות אחרים לברר על ידיהם את דעתי ואולי אזכה אי"ה עוד לדבר מענין הגדול הזה באריכות.

והגני ידיו ומוקירו בכל לבי

מרדכי הלוי הורוויץ חפיק הגיל י"א.

הוספות.

לפרק ג' ד' ג'. אלא לחיפך דרבינא האמור כאן וכו' נ"ב בנמרא שם אמרינן מתקיף לה רב עוקבא בר חמא אילו אינכך בדופן וכו' ובתב רש"י ד"ל השתא דאמרת נקב הוא בריאח וכו' אבל חכונה דכן סבר גם רב עוקבא אבל לא שמרבינא קבלה, וכן הוא סוגית הגמ' ככל מקום והרי התוס' נסתפקו ולא הביא רא"י מזה ופשוט הוא.

לפרק ד' ונ"ב וראיתי לרכנו נסים בהקדמת ספר המפתח שכתב ולא פרה האומה לומדת המשנה זמן אחר זמן אל זמן רב אשי וכו' והי' רבינא בימיו אבל לא הי' בשורה אז ואחר מיתת רב אשי לזמן קצוב מלך רבינא ובימיו נסתים התלמוד באישר אמרו רב אשי ורבינא סוף הוראה שנאמר וכו' על דרך הסימן כלומר כי רב אשי ורבינא הם סוף האמוראים וימת רבינא בשנת שמונה מאות ואחר עשר לשטרות כלומר מעת פיסוק הנבואה עד שנסתם התלמוד ונמצא בין סתימת המשנה לסתימת התלמוד ר"פ שנה, והדברים תמוהים מאד ובלתי מובנים כלל, הנה לא חזיר מרבינא האחרון דבר, וכל דבריו על רבינא חבירו של רב אשי שהי' כבר בימי רב אשי מזקני הדור, ולפי זה נפטר הוא ארבעה ושבעים שנה אחרי רב אשי והוא פלא וגם היכן הוזכר שאחר מיתת רב אשי לזמן קצוב מלך רבינא ואין מזה דבר בגמ' ולא באגרת רב שרירא ורבינא חבירו של רב אשי בודאי שלא מלך כלל, ואין ספק שיש כאן טעות והשטטות על ידי המעתיקים אשר בענינם כאלה הניחו כרצונם, וכשיתיקן זה יתוקן על ידי זה גם הסתירה שם כדבר זמן חמשנה שכבר עמדו על זה, שנאמר שם גם ת"ק גם תק"ל, ובח"ב נכאר הדברים בעזה"י.

לפרק ט"ז ע"י בפרק י"ט כד"ה אחרי אשר באו וכו' ובפרק כ"ב כד"ה ומזה יצא המעות וכו'.

לפר כ"ג וע"י עוד ע"ז ד' ל"א רב אחאי מייתו ליה לביתיה וכו' רב אחאי עבד הרחקת יתירתא.

דור רב אשי פרק א' עמוד 68 וע"י עוד במס' סנהדרין מ"ח: דרש מרימר הלכתא כוותיה דאב"י ורבנן אמרי הילכתא כוותיה דרבא והילכתא כוותיה דרבא. ומזה הגנו מבנים להכלל והלכתא כוותיה דאב"י ביעל קג"ם הנה הסימן הזה נשנה מרבנן סבירא אחרי שכבר נפסקו ההלכות, והניחו הם הסימן להמקומות אשר כבר נפסק מהאמוראים כאב"י לרעת כי ככל השאר הלכה כרבא.

פרק ב' עמוד 71 וראינו בזה דרב י"מר אינו אמימר. וע"י עוד במס' ב"ק ד' עט בעי אמימר תקנו משיכה בשומרים או לא אמר רב י"מר ת"ש וכו'.

פרק ח' עמוד 79 דרב אחא ורבינא בתראי נינהו. וכן מפורש גם כדברי חריף במס' כ"מ פ"ק שכתב דמדחוינן מר זוטרא ורב אשי ורב אחא ורבינא דבתראי קא שקלו ושרו אליבא דרב וכו'.

דור רב אשי פרק ט' רב נחמן בר רב הונא, ועי' עוד במס' סנהדרין ד' י' ע"ב עיבור החדש בשלשה חיישוב לא קתני קידוש לא קתני וכו' אמר אבוי תני קידוש החדש וכו' אמר רבא והא עיבור קתני אלא אמר רבא קידוש ביום וכו' רב נחמן אמר קידוש אחר עיבור בשלשה וכו' ומנו פלימו וכו' רב אשי אמר לעולם חיישוב וכו' והנה אם ה"י זה רב נחמן סתם היו דבריו נשנים בתהלה ובפרט שעל דבריו ליכא פירכא בגמ' ופשוט שזה רב נחמן האחרון ובאו דבריו אהרי אוקימתא אבוי ורבא ובכל זה באו לפני דברי רב אשי לפי שכבר אמר זה במתיבתא בישובו לפני רב אשי ועי' מה שכתבנו בתקופת הגאונים פרק ל"א.

ועי' עוד במס' ע"ז מ"ז ע"ב רבינא רמי מתניתין אברייתא ומשני תנן אין מוכרחין להן דוכים ואריות וכו' ורמינהו וכו' ומשני וכו' רב אשי אמר סתם ארי וכו' מתקיף לה רב נחמן מאן לימא לן וכו' וע"ש בתוס' בדיה מתקיף לה. פרק י'. ורב אחא מדיפתי כבר נשא ונתן הרבה לפני רבינא חברו של רב אשי. ועי' עוד ב"מ ד' ז' א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא מאי פסיקות וכו' ושם ד' ל"ה ע"ב ועי' עוד בסנהדרין ד' מ"ז א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא בשלמא לאסוקי וכו' ושם ד' נ"ג וד' ס"א וד' ס"ז ובמס' ב"ק צ"ו בעי רבא וכו' א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא וכו' ועוד בהרבה מקומות בגמ'.

פרק י"ד. ובהיותו בבבל איקלע לסורא הסמוכה אליה. ועי' עוד במס' מגילה ד' כ"ב ע"א ת"ש דרב איקלע לבבל בתענית צבור קם קרא כספרא פתיה בריך חתים ולא בריך נפול כולי עלמא אאנפיהו ורב לא נפיל וכו' ע"ש וגם שם אין ספק שהכוונה לעיר בבל ע"ש כל סגנון הגמ'.

פרק י"ה. כי בכל מקום שנזכר בבבלי ר' יוסי בר בון נאמר עליו בכל מקום ר' יוסי בר אבון. כמו סוכה ד' ל"ז ע"ז ד' ל"ג ע"ב סנהדרין נ"ט ועוד הרבה. שם וראינו מזה שהוא (ר' יעקב) ה"י עם ר' מני ועם ר' אסי, ועי' במס', ע"ז ד' כ"ה רבי יעקב חש בפיקעא אורי ליה רבי אמי ואמרי לה רבי אסי אורי ליה וכו' וגם כאן הוא ר' אסי חברו של ר' אמי. ועל כן ה"י הספק בין ר' אמי לרב אסי.

פרק כ' ד' ס"ב וגם שם צ"ל ר' חזקיה, ועי' עוד בבבלי סנהדרין צ"ז : והאמר חזקיה א"ר ירמיה משום רשב"י וכו' וצ"ל ר' חזקיה.

פרק כ"ב עמוד 134 אמנם נראה ברור כי יסוד דברי בה"ג והשאלות מפורש בירושלמי במס' סוטה. ידידי הגאון המנוח מוה"ר נפתלי צבי יהודה ברלין וצ"ל הגאב"ד דוואלאוין בחיותו בביתי שמע ממני דבריי אלה בשיטת השאלות ובה"ג ואח"ז כתב לי מכיתו בדברים האלה לאמר "ואושר היל"י של מעכרת"ה על שהראה לפני הירושלמי סוטה פ"ז אכן בס"י דברי הירושלמי הנני נוטה מהגהת מעכרת"ה ואוכלו בהמישית וגם מפירושו שמחולקים האמוראים שם בדין רבעי שם כשיטת בה"ג ושא"לחות או כשיטת התוס' והפוסקים, אלא שיטת הירושלמי בפשיטות כבה"ג והשאלות ומחלוקתם כאן הוא באשר הקפידה תורה גם במי שארם אשה גם במי שבנה בית שיגיע לגמר הנאתו אך בכרם כתיב ולא חללו והחילול הוא ברביעית והיתר אכילה כשהבעלים הוץ לירושלים הוא בחמישית ע"כ שואל חידו' אימתי הוא מחלל ברביעית או בחמישית פ"י מה שכתוב ולא חללו אם ברביעית הוא אע"ג שאינו נהנה לע"ע או פ"י ולא חלל בחמישית שאז אוכל מיד ואומר מסתברא בחמישית דברביעית דמים הוא חייב לו כפירושו של מעכרת"ה שהרי אין

ההילול מועיל לו רק פורע חוב שמציה לפרות אבל אם יפרה בחמישית יח' בזה הנאתו רבנן דקיסרין אמרי לא מסתבר אלא ברביעית שהרי בכתוב לא מצינו מצות חלול אלא ברביעית אע"ג שאינו נהנה עדין, זהו שיטת היר"א אבל הפוסקים ז"ל הסכימו דלא כהירושלמי דמשמע להו שיטת ש"ס דילן ברה"ש ד"י אינו כן אלא משעת חילול ברביעית רשאי לאכול והנני ידידו עוז נפתלי צבי יהודה ברלין עכ"ל והעתקתי כל דבריו אף שלדעתי לא נראה כן אבל מפני שירצה לקיים הגירסא בירושלמי כמו שהיא אמרתי אולי ימצא בזה המעיין טעם לשבח.

פרק כ"ג עמוד 146. שהדברים בנימין ד' ס' ולא היא למלמולי נמי שרי. צ"ל ולא היא שרי למלמולי ושרי למיקרי ביה.

עמוד 157 אמר רב הונא בר הייא אמר שמואל וכן גם במס' תענית ד' י'. לתקופת הנאונים פרק ב' הערה ג', קצר פה המקום לזכור זמנו של בוסתנאי רק זאת נעיר בקצרה כי מה שכתב גרעץ בציון י"א לאמר "והימים אשר בהם פעל בוסתנאי ועבר לרבים נוכח לדעת מפגישתו עם עומר בשנת 637—שצ"ז כאשר נלכדה קטיספון וקודם לזה לא נשבתה בת מלך פרס וכבר הגיע פרוקו לשאת אשה אם נאמין לדברי מעשה בית דוד ה"י אז בוסתנאי בן חמשה ושלושים שנה ועוד לא לקח אשה לפי זה נולד בשנת שס"ב ומאחר שנדע כי הניח אחריו בנים גדולים במותו יש לשער כי שנת מותו היתה ד"א ת"כ" אלה דברי גרעץ שם.

אבל דברי מעות הם כי כאשר נלכדה קטיספון אז לא נשבתה עוד בת מלך פרס כי קטיספון לא נלכדה ברעש מלחמה כי אם כאשר ראה יוגרד בשנת 18 להריזרע כי מחנה הערביים הולכת ורבה עד כי כבר ה"י להם ששים אלף אנשי חיל לקח את כל ביתו וגם אוצרותיו הקלים ועם החיל אשר נשארו לו יצא מקטיספון לילה לעיר Hulwan ורק אחר זה באו שם הערביים, ושכית בניו ובנותיו ה"י שנים הרבה אחר זה כאשר נגמרה המלחמה בפרס שארכה אחר זה שנים רבות (וע"י להפראפעסער ווייל ח"א עמוד 73 והלאה).

ועל כן גם מה שיאמר שם גרעץ בתחלת הציון "כי איזגרד האחרון ה"י לדעת אחדים מרושמי זכרונות הימים כימי הנערות בשבתו על כסא המלכות ולדעת אחרים כבר הגיע לשנת העשרים (בשנת 622—621) לפי זה לא היתה לו בת שכננה וראוי לנשואים כאשר נפלה עיר הבירה לפני המהמדיים בשנת 637 וכל דבריו אלה אין להם שחר כלל וכאילו מקום מצא גרעץ כי ה"י זה כאשר נפלה עיר הבירה הלא אז יצא איזגרד שלם מקטיספון ושש שנים אחרי מלחמת קארעס"א עוד עמד יוגרד בנבחרותו עד כי חשב עמר בן כטב המלחמה לנוראה ומסוכנת ורצה ללכת בעצמו לפרס (ע"ש עמוד 90) וגם אחר זה עברו עוד שנים רבות ורק לסוף כאשר החאן של הטורקים שב לארצו עם הילוי ואיזגרד ירד בחבל דרך החלון וגם או נהרג, אך אז כפי הנראה נשבו בניו ובנותיו.

והזכרונות לכית דוד כי יספור באריכות כי עלי שאל לבוסתנאי על בנים וכו' עד שאמר לו הרשות בידך לעשות לה כל אלה ולקח אותה בוסתנאי לאשה אחר שהמבילה ועשה לה כתובה וקדושין וכו' הנה בזה עצמו נזדיף כי אם כן הדבר לא ה"י שום מקום לחקירת הנאונים אם הכן צריך שחרור אם רק נשאה דרך אישות שהרי הדבר ידוע שאין קדושין לשפחה ואיזה ספק יכול להיות על שחרורה ואין ספק כלל שהדבר כלשונו של רב האי גאון בשערי צדק, בוסתנאי ריש גלותא שבא על שפחתו והבזונה פשוטה שבא עליה דרך זנות ועל כן י"ש

שאמרו כמה ולא הוה משוחרר עבד הוא וצריך שחרור מאחי ויש מהם שאמרו בוסתנאי נשיא הוה ובירו לשחררה ואף שגם הראב"ד יאמר שגניירה ונשאה זה הוא רק שהוא דן את בוסתנאי לזכות כדברי האומרים שחזקה ששחררה אבל במעשה בית דוד יעשה מזה סיפור שאין לו מקום כלל ועל כן גם הנאמר שם כי ה' בן שלשים וחמש ולא נשא אישה ודרה בת מלך פרס היתה אשתו הראשונה אין לו מקום כלל ורב האי גאון יסיים שם בשיעור וכתב מר רב חנינאי דיינא די בבא שטר שחרור להראש שפחה מבית דינא והכותב הזה יספור לנו שמתחלה כבר נשאה בוסתנאי בחופה וקדושין ומען על זה עם עלי בן אבוי מאלב, ולבסוף יאמר הוא עצמו ופסקו כולם וכו' דקיל דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וכו' נשיא וחכם כמו בוסתנאי ומבואר כי מעולם לא נשא אותה בוסתנאי לאשה ורק לאחר זמן בהיותה אצלו בא אליה בזנות בלא נשואין וילדה בן ובכלל אין להמעשה בית דוד ערך כלל נגד הסדר עולם וזמא ובעל מעשה בית דוד כל סיפורו בנה כמה שראה להראב"ד על בת מלך פרס שניתן לבוסתנאי והוסיף על זה מהנאמר בסעיז על מר זוטרא ומבואר מדבריו בעצמו שלא ידע דבר בהלכה ואין כאן מקום להאריך יותר.

פרק ז' ההלכות גדולות.

בסנים כבר הארכנו כבר ידברנו ההלכות גדולות גיטין בעו רבנן קמי מר רב חנינא גאון בכלה רבתי דנכרי לא וכו' ורבנן דהשתא קאמרי וכו' אינו הוספה בבהג ורב חנינא אינו מאחר לבהג כי אם הרבה קודם לו ורבנן דהשתא האמור שם אינם עוד יותר מאוחרים כי אם בני דורו של בהג, ושכל דברי הרב שייד (שהעתיק דבריו גם צונץ) שהביא זה לראיה נוצחת לכל ענין ההלכות גדולות מעות הם ככל המבואר בסנים בדברים ברורים בפרק זה ולהלן בפרק י"ב אמנם אחר זה אורו עיני לראות לרב שמואל בן חסני גאון בתשובת הגאונים זכרון לראשונים סי' ש"ב ככל דבריי ממש ונעתיק כאן כל דברי תשובתו, החוגגים הישמעאלים לא יבואו למצרים אלא משנה לשנה ובעת שזוכם לארצם לא ילכו עמם עברים אם ירצה אדם לישגר עמם גם לאשתו כרוך בבגד ויאמר לאחד מהן תן זה לפלוני ישראל וכו' היתכן דבר זה משום עגנות או לא ותשובת דבר זה מה ששינוי הכל כשרים וכו' חוץ וכו' אבל כתב בעל ההלכות בענין הזה והגיד לנו ששאלו החכמים את מר רב חנינא גאון בחדש כלה ואמרו כי עכרם אינו וכו' ואמר בעל הלכות אחרי בן שחכמי דורו אמרו אע"פ שהביא עכו"ם את הגט וכו' ואם נישאת לא נוציאה מבעלה ואנחנו נסמוך על זה שאמר בעל ההלכות כי ה' בקי בדבר הלכה וכוונתו לשמים עכ"ל התשובה והנה נתברר ככל דברינו שכל זה מעצם חיבור ההלכות גדולות.

ועל ידי זה נתברר לנו גם זאת שרב חנינא גאון המוזכר בהלכות גדולות גם בה' גיטין כאן גם בהלכות בבירות בדרשה דכלה היינו רב חנינא גאון מסורא שבידרנו זמנו בתחלת זמן הגאונים משנת דיא ש"פ—ת, והנה נמצא עתה לפנינו פרק גדול, לדעת משם דרך הגאונים חיות ראשונים שהיו מיד אחרי הסבוראים. פרק י"ב. וזהו המעם מה שנמצא להראשונים לפעמים כי בהביאם יחד את חה"ג עם הפסקות יש שיקדו את חה"ג. ג"כ אמנם הרי"ן גאות ז"ל באמת יכתוב וכן בפסקות ובגדולות והוא כן חרכה פעמים בכל ספרו.

ומצאתי כעת בהרי"ן גאות הלכות אבל ד' ס"ג שכתב שם ונשאל מרב רא"י אשכחן בהלכות דבר רב יהודאי וז"ל לברכה ובגדולות וכו' והנה מפורש גם כאן דהגדולות (ההלכות גדולות) חבירו אחר ולא רב יהודאי גאון ביחוד. שם בדי"ה עוד יאמר לנו הרב שי"ר ולדוגמא נפלאה איך ניכרו במקום אחד דברי הרי"ש קיירא בלשון פשוט ואחריו דברי תלמידיו רב יהודאי החולקים על ר"ש. והנה כבר ביארנו הדברים בפנים מתוך דברי הטור, אמנם אתה בא לידי הרי"ן גאות וראיתי שגם שם נאמר רב יהודאי, אבל הלשון שם כך הוא. ובגדולות ומברכין ברכת אבלים בשבת מידי דהוי אדברים שבצנעה דאמר מר דברים שבצנעה נוהג ומי שאין לו מברכין מברך הוא לעצמו ומר רב יהודאי גאון הכי אמר אין מברכין ברכת ברכת אבלים בשבת כיון דקא מברכין בנ' ובי' לאו דבר שבצנעה הוא. עכ"ל והנה הלשון מכוון היטב מאוד שיכתוב אותו באמת הרי"ש קיירא, שבתחלה כתב כפי הנהוג על פי דעת אחרים וסיים בהכרעת דעת רב יהודאי, ונראה ברור דהלשון בה"ג לפנינו. אמר מר דברים שבצנעה נוהג. קודם מר יהודאי הכין אמר' הוא מ"ס פשוט, וכא כפול ממה שנאמר קודם זה מידי דהוי אדברים שבצנעה דאמר מר דברים שבצנעה נוהג' ובכל האופנים איך שתהי' כאן הגירסא כבה"ג אין כאן לא דוגמא נפלא ולא אפי' איזה דוגמא כל שהיא כי הדברים פשוטים לגמרי.

פרק י"ג. וכן אמר ריש כלה וריש מתיבתא. וגם בנוסח יקום פורקן, לרישי כלי ולרישי גלותא ולרישי מתיבתא' והנה בא רישי כלי בתחלה ומתבאר בדברו כפי האמור בפנים.

פרק מ"ז. שכל ימי הגאונים לא נחקקו ולא נתקנו. הכוונה פשוטה שאף שיש עוד דברים באיסור והיתר או בד"מ שהנהגו הגאונים אבל לא הי' זה מדרך תקנות כוללות שנתקנו יחד באסיפות הגאונים משתי המתיכות כי אם על דרך חנוכה גם לשאר גדולי הראשונים שהנהיגו כך וכך בבית דינם ובחרי הורתם, ונתפשט על ידי תלמידיהם.

שם, דמקשינן ריבים לנגעים. היינו דגם אם הי' זה מעצם הדין לא הי' זה ענין לזה, אבל באמת גם זה אינו דלית הלכתא כמאן דאמר מקשינן, ופסול סימא ממעם לילה ע"י סמך חוה"מ ס"י ז' סק"ז.

פרק י"ח וכדאמרינן בעלמא כנון זו צריכה פנים. ועי' ב"מ ד' מ"ז זו אנה צריכה לפנים וע"ש ברש"י ז"ל מ"ש בשם הגאונים.

פרק כ"ח עמוד 260 אם כן הוקם דוד בן זכאי לר"ג בימי רב נחשון. על על פי כל דברינו עולים כהוגן גם כל ימי ראשי הגולה זה אחר זה ולהם חשב החכם גרעין (ציון י"ב) את שנת ת"ר—תרס לימי תהו.

בד' ק"ט שורה י"ד חסר בפנים שורה אחת וצ"ל. ואין אחד מהם מכיר את מקומו אבל חז' שורות כל אחד ואחד מכיר את מקומו' (ועי' במשנתינו סנהדרין ד' ל"ז).